MANYE XXI.

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET REGIONÁLIS ÉS GLOBÁLIS SZEREPE:

alkalmazott nyelvészeti kutatások az EU magyar elnökség évében

XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus
Szombathely, 2011. augusztus 29-31.

Szerkesztők:
Horváthné Molnár Katalin és Antonio Donato Sciacovelli

MANYE, Vol. 8.

A MANYE KONGRESSZUSOK ELŐADÁSAI
PROCEEDINGS OF THE HAALLT CONGRESSES
8.

MANYE XXI.

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET REGIONÁLIS ÉS GLOBÁLIS SZEREPE

Lektorok:
Fóris Ágota
Horváthné Molnár Katalin
Kis Ádám
Klaudy Kinga
Székely Gábor
Szőllősy Sebestyén András

Szerkesztők:
Horváthné Molnár Katalin
Antonio Donato Sciacovelli

Szervezők:
Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE)
Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ
Nyugat-magyarországi Egyetem Regionális Pedagógiai Szolgáltató és Kutató Központ

MANYE XXI.

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET REGIONÁLIS ÉS GLOBÁLIS SZEREPE

XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus
Szombathely, 2011. augusztus 29-31.

Szerkesztők:
Horváthné Molnár Katalin és
Antonio Sciacovelli

MANYE, Vol. 8

MANYE – NYME
Budapest – Szombathely – Sopron
2012

ISSN 1786-545X
ISBN 978-963-334-052-3

Copyright ©
MANYE-NYME Bölcsészettudományi Kar, 2012

Kiadó:

MANYE – Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 1088. Múzeum krt. 4/F
Honlap: http://www.manye.hu

Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó
Nyugat-magyarországi Egyetem ,
Sopron 9400 , Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Honlap: http://www.nyme.hu

Tartalom

I. rész

Bevezető VII

Emlékezés Kohn Jánosra XI

Plenáris előadások

NYOMÁRKAY ISTVÁN: Alkalmazott nyelvészet és filológia 3

CS. JÓNÁS ERZSÉBET: A műfordítás univerzális és egyedi kognitív háttere 11

PUSZTAY JÁNOS: A terminológia mint a nyelvmegőrzés feltétele 37

Számítógépes nyelvfeldolgozás és nyelvtechnológia / Az információkereső rendszerek nyelvi és nyelvészeti kérdései

MURÁNYI PÉTER: Többnyelvűség a magyar bibliográfiai adatbázisokban 51

MURÁTH JUDIT - BAGÓ PÉTER: Fogalmi struktúrák vizsgálata SPSS-szoftverrel 59

PÁLVÖLGYI MIHÁLY: A hierarchikus információkereső nyelvek fejlődési trendjei, különös tekintettel az Egyetemes Tizedes Osztályozásra 67

Lexikológia

CSAPÓNÉ HORVÁTH ANDREA: Desztinációs reklámok főcímeinek lexiko-szemantikai vizsgálata 75

GAÁL PÉTER: Omegawiki – egy multifunkciós, közösség által szerkesztett szótári adatbázis, és annak magyar vonatkozásai 83

KOVÁCS ÉVA MÁRIA: A kontextus szerepe a poliszémiában az angol nyelv tükrében 89

ŐRSI TIBOR: Nyelvtani nemek választása szókölcsönzéskor 97

POZSGAI ISTVÁN: A Sínai paterikon lexikájáról 103

Kontrasztív nyelvészet

ARISKINA TATYANA: Megszólítási formák az erza-mordvinban és a magyarban 111

W. SOMOGYI JUDIT: A birtoklás kifejezése a magyarban és az olaszban 119

Fordítástudomány

HELTAI PÁL: Összetett szavak fordítása 127

KLAUDY KINGA: Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról 137

LESZNYÁK MÁRTA - BAKTI MÁRIA: Fordítók megakadásjelenségeinek vizsgálata páros fordítási helyzetben 143

POLCZ KÁROLY: Konvencionálisan indirekt beszédaktusok és pragmatikai ekvivalencia az angol-magyar filmszövegek fordításában 151

Interkulturalitás, interkulturális kompetencia, interkulturális kommunikáció

FALKNÉ BÁNÓ KLÁRA: Új interkulturális tréningforma virtuális nemzetközi osztályteremben 159

HIDASI JUDIT: A japán természeti katasztrófa kommunikációs tanulságai 167

Szaknyelvi kommunikáció és terminológia

BÉRCES EMESE: A "képírás" terminus létjogosultságáról 175

HOBOTH KATALIN: Szaknyelv, oktatás, tankönyv (A szaknyelvek oktatásával és a tankönyvekkel kapcsolatos problémák kétnyelvűségi helyzetben) 181

SZLADEK EMESE: Az olasz turisztikai szaknyelv jellemzői máltai szállodák honlapjainak elemzésén keresztül 189

Az internetes korszak

EITLER TAMÁS: Egyetemi online promóciós filmek multimodális elemzése 197

Nyelvművelés és stilisztika

BODA ISTVÁN KÁROLY - PORKOLÁB JUDIT: A háttértudás szerepe a hipertextuális szövegek befogadásában 207

CSONTOS NÓRA: Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben 215

PAGANO ANGELO: A könnyűzenei dalok hatása az olasz nyelvre 223

II. rész (csak elektronikus formában megjelent tanulmányok)

Alkalmazott pszicholingvisztika

KOVÁCS LÁSZLÓ: Szóasszociációs vizsgálatok alkalmazási lehetőségei márkák vizsgálatában 231

Nyelvpolitika, nyelvtervezés, nyelvi jogok / Nyelvföldrajz, névföldrajz, szociolingvisztika

HORNYÁKNÉ HUBER ÁGNES: „ha sváb szavakat hallunk, megdobban a szívünk…" Fiatal magyarországi németek nyelvhasználata és nyelvi azonosságtudata 237

MOLNÁR MÁRIA: Temesi Mihály és a nyelvpolitika 243

MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS: Szóföldrajzi adatok egy ételfajta megnevezéséhez 251

MÜLLER MÁRTA: A Magyarországi Német Nyelvjárások Szótára a dokumentációs, nyelvjárási és a gyakorlati lexikográfia metszéspontjában 257

SALAMON ESZTER: Az olaszországi friuli és szárd kisebbség és a média 261

SZABÓ TAMÁS JÓZSEF: Bibliai hivatkozások az Árpád-kori forrásokban 267

UHRIN ERZSÉBET: Szlovák kisebbségi önkormányzatok nyelvi attitűdjei 273

Fordítástudomány

CSANÁLOSI ROLAND: Angol filmcímek magyarra fordításának kérdései 281

FRESLI MIHÁLY: Bizonyos közigazgatási terminusok fordításának nehézségei oroszról magyar nyelvre 287

HONTI ENIKŐ: A reáliák fordítása 293

PITKÄSALO, ELIISA: A metaforák és a fordítói szabadság 299

ROBIN EDINA – MAKKOS ANIKÓ: Fordítási műveletek a kompetencia függvényében 305

SOMODI JÚLIA: A megszólító nyelvi elemek pragmatikai funkcióinak vizsgálata fordított szövegben 319

Interkulturalitás, interkulturális kompetencia, interkulturális kommunikáció

ALMÁSI TÍMEA: Anglizismen in der Kommunikation zwischen Unternehmen und Kunden 327

EGEY EMESE: Angol-magyar egyházi szókincs finn kitekintéssel 333

GÖRCSNÉ MUZSAI VIKTÓRIA: Határtalan kommunikáció és kooperáció a CENTROPE régióban 339

POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA: Kertbeny Károly (1824-1882) műfordító és bibliográfus. A XIX. század németajkú, magyar-lelkű kultúraközvetítője 345

Szaknyelvi kommunikáció és terminológia

HAVRIL ÁGNES: Az angol szaknyelvtudás konstruktumának modellezése 351

MURBER IBOLYA: A 20. század diplomácia nyelve 359

PUTZ ORSOLYA: Idegen szavak napjaink orvosi szaknyelvében 365

VOLEK-NAGY KRISZTINA: A magyar zenei szaknyelv utasításainak morfológiai elemzése 371

Az internetes korszak

SZÁNTÓNÉ CSONGOR ALEXANDRA: Web műfajok az egészségügyi honlapokon 377

A magyar mint anyanyelv oktatása és használata / A magyar mint idegen nyelv / Az idegen nyelvek oktatásának aktuális kérdései, kihívásai

FAVORIDO ERIKA: SNI-s diákok integrált nyelvoktatása 383

FÜLÖP ERZSÉBET MARIA: Idősek és az idegennyelv tanulás 389

VERÉCZE VIKTÓRIA: Nyelvtantanítás – társas-kognitív nyelvészeti alapon (Egy új középiskolai tankönyv szemantika fejezete) 395

Nyelvművelés és stilisztika

SÓLYOM RÉKA: Szóösszetétellel keletkezett neologizmusok szemantikai szerkezetének vizsgálata 401

Bevezető

A Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ Bölcsészettudományi Kara (BTK), a Nyugat-magyarországi Egyetem Pedagógia Szolgáltató és Kutató Központja (PSZKK) és a Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE) 2011. augusztus 29. és 31. közt Szombathelyen rendezte meg a XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszust.

A kongresszus három napja mindenki számára nemcsak élvezetes, hanem hasznos is volt. Az előadások, kerekasztal beszélgetések során az alkalmazott nyelvészeti témák széles körével ismerkedhettünk meg, s az egymással megosztott tudás, szakértelem és tapasztat erős köteléket alakított és alakít ki a résztvevők közt.

A megnyitó során elhangzott, hogy egy kongresszus feladata rendesen az aktuális kutatások bemutatása, a szakmai párbeszéd folyamatosságának biztosítása. De mivel időről-időre kialakulnak olyan – a történeti, gazdasági, tudománypolitikai környezetbe ágyazódó – élethelyzetek, amelyekben egy-egy tudományos tanácskozás szerepe túlnő a szokásos rutinon, s a tudományos diskurzus mellett egyéb tekintetben is kiemelt jelentőségre tesz a rendezvény szert, így a kongresszus demonstrálta egy látásmód létét és jelenlétét, továbbá kísérletet tett arra, hogy megértesse az általa képviseltek társadalmi hasznosságát, nélkülözhetetlenségét.

A XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus egy ilyen helyzetben határozott üzenettel bírt mindazok felé, akik nyitott füllel és nyitott gondolkodással figyeltek e három nap eseményeire, s az elhangzó előadásokra és kerekasztal-beszélgetésekre.

A plenáris ülések előadásai, a kerekasztalok és a szekcióülések az alkalmazott nyelvészet témái széles körébe adtak betekintést. Bármely módon osztottuk is meg egymást közt gondolatainkat, tapasztalatunkat, véleményünket, azt jelentős érdeklődés övezte.

A szekcióüléseket 20 témakör köré csoportosítottuk, ezek a következők voltak a jelentkezések szerint: Számítógépes nyelvfeldolgozás és nyelvtechnológia 2 előadással; Az információkereső rendszerek nyelvi és nyelvészeti kérdései (kritériumok, tendenciák, fejlesztések) 3 előadással; Lexikológia és lexikográfia 5 előadással, Kontrasztív nyelvészet 4 előadással, Alkalmazott szociolingvisztika 4 előadással; Nyelvpolitika, nyelvtervezés, nyelvi jogok 6 előadással, Alkalmazott pszicholingvisztika 6 előadással;

Nyelvtörténet és alkalmazott nyelvészet 3 előadással; A szövegtani kutatások alkalmazott nyelvészeti aspektusai 2 előadással, Nyelvföldrajz, névföldrajz, szociolingvisztika 6 előadással, Fordítástudomány 22 előadással, Interkulturalitás, interkulturális kompetencia, interkulturális kommunikáció 16 előadással, Genderkutatás 1 előadással, Szaknyelvi kommunikáció és terminológia 14 előadással, Idegennyelv oktatás: kulturális és technológiai kérdések 1 előadással, Az internetes korszak nyelvészete 5 előadással, A média nyelvi világa 1 előadással, A magyar mint anyanyelv oktatása és használata 3 előadással; Az idegen nyelvek oktatásának aktuális kérdései, kihívásai 11 előadással, Nyelvművelés és stilisztika 5 előadással.

A 130 jelentkezett előadótól a három nap alatt 104 előadást hallottunk, ebből 4 a plenáris ülésen és 100 a 25 szekcióban hangzott el, emellett 4 kerekasztal beszélgetésen vett részt hétfőn csaknem 100 érdeklődő. Külön kiemelendőn, hogy egy-egy kerekasztalra vagy előadásra a PSZKK információs rendszerén keresztül hívtuk a régió érdeklődő általános- és középiskolai tanárait is, akik közül a három nap alatt csaknem százan vettek részt a kongresszus egy-egy eseményén.

A plenáris előadások mindegyike iránt nagy volt az érdeklődés, a hétfőiek a kongresszus „sláger" témáihoz kapcsolódtak, ezek szaknyelv és fordítástudomány ez utóbbiból kettő, ahogy Nyomárkay István professzor fogalmazott, az érem két oldalát mutatta be.

A kerekasztalok sajátos jellemzője az, hogy a beszélgetéseket mindig akkor kell lezárni, amikor a legizgalmasabbak. A négy kerekasztal közül az elsőn, a hivatalos nyelvhasználat kérdéseivel foglalkozón a megye középiskoláiból és általános iskoláiból érkezett némettanár kollégák és a BTK érintett oktatói vettek részt, több mint harmincan. A téma a hivatalos nyelv és a szaknyelvek oktatása volt, mely rendkívül aktuálissá vált napjainkban az európai uniós munkavállalás és az ezzel összefüggő nyelvtanítási kihívások miatt.

A második a kisebbségi nyelvek és nyelvi kisebbségek volt Pusztay János vezetésével. A résztvevők szóltak több országon belül több kisebbség helyzetéről, így a magyarokról Romániában, Ukrajnában, Szlovákiában, Szlovéniában; a szlovénekről Magyarországon, a horvátokról Ausztriában, Magyarországon, az oroszokról Lettországban és Észtországban és a finnugorokról Oroszországban és Norvégiában. A kerekasztal során érintett fő kérdések a következők voltak nyelvi határok, mesterséges politikai határok, revitalizációs kísérletek és nyelvpolitika, revitalizáció vagy standardizáció a norvég és olasz sztenderd (állami) nyelvek példája alapján és kiutak az

elhalásból: a sikeres friuli példa szemben a moldvai magyarok statisztikai létszámcsökkenése. A vitás pontok közt szerepelt a többnyelvűség a családban (vegyes házasságok): pozitív és negatív gyakorlatok, a többségi nyelv(ek) dominanciája a kisebbségi(ke)n; a többnyelvűség az oktatási rendszerekben (nemzetiségi iskolák): oktatáspolitikai gátak, a tankönyvek nem mindig körültekintő elkészítése (nyelvi lektorálás hiánya), a szaknyelvi problémák kiküszöbölése és a terminológia szerepe a kisebbségi/nemzeti nyelvek oktatásbéli túlélésében.

A második kerekasztal, melyet Medgyes Péter vezetett az idegen nyelvek oktatásának hatékonyságával foglalkozott a köz- és felsőoktatásban. A kongresszus résztvevői és középiskolai tanárok részvételével zajló beszélgetés központjában a szélesebb körben még nem ismert minisztériumi – az óvodától a felsőoktatásig az idegennyelv oktatás reformját célzó – tervezet volt. A résztvevők a tervezetnek csupán néhány fontos pontjáról tudtak eszmét cserélni, ezek a mikor kezdjenek a gyerekek idegen nyelvet tanulni kérdésétől, a mely nyelvet – az egyszerűnek tartottat-e vagy épp azt ne – hány nyelvet tanuljanak kérdésén át a felsőoktatás szerepe az idegennyelv oktatásban kérdésének megvitatásáig.

A harmadik kerekasztal a kompetencia mérés eredményeinek hatását elemezte az iskolákban, ezt Tóth László vezette. A beszélgetés középpontjában a következők álltak – mivel a kompetencia mint valamilyen funkció teljesítésére való alkalmasság mérése évente történik a 4., 6., 8. osztályban a teljes iskolai létszám körében – alapvető probléma az értékelés lassúsága (egyes esetekben egy év), viszont nagy előnye, hogy követéses vizsgálatot tesz lehetővé, s egyéni, osztály iskola, település, régió, vagy akár egyéb szempontok alapján is lehet értékelni, következtetéseket levonni. Probléma az említetten túl, hogy az intézmények a következtetéseket egyelőre nem vonják le, nem hasznosítják, nem építik be az iskolai programokba, ha el is jut a tanárokhoz az eredmény, a tapasztalatokat nem komplex iskolai programba építik be, hanem – ld. szövegértés – egyes területre utalják a problémát (pl. magyar nyelv és irodalom), holott az a képzés egészét érinti. Javaslatuk az, hogy a kompetencia mérés ismeretét feltétlenül be kell építeni a tanárképzésbe.

A szekcióülések témáinak változatosságát mutatja a korábbi felsorolás, a két nap szekcióiból kettőt emelek ki véletlenszerűen. A kedd reggeli interkulturális témájú szekcióban mind a 4 előadó nemzetközileg is ismert szakemberként (Falkné Bánó Klára, Hidasi Judit, Lendvai Endre, Sárdi Csilla) az interkulturális kommunikáció új kihívásainak való megfelelés lehetőségeit mutatta be. Ezek

közt szerepeltek a globális következmények, a kommunikáció különféle értelmezései és céljai, az új alkalmazási területek új metodikáit: turisztika, imázs e-brosúrák alapján, új tréningformák: virtuális osztálytermi tréning és új keretek és modellek összevetése az interkulturális kommunikációban. Véleményük szerint a feladatok a jövőben is csak sokasodni fognak az új világrend igényeinek megfelelően, ezért a javaslataik közt szerepel az egyéni kutatások helyett team-work és kollaboráció és egy magyar-kínai esettanulmány gyűjtemény összeállítására.

A konferencia alkalmazott pszicholingvisztika szekciójából kiemelendő a társalgási emlékezet és a kommunikáció kontextusa kapcsolatának és az alvást, illetve alvási zavarokat és azok hatását a verbális kifejezésre és nyelvtanulásra vizsgáló előadások, ez utóbbi témája, természettudományos megközelítését tekintve kuriózum volt a konferencián, ezért különösképpen felkeltette a résztvevők érdeklődését.

Összegzésként a megnyitón elhangzott gondolatokat idéztem, mivel az akkor elmondottakat ez a három nap megerősítette. Ez a gondolat az oktatásnak, s ezzel párhuzamosan a tudományos kutatásnak minél erőteljesebben kapcsolódása a gazdasághoz, a munkaerőpiaci igényekhez. A kongresszus előadásai több esetben is meggyőzően bizonyították, hogy az itt elhangzott kutatási eredmények közvetett és közvetlen módon egyaránt hatást gyakorolnak a munka világára.

Ez a kongresszus kiváló alkalmat adott az alkalmazott nyelvészeknek, hogy saját kutatásaikat ismertethessék emellett mások kutatásainak megismerésével és véleménycserével további ösztönzést kaptak a kutatások és az ezeken alapuló munka folytatásához.

Szombathely, 2012. március 15.

Horváthné Molnár Katalin, Antonio Donato Sciacovelli

EMLÉKEZÉS KOHN JÁNOSRA

1941. szeptember 3-án született Temesváron. Bár az apai ágon a Bánságba több generációval korábban betelepült római katolikus család tagjai egymás között otthon szinte kizárólag németül beszéltek, székely édesanyjától a magyart anyanyelveként tanulta. A román alap- és középfokú iskolák hozták meg aztán a görög, a latin és az angol nyelvek ismeretét.

Szellemi fejlődése a Temesvári Egyetem német-román szakára vezette, ahol *A bánáti magyar eredetű helységnevek* című szakdolgozatával fejezte be tanulmányait. Dolgozott angol-német-román nyelvű fordítóként, tanított általános- és középiskolában, majd a Nagyváradi Egyetemen. Érdeklődése időközben egyre inkább a tudomány irányába fordult. *A kompenzáció elmélete és a műfordítás stilisztikája* című disszertációját 1980-ban védte meg.

Az 1980-as évek végének politikai forgószele őt is Magyarországra sodorta. 1989-től az Eötvös Lóránt Tudományegyetem Germanisztikai Intézetében dolgozott, majd 1990-ben szerepet vállalt a szombathelyi Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskolán a német szakos tanárképzés elindításában. Oktatói és tudományos munkássága mellett tudományszervező tevékenysége is kimagasló jelentőségű volt. A vezetésével jött létre többek között az East European Computer Assisted Language Learning Centre (EECALL) 1992-ben, egy TEMPUS pályázat támogatásával. Alapítója, majd vezetője volt az Alkalmazott Nyelvészeti Tanszéknek. 1997-től igazgatója a későbbi Bölcsészettudományi Kar elődjének tekinthető Filológiai Intézetnek. Irányításával indult Szombathelyen az akkreditált alkalmazott nyelvészeti egyetemi program 1998-ban. Oktatói munkát folytatott a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem alkalmazott nyelvészeti doktori programjában is.

Rendszeres közreműködője volt rangos hazai és külföldi konferenciáknak. Konferencia-szervező tevékenységének kiemelkedő eseményei intézményünkben az 1992-es Transferre necesse est nemzetközi fordítástudományi, az 1996-os ugyancsak nemzetközi Eurocall, valamint az 1998-as VIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia. Elnyert ösztöndíjainak köszönhetően gyakori vendég volt külföldi egyetemeken.

1999-ben bekövetkezett halálával mind a szombathelyi felsőoktatást, mind a hazai nyelvészettudományt pótolhatatlan veszteség érte.

Alkalmazott nyelvészet és filológia

Nyomárkay István

Furcsának tűnhet, hogy alkalmazott nyelvészeti konferencián a címadó diszciplínát egy alapkutatási tudományszakkal kapcsolom össze. Ezt azért teszem, mivel az alkalmazott nyelvészetnek azt a definícióját, amely a David Crystal-féle „A nyelvek enciklopédiájá"-ban olvasható, nem tartom kielégítőnek. Idézem a meghatározást: „A *nyelvészet* elméleteinek, módszereinek és eredményeinek alkalmazása más tudományterületeken felmerült *nyelvi problémák* (az én kiemeléseim, Ny. I.) tisztázásához." Ezen az „idem per idem" vagy „ignotum per ignotum" meghatározáson nem sokat segít a folytatás sem: „A kifejezést leginkább az idegennyelv-tanítással és -tanulással kapcsolatban használják, de más – például statisztikai, lexikográfiai, fordítási, nyelvi tervezési, valamint …klinikai és pedagógiai – területekre is alkalmazzák." (Crystal 512). Az alkalmazott nyelvészetnek az idézett műben felsorolt területei közül számomra a leginkább megfoghatónak a szocio- és részben a pszicholingvisztika tűnik, mivel konkrét, hiteles és kutatható nyelvi anyagon alapulnak. Az alkalmazott nyelvészeten belül említett filozófiai nyelvészet lényegében a terminológia kutatási körébe is tartozhat, hiszen „a nyelvnek a filozófiai fogalmak értelmezésében játszott szerepét és a nyelvészeti elméletek, módszerek és megfigyelések filozófiai státusát" vizsgálja (Crystal ibid.). Ezen a területen kiváltképpen szerephez, sőt döntő szerephez jut az értelmezés, amely lényegében a szóban forgó terminus közvetítette világkép megértésén alapul. Erre vonatkozóan szemléletes példával szolgálhatok. A Bibliában a következő érdekes és elgondolkodtató, a hívőkkel szemben látszólag megvalósíthatatlan követelményt támasztó logiont olvashatjuk a Hegyi Beszédben (Mt 5:48): „Ti azért legyetek tökéletesek, mint ahogy mennyei Atyátok tökéletes" (Biblia. Magyarázó jegyzetekkel. Kiadja a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója. Budapest 2007). Ez az igény, sőt követelmény a Biblia olvasó keresztyén ember számára nemcsak hogy teljesíthetetlennek tűnik, de „ha valaki tökéletesnek vallja magát, akkor nem kevesebbet állít magáról, mint azt, hogy olyanná lett, mint az Isten. Ez pedig antikrisztusi gőg, sátáni elbizakodottság…(A tökéletesség célja és elérésének módja (Fil. 3:1-21), in: http://gasmu.dan.hu/biblia/bibtan/fil_kol_6.html). Hogy a látszólagos ellentmondást feloldjuk, s így a tökéletesség fogalmát az adott kontextusban értelmezhessük, rekonstruálnunk szükséges a mögötte

meghúzódó világképet. Ehhez mindenek előtt a szó eredetének vizsgálata segít hozzá, a kontextusbeli jelentés megértését pedig a 'tökéletes' szó grammatikai alakjának jelentése egészíti ki. Ha megnézzük magát a szöveget, azt látjuk, hogy tökéletességet a különböző fordításokban 'befejezett, célhoz ért, kész' statikus állapotot jelentő part.perf.pass. alakok fejezik ki:

Estote ergo *perfecti* sicut et Pater vester caelestis *perfectus* est.
Итак будьте *совершенны,* как *совершен* Отец ваш Небесный.
Bud'tež vy *dokonaly*, jako i Otec váš nebeský *dokonalý* jest.
Darum sollt ihr *vollkommen* sein, gleichwie euer Vater im Himmel *vollkommen* ist.

A latin és a szláv participiumok a befejezettség állapotának képzetét tükrözik. A *perfectus* jelentése 'befejezett, véghez vitt'. A szláv szó gyöke szintén a 'befejez, véghez visz, csúcsra jut(tat)' jelentésű *sъvrъšiti*, amely a *vъrьchъ* 'tetőpont, csúcs' főnév derivátuma. A csehben és a lengyelben a *kon-* 'vég' tőből képzett ige part.perf.act. alakja használatos. A *vollkommen*-ről Kluge (Kluge 2002) megjegyzi, hogy „a *volkomen*'célba ér, célhoz jut' igéhez tartozó participium, amely már a közép felnémetben 'képzett, felnőtt, teljes' jelentésben vált melléknévvé" (Kluge 2002 *vollkommen* alatt).

A görögben *téleioi*, illetve egyes számban *téleios* olvasható. Ez a szó egy ősi Indoeurópai *k^{2} -el-, *k^{2} elə-* 'drehen, sich drehen, sich herumbewegen, fürsorglich um jemanden herum sein, wohnen' ('forgat, forog, gondoskodik valakiről, lakik') jelentésű tőre megy vissza. Ugyanebből a tőből származik az óind *cárati, calati* 'bewegt sich, wandert, weidet, treibt' ('mozog, vándorol, legeltet, hajt'), az aveszta *čaraiti* 'obliegt einer Tätigkeit' ('vmilyen tevékenységet folytat'), s ebbe a népes szócsaládba tartozik a lat. *colonus,* a szláv *kolo* és *kola* stb. is. (Pokorny 1959)

A görög szöveg tehát nem statikus, valamilyen cél elérését jelentő állapotot, befejezettséget, hanem – az ősi gyök tanúsága szerint – (bizonyos cél felé tartó) mozgás képzetét fejezi ki, s ennek a jelentésnek megfelelően nem part.perfectummal, hanem a mozgás képzetét is magában hordozó tulajdonságot kifejező melléknévvel. A magyar *tökéletes* szócsaládját TESz a *tökél*, azaz a *tesz* 'facere' *te- ~ tö-* tövéből gyakorító funkciójú *–kál-, -kél* képzővel alkotott 'tesz, végrehajt' jelentésű igéből származtatja. Nem zárja ki azonban, hogy a *k* a tőhöz tartozik, valamint azt sem, hogy nem a *tesz* az alapszó. Etimológiai szótárunk irodalomjegyzékében hivatkozik Munkácsi Bernátra is, akinek megállapítását érdemes szó szerint is idéznünk: „A tökelletes (Munkácsi

B. kiemelése, Ny. I.) alapszava: tökél- a régiségben általán 'végez, megtesz, megvégez' jelentésben fordul elő (Munkácsi B. kiemelései). Ez arra mutat, hogy tulajdonképpen nem egyéb, mint *frequentativ* képzése (az én kiemelésem, Ny. I.) a tenni igének…" (Munkácsi 1880:155). Az elmondottakat támasztja alá Pál apostol több megnyilatkozása, egyebek mellett a Fil. 3:12-ben: „Nem mintha már elértem volna mindezt, vagy már *a célnál volnék*, de egyet teszek: ami mögöttem van, azt elfelejtve, ami pedig előttem van, annak nekifeszülve futok egyenest *a cél felé*…" (az én kiemeléseim, Ny. I.). Az I. Kor. 2:6-ban pedig talán némi iróniával állítja szembe a gnosztikusok „tökéletességével" a „nem e világi bölcsességet". „a *tökéletesek* között mi is bölcsességet szólunk, de nem e világnak, sem e világ múlandó fejedelmeinek bölcsességét." A tökéletesség fogalma tehát – az elmondottak alapján – nem értelmezhető a mai 'befejezett, perfekt, célt ért' jelentésben, pl. *feladatát tökéletesen megoldotta, tökéletesen, perfekt tud angolul* stb. Mind a görög szó és a hozzá tartozó szócsalád eredete, mind pedig az idézett helyeken használt grammatikai alakok bizonyítják, hogy az istenihez hasonló tökéletesség bibliai értelemben cél felé való törekvést jelent, nem állapotot, hanem tulajdonságot. Ezt a jelentéstartalmat sem a magyar, sem a többi ismert európai nyelvre való fordítás nem adja vissza. Itt kell megjegyeznem, hogy a grammatikai megformálás jelentőségére, „a közlések és a grammatikai megformálás közötti összefüggésekre" funkcionális magyar mondattanában már Hadrovics László is felhívta a figyelmet. (vö. Hadrovics 1969:8).

De térjünk vissza a filológiához, s az alkalmazott nyelvészet után lássuk ennek a diszciplínának is néhány fontosabb meghatározását, hogy közeli rokonságuk még érzékletesebbé váljék! Régi szótáraink (Szenci Molnár Albert, Pápai Páriz Ferenc) filológián „az ékesen szólás szeretését", filológuson pedig „ékesen szólást szeretőt, ékesen szólást tanulót" értenek. Johann Christian Heyse számtalan kiadást megért idegenszó szótárában, amely a kései német purizmus egyik terméke, „a nyelv szeretete, nyelv- és ókorkutatás, nyelvtudomány, különösen az ógörög és római nyelv, irodalom és történelem tanulmányozása" meghatározást olvassuk. A filológiát a történeti nyelvészettől John Lyons sem választja el mereven, hiszen Bevezetés a modern nyelvészetbe című munkájában a nyelvtudomány történetét a kezdetektől egészen Saussure-ig „összehasonlító filológia" cím alatt tárgyalja (Lyons 1995: 21-23). Gadamer szerint „Philologie ist die Kunst aus dem Zusammenhang zu verstehen"(idézi Jäger, G. 1990:12). Nem tudom azonban megállni, hogy itt a filológia legátfogóbb értelmezését, amely utal a filológiai kutatások mindennapi élettel kapcsolatos, gyakorlati feladataira

is, ne idézzem. Ez a csaknem költői definíció a múlt század egyik legjelentősebb klasszika filológusától, Ulrich v. Wilamowitz-Moellendorftól származik (Wilamowitz 1959:1): „Die Aufgabe der Philologie ist, jenes vergangene Leben durch die Kraft der Wissenschaft wieder lebendig zu machen, das Lied des Dichters, den Gedanken des Philosophen und Gesetzgebers, die Heiligkeit des Gotteshauses und die Gefühle der Gläubigen und Ungläubigen, das bunte Getriebe auf dem Markte und im Hafen, Land und Meer und die Menschen in ihrer Arbeit und in ihrem Spiele."(Wilamowitz-Moellendorf 1959:1). A filológiai kutatások feladatának széles körű értelmezése mellett különösen szembetűnő a történetiség előtérbe állítása. A filológia jelentésének mind horizontális, mind vertikális irányú kiterjesztése jellemezte már a szlavisztika „második atyjának" tekintett Vatroslav Jagić felfogását is, aki az általa alapított híres, korszakos jelentőségű Archiv für slavische Philologie első kötetének előszavában 1876-ban így írt: „A filológiát én széles körűen értelmezem, így az Archiv (ti. a folyóirat, Ny.I.) tárgyát nem csupán a nyelvek, noha teljes joggal foglalnak el központi helyet, hanem a nyelvi és irodalmi emlékek, a népszellem termékei és a szlávság múltja fogja képezni." (az én fordításom, Ny. I.)

Itt érkezünk el ismét a széles körű kutatási területeket magába foglaló és újabban a történeti magyarázatot is ambicionáló alkalmazott nyelvészethez. Lássunk egy egyszerű példát, amely – sok más hasonló mellett – mutatja, hogy az alkalmazott nyelvészetnek is hasznára válik a történeti kutatás. A mindennapi kommunikáció igen lényeges eleme, a kapcsolatteremtés első lépcsője: a megszólítás. Általános követelményt vagy normát itt meghatározni azért nehéz, mert a megszólítási (és általában az üdvözlési) formák erősen ki vannak téve az idegen nyelvi befolyásoknak, a generációs különbségek hatásának, az adott társadalmi helyzetből fakadó (ha nem is mindenki által akceptált) elvárásoknak, az életkornak, s végül a nemek közötti különbségből eredő (esetleg széles körben is elfogadott) követelményeknek is. Az udvariassági beszédaktusoknak természetesen történeti és civilizációs gyökerei is vannak, és szándékukat tekintve sem vezethetők vissza olyan egyértelműen a szó legtágabb értelmében vett haszonszerzésre, ahogyan Renate Rathmayr állítja (Rathmayr 1996), hanem érzelmi motívumok is szerepet játszanak bennük. A leghelyesebb a kérdést az alkalmazott nyelvészet illetékességi körébe utalva, valóban széles összefüggéseiben, nem csupán szinkrón, de diakrón szempontból is megvizsgálni. Az elmondottakat egy példával, *úr* szavunk jelentésének és kommunikációban betöltött szerepének rövid felvázolásával kívánom

bemutatni. Ismert tény, hogy *Úr* megszólítással eleinte csak Istent illették: Wimagguc *uromc* iſten kegilmedet (HB). Később az uralkodókat, majd a főnemeseket szólították így, majd a szó jelentésértéke egyre devalválódott, s – amint Kertész Manó mondja – „a XVI. századtól tulajdonképpen két *úr* szavunk van: az egyik a puszta udvarias megszólítás, a másik a legmagasabb társadalmi osztály tagjainak szokásjogon alapuló elnevezése". Az *úr* megszólítás használatában a későbbiekben élesen elvált egymástól a hivatalos- és a magánszféra. Az előbbiben kötelező volt, az utóbbiban bizonyos íratlan szabályok érvényesültek, amit mind a magyar, mind a hozzánk társadalmi fejlődés tekintetében közel álló horvátok korabeli nyelvhasználatában is megfigyelhetünk. A közszféra-beli használatból lett volna hívatva bizonyos időszakban kiszorítani az *urat* az *elvtárs,* ami egy ideig sikerült is. A privátszféra nyelvhasználata ennél érdekesebb, mert társadalmi rétegenként más és más volt. Ha a történeti értelemben vett közelmúltat nézzük, főként a XX. sz. elejétől, a Szekfű Gyula által neobarokknak nevezett társadalomban alakult ki az a szabály, hogy az *úr* kötelező volt a foglalkozás-vagy beosztás megjelölések mellett, családnév mellett azonban egyenlő társadalmi helyzetű beszélgető partnerek esetében egyenesen sértésszámba ment; a személynév+*úr* megszólítás csak a társadalmilag alacsonyabb pozíciójúak esetében volt általánosan elfogadott, ma úgy mondanánk: a középosztály normája. Mindezt kitűnően szemlélteti a következő párbeszéd Molnár Ferenc A farkas című vígjátékából Szereplői: Vilma, a kikapós asszony és Jenő, a féltékeny férj. Jenő: …*én beismerem, bolond és féltékeny vagyok…*Vilma: *Csak jobban belelovagolsz, Jenőkém, ok nélkül. Amit a kocsiban csináltál nekem amiatt a Balsay miatt…*Jenő: *Mit csináltam?...ahogy melletted ült…ahogy nézett téged. Voltam én is Balsay Pista, mielőtt nősültem. Tudom én, mi az. Jön a férj.* Vilma: *Nézd, te gyerek. Miért állok és egyáltalán szóba Balsay úrral…*A vezetéknéven történő említés társadalmilag azonos pozíciójú embereket illet meg, ezt fejezi ki Vilma féltékeny férjének adott válasza. A férj részéről a becenéven nevezés noha némi cinkos visszaidézése hajdanvolt ifjonti kalandoknak, s mögötte egyúttal azonban a gyanúsítás határozott formája is kifejezésre jut. Végül, a feleség második mondatában használt *Balsay úr* a kívülállás mellett a harmadik személy társadalmi státuszának csökkentését, a nem egyenrangúként való kezelést, s egyúttal a férj gyanakvásának eloszlatását szolgálja, vagy legalábbis komoly kommunikációs lépést ebben az irányban. Egyetlen szó használata vagy elhagyása mennyi mindent ki képes fejezni! Manapság egyre gyakoribb – főként írásos

kommunikációban: levélben vagy e-mail-ben, de elvétve szóban is a vezetéknév + *úr*, abban az esetben is, ha a címzett vagy megszólított foglalkozását, beosztását a levélíró vagy beszélgető partner jól ismeri. Magam és a nálam – mondjuk – két évtizeddel fiatalabb értelmiségi generáció számára ez tiszteletlenség, udvariatlanság, amely nem a mi civilizációnkra jellemző. Ilyen értelemben igaza van Rathmayrnak, hiszen kommunikációs hibák akadályozhatják a beszélő vagy levélíró szándékának megvalósulását. A kérdést részletesebben is meg lehetne vizsgálni, de illusztrációul elég ennyi is. Az mindenesetre bizonyosnak látszik, hogy az írás, a szöveg az effajta kutatómunkában is döntő fontosságú. S akkor megint a szövegeknél, a kontextusnál kötünk ki, s a tágan értelmezett filológiánál vagyunk!

Két példán is láttuk, hogy egyes fogalmak értelmezésében milyen fontos szerepe van a fogalmat, tárgyat, cselekvést stb. jelölő szó közvetítette világképnek. Ez segít megértenünk a bibliai értelemben vett tökéletességet is. Ugyanaz a szó más kommunikációs stratégiát szolgál, ha tudjuk, hogy milyen társadalmi háttér van mögötte. Ezért van az, hogy a legjobb szótárak is (ha ugyan vannak ilyenek) csak azoknak nyújthatnak segítséget, akik a használatukhoz szükséges ismereti háttérrel is rendelkeznek. A szemléleti háttér segít megértenünk, hogy ugyanazon fogalom vagy tárgy megnevezésében más-más nyelvi világkép tükröződik a különböző nyelvekben, azaz a beszélők (mondhatjuk, hogy a kollektív nyelvi tudat vagy a tudatos szóalkotás) a valóság más-más, esetleg ellentétes mozzanatát ragadják meg. A szemléleti háttér szerepének illusztrálására három példát hozok korábbi kutatásaimból; egy-egy szót a katonai, illetve a tudományos szókincsből, egy harmadikat pedig a mindennapi nyelvhasználatból. Az első kettő a horvát nyelvújítás terméke. A fegyveres testületben a legalacsonyabb rendfokozat az *őrvezető*, horvátul *razvodnik*, amely a 19. sz. hetvenes éveitől jelenik meg a szolgálati- és gyakorlati szabályzatokban. Mivel ezek a szabályzatok (službovnici) német és magyar nyelvű szabályzatok fordításai (vagy átdolgozásai), a korabeli horvát neologizmus mintájaként vagy a német vagy a magyar jöhet számításba. A 16. sz. óta terminusként használt német *der Gefreite* jelentése: 'der vom Schildwachstehen befreite Soldat' ('az őrállás alól mentesített katona'). A szemléleti háttérben az a képzet a meghatározó, hogy valakinek (esetünkben egy katonának) valamit *nem kell* megtennie, valamely kötelezettség ellátása alól mentesül. Így marad a magyar *őrvezető*, amelyben ezzel éppen ellentétes szemlélet dominál, hogy ti. valakinek valamit *meg kell* tennie, esetünkben az

őrséget vezetnie. Így a horvát *razvodnik*-ot a magyar *őrvezető* tükörszavának tekinthetjük. A másik szó a nemzetközi 'kémia' terminus anyanyelvi megfelelője a horvátban és a magyarban. Kb. a 20. sz. közepéig, magam és korosztályom az általános iskola nyolcadik osztályától nem kémiát, hanem *vegytant* tanult. Ez volt a tankönyv címe is. A horvát tantárgynév *lučba* (mai helyesírással: *ludžba*) volt. Itt az a furcsa eset állt elő, hogy a magyar és a horvát nyelvújítók is német minta alapján alkották meg saját terminusukat, csakhogy két különböző mintát vettek alapul: a magyar *vegytan* mintája a német *Mischkunst* 'az összekeverés, vegyítés tudománya', a horváté pedig a *Scheidekunst* 'a szétválasztás tudománya'. Megjegyzendő, hogy ez az utóbbi német minta megjelenik a magyarban is: „Az Értz*választás* tudománya vagy *Chemia*" (TESz). Előfordulhat, hogy a szemléleti háttér szép és találó metaforában ölt testet, a nyelvhasználat azonban az emocionálisan színtelenebb kifejezést választja. Találó példa a magyar *óvoda*, melynek több nyelvben a 'gyermekkert' jelentésű metafora felel meg, pl. ném. *Kindergarten*, or. *d'etskij sad*, hr. *dječji vrtić*, vagy a kevésbé szemléletes, de a funkcióra konkrétan utaló fr. *école maternelle.* A Nyugat-magyarországi horvátok anyanyelvi kifejezésük helyett átvették a magy. *óvodá*-t, s belőle mindjárt megalkották az *óvodás* jelentésű *ovudaš*-t és *ovudašica*-t is. Az átvétel oka a túlsúlyban levő többségi nyelvhasználat hatása mellett az idegen szó akadálymentes adaptálása, a továbbképzés lehetősége és a relációs egyszerűség, azaz az 'óvodába járó gyermek' fogalma így egyetlen szóval is kifejezhető, a birtokos szerkezetből eredő mondattani bonyolultság pedig kikerülhető.

Mindezekkel a példákkal azt kívántam bizonyítani, hogy a nyelvtudomány egyes részdiszciplínáit egymástól elválasztani szinte lehetetlen, de ugyanakkor talán szükségtelen is. A szavak, kifejezések stb. történetével foglalkozó nyelvész vagy filológus sokszor a jelen tényeiből indul ki, az alkalmazott nyelvésztől pedig megkövetelhető a jelenségek magyarázata is. A történet és a leírás szoros kapcsolatban áll egymással. Ezért – nézetem szerint – az alkalmazott nyelvészek sem kerülhetik meg a történeti tájékozódást, ha a hogyan?-on túl a miért?-re is választ kívánnak adni. Ez mindannyiunkat alaposságra és pontosságra int, hiszen nem kisebb gondolkodó, mint Aquinoi Tamás hangsúlyozta, hogy „parvus error in principio magnus est in fine"!

Irodalom

Crystal 2003 – Crystal, D.: A nyelv enciklopédiája. Osiris. Budapest

Hadrovics 1969 – Hadrovics L.: A funkcionális magyar mondattan alapjai, Akadémiai Kiadó. Budapest

Heyse 1910 – Dr. Joh. Christ. Aug. Heyses Fremdwörterbuch…Neu bearbeitet und Vermehrt von Professor Dr. Otto Lyon. Neunzehnte Original-Ausgabe,Hannover und Leiptizg

Jäger 1990 – Jäger, G.: Einführung in die klassische Philologie. Verlag C.H. Beck München. Dritte, überarbeitete Auflage

Kluge 2002 - Kluge, F.: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. Gruyter, Walter de GMBH

Lyons 1995 - Lyons, J.: Einführung in die moderne Linguistik. 8. Auflage. Verlag C.H. Beck. München

Munkácsi 1880 – Munkácsi B.: Nyelvemlék-tanulmányok. II. A Kazinczy codex hosszú mássalhangzói. Nyr 9 /1880/, 155

Pokorny 1959 – Pokorny, J.: Indogermanisches etymologisches Wörterbuch I. Francke Verlag Bern und München

Rathmayr 1996 – Rathmayr, R.: Pragmatik der Entschuldigungen. Bausteine zur slavischen Phonetik und Kulturgeschichte. Neue Folge Bd. 16. Böhlau Verlag. Köln – Weimar – Wien

Wilamowitz 1959 – U. von Wilamowitz-Moellendorf: Geschichte der Philologie B.G. Teubner Verlagsgesellschaft. Leipzig. Nachdruck der 3. Auflage (1927)

A műfordítás univerzális és egyedi kognitív háttere

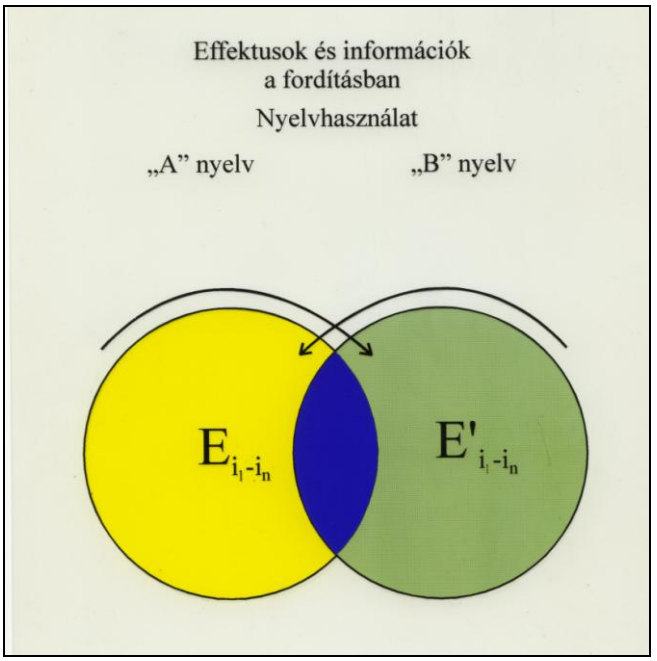
Cs. Jónás Erzsébet

1. Bevezetés

A művészi szöveg a nyelv eszközeivel létrehozott esztétikai jel. A fordítás tükrözi mind az egyetemes kultúránk globális fogalomrendszerét, mind az eredeti mű szerzőjének individuális világlátását, mind a fordító fogalmi ismereteit a világról. A szöveg dinamikus diskurzusa először a fordítóval, majd az olvasóval a befogadói horizont kognitív szféráját is működésbe hozza. A különféle jelentés-összetevő szintek közötti eltérés szüli a különféle fordításokat, s provokálja az újrafordítások folyamatosan élő rendszerét.

A világ nyelvi képe nem alkalmas arra, hogy tökéletes elképzelésünk legyen a forrásnyelvi szerző *konceptuális, fogalmi hátteréről*. A kognitív nyelvészet három világképet különböztet meg. Legszélesebb a világ *kognitív képe*. Erre épül a világ *nyelvi képe*. Ebből emelkedik ki egy-egy műalkotás kapcsán a világ *művészi képe.* Tudatunkban elsődleges a kognitív kép, amely a világról alkotott mentális, fogalmi szféránkat képezi. A nyelvi kép mint másodlagos verbalizált realizáció ráépül a kognitív világképre. A művészi világkép a nyelvihez hasonlóan szintén másodlagos jelrendszert képez, s mozgásba hozza mind az olvasónak mind az eredeti mű szerzőjének és fordítójának világismereti kognitív hátterét.

A fordítás során azonban két nyelv és két kódrendszer áll szemben egymással. A kód fogalmát Lotman úgy határozza meg, hogy az egy pillanatnyi megegyezés alapján bevezetett struktúra, a nyelv viszont a kód, plusz annak története. Egy *„emlékezet nélküli rendszer"* azonos kódjai biztosítanák a magas fokú azonosságot, ám az ideális megértés modellje még az ember önmagával folytatott dialógusában is használhatatlan. A normális emberi érintkezésben, a nyelv normális működésében benne foglaltatik a feladó és a befogadó eredendő különbözősége. A megértéshez a két nyelvi tér bizonyos részeinek azonossága, átfedése szükséges, míg a közléshez a különbségek maximalizálása. A fordítás során az eredeti szöveg és a fordító közötti dialógus annál értékesebb, minél több a nem közös részek közti információcsere. Minél nehezebben és minél kevésbé adekvát módon fordítható le az egyik nem közös rész a másik nyelvre, információs és társadalmi szempontból annál értékesebbé válik e paradox érintkezés ténye. Azt mondhatjuk, hogy az értékes információt éppen a lefordíthatatlan lefordítása hordozza (vö. Lotman 2001:11–12).

1. Effektusok és információk a fordításban

2. A műfordítás mint a megértés módozata

„A fordítás a leglehetetlenebb lehetőség" – ez az oximoron jellemzi a műfordítás Lotman által is körbejárt nyelvi és befogadás-esztétikai problematikáját (Szegedy-Maszák 2003:12). Vegyük röviden vizsgálat alá az oximoron mondatalakzatában rejlő meghökkentő ellentmondás mélyebb összefüggéseit: Egyik oldalról jól tudjuk – a régi latin mondást parafrazálva –, *„fordítani pedig kötelező" (transferre necesse est).* A nyelvi jelentés viszonyfogalom, lényege a nyelvi kifejezés és a világ objektumai közötti kapcsolatban rejlik (Kiefer 1999:16). A fordítás nyelveken közvetített kulturális kommunikáció. A nyelvi kommunikáció nem egyszerűen valamely tartalomnak a közlése, hanem egyúttal mindig valamilyen interakció, társas tevékenység, egymáshoz való folyamatos viszonyulás, amely egy mentális térben zajlik. Az emberi kommunikáció alapvető tényezője a közös figyelemirányítás. Két ember közül az egyik képes a másik figyelmét egy harmadik dologra irányítani. A fordítás során ebben a figyelemirányításban a szerző és az olvasó között a fordító mediátor szerepet tölt be. A nyelv egyaránt tartalmaz egyetemes és kultúraspecifikus összetevőket. Egy nyelv szemantikai rendszere a nyelvet beszélő közösség kulturális felhalmozásának (kumulációjának) is az eredménye.

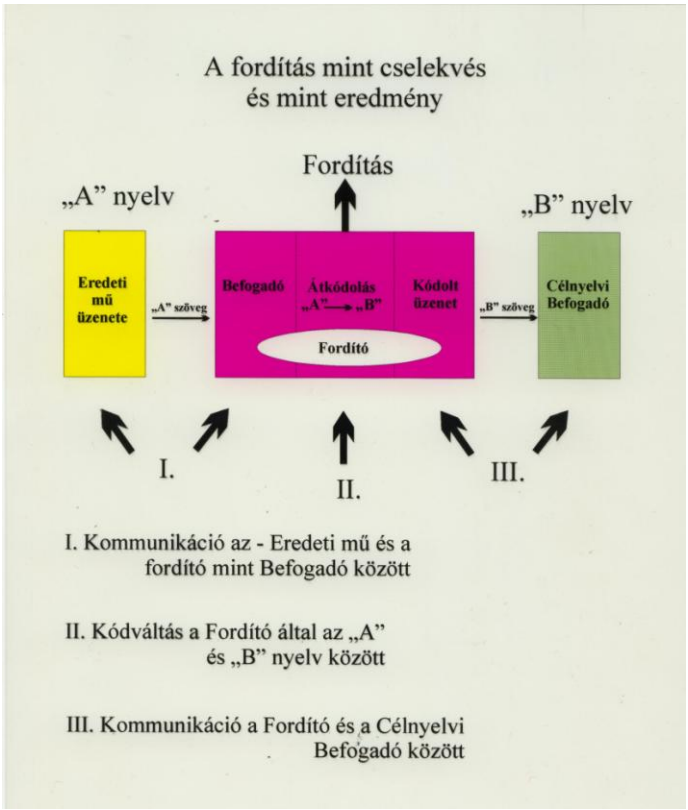
Két nyelv közötti kommunikáció esetén, amilyen a fordítás is, a nyelvi rendszereken túl a kultúrák találkozása is mozgásba hozza a nyelv variabilitását. Olyan irodalmi szövegeket kell létrehoznia a műfordítónak, amelyek a célnyelvi kánonba, szabályrendszerbe illeszkednek be, függetlenül attól, hogy a forrásnyelvi szövegtől sok szempontból eltérnek (Vö. Lőrincz 2007:43). A fordítás a szociolingvisztikára támaszkodva teljesíti célnyelvi feladatát, amikor az átkódolás során a befogadó olvasó nyelvhasználatát, nyelvi potenciálját irányadónak tekinti (vö. Simigné Fenyő 2003:226).

Látható, hogy a fordítás buktatója a megértés sokszínűségén alapul. A fordítás szétválasztja a jelentőt a jelentettől, a nyelvet mint szemiotikai másodlagos jelet attól a fogalmi tartománytól, amelynek helyettesítésére, jelölésére létrejött. A szépirodalmi szövegben különösen elválaszthatatlan ez a kettősség, a közlés és a megértés szándéka. Egyrészt a szöveg belső ismétlődéseinek rendszere, a rím, a szójáték, a ritmus, a mondatfölépítés, a szöveg koreferenciális kompozíciója stb. olyan jelentést hív életre, amely e szerkezettel együtt él, s legtöbbször ezzel együtt tűnik el a fordítás során. Másfelől az egységesülő világban a fordítás kötelező, tehát a lefordíthatatlanból is minél több elemet akar átmenteni a fordító a célnyelvre. Ilyenkor a fordítás a szöveg temporális dimenziója mentén sokszor átértelmez ugyan, de aktualizál is. Ez a körülmény a mindenkori befogadó olvasóra is vonatkozik, ráadásul mind a fordításban, mind a saját anyanyelvén olvasottak megértési, befogadói horizontján. Az a körülmény, hogy a jelen vagy korábbi korok idegen nyelvű szövegeitől elválasztó távolság nemcsak térbeli, hanem időbeli is lehet, további kérdést rejt magában: mennyiben távolodhat, idegenedhet el egy közösséget képviselő fordító az eredeti szöveg múltjától?

A világról alkotott konceptualizált fogalmi képünk befolyásolja a megértés folyamatát. Erre épül rá a nyelvi potenciálunk, amely a fogalmi világ csupán egy részét fedi le jelekkel. Amikor szépirodalmi jelről beszélünk egy mű befogadásakor a szerző szándéka szerinti jelentésrétegek tovább szűkítik a szövegértést mind a fordító, mind a célnyelvi olvasó oldalán. S mindez egy időmenzió mentén is mozgásban van.

Az esztétikai jel mindig a normától való eltérést jelenti. Az esztétikai jel nem más, mint utalás a jelentésre, nem pedig a denotátumra. A szimbólum a művészetben mint a jel jelének a jele lép fel. A fordítónak ezt a célnyelvi jelmegfeleltetést kell megtalálnia. A művészet és a műfordítás mind folyamatát, mind eredményét tekintve ezért képezi a szemiotika, a jeltudomány tárgyát is.

Az alkotás folyamata a fordításban is nyomon követhető. Amikor a tárgyi (eszmei) valóságot a szerző észleli, receptorként befogadja, akkor az értelmező folyamat első fázisa zajlik. Bizonyos jelkészlet tartalmat sugall a művésznek. A művész megszervezi azt részben formai szabályok szerint (a normának megfelelően vagy attól eltérve): eredményül szimbólumok egymásutánját kapja, létrejön a mű. A „műalkotás" egyrészt átkódolási folyamatként, másrészt eredményként, elkészült egyetlen esztétikai jelként értendő. A benne megtalált szimbólumokat a közönség a maga tudattartalmával tölti meg. Ez a tartalom csak részben esik egybe a művész, a befogadó fordító vagy egy másik célnyelvi olvasó összevetést indukáló ismereteivel (vö. Nida 1964).

2. A fordítás mint cselekvés és mint eredmény

2.1. Kogníció és jelentésképzés a fordításban

A fordítás kognitív szempontból nem más, mint alapvetően fogalmi szerkezetek, vagyis konceptusok leképezése egy forrásnyelvi konstrukcióból egy célnyelvi

konstrukcióba. Ez a morfoszintaktikai, fonológiai és pragmatikai vonatkozású művelet tartalmazza azokat a kulturológiai mozzanatokat is, amelyek a célnyelvi megértéshez nélkülözhetetlenek (Tolcsvai Nagy 2010:153). A fordításstilisztika vizsgálati lehetőségeit a kognitív nyelvészet kutatásai, a befogadásesztétika, a hermeneutika, a holista funkcionális stilisztika, a szövegtan újabb irányba tágítják ki. A világmegismerés folyamatának leképeződése a műfordítás folyamatában többszörösen nyomon követhető, hiszen itt két, sőt három világlátás, kognitív, nyelvi és művészeti világkép találkozik: az eredeti mű világa, a fordító és a majdani olvasó szövegértelmezése.

A világlátás a szöveg szintjén a nyelvhasználatban, a stílusban képződik le. „A stílus a szöveg megformáltsága által létrehozott értelem-összetevő, amely a beszélő bizonyos szándékolt vagy nem szándékolt, nem fogalmi és nem denotatív közléselemeit a befogadóban attributív módon valósítja meg" (Tolcsvai Nagy 2006:631). A fordításnak ezek között az összetevők között kell az átjárhatóságot megteremtenie annak érdekében, hogy az eredeti szövegértelmezés a befogadó tudatában, ha nem is tökéletesen ugyanolyan, de megközelítőleg hasonló attribútumokat, jelentéstulajdonításokat, érzelmi asszociációkat váltson ki.

A stílus összetettsége három tényező hatására jön létre: az egyik a *nyelvi potenciál* (a választáson alapuló stíluslehetőség), a másik a *szociokulturális tényező* (a történeti és kultúraspecifikus behatároltság), s harmadikként a *stílusstruktúra* (a szövegalkotás és szövegértés interaktív folyamatának eredménye). A fordításban az eredeti mű és a befogadónak szánt fordítás közötti temporális dimenzió, az idő és az eltérő szociokulturális tényező kiemelten fontos szerepet kap (Tolcsvai Nagy 2006:642–646).

A jelentésképzésben külön ki kell emeltünk a figyelemirányítás, az aspektualitás értékmeghatározó összetevőjét. A figyelem társas irányítása a kommunikáció alapfeltétele. A figyelmi keret az irányítás függvénye. A figyelemirányítás kiemel, fókuszba helyez domináns elemeket. Egy adott kultúrához tartozó kulturális emlékezet közös kognitív világunk irányított része. Egy-egy eleme önmagában azonos konnotációkat, asszociációkat hív elő, míg más kultúra képviselője számára mindez közömbös marad. A kiemelt elem a szemantikailag profilált aktuális jelentés (Tolcsvai Nagy 2008:32–33). A nézőpont a figyelem irányításának megvalósulása a fordításban is nyomon követhető.

A fordítás célnyelvi reprezentációjának elemzésében elsődlegesen a világ nyelvi képét vizsgáljuk. Az eredeti szöveget, valamint a temporális dimenzióban az eredeti szöveggel diszkurzív viszonyban levő fordítói-befogadói szintet elemezzük, s végül a fordító által feltételezett olvasói horizontot vetjük össze a fordítással mint eredménnyel. Bizonyos stíluselemek előtérbe helyezése vagy háttérben hagyása vajon a szubjektív szövegértelmezés, a korstílus vagy az olvasói elvárás következménye? Elválasztható-e a fordításban a szubjektív világlátás a célnyelvi szociokulturális beágyazottságtól, a sémáktól, keretektől, forgatókönyvektől, amelyek a világ megismerésében és nyelvi leképeződésében a saját kultúránk keretei között mindannyiunk tudatában ott élnek?

E kérdések középpontjában a jelentésképzés kognitív összetevői állnak. Az észlelés, a figyelemirányítás, a kategóriákba sorolás, a perspektívaváltás, az alak-háttér elrendezés, a sémákon alapuló megértés tartozik ide. Ez vezeti befogadói magatartásunkat a világról alkotott mentális képünk kialakulásához, a fogalomalkotáshoz, a konceptualizációhoz, amely a nyelven keresztül kap reprezentációt. A valóság világa, ahogyan egy-egy ember számára létezik, csak az érzékelés, a tárgyakkal, dolgokkal való viszonyában értelmezhető, s ezt a kivetített valóságot, amit mi magunk töltünk meg jelentéssel, rögzíti a nyelv a fordításban is (vö. Kövecses-Benczes 2010:13–23). A fordítás során nemcsak két egyéni, kultúrafüggő világlátás kapcsolódik össze diszkurzív keretben, hanem két nyelvi rendszer, sőt két művészi mintakészlet, láttatási mód is.

Képi világunkban érvényesül az a tétel, hogy az ember gondolkozási, konceptuális rendszere saját létezési módjától determinált. A létezési módunk a kognitív mentális struktúrákban tükröződik. Ezek szerint az, hogy az ember áll, előre néz, előre lép, jónak tartja magát, aktív, a jelenben létezik stb. olyan orientációt képez, amelynek egyrészt tapasztalati alapja van, másrészt univerzálisan meghatározza, hogy a FELFELÉ, az ELŐRE, az AKTÍV lesz számára a JÓ, a LEFELÉ, HÁTRA, PASSZÍV a ROSSZ. Ez az orientációs kanonikus forma képeződik le a nyelvi képalkotásunkban (vö. Banczerowski 2008:133).[1]

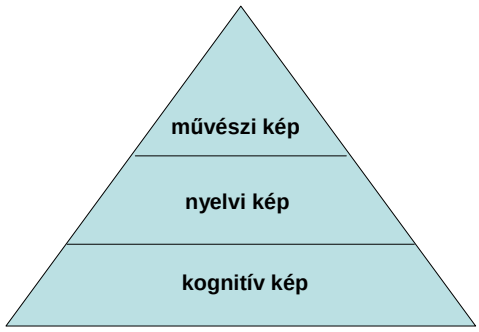
A gondolatnak képi jellege is van. Azokat a fogalmakat, amelyek nem közvetlen tapasztalatból származnak, metafora illetve metonímia formájában ábrázoljuk. Elemezve a kognitív hátteret felvetődik a kérdés, léteznek-e olyan fogalmi helyettesítő képi alakzatok, amelyek minden nyelvben megtalálhatóak,

[1] A kognitív nyelvészet a fogalmi metaforák cél- és forrástartományát csupa nagybetűvel jelöli.

tehát univerzálisak? A világ több mint 4000 nyelvét alapul véve abszolút érvényes univerzális helyettesítő képi alakzatokat nem találnánk, de felállíthatók hipotézisek bizonyos fogalmi metonímiák, metaforák univerzális létéről annak okán, hogy azok számos nyelvben párhuzamosságot mutatnak. Ezek megkönnyítik a műfordító munkáját is. Ilyen pl. rész-egész metonimikus kapcsolatban a rész megnevezése közvetítő fogalomként a célfogalom helyett (pl. ALKOTÓ a mű helyett, IRÁNYÍTÓ az irányított helyett, INTÉZMÉNY helye az intézmény helyett) vagy a metaforák között a BOLDOGSÁG FELFELÉ IRÁNYULTSÁG, A DÜH NYOMÁS ALATT LEVŐ TARTÁLY stb. (vö. Kövecses 2005:167–178, Kövecses- Benczes 2010:63–73). Más gondolati tartalom képi megjelenése egyedi vagy legalább is adott kultúrában való gondolkozást feltételez a jelentésképzés során.

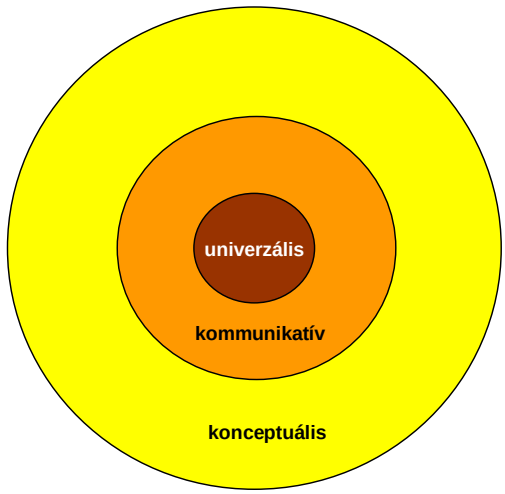
Az azonos nyelvet beszélők valóságlátása nyelvi egységekben fixálódik, s a fejlődés meghatározott szakaszában létrehozza a világ nyelvi képét. A világ nyelvi képe nem más, mint a valóságról alkotott fogalmi tér nyelvi jelekkel történő tükrözése, a világ nyelvi tagolása a tárgyak és jelenségek nyelvi rendszerezése. Az információkat a nyelv legtipikusabban szavakban reprezentálja. A kognitív kép és a nyelvi kép egymás között mint elsődleges és másodlagos, mint mentális és verbális tudattartalom leképeződése jelenik meg.

A világ művészi képe a nyelvi képhez hasonlóan másodlagos. Ez a kép az olvasó mint befogadó tudatában jelenik meg a művészi szöveg olvasásakor (vagy a néző, hallgató tudatában miközben nézi, hallja a művészi alkotást). A világ művészi képe irodalom esetében nyelvi eszközökkel jön létre, s eközben az író tudatának egyéni világképét is hordozza a művészi tartalom elemein, a nyelvi eszközökön s az egyéni képi rendszeren keresztül. A világ művészi képében olyan konceptusok is szerepelhetnek, amelyek csak az adott szerzőre jellemzőek, tehát az író egyéni konceptusainak tekinthetők. „A tulajdonképpeni kultúránk kognitív mátrixot ad számunkra a világ megértéséhez. Ezt a mátrixot nevezzük a »világ képének«" (Lebegyeva 1999:216). A megismerés folyamatában a világról alkotott kognitív kép a legszélesebb, tapasztalon vagy másoktól szerzett ismereteken alapuló tudásunk. A világ kognitív képe, az arra épülő nyelvi kép, s még szűkebben vett művészi kép egy piramis szintjeiként képzelhető el, amelyben folyamatos az átjárhatóság (vö. Maszlova 2007: 76, Popova-Sztyernyin 2007:50–57):

3. Kogníció és fordítás

Ha a fenti piramist felülről nézzük a megismerés tudati aspektusából, akkor a tudati szférák középső, centrális magrészének legmélyén látjuk az entitások jelentésének univerzális nyelvi tudati részét, körülötte a kommunikatív, beleértve az esztétikai tudat nyelven kívüli világát, s a legszélesebb körben a konceptuális tudat, a fogalmi megismerés szféráját. Ez utóbbiban számos olyan érzés, asszociáció, ismeret is megtalálható, amely egyrészt nyelvileg nem megfogalmazhatók csak érezhetők, vagy éppen hiányoznak alapfogalomként az egyes nyelveket beszélőknek saját kultúrájuk fogalmi keretéből. Másképpen azt tapasztaljuk, hogy egy-egy konceptus az idealizált kognitív modellből előhívható, de egy másik kultúrában már ugyanilyen alapszintű kategóriaként esetleg nem szerepel. Ez újabb feladat a fordító számára.

4. Jelentésképzés és tudati szintek a fordításban

2.2. Univerzális és egyedi jelentéstulajdonítás egy Blok-fordításban

Illusztrálva az univerzális és az egyedi konceptualizáció jelenlétét elsőként egy orosz költő, Alekszandr *Blok* (1880–1921) egyik versének magyar fordítását vizsgáljuk meg.

Blok a századforduló orosz szimbolista költője. *Péter* című versét 1904-ben minden oroszok legnagyobb cárjának szentelte. A vers címadója a 18. század nagyformátumú orosz uralkodója, I. vagy Nagy Péter (1672–1725), aki vasakarattal honosította meg birodalmában az európai szellemiséget, az udvari viselkedést, a divatot, s hatalmas emberáldozattal új várost teremtett, kikötőt és fővárost épített a Néva partján, a mai Szentpétervár helyén, hogy ne csak szellemiekben, hanem tengeri kereskedelemben is kapcsolata legyen az orosz birodalomnak Európával. Emléke előtt tisztelegve a felvilágosult uralkodó, Nagy Katalin a 18. század végén emeltette a *Bronzlovas* néven ismertté vált lovas szobrot Szentpétervár központjában[2]. Blok erről a város szimbólumává vált

[2] Az emlékművet az 1762–1796 között uralkodó II. Katalin cárnő emeltette.
Katalin – állítólag Diderot tanácsára – Pétervárra hívta Étienne-Maurice Falconet francia szobrászt, hogy hatalmas lovas szobrot állítson I. Péternek. A párizsi mester megérkezése után Oroszország történetét, elsősorban Péter korát kezdte tanulmányozni. Tűnődéseit így fogalmazta meg Diderot-hoz írt levelében: *"Ha csupán a harcost örökítem meg, semmiben sem hangsúlyozom kiemelkedő képességeit. Mindennél nehezebb az emberek számára a honalapító, a törvényhozó, az országát felemelő személyiséget ábrázolni."* A művész műtermét a Néva sugárúton rendezték be, ahol sokat gyötrődött a ló és lovasa megformálásán, még olyan részleteken is, hogy milyen ruhát adjon Péterre, akit végül a volgai hajósok ingébe öltöztetett. A lovas babérkoszorúval ékesített fejének megformálása sokáig nem sikerült, azt végül Péter halotti maszkja alapján Falconet tanítványa, a 18 éves Marie-Anne Collot formázta meg (őt ezért II. Katalin 10 ezer lírával jutalmazta, a Művészeti Akadémia pedig a tagjai közé választotta). Sok tépelődést, vitát váltott ki az az elgondolás is, hogy a ló patái alatt egy kígyó – a gonoszság és irigység allegóriája tekeregjen, ebbe fenntartásai ellenére végül a cárnő is beletörődött. Így készült éveken keresztül a szobor, melynek bronzba öntéséhez 10 ezer pud bronz (1 pud 16,38 kg) és 250 pud vas kellett. (Az első öntés közben a forma megrepedt és a kiömlő forró fém tüzet okozott, magát a formát is újra el kellett készíteni.) Alapzatnak a művész egy hatalmas gránittömböt képzelt el, az 1600 tonnás követ Finnországból emelők, csigák, görgők segítségével szállították a Néváig, majd bárkán Pétervárig, ahol Falconet lendületes formát adott neki. (Érdekesség, hogy mozgatásában sem állatot, sem gépet nem vettek igénybe, sokak szerint ez a legnagyobb kő, amelyet ember valaha is megmozdított.) A szoboravatásra sok ezres népünnepély keretében, a preobrazsenszkojei és szemjonovszkojei gárdaezred előtt, II. Katalin jelenlétében a Néva-parti Szenátus téren (ma Dekabristák tere) került sor 1782. augusztus 7-én, Nagy Péter trónra lépésének 100. évfordulóján. Az emlékművön 16 évet dolgozó Falconet nem volt jelen: összeveszett Katalinnal, ráadásul pazarlással is megvádolták, ezért hazautazott Párizsba. A hatalmas termetű lovas meredek hegyre

szoborról írta versét, amely a legenda szerint a romlástól mindenkor megmenti a Szentpétervárt s Oroszországot (Blok 2000:26–29).

A versszöveg többsíkú jelentésrétegeit, s a teljes fordítást e helyen nem tudjuk tüzetes filológiai elemzés alá vetni. A szövegjelentés fókusza alapján a fordításban Péter alakjára összepontosítunk a kiemelt három versszakban. A vers szövegszemantikája is részben őrá profilálódik. A szoborkompozícióban Péter alakja egy szikla ormán áll, lova patái alatt a gonoszt allegóriája, a legyőzött kígyó sziszeg (Galgóczy 2000:26–29.):

Александр Блок: Петр[3]	**Alekszandr Blok: Péter**
Евг. Иванову	*Jevg. Ivanovnak*
Он спит, пока закат румян.	Alszik, míg rőt az alkonyat.
И сонно розовеют латы.	És álmos rózsaszín a vértje.
И с тихим свистом сквозь туман	A kígyó bronzpaták alatt
Глядится Змей, копытом сжатый.	Sziszeg gomolygó ködbe nézve.
Там, на скале, веселый царь	A szikla ormán most a cár
Взмахнул зловонное кадило,	Megrázza bűzös füstölőjét,
И ризой городская гарь	S koromfelhő takarja már
Фонарь манящий облачила!	A lámpa hívó esti fényét.
Он будет город свой беречь,	Ő óvni fogja városát,
И, заалев перед денницей,	És reggel bíborszínben égve
В руке простертой вспыхнет меч	Kinyújtja fénylő pallosát
Над затихающей столицей.	A csöndes főváros fölébe.
1904	*(Fordította Galgóczy Árpád)*

A téma a befogadó univerzális fogalmi kognitív hátterének metaforikus és metonimikus jelentéstulajdonítására épül. A FENT a hatalom, az erő, a sziklával

---

történő szilaj paripán ül, mely eltapossa az őt feltartóztatni akaró kígyót - a szobor 6, a talapzat további 7 méter magas, így az emlékmű 13 méter magasan tornyosul a szemlélő fölé. A talapzatba lakonikus szöveget vésték: „I. Péternek II. Katalin, az 1782. esztendőben". Péter lovas szobra az általa 1703-ban alapított város örök szimbólumává vált, nevét Puskin 1833-ban született és igen gyorsan népszerűvé vált *Bronzlovas* című poémájáról kapta. Egy 19. századi legenda szerint amíg a Bronzlovas áll, idegen hatalom nem foglalhatja el a várost: (vö. http://mult-kor.hu/cikk.php?id=18042 2011–08–29).

[3] A vers és a magyar fordítás teljes szövege az 1. sz. mellékletben.

és a lóval még magasabbra emelt, cár képviselte JÓ ERŐ helye, a LENT a bronzpaták alatti térben tekergő kígyó szimbolizálta GONOSZ, ROSSZ létezési tere. A megjelenítés képi világa az ellentétek, antitézisek alakzati sorára támaszkodik. A fenti tér a szikla ormán a megmentő erő reménysége a pusztító gonosz fenyegetése ellenében pozicionálódik. A varázslat a füstölővel – az eredeti szövegben *tömjénfüstölővel 'кадило'* – amely miseruhaként fedi el az erkölcstelen városi csábítás fényeit –, csak költői fantázia szüleménye, mint ahogy az is, hogy pallos jelenik meg a cár kezébe a hatalom gyakorlásának kellékeként. A fordításban szereplő *'koromfelhő'* – az eredeti szövegben *miseruha 'риза'* – itt az erkölcsi igazságot szimbolizálja ellenpontozva a bűnös földi csábítások fényét.

Там, на скале, веселый царь	*A szikla ormán most a cár*
Взмахнул зловонное ***кадило,***	*Megrázza bűzös* ***füstölőjét,***
И ***ризой*** *городская гарь*	*S* ***koromfelhő*** *takarja már*
Фонарь манящий облачила!	*A lámpa hívó esti fényét.*

Az egyházi kellékek mint a tiszta erkölcs szimbólumai antitézisét adják a bűnös földi éjszakai életnek. Az egyház tiszta erkölcsének és a világi élet bűnösségének szembeállítását a fordító –szándékosan vagy tudattalanul, de mindenképp kognitív szemantikai hiányt képezve – a magyar szövegben nem jeleníti meg. Az egyházi hatalom hiánya mellett felerősödik az állami jogrend szerepe: A reggeli fényben FENT szikrázó cári pallos a LENT terében megbújó kígyónak, s a főváros csendjének antitézise viszont stilisztikai alakzatként jelen van a célnyelvi szövegben. Ezek a szövegelemek mint az univerzális fogalmi kánon képi részei a magyar nyelvű befogadói horizonton is értelmezhetőek.

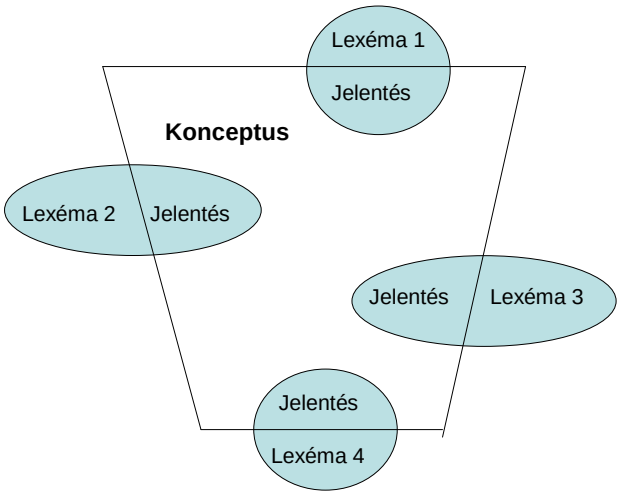
További stílusalakzatot képez az uralkodó, I. Péter megnevezése. A vers címe egyszerűen csak *Péter*. A keresztnév az uralkodó helyett metonimikus helyettesítés, amely az orosz nyelvű kultúrához tartozókban egyértelműen a nagy cárt idézi fel, ahogy a magyarokban *István* vagy *Mátyás* a honalapítót vagy az igazságos királyt. A költői képzelet vértben, pallossal jeleníti meg a cárt, jóllehet a szobrász a monumentális sziklatömb csúcsán volgai hajósok ingében láttatja, minthogy az emlékezet szerint Péter egyszerű hajóácsként állt be a munkásai közé.

Blok a századelő orosz értelmiségi köreiben ahhoz a csoporthoz tartozott, amely a *Szófia-tant (софийность)*, a női ideál felmagasztalását hirdette. Plátói szerelemmel szerette feleségét, s mikor az a költőférj barátja, Belij oldalán a földi szerelmet választotta, Blok több versében is megszólaltatta e fölötti fájdalmát. Úgy érezte, a tiszta erkölcsét vesztett világot a testiség démona szállta meg. Ilyen témájú többek között a *Démon* című vers is (1910). Ugyanez a fájdalom

jelenik meg a *Péter* című költeményben, amikor az éjjeli város földi csábításai, a párok víg mulatozásának erkölcstelensége ellenében álmodja oda a vértbe öltözött, pallosos cárt, aki megmenti a várost a bűnös romlottságtól (vö. Cs. Jónás 2011:21–38, Cs. Jónás 2002).

Az univerzális kognitív háttér a JÓ – ROSSZ oppozíciója értelem-összetevőjeként egyértelműen bontható ki a fordítás célnyelvi szövegéből. Ám a szöveg jelentésrétegeinek többi komponense – az egyéni művészetfilozófia, a szociokulturális meghatározottságú kognitív világlátás – a magyar olvasó számára rejtve marad. Nyilvánvaló, ez a kognitív, gondolatbeli, kulturálisan meghatározott háttér nem idéződhet fel minden részletében a fordított szöveg segítségével a magyar befogadói horizonton a legjobb, szöveghű fordításból sem, hacsak a célnyelvi olvasó nincs birtokában az orosz kulturális emlékezet fentebb röviden vázolt konceptuális összefüggéseinek: Oroszország, Szentpétervár, s a szobor történetének, valamint Blok életszemléletének, művészetfilozófiai alapállásának, magánéleti tragédiájának.

A kognitív keret a nyelv elemzését a beszédelemzéssel egészíti ki. Az ilyen elemzés a lexémák különféle kontextusokban történő használatára irányul, ezek szövegben való szociokulturális meghatározottságú reprezentációjára figyel, arra, hogy hogyan jelennek meg a különféle szótárak és kézikönyvek – a mi esetünkben a szépirodalmi alkotások – szövegeiben a konceptusokba foglalt ítéletek, azok meghatározásai.

5. Konceptus, lexéma, jelentés

2.3. Univerzális és egyedi konceptualizáció egy József Attila-fordításban

József Attila (1905–1937) egy ismert versében, *A Dunánál* című̋ben, s annak fordításában folytassuk vizsgálódásunkat az univerzális fogalmi kánon és az egyedi, kultúrafüggő jelentéstulajdonítás körében. *A Dunánál* „megrendelésre" készült programversnek íródott a *Szép Szó* 1936-os különszámának élére. Az önálló kötetként megjelenő *Mai magyarok régi magyarokról* című különszám történeti esszéket tartalmazott (többek között Móricz Zsigmond, Babits Mihály, Kassák Lajos tollából). József Attila mint a folyóirat vezető költője, vállalkozott arra, hogy egy alkalmi ódában (mintegy verses vezércikként) foglalja össze az esszék közös alapgondolatát (József 2011).

Az óda három részre tagolódik. Számunkra a harmadik rész két versszakos részlete különösen tanulságos az idegen nyelvi fordítás kognitív jelentésképzése szempontjából (Fagyejev-Gejger 1987:149–150)[4]:

József Attila: A Dunánál	**Аттила Йожеф: У *Дуная***
Anyám kún volt, az apám félig székely,	Из кунов мать моя, отец мой полусекей,
Félig román, vagy tán egészen az.	полурумын, коль не румын он до конца.
Anyám szájából édes volt az étel,	Из материнских уст нектар лился мне некий,
Apám szájából szép volt az igaz.	прекрасна истина была из уст отца.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.	Когда я двигаюсь, то это – их объятья.
Elszomorodom néha emiatt –	И потому грущу я иногда.
ez az elmúlás. Ebből vagyok. „Meglásd,	Ведь это – бренность. Из нее и взят я.
ha majd nem leszünk!..." – megszólítanak.	Грозят: не будет нас – узнаешь ты тогда!
A világ vagyok – minden, ami volt, van:	Я – мир! Что было – есть. Борьба родов непримиренных

[4] A vers és a magyar fordítás teljes szövege a 2. sz. mellékletben.

a sok nemzetség, mely egymásra tör.	и мертвецы, что *дали* жизнь моей стране,
A honfoglalók győznek velem holtan	Живут во мне, и муки покоренных
s a meghódoltak kínja meggyötör.	меня терзают. Все это – во мне.
Árpád és Zalán, Werbőczi és Dózsa –	Арпад и Залан, Вербёци и Дожа,
Török, tatár, tót, román kavarog	румын, татарин, турок и словак –
e szívben, mely e multnak már adósa	вот в этом сердце. Прошлому я должен
szelíd jövővel – mai magyarok!	смиренным будущим платить. Да будет так!
(1936)	*(Fordította Leonyid Martinov)*

Az idézett harmadik részben a költemény hangja ünnepélyes, emelkedett. A költő a múltból és a jelenből levonja a tanulságot a jövő számára. Először saját közvetlen múltját veszi birtokba, amely példaszerűen mutatja a Duna-völgyi népek keveredését. Egyéni létét egy panteisztikus vízióban terjeszti ki az őssejtig valamennyi ősre, végül már az egész világot felöleli. A költő ezért érezheti magát - a múltat, jelent, jövőt együtt fogva át - egyszerre kezdetnek, őssejtnek és kiteljesedésnek.

Nemcsak az emberiség történelmét éli át, hanem nemzetének és a Duna-völgyi kis népeknek sorsát is. A jövő parancsa: a megbékülés, de ehhez előbb *„a multat be kell vallani"*. A múlt teljességéhez hozzátartoznak a népeket és nemzetiségeket szembeállító harcok is. A beláthatatlanul sok szenvedésért csak a *„szelíd jövő"* kárpótolhat (vö. József 2011a).

A Dunánál szociokulturális asszociatív jelentésrétegei a szövegelemzés befogadásesztétikai, recepcióelméleti összefüggései nem érthetők meg teljességükben, ha nem tudjuk, hogy a vers születésének idején már ismert volt Szálasi Ferenc (1897–1946) politikai jelenléte, aki 1935-ben alapította meg az első hungarista pártot, a Nemzeti Egység Pártját, ezt az erőteljesen szélsőjobbos tömörülést, amely ideológiájával egészen a háború elvesztéséig szította az idegenellenességet a magyar közgondolkozásban. József Attila éppen ez ellen hirdetett programot *A Dunánál* című versében. Ez az ellentét alapvetően meghatározó stílusalakzatként hatott a korabeli befogadó jelentéstulajdonítására.

Kognitív jelentésképzését tekintve az általunk kiemelt versrészlet metonimikus alakzatrendszerre, s a stílusalakzatok halmozására épül (vö. Pethő 2004:54–61). Érdemes felidézni a metafora és metonímia közötti különbséget (vö. Szathmári 2008:390–402, Szathmári 2008:410–420). A metafora a hasonlóságon alapul. Ezt az *„olyan, mint"*- próbával ellenőrizhetjük. *„A világ vagyok"* alakzat József Attilánál azt jelenti, 'olyan vagyok, mint a világ'. Ez metafora. A hasonlóság a metafora jellemzője, míg az érintkezés a metonímiáé. A metonimikus kapcsolatban részt vevő elemek egyetlen tartományt alkotnak. A rész-egész viszony univerzális fogalomalkotását még az idegen anyanyelvű befogadó is megérti. Az *„Anyám szájából édes volt az étel"* azért metonímia, mert az *'étel'* fogalma része mindannak, ami anyámtól való. Ugyanígy metonímiát ismerünk fel a következő sorban: *„apám szájából szép volt az igaz"*. Ezek a stilisztikai alakzatok olyan fogalmi metaforák, metonímiák, amelyek univerzális kánonok szerint mindenki számára egyetemesen érthetőek, megfejthetőek: A BOLDOGSÁG A CSALÁD. A *'boldogság'* fogalmának tudáskerete a centrum – periféria elvén megjeleníti a család összetevőit, az anyát, az apát is. Tipikus cselekvéseikből álló interakciójuk – *'az anya főz, az apa igazságot tesz'* – egy összetett tudásnak a forgatókönyv szerinti működése, amelynek egyetlen eleme is képes felidézni a többi fogalmi összetevőt (vö. Tolcsvai Nagy 2010:43).

A vers többi része azonban a magyar identitás bonyolult szemiotikáját vonultatja fel. Amivel a költő azonosnak érzi magát, az sorra metonimikus módon kifejezve egy nagy konceptuális egész, egy idealizált kognitív modell – kulturális antropológiai karakter, asszociatív történelmi, társadalmi viszonyrendszer – leképeződése egy-egy részlet ráutaló erejével. Ezek az utalások a magyar befogadói horizonton – ha csupán érzelmi szinten és nem tényismereti háttérrel –, mind a mai napig élnek: Kik voltak a kunok? Kik a székelyek? Milyen viszonyban vagyunk a románokkal? Kik voltak a honfoglalók és mikor éltek? Ki volt Árpád és Zalán? Zalánról Anonymus nyomán Vörösmarty Mihály *Zalán futásából* olvashatunk. Alpár mezején ütközött meg Árpád honfoglaló népe a szlávok vezérével, Zalánnal, mielőtt elfoglalta a Kárpát-medencét. Kettejük között az érzelmi és nemzeti hova tartozásbeli ellentét feszül, amely egyszerre van jelen örökségként az itt élőkben. Ugyanilyen ellentétet képez Werbőczy (1458-1541) és Dózsa (1470-1514) alakja – a törvénykönyvet alkotó, királyi ítélőmester, a 16. századi nádor, s a szintén ekkor élt népvezér, akit a parasztlázadás leverése után izzó trónon égettek meg. Az egyik asszociációs terünkben a JÓ, a másik a ROSSZ jelentéspólusán

helyezkedik el. Végig ellentét feszül a metonimikus nevek mögött meghúzódó világképek mögött. A *„török, tatár, tót, román kavarog e szívben”* sor újra a nemzet-karakterológia konnotatív képével azonosítja a nép nominációját mintegy a jelentésképzésben a részen keresztül az egészhez biztosítva a hozzáférést. Csakhogy ezeket az egyedinek mondható, csupán a magyar kultúrába beleépült asszociációk, jelentésrétegek emocionálisan nem hozzáférhetőek az idegen kultúrában élő befogadó számára. Az orosz tudatban a kulturális emlékezet forrásaiból más elemek épülnek az alapjelentésre. E jelentés-összetevőket nem tudja a fordítás visszaadni. A *tót* népnevet például *szlovákna*k fordítja. Másutt belebonyolódik a fordító a *'nemzetségek és honfoglalók'* konceptualizálásának hálójába, s végül egyszerűsíti az orosz szövegváltozat a második versszak elejét.

A világ vagyok – minden, ami volt, van:
a sok ***nemzetség, mely egymásra tör.***
A honfoglalók *győznek velem holtan*
s a meghódoltak kínja meggyötör.

Я – мир! Что было – есть. Борьба ***родов*** *непримиренных*
и ***мертвецы, что дали жизнь моей стране****,*
живут во мне, и муки покоренных
меня терзают. Все это – во мне.

A Dunánál második versszakának orosz fordítása magyarul:

„A világ – én vagyok! Ami volt – van. Kibékíthetetlen ***nemzetségek*** *harca,*
s a ***halottak, akik az országomnak az életet adták,***
bennem élnek, s a legyőzöttek kínjai
engem marcangolnak. Mindez – bennem van.”

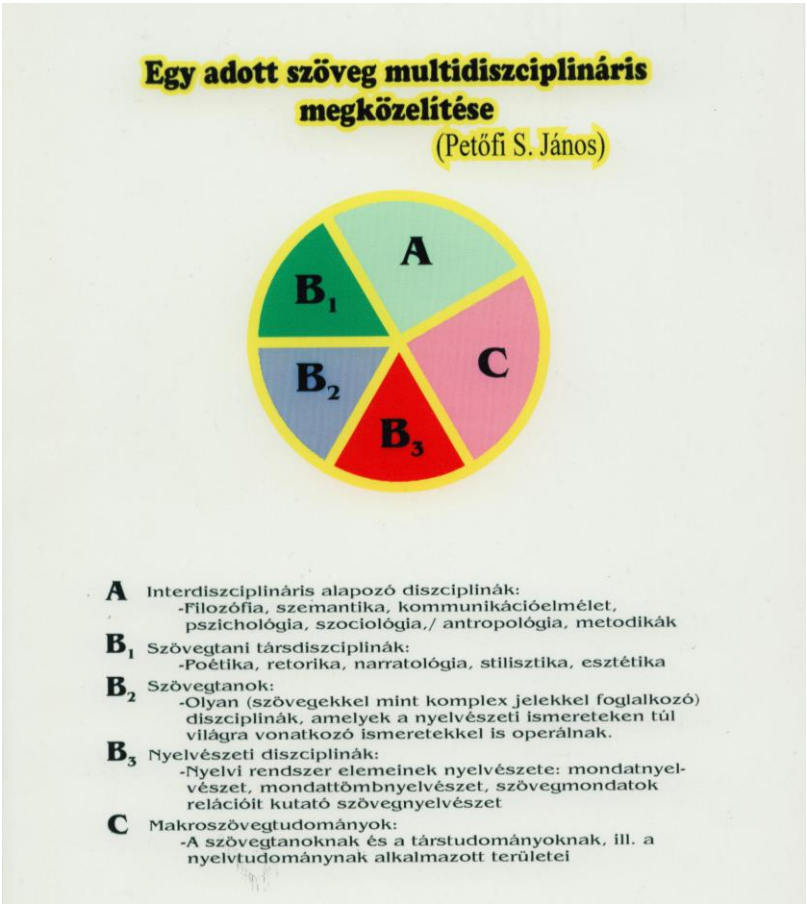
A fordítás szövege itt is pontosan átadja az univerzális fogalmi tartományt, de nem tudja visszaadni a magyar kultúrában rejlő mélyebb összefüggéseket, az egyedi konceptualizációt. Nem kérhető számon a fordítótól, ami lehetetlen. Lábjegyzetek sora nem állítható minden fordítandó szöveg mellé, hogy a kulturális emlékezet szövevényes érzelmi-értelmi viszonyrendszerét megrajzolja a nem anyanyelven beszélőnek másképp működő egyedi kognitív világképe mellé. Ez az, ami a fordítás *„leglehetetlenebb lehetősége”*, hogy a fordító a jelentés-összetevők két kultúrához tartozó körét – akár csak részleteiben is – megpróbálja minél inkább fedésbe hozni, egymás felé forgatni (vö. Szegedy-Maszák 2003:12).

3. Összegzés

A fordítás folyamatában a fordítónak mint elsődleges célnyelvi befogadónak összetett jelentéstulajdonító feladata van. Az univerzális kognitív szövegtartalmak mellet az egyedi, kultúrafüggő, döntően konnotatív jelentéseket is meg kell értenie. Második körben – mint a célnyelvi szöveg jelentés-összetevőinek létrehozója – ezeket a konnotatív jelentéselemeket a lehető legközelebb kell vinnie a befogadó olvasóhoz. A fordítások rávilágítanak a konnotáció lényegére. A konnotáció logikai, szemiotikai, szemantikai, retorikai, stilisztikai, társadalomlélektani és kultúraelméleti kontextusok szövevénye. A szűkebb szövegkörnyezet által meghatározott másodlagos értelem. Azonosíthatjuk mint szimbolikus jelentést, a szavak sajátos stílusminősítését, kulturálisan kódolt információját, ideológiai jelentések szemiotikai jelét vagy a nyelvi megnyilatkozás pragmatikai jellemzőjét. A konnotatív jelentésképződés asszociációs folyamat, amely a befogadók tudatában megy végbe részben szubjektív alapon, részben az egyén fölött álló rendszerben – a nyelv, a társadalom, a kultúra szabályai szerint. E jelentésréteg sikeres dekódolására és fordításbeli újrateremtésére akkor van esély, ha a nyelvi és nyelven kívüli tapasztalatok is mozgósításra kerülnek. Hangsúlyos szerep jut a fordítás folyamatában az egyéni észlelési tapasztalatoknak, a kulturális emlékezetnek (vö. Benyovszky 2010).

A jelentésképzés kognitív folyamata a nyelvi tevékenységben mint végső produktumban reprezentálódik. Ezt mi magunk „gyártjuk", vagy másoktól készen kapjuk. A műfordítások is ilyen produktumok, amelyek nem izoláltan, hanem mindig olyan környezetben jönnek létre, amelyekben a legkülönbözőbb asszociációk, az intellektuális és emocionális reakciók, spontán visszaemlékezések jelennek meg. Ezekben a produktumokban a kommunikatív partnereknek és szituációknak intuitív és tudatos minősítése megy végben. Elválaszthatatlanok attól a közegtől, amelynek szerves részét alkotják, minthogy az emberi tapasztalat megszakíthatatlan mozgásban levő áramlatának részei, s tükrözik azokat az univerzális és egyedi körülményeket, amelyekben létrejöttek (vö. Bańczerowski 2008: 26).

A műfordítás az idegen nyelvű irodalom létezési módja. Miközben tökéletes tartalmi leképezést sohasem tud elérni a célnyelvi szövegben, minden alkalommal kísérletet tesz ennek újabb megközelítésére. A jelentés-összetevők univerzális és kultúrákra jellemzően egyedi sajátosságait a tudományterületek egész sora vizsgálja:

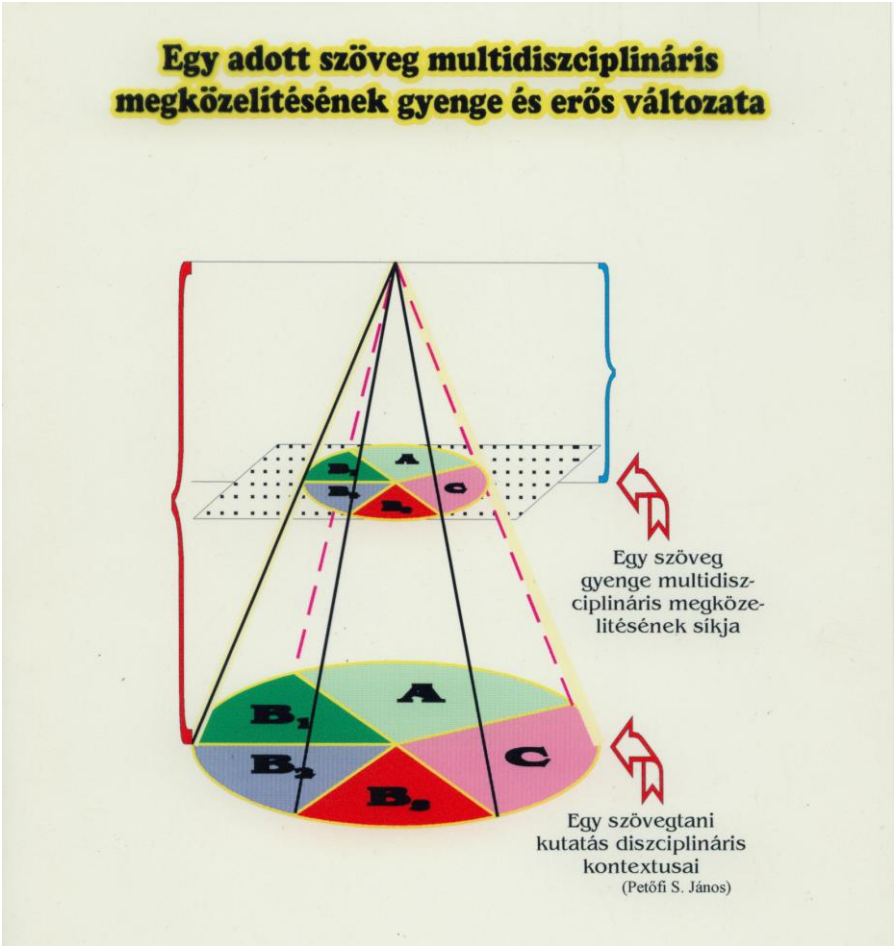
6. Egy adott szöveg multidiszciplináris megközelítése

A fordítást, de különösen az átváltási műveleten túl más szabályozók által is meghatározható műfordítást úgy tekinthetjük, mint egy műalkotást, mint egy szimbólumokból összeálló szöveget, amely szimbólumokba a befogadó a maga módján helyettesíti be a tartalmat. A többértelműség a művészi alkotás lényegi oldala. Értelmezésen, jelentésen olyan asszociációs és képzetsorokat értünk, melyek ezekhez a szimbólumokhoz kapcsolódnak. A fordítás és a befogadás esetében is művészeti szimbólumok szó szerinti és átvitt értelemben vett „lefordításáról" van szó nyelvi, asszociációs és elvont képzetsorokra. A művészi alkotás és a műfordítás is esztétikai jel (vö. Kulcsár Szabó 2000:255–286).

A fordítás sikere a nyelvi korlátokon belül attól is függ, mennyire van birtokában vagy jár utána a fordító ezeknek a háttérismereteknek. De végső soron egy mű létezéstörténete az olvasó tudatában fejeződik be. Ha az olvasó

befogadói horizontján nincs mit előhívni a kulturális emlékezetből, a fordító legnagyobb igyekezete ellenére sem juthat el az eredeti szerzői szándél a címzetthez.

A kognitív jelentés-összetevők, s a világ konceptuális, nyelvi és művészi képének létrejötte és vizsgálata különböző szinten és mélységben történhet. Elemzésünkben mi terjedelmi okok miatt – Petőfi S. János terminológiájával élve – csupán „gyenge szinten" kíséreltük meg a szociokulturális háttér nyelvi elemekkel előhívott s a fordításban többé vagy kevésbé továbbadott jelentésrétegeit feltárni két vers fordításstilisztikai értelmezésében (vö. Petőfi S. 1991:15–36). A befogadó olvasó minden esetben ugyanígy járja végig a „gyenge" vagy „erős" szinteket a célnyelvi szöveg feldolgozásakor.

7. Egy szöveg megközelítésének változatai

A funkcionális stilisztika kognitív keretben kiteljesedő kutatásai a műfordítás-elemzésre is megtermékenyítően hatottak. A fordításstilisztika a funkcionális stilisztika egyik ága. „A funkcionális stilisztika abban különbözik más koncepcióktól, hogy alapja a nyelvi valóság, vagyis figyelembe veszi, sőt középpontba állítja a nyelvi-stilisztikai és a nyelven kívüli, ún. extralingvális eszközöknek a mondanivaló kifejezésében, illetőleg az alkotás egészében betöltött igen bonyolult és változatos, sokszor csak nagyon nehezen kihámozható funkcióját, funkcióit" (Szathmári 2001:56). A fordításelemzés esetén ez a hatáskifejezést befolyásoló extralingvisztikai rendszer – a célnyelvi valóság, a befogadói horizont, a kulturális emlékezet, a fordítói koncepció – az a terület, amely az átváltási műveleteken túlmenően megkerülhetetlenül jelenlevő vizsgálati szféra (vö. Klaudy 1997:89–104).

Az értelmi terek egymásra hatása, mely új jelentéseket hoz létre, az egyéni tudattal, tapasztalattal függ össze. Ez a forrása sokszor a nyelvi stíluseszközöknek, alakzatoknak is. A kollektív tudat, a kulturális emlékezet szociokulturális meghatározottságánál fogva beépül az egyéni tudatba, s kitüntetett szerepet kap mind a műfordítás folyamatában, mind a befogadói magatartásban.

Irodalom

Bańczerowski 2008 - Bańczerowski J.: *A világ nyelvi képe.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Benyovszky 2010 - Benyovszky K.: Konnotáció és fordítás. In: Jeney Éva (szerk.) *Szó és betű szerint a világ.* Budapest: Balassi Kiadó. 13–30.

Cs. Jónás 2011 - Cs. Jónás E.: *Kultúrák találkozása.* Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó.

Cs. Jónás 2002 - Cs. Jónás E.: Alakzatok a versfordításban. *Fordítástudomány.* 2. sz. 83–99.

József 2011a. - József A.: *Értelmezések* (elektronikus változat): irodalom.elte.hu/sulinet/igyjo/setup/portrek/jozsefa/palyap.htm (2011-08-29).

Kiefer 1999 - Kiefer F.: *Jelentéselmélet*. Budapest: Corvina.

Klaudy 1997 - Klaudy K.: *Fordítás I.* Budapest: Scholastica.

Kövecses 2005 - Kövecses Z.: *A metafora.* Budapest: Typotex.

Kövecses – Benczes 2010 - Kövecses Z. és Benczes R.: *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kulcsár Szabó 2000 - Kulcsár Szabó E.: *Irodalom és hermeneutika.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lebegyeva 1999 - Лебедева, Н.Б.: *Полиситуативность глагольной семантики* (на материале русских префиксальных глаголов). Томск: Изд-во Томского университета.

Lotman 2001 - Lotman Ju. M.: *Kultúra és robbanás.* Budapest: Pannonica Kiadó.
Lőrincz 2007 - Lőrincz J.: *Kultúrák párbeszéde*. Eger: Líceum Kiadó.
Maszlova 2007 - Маслова В. А. *Введение в когнитивную лингвистику*. Москва: Изд. «Флинта», Изд. «Наука».
Nida 1964 - Nida E.: *Toward a Science of Translating.* Leiben: Brill.
Pethő 2004 - Pethő J.: „Az emlékezet, amely váratlanul valahonnan ide tévedt". Emlékezés és halmozás Krúdy N. N. című kisregényében. In: Jenei T. és Pethő J. (szerk). *Stílus és jelentés.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Petőfi 1991 - Petőfi S. J.: A nyelvi műalkotás elemzésének néhány aspektusa. In. *A humán kommunikáció szemiotikai elemzése felé.* Szeged: JGYTF.
Popova-Sztyernyin 2007 - Попова, З.Д., Стернин, И.А.: *Когнитивная лингвистика.* Москва: «Восток–Запад».
Simigné Fenyő 2003 - Simigné Fenyő S.: *Bevezetés az alkalmazott nyelvészetbe*. Miskolc: ME BTK.
Szathmári 2008 - Szathmári I. (főszerk.) *Alakzatlexikon.* Budapest: Tinta Könyvkiadó.
Szathmári 2001 - Szathmári I.: *A magyar irodalmi nyelv és stílus kérdései.* Székesfehérvár: Kodolányi János Főiskola.
Szegedy-Maszák 2003 - Szegedy-Maszák M.: *A megértés módozatai: fordítás és hatástörténet.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Tolcsvai Nagy 2006 - Tolcsvai Nagy G.: Stilisztika. In Kiefer Ferenc (főszerk.) *Magyar nyelv.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
Tolcsvai Nagy 2010 - Tolcsvai Nagy G.: *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara.
Tolcsvai Nagy 2010 - Tolcsvai Nagy G.: Kálvin és a Károli-biblia nyelve. *Magyar Tudomány* 171. évf. 2. szám. 152–158. http://www.matud.iif.hu/2010/02/03.htm (2011-08-29)

Források

Fagyejev-Gejger 1987 - С. Фадеев – Б. Гейгер (Сост.) *Эндре Ади, Аттила Йожеф: О Венгрия, страна моя...* Москва: Детская литература.
Galgóczy 2000 - Александр Блок. *Стихотворения* * Alekszandr Blok. *Versek.* (Galgóczy Á. ford.) Kétnyelvű kiadás. Budapest: Eötvös József Könyvkiadó.
József 2011 - *József Attila összes költeményei* (elektronikus változat): mek.niif.hu/00700/00707/html/vs193601.htm (2011-08-29)

1. sz. melléklet

Александр Блок: Петр	**Alekszandr Blok: Péter**
Евг. Иванову	*Jevg. Ivanovnak*
Он спит, пока закат румян.	Alszik, míg rőt az alkonyat.
И сонно розовеют латы.	És álmos rózsaszín a vértje.
И с тихим свистом сквозь туман	A kígyó bronzpaták alatt
Глядится Змей, копытом сжатый.	Sziszeg gomolygó ködbe nézve.
Сойдут глухие вечера,	Halk esteken munkába fog,
Змей расклубится над домами.	Úgy tekereg magasba szállva.
В руке протянутой Петра.	Péter kezében fellobog
Запляшет факельное пламя.	És táncra kél a fáklya lángja.
Зажгутся нити фонарей,	Az esti fények sík, kopár
Блеснут витрины и троттуары.	Járdára, kirakatra hullnak.
В мерцаньи тусклых площадей	Hol parkok tompa fénye vár,
Потянутся рядами пары.	Sorokban víg párok vonulnak.
Плащами всех укроет мгла,	Homálytól húnynak halk tüzek,
Потонет взгляд в манящем взгляде.	A szem csábító szembe mélyed.
Пускай невинность из угла	Sarkok mögül hamvas szüzek
Протяжно молит о пощаде!	Kegyelmet esdekelve kérnek.
Там, на скале, веселый царь	A szikla ormán most a cár
Взмахнул зловонное кадило,	Megrázza bűzös füstölőjét,
И ризой городская гарь	S koromfelhő takarja már
Фонарь манящий облачила!	A lámpa hívó esti fényét.
Бегите все на зов! на лов!	Fel! Fel! Fogásra hív a hang
На перекрестки улиц лунных!	A holdas téri utcakőre!
Весь город полон голосов	A nőké – mint az estharang,
Мужских – крикливых, женских – струнных	A férfiaké – mintha bőgne!
Он будет город свой беречь,	Ő óvni fogja városát,
И, заалев перед денницей,	És reggel bíborszínben égve
В руке простертой вспыхнет меч	Kinyújtja fénylő pallosát
Над затихающей столицей.	A csöndes főváros fölébe.
(1904)	*(Fordította Galgóczy Árpád)*

2. sz. melléklet

József Attila: A Dunánál	**Аттила Йожеф: У Дуная**
I	I
A rakodópart alsó kövén ültem,	Я видел с пристани: волнам навстречу
Néztem, hogy úszik el a dinnyehéj.	теченье корку дынную влачит.
Alig hallottam, sorsomba merülten,	Уйдя в себя, чуть слышал, как лепечет
hogy fecseg a felszín, hallgat a mély.	поверхность вод, а глубина молчит.
Mintha szívemből folyt volna tova,	Дунай был мутно-мудр; поток его
zavaros, bölcs, és nagy volt a Duna.	шел будто бы из сердца моего.
Mint az izmok, ha dolgozik az ember,	Как мускулы, как руки трудовые,
reszel, kalapál, vályogot vet, ás,	вздымались волны. Точно мать моя,
úgy pattant, úgy feszült, úgy ernyedett el	река меня качала. И такие,
minden hullám és minden mozdulás.	как мать моя за стиркою белья,
S mint édesanyám, ringatott, mesélt	рассказывала сказки мне она,
s mosta a város minden szennyesét.	весь этот город обстирать должна.
És elkezdett az eső cseperészni,	Дождь стал накрапывать, но вяло, без охоты –
de mintha mindegy volna, el is állt.	хоть начинай, мол, хоть не начинай, –
És mégis, mint aki barlangból nézi	и все ж, как из пещеры смотрит кто-то
a hosszú esőt – néztem a határt:	на долгий дождь, смотрел я на Дунай,
Egykedvű, örök eső módra hullt,	и пестрота прошедших дней лилась,
színtelenül, mi tarka volt, a mult.	как равнодушный этот дождь сейчас.
A Duna csak folyt. És mint a termékeny,	И будто бы ребенок на коленях
másra gondoló anyának ölén	задумавшейся матери, смеясь,
a kisgyermek, úgy játszadoztak szépen	прекрасно так играли волны в пене
és nevetgéltek a habok felém.	и, по теченью времени струясь,
Az idő árján úgy remegtek ők,	качались, как ряды надгробных плит
Mint sírköves, dülöngő temetők.	на зыбких кладбищах, где все дрожит.

II	II
Én úgy vagyok, hogy már százezer éve	Вот как-то сто веков глядел я между делом
Nézem, amit meglátok hirtelen.	на все, что есть, и вдруг... достаточно одной
Egy pillanat s kész az idő egésze,	секунды – и готово Время в целом,
mit százezer ős szemlélget velem.	сто тысяч предков зрят его со мной.
Látom, mit ők nem láttak, mert kapáltak,	Я вижу, что они не видели, скитаясь,
Öltek, öleltek, tették, ami kell.	копая, убивая и творя,
S ők látják azt, az anyagba leszálltak,	они же видят то, с материей сливаясь,
mit én nem látok, ha vallani kell.	чего не выскажу, чего не вижу я.
Tudunk egymásról, mint öröm és bánat.	Как радость и печаль мы знаем друг о друге;
Enyém a mult és övék a jelen.	мне – прошлое, им – явь. Мы пишем стих,
Verset írunk – ők fogják ceruzámat	а карандаш они мне дали в руки.
s én érzem őket és emlékezem.	Я чувствую, я вспоминаю их.
III	III
Anyám kún volt, az apám félig székely,	Из кунов мать моя, отец мой полусекей,
Félig román, vagy tán egészen az.	полурумын, коль не румын он до конца.
Anyám szájából édes volt az étel,	Из материнских уст нектар лился мне некий,
apám szájából szép volt az igaz.	прекрасна истина была из уст отца.
Mikor mozdulok, ők ölelik egymást.	Когда я двигаюсь, то это – их объятья.
Elszomorodom néha emiatt –	И потому грущу я иногда.
ez az elmúlás. Ebből vagyok. „Meglásd,	Ведь это – бренность. Из нее и взят я.
ha majd nem leszünk!..." – megszólítanak.	Грозят: не будет нас – узнаешь ты тогда!

Megszólítanak, mert ők én vagyok már;	Я слышу оклик их, они уж стали мною,
Gyenge létemre így vagyok erős,	как я ни слаб, а в этом мощ моя;
ki emlékszem, hogy több vagyok a soknál,	я больше многого и сам, не что иное –
Mert az őssejtig vagyok minden ős –	до самой древней клетки предок я.
az Ős vagyok, mely sokasodni foszlik:	Я – Предок, чей распад начало множеств,
apám- s anyámmá válok boldogon,	я становлюсь отцом, преображаюсь в мать
s apám, anyám maga is ketté oszlik	и в расщепленье их. И радостно я множусь,
s én lelkes Eggyé így szaporodom!	чтоб вдохновенно цельным снова стать!
A világ vagyok – minden, ami volt, van:	Я – мир! Что было – есть. Борьба родов непримиренных
a sok nemzetség, mely egymásra tör.	и мертвецы, что дали жизнь моей стране,
A honfoglalók győznek velem holtan	живут во мне, и муки покоренных
s a meghódoltak kínja meggyötör.	меня терзают. Все это – во мне.
Árpád és Zalán, Werbőczi és Dózsa –	Арпад и Залан, Вербёци и Дожа,
török, tatár, tót, román kavarog	румын, татарин, турок и словак –
e szívben, mely e multnak már adósa	вот в этом сердце. Прошлому я должен
szelíd jövővel – mai magyarok!	смиренным будущим платить. Да будет так!
…Én dolgozni akarok. Elegendő	...Трудиться я хочу. Не так уж просто, знаю,
Harc, hogy a multat be kell vallani.	признать своей всю тьму былых времен.
A Dunának, mely mult, jelen s jövendő,	Друг к дружке волны ластятся Дуная.
egymást ölelik lágy hullámai.	Он – быль и явь, и день грядущий он.
A harcot, amelyet őseink vívtak,	Борьбу в которой наши предки бились,

Békévé oldja az emlékezés	в мир претворяет память, чтобы тут
s rendezni végre közös dolgainkat,	мы все же наконец в делах объединились, –
ez a mi munkánk; és nem is kevés.	вот в чем наш труд, весьма нелегкий труд!
(1936)	*(Fordította Leonyid Martinov)*

A terminológia mint a nyelvmegőrzés feltétele

Pusztay János

1. A terminológia helyéről és szerepéről

Az utóbbi évek nyelvtudományi folyamatait figyelve egyre nyilvánvalóbb, hogy a terminológiakutatás jelentősége növekszik. Ennek politikai és gazdasági okai egyaránt vannak.

1.1. A nyelvi háttér

A terminológia-alkotás elméleti és gyakorlati kérdései szinte nyelvenként és így népenként eltérő módon merülnek fel. A különbségeknek oka lehet a nyelvek használati körében tapasztalható eltérés – azaz másként jelentkezik a kérdés a világnyelvek esetében, másként nem világnyelvi rangú államnyelvek esetében, másként regionális érvényű hivatalos nyelvek esetében, s megint másként a semmilyen hivatalos jogállással nem rendelkező (többnyire kis) nyelvek esetében. Mindeközben nem a nyelvet beszélő közösség nagysága, hanem a nyelv státusza a meghatározó, hiszen pl. az egymilliós észtség nyelve államnyelv (sőt, 2004 óta az EU egyik hivatalos nyelve), miközben a mintegy 7 milliós tatárság nyelve csak regionális érvényű (vagyis az Orosz Föderáció egyik „szubjektumában", a Tatár Köztársaságban az orosszal együtt államnyelvként működő) nyelv.

A világ nyelvi képe alapján szükség van a terminológia fogalmának sokoldalú értelmezésére. A világon beszélt mintegy 6-7 ezer nyelv többsége ún. kis nyelv. A nyelvek 95%-át kevesebb mint egy millió ember beszéli, kb. 5000 nyelvet beszél kevesebb mint 100 ezer ember, több mint 3000 nyelvet 10 ezernél kevesebben beszélnek (Krauss 1992, 1998). Azaz a nyelvek túlnyomó része ún. kis nyelv és nem rendelkezik államnyelvi funkciókkal. (Pusztay 2008)

Ebből következik, hogy a világ nyelvi képe rövid időn belül gyökeresen átalakul, előre-jelzések szerint századunk végére a nyelvek túlnyomó része – a szakértők vérmérsékletétől függően: a nyelvek 50-90%-a – el fog tűnni, vagy legalábbis súlyosan veszélyeztetett állapotba fog kerülni.

1.2. Terminológia-felfogások

A világ nyelvi képe alapján szükség van a terminológia fogalmának sokoldalú értelmezésére.

Valamennyi nyelvnek megvan a közösség igényeit kielégíteni képes szókincse. E szókincs egyik rétege a terminológia.

Úgy látom, hogy a terminológiaértelmezés és -kutatás csupán az ún. magas civilizációval/ kultúrával kapcsolatos speciális (tudományos, politikai, közigazgatási stb.) szókincset tartja terminológiának. Ebben az értelemben a terminológia nagyrészt elszakad a köznyelvi és irodalmi nyelvi használattól. Ez a terminológia ***szűk*** értelmezése, mert az élet működésének csak **egy** szeletére, mégpedig a hétköznapi élethez csak kis mértékben kapcsolódó szeletére vonatkozik.

Ebben az értelemben szinte azt mondhatjuk, hogy a nyelvek jelentős részében nincs is terminológia, holott tágabb értelemben az életmóddal összefüggő munkatevékenységek, eszközök kifejezéstára is terminológiaként értelmezendő (ld. pl. a szamojéd népek réntartással kapcsolatos kifejezéseit).

Az európai civilizációban szocializálódott népeken belül vannak rétegek (pl. a hagyományos parasztság, a hagyományos kézművesség művelői), amelyek eltűnőben vannak – a maguk anyagi és szellemi kultúrájával és a hozzá kapcsolódó szókincsükkel, aminek egy része szintén a terminológiához kapcsolódik.

Ezekben az esetekben a speciális szókincs közelebb áll a mindennapi élethez, mint, mondjuk, az atomfizika terminológiája.

Különbséget kell tehát tenni terminológia és terminológia között. A terminológiát különböző foglalkozási ágak szakszókincsének rendszere (is) alkotja, azt viszont az egyes népek élet-viszonyai határozzák meg, hol melyik alrendszer alakul ki, s melyik hiányzik.

Azokon a területeken, amelyek nem lényegesek egy nép számára, nem alakul ki a szűk értelmezésű terminológia. Azaz – s itt szinte kizárólagosan kis lélekszámú, önálló államisággal nem rendelkező népekre kell gondolnunk –, ha nincs igény kutatásra, felsőoktatásra, politikára, akkor annak nem alakul ki az adott nyelven szakszókincse.

Vannak a világban nyelvi közösségek, amelyek nyelve s így maga a közösség is fennmaradhat a szűk értelmezésű terminológia nélkül. Egészen addig, amíg a nyelvet beszélők élnek, ill. ha a környezetük nem változik meg olyan módon, hogy kénytelenek vagy feladni addigi nyelvüket (ennek következménye az identitásvesztés, s ezzel együtt az asszimiláció), vagy – az adott közösség státuszának pozitív irányú változása következtében – a nyelvet hozzáigazítják az új követelményekhez, s akkor (kedvező politikai, demográfiai stb.) feltételek mellett mind a nép, mind a nyelv fennmarad.

A világ nyelveinek zömét illetően két kérdés merül fel. Az egyik kérdés csupán az, hogy e népek mily mértékben vesznek részt a világban végbemenő gazdasági, kulturális folyamatokban (s a kis lélekszámú, önálló államisággal nem rendelkező közösségek esetében kijelenthető, hogy tkp. sehogy sem), azaz e népek a világ egészén belül elszigetelt, lokális, a külső világgal csak kis mértékben kapcsolatot tartó s ezért arról tudomást sem szerző, ám a világtól – anélkül, hogy esetleg egyáltalán tudnának róla – nagyon is függő rendszereket alkotnak. A másik kérdés viszont az, meddig tartható fenn a globalizációs körülmények között ez az elszigeteltség.

A harmadik kérdést, hogy a világ veszélyeztetése nélkül meddig tartható fenn a globalizáció, már fel sem teszem.

Ha olyan kis szigetekről van szó, amelyek egy multinacionális államon belül működnek, akkor előbb-utóbb – már csak az uralkodó többség asszimilációs törekvései miatt is – eléri őket az információáramlás, s egy generációváltással (az új jelenségekre nyitottabb és más élet-formára is vágyó fiatal nemzedék jóvoltából) egyre szervesebben beleolvadnak az állam domináns tevékenységi áramába. Ez többnyire veszélyt jelent a hagyományos kultúrára s az azzal szoros kapcsolatban lévő nyelvre nézve.

Ennek egyik nem elhanyagolható jelentőségű oka, hogy a nyelv képtelen megfelelni az új körülmények támasztotta követelményeknek.

Ilyen pl. az oroszországi finnugor népek és nyelvek helyzete. A következőkben – mintegy esettanulmányként – azt mutatom be, mit lehet tenni a nyelvek megőrzése érdekében, egyszersmind előre bocsátva, hogy rokon nyelveink zömét illetően már az utolsó óra **után** vagyunk, s most már arra kell összpontosítani, mi az, ami **még** menthető.

Ebben az esetben a terminológiát nyelvpolitikai kérdésként kezelem.

2. Esettanulmány: az oroszországi finnugor nyelvek

Ebben a pontban azt igyekszem bemutatni, mit tehetünk a terminológia segítségével a nyelvek megmaradásáért.

2.1. Háttér

A tagköztársasági státuszú finnugor népek (a Mordvin Köztársaságban: erza, moksa; továbbá mari, komi, udmurt) a karjalaiak kivételével a Szovjetunió szétesését követő mintegy másfél évtizedben megalkották a maguk nyelvtörvényét (komik: 1992, marik: 1995, mordvinok [erzák és moksák]: 1998, udmurtok: 2001),

amely az adott köztársaságban az őslakos finnugor nép nyelvét az orosszal egyenrangú – regionális – államnyelvvé tette. (Az 1920-30-as években már élvezett hasonló státuszt a – nem csak finnugor – őslakosság nyelve.)

A valóságban azonban ezek a regionális államnyelvek számos oknál fogva nem tudják betölteni az államnyelvi szerepet. Az etnikai hazában élő finnugor népek a róluk elnevezett területen is kisebbségben vannak. Szerepvállalásuk a köztársaság politikai életében nem áll arányban lélekszámuk lakossághoz viszonyított arányával. Nyelvüket a politikai életben, a közigazgatásban gyakorlatilag nem használ(hat)ják, egyre inkább visszaszorul a kulturális életben (sajtó, színház, szépirodalom), az iskolában (csak – s többnyire falusi – iskolák első osztályaiban van mód anyanyelven folyó képzésre, a szaktantárgyakat már csak oroszul tanulhatják). Egyre több – főként városon élő – családban térnek át az orosz nyelv használatára, s nemcsak a vegyes házasságokban. A fiatal korosztály viszonya szülei, de még inkább nagyszülei nyelvéhez egyre negatívabb. Fölmerül a kérdés, egyáltalán beszélhetünk-e a fiatal-ság jelentős hányadánál még a finnugor anyanyelvről.

Eközben épülnek a kisebbségpolitika Patyomkin-falvai, a kulisszák. A „mintha"-jelenség uralkodik. Elvben minden van, ami támogatja a kisebbségek fennmaradását, a valóságban azonban színjáték tanúi lehetünk. Vannak nyelvtörvények, van anyanyelvű sajtó (más kérdés annak tartalmi és nyelvi színvonala és mennyisége), a finnugor nyelvek szerepelnek az iskolai tantervekben (de csak egyre csökkenő mértékű anyanyelvI oktatás van, és nincs anyanyelvŰ képzés), az állami dokumentumokat egyik-másik finnugor nyelvre (pl. komira) lefordítják (de a fordítások azonnal az archívumba kerülnek, senki nem használja őket – majd jó nyers-anyagul szolgálnak a terminológiát kutatók számára) stb.

Ha valóban meg akarjuk menteni – legalább a nagyobb, százezernél magasabb lélek-számú – finnugor népek nyelvét, s így a népet is, akkor már csak az iskola lehet a mentsvár. Közismert, ha egy nyelv az oktatás nyelvévé válik, növekszik a presztízse.

2.2. A CFU terminológiai projektje

2.2.1. A Collegium Fenno-Ugricum (CFU)

A *Collegium Fenno-Ugricum* 2008-ban Badacsonytomajban Pusztay János által létrehozott és vezetett intézet, amelynek célja, az oroszországi finnugor népek, azok nyelve, kultúrája meg-őrzését, fejlesztését szolgáló programok kezdeményezése és megvalósítása.

Az intézet eddigi eredményei:

- a *Bibliotheca Fenno-Ugrica* sorozat, amelyben tudományos-ismeretterjesztő kismonográfiák készültek oroszországi finnugor népekről oroszul és **saját nyelven** (ez utóbbinak az a jelentősége, hogy e kötetek jelentik az első tudományos-ismeretterjesztő munkákat finnugor nyelveken); a sorozatban eddig hét népről (karjalai, komi, komi-permják, mari, mordvin, udmurt, vepsze) jelent meg összesen 16 kötet (a karjalai két nyelvi változatban, a mordvinokról szóló erzául meg moksául);

- a *LiteratUral* sorozat irodalmaink kölcsönös megismertetését szolgálja – eddig 3 kötet látott napvilágot, ebből kettő egy-egy udmurt, ill. mari költőnő antológiája anyanyelven, magyar műfordításban valamint német és francia nyersfordításban, továbbá a kötetekhez CD-mellékletet csatoltunk, amelyen a költők fölolvasásában hallhatók a versek; a harmadik kötet egy József Attila-válogatás udmurt nyelven;

- a *Terminologia Scholaris* * *Школьная терминология* sorozatban a közoktatási tan-tárgyak terminológiai szótárait tettük közzé – eddig 50 kiadvány (öt nyelven tíz-tíz tantárgy terminológiáját);

- hungarológiai nyári egyetemek: két hét, orosz nyelven.

A CFU további tervei között szerepel a finnugor egyetemi hálózat kialakítása, amelynek keretében – videokonferencia módszerrel – közös előadások, képzési programokat (mester- és doktori képzést) lehet megvalósítani, együttműködve a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Uralisztika Tanszékével.

2.2.2. A terminológiai projekt

A projekt célja, hogy – újra – megteremtsük a közoktatási tárgyak anyanyelven történő oktatását lehetővé tevő terminológiát.

A projekt előzménye még az 1920-30-as évekre nyúlik vissza, amikor a közoktatás (valamint a társadalmi, politikai élet, egyes tudományszakok) számára megalkották a szükséges szakszókincset. Az akkor létrehozott nemzeti iskolákban az 1960-as évekig anya-nyelven folyt a tanítás. Az 1960-as években a nemzeti iskolákat fölszámolták, s áttértek az orosz nyelvű oktatásra.

A projekt számára kiválasztottuk az öt legnagyobb – százezernél nagyobb lélekszámú – közösség által beszélt oroszországi finnugor nyelvet (erza, komi, mari, moksa, udmurt). A munkát az oroszországi Regionális fejlesztési

minisztérium pályázatának elnyerése tette lehetővé. A projekt pénzügyi fedezetét az EU biztosította.

Az alábbi tíz tantárgy szakszókincsének kidolgozására került sor: anyanyelv, irodalom, történelem, társadalomismeret, földrajz, matematika, fizika, kémia, biológia, informatika.

Szervezési kérdések

A projektet – Pusztay János kezdeményezése és tervei alapján – a sziktivkári egyetem (Komi Köztársaság) nyújtotta be. A projekt fő koordinátora a sziktivkári egyetem finnugor intézetének akkori vezetője, Marina Fegyina volt, akinek a munkáját a szaranszki egyetem (Mord-vin Köztársaság) munkatársa, Alekszej Rodnyakov segítette. Ők voltak egyszersmind a projekt komiföldi és mordvinföldi koordinátorai is. A Mari és az Udmurt Köztársaságban végzendő munkát egy-egy helyi koordinátor irányította.

A munkafázisok:

a) anyaggyűjtés: a sziktivkári és a szaranszki egyetem munkatársai – felosztva maguk között a tantárgyakat – kigyűjtötték a közoktatásban használatos orosz nyelvű tankönyvekből a szak-szavakat, s elkészítették azok rövid meghatározását, orosz nyelven;

b) a szakszavak jegyzékét és az annotációkat megküldték a négy köztársaság koordinátorainak, akik időközben felállították valamennyi tantárgy – esetenként csak egy-egy főből álló – terminológiai munkacsoportját;

c) a terminológiai munkacsoportok elkészítették az orosz nyelvű anyag anyanyelvre történő fordítását; a terminusok megalkotásakor figyelembe vehették az 1920-30-as évek szakszavait, amennyiben azok fönnmaradtak;

d) az elkészült anyagot átadták ellenőrzésre és jóváhagyásra a köztársaságokban működő terminológiai bizottságoknak;

e) a terminológiai bizottságok jóváhagyása után került sor meg az anyagok megszerkesztésére és a terminológiai kisszótárak kinyomtatására.

Szerkesztés

Egy-egy oldalon három hasábban tettük közzé az anyagot. Az első hasáb az adott finnugor nyelven tartalmazza a terminust, a második hasábban a szakszó orosz nyelvű megfelelője olvasható, a harmadik hasábban az anyanyelven megfogalmazott annotáció kapott helyet. Minden kötet végén elhelyeztünk egy orosz-finnugor mutatót is.

A kiadványok a Collegium Fenno-Ugricum *Terminologia scholaris* * *Школьная терминоло-гия* c. sorozatában jelentek meg. A nyomdai munkálatokat a szaranszki egyetemen végezték. A kiadás helyszíneként a finnugor köztársaságok fővárosait is feltüntettük: Sziktivkár – Izsevszk – Joskar-Ola – Szaranszk – Badacsonytomaj.

3. Megállapítások, következtetések, feladatok

3.1. A szakszavak létrehozásakor a terminológia-alkotás nemzetközileg követett eljárásait alkalmazzák (saját szókincsen alapuló terminusok – ezen belül pl. jelentésbővítés, régi szavak felelevenítése – pl. a komiknál a 14. században élt és alkotott Permi Szent István alkotta terminusoké –, nyelvjárási szavak beemelése stb.; továbbá tükörfordítások, jövevényszavak).

Lényeges kérdés a jövevényszavak aránya. A vizsgált anyag alapján ez nyelvenként és tan-tárgyanként is változó.

A szótárak elemzése során eredetük szempontjából mind a szakszavakat, mind a terminusok annotációjában előforduló szavakat az alábbi csoportokra bontottam:

- saját szó, ezek közt tükörfordítások is találhatók,
- nemzetközi kultúrszó (ha alaki változtatás nélkül vagy saját nyelvű képzővel ellátva fordul elő), pl. *kultúra* (természetesen a nemzetközinek besorolt jövevényszavak is az oroszon keresztül kerültek be az egyes finnugor nyelvekbe),
- oroszosított nemzetközi kultúrszó (pl. ha a nemzetközi szóhoz orosz képző járul vagy ha az oroszra jellemző hangalaki változáson ment át), pl. *mobil* > *mobil-**nost'*** 'mobilitás',
- orosz jövevényszó,
- vegyes kompozítum (ha a szóösszetétel elemei különböző eredetűek; itt számos változat előfordulhat).

Az 1920-30-as évek terminológia-alkotása purista szemléletű volt, a jelenlegi megengedőbb. Érdekes megfigyelni, hogy általános elterjedt nemzetközi kultúrszavak helyett is találunk saját nyelvű megfelelést, pl. *kultúra*: (udmurt) *лулчеберет* (*lulčeberet)* – tkp. *lélekszépítés*, *iroda-lom*: (mari) сылнымут (*səlnəmut*) – tkp. *szép szó* stb.

A tükörfordítások révén a terminus anyanyelven lesz nemzetközi. Pl. a (nyelvtani) *eset* képzése több nyelvben is a latin mintára megy vissza:

cado 3 cecidi, casum > ***casus*** 'esik'

> német: *fallen* > *Fall*
> magyar: *es-ik* > *eset*
> orosz: *пада-ть* (padat') > *падеж* (pad'ež)
> mari: *возаш* (vozaš) > *вочмык* (vočmək)

Statisztikai elemzés: egy tantárgy terminusai a különböző nyelveken

Matematika

nyelv	komi	udmurt	mari	erza	moksa
terminusok száma	*352*	*364*	*341*	*357*	*380*
saját	**28,1%**	**30,5%**	**18,2%**	**8,7%**	**5,8%**
nemzetközi (nk)	8,2%	9,1%	10,9%	10,1%	9,7%
nk > orosz	1,1%	0,3%	0,9%	0,8%	0,5%
orosz	4,3%	2,7%	4,4%	5,6%	11,6%
vegyes	58,2%	57,4%	65,6%	74,8%	72,4%
a terminusok szavai	*886*	*884*	*823*	*921*	*1017*
saját	**62/**	**60,9%**	**48,7%**	**47,1%**	**42,5%**
szó/terminus	2,5	2,4	2,4	2,6	2,7
annotációk szóelőfordulása	*2582*	*2814*	*2640*	*2919*	*2992*
saját	**83,2%**	**80,1%**	**73,3%**	**72,5%**	**69,8%**

Társadalomismeret

nyelv	komi	udmurt	mari	erza	moksa
terminusok száma	*294*	*294*	*304*	*289*	*303*
saját	**75,2%**	**63,9%**	**28%**	**17%**	**7,9%**
nemzetközi (nk)	12,2%	22,4%	36,5%	40,1%	37,6%
nk > orosz	0,3%	2,4%	2,3%	2,1%	2%
orosz	2%	1,4%	10,5%	18%	28,7%
vegyes	10,2%	9,9%	22,7%	22,8%	23,8%

a terminusok szavai	*527*	*394*	*453*	*432*	*433*
saját	**86,3%**	**76,1%**	**53,6%**	**26,9%**	**15,2%**
szó/terminus	1,8	1,3	1,5	1,5	1,4
annotációk előfordulása	*3797*	*3095*	*3788*	*3561*	*4000*
saját	**96,5%**	**92,5%**	**79,5%**	**79,7%**	**60,4%**

Statisztikai elemzés: több tantárgy terminusai egyazon nyelvben

komi

tantárgy	anyanyelv	társadalomismeret	földrajz	biológia	informatika
terminusok száma	*323*	*294*	*479*	*393*	*265*
saját	**61%**	**75,2%**	**54,5%**	**85%**	**32,5%**
nemzetközi	11,1%	12,2%	19,4%	8,1%	34,7%
nk > orosz	2,5%	0,3%	1,7%	0,8%	2,3%
orosz	5,3%	2%	2,7%	2,3%	3,4%
vegyes	20,1%	10,2%	21,7%	3,8%	27,2%
a terminusok szavai	*527*	*527*	*883*	*675*	*410*
saját	**73,2%**	**86,3%**	**72,6%**	**91%**	**50,2%**
szó/terminus	1,6	1,8	1,8	1,7	1,5
az annotációk szóelőfordulása	*2647*	*3797*	*3177*	*2737*	*2212*
saját	**83,9%**	**96,5%**	**85,8%**	**92,3%**	**74,7%**

moksa

tantárgy	anyanyelv	társadalomismeret	mate-matika	biológia	informatika
terminusok száma	*269*	*303*	*380*	*400*	*255*
saját	**34,6%**	**7,9%**	**5,8%**	**53%**	**7,8%**
nemzetközi	15,2%	37,6%	9,7%	13,3%	30,6%
nk > orosz	1,5%	2%	0,5%	2,3%	5,1%

orosz	21,2%	28,7%	11,6%	18,8%	5,9%
vegyes	27,5%	23,8%	72,4%	12,8%	50,6%
a terminusok szavai	*474*	*433*	*1017*	*595*	*447*
saját	**52,7%**	**15,2%**	**42,5%**	**65,9%**	**25,7%**
szó/terminus	1,8	1,4	2,7	1,5	1,8
az annotációk szóelőfordulása	*2247*	*4000*	*2992*	*2931*	*3160*
saját	**77%**	**60,4%**	**69,8%**	**82,5%**	**62%**

Megjegyzések:

- A terminusok száma azért különbözik, mert az egyes nyelvekben eltérő mértékben használtak szinonim szakszavakat (ha nemzetközi és/vagy orosz eredetű szó mellett anyanyelvű terminust is közöltek, akkor azt többnyire az új kifejezés bevezetésének szándékával tették).

- A terminusok és az annotációk szavai közt több a saját szó, mint a terminusok között.

- Amint az várható volt, a természettudományok, az informatika szakszókincse a leginkább nemzetközi/orosz.

- Sok a vegyes szerkezetű terminus (legalább egy szó finnugor nyelvű – sokszor azonban pl. csak a tagadó elem vagy egyéb segédszó).

- A szó/terminus arány értéke minél közelebb van az 1-hez, annál sikerültebb a terminus.

3.2. Az új kifejezésekhez való viszonyulás

Erre vonatkozó kutatások szerint az új szavakhoz, kifejezésekhez általában negatívan viszonyulnak, főként az idősebb, s alacsonyabb iskolázottságú korosztály. A nagyon erős oroszosodás miatt kényelmesebb a már bevált orosz szavakat, kifejezéseket használni.

A jelen terminológiai projekt anyaga még nem vált széles körűen ismertté, csak néhány iskolában kezdték meg – 50-60 év szünet után – egy-egy tantárgy anyanyelvű oktatását. Beszámolók szerint lelkesedés tapasztalható mind a tanárok, mind a diákok részéről.

3.3. A következő lépések

Jelenleg folyik a terminológiai szótárak elemzése, amit majd a következtetések levonása követ.

Annyi már látszik, hogy a két mordvin nyelv (az erza és a moksa) esetében a terminológiai szótárakat újra kell írni. Ha a terminológiai szótárak e nyelvek tényleges állapotát tükrözik, s nem hanyag hozzáállás eredményezte az orosz jövevényszavak ily mértékű elburjánzását, akkor nyelvújítást kell végrehajtani. Ld. az ilyen példákat, mint a moksa: *действиянь образонь и способонь наречият*, amely kifejezésnek minden szava orosz, csak a genitívuszi szerkezet orosztól eltérő felépítése miatt vannak a szavak fordított sorrendben, mint az oroszban volnának, továbbá a szavakhoz a mordvin genitívuszragok járulnak.

A két permi nyelv (komi, udmurt) megoldásai, a jövevényszavak aránya mind arra utal, hogy ezeken a nyelveken komoly nyelvfejlesztési munka folyik.

Az új anyanyelvű terminusok meghonosodása után fel kell számolni a párhuzamosságokat.

Az anyanyelvű képzés bevezetése szempontjából sorsdöntő kérdés lesz a terminológiai szótárak alapján anyanyelvű tankönyvek elkészítése. A legkézenfekvőbb megoldás a már forgalomban lévő orosz nyelvű tankönyvek lefordítása – az elkészült terminológiai jegyzékek felhasználásával.

Ezzel egyidejűleg meg kell kezdeni az anyanyelven oktatni tudó pedagógusok képzését, ill. a továbbképzést.

Már ezek a javaslatok is politikai döntést igényelnek, még inkább annak a feltételnek a teljesítése, hogy vissza kell állítani a nemzeti iskolát – legalább ott, ahol a finnugor lakosság egy tömbben, többségben él. Ennek, ill. az anyanyelven történő oktatás társadalmi hasznát jól példázza Tatarsztan és Baskortosztan, ahol lehetséges az anyanyelvű képzés egészen az érettségiig: az értelmiség aránya másfélszerese az orosz értelmiség összoroszországi arányának.

3.4. Úgy vélem, a finnugor nyelvek visszavezetése az iskolai gyakorlatba valóban az utolsó reménye a nyelvek megmentésének.

Lehet, hogy vannak más útjai, módjai is a nyelvmentésnek. Van, aki a nyelvi fürdőre stb. esküszik. A Kanadából útjára indult módszert egy-két finnugor nyelv esetében a finnek művelik és propagálják. Átmenetileg valóban eredményesnek látszik, ám nem része a nyelv-elsajátítási folyamatnak (ti. ha nem követi a nyelv óvodai, iskolai használata, a családról nem is beszélve, akkor szinte felesleges az erőfeszítés).

A nyelvmentés egyéb megoldásain is lehetne gondolkodni. A politikusok, az értelmiség mintaadó szerepén sok múlhatna – ha használnák a nyilvánosság előtt, akár kétnyelvű közegben is anyanyelvüket. Ám – ahogy én látom – az őslakosságot a különböző politikai fórumokon és szervezetekben gyakran *megélhetési nemzetiségiek* képviselik, akik a saját személyes érdekeik érvényesítésén túl nem foglalkoznak a rájuk bízott feladattal, vagy csak formális megoldásokra törekszenek.

Erőteljesen propagálni kellene a kétnyelvű, azaz vegyes házasságokban rejlő nyelvi-kulturális lehetőségeket. A valóságban egyrészt ellenpropaganda folyik a kétnyelvűség ellen, másrészt – s ettől nyilván nem függetlenül – csak a kisebbséghez/őslakossághoz tartozó tanulja meg a másik nyelvét, a többséghez tartozók szinte soha.

4. Záró gondolatok

Azt hiszem, nem kell indokolni, miért van szükség a nyelvek megmentésére. A biodiverzitás és a nyelvi/kulturális sokszínűség között szoros összefüggés van, amit még csak kevesen is-mertek föl.

A világ nyelveinek csak töredékét lehet megőrizni. Az oroszországi finnugor nyelvek közül a 30-40 ezer vagy annál kevesebb beszélővel rendelkezőknek hosszú távon nincs esélyük a fennmaradásra.

Remélem, hogy a fentebb ismertetett projekttel nem csak a terminológiakutatás számára állítottunk elő anyagot, hanem eredményeinket használni is fogják. Ez már politikai kérdés, amit a tudomány aligha tud befolyásolni.

Irodalom

Krauss 1992 - Krauss, M.: The world's languages in crisis. – *Language* 68/1:4-10.

Krauss 1998 - Krauss, M.: The Scope of the Language Endargerment Crisis and Recent Response to It. – In: Matsumura, Kazuto (ed.): *Studies in Endangered Languages*. ICHEL Linguistic Studies 1:101-113. Hituzi Syobo, Tokyo.

Pusztay 2006 - Pusztay J.: *Nyelvével hal a nemzet*. Teleki Alapítvány, Budapest.

Pusztay 2008 - Pusztay J.: A terminológia mint a nyelv megmaradásának feltétele. – *Magyar Terminológia* I/2:205-216. Akadémiai, Budapest.

Többnyelvűség a magyar bibliográfiai adatbázisokban

Murányi Péter

1. Bevezetés

Egy ország nemzetközi megítélésében fontos szerepet játszik az, hogyan lehet tudomást szerezni tudományos publikációikról. A közlemények egy részének adatai bekerülnek nemzetközi adatbázisokba, fontos azonban, hogy mi is készítsünk olyan eszközöket, amelyeket a magyarul nem tudók is használni tudnak. Más országok anyagáról is könnyebben tájékozódhatunk, ha a nemzeti nyelv mellett más nyelvű változata is van adatbázisaiknak.

Ez tette lehetővé a lett cikkadatbázis használatát is, amikor a magyar bibliográfiai adatbázisok kutatása során összehasonlításul felhasználhattam. (Murányi 2002) Bajban lettem volna, ha a lett adatbázis csak lett nyelven létezik, s természetesnek tűnt számomra, hogy angol nyelvű változatát használhatom. A magyar adatbázisokat magyarul használtam, így nem figyeltem rá különösebben, van-e más nyelvű változatuk is.

Érdemes azonban mégis megvizsgálni azt, milyen lehetőségi lennének egy külföldinek, ha ő a magyar adatbázisokat akarná valamilyen okból összehasonlításra felhasználni. Régebben a megoldást olyan bibliográfiák jelentették, amelyek válogatott cikkekről részletes referátumot tartalmaztak, pl. HLISA, Hungarian Technical Abstracts, Hungarian Medical Bibliography.

Mivel az adatbázisok egyes könyvtárak honlapján találhatóak, ezért onnan indulunk el, azt is vizsgálva, hogyan juthatunk el a honlapról az adatbázisig. Először a lett nemzeti könyvtár oldalát vizsgáljuk meg, majd saját nemzeti könyvtárunkat, a további társadalomtudományi gyűjteményeket, a nagy alkalmazott tudományi gyűjteményeket, végül több terület anyagát együtt tartalmazó eszközöket. Annyiban nem könnyű a helyzetem, hogy a bemutatott képernyőképeket próbálom leírni anélkül, hogy azok itt láthatóak lennének. Mivel megfigyeléseimet összegzem, ezért az adatbázisokhoz kapcsolódó irodalomra nem hivatkozom, mindig csak a kiinduló webcímet adom meg.

2. Adatbázisok bemutatása a többnyelvűség szempontjából

A Lett Nemzeti Könyvtár nyitóoldala a http://www.lnb.lv címen érhető el. Ha a bal felső sarokban látható angol zászlóra kattintunk, akkor az addigi lett nyelvű változatról átjutunk az angol nyelvű változatra. A menüpontok között megtalálhatjuk a számunkra most érdekeset (National Bibliography Databases).

Innen a cikkeket feldolgozót választjuk ki (Analytics Database) Először az egyszerű keresés lehetősége (Basic Search) jön be. Innen átválthatunk a többmezős keresésre (Multi-field Search) 2011-es kiadási évvel 58660 cikket találhatunk. Át tudunk váltani a közös katalógusba (Union Catalog). Itt láthatjuk, hogy egyben is kereshetünk az egészben, de egy adott könyvtáron belül is kiválaszthatunk egy dokumentumtípust. Ha akarjuk, akkor az egészet átválthatjuk lett nyelvre. Ekkor minden funkciója lettül működik, a két mód nem keveredik egymással.

A magyarországi ismerkedést is a nemzeti könyvtárral, az Országos Széchényi Könyvtárban kezdjük a http://www.oszk.hu címen. Láthatjuk, hogy a könyvtár honlapját 2011 nyarán átdolgozták, gyakorlatilag új honlapot építettek. A bal felső sarokban felfedezhetjük az English feliratot, mellette a Régi honlap szerepel. Zászló vagy valamilyen más grafikai elem nem segíti a megtalálását. Ha az English felirat fölé megyünk, akkor a See you soon with an English-language version of our homepage üzenetet olvashatjuk, ebből megtudhatjuk hogy a magyar nyelvűvel egy időben nem készült el az angol változat, de valamikor (hamarosan) számíthatunk rá. Ha nem várunk erre a jövőre, hanem rákattintunk az English feliratra, akkor a régi honlap angol nyelvű változatára jutunk: regi.oszk.hu/index_en.ht. Az oldalon megláthatjuk a magyar címer alatt a Magyar feliratot, tehát itt bármikor átválthatunk a honlap régi magyar nyelvű változatára. Ha ezt megtesszük, akkor ugyanazon a helyen az English felirat szerepel, de ott is a magyar címerrel, tehát nem figyelemfelhívás volt, hanem véletlen egybeesésről van szó.

Ha a NEKTÁR menüpontra kattintunk (OSZK Online Catalogue), akkor a könyvtár katalógusának magyar nyelvű változatára jutunk. Szerencsére ezen az oldalon belül a jobb felső sarokban megtaláljuk az English feliratot, s ennek segítségével eljuthatunk a katalógus angol nyelvű változatára.

A HNB (Hungarian National Bibliography) feliratra kattintva a magyar nemzeti bibliográfia magyar nyelvű ismertetésére juthatunk. Itt azonban a magyar mellett 10 másik nyelv közül választhatunk, minden nyelvet a maga nyelvén megjelölve (angol, francia, német, orosz, ukrán bal oldalon, horvát, magyar, román, szlovén szlovák, szerb a jobbon. Akármelyikre kattintva minden részlet az adott nyelven jelenik meg.

Ugyancsak érdekes lehet a használó számára a MOKKA (Hungarian National Shared Catalogue). Erre kattintva egyből az angol nyelvű változatra juthatunk, de nem teljesen minden angol nyelvű, például Keresés olvasható a

főbb funkciók felett, a rendszer bemutatásának egyes elemei pedig eleve csak magyar nyelvűek. Ezek akkor is ugyanúgy maradnak, amikor az Egyszerű keresésről (Simple search) átváltunk a haladó keresésre (Advanced search). A keresés részletei (például a szűrési feltételek) azonban mindig angol nyelvűek.

Abban már nem lehetünk biztosak, hogy a külföldi használók a Humanus feliratról (amelyhez nem tartozik magyarázat, kiegészítés) is rájönnek, miről van szó, mindenesetre erre kattintva eljuthatnak az új vállalkozás magyar nyelvű nyitóoldalára. Az oldal alján, a jobb alsó sarokban azonban megtalálhatjuk az English és Deutsch feliratokat. Ha az English feliratra kattintunk, akkor nemcsak a szöveges ismertetés lesz angol nyelvű, hanem a keretek is, a tudományterületek felsorolása baloldalt, a funkciók felül, s a List of newspapers, periodicals, az About the DATABASE és HELP. Németre váltva a keretek továbbra is angolok maradnak, csak az ismertetés lesz német nyelvű. Az angol nyelvű feliratokra kattintva a Science alatt találhatunk angol nyelvű listát a tudományterületekről, az összes többi magyar nyelvű lesz.

Az adatbázisról így tájékozódva a Search feliratra kattintunk, ez talán még érthetőbb is a német használóknak, mint a Keresőfelület a magyaroknak (talán a Keresés is elég lenne). Ugyanakkor akármelyik nyelvről indulunk, a keresőfelület magyar nyelvű lesz. A kitartó külföldiek azonban a bal alsó sarokban felfedezhetik a magyar zászlót és a magyar szót, s bizonyára könnyen kitalálhatják, hogy erre rámenve az angol, német, francia és latin nyelv lehetőségét kínálja fel a rendszer.

Ha valamelyik nyelvre kattintunk, akkor azt láthatjuk, hogy a mezők neve alakul át az adott nyelvre (kivétel a Tanulmánykötetcím, Tanulmánykötetben, Országban (kód), Cím (tárgyi mt., tartalmi kivonat, Feldolgozottság, Folyóiratszámozás)) következetesen ebben a formában marad az angol, francia és német nyelv esetében is. A két alapvető funkció mindig az adott nyelven jelenik meg (Search, Reset, Suchen, Löschen, Rechercher, Effacer), alatta az Összes feldolgozott folyóirat, tanulmánykötet azonban magyarul.

Sajátosabb a latin, ahol a megszokott magyar nyelvű mezőnevek mellett angolok keverednek néhány latinnal. Ha keresést végzünk bármelyik nyelvből kiindulva, akkor a találati lista felett (kellő számú találat esetén) a Rendezetlenül felirat jelenik meg, majd arra kattintva a rendezés lehetséges szempontjai is, majd utána minden további funkció is magyar nyelven szerepel.

A többi magyar szakkönyvtár közül jellege miatt az Országos Idegennyelvű Könyvtárban reménykedünk leginkább, hogy szempontjainknak megfelel, ezért a http://www.oik.hu címre megyünk. A bal felső sarokban találunk angol és magyar zászlót. Az angolra kattintunk. Itt a könyvtár nevét is angolul olvashatjuk, a felső menüsort is az első menüpont (About us) alpontjait is. A megjelenő szöveges rész azonban magyar nyelvű.

Ha a Catalogues and Databases menüpontot választjuk, akkor két almenüpont is magyar marad (Online katalógus, Közös katalógusok), s a menühöz tartozó szöveg is. Emiatt lehet, hogy a külföldi használó inkább a számára jobban érthető, a felső menüsor felett található Catalogue menüpontot választja. Ennek segítségével a katalógus magyar nyelvű változatára jut, de azon belül a bal felső sarokban megláthatja a magyar és az angol zászlót. Az angol zászlóra kattintva minden angol nyelvűre változik, a menüpontok, elsőként a Catalog felirat vehető észre, a mezőnevek, a logikai operátorok. A próbálkozások azt mutatják, hogy a menüpontok alatt is minden angolul van, így a könyvtár bemutatása, a katalógus minden funkciója is. Tehát annak, aki angolul ért, ide jutva már semmi gondja nem lehet a használattal.

A következő meglátogatott intézmény az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum: http://www.opkm.hu. A honlap bal felső sarkában német és angol zászlót is találhatunk. Ha a németet választjuk, a magyarnál kevesebb német nyelvű menüpontot találhatunk, német nyelvű üdvözlő szöveget, magyar zászló segít visszajutni a kiinduló oldalra, angol tzászló nem látszik. Az OPAC menüpont alatt részletes ismertetést találunk a katalógus használatáról.

Az angol változat a német és a magyar zászlót is felkínálja, ezen a nyelven azonban nem találunk ismertetést a katalógus használatáról. Maga a WebOPAC már csak magyar nyelvű. Aki áttanulmányozta a német nyelvű ismertetést, az értheti a Keresés és Böngészés funkciókat. Egyedül a CCL keresésnél a FIND felirat az, amelyet angolul van. Remélhetőleg a más nyelven beszélők is értik.

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárának honlapja http://www.fszek.hu is megújult a nyáron, akik a régit szokták meg, sok mindent máshol találhatnak. A jobb felső sarokban egy angol zászló is megtalálható. Erre kattintva minden angol nyelvűre változik, a jobboldali öt kiemelt menüpontból (Katalógus, Hírek, rendezvények, kiállítások, Adatbázisok) helyett kettő marad kiemelt formában (Catalogue, Opening hours), a Databases már ezek alatt kisebb betűkkel a hetedik almenüpont lesz.

A korábbi honlapon külön kiemelték a saját készítésű adatbázisokat, ezeket most egyáltalán nem találhatjuk meg az angol nyelvű menüben. A magyar nyelvű Adatbázisok menüpont hosszabb betűrendes listát ad ismertetések nélkül, ezen belül megtalálhatjuk a FSZEK által épített adatbázisokat. A betűrend miatt a lista vége felé találjuk meg a szociológiai adatbázist, a SzocioWebet, az oldal jobb felső sarkában angol zászlóval.

Erre kattintva a teljesen angol nyelvű változatra jutunk (Bibliographical database of the Hungarian sociological literature 1970-1976). Itt minden angol nyelvű, még az adatbázishoz tartozó tezaurusz. Hogy minden a legjobb angolsággal legyen, arról a 2002/2003-as tanévben vendégkutatóként a tanszékünkön dolgozó amerikai (University of Illinois at Urbana-Champaign) Dallas Long lektorálása gondoskodott 2003-ban. Kérdés, hogy a csak angolul tudók hogyan jutnak el idáig.

Újabb anyagot azonban itt úgysem lehet keresni, mivel 2007-től az adatbázisok anyaga a Corvina katalógusba kerül be. Az Összetett keresésnél, amikor a magyar nyelvű változatban vagyunk, a jobb felső sarokban magyar zászlót láthatunk, alatta magyar feliratot, de ha rákattintunk, előhozhatjuk az English feliratot. Előfordul, hogy az angol változat helyett csak hibaüzenetet kapunk. A CCL search megvan angol változatban is, de csak a Keres felirattal juthatunk hozzá a várt eredményhez.

Az Országgyűlési Könyvtár honlapján (http://www.ogyk.hu) hiába keresünk valamilyen más nyelvre való utalást. A magyar nyelvet ismerve eljuthatunk az adatbázisok listájához (Hundok, Pressdok, VPI, Külföldi jogi, magyar jogi). Az adatbázisok 2000-2005 közötti bemutató változata érhető el mindenkinek, mindegyik csak magyarul, bár a használt ALEPH rendszernek nem ez az alapnyelve.

A társadalomtudományok után az alkalmazott tudományok központjait nézzük meg, először az Országos Mezőgazdasági Könyvtár és Dokumentációs Központ oldalát a http://www.omgk.hu címen. A bal felső sarokban jól látható az angol zászló. Erre kattintva az egész menü angol nyelvűvé válik. Az angol zászló helyén a magyar látható. A menüpontok közül szempontunkból a Databases és a Catalogue/Search a legérdekesebb. A Databases menüpont almenüi is érdekesnek tűnnek (ALEPH databases, CD-ROM databases, Online databases.) Bármelyikre kattintva megtudjuk, hogy itt csak ismertetések szerepelnek, keresni csak a katalógusban tudunk.

Ha az angol nyelvű menüből közelítjük meg a katalógust, jó esélyünk van arra, hogy a Service Temporary Unavailable hibaüzenetet kapjuk. Ugyanakkor a magyar nyelvű változatból átválthatunk az angolra, ekkor működik, sok hasonlóságot láthatunk a lettekével.

A mezőgazdasághoz hasonlóan az orvostudomány területén is gyakorlat volt régebben a magyar szakirodalom angol nyelvű feldolgozása. Ha a sokszor változó nevű orvostudományi központ (OOKDK, OOIIK, OEIIK) nemzetközileg is használt, állandóbb címét írjuk be (http://www.medinfo.hu), a megszokott ESKI (Egészségügyi Stratégiai Kutatóintézet) helyett egy új szervezet nevét olvashatjuk (GYEMSZI, Gyógyszerészeti és Egészségügyi Minőség- és Szervezetfejlesztési Intézet). Az egészségügy helyzetét ismerve már annak is örülünk, hogy a Szakkönyvtár-MOB feliratot megtaláljuk, s a Magyar Orvosi Bibliográfia működik ezen az oldalon, s nem is reménykedünk benne, hogy ennek címén kívül (Bibliographia Medica Hungarica) bármi idegen nyelvűt találunk.

A három nagy alkalmazott tudományi terület intézményei közül valamikor az OMIKK (Országos Műszaki Információs Központ és Könyvtár) vette ki a legnagyobb mértékben a részét a nemzetközi szakirodalom magyar nyelvű feldolgozásából és a magyar szakirodalomnak a külföldi használók számára való feltárásából (Hungarian Technical Abstracts, majd 2001 Hungarian Research & Development Abstracts, HRDA). 10 éve, 2001-ben az intézmény egyesült a BME könyvtárával, így a BME OMIKK oldalára kell mennünk, már címe is okozhat némi fejtörést (http://www.omikk.bme.hu). Az oldalon, a jobb felső sarokban találunk angol zászlót, ez PDF-es szórólapra vezet, nem teljes funkcionalitású honlapra.

A honlapon (portálon) még a magyar használóknak sem könnyű az intézmény adatbázisait megtalálni, bár több megoldás is van két lépésben. Ezek közül az egyik a Szolgáltatások menüponton belül az E-szolgáltatások, s azon belül az Adatbázisok. Az adatbázisok ismertetése már ad némi magyarázatot arra, hogy miért rejtegetik őket. Még a szűkre szabott terjedelmi korlátok között is idézhető az egész:" A könyvtárban elérhető adatbázisokban találhatók itt. Az első keresőben a könyvtári fejlesztésű adatbázisokban kereshet, míg a másodikban a külső adatbázisokban." Az évek óta nem javított fogalmazási hibánál s annál, hogy a sorrend valójában fordított, nagyobb gond, hogy az adatbázisokat 2007 óta nem fejlesztik.

Ez persze nem derül ki akkor, amikor az adatbázisok listájára jutunk. Felismerhető azonban, hogy két olyan eszköz is van, amelyet eleve az angolul

tudó használóknak szántak (Hungarian Technological and Economic Repertory, Hungarian Research & Development Abstracts, angol nyelven). Az adatbázisok használhatóságát kicsit korlátozza, hogy a kereshető mezőket magyarul sorolják fel, azt lehet gondolni, hogy magyarul tudó külföldieknek készülnek. Pedig az elérhető anyagok valóban angolul vannak ezekben az adatbázisokban, az első esetében a cikkeket és a tárgyszavakat fordították angolra, míg a másodiknál angol nyelvű referátumokat is találhatunk.

Mivel újabb anyagok nem találhatók itt (s a nem részletezett keresési lehetőségek is korlátozottak), ezért sokszor többet remélhetünk egy tartalomjegyzék adatbázisban, a Matarka-ban (http://www.matarka.hu). A nyitóoldal jobb felső sarkában található angol zászló elvezet minket az angol nyelvű változathoz. Ez valóban teljes mértékben, minden elemében angolul működik. A kereső szűkíthető az EPA-ban (Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis) található anyagra.

Ez megnöveli a várakozásainkat akkor, amikor megtudjuk, hogy az EPA, a Humanus és a Matarka számára egy közös keresőt dolgoztak ki. Amit a http://ehm.ek.szte.hu/ehm címen találhatunk, az jobban emlékeztet a Humanusra, mint a Matarkára. Abban is, hogy a bal alsó találhatunk egy magyar zászlót. Erre kattintva kapjuk meg a zászlóval és szóval a lehetőséget négy másik nyelvre való átváltásra. A Humanusban megismerthez hasonlóan a kersés, törlés funkcióinak az adott nyelven való megjelenése mellett a mezőnevek adott nyelven való megjelenítésére látunk törekvést. Bár a közös keresőben alacsonyabb a mezők száma, arányaiban a nyelvi keveredés hasonló, mint a Humanusnál.

3. Összefoglalás

Gondoltam arra, hogy magam osztályozom választott szempontomból a vizsgált oldalakat (ahhoz viszonyítva, hogy letteknek 10-ből 10-et adok), esetleg az előadás hallgatóit kérem meg erre. Ezt végül inkább az írásos változat olvasóira hagyom, ahogyan a következtetések levonását is.

Irodalom

Murányi, P. 2002. Az időszaki kiadványok cikkeinek feldolgozása a magyar és a lett nemzeti bibliográfiai adatbázisokban. *Könyvtári figyelő*. (48. évf.) 3. szám 511-527.

Fogalmi struktúrák vizsgálata SPSS-szoftverrel

Muráth Judit - Bagó Péter

1. A kutatás tárgya, célja és módszerei

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Karán futó projekt keretében az informatikában és a nyelvészetben alkalmazott kutatási módszereket egymással kombinálva teszünk kísérletet a gazdaság nyelvének mélyebb elemzésére. A vizsgálat középpontjában a gazdaságban zajló kommunikáció, a gazdasági kommunikáció terminológiája, a szakszókincs: szakszavak, szakkifejezések vizsgálata áll. A kutatás célja különösen a szakfordítások során felmerülő egyre gyakoribb és különféle terminológiai problémák okainak tisztázása, a fogalmi struktúrák, a fogalmak és a hozzájuk tartozó terminusok között fennálló kapcsolatok feltárása, és végül, de nem utolsó sorban e törekvéseket támogatandó új eljárások, kutatási módszerek bevezetése. A kutatást végző team egy nagyobb projekt keretein belül olyan modellt kíván megalkotni, amely alkalmas egy-egy témakört megjelenítő szövegkorpusz tartalmának szemantikai hálóval történő reprezentálására. Mivel nagy és ezért kézi erővel nehezen feldolgozható korpusz vizsgálata áll a középpontban, ezért nagy a jelentősége az informatikai lehetőségek bekapcsolásának. A kutatás első lépésében erre már történtek kísérletek, és elsőként a NooJ szövegelemző rendszer lehetőségeit próbáltuk ki. A kutatás eddigi eredményeiről a 2010-es MANYE kongresszuson számoltunk be (vö. Muráth J, Bagó P. 2011). Következő lépésként egy újabb szoftvercsomag, az SPSS alkalmasságát és lehetőségeit vizsgáljuk céljaink megvalósíthatósága szempontjából abban a reményben is, hogy a bemutatott eljárás továbbiakban más korpuszok vizsgálatára is alkalmas lehet.

2. Terminológiai vizsgálatok – kutatási irányok

2.1 Rendszerszintű vizsgálatok

A terminológia a terminológiatan megalkotója, Wüster szerint – mai fogalommal élve – *tudásreprezentáció*, hiszen egy-egy szakterület feltérképezése után a fogalmak definiálása és rendszerben elhelyezése történik meg[i]. Már a klasszikus terminológiatannak is alaptétele volt, hogy a fogalmat nem csupán pontos definíció révén határozhatjuk meg. Közelebbi meghatározásának további fontos kritériuma, hogy megadjuk a rendszerben elfoglalt helyét is. Mivel a fogalom gondolati tartalom, következésképpen szükség van a terminusra, amely a fogalmat reprezentálja. Wüster és tanítványai abból a napjainkban is érvényes elvből indultak ki, hogy egy-egy szakterület terminológiája rendszert alkot, amelyben az egyes

fogalomnak és a hozzá tartozó terminusnak meghatározott helye van, és a rendszer ábrázolható is. Az osztályozásnak és rendszerezésnek, a dolgok/fogalmak alá-, felé- és mellérendelésének tehát kitüntető szerep jut. Különösképpen a természettudományokban láthatunk erre már jóval korábban is példákat (vö. Linné által kidolgozott rendszer az élővilág osztályzására). Az illusztrációként felrajzolt rendszerek több szintes fa-struktúrát alkotnak. Ez az ábrázolás a magyar terminológiai szakirodalomtól sem idegen. Hasznos didaktikai szerepet tölt be, és a terminológiáról szóló bevezető előadások fontos eszközei. Gyengéje: nem minden tudományág vagy szakma fogalmi rendszerének leírására alkalmas, különösen nehéz a társadalomtudományokban egy teljes rendszert így bemutatni, és előfordulhat az is, hogy egy-egy terület terminológiájának egyes példányai a tényleges nyelvhasználatban, egy-egy adott szakszövegekben a rendszerszinten történt ábrázolástól eltérő értelmet kapnak. Például az aktuális szövegben fogalmi kontamináció lép fel. Erre Gerzymisch-Arbogast már 1996-ban rámutatott (Gerzymisch-Arbogast 1996), de magyarországi kutatásokban is kimutattak hasonló eredményeket (vö. Muráth 2002). A jelenség lehet az adott tudomány vagy szakma fejlődésének eredménye, ám lehet más oka is. Tovább bonyolítja a helyzetet, ha nem egynyelvű, hanem két- vagy többnyelvű terminológiai munka folyik, és a rendszerek nyelvenként is különböznek.

Felmerül a kérdés, lehet-e a rendszerekre vonatkozóan az eddig leírtaktól eltérően is megállapításokat tenni, és ha igen, milyen ábrázolási lehetőségek vannak? Igaz-e, hogy a nyelvhasználat nem csupán az elmélet alátámasztására szolgáló példákat szolgáltat, hanem alapos vizsgálata bizonyos törvényszerűségek megállapítására is lehetőséget ad? E kérdések már jó ideje foglalkoztatják a kutatókat, akik újabb és újabb eljárásokat próbálnak ki, hogy a másik irányból is megközelíthessék vizsgálatuk tárgyát.

2.2 A használati szint kutatása

Az utóbbi években egyre nagyobb hangsúlyt kapnak azok az empirikus vizsgálatok, amelyek a nyelvhasználó felől közelítve speciális módszerekkel vizsgálják a nyelvet. Kiemelendő közülük a *korpuszelemzés* és a *hálózatalapú kutatás*. A *korpuszelemzés* olyan empirikus kutatás, amely nyelvészeti vizsgálatok céljából összeállított írott és/vagy beszélt nyelvi szövegeken, azaz korpuszokon végzett elemzés során tesz a nyelvre vonatkozó megállapításokat. A kutatók igyekeznek minél nagyobb korpuszt összeállítani, mivel a kinyert adatok mennyiségének növekedésével arányosan csökken a kapott eredmény esetlegessége, egyben növekszik a megbízhatósága. Kibontakozására a számítógépes adatfeldolgozás elterjedésével kerülhetett sor, hiszen a gépi

feldolgozással vált lehetővé az óriási korpuszokban fellelt hatalmas adattömeg gyors és eredményes feldolgozása. Értékes megállapítások születtek az anyanyelv használatáról, de egyre több vizsgálatban jelenik meg a nyelv-összehasonlítás vagy a fordítás kérdése is. Jelentős korpusznyelvészeti kutatások folynak a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetének Korpusznyelvészeti Osztályán Váradi Tamás vezetésével, és több magyarországi kutató végez értékes korpusznyelvészeti kutatásokat. Mivel „minden, mindennel összefügg" (vö. Balázs 2010), a *hálózatkutatásnak* óriási nemzetközi, de egyre nagyobb magyar szakirodalma is van, a legkülönfélébb tudományterületek művelői, a legkülönfélébb élethelyzetek kutatói foglalkoznak vele a saját területükön: biokémikusok, fizikusok, szociológusok, nyelvészek; gondoljunk a vasúthálózatokra, az egyéb közlekedési hálózatokra, az áramszolgáltatás hálózatára, a regionális gazdasági hálózatokra, a legkülönfélébb társadalmi kapcsolathálókra. Kutatják a társadalmak rejtett hálózatát, a falusi társadalom rejtett kapcsolatait, hogy csak néhány egészen extrém kutatási területet említsünk, de ott van példának okáért az internet, amely a közeljövő bizonyára egyik legizgalmasabb kutatási területe lesz. Lényeges a karrierépítés szempontjából is – és így szakma független érdeklődési területet jelenthet –, hiszen ki, milyen kapcsolathálóval rendelkezik, erősen befolyásolja sikeres vagy kevésbé sikeres karrierjét. A témával foglalkozók keresik magának a hálózatkutatásnak az alapkérdéseit (vö. Csermely P. 2005), vagy saját szakterületükön belül vizsgálják. A hálózatkutatás és a hálózatalapú kutatás egyre több eredménnyel büszkélkedhet a nyelvészetben is (vö. például Balaskó M., Balázs G., Kovács L. (2010), Kovács L. (2011). A korpuszelemzés mellett egyre érdekesebbé és hasznosabbá válik számunkra a hálózatalapú kutatás is, mivel az előzőhöz hasonlóan a tényleges nyelvhasználatból indul ki, és abból próbál törvényszerűségeket megállapítani. Úgy látjuk, hogy vizsgálódásainkban a korpuszelemzés és a hálózatalapú kutatás összekapcsolása a modern technológiával, az újabb szoftverek kísérleti alkalmazása újabb eredményekhez vezethet. Az alábbiakban az SPSS szoftvert és a vele végzett vizsgálatot mutatjuk be.

3. Fogalmi struktúrák vizsgálata SPSS szoftverrel

Az adatokat kétféleképpen lehet kinyerni a weboldalakról: manuálisan vagy automatikusan. Előző cikkünkben az elsőt már bemutattuk (Muráth J, Bagó P. 2011). A manuális adatkinyerés során kézi beavatkozás szükséges az adatok összegyűjtéséhez. Ez lassú és munkaigényes megoldás. Az összeszedni kívánt adatokban struktúrát kell találni, amelyhez emberi beavatkozás szükségeltetik,

mert a weboldalakon sok olyan információ található, amelyre nincs szükségünk: többek között reklámok, főcímek, a weboldal navigálásához szükséges elemek. A másik módszer az automatikus információ-begyűjtés, ehhez a szoftver RSS szabványos megoldást kínál, amely azonban több problémát is felvet. Az RSS feed egy olyan információmegosztó megoldás, amelyet a weboldalak szolgáltatnak, de készítőik dönthetik el, milyen formában. Általában 100-200 karakterre korlátozva adnak betekintést az általuk megosztani kívánt információba, amely ha felkelti az olvasó érdeklődését, akkor továbbkattint és elolvassa a teljes cikket. Tehát az RSS megoldásokat hírolvasásra hozták létre, az SPSS csak RSS-ből tud olvasni strukturált információt, amelyet ha nem oszt meg teljes egészében a weboldal készítője, akkor csak korlátozottan jutunk hozzá az információhoz. Ez jelentősen le tudja rövidíteni a tartalmat és az egész kutatást rossz irányba viszi. Tehát az automatikus megoldás sem teljesen kielégítő. Célunk a jövőben olyan megoldás keresése, amely a felesleges zaj nélkül adja ki a megfelelő információkat. Érdemes a statisztikák között böngészni, a vállalatoknál található adatok 80%-a strukturálatlan információkat tartalmaz (vö. Körmendi, 2007).

Az SPSS Modeler

A következő szoftverünket, amellyel az elkezdett kutatást folytattuk – az SPSS Modelert –, még nem alkalmazták nyelvészeti vizsgálódásokhoz, kutatásunkban erre első ízben teszünk kísérletet. Az SPSS Modeler – régi nevén Clementine –, a gazdaságban végzett adatbányászati tevékenységek ismert eszköze, amely lehetővé teszi, hogy az adatbányászati tevékenységek más, hasonló termékek nyújtotta lehetőségekhez képest lényegesen szélesebb körű adattípuson és az ügyfelekre való szélesebb rálátással történjenek. Tehát ez egy adatbányászati megoldás, amely hatékonyabbá teszi a vállalat működését, jelen esetben a korpuszunk elemzését. Konferenciákon elhangzottak szerint számos más alkalmazásban is lehetőség van alkalmazni a szoftvert, például az ügyfélszerzés és -megtartás, ügyfél életciklus értéknövelés, kockázatkezelés, csalások felderítése és megelőzése, terméktervezés megoldásokban.

Az IBM többek között az alábbiakat írja a termékről: az SPSS Modelerrel (Clementine) létrehozott modellek közvetlenül felhasználhatók számos kampánymenedzsment, ill. CRM rendszerben, a termék támogatja az automatizált ügyfélbesorolást és scoring-ot. A modellek létrehozásához, alkalmazásához, az előrejelzések biztonságos és hatékony kezeléséhez további lehetőség áll rendelkezésre az SPSS Collaboration Services (SPSS Predictive

Enterprise Services) termékkel való integráción keresztül. A szoftver magas szinten támogatja:

- a numerikus és szöveg típusú, valamint Web-log adatok és kérdőív eredmények hatékony elérését, adattranszformációját és integrálását. Ezen funkcionalitásában egyedülálló a versenytársaival szemben;
- a legfejlettebb statisztikai és tanuló algoritmusok használatával a gyors modellépítést és validálást
- az előrejelző modellekben foglalt üzleti előnyök hatékony felhasználását, alkalmazását, a folyamatok valós idejű kezelését vagy ütemezését a felhasználók, illetve a megfelelő döntéstámogató rendszerek felé.

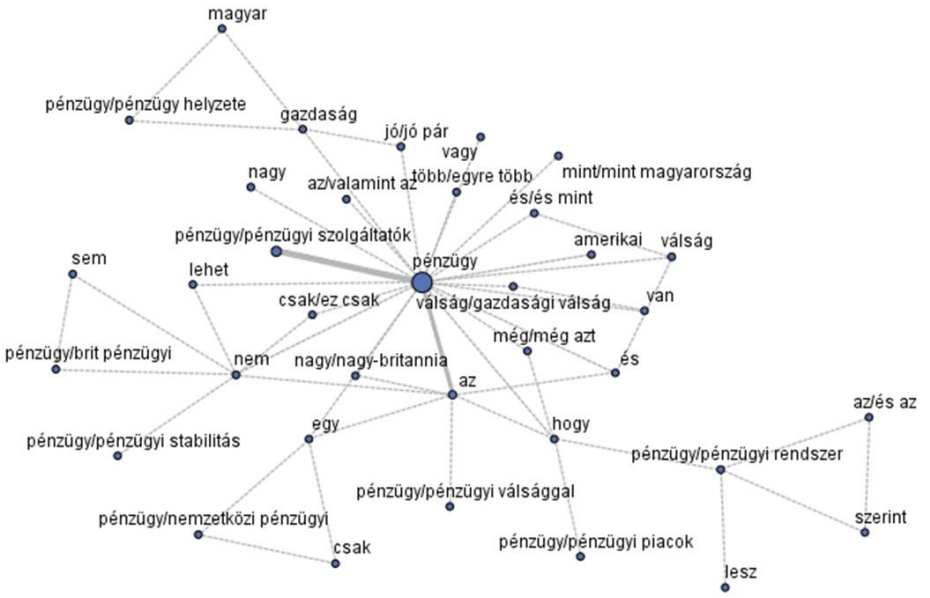
Az SPSS Modeler (Clementine) (továbbiakban a szoftver) felhasználóbarát felülete lehetővé teszi a streamek kezelését, amelyeket gyorsan és vizuálisan hozzá lehet adni a szoftverhez. Nem kell a mögöttes infrastruktúrával, illetve az informatikai, statisztikai megoldásokkal törődni. A cél a tudásfeltárás, amit a stream segít, ezt úgy kell elképzelni, mint az adat útját az információig. Az adat bármi lehet, az újság tartalma, dátuma, színe és minden, ami csak a képernyőn megjelenik, vagy amit a kezünkbe fogunk. A felhasználó számára fontos adatból lesz az információ, például ha nem megyünk sehova, akkor az aznapi hőmérséklet csak egy adat, de ha készülünk valahová, akkor már információ, hiszen a szerint öltözünk fel. Tehát egy streamet úgy kell felfogni, mint egy adat-transzformációt az információ kinyeréséhez vezető úton. A szoftver képes előrejelző modellek gyors készítésére és rugalmas modellek felhasználására, mindezt nyitott architektúrával, ami lehetővé teszi a mögöttes adatbázisok szabadon kiválasztását. (SPSS, 2011)

Az SPSS megoldás

A vizsgálatban a *gazdasági válság* témakörét bemutató szövegkorpusz (vö. Muráth J, Bagó P. 2011) tartalmát elemezzük az SPSS Modeler közbeiktatásával, amellyel lehetővé válik a korpusz szemantikai hálójának felvázolása. Ha kiragadunk a háló egy-egy csomópontjában lévő kulcskifejezést, akkor egy-egy részháló is ábrázolható. A szoftvert tehát az előző évben – a NooJ szoftverhez – összeállított korpuszon próbáltuk ki, aminél ezúttal is előjöttek a strukturálatlan információkezelésből adódó problémák. Célunk egy használható modell megépítése, amely további korpuszok elemzéséhez a későbbiekben is használható. Az első node (érthetőség kedvéért azt lehet mondani, alkalmazás, ami egy adott funkciót valósít meg az analitika során) az adatbevitel-node. A fent és az előző cikkünkben említett problémák miatt, az adatfájl-beviteli node volt, ami során el kellett dönteni, milyen struktúrába rendezzük az adatokat. Mi

egyetlen mezőt használtunk, amelyet új sorjelzéssel ellátott egységekre felbontva tölti be a mezőbe. A következő node a „text mining" volt, ezzel végezzük el a valódi szövegbányászatot, erre az egyetlen mezőre. Érdemes elgondolkodni azon, hogy az előre beállított szótárak közül melyiket használjuk. Ez azért fontos, mert ha banki környezetben vagy egyéb iparágakban gondolkodunk, az általuk használatos szavakkal, kifejezésekkel lehet dolgozni, ezzel is hatékonyabbá téve a munkát.

Következő lépésként le kell futtatni a folyamatot, amihez megfelelő erőforrás szükséges, ezek után az interactive workbenchez jutunk, ahol kategóriákat lehet létrehozni a megtalált szövegből, ezeket a szavakat, kifejezéseket szűrni lehet, mindebből grafikonokat, kapcsolatokat lehet kimutatni.

1. ábra: *pénzügy* terminus kapcsolatai (saját szerkesztés, 2011)

A fenti ábrán gyakoriságok és kapcsolatok találhatók, a gyakoriságot a kifejezés melletti kör nagysága mutatja, a vonalak vastagsága a két kifejezés közötti alárendeltségi viszony erősségét mutatja. Kategóriák létrehozását automatikusan is elvállalja a program, de a strukturálatlan szövegből többnyire csak gyakoriságokból tud létrehozni kategóriákat. Jobb eredményre jutunk, ha leszűrjük a szöveget és azokból képezünk automatikus kategóriákat. Az egész megoldásnak az a lényege, hogy automatikusan, mindenféle programozás nélkül lehet eljutni ilyen megoldásokig, nem kell érteni a technológiához, nem

kell törődni az adatbázisokkal, ha készen áll a szöveg, akkor gyors automatikus megoldást nyújt a szoftver.

4. Konklúzió

Bármely megoldást választjuk is, akár a NooJ-t, akár az SPSS-t, mindkettő hatékonysága jelentős mértékben függ az alapszövegtől, amely ha megfelelő mértékben strukturált, jó eredményt kapunk, ha nem, akkor az eredmény jelentősen függ a manuális közbeavatkozástól. A két szoftver között jelentős különbség mutatkozik: amíg a NooJ egy szabad forráskódú szoftver és ennek megfelelően a tudása is visszafogott, addig az SPSS egy fizetős alkalmazás, aminek a tudása is ezt tükrözi. Mindkét szoftverhez jelentős erőforrásra van szükség, ezért megfelelő számítási kapacitás nélkül nem is érdemes nekilátni a munkának.

Irodalom

Balázs G. 2010. Minden mindennel összefügg? Hálózatkutatás a nyelvben. In: Balaskó M. et al. (szerk.) 2010. 18-25.

Balaskó M., Balázs G., Kovács L. (szerk.) 2010. *Hálózatkutatás – Hálózatok a társadalomban és a nyelvben.* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 103.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Csermely P. 2005. *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest: Vince Kiadó.

Fischer M. 2010. Terminológia a szakmai kommunikáció szolgálatában. In: Dobos Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció.* Budapest – Miskolc: Tinta Könyvkiadó – Miskolci Egyetem.51-72.

Gerzymisch-Arbogast, H. 1996. *Termini im Kontext*. (Forum für Fachsprachen-Forschung Bd. 31) Tübingen: Gunter Narr.

Kovács L. 2010. Hálózatelmélet és nyelvészet. In: Balaskó M. et al. (szerk.) 2010. 9-17.

Kovács L. 2010. A mentális lexikon vizsgálata hálózatelméleti megközelítésben. In: Balaskó M. et al. (szerk.) 2010. 109-121.

Kovács L. 2011. *Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban* (Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 119.) Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Körmendi Gy. 2007. *Magyar nyelvű szöveganalitika*. Budapest: SPSS Hungary.

Muráth J. 2002. [2003]. *Zweisprachige Fachlexikographie*. (PBS 5, Universitas) Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Muráth J., Bagó P. 2011. A válság izotópiája. In: Boda I. K. et al. (szerk.) 2011. *Az alkalmazott nyelvészet ma: innováció, technológia, tradíció.* XX. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus Debrecen, 2010. aug. 26-28. (MANYE, Vol. 7.) Budapest – Debrecen: MANYE – Debreceni Egyetem. 72-78.

SPSS 2011. SPSS Modeler (Clementine) adatbányászati platform http://www.spss.hu/termekek-es-megoldasok/clementineadatbanyaszatiplatform.html

Jegyzetek

[i] Az alapfogalmakat az alábbiak szerint értelmezzük: 1. *terminológia*: tudásreprezentáció, egy szakterület fogalmainak és megnevezéseinek összessége (vö. még DIN 2342); 2. *terminológiatan*: terminológia-elmélet (vö. még Fischer 2010); 3. *fogalom* vö. ISO 1087-1 (2000:2): concept : unit of knowledge created by a unique combination of characteristics;4. *terminus* vö. ISO 1087-1 (2006) *term*: verbal designation of a general concept in a specific subject field.

A hierarchikus információkereső nyelvek fejlődési trendjei, különös tekintettel az Egyetemes Tizedes Osztályozásra

Pálvölgyi Mihály

1. Bevezetés

A hierarchikus rendszereknek több ezer éves hagyományai vannak, a ninivei könyvtártól, az alexandriai könyvtáron át, Konrad Gessner rendszerén át a 19. században megjelenő Tizedes Osztályozásig, illetve az abból egy ágként kifejlődő Egyetemes Tizedes Osztályozásig. Mindkét rendszer globális elterjedésű, a Tizedes Osztály fejlesztésében az OCLC,[1] az Egyetemes Tizedes Osztályozás fejlesztésében pedig UDC Consortium (ETO konzorcium) játszik alapvető szerepet. Mindkettő alapvető jelentőségű a fogalmi rendszer szerinti keresésben, a könyvtári közösség által történő tartalommegosztásban.

Tanulmányunk célja, hogy a hazánkban is alkalmazott Egyetemes Tizedes Osztályozás jelenlegi globális és hazai helyzetét, további fejlesztésének, alkalmazásának fejlődési trendjeit, esélyeit, lehetőségeit elemezzük, kitérve a fejlődést hátráltató tényezőkre, azok megoldásának módjaira.

Az információkereső nyelvek az alkalmazott nyelvek fontos családját képezik. Két fő águk van: (1) a természetes nyelveken alapuló kulcsszavas, tárgyszavas, illetve szemantikus információkereső nyelvek körében, illetve (2) az általában mesterséges nyelvekként létrehozott hierarchikus rendszerek (hierarchikus információkereső nyelvek.) Mindkét információkereső nyelvi csoportnak sajátos előnyei, hátrányai, alkalmazási területei vannak. Így az előbbiek, mivel természetes nyelven alapulnak, könnyebben elsajátíthatók, rugalmasabban bővíthetők, míg a hierarchikus nyelvek logikus felépítésük okán rendszerezettebbek és mélységükben rugalmasabbak.

Ungváry Rudolf egyik tanulmányában[2] kitér e két típus összehasonlító elemzésére. Az osztályozási rendszerek rendezés, rendszerezés elvén születnek minden területet átfogva (mint az Egyetemes Tizedes Osztályozás), vagy egyes szakterületeken – mint pl. a biológiai rendszertanban, ahol a nevük taxonómia, más területen – mint pl. az igazgatásban – nómenklatúra. A hierarchikus rendszerek osztályait többnyire mesterséges nyelven alkotott jelzetek (kódszók) jelölik, az ETO esetében az ún. ETO-jelzetek.

A második esetben – a természetes nyelvek esetében - nyelvi rendszer születik, melynek foglalata a szótár. Ezek betűrendes rendezettséget alkalmaznak; ez a hagyományos két- és többnyelvű szótárak világa. Az értelmező és terminológiai szótárak a nyelv szavairól, kifejezéseiről

tartalmaznak különféle magyarázatokat, melyekben rejtve (szövegesen) már ott vannak az összefüggések is. A strukturált szótárban pedig – mint amilyenek az információkereső tezaurusz, vagy annak egyszerűbb változata, a tárgyszójegyzék – a fogalmakat megnevező szavak, kifejezések között explicit módon is feltüntetik az adott használati területen vagy gyűjtőkörben legfontosabbnak tekintett értelmi és egyéb összefüggéseket.

A hierarchikus rendszerekbe - osztályozási rendszerekbe a dolgokat (dokumentumokat, élő szervezeteket, szolgáltatásokat, foglalkozásokat és szakmákat) inkább besorolják, beosztják, általában egy, néha két-három osztályba, de általában nem sokba. Az így kialakuló hierarchikus relációszerkezetek egyben szemantikai hálók is (irányított gráfokkal is ábrázolhatók). A gyakorlatban még a „laza" hierarchia is ismeretet (tudást) reprezentál, s így megszorításokkal az ETO is felhasználható az ismeret (tudás) alapú rendszerekben, noha a többféle relációtípusból más és más logikai implikációk következnek.

A tárgyszójegyzékek és információkereső tezauruszok kifejezései ugyan szintén osztálynevek, de szervezettségük eleve nem elsősorban hierarchikus (mint az osztályozási rendszereké), hanem a szemantikai és egyéb összefüggéseken alapul. A tezauruszok, tárgyszójegyzékek segítségével a dolgokat inkább leírják, s ehhez általában egynél jóval több deszkriptort (néha akár egy tucatot is) használnak föl (ezt nevezik koordinatív osztályozásnak vagy indexelésnek). [1]

2. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás (ETO) alkalmazási és fejlesztése

2.1. Az Egyetemes Tizedes Osztályozás értékelése az alkalmazási, fejlesztési kritériumok alapján

A fenti ismertetés alapján megkísérelhetjük, hogy az ETO-t, a hierarchikus rendszerek kiemelkedő példáját értékeljük:

Kritériumok	az ETO megfelelése
Fejleszthetőség, változtathatóság, rugalmasság	hosszú távú, 135 éves fejlesztési tapasztalatokkal rendelkezik az új fogalmak, összefüggések rendszerben való elhelyezésében, információkereső nyelvi kifejezésében
Használhatóság	tekintettel alapos kidolgozottságára, mind információfeltárásra, mind a keresésre jól alkalmazható, bár napjainkban elsősorban a könyvek osztályozására használják, bármely dokumentumtípus (audió, videó, elektronikus) osztályozására alkalmas,

A használat kényelme	használatát – mivel mesterséges nyelv - külön meg kell tanulni, a használat kénelme jelentős mértékben múlik az alkalmazott információkereső rendszer technológiáján (cédualaktatógus, online katalógus, adatbázis stb.)
Automatizálhatóság	a feltárásban és keresésben nemzetközi téren egyre nagyobb szerepet kapnak az elektronikus megoldások, az automatizált eszközök és eljárások alkalmazása

2.2 Az ETO helyzete a 2000-es években

Aida Slavic e-mail interjút folytatott 208 országban könyvtáros információs szakemberekkel, akiknek címeit az ETO terjesztőitől, kiadóitól (UDCC, AENOR, BSI) kapta meg. A 208 vizsgált országban a 2004–2006-os szakirodalmi adatok alapján, az ETO-t 124-ben használták (60%), 34 vizsgált országban (az egész 28%-ban) ez volt a nemzeti információs hálózatokban a fő osztályozási rendszer. 45 országban (36%), csak bizonyos típusú könyvtárakban használták. A fennmaradó 45-ben (36%) csak szűkebb körben, néhány könyvtárban, vagy információs központban használták.[3]

2.3 Az ETO aktuális globális fejlesztési irányai és súlypontjai

Az ETO elektronikus változatának fejlesztője az ETO konzorcium. Az UDC Summary menüpont alatt 2000 ETO-szám tanulmányozható rendezett formában 45 nyelvi változatban.[4] Innen az ETO-t használók kiválaszthatják a szükséges nyelvi változatot, s áttekinthetik a főtáblázatok, illetve a segédtáblázatok (általános és speciális alosztások) ETO-számait (összesen 2000 ETO-számot). Az elektronikus alkalmazás irányában mutat az a tény, hogy a 65000 ETO-számot tartalmazó angol nyelvű ETO-adatbázisát a Brit Szabványügyi Intézet BSI UDC címen kereskedelmi forgalomban kínálja nem hagyományos médiumok, multimédia anyagok, mozgófilmek, térképgyűjtemények, művészeti gyűjtemények, webalapú tanulási források kalauzainak indexelésére.[5]

Az ETO naprakészen tartásának és fejlesztésének alapja az MRF adatbázis (Master Reference File) használata, a nemzetközi bibliográfiai adatcsere formátum szabványnak megfelelően (ISO 2709). Az adatbázis napjainkban mintegy 68 000 jelzetet tartalmaz. Az ETO MRF adatbázis 2007–2009 között új mySQL adatbázis környezetbe került, mely megkönnyítette az ETO-számok elérését, átláthatóbbá tette az adatszerkezetet. Mivel az ETO konzorcium munkanyelve az angol, az MRF alapváltozata is angol nyelvű. Az adatok jelentős része azonban németül és hollandul is megvan, s 2012-re teljes

összhangban lesz az angol nyelvű adatokkal. Van cseh és szlovén nyelvű MRF is. A környező országokban naprakészek az UDC konzorcium ETO fejlesztésének könyvtári adaptálásában és alkalmazásában, pl. Cseh Köztársaság, Szlovákia, Románia, Szlovénia. (Mint látni fogjuk a 3. fejezetben, hazánk e téren lépéshátrányban van!)

Nő a nemzetközi kutatás-fejlesztés szerepe, melynek eredményei az ETO Konzorcium honlapján nyomon követhetők. A további fejlesztések szempontjából meghatározó jelentőségű volt az ETO konzorcium 2009. évi szemináriuma Hágában, "Classification at Crossroads – multiple directions to usability" cimmel, az elektronikus használhatóságra helyezve a hangsúlyt.[6] A stratégia formálás következő jelentős eseménye volt a Classification and Ontology konferencia 2011-ben. A kapcsolatok logikus jelölése, a mélységbeni rugalmasság a szabványos nemzetközi alkalmazás a szemantikus web alkalmazások új lehetőségeit nyitják meg.

A közeljövő fontos feladatát a szemantikus technológiák osztályozási alkalmazásában jelölhetjük meg. Ehhez egyaránt szükséges a technológiák alkalmazása, a szemléletváltozás, valamint a szemantikai osztályozási rendszerek fejlesztése. Az információt mind az emberek, mind pedig a gépek számára értelmezhetővé kell tenni! Fontos fejlemény, hogy az UDC konzorcium honlapján blogok és fórumok jelennek meg, melyek egy platformra hozzák a különböző nemzetek osztályozási szakembereit, lehetőséget adva a fejlesztési elképzelések és módszertani tapasztalatok megosztására.

3. Az ETO hazai alkalmazásának problémái és a megoldás lehetőségei

Magyarországon az ETO-nak 110 éves alkalmazási, fejlesztési hagyománya van, amely az 1990-es évek elejéig nemzetközi mércével is elismert. Két évtizede 1991-ben magyar nyelven megjelent ETO kiadás, szinte naprakészen tükrözte a nemzetközileg mérvadó angol nyelvű kiadást. A következő kiadásra azonban csak 2005-06-ban került sor, többéves előkészítő munka alapján. Ez a 2000. évi állapotnak megfelelően tükrözi az ETO-számokban bekövetkező változásokat, módosításokat. Az átállás az új kiadás szerinti osztályozásra nem történt meg kielégítően, a magyar könyvtárak zöme még a régi 1991. évi kiadás szerint osztályoz. Adva van egy felfrissített, az ETO-fejlesztést alapjában jól követő magyar nyelvű rendszer, ugyanakkor annak széles körű elterjedése immár 5 éve óta akadozik.

A megoldás halaszthatatlan, a Könyvtári figyelő 2011. 2. számában megjelent tanulmány[7], illetve az ahhoz kapcsolódó észrevételek[8] kritikusan tárják fel a helyzetet, és változtatás szükségességét.

Az ETO hazai alkalmazásának problémáit, ahogy Ungváry Rudolf megfogalmazta „az ETO magyarországi megsemmisülésének" veszélyeit fenti forrásban megjelent észrevételeiben - egy korábbi értékeléshez is kapcsolódva -[9] számos tévhitet, félretájékoztatást oszlat el, az ETO előnyeit hangsúlyozva:

1. számítógépes környezetben sokkal inkább kihasználhatók az ETO-ban rejlő lehetőségek.

2. A prekoordinált osztályozási rendszerek és a posztkoordináltan használandó információkereső nyelvek) a priori teljesen különböző, egymást ellentétesen kiegészítő eszköz a tartalom feltárására. Mindkettőre elengedhetetlenül szükség van.

3. megfelelő adatbázis-kezelő rendszeren korszerű felhasználói felületen sokkal inkább felhasználóbarát módon lehet érvényesíteni az ETO könnyű és egyszerű, például természetes nyelvű, a végfelhasználó által szívesen vett kezelését.

4. Az ETO fejlesztését központilag lehet sikeresen megoldani. Ennek a fejlesztésnek az ETO-t nemzetközi szinten karbantartó konzorciumhoz kell szorosan kapcsolódnia.

5. A rendszeres karbantartáson és szerkesztésen túlmenő eseti nagyobb munkák (pl. újabb középkiadás, a teljes kiadás felújítása stb.) anyagi fedezetének előteremtésére részben pályázati, részben hosszútávon betervezett miniszteriális alapokra kell támaszkodni.

6. arra kell késztetni a döntési helyzetben levő közszereplőket, hogy a befolyásukat az ETO érdekében latba vessék; munkaköri-szakmai tervet és rendszeres költségvetést kell készíteni a nemzetközi konzorciummal való kapcsolattartás és az ETO-állomány szerkesztési-karbantartási munkáinak folyamatos megvalósítására

7. a nagyobb fejlesztések (kiadási munkák, teljes kiadás adatállományának összegyűjtése, nagyobb volumenű fordítási és terminológiai munkák) érdekében hosszabb távú munkatervet és költségvetést kell készíteni a lehetséges központi és pályázati források párhuzamos feltárásával.

Ungváry Rudolf zárógondolata: Az ETO szép. Szép, mint minden, ami szervesen, emberek ezreinek hozzáértő, évszázados közreműködésével született. Az ETO mára a magyar szakmai kultúra közkincse lett. Az évezred első évtizedében fog eldőlni, hogy a jelenlegi igazgatás hogyan vonul be a magyar kultúrtörténetbe: mint akik elpocsékoltak vagy megmentettek valamit.

A fentiekhez a könyvtárosok, információs szakemberek felkészítésével, tapasztalatcserék, fórumok szervezésével, a jó gyakorlatok terjesztésével (a web nyújtotta lehetőségek kreatív felhasználása, az ETO alkalmazását a webes dokumentumok feltárásában) kívánunk hozzájárulni.

Jegyzetek

[1] Online Computer Library Center

[2] Ungváry R.: Tezaurusz és ontológia, avagy a fogalmi ismertető jegyek generikus öröklődésének formalizálása. Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 51. évf. 2004, 5. sz. (http://tmt.omikk.bme.hu/issue.html?issue_id=450)

[3] Slavic, A.: *Use of the Universal Decimal Classification* : a world-wide survey = Journal of Documentation. Vol. 64. Issue 2. 2008. p. 211-228.

[4] *UDC Summary*... i.m. URL: http://www.udcc.org/udcsummary/php/index.php?lang=hu&pr=Y

[5] *BSI UDC Online*. URL: http://www.udconline.net/

[6] *UDCC Seminar 2009 Programme*. URL: http://www.udcc.org/seminar2009/index.htm

[7] Mándy G.: Régi ETO, új ETO. In: Könyvtári figyelő, 2011. 2. sz.

[8] Prokné Palik M., Ungváry R.: Észrevételek Mándy Gábor tanulmányához. In: Könyvtári figyelő, 2011. 2. sz.

[9] Ungváry R.: A magyar ETO tönkre fog menni (http://egyetemestizedesosztalyozas.blogspot.com/2009/06/ungvafy-rudolf-magyar-eto-tonkre-fog.html)

Desztinációs reklámok főcímeinek lexiko-szemantikai vizsgálata (Elemzés német nyelvű korpuszon)

Csapóné Horváth Andrea

1. Bevezetés

A desztinációs reklám a turisztikai reklám egyik legjelentősebb típusa. Tanulmányomban lexiko-szemantikai szinten vizsgálom ezen reklámfajta főcímeit. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy a reklámszövegíró mely specifikus nyelvi eszközöket részesíti előnyben a recipiens figyelmének felkeltése céljából. Elemzésem során az idegen szavak, elsősorban az anglicizmusok funkcióiról és okairól szólok. Ezt követően számba veszem a főcímekben megjelenő neologizmusokat, valamint frazeologizmusokat. Annak is utánajárok, hogy előfordulnak-e szakszavak, illetve ifjúsági nyelvi elemek a desztinációs reklámok főcímeiben. A vizsgált korpuszt az egyik vezető német turisztikai szakfolyóirat, az „fvw Das Magazin für Touristik und Business Travel"[1] reklámanyaga alapján állítottam össze.

2. Idegen szavak

A reklám nyelvezete elsősorban a köznyelvből táplálkozik. Mint ahogyan a köznyelv sem mentes az átvételektől, úgy a főcímekben is gyakori az idegen eredetű szavak használata. Tanulmányomban a változatlan formában megjelenő, a német nyelvbe még nem integrálódott idegen szavakat vizsgálom.

2.1. Anglicizmusok[2]

Egyértelmű az angol nyelv térhódítása a reklám nyelvhasználatában is. Az ok, amiért a reklámozók az anglicizmusokat előszeretettel alkalmazzák, szerteágazó. Az amerikai életszemlélet és életmód elterjedése éppen úgy hozzájárul ehhez, mint az, hogy az angol nyelv roppant flexibilis és alkalmazkodó. A szövegírók az anglicizmusokat sok esetben azért alkalmazzák, mert idegenszerű hatást akarnak elérni. Az angol mint idegen nyelv(!) a figyelemfelkeltést és image kialakítását szolgálja.

Egyes esetekben az angol lexéma a köznyelvben is használatos fogalommá vált, azaz a címzettek nem idegen szóként értelmezik azt. Ugyanakkor az idegen, nem asszimilálódott graféma-fonéma-korreláció folytán a szó mégis az idegen szavak csoportjához tartozik. Business − *Geschäft*, Highlight − *Glanzpunkt, Sternstunde, Höhepunkt, Gipfel*, Shopping − *Einkaufen* vagy Event − *Ereignis, Veranstaltung* nem tekinthetők teljes mértékben szinonimáknak. A német nyelvű lexémák stilisztikai értéke, valamint szituációba ágyazása más, mint az eredeti angoloké. Az angol szó más konnotációval bír, pl. a „vásárlás" német megfelelője hallatán egy szatyrokat cipelő, fáradt háziasszonyra gondolunk, míg a „Shopping" hallatán divatos, vidám fiatalokra. Az adott szavak denotációja és konnotációja nem azonos, nem cserélhetők fel anélkül, hogy az ne járjon jelentés-eltolódással.

Az angol nyelvű kifejezés igazi blikkfang (*eye-catcher*), ami azonnal továbbolvasásra ösztönzi a befogadót. A főcímekben sokszor presztízs-okokból szerepelnek csak angol szavak és kifejezések, mert az üzenetek feladói a választékosságot, műveltséget akarják így bizonyítani. A vizsgált főcímek 5,6 %-a (28 főcím) teljesen angol nyelvű:

Long ago, Hampi turned a mighty emperor into a poet. (2008.02.28.)
www.visitportugal.com (2009.08.21.)
DISCOVER WHAT YOU'VE BEEN MISSING. (2010.03.04.)

Azok a főcímek, amelyek csak részben tartalmaznak anglicizmusokat, nagyobb számban vannak jelen: 34 (6,8%) ilyen főcím található a korpuszban:

COWBOY FÜR EINEN TAG (2008.04.25.)
Ein Traum fürs Business (2009.02.26.)
MICE-Event in München und Hamburg (2009.07.24.)

A teljes (és részleges) angol nyelvű főcímek alkalmasak lehetnek a nemzetköziség demonstrálására. Ugyanakkor fennáll a veszély, hogy az angolt kevésbé beszélő átlagolvasóhoz nem jut el a reklámüzenet, és ez a kívánt hatás helyett a reklám elutasításához vezet.

Az újabb reklámokban érdekes jelenség figyelhető meg: a főcímet az adott célterület honlapjának a címe adja: *www.visitportugal.com*. A reklámszövegírók az internet adta lehetőségeket kihasználva gondolják úgy, hogy a célterület honlapjának megadásával tudnak a legtömörebben a legtöbb tájékoztatással szolgálni. Ezek a főcímek egyszersmind modernséget, hozzáértést sugallnak, ugyanakkor célcsoport-specifikusak is; inkább a lakosság fiatalabb rétegeit szólítják meg.

2.2. Más nyelvek idegen szavai

A XVIII. században a németben még a francia átvételek domináltak. Mára a francia befolyás háttérbe szorult. Ez nem mond ellent annak a ténynek, hogy az idegen szavak előfordulását tekintve a desztinációs reklám esetében az angol nyelv után a francia, majd az olasz és a spanyol nyelv következik:

Urlaub auf hohem Niveau. (2009.02.20.)
Urbanes Herz in grünem Ambiente (2009.04.03.)
Bienvenido a Andalucía Strandparadies mit maurischen Schätzen. (2009.04.03.)

Az idegen nyelvi elemek tekintetében a lényeg az idegenszerű hatás, az idegen nyelvi jelleg, amely figyelemfelkeltő, manapság divatos, ugyanakkor nemzetközi dimenziókra utal, kozmopolita hangulatot kelt. A korpuszban 18 főcím (3,6 %) tartalmaz más idegen nyelvű (nem angol) szavakat.

3. Neologizmusok – alkalmi képződmények

A szóképzésben és a szóválasztásban jut kifejezésre a német reklámnyelv kísérletező hajlama. Ezt jól képviselik a neologizmusok, valamint az alkalmi

képződmények A neologizmusok hozzájárulnak a nyelv gazdagodásához. Előnyük, hogy nemcsak innovatív megnevezési formákat tesznek lehetővé, hanem az információkat egy lexémába sűrítik össze elkerülve ezzel a terjedelmesebb szókapcsolatok alkalmazását. A neologizmusok ezen funkciói döntő jelentőségűek a reklámban. Az üzenetnek feltűnő szavakból és kifejezésekből kell állnia, ennek megfelelően a legtöbb neologizmus a főcímekben található. A vizsgált korpuszban 40 darab (8%) neologizmus (köztük okkazionalizmus) fordul elő. Az alkalmi képződmények lényegesen nagyobb gyakorisággal vannak jelen, ami pragmatikai megfontolásból ered.

„All-inclusive Urlaub in der Karibik auf höchstem Niveau. Das wollen wir unseren Gästen bieten." (2008.1.18.)
Wipfeltreffen im Dschungel (2009.04.03.)
Von atemberaubenden Naturschauspielen zur größten Show der Welt.
In Brasilien – einem sensationellen Land. (2009.03.18.)
Kilometerlange Puderzuckerstrände! (2010.02.05.)
Taucherherz – was willst du mehr? (2010.10.22.)
Entdecken Sie die wanderbare Welt Norwegens! (2009.08.07.)

A neologizmusok és alkalmi képződmények egyik legfontosabb funkciója a nyelvi gazdaságosság: *„all- inclusive"* tömören adja hírül, hogy az ár számos szolgáltatást tartalmaz; különösen olyan szolgáltatásokat, amelyeket egy lefoglalt utazás magába foglal (utazás, szállás és étkezés egy csomagban). Az alkalmi képződmény *„Puderzuckerstrände"* implicit szemantikai összehasonlítás: a strandok olyanok (olyan fehérek), mint a porcukor. A neologizmusokat, elsősorban az okkazionalizmusokat szívesen alkalmazzák a reklámszövegírók a nyelvi kreativitás és eredetiség demonstrálása céljából. Ennek egyik módja kettő (esetenként több), látszólag egymáshoz nem illő szó összevonása: „*Naturschauspielen*" vagy „*Taucherherz*". Ezekben az esetekben a cél az egyes alkotóelemek pozitív konnotációjának megragadása; az elemek közötti logikai kapcsolat létrehozása nem lényeges. Az ilyen jellegű összetételeket nem lehet körülírni, a tartalmi kijelentések kevésbé nyomon követhetők. *„Wipfeltreffen im Dschungel"*, *„Entdecken Sie die wanderbare Welt Norwegens!"* főcímekben a reklámszakemberek a hatás elérése érdekében szokatlan grammatikai és játékos alakokkal élnek.

A vizsgált korpuszban a neologizmusok − kevés kivételtől eltekintve − szóösszetételekben jelennek meg. A leggyakoribb előfordulási forma a kötőjel nélküli szóösszetétel, ezen belül a főnév + főnév kombináció (pl. *Preisparadies, Themenpark, Roadshow, Spanienliebhaber*). A reklámnyelvi neologizmusok másik helyesírási jelzése a kötőjelezés (pl. *Winter-Oase, Non-plus-Kreta, 5-STERNE-LANDSCHAFT, OUTDOOR-PARADIES, Thalasso-Therapie*). Arra is akadt példa, hogy ugyanaz a neologizmus egyszer kötőjellel, másszor kötőjel nélkül szerepel: *all inclusive, all-inclusive.* Az egy szóból álló (pl. *Wellness*), szóvegyüléssel (pl. *wandeln → wandern + radeln*), valamint szóképzéssel létrejött neologizmusok

száma nagyon csekély. Elvonásra, rövidülésre nem találtam példát a korpuszokban. A főcímekben megjelenő neologizmusok keletkezésük szerint elsősorban a stilisztikai neologizmusok közé sorolhatók. A szükségszerű neologizmusok (mint például a mozaikszó-alkotással létrejött neologizmus, *MICE*) előfordulása nem számottevő.

4. Szakszavak és ifjúsági nyelvi elemek

Janich (2003) szerint a reklámban a nyelvi változatok közül a szaknyelvet, az ifjúsági nyelvet és a dialektusokat célszerű vizsgálni. A szakszavak használata a reklámban termékfüggő; az autókat, kozmetikai cikkeket, valamint műszaki − számítástechnikai termékeket népszerűsítő reklámokban nagyobb számban találhatók szakszavak, mint például a turisztikai reklámokban. A vizsgált korpuszban 36 főcímben (7,2%) fordulnak elő szakszavak. Több főcímben ugyanazok a szakszavak ismétlődnek.

Symphonie für die Sinne (2008.02.15.)
Japan – Sumo, Sushi und Schinkansen (2009.02.20.)
Von vielfältigen Kulturhöhepunkten an die faszinierendsten Orte für Ökotourismus. In Brasilien – einem sensationellen Land. (2009.03.05.)

A desztinációs reklámok esetében a szakszavak jelentős része a turisztikai szaknyelvből származik (pl. *Pauschalurlaub, MICE-Event, Kreuzfahrt, Top-Resorts, incentive, Destination)*, ugyanakkor a vizsgált korpuszban más szaknyelvekből is jelennek meg szakszavak (pl. *Geige, Mariachi, Loipe, Piste, Sushi, Pintxos, Eruption, Thalasso*).

Használatuk a főcímek esetében több tényezőre vezethető vissza: egyrészt a tudományosságot hivatottak demonstrálni, ami a reklámozott termék szemantikai felértékeléséhez vezet, másrészt a reklámüzenet hihetőségét, megbízhatóságát növelik.

Az ifjúsági nyelvi elemek alkalmazása figyelemfelkeltő, ugyanakkor spontán felhasználásuk a reklámban megértési problémákat vet(het) fel, ami maga után von(hat)ja a reklám célközönségének szűkülését. Egy másik érv is szól az ifjúsági nyelv reklámban történő alkalmazása ellen: a fiatalok a reklámokban megjelenő jellegzetes szavakat/kifejezéseket nevetségesnek és kínosan hízelgőnek érzékelhetik. Az elmondottak tükrében nem meglepő, hogy a vizsgált korpuszban mindössze egy főcímben találtam példát az ifjúsági nyelvre: ***Cool Japan*** *Fusion with Tradition* (2009.02.20.). A „cool" lexéma az ifjúsági nyelv egyik központi eleme volt a németben, a 90-es években. A szó napjainkban is gyakorta használatos, meglátásom szerint már inkább beszélt nyelvi elemként.

A dialektus reklámokban történő előfordulása nem gyakori; inkább lokális, regionális reklámhirdetésekben találhatók meg, ott is viszonylag ritkán. Ez a magyarázata annak, hogy az általam vizsgált korpuszban nem találtam az utóbbi nyelvváltozatra példát.

6. Frazeologizmusok

Nagyon gyakori a reklámban a frazeologizmusok, állandósult szókapcsolatok használata. A frazeologizmusok a reklámszövegeket szemléletesebbé teszik, és amennyiben az olvasó ismeri a frazeológiai szókapcsolatot, úgy az adó szándékának megfelelően tudja azt dekódolni és interpretálni. Viszont ha az olvasó nem érti meg az adott frazeologizmust, akkor azt hibaként, *„a reklámozó műveltségbeli hiányosságaként"* (Hemmi 1994: 45) fogja értelmezni, ami a reklámozott termék negatív értékeléséhez vezethet.

A frazeológiai egységek a kutatásban különböző kritériumok alapján osztályozhatók; vizsgálatom szempontjából a frazeologizmusok leginkább releváns osztályozása a szerkezeti-szemantikai osztályozás. Az általam vizsgált korpuszban 67 főcímben (13,4 %) fordulnak elő frazeologizmusok.

6.1. Szólások

A vizsgált korpuszban gyakori a szólások, azaz idiomatikus egységek alkalmazása, amelyek sok esetben modifikáltak. Ez azzal magyarázható, hogy a szemléletes kifejezésmód felélénkíti a fantáziát, élővé teszi az elmondottakat, és a nyelvi gazdaságossághoz is hozzájárul. Az idiomatikus kifejezések másik előnye, hogy fejlesztik a képzelőerőt, bizalmat sugároznak és konnotációjuk alapján pozitív érzelmeket ébresztenek a reklámozott termék iránt. A modifikáció felkelti az olvasó figyelmét, mivel a szokásostól eltérő forma váratlanul éri. A szólások jelentése nem vezethető le az egyes elemek jelentéseiből, sok esetben a kép az, ami az üzenet dekódolását segíti. A főcím a frazeologikus jelentést közvetíti, míg a kép a szó szerinti jelentést evokálja. Ugyanakkor a szólások gyakran literalizálódnak a kép hatására.

Die einzige Weltstadt, die nicht die Welt kostet. (2009.11.06.)
Berühmte Florida-Highlights direkt vor der Tür! (2010.03.17.)
Hier fällt es schwer, nur den Ball im Auge zu behalten (2010.12.03.)

6.2. Szállóigék

A reklámban kedvelt a szállóigék (idézetek; filmek, operák, könyvek címei; dalszövegek; reklámszlogenek) használata, amelyek az olvasóban pozitív asszociációkat keltenek. Mivel a szállóigék általában modifikált formában vannak jelen, az olvasónak meg kell azokat fejteni; az eredmény sikerélményhez juttatja, és ezt a pozitív érzést összekapcsolja a reklámozott termékkel.

Trink oh Auge, was die Wimper hält (2008.04.25.)
Die besten Tipps für Golfurlaub in Spanien! Arbeit und Vergnügen unter einem Hut, bis der Rückflug uns trennt. (2010.04.01.)
DAS GUTE LIEGT SO NAH (2010.09.09.)

6.3. Funkcióigés szerkezetek – Kollokációk

A funkcióigés szerkezetek használata emocionálisan különbözik az egyszavas kifejezésekétől, mert a funkcióigék egy része megőrzi eredeti jelentését, és szemléletesebb kifejezésmódot tesz lehetővé. Ennek ellenére a vizsgált korpuszban mindössze egy funkcióigés kapcsolatot találtam: *Hier geht jeder Wunsch in Erfüllung!* (2008.09.25.)

A kollokációk a „nem feltűnő" frazeologizmusok csoportját képezik, azaz az idiomatikusság gyengébb fokát mutatják. Szintaktikai állandóságuk és egyben rövidségük, valamint gyenge idiomaticitásuk miatt nem adnak igazán lehetőséget modifikációra sem. A hirdetésben – *„LaCHeN UND Spaß HaBeN – gaNZ NaH"* (2009.04.17.) – sem a kollokáció (*Spaß haben*) az, ami az olvasó figyelmét megragadja, hanem a tipográfiai megjelenítés. A verzálok és kisbetűk játékos keverése vonzza a tekintetet és olvasásra ösztönöz.

6.4. Onimikus frazeologizmusok – Szituatív klisék

Az onimikus frazeologizmusok használata termékspecifikus, ennek megfelelően a vizsgált korpuszokban többször előfordult az Egyiptomot hirdető reklámokban a *Rotes Meer* megnevezés: *Traumhafter Sandstrand am Roten Meer* (2008.02.28.), *FASZINATION ROTES MEER* (2009.04.03.). *Grünes Juwel* (2008.09.25.) Saint Luciát jelöli, *Vergessenes Land* (2009.01.09.) Chettinadot.

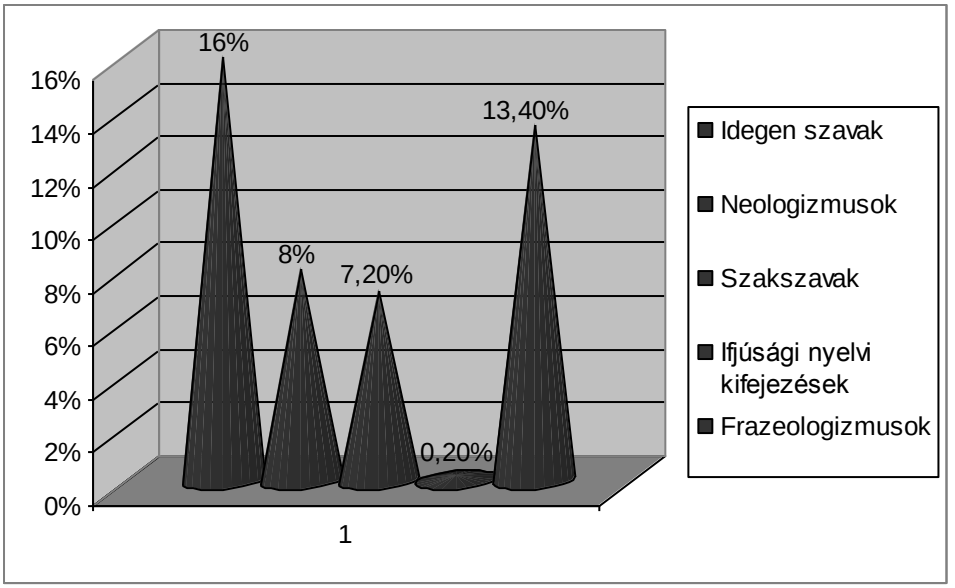
A szituatív klisék, azaz helyzetmondatok kis számban, de jelen vannak a vizsgált korpuszban. Idetartozónak vélem az olyan kommunikációs formulákat (németben *Routineformeln*), mint például *Willkommen,* vagy a *Vorhang auf* lexémákat.

6.5. Páros frazeologizmusok

Az ikerformulák sajátos szemantikai és hangbeli-ritmikus tulajdonságokkal rendelkeznek, amelyek a gyors és könnyű megjegyezhetőséget segítik. Az *„Auf Schritt und Tritt unendlich viele Eindrücke."* (2009.04.03.) headline-ban megjelenő frazeologizmus is a hangbeli-ritmikus aspektusra épít. Az *„Ideal für Groß & Klein"* (2009.07.24.) páros frazeologizmus két szemantikai relációban lévő fogalmat/főnévként használt melléknevet tartalmaz.

7. Összegzés

A lexiko-szemantikai szint vizsgálata során nyilvánvalóvá vált, hogy a főcímek mely nyelvi elemei különösen hasznosak a figyelem felkeltése érdekében. Az 1. ábra összefoglalóan mutatja be az elemzés eredményeit. Kijelenthető, hogy az utóbbi három év desztinációs reklámjai viszonylag rövidek, a főcímek árnyaltan fejezik ki az üzenetet.

1. ábra: A lexiko-szemantikai szint vizsgálatának eredményei

Irodalom

Hemmi, A. 1994. *"Es muß wirksam werben, wer nicht will verderben": kontrastive Analyse von Phraseologismen in Anzeigen-, Radio- und Fernsehwerbun*. Bern u.a.: Lang.

Janich, N. 2003. *Werbesprache. Ein Arbeitsbuch.* 3. Auflage. Tübingen: Gunter Narr.

Jegyzetek

[1] A szakfolyóirat 2008–2010. évfolyamainak 500 reklámfőcímét elemzem.

[2] Az anglicizmus lexémát gyűjtőfogalomként használom, bevonva az angol összes változatát.

Omegawiki – egy multifunkciós, közösség által szerkesztett szótári adatbázis, és annak magyar vonatkozásai

Gaál Péter

1. Bevezetés

Mielőtt szótárhasználóként egy szótárat veszünk a kezünkbe, optimális esetben tudatában vagyunk annak, hogy milyen jellegű szótári információra van szükségünk. Nyilvánvalóan más-más típusú szótárat kell fellapoznunk akkor, ha részletes enciklopédikus ismeretekre, egy adott szó idegen nyelvű ekvivalenseire vagy éppen definíciójára van szükségünk. A hagyományos (papíralapú) szótárak korában a különböző jellegű szótári információt általában csak több, különböző típusú és funkciójú szótárkötetből gyűjthettük össze. Az elektronikus, majd az online szótárak megjelenésével kezdetben ez a tendencia nem változott, köszönhetően többek között annak is, hogy az elektronikus szótárak tulajdonképpen nem voltak mások, mint a papírszótárok változatlan, elektronikus verziói. Az e-lexikográfia fejlődésével azonban már egyre több olyan (főként online szótárral) találkozhatunk, amelyek – újfajta struktúrájukból és a tárolt adatmennyiség korlátlanságából fakadóan – egyesítik magukban a különböző típusú és jellegű szótárak jellemzőit és feldolgozott szótári adatait. Megvalósulhatnak tehát azok az univerzális, multifunkciós szótárak, amelyek magukban foglalják például köznyelvi, tájnyelvi, terminológiai stb. szótárak anyagát, funkcióit, akár több nyelven is, és amelyek közül a felhasználó választhatja ki a számára szükséges információkat.

Tanulmányomban egy – a fentiekben vázolt szótártípusba sorolható – közösség által szerkesztett online szótári adatbázist, az *OmegaWiki*t vizsgálom. Tanulmányom első szakaszában rövid, általános jellemzést adok az *OmegaWiki*ről, majd egy konkrét szócikk bemutatásán keresztül szemléltetem működését és felépítését, végül pedig kitérek a szótárprojekt magyar vonatozásaira, bemutatva, hogy milyen minőségű és mennyiségű magyar nyelvű adatot tartalmaz a vizsgált online szótár.

2. Az OmegaWikiről általában

Az *OmegaWiki* egyike a számtalan nagy népszerűségnek örvendő wiki projektnek, melyek közül a legismertebb talán a szabadon szerkeszthető online enciklopédia, a *Wikipédia*. Az *OmegaWiki* ugyan számos jellemzőjében hasonlít a *Wikipédiá*ra, legközelebbi „rokonának" azonban mégsem a *Wikipédiá*t, hanem a *Wiktionary*t (magyar nevén *Wikiszótár*) tekinthetjük. A *Wiktionary* egy többnyelvű szótárprojekt,

amely 2002-ben indult és fejlődése a mai napig töretlen (részletesebben lásd: Olivera:2009 és Gaál:2010). Az *OmegaWiki* indulásának előzményei (a *Wikipedia* adatai szerint) 2004-ig vezethetőek vissza, amikor is a *Wiktionary* néhány hibájának kiküszöbölése érdekében felmerült egy új szótárprojekt megvalósításának a gondolata. A projekt először a *WiktionaryZ*, később *Ultimate Wiktionary* néven futott, majd 2006. december óta *OmegaWiki* néven működik.

A szerkesztők céljaikat a következőkben határozták meg: „projektünk célja, hogy egy olyan szótárat hozzunk létre, amely a világ összes nyelvének, összes szavát tartalmazza, és lexikai, terminológiai és ontológiai információkat is magában foglal. Az adatok egy összefüggő adatbázison keresztül hozzáférhetőek, és ebből kifolyólag többféle célra is felhasználhatók." (omegawiki.org)

Az *OmegaWiki* megalkotásának egyik fő célja a fentieken túl az volt, hogy kiküszöbölje a *Wiktionary* egyik fő hibáját, azaz, hogy a különböző wiki projektek között nagymértékű átjárhatóságot tapasztalhatunk. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a *Wiktionary*be számos információ más projektekből került át, és így ugyanaz az információ több különböző nyelvű *Wiktionary*ben is felbukkan. Ez önmagában még nem jelentene problémát, viszont ha valamelyik adatban frissítés, változtatás történik – ami a wiki projektek egyik fő jellemzője – akkor az csak az adott nyelvű *Wiktionary*ben történik meg, a többi helyen változatlan marad. Az *OmegaWiki* célja tehát, hogy egy adott információ frissítése egy időben az összes helyen végbemenjen.

Fontos jellemzője az *OmegaWiki*nek, hogy a benne található kifejezéseket (*expression*) kötelezően egy adott nyelvhez kell társítani a biztos azonosítás érdekében. Az elérhető nyelvek listája (kis változtatásokkal) az ISO 639-2 szabványon alapszik, amely szabvány egy kóddal azonosítja a világon ma ismert nyelveket (a szabvány több mint 7600 nyelvet sorol fel).

Mint arról már volt szó, az *OmegaWiki* a közösség által, szabadon szerkeszthető online szótárak közé tartozik. A szótár szerkesztésében bárki részt vehet, erre két mód kínálkozik. Akár regisztráció nélkül is szerkeszthetünk szócikkeket, ilyenkor azonban csak új adatok felvitelére van lehetőségünk, a már rendelkezésre álló információk módosítására nem. Ha valamilyen létező adatot szeretnénk módosítani, ahhoz mindenképpen regisztrálnunk kell a rendszerbe, amelynek során a felhasználónevünk megadása után az úgynevezett „*Babel Template*"-et kell kitöltenünk. Ez az adatlap szolgál arra, hogy a szerkesztők megadják az általuk ismert nyelveket, illetve nyelvtudásuk szintjét. A regisztrált szerkesztők a nyelvtudásukat a következő szintek szerint osztályozhatják: alapszint, középszint, haladó szint, közel anyanyelvi szint, professzionális szint

és anyanyelvi szint. A korábbiakban már említett ISO 639-2 szabványhoz kapcsolódóan ezek a nyelvi adatok egy kód formájában is megjelennek, amely kód tartalmazza egyrészt az adott nyelv rövidítését és 1-től 5-ig számozva (illetve N-nel jelölve az anyanyelvi szintet) a szerkesztő nyelvtudásának szintjét. Ennek megfelelően például egy magyarul anyanyelven, és angolul haladó szinten tudó szerkesztő adatlapján a hu-N és az en-3 kódok jelennek meg. Ez, a szerkesztő nyelvtudásának szintjét megjelenítő táblázat a regisztrált szerkesztők adatlapjának egyetlen kötelező eleme, ezen kívül azonban tetszés szerint megadhatnak magukról egyéb, általuk fontosnak vélt információkat is.

Egy szótár jellemzői esetében mindig rendkívül fontos adat, hogy hány szócikket, kifejezést tartalmaz. Az *OmegaWiki*ben, a legfrissebb statisztikák alapján jelenleg 317 különböző nyelven több mint 450000 kifejezés érhető el. A kifejezések nyelvek szerinti megoszlása természetesen nem egyenletes, hiszen az olyan nagy nyelvek, mit például az angol vagy a spanyol reprezentációja jóval magasabb, mint más, kisebb nyelveké.

3. Az OmegaWiki felépítése

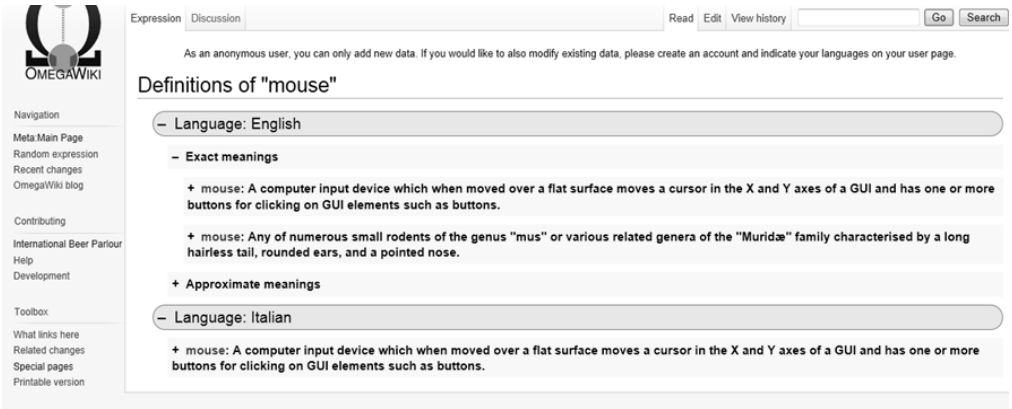
Az *OmegaWiki* angol nyelvű főoldala a www.omegawiki.org internetes címen érhető el. A főoldal felépítése sokban hasonlít más wiki szótárprojekthez. Az oldal jobb felső sarkában van módunk bejelentkezni, illetve regisztrálni, középen a szótár rövid bemutatása és néhány alapvető szerkesztési tanács olvasható. A bal oldali sávban számos menü érhető el, a navigáció főmenühöz tartoznak a következő almenük: a kezdőlap, véletlenszerű szócikk, a friss változtatások jegyzéke és a legfrissebb újdonságokról beszámoló *OmegaWiki* blog. A szerkesztőknek szóló menü alatt a szerkesztési lépésekhez kapcsolódó útmutatókat, tippeket találhatjuk meg. Az eszközök menüpontban a legfontosabb talán a speciális lapok almenüpont, ahonnan a szerkesztőkről, friss változtatásokról, különböző statisztikákról, állapotjelentésekről olvashatunk aktuális adatokat. A bal oldali menüsáv alsó részében a különböző nyelvű *OmegaWiki* portálokra válthatunk át, amire nem csak itt, hanem a főoldal alján található lista segítségével is lehetőségünk van. A főoldal jobboldalán helyezkedik el a „nap szava" menü, ahol minden nap más és más szót és annak definícióját olvashatjuk, valamint szintén elérhetjük innen a már említett help menüt és a szerkesztőknek szóló információkat.

Az *OmegaWiki* kezdőlapjának legfontosabb eleme a keresőmező, aminek segítségével a szótári keresés zajlik. Ebbe a mezőbe kell begépelnünk a keresett szót, aminek ha elkezdjük bevinni az első karaktereit, máris javaslatokat

kapunk, az automatikus kiegészítés funkció által, hogy melyik szót is kereshettük (hasonlóan például a Google keresőmezőjéhez). Hiányosság viszont, hogy elgépelés esetén nem kapunk javaslatokat a találati listában, hogy melyik szóra is gondolhattunk valójában.

Miután begépeltük a keresett szót (és az szerepel is az adatbázisban) rózsaszín fejléccel megjelenik, hogy mely nyelvekben fordul elő az adott kifejezés. (Az *OmegaWiki kifejezés*nek-*expression* nevezi mindazokat a különböző nyelvű karaktersorokat, amelyek címszót alkotnak.) Ha begépeljük például a *mouse* szót (1. ábra), akkor megkapjuk, hogy az *OmegaWiki* adatbázisa szerint az angol és az olasz nyelvben fordul elő ez a szó.

Ha kiválasztjuk az angol megfelelőt és a rózsaszín fejlécet „legördítjük", megjelenik a mouse szó kétféle jelentésében, azaz mint számítógépes periféria, és mint emlősállat.

1.ábra: az OmegaWiki *mouse* szócikke

Az első jelentést kiválasztva további legördülő menüket kapunk. Elsőként kilistázhatjuk a különböző nyelvű, rendelkezésre álló definíciókat – példánk esetében – az angoltól a szlovákig. A második legördülő menüben találjuk a szinonimákat és a más nyelvű ekvivalenseket. (Megjegyzendő, hogy a különböző nyelvű definíciók száma egyelőre jóval csekélyebb, mint az ekvivalenseké.) Ebben a menüben nem csak szimplán az ekvivalenseket találjuk meg, hanem – amennyiben rendelkezésre áll – a hozzájuk tartozó annotációkat is. Az annotációban szerepelhet egy adott szó szófaji osztálya, neme, elválasztása, de itt találhatunk a szó *Wikipédiá*s szócikkére mutató linket is. A következő almenüben az „osztály tagságot" tekinthetjük meg, azaz, hogy a szó milyen kategóriába, nyelvi rétegbe sorolható. (A *mouse* esetében ez az osztály az

informatika.) Az utolsó menü a jegyzetek, ahol megtalálható például egy ábra, vagy fotó – a *Wikimedia Commons* adatbázisából – az adott szóról.

Az *OmegaWiki* struktúrája három fő „építőelemen" alapszik: az első a már említett *expression* (kifejezés), a második a *definition* (definíció), a harmadik pedig az ún. *DefinedMeaning* (definiált jelentés). Ez utóbbi egy bármilyen nyelvű kifejezéshez rendelt bármilyen nyelvű definíciót takar, amelyhez a későbbiekben újabb fordítások és ekvivalensek kapcsolhatók, és amelyekből kialakulnak a tulajdonképpeni szócikkek. A *DefinedMeaning* fontos tulajdonsága, hogy kap egy bizonyos osztályba sorolást is, ami azért fontos, mert bizonyos attribútumokat csak bizonyos osztályokhoz rendelhetünk hozzá (Meijssen: 2010).

4. Az OmegaWiki magyar vonatkozásai

A magyar nyelvű *OmegaWiki* portál az eredeti portál indulása után nem sokkal, már 2006 márciusában megkezdte működését (elérési útja: http://www.omegawiki.org/Portal:hun). Amint betöltjük a magyar nyelvű oldalt egy üdvözlőképernyő fogad minket és rövid ismertetőt kapunk a regisztráció menetéről és feltételeiről. Szintén a főoldalon olvashatunk magyar nyelvű tudnivalókat a már említett *babel template*-ről. Amennyiben azonban további magyar nyelvű információra lenne szükségünk, csalódnunk kell: a magyar nyelvű portál kezdőlapját a laptörténet tanúsága szerint 2006 decemberében módosították utoljára, azóta nem történt rajta változtatás.

A további magyar nyelvű adatokról az *OmegaWiki* statisztikáiból tájékozódhatunk. Eszerint az adatbázisban (2011. augusztusi adatok szerint) 8139 magyar kifejezés található, ebből 8087-hez kapcsolódik (nem feltétlenül magyar nyelvű) definíció is. Ami viszont roppant kevésnek mondható az előző számokhoz képest, az a magyar nyelvű definíciók elhanyagolhatóan kevés száma, ami mindössze 22. Összehasonlításképpen: angol nyelvű definícióból közel 40000 áll rendelkezésre, de szlovén és bolgár nyelvűből is közel 5000. Ezek az adatok sajnos egyértelműen azt tükrözik, hogy a magyar nyelvű szerkesztők gyakorlatilag nem járulnak hozzá a magyar nyelvű definíciók megalkotásához és az *OmegaWiki* szerkesztéséhez. Az *OmegaWiki* vizsgálata során mindössze két magyar anyanyelvű szerkesztőt találtam, de a bejegyzések tanúsága szerint ők is 2006-ban voltak utoljára aktívak. Az, hogy mégis több mint 8000 magyar kifejezés található az ekvivalensek között, abból adódhat, hogy ezeket nem magyar nyelvű (esetleg nem regisztrált szerkesztők) készíthették. Ha összehasonlítjuk például a *Wikipédia*, vagy a *Wikiszótár* magyar nyelvű változataival, akkor általánosságban elmondhatjuk, hogy hozzájuk képest az *OmegaWiki* még rendkívül alacsony fejlettségi szinten áll.

5. Összegzés

Tanulmányomban egy viszonylag kevéssé ismert közösségi online szótárt, az *OmegaWiki*t mutattam be. Összegzésként elmondható, hogy a vizsgált wiki projekt mind lexikográfiai, mind terminológiai szempontból figyelemreméltó kezdeményezés. Alapötletében, szerkezetében, használatában számos olyan jellemzőt mutat, amelyekkel egy mai modern online szótári adatbázisnak rendelkeznie kell.

Ami azonban szembetűnő, hogy fejlődése korántsem töretlen. Hiába van ugyanis összesen kb. 2700 regisztrált felhasználója, közülük – a friss adatok szerint – az elmúlt harminc napban, csupán tizenhatan voltak aktívan, azaz csak ennyien hajtottak végre szerkesztést egy már meglévő szócikkben, vagy alkottak meg egy új szócikket. A magyar változat helyzete az előbbi fejezetben említett okok miatt még rosszabbnak mondható, de úgy tűnik tehát, hogy ez egy általános tendencia részeként is felfogható. A jövőre nézve reménykedjünk benne, hogy az *OmegaWiki* fejlődése a közeljövőben új lendületet kap és számos új (és akár régi) felhasználó csatlakozik a szerkesztőgárdához, hiszen – a közösség által szerkesztett szótárak minden hátrányát figyelembe véve is – egy struktúrájában jól átgondolt és rendkívül hasznos, modern online szótárról van szó, amely rendkívül nagy mennyiségű és változatos típusú szótári információt tartalmaz.

Irodalom

Fuertes-O., P. 2009. *The Function Theory of Lexicography and Electronic Dictionaries: Wiktionary as a Prototype of Collective Free Multiple-Language Internet Dictionary* In: Bergenholtz, H., Nielsen, S., Tarp, S. (eds) Lexicogrpahy at a Crossroads – Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow. Linguistic insights, V90. Bern: Peter Lang AG. 99-135.

Gaál P. 2010. Online szótárak a Web 2.0 platformon – A Wikiszótár és a Wiktionary. *Magyar Terminológia* 3évf. 1.szám, 251-268.

Meijsen G. 2009. *The Philosophy behind Omegawiki and the Visions for the Future* In: Bergenholtz, H., Nielsen, S., Tarp, S. (eds.) Lexicography at a Crossroads – Dictionaries and Encyclopedias Today, Lexicographical Tools Tomorrow. Linguistic Insights, V.90. Bern: Peter Lang AG. 99-135.

Források

OmegaWiki: www.omegawiki.org

Magyar nyelvű OmegaWiki: http://www.omegawiki.org/Portal:hun

ISO-639-2 szabvány

A kontextus szerepe a poliszémiában az angol nyelv tükrében

Kovács Éva Mária

1. Bevezetés

Közismert tény, hogy minden nyelv sajátos jelenségeként, a poliszémia, azaz a szavak több jelentése, különös problémát jelent mind a lexikai szemantikusok, mind a lexikográfusok számára. Az egyik nehézség abban rejlik, hogy hogyan lehet megkülönböztetni a poliszémiát a homonímiától. A hagyományos szemantikai meghatározás értelmében (Lyons 1977: 550-552, Leech 1981: 227-229, Lyons 1981: 43-47, Lipka 1992: 135-39 és Lyons 1995: 54-60, stb.), a homonímia olyan etimológiailag egymással kapcsolatban nem álló szavakra utal, amelyeknek véletlenül ugyanaz a kiejtése és/vagy szóalakja.

Vegyük pl. az angol *ear* szót, amelynek a jelentései '*fül*' és '*kalász' [búzáé]*. Ezek homonímiáknak tekinthetők, mert alakilag az óangolban különböztek egymástól és így eltérő az eredetük: óangol ēare = hallószerv és ēar = kalász (Onions 1966: 297). Következésképpen a szótárakban külön szóként kellene feltüntetni őket, ami azonban nincs mindig így. Ez világosan látható a *Longman Dictionary of Contemporary English* szótárban, amelyben a két jelentés egy címszó alatt szerepel:

> *ear* 1. PART OF YOUR BODY one of the organs on either side of your head that you hear with: *She tucked her hair behind her ears*. (testrész)
>
> 2. GRAIN the top part of the plant such as wheat that produces grain: *an ear of corn* (gabonamag) (Mayor 2009: 531)

Ezzel szemben, a poliszém szavak etimológiailag és szemantikailag is kapcsolatban állnak egymással, és tipikusan metaforikus használatból erednek. Vegyük pl. a *body* szót, amelynek jó néhány különböző, egymással kapcsolatban álló jelentése van. A *Longman Dictionary of Contemporary English* szótárban a következő néhány jelentése található:

> 1. PEOPLE/ANIMALS the physical structure of a person or animal (test (emberé, állaté)
>
> 2. DEAD PERSON the dead body of a person (holttest, hulla, tetem)
>
> 3. GROUP a group of people who work together to do a particular job (testület)
>
> 4. MIDDLE PART the central part of a person or animal's body, not including the head, arms, legs, or wings (törzs (emberé, állaté)
>
> 5. VEHICLE the main structure of a vehicle not including the engine, wheels, etc. (karosszéria)
>
> 6. TASTE if food or an alcoholic drink has a body, it has a strong FLAVOUR (testesség, habarás) (Mayor 2009: 172-173)

A homonímia és a poliszémia közti különbség azonban nem mindig egyértelmű, különösen amiatt, hogy az etimológiailag rokon szavak az idők során olyan messze sodródhatnak egymástól, hogy az eredeti szemantikai kapcsolat már nem ismerhető fel (Leech 1981: 227-229, Lyons 1981: 43-47, Lyons 1995: 54-60). Gondoljunk csak a *pass* igére, amely két jelentése 'elmegy valami mellett', illetve 'átad' az ófrancia *passer* szóból ered (Onions 1966: 655).

Mint Lyons (1977: 551-552, 1981: 45) rámutatott, a poliszémia és homonímia közötti határ sokszor elmosódik, és még az anyanyelvű beszélők is bizonytalanok vagy bizonyos szituációkban eltérő véleményen vannak a különbséget illetően. Néhányan kapcsolatot vélnek felfedezni bizonyos poliszém szavak jelentései között, mások pedig vitatják, hogy van-e köztük valamiféle kapcsolat. Így az anyanyelvű beszélők intuíciói a jelentéskapcsolatokat illetően nem mindig megbízhatók. Bár az etimológia gyakran alátámasztja az anyanyelvű beszélők megérzéseit, nem ritka az az eset, amikor az átlagos nyelvhasználó úgy véli, hogy nincs kapcsolat az azonos eredetű szavak között. Egy ilyen, sokat idézett homonim szó az angol *sole*: sole 1 ((cipő) talp) és sole 2 (nyelvhal). Ez a két jelentés a francia *sole,* latin *solea* (talp) szóhoz kapcsolódik, a hal azért kapta ezt a nevet, mert alakjában hasonlít a talphoz (Onions 1966: 844). A *Longman Dictionary of Contemporary English* szótárban ugyanazon címszó alatt a *sole* szó három jelentése jelenik meg:

> 1. the bottom surface of your foot, especially the part that you walk or stand on (talp)
> 2. the flat bottom part of a shoe, not including the heel (cipőtalp)
> 3. a flat fish that is often used for food (nyelvhal) (Mayor 2009: 1673)

Nem csoda, hogy a poliszémia nagy kihívást jelent a lexikográfusok számára is. A hagyományos lexikográfiai gyakorlat az, hogy a poliszém szavak különböző jelentéseit egy címszó alatt és a rokon jelentésűeket al-jelentésekként csoportosítják. De a szótárak eltérő képet mutatnak a jelentések számában, al-jelentésekre való osztásuk és a definíciók tartalmának tekintetében.

A homonímia és poliszémia gyakran kétértelműséghez vezet, és a kontextus rendkívül fontos a megnyilatkozás jelentésének helyes értelmezésében. Vizsgáljuk meg a következő példát, amelyben a két jelenség együtt szerepel (Lyons: 1977: 397):

> (1) *They passed the port at midnight.*

Ez a mondat lexikálisan kétértelmű, bár egy adott szövegkörnyezetben általában világos, hogy a '*port'* szó melyik jelentéséről van szó: 1. kikötő, amely az óangol *port* - latin *portus* szóhoz kapcsolódik vagy 2. édes portugál vörös bor, Oportóból származó bor (vö. Onions, 1966: 697-8). A kontextus azt is megmutatja, hogy a fent említett '*pass*' ige ('elmegy valami mellett' vagy 'átad') melyik jelentését szándékoztuk használni (Mayor 2009: 1271).

Felismervén, hogy milyen döntő szerepet játszhat a kontextus a többjelentésű szavak jelentésének értelmezésében, néhány főleg kognitív nyelvész, mint pl. Croft és Cruse (2004), valamint Evans és Green (2006), stb. azzal érvel, hogy egy harmadik különbséget kell tennünk, éspedig a poliszémia és 'határozatlanság' (angolul 'indeterminacy' vagy 'vagueness') között. Az előbbi esetében a különböző jelentések az emlékezetünkben raktározódnak el, amelyeket bármikor előhívhatunk, az utóbbi esetében a jelentést a kontextus 'tölti be' (Evans & Green 2006: 341).

E tanulmány elsődleges célja annak feltárása, hogy milyen szerepet játszik a kontextus a poliszém szavak jelentésének azonosításában, és milyen fajta kontextuális tényezőket különböztethetünk meg.

2. A kontextus szerepe a poliszémiában

Bár néhány hagyományos nyelvész, mint pl. Lyons (1981: 44, 1995: 55), felismerte a homonímia és poliszémia kontextus függőségét, a kontextus nem kapott elég figyelmet lexikális szemantikájukban.

A kognitív nyelvészek, mint pl. Croft és Cruse (2004: 116-138), valamint Evans és Green (2006: 352-355) három olyan főbb módra utalnak, amely értelmében a kontextus hatással van a poliszémia természetére: a használati kontextusra, a mondat kontextusra és a tudás kontextusra.

2.1 Használati kontextus

Néhány esetben egy lexikai egység jelentését az határozza meg, hogy milyen szituációban használjuk azt. Croft és Cruse (2004: 126), valamint Evans és Green (2006: 353) a lexikai egység 'al-jelentésének' vagy 'mikro-jelentésének' nevezi ezt a jelenséget. "Egy al-jelentés olyan speciális jelentés, amely az által a kontextus által motivált, amelyben használjuk azt, azaz egy sajátos szituáció, amelyben a szó előfordul". (Evans és Green 2006: 353)

A mikro-jelentések gazdagságának tipikus példája az angol '*knife*' 'kés' szó, amely a következő szituációkban különböző késfajtára utalhat (Mayor 2009: 964):

> (2) John called the waiter over to his table and complained that he had not been given a *knife* and fork. (kés, mint evőeszköz)
> (3) The attacker threatened the couple with a *knife*. (rugós bicska)
> (4) He used a sharp *knife* to cut the meat into thin slices. (szeletelő kés)
> (5) The boy had a *knife* with multiple blades and additional tools. (zsebkés)
> (6) Kelly was about to go under the *knife* when the surgeon stopped everything. (sebészkés)

(7) You don't have to mix the paint on your palette: putting different shades on the *knife* gives a more interesting effect. (festékkeverő kés, palettakaparó kés)
(8) He used a *knife* to open his envelopes. (papírvágó kés)
(9) He went to a craft shop to buy some replacement blades for his *knife*. (hobbikés)
(10) He put his *knife* back into its sheath. (tokos kés)

Vegyük közelebbről szemügyre az alábbi szituációt, amely jól illusztrálja a *kés* szó egy kontextus-specifikus al-jelentését:

(11) Mother: Haven't you got a knife, Billy?
Billy (at table, fingering his meat: has penknife in his pocket, but no knife of the appropriate type) No.

Bár Billynek van kése (egy zsebkése), a szövegkörnyezet (az asztalnál ülnek, étkezés közben) meghatározza, hogy az a kés nem a megfelelő fajta kés, ebben a szituációban a kés, mint evőeszköz lenne az odaillő.

Azonban bizonyos szituációban a *kés* különböző al-jelentései (pl. zsebkés; kés, mint evőeszköz, hobbikés, papírvágó kés, stb.) el is tűnhet:

(12) The drawer was filled with *knives* of various sorts.

Ezt a mondatot egy olyan fiók leírására lehetne használni, amelyben mindenféle kés van, pl. evőeszköz kés, zsebkés, sebészkés, rúgós bicska, papírvágó kés, hobbikés és tokos kés, stb. Más szóval, a (12)-es példa a *kés* egy egyesített jelentésére utal, amelyben a kontextus által meghatározott al-jelentések eltűnnek. Ez azt mutatja, hogy az al-jelentések nem minősülnek teljesen különböző jelentésnek, mert használatukat egy specifikus kontextus határozza meg. Így a *kés* szóhoz kapcsolódó poliszémia erősen a használati kontextustól függ.

Egy másik poliszém szó, amely alátámasztja a használati kontextusnak egy specifikus al-jelentés azonosításában való szerepét, az angol *card* 'kártya'. Vegyük szemügyre a szó néhány különböző al-jelentését (Mayor 2009: 240-241):

(13) a Információ: *személyi igazolvány, belépőkártya, tagsági kártya, olvasójegy*
b Pénz: *bankkártya, hitelkártya, telefonkártya*
c Üdvözlet: *üdvözlőkártya, jókívánságkártya*
d Nyaralás: *képeslap*
e Játék: *(játék)kártya, kártyalap*
f Névjegy: *névkártya*

A *card* szó jelentésének kontextus függőségét bizonyítja a következő példa (14), ahol csak úgy tagsági kártyát, bankkártyát, mint üdvözlőkártyát vagy névkártyát, stb. is jelenthet:

(14) Show me your *card. (identity card, membership card, bank card, playing card, business card, greetings card, stb.)*

Ezzel szemben a (15) -ös mondatban a fenti kontextus-függő al-jelentések eltűnnek. Itt egy olyan doboz jelenik meg képzeletünkben, amelyben mindenféle kártya található:

(15) The box was full of *cards* of various sorts.

2.2 Mondat-kontextus

Más esetekben egy lexéma olyan specifikus jelentését vélhetjük felfedezni, amelyet Croft és Cruse (2004: 116) és Evans és Green (2006: 354), "facet" (részösszetevő, oldal) -nak nevez. Ez az elnevezés egy specifikus mondat-kontextus által kiválasztott entitás rész-egész szerkezetéből adódik, és egy teljes egész entitás elkülöníthető összetevőire utal.

A fent említett szerzők nézete szerint, az al-jelentésekhez hasonlóan, ezek a részösszetevők is kontextus függőek, mert a köztük lévő különbség csak bizonyos mondatokon belüli használatukból ered. Például, vizsgáljuk meg a *book* 'könyv' angol szót. A szerkezeténél fogva a KÖNYV fogalom két részből tevődik össze: a SZÖVEG (a könyv információ tartalma) és a KÖTET (a fizikai entitás, amely a kötésből és a lapokból áll). Ez a két jelentés inkább részösszetevőket, mint al-jelentéseket jelöl, mert inkább a könyv belső, lényegi szerkezetére utal, mint egy bizonyos szituációban való használatára. Azonban ezek a részösszetevők bizonyos mondat-kontextusban való használatukban válnak nyilvánvalóvá. Ennek illusztrálására szolgál a (16)-os példa:

(16) a That book is really *thick*. (vastag)
b That book is really *interesting*. (érdekes)

A (16a) példában a KÖTET részösszetevő, míg a (16b) -ben a SZÖVEG részösszetevő kerül előtérbe. Evans és Green (2006: 354) úgy véli, hogy inkább a mondat-kontextus (a *vastag* és *érdekes* kifejezések jelenléte), mint a szituációs-kontextus az, amely az egyik bizonyos részösszetevőt indukálja. Azonban, csak úgy, mint az al-jelentések esetében, a két részösszetevő közötti különbség bizonyos szövegkörnyezetben itt is eltűnhet:

(17) Although it's an expensive book, it's well worth reading.

Ebben a példában, míg az ár (ez egy drága könyv) a KÖTET részösszetevőre, a tény, hogy a könyv érdekes (érdemes elolvasni), a SZÖVEG részösszetevőre utal. A (17)-es példa egyesíti a két részösszetevő jelentéseit és a könyv jelentése magában foglalja mind a SZÖVEG, mind a KÖTET részösszetevőt.

Azt gondolhatnánk, hogy a *book* 'könyv' két részösszetevője különböző jelentéseket takar, de mint a (17)-es példa mutatja, létezik a 'könyvnek' egy globális jelentése (amely a két részösszetevő egyesítését képviseli) és azt is

alátámasztja, hogy az összetevőknek nincs teljes lexikai jelentés státusza. Ez lehet az oka annak, hogy a szótárak általában a *könyv* két részösszetevőjére nem adnak két különböző címszót:

> book 1- a number of pieces of paper, usually with words printed on them, which are fastened together and fixed inside a cover of stronger paper or cardboard. Books contain information, stories, or poetry. *His eighth book came out earlier this year and was an instant best seller.* (Sinclair 1995: 179)

Egy másik példa arra, hogy egy szónak két, vagy több részösszetevője lehet a *bank* szó („pénzügyi intézet" jelentésben), amelynek a következő olvasatai találhatók meg (Croft és Cruse 2004: 116):

(18) The bank was blown up.	(HELYISÉG)
It's a friendly bank.	(SZEMÉLYZET)
The bank was founded in 1597.	(INTÉZMÉNY)

A fenti mondatok alapján azt mondhatjuk, hogy a *bank* szónak három részösszetevője van. Mint Croft és Cruse (2004: 116) utal rá, a részösszetevőkkel kapcsolatban az az általános nézet, hogy a hagyományos értelemben nem képviselnek poliszémiát, így például a szótárak ritkán definiálják külön őket. A *Collins Cobuild English Dictionary* szótár ugyanazon címszó alatt a *bank* (mint pénzügyi intézmény) következő jelentéseire utal:

> bank 1 an institution where people or businesses can keep their money (INTÉZMÉNY)
> bank 2 a building where a bank offers its services. (ÉPÜLET) (Sinclair 1995: 117)

Mint láthatjuk, a definícióból hiányzik a SZEMÉLYZET részösszetevő, amely jelentését valóban a mondatban szereplő *friendly* 'barátságos' melléknév adja meg.

2.3 Lexikális tudás kontextus

A harmadik kontextusfajta a lexikális tudás kontextus, amely a szituációs kontextus és a mondat-kontextus mellett szintén meghatározhatja egy szó jelentését. Mivel minden egyén különböző tapasztalattal rendelkezik, bizonyos entitások másképpen jelennek meg a tudatunkban. Ez egyfajta „enciklopédikus tudás" kontextust hoz létre, amely befolyásolhatja azt, hogy hogyan értelmezzük bizonyos szavak jelentését. (Evans és Green 2006: 355). Croft és Cruse (2004: 137) ezt a jelenséget "ways of seeing" (szemléletmódnak) nevezi, ami azt jelenti, hogy ugyanazt a dolgot különbözőképpen nézhetjük. A szerzők a következő szemléletmódokra utalnak:

- rész-egész: egy entitást, mint részeket tartalmazó egészként nézünk (pl. ahogyan egy állatorvos tekint egy lóra)

- egy fajta: egy entitást úgy nézünk, mint egy fajtát a többi között (pl. ahogy egy zoológus néz egy lovat)
- funkcionális: egy entitást más entitásokkal való interakciójukban nézünk (pl. ahogy egy zsoké néz egy lovat)
- élettörténet: egy entitást élettörténete, különösen a létrejötte szempontjából nézünk (pl. ahogy egy könyvet néz a szerzője vagy a kiadója)

Ennek alátámasztására, Croft és Cruse (2004: 138) az *an expensive hotel* 'drága szálloda' példát használja, amely jelentése három különböző módon értelmezhető, attól függően, hogy nézzük azt:

(19) *an expensive hotel*
- 'egy fajta' szemlélet: 'egy szálloda, amit drága/volt megvenni'
- 'funkcionális' szemlélet: 'egy szálloda, ahol drága megszállni'
- 'élettörténet' szemlélet: 'egy szálloda, amit drága/volt felépíteni'

Hasonlóképpen értelmezhetjük az alábbi példát is:

(20) *an old friend*
- 'egy fajta' szemlélet: 'egy barát, aki nem fiatal'
- 'élettörténet' szemlélet: 'egy barát, akit régóta ismerünk'

Mint a fenti elemzésben láthattuk, a szövegkörnyezet egy lexikális egység jelentésének az értelmezését különbözőképpen befolyásolhatja. Croft és Cruse (2004), valamint Evans és Green (2006) rámutattak, hogy ezek a kontextuális tényezők a következők lehetnek: a szituáció, amelyben a kifejezést használjuk, a mondat, amelyben a kifejezés előfordul és/vagy az egyének a lexikális tudása, amelyre a kifejezés jelentésének értelmezésekor támaszkodik.

3. Összefoglalás

Mint a fentiekből is látható, a poliszémia mindig is érdekes kutatási témául szolgált mind a szemantikusok, mind a lexikográfusok körében. A hagyományos nyelvészek (pl. Leech 1981, Lipka 1992 és Lyons 1977, 1981, 1995, stb.), a poliszémiát gyakran a homonímiával együtt tárgyalják. Ha két szó vagy etimológiailag, vagy szemantikailag eltérő jelentéssel bír, akkor azt homonimnak tekintjük. Ezzel szemben, ha egy szó jelentései valamilyen módon kapcsolatban állnak egymással, általában metaforikus kiterjesztés útján, akkor poliszémiáról beszélhetünk. Közismert, hogy nem mindig egyszerű meghatározni, hogy a szó mely jelentése tekinthető különböző jelentésnek és hogy a poliszémia jelenségét mutatja-e. Bár a fent említett nyelvészek felismerték a kontextusnak a jelentés meghatározásában betöltött szerepét, a kontextus a hagyományos szemantikai elemzésekben nem kapott különösebb hangsúlyt.

A főleg kognitív lexikális szemantikusok által képviselt újabb megközelítés szerint, (pl. Croft & Cruse 2004 és Evans & Green 2006, stb.), a szavak jelentését sok esetben a kontextus határozza meg. Úgy vélik, hogy a poliszém szavak bizonyos jelentései a szemantikai memóriában raktározódnak el, míg más jelentések 'meghatározhatatlanok', vagyis a jelentéseket 'on-line' következtetjük ki a kontextusbeli információk eredményeképpen. Mint a fenti elemzésből kiderült, egy szó jelentésének meghatározásában szerepet játszhat a szituáció, a mondat és az egyénnek egy bizonyos entitáshoz kötődő tapasztalata is.

Irodalom

Croft, W. and Cruse, D. A. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge University Press, 109-140.

Evans, V. and Green, M. 2006. *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 328-361.

Leech, G. 1981. *Semantics. The Study of Meaning*. Second Edition. London: Penguin Books.

Lipka, L. 1992. *An Outline of English Lexicology*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Lyons, J. 1977. *Semantics*. Volume 1. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, J. 1981. *Language, Meaning and Context*. Bungay: Fontana Paperbacks.

Lyons, J. 1995. *Linguistic Semantics. An Introduction.* Cambridge: Cambridge University Press.

Mayor, M. (ed.) 2009. *Longman Dictionary of Contemporary English*. Harlow: Pearson Longman.

Onions, C. T. (ed.) 1966. *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford: At the Clarendon Press.

Sinclair, J. (ed.) 1995. *Collins Cobuild English Dictionary*. London: Harper Collins Publisher.

A nyelvtani nem választása szókölcsönzéskor

Őrsi Tibor

1. Bevezetés

A *nyelvtani nem* grammatikai kategóriát a világ számos nyelvében megkülönböztetik. A nemek a főneveket formailag és szemantikailag motivált csoportokra osztják. Az osztályok száma függ az osztályozás alapjául szolgáló kritériumoktól. Egyes, számunkra egzotikus nyelvekben pusztán szemantikai kategóriák is alkothatnak nemeket. Ilyenek pl. növény, állat, ehető, stb. a mandarin nyelvben.

2. A nyelvtani nem szerepe

2.1. A nyelvtani nem a névmási referencia alapjául szolgál. A francia nyelvben például az *homme* 'férfi' szó hímnemű (= m.) – a természetes nemnek megfelelően –, éppen ezért az *il* hímnemű személyes névmással helyettesíthetjük. A *femme* 'nő' szó viszont nőnemű (= f.), ennek megfelelően az *elle* nőnemű személyes névmással utalhatunk rá.

2.2. A nyelvtani nemtől függ a melléknévi, a névmási és néha az igei egyeztetés is. A francia *cette table ronde* 'ez a kerek asztal' szerkezetben a *table* 'asztal' szó nőnemű, ezért a hozzá kapcsolódó melléknévi jelző *rond,-e* 'kerek' a nőnemű *ronde* alakban áll. A főnevet megelőző mutató melléknév szintén nőnemű, szemben a *ce*, *cet* hímnemű alakokkal.

2.3. A nyelvtani nem legfontosabb szerepe azonban az, hogy meghatározza a főnevek ragozási típusait. Például a latin *mare* 'tenger' szó semlegesnemű (= n.).

3. Jelöltség

A nyelvek leírásakor egy adott kategórián belül a szerkezetileg egyszerűbb és gyakoribb alakot veszik alapul, a többi alakot ehhez viszonyítva adják meg. Általában az egyes számot szokás jelöletlennek tekinteni, a többes számot pedig jelöltnek. A francia nyelv nemeinek vizsgálatakor a hímnemű alakot veszik alapul. A nőnemű alakot a hímnemű alak morfológiai változatának tekintik: *le prince* 'herceg' // *la princesse* 'hercegnő'. Azaz a hímnemű (és egyben jelöletlen) *prince* szóhoz az *–esse* szuffixum hozzáadásával képezzük a nőnemű (jelölt) *princesse* alakot.

4. Kiszámítható-e a nyelvtani nem hozzárendelése?

Bloomfield (1933: 280) szerint nem. *A Language* című művében ezt írja: „*There seems to be no practical criterion by which the gender of a noun in German, French, or*

Latin could be determined." Tucker, G.R. et al. (1977) bebizonyítják, hogy a francia nyelvben a nemek hozzárendelése koherens. Több a kivétel, mint más nyelvekben, de a szabályok világos rendszert alkotnak. Nem elég egy szó legutolsó fonémáját megvizsgálni, hanem esetenként az utolsó előtti, sőt olykor még az az előtti fonémát is. Így már közel száz százalékosan megjósolható egy francia főnév neme.

5. A nyelvtani nyelv változása egy nyelv történetén belül

Egy nyelv fejlődése folyamán megváltozhatnak a nyelvtani nemek. A klasszikus latin nyelvben a *flos*, *florem* 'virág' szó hímnemű volt. A mai francia nyelvben a *fleur* szó már nőnemű. Ugyancsak a latinban az *arbor* 'fa' szó nőnemű volt. Talán azért, mert az anyaság és termékenység fogalmával asszociálták. Már az ófrancia nyelvben, később pedig a mai francia nyelvben is az *arbre* szó hímnemű. A 16. században azonban a klasszikus latin nyelv megnövekedett ismertségének köszönhetően az eredeti hímnemet is használták. Ez a bizonytalankodás más „nemet váltott" szavak esetében is megfigyelhető, pl.: *ars* 'művészet'.

6. A nyelvtani nem változás szókölcsönzéskor I.

Szókölcsönzéskor gyakran megváltozik a szavak nyelvtani neme**.** Hock (1991: 401) szerint ilyenkor az alábbi tényezők hierarchikus sorrendben befolyásolják s nemek változását:

1. formális kritériumok
2. általános szemantikai kritériumok
3. szemantikailag rokon anyanyelvi szavak neme
4. „alapértelmezés" (*default class*), ha a többi kritérium nem működik

A latin *fenestra* 'ablak' szó a francia nyelvben megtartotta eredeti nemét. A mai német nyelvben a latinból átvett *Fenster* 'ablak' szó viszont semlegesnemű. Mi lehet ennek az oka? Az 'ablak' jelentés jelölésére az óészaki nyelvben a *vindauga* szót használták. A könnyebb érthetőség miatt „németesítem" a példát. Németül a vizsgált szó **Windauge* lenne. Endocentikus szóösszetétel: *der Wind* 'szél' + *das Auge* 'szem'. Mivel a szóösszetétel morfológiai feje semlegesnemű, ezért a teljes szóösszetétel semlegesnemű lenne: **das Windauge*. Időközben ezt a szót a *Fenster* kölcsönszó kiszorította a német nyelvből, de továbbra is szemantikai mintául szolgált és ennek hatására a *Fenster* szó is semlegesnemű lett. Az angol *window* szó ugyanennek a szóösszetételnek az eredménye, csak az összetétel második eleme mára elhomályosodott.

7. Nyelvtani nemek az indo-európai nyelvekben.

Az indoeurópai nyelvek egyik sajátossága a nyelvtani nem kategória. A nyelvfejlődés folyamán az egyes nyelvek egymástól eltérő módon változtak. Az óangol nyelvben a főnév megkülönböztette a három nyelvtani nemet. A

középangol időszak végére (15. század) a főnév feladta a nyelvtani nem kategóriát a természetes nem javára. A személyes névmás egyes szám harmadik személyében mindhárom nem megmaradt. Az újlatin nyelvek – köztük a francia is – a latin nyelvben még meglévő semleges nemet hagyták el, a hím- és nőnem kategóriát azonban megtartották. Az egyes nyelvekben felbukkanó anglicizmusoknak az integráció fokától függetlenül a befogadó nyelv szabályaihoz kell igazodniuk. Milyen neműek lesznek a francia nyelvben előforduló főnévi anglicizmusok? A továbbiakban ezt a kérdést vizsgálom.

8. A nőnemű anglicizmusok aránya a francia nyelv története során

Nymannson (1995: 96) szerint „a francia nyelvbe átkerült anglicizmusok között a nőneműek aránya a 17. században 24,7% volt, a 18. században 16,1%, a 19. században 14,6%, a 20. században pedig 12,7%." Az angol eredetű jövevényszavak általában tehát hímneműek lesznek. A maszkulin tendencia azzal magyarázható, hogy az angolban a főnévi nemek közötti különbség neutralizálódott, és általában hímnemű alakként értelmezték a franciába átkerült anglicizmusokat. Ennek következtében az anglicizmusok neme a legtöbb esetben nagy biztonsággal előre látható: *le jazz, le jogging, un drink, un thriller, un avatar.* Egyaránt lehet hímnemű és nőnemű szóként használni az alábbi, személyeket jelölő szavakat: *coach* 'edző', *fan* 'rajongó', *free-lance,* 'szabadúszó', *skinhead, snob, teenager.*

9. Az angolból átvett szavak nőneműsítését befolyásoló tényezők

9.1. Élőlények esetében igazodás a biológia nemhez

Általában nőneműek a nőket jelölő anglicizmusok: *barmaid*, *business-woman, call-girl, first lady, girl-friend, girl-scout*, *majorette, rock queen, suffragette, vamp*, *working woman*.

9.2. Élettelenek esetében igazodás a meglévő francia szó neméhez

Az élettelenek általában a jelöletlen, azaz a hímnemű kategóriába sorolódnak, hacsak valami különleges szempont ezt nem befolyásolja: *le copyright*, *le derby*, *le folklore.* Mikor lesz egy élettelent jelölő anglicizmus mégis nőnemű? *Attraction homonymique* (Humbley (1974: 67) következtében egy anglicizmus fölveheti egy hasonló alakú és általában azonos etimológiájú francia szó nőnemét. Az angol *check-list* 'ellenőrzőlista' francia nyelvi anglicizmusként nőnemű, hiszen a *liste* 'lista' szó is nőnemű. Az angol *overdose* 'túl nagy adag' töve megegyezik a francia nyelvben nőnemű *dose* 'adag' jelentésű szóval, így a francia nyelvi anglicizmus *overdose* és a francia prefixummal részben nativizált *surdose* egyaránt nőneműek. A *science-fiction* egy műfaj, 'tudományos-fantasztikus regény vagy film', a francia nyelvben is létező *fiction* 'kitalált történet' nemével egyezően nőnemű.

9.3. Szemantikai analógia általában

Bizonyos nőnemű dolgokkal asszociálható anglicizmusok nőneműek lehetnek, ha a társított szó a francia nyelvben nőnemű. A *les sixties* 'a hatvanas évek' kifejezés például nőnemű, hiszen az *année* 'év' szó a francia nyelvben nőnemű. A *country music* anglicizmust a szótárak egyértelműen nőneműnek adják meg, hiszen a morfológiai fej (*music*) a francia nyelvben nőnemű *musique* szónak felel meg. Ha viszont elliptikusan csak a *country* elem hordozza a teljes szintagma jelentését, akkor egyaránt lehet hím- és nőnemű. A *golden*, a *granny* (*smith*) és a *starking* szavak nőneműek, hiszen különböző almafajtákat jelölnek. Az 'alma' jelentésű *pomme* szó nőnemű a francia nyelvben. A 'sör' jelentést a *bière* szó hordozza a francia nyelvben. Feltehetőleg ezért az *ale* 'angol világos sör' és a *lager* 'német típusú világos sör' elnevezések nőneműek.

9.4. Szemantikai analógia összetett szavak esetén

Ha az anglicizmus összetett szó, akkor az anglicizmus az utótag nyilvánvaló francia megfelelőjének nemét veszi fel. Így például az angol *cover-story* 'címlaptörténet' összetétel második eleme megfelel a francia nyelvben nőnemű *histoire* szónak, így a francia nyelvi anglicizmus nőnemet kap. Hasonló a helyzet a *detective story* esetében is. Annak ellenére, hogy ezeket a kifejezéseket továbbra is idegenszerűnek érzi a francia nyelvhasználó, idegen elemként történő használatuk esetén is el kell látni őket névelővel, hogy beágyazódjanak a francia nyelv rendszerébe. Új keletű (1995) anglicizmus a francia nyelvben a *fashion victim* 'divatbolond', tulajdonképpen 'a divat áldozata' kifejezés. A kissé eltérő írásmódú francia *victime* 'áldozat' szó nyelvtani nemével megegyezően a *fashion victim* anglicizmus is nőnemű lett.

9.5. Szemantikai analógia szórövidülések esetén

Elfogadott szórövidülések esetén megmaradhat a nőnem, hiszen párhuzamosan használják mind a rövid, mind pedig a teljes alakot: *la sitcom* < *situational comedy* "comédie" f., *la rave* 'technozenére szervezett buli'< *rave party*, *rave music* "*partie*" f., "*musique*" f.

9.6. Szemantikai és fonológiai analógia

Nymansson (1995: 105) szerint az *house* ['aus] 'zenei irányzat' < *house music* ['ausmjuzik] azért nőnemű, mert az angol nyelvet kevéssé ismerő beszélők számára az *house* és az *épouse* [uz] hangalakja hasonlónak tűnhet. Ez konzerválja a nőnemet. Vagy például a [v] fonémára végződő szavak többsége nőnemű. A *rave* szó kiejtése hasonlít a francia *relève* szó kiejtéséhez. Feltételezhető, hogy *rave* nőnemű marad.

9.7. Szuffixumok által motivált analógia

Az angol és a francia nyelv fejlődésének itt nem részletezett sajátosságai következtében a két nyelv szavai sok esetben megegyeznek. Ezek között anglicizmusokat is találunk. Az egyező (azonosan írt, de különbözően ejtett) szavakat alkotó szuffixumok is természetesen megegyeznek. Bizonyos végződések a francia nyelvben mindig nőneműek: *–ence*/*–ance*, *–ion*/*–tion*, *–ette.* Ha az anglicizmus olyan szuffixumot tartalmaz, amelyik a francia nyelvben nőnemű, akkor az anglicizmus is nőnemű lesz: *la performance* 'teljesítmény', *l'efficience* 'hatékonyság', *la kitchenette* 'teakonyha, főzőfülke'. A nagyszámú *–ance* végződésű francia szó, mint például *alliance*, *correspondance*, *renaissance* analógiájára nőnemű lesz. A közgazdaságtanban használatos *efficience* szó viszont nőnemű, hiszen a *confidence, exigence, patience, science*, stb. szavak nőneműek a francia nyelvben. A nőnemre utaló *–ette* kicsinyítő képzőt találjuk a *disquette* 'mágneslemez' és a *kitchenette* szavakban.

10. A nyelvtani nem hozzárendelése a norvég nyelvben (Graedler 2010 alapján)

A mai norvég nyelvben eredetileg három nyelvtani nem van, de a történelmi fejlődés sajátosságai miatt a hímnem és a nőnem legtöbbször megegyezik. A *bokmål* nyelvváltozatban gyakran közös nemnek (*genus communis*) tekintik a hímnemet és nőnemet, és külön kezelik a semlegesnemet. Számunkra tehát az az érdekes, hogy a közös nemmel szemben mikor lesznek semlegesneműek az anglicizmusok. A hímnem a jelöletlen nem. Az anglicizmusok 85%-a hímnemű. A nyelvtani nem választása általában szemantikai szabályokat követ. Minden élőlény hímnemű lesz: *he-man* 'kemény fickó', *call girl, pitbull.*

Formai sajátosságok:

1. Az egy szótagú szavak inkább semlegesneműek lesznek: *kick, scoop,* viszont *look* (m.).

2. Végződések:

2.a. Egyes végződések azonosak a két nyelvben (*–er, –ing*) vagy hasonlítanak (*–sjon, –tion)*. Ilyenkor szoros analógia érvényesül: *farmer, dopping, audition.* Mindhárom hímnemű.

2.b. A *–ment* végződésű szavak mindig semlegesneműek lesznek: *understatement, gentlemen's agreement,* a modern francia nyelvből átvettek is: *appartement.*

Az élettelenek esetében egy anyanyelvi megfelelő elősegítheti a semleges nem választását: *race* '(verseny)futás', a norvég *løp* (n.) 'futás' analógiájára. Az analógia forrása néha esetleges: *cover* (n.) '(lemez)borító', a semlegesnemű *omslag* szó hatására. *Mappe* (m.) is lehetne az analógia forrása, az alapján a *cover* anglicizmusnak hímneműnek kellene lenni.

11. Összefoglalás

A francia nyelvben előforduló anglicizmusok döntő többsége hímnemű. A nőnemű anglicizmusok aránya fokozatosan csökken. Néhány anglicizmus esetében továbbra is ingadozik a nemek használata: *sex-shop, trade-union.* Olykor a szótárak is egymásnak ellentmondó adatokat közölnek. Általában szemantikai szempontok motiválják a nőnem választását, de jó néhány esetben következetlenséget tapasztalhatunk. Morfofonológiai szempontok befolyásolják a nyelvtani nem hozzárendelését bizonyos szuffixumokra végződő anglicizmusok esetén. A felsorolt kritériumok között nem állapítható meg tökéletes hierarchia. A *holding* anglicizmus például általában hímnemű, mert az *–ing* végződésű szuffixumok hímneműek. Mivel azonban a *holding company* kifejezés rövidüléséről van szó, értelmezhető úgy is, mint '*société, forme, maison*'. Ilyenkor nőnemű. Kontrollként megvizsgáltam a nyelvtani nem hozzárendelését a norvég nyelv által átvett anglicizmusok esetében is. A *gender assignment* ott is hasonlóan működik.

Irodalom

Bloomfield, L. 1933. *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Graedler, A. 2002. Norwegian. In: Görlach, M. (szerk.): *English in Europe*. Oxford: Oxford University Press. 57–81

Hock, H.H. 1991. *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Humbley, J. 1974. Vers une typologie de l'emprunt linguistique. *Cahiers de lexicologie* 25, 46–70.

Nymansson, K. 1995. Le genre grammatical des anglicismes contemporains en français. *Cahiers de lexicologie* 66, 95–113.

Tucker, G.R., Lambert, W.E., Rigault, A.A. 1977. *The French Speaker's Skill with Grammatical Gender: An Example of Rule-Governed Behavior*. The Hague: Mouton.

Megszólítási formák az erza-mordvinban és a magyarban

Ariskina Tatyana

A társas érintkezés legfontosabb és legjellegzetesebb nyelvi eszközeinek egyike a megszólítás. A **Megszólítás**, ahogyan a *Magyar Nyelv Értelmező Szótára* írja, a figyelem fölkeltésére való olyan szó, kifejezés, ill. az a társadalmilag kialakult formula, amellyel vkit megszólítunk, s amely a mondatban szervetlenül (nem mondatrészként) szereppel (ÉrtSz 1987: 1173).

A. Guszkova meglátása szerint a megszólításokat két csoportra lehet osztani: az elsőbe **a tulajdonképpeni** (vocativus értékű) **megszólítási formák** tartoznak, a másikba pedig a szorosabb értelemben vett **személyes névmások** (pl. e.-m. *тон*, *тынь*, m. *te*, *ti*), valamint a magyar személynévmásszerű megszólításformák (*ön*, *maga* stb.) (Guszkova 1981:10).

„A magyar nyelvben mind a mai napig nem alakult ki olyan általános jellegű megszólítás" (Guszkova 1981:10), mint az erza-mordvin *тынь.* Ez a többes szám 2. személyű személyes névmásnak – a beszéd- vagy szövegkörnyezettől függően – a következő magyar megfelelői vannak: *тынь=ti*, *тынь=ön*, ill. *maga*. Vagyis az udvarias erza-mordvin *тынь* névmást magyarra kétféleképpen fordíthatjuk: az *ön* és a *maga* szóval. Mindkettő használható többes számban is (*тынь=önök, maguk*). Az udvarias erza-mordvin *тынь* névmás többes szám 2. személyű igével fordul elő, de „mind a *maga,* mind az *ön* a 3. személyű udvariassági névmások közé tartozik, és természetesen mindkettő 3. személyű igével fordul elő" (Guszkova 1981:44).

> **E.-m.** – ***Тынь*** *арсетядо, шождыне улемс икеле молицякс? Кевкстеде мезеяк седе шождыне!* – Mit gondol **ön**, könnyű mindenkit vezetni? Kérdezzen valami könnyebbet! (Арапов 1995: 70. Ariskina Tatyana (A. T.) fordítása)
>
> *– Простямизь, Анна Петровна, – матрынзе Оля черензэ. Мон Окинэнь коряс.* ***Тынь*** *сонзэ вадрясто содасынк, цёрынесь паро.* – Bocsánatot kérek, Anna Petrovna, – lesimítja a haját Olja. Okintól jöttem. **Ön** jól ismeri őt, jó fiú. (Ратор 2002. № 1: 35. A. T. fordítása)
>
> **M.** – ***Maga*** *nem boldog? Miért nem?*
>
> *– **Maga** boldog? Miért?*
>
> *Hölgyek jöttek ki az üvegezett tornácra.* (Móricz 1976: 867)
>
> *– Kicsoda **ön**? S miért keresi Jenőy Kálmánt?*
>
> *– Az én nevem Barkó Pál. Keresem Jenőy Kálmánt azon fogadás végett, melyet tizenkét év előtt tettünk egymásnak, hogy e napon Pesten összejövünk: öt ifjú jó barát.* (Jókai 1963: 325)

Dolgozatomban csak a hivatalos és nem hivatalos tulajdonképpeni (vocativus értékű) megszólítási formákról fogok beszélni.

1. Nem hivatalos megszólítási formák az erza-mordvinban és a magyarban

1.1. Az ismert személyek megszólítása

Ismert személyeket megszólíthatunk:

a) a megszólításra általánosan használt, közömbös hangulatú vagy becéző, kedveskedő hangulatú szavak, kifejezések segítségével (ezek egy részét többnyire birtokos személyragos formájukban és az erza-mordvinban vocativus formákban használjuk). Pl. e.-m. *тейтернем* „kislányom", *церынем* „kisfiam", *тейтерем* „lányom", *церам* „fiam", *авай!* (vocat. f. ава) „anya", *тетяй!* (vocat. f. тетя) „apa", *дедай/бодяй!* (vocat. f. деда/бодя) „nagyapa", *бабай!* (vocat. f. баба) „nagyanya", *ялгай!* (vocat. f. ялга) „barát/barátnő", *дугай/дугинем* (vocat. f. дуга) „lánytestvér/lánytestvérem" stb.; m. *kislányom*, *kisfiam*, *kis unokám*, *lányom*, *édesanya*, *édesapa* stb.:

E.-m – ***Авай,*** *те мон, Митя. Тынь, паряк, стувтымизь допрок...*
– Митя! Митя! ***Цёрам!*** *Вай, а кемевияк – те тон!*
– **Anya**, én vagyok az, Mitya. Ti valószínűleg teljesen elfelejtettetek engem...
– Mitya! Mitya! **Fiam**! Jaj, alig hiszem, hogy te vagy az! (Сятко 2005. № 5 – 6: 134. A. T. fordítása)
– Ванта, ***тейтернем,*** *ловныка... мезе тесэ сёрмадозь? – энялдозевсь бабась немецень келень тонавтыцянть икеле.*
– Тесэ, ***бабай,*** *сёрмадозь истя: «Ведь, кона ванськавтсынзе вальманк»*
– Nézd, **lányom**, olvasd el... mit írt? – kérte a német tanárnőt nagyanya.
– **Nagyanya**, azt írta: „Az, ami tisztítja az ablakot". (Ганчин 1995: 8. A. T. fordítása)
– Адя, ***ялгай****, невтить фермат. Маринь, тосо покш лиякстомат*.
– Gyere, **barátom**, mutasd a majorjaidat. Hallottam, ott nagy változtatások történtek. (*Доронин* 1993: 116. A. T. fordítása)
– Кортак, ***бодяй****, – мерсь Прохор Андреевич.*
– Мон хоть сырянгак, – ушодсь Прокопыч, – но превстэ еще эзинь токаво.
– Szólj, **nagyapa**, – mondta Prohor Andreevics.
– Én bár öreg vagyok, – kezdte Prokopics, – de eszemen vagyok. (Коломасов 1995: 64. Ariskina Tatyana fordítása)
M. *–Tessék,* ***édesapa****, itt vagyok!*
– Azt látom. Azt meg hallottam, hogy bicskával mentél a doktor úrnak (Czifferszky 1983: 90).
A hosszú hallgatást végül is Juliska törte meg:
– ***Édesanyám****, megkeresem Jancsikát, nem hagyom, hogy megszakadjon a szíve* (Czifferszky 1983: 95).

b) a tulajdonneve segítségével:

b.1) a keresztnevével (e.-m. *Ага* "Aga", *Проня* „Pronya" stb.; m. *Ilonka*, *Pista* stb.):

E.-m. – ***Ариадна!..*** *Горниповнем!.. Нать, мелеть истя мольсь? А?*

– Ды бути ансяк мелем... Вай, ***Игнатушка****... А кирдеван, нейке ёвтаса...*
– Ariadna!.. Virágom!.. Úgy látszik, unatkozol? Ugye?
– Ha csak unatkoznék... Oh, **Ignatuska**... De nem tudom elviselni a fájdalmat. (Ключагин 1997: 81. A. T. fordítása)
M. *– Ó, édes* ***Adám,*** *gyere, mentsük meg szegény anyámat. Vegyük ki a koporsóból, vigyük el biztos helyre, ahol nem ég meg.*
– Megteszem azt, ***Veronkám*** *kedves, a te jó szívedért* (Jókai 2003: 74).

b.1.1.) keresztnév + e.-m. *леляй!* (vocat. f. *леля*) „bácsi", *патяй!* (vocat. f. патя) „néni", *ялгай!* (vocat. f. ялга) „barát/barátnő", *дугай/дугинем* (vocat. f. *дуга*) „lánytestvér/lánytestvérem"; keresztnév + m. *bácsi*, *néni*, *asszony*, *úr*:

E.-m. *–* ***Наста патяй****, кшим машtсь.*
– Кандт почт, панян.
– Násztya néni, kenyér nélkül maradtam.
– Hozz ide lisztet, sütöm a kenyeret. (Сятко 2003. № 1: 25. A. T. fordítása)
– Ну, ***Стёпа леляй****, минь тутано Груша марто.*
– Я…я…я…ков? – абунгадсь Стёпатя.
– No, **Sztyepa bácsi**, mi Grusával megyünk.
– Hogy... Hogy... Hogy... Hová? – mondta zavartan az öreg Sztyepan. (Чесноков 1990: 76. A. T. fordítása)
M. *–* ***Mari néni****, vendég jön, – kiáltotta Virág* (Móricz 1975: 263).
– Zsolt bácsi*, vegye le a nyakkendőjét.*
– Mit?
– Virág néni kéri a nyakkendőjét (Móricz 1975: 278).

b.2) a magyarban a keresztnév és a vezetéknév együttesével (pl. *Németh István*, *Horváth Piroska*).

1.2. A nem ismert személyek megszólítása

Az ismeretlen felnőttek és a gyerekek között az erza-mordvinban a leggyakrabban használt megszólítási formák – rokonsági terminusok, amelyikek nem rokon megszólításául használatosak, pl. *тейтерь* „lány", *цера* „fiú=fia", *леляй!* (vocat. f. *леля*) „bátya, bácsi", *патяй!* (vocat. f. патя) „nővér, néni", *дедай/бодяй!* (vocat. f. деда/бодя) „nagyapa", *бабай!* (vocat. f. баба) „nagyanya" stb., a magyarban is találhatók ilyen szavak: *fiú=fia*, *lány*, *gyerek*.

E.-m. *– Чарькодинь,* ***тейтернем.*** *Пожаронь коряс чарькодинь, – марявсь эсензэ лесничеентъ вайгелезэ*.
– Értettem, lányom. Tűzvész van, – hallatszik az erdőgazdaság vezetőjének a hangja. (Щеглов 1988: 277. A. T. fordítása)
– Весёлат тон, ***цёрынем****. Минек ульнесь цёранок… Войнасо чавовсь*.

– Vidám vagy te, **fiam**. Nekünk is volt fiunk... A háborúban megölték őt. (Валдо чинть ало 1979: 362. A. T. fordítása)

– *Шкантъ иля ёмавтне, **патяй**. Седе курок лембе ведь ваннас нолдак!* – Ne húzd az időt, **néni**. Gyorsan töltsd meg a fürdőkádat vízzel! (Калинкин 2000: 16. A. T. fordítása)

– *Вана, **леляй**, сынь, зярс а паньсамизь*.

– Íme, **bácsi**, jöttem addig, amíg el nem kergetnek. (*Доронин* 1996: 117. A. T. fordítása)

– ***Бабай**, мон ков понгинь? Тон кият, кода леметь? – ушодсь Ваня а содавикс кудазоравантъ кевкстнеме.*

– Тон, цёрынем, вирь ванстыень кедьсат. Мон сонзэ козяйказо, Куля баба.

– **Nagyanya**, hol vagyok én? Te ki vagy, hogy hívnak? – kezdte Ványa ismeretlen háziasszonyt kérdezni.

– Te, **fiam**, az erdőőrnél vagy. Én az ő felesége vagyok, Kulja nagymama. (*Любаев* 1994: 14. A. T. fordítása)

M. – ***Kislány**! Nem tudod, hol laknak Feketéék?*

– A második emeleten, de most nincsenek itthon (Майер 1990: 31).

*– Hát ki vagy te, **fiam**?*

– Kiskora község egyik szegény gazdája vagyok, Turi Dániel (Móricz 1975: 68).

A magyar *néni!*, *néni kérem!*, *bácsi!*, *bácsi kérem!* megszólítási formák „elterjedtek a gyerekek részéről bármilyen korú felnőttekkel szemben" (Guszkova 1981: 74).

M. – *Tudja mit, **néni**, nem is lehet szerelmes lenni, csak ilyenbe.*

– Hogy? (Móricz 1973: 931).

***– Néni kérem.** Tessék megengedni, hogy bemutassa Dávid urat* (Móricz 1975: 225).

– Mi járatban vannak?

*– Hát, **bácsi,** megvalljuk igazán, szökünk, – mondta Biróczy* (Jókai 1963: 83).

*– **Bácsi kérem** – mondta zsidós akcentussal, – az atyus kéreti, legyen szíves, fogadni* (Móricz 1976: 507).

Az ismeretlen fiatalemberhez a magyarban használt *fiatalember* a megszólítási forma.

M. – *Fiatalember, fiatalember!* *– mondta a bátya, s ő is leereszkedett egy székre, – fiataloknak nincs szemük a természet szépségei előtt* (Móricz 1975: 168).

R. Graf megfigyelése szerint: „Napjainkban ismeretlen férfiak megszólításakor általánosan elfogadott megszólítási forma az *úr*, *uram*, nők megszólítására pedig a *kisasszony* vagy az *asszonyom*, esetleg *hölgyem*. Egyaránt használatosak ezek a formák a hivatalos (hivatali) nyelvben és a mindennapi beszédben" (Deme – Grétsy – Wacha 1999: 126).

M. – *Ah,* ***asszonyom*** *– kiállta a báró, – az égre! Ne ijesztgesse ön a világot betegsége hírével!* (Jókai 1963: 291).
– *Nos,* ***uram****, hát mivel megy ön magasra, a fejével-e vagy a lábával?* (Jókai 1963:287)

2. Hivatalos megszólítási formák az erza-mordvinban és a magyarban

Mind az oroszban, mind az erza-mordvinban „a keresztnévvel és az apai névvel való megszólítás (udvariassági kitétel nélkül) megkülönböztetett udvariasságot fejez ki. A csak keresztnéven való megszólítás kizárólag baráti kapcsolatokban megengedhető. A politikai változások következtében egyre inkább tért hódítanak a nyugati szokások, a családnéven vagy a rangon való megszólítás az udvariassági kitétellel" (Sille 2005: 126).

Ha az erza-mordvinban a hivatalos megszólítás történhet a keresztnév és az apai név együttesével, a falukban – a rang + *ялгай!* (vocat. f. ялга) „barát/barátnő", a magyarban R. Graf meglátása szerint: a) megszólító szóval; b) tulajdonnével (pl. *Kovács úr*); c) fogalmi jegyre utaló szóval (pl. *mérnök úr*); d) névmással (pl. *ön*, *maga*, *te*) (Deme – Grétsy – Wacha 1999: 126).

Nézzük meg a tanárok megszólítását az általános és a középiskolában az erza-mordvinban és a magyarban.

Míg a Mordvin Köztársaságban a tanintézetekben a tanítókat és a tanárokat megszólíthatjuk a keresztnév és az apai név együttesével, Magyarországon számos különböző megszólítási mód van. Erről a magyarban I. Wacha azt írja: „A pedagógusok hivatalos és közömbös megszólítása a diákok részéről az általános iskola alsó tagozatában általában *tanító néni*, *tanító bácsi*, *tanár néni*, *tanár bácsi*, *igazgató néni*, *igazgató bácsi*. Ha távollétükben szólnak róluk, felnőttnek vagy több tanárnak a jelenlétében –, e formula előtt rendszerint ott található a tanár, tanárnő vezetékneve is. A felső tagozatban és a gimnáziumban a hivatalos és közömbös megszólítási mód: *a tanárnő*, *tanár úr*, *igazgatónő*, *igazgató úr*, és ritkán *igazgató asszony* is járja. Persze mindenütt udvariasabb a bővebb megszólítási forma: *Tanárnő, kérem*... stb.

Az általános iskola felső tagozatában és a gimnáziumban is szokásos *a Tanár néni (bácsi) (, kérem)* forma. Egyetemeken, főiskolákon a hallgatók oktatóikat *tanárnő*-nek, *tanár úr*-nak szokták szólítani és vezetéknevükkel együtt említani, ha róluk beszélnek. Az egyetemi tanárok megszólítása általában *professzor úr*. De *a tanár úr* forma is gyakori" (Deme – Grétsy – Wacha 1999: 256).

E.-m.– *Учинек эйсэнк,* ***Вера Петровна****. Бути документнэ а манчить – истямо алкуксонь леменк?*
– *Истя, мон уш ёвтыя тенк лемем*
– Vártuk önt, **Vera Petrovna**. Ha a dokumentumjai nem csapnak be, akkor ez az ön neve?
– Igen, én már megneveztem magam. (Сятко 1973:№ 1:33. A. T. fordítása)
– *Шумбрачи,* ***Василий Фомич****, а содаван? – венстинзе кеденэ тейтересь.*

– *О-о-о! Кинь мон неян! Тынь кода тезэнь понгиде?!*
– Jó napot kívánok, **Vaszilij Fomics**, nem ismer meg? – a lány nyújtotta a kezét.
– O-o-o! Kit látok! Honnan jött?! (Сятко 1967. № 4: 50. A. T. fordítása)
M. – ***Tanárnő kérem****! Szeretnék valamit kérdezni.*
– *Tessék* (Майер 1990: 32).
– ***Tanár úr****! A múlt héten beteg voltam, nem tudtam készülni.*
– *Mikorra tudja pótolni az anyagot?* (Майер 1990: 32).
– ***Tanár úr kérem****, én csak mentem a többivel.*
– *Hogyhogy ment a többivel? Hogy ment? Miért ment?* (Móricz 1976: 257).
– *Tessék helyet foglalni* ***professzor úr****!* (Móricz 1975: 691).

Ilyen módon, arra a következtetésre jutottunk, hogy a magyar nyelvben több megszólítási mód van, mint az erza-mordvinban.

Irodalom

Майер, Р. 1990. *Русско-венгерский учебный разговорник*. М. : Рус. яз.
ÉrtSz.: *A Magyar Nyelv Értelmező Szótára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete (szerk.). 1987. IV. kötet. Budapest: Akadémia kiadó.
Deme, L. et al. 1999. *Nyelvi illemtan*. Budapest: Szemipex kiadó.
Dr. Sille, I. 2005. *Illem. Etikett. Protokoll*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
Guszkova, A. 1981. *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei, a mai Magyar nyelvben.* Nyelvtudományi Értekezések. 106. szám. Budapest: Akadémiai kiadó.

Szépirodalmi források

Арапов, А. (гл. ред.). 2003. *Сятко*. № 1.
Арапов, А. (гл. ред.). 2005. *Сятко*. № 5.
Арапов, В. 1995. *Аштема ков: ёвтнемат: эйкакштнень ды од ломантнень туртов*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Ганчин, А. 1995. *Куш кемеде, куш илядо: ёвтнемат*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Доронин, А. 1996. *Баягань сулейть: роман*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Доронин, А. 1993. *Кочкодыкесь – пакся нармунь: роман*. Саранск: Морд. кн. изд-во.
Калинкин, И. 2000. *Васоло ки лангсо: повесть*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Ключагин, П. 1997. *Цёканька: ёвтнемат: средней ды старшей классо тонавтницятненень*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Коломасов, В. 1995. *Лавгинов: роман. Прончатов И. Сэняжа: стихть. Щеглов А. Гайкстак, бандура!: баллада ды стихть*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Любаев, П. 1994. *Васенце теште: документально-художественной повесть*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.

Мартынов, А. (гл. ред.). 1973. *Сятко.* № 1.
Мартынов, А. (сборникень пурныцясь). 1979. *Валдо чинть ало*. Саранск: Морд. кн. изд-вась.
Тикшайкин, А. (учредит.). 2002. *Ратор*. № 1.
Чесноков, Ф. 1990. *Од эрямонь увт: ёвтнемат, очеркть ды пьесат*. Саранск: Морд. кн. изд-во.
Щеглов, А. (гл. ред.). 1967. *Сятко.* № 4.
Щеглов, А. 1988. *Кавкстъ чачозь: роман. 2-це кн. Овтонь уголсо*. Саранск: Морд. кн. изд-во.
Czifferzszky, I. 1983. *A sete bárány és a kuvasz*. Budapest: Pallas-Antikvárium Kft.
Jókai, M. 1963. *És mégis mozog a föld I*. Budapest: Móra Ferenc könyvkiadó.
Jókai, M. 2003. *A nagyenyedi két fűzfa*. Budapest: Europa könyvkiadó.
Móricz, Zs. 1975. *Regények I*. Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.
Móricz, Zs. 1973. *Elbeszélések II.* Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.
Móricz, Zs. 1976. *Regények III.* Budapest: Szépirodalmi könyvkiadó.

A birtoklás kifejezése a magyarban és az olaszban

W. Somogyi Judit

1. A birtoklást, a valamihez való tartozást, a birtok és birtokos között fennálló kapcsolatot az egyes nyelvek eltérő morfo-szintaktikai és szemantikai eszközökkel jelenítik meg, a különbözőségek jellege és mértéke akár rokon nyelvek esetében is számottevő lehet. Az alábbiakban a birtoklás és a birtokviszony kifejezésének főbb lehetőségeit vetjük össze, elsősorban morfológiai megközelítésben, az agglutináló magyar és a flektáló olasz viszonylatában. Mivel az adott keretek között csak igen szelektív vizsgálatra nyílik lehetőség, a feltételezhetően inkongruenciát mutató eseteket vesszük figyelembe, de például a birtoklást vagy nem-birtoklást már önmagukban (alapalakjukban) jelentő kifejezésekkel (*gazdag, kopasz* stb.) nem foglalkozunk.

2. A birtoklás nyelvi kifejezése

A birtoklás (összetartozás), valamint a nem-birtoklás jelentését különböző nyelvi struktúrák fejezhetik ki. Mondatban a birtok és a birtokos megnevezése mellett a birtoklás ténye is megjelenik (*A kesztyű a bátyámé*); ennél kisebb szintű szerkezetekben megnevezésre kerülhet a birtoklás ténye és a birtok (*birtokában tart valamit*), illetve utalhatunk a birtokra és/vagy a birtokosra (*testvér, saját*; *céltalan*). A birtok és birtokos között fennálló alárendelő kapcsolatot birtokos jelzős szerkezet fejezi ki (*a fiú könyve*), de ez a viszony megjelenhet más nyelvi egységben, például minőségjelzős főnévi szerkezetben (*piros tetős ház*), összetett főnévben vagy melléknévben (*ablakszárny*, *kedveszegett*).

A birtokos reláció nem mindig jelent tényleges birtoklást: valóságos birtokviszonyon vagy birtoklásszerű kapcsolaton kívül jelölhet konkrét v. elvont összetartozást – rokonsági kapcsolatot, rész-egész vagy eredet-ok viszonyt, tulajdonságot (pl. *a hó fehérsége*) stb. - illetve formális birtokviszonyt (*Pécs városa*). A tagok összetartozására egyértelmű morfológiai elem utal(hat), amely általában csak az egyik tagot jelöli, és amelynek funkciója lehet kizárólag a birtoklás kifejezése; ebben az esetben ún. „nyelvtani birtoklásról", egyébként „nyelvtani jelentésről" vagy „szemantikai birtoklásról" beszélhetünk (Gaál 1978: 14). A magyarban léteznek a birtokviszony mindkét tagját megnevező jelöletlen alakok (*napfény*), és előfordulhat kétszeres jelölés is (*Kati<u>nak</u> a cipő<u>je</u>*). A reláció tagjai (birtok és birtokos) a mondatban, önállóan vagy a másik taggal szerkezetet alkotva, különböző szerepű összetevőként jelenhetnek meg (alany, tárgy stb.).

3. A birtoklás kifejezése az egyes nyelvi szinteken (morfo-szintaktikai jellemzők)

3.1. Morféma

A birtokosság a **magyarban** névszói alapkategória: birtokos személyjel jelöli a birtokos személyét és számát a birtokszón (*könyved*); birtokjel utal a birtokra a birtokost jelölő szón (*orvosé/övé*); a birtok többes számát birtoktöbbesítő jel mutatja (*kezei*). Birtokos személyjelet tartalmazhat néhány olyan, a névutók közé sorolt határozó ragos névszói névutó is, amely birtokos szerkezetből származik, és tartalmas főnévhez járulva szabályos birtokos jelzős szerkezetet alkot (vmi(nek) *alapján, céljából*) (Keszler 2000: 260-61).

Fentieken kívül a birtokost jelölik: a -nak/-nek rag „birtokos részeshatározó" (*dativus possessivus*) jelentésben (*Misinek van kutyája*); a rész-egész viszonyok megnevezési lehetőségei közül a birtoklást kifejező „rész az egészben" -ban/-ben ragja (*tag a csapatban → a csapat tagja*) (Hegedűs 2005: 70-71); a birtokra utalnak egyes melléknévképzők a „valamivel bíró, valamivel ellátott" jelentésben (*kalapos, szőke hajú*). Negatív birtoklást fejez ki a „valamivel nem rendelkezik" értelmű *-talan/-telen, -(a)tlan/-(e)tlen* fosztóképző (*hajléktalan*).

Az **olaszban** nincs pozitív birtoklást jelölő inflexiós vagy derivációs morféma. A latin *genitivus possessivus* rag csupán néhány összetett főnévben öröklődött át (nőnemű főnevek esetében az *ae* > *e* változás eredményeként): ol. *acquedotto* 'vízvezeték' < lat. *aquae ductus* stb. Negatív birtoklást fejeznek ki a több jelentésű *s-, dis-, a-, in-* prefixumok a „valamivel nem rendelkezik" jelentésben: *sdentato* 'fogatlan' (vs. *dentato* 'foggal bíró'), *disoccupato* 'munkanélküli', *atono* 'hangsúlytalan', *incolore* 'színtelen'. Itália egyes (déli) területein az *in-* (ritkábban az *inter-)* prefixum keresztnévhez járulva (*in* + X) az „X családjához tartozó" jelentésű családnevet eredményezi: *Indomenico* (Marcato 2009: 75). Ezek nem azonosak a magyar *Abafi* (< Aba fia) tipusú összetételekkel, amelyhez hasonló alakok (elvétve) léteznek az olaszban is: *Fittipaldi* (< *fi(glio di) Tipaldo* 'Tipaldo fia') (Marcato 2009: 76-77).

3.2. Szó

A birtokos reláció fogalmát önálló lexémaként már jelentésükben is kifejező, a birtokot megnevező főnevek (mint például a *barát* szó és annak olasz megfelelője: *amico*) mindkét nyelvben megtalálhatók, és morfoszintaktikai viselkedésük - a birtokosság szempontjából - nem mutat eltérést. Az összetett szavak a **magyarban** lehetnek jelöletlen vagy jeles szóalakokból létrejött

egységek. Előbbiek egyszeres jelölésű birtokos szerkezet redukciójából származnak. A jelöletlenség a birtokos számától függ: több birtokos esetén „visszaépül" a jelzős szintagma, amelyben a birtokszó ismét jelölést kap (*állomások főnök<u>e</u>*). Néhány jelöletlen összetétel névutós szerkezetre vezethető vissza (*munkanélküli*). A jelölt összetételeken jel állhat az előtagon (*kedv<u>e</u>szegett*), az utótagon (*világvég<u>e</u>*), vagy mindkettőn (*fej<u>e</u>búbj<u>a</u>*). Az előtag birtokjele nem az utótagra vonatkozik (nem azt jelöli birtokosként), hanem az összetételen „kívülre" mutat; a mindkét tagon jelölt szóalakok két birtokos szerkezetből származnak (Keszler 2000: 323).

A birtoklást kifejező egybeírt összetételek az **olaszban** mindig jelöletlenek; lehetnek birtokos jelzős szerkezet redukciójából származó endocentrikus összetett főnevek, vagy más szerkezetre (pl. VP) visszavezethető ezocentrikus összetételek: *nullatenente* 'nincstelen' (szó szerint: 'semmit bíró'); létezik néhány, a *senza* 'nélkül' elöljárószóval alkotott alak: *senzatetto* 'hajléktalan'. Az endocentrikus (N+N szerkezetű) összetételek többségében az olasz szintaktikai szabályoknak megfelelően a bal oldali elem a szerkezet feje, így ez veszi fel a többes szám jelét: *capi<u>s</u>tazione* 'állomásfőnökök'. (Hasonló, összetételen belüli többes jel előfordul a magyarban is, vö. *bolondo<u>k</u>háza*, azonban itt a birtokos áll többes számban, és az összetétel egyes számú alakkal nem létezik.) Több birtokos esetén - a magyarhoz hasonlóan – itt is megjelenik a birtokviszonyra utaló morféma, és a redukálódott alak „visszaépül" szintagmává: *capi <u>delle</u> stazioni* 'állomás<u>ok</u> főnökei'.

3.3. Szintagma

A **magyarban** a birtokos jelzős szerkezetben a birtok mindig jelölt, a birtokos lehet jelölt vagy jelöletlen. A birtokos a birtokjeles szó vonzata, szintaktikai szerepe lehet determináns vagy bővítmény. Előbbi esetben ragtalan főnév vagy személyes névmás, determinánsi pozícióban áll (megelőzi a predikatív NP-t /NUMP-t), és determinánsi jegyet kap: *a fiú+Ø könyve*. Utóbbi esetben a <u>-nak/-nek</u> ragot veszi fel (*dativus possessivus*); "belső topikalizáció" eredményeként szintén a birtokszó elé kerülhet (*a könyve a fiúnak → a fiúnak a könyve*), és bizonyos esetekben a mondatban az ige más vonzataival egy szintre emelkedhet (É. Kiss, Kiefer, Siptár 1998: 82-88), vagyis a mondat bármely helyére, elkülönült összetevőbe is kerülhet (Szabolcsi, Lackó 1992: 190).

Az **olaszban** a birtok sohasem jelölt, a birtokos megnevezése birtokos jelzős szerkezetben kétféle módon történhet: a) analitikus alakban, azaz főnevet vagy

személyes névmást tartalmazó prepozíciós szintagmával, amelynek alaptagja a *di* elöljáró szó (di NP/Pron. pers.]: *il libro del ragazzo* 'a fiú könyve', *il libro di lui* 'az ő könyve'; b) szintetikus formában, birtokos jelzővel kifejezve, amely jelöli a birtokos személyét és számát, de a birtokkal egyetetve jelöli annak nemét és számát is: *il suo libro* 'az ő könyve' (birtokos: E. sz. 3. személy; birtok: E. sz. hím nem). A birtokost megnevező elem - a *barát* tipusú főneveket nem számítva, vö. 3.2. – az olaszban nem vonzat. Az analitikus formában kifejezett birtokos mindig a birtokszó után áll, hasonlóan más minőségjelzős bővítményhez (*il libro grande* 'a nagy könyv'), amely lehet szintén *di*-vel álló prepozíciós szintagma is: *un cancello di ferro battuto* 'kovácsolt vas(ból készült) kapu', *il libro di matematica* 'a matematika könyv' stb. A birtokos jelzőnek sajátos státusa van, pl. csak ez kerülhet determinánsi pozícióba: *il suo libro* (kivételt képez a hivatali szövegben előforduló *il di lui padre* 'az ő apja' formula); fókusz vagy kontraszt esetén a főnév utáni (bővítményi) helyet foglalja el: *il libro suo*; az elidegeníthetetlen v. hozzátartozó (vagy annak vélt) birtokszó mellől elmarad: *Ho perso i* [miei] *guanti* 'elvesztettem a kesztyűmet' stb.

Mondatban a *di*NP alakban kifejezett birtokost bizonyos esetekben a hangsúlytalan, ún. partitiv-genitiv *ne* névmás helyettesítheti: *Ho visto il padre della ragazza* 'láttam a lány apját' → *Ne ho visto il padre*. A hangsúlytalan névmás az igéhez tapad, így a birtokos – a magyarhoz hasonlóan - kikerül a birtokos szerkezetből és igei bővitményi szintre emelkedik (Vanelli 1988: 108-109). A birtokost mondatban bizonyos feltételek esetén (pl. ha a birtokszó testrészt fejez ki) egy *a* prepozíciós alaptagú PP is megnevezheti: *Ho lavato le mani a Giulio/ a lui* 'Megmostam Gyula/az ő kezét' (Salvi 1988: 114-115). Ez az ún. indirekt bővítmény az ige bővítménye, amelyet a (teljes szám- és személyparadigmával rendelkező) dativusi hangsúlytalan névmás helyettesíthet: *Ho lavato le mani a Giulio* → *Gli ho lavato le mani*. A *ne* hangsúlytalan névmáshoz hasonlóan ez is az igéhez tapad, és – a *ne*-vel ellentétben, amelyik nem utal sem a birtokra, sem a birtokosra - jelöli a birtokos személyét, számát; 3. személy esetén a nemét is (*gli/le*); nem utal azonban semmilyen formában a birtokra.

3.4. Mondat

A birtoklás tényét mondatban mindkét nyelvben kifejezheti birtoklásige, névszói (névszói-igei) állítmány, igei szókapcsolat. Ez utóbbi esetében nincs lényeges eltérés a két nyelvben: az állítmány lehet ún. „tartalmas" ige (*birtokol vmit – possedere qc*)

vagy funkcióigével alkotott szerkezet (*birtokában tart vmit – tenere in possesso qc*). A birtokos a mondat alanya; a birtokszó az ige tárgyi v. határozós vonzata.

A **magyar** névszói v. névszói-igei állítmány (*A ház a fiúé/az övé (volt)*) **olasz** megfelelője mindig tartalmaz egy kopula szerepű elemet, amely a létigén kívül (*essere*) lehet néhány „gazdagabb jelentésű" ige (*rimanere* 'marad', *diventare* 'válik', *sembrare* 'tűnik' stb.). Ez utóbbiak mellett a birtokost - az állítmány névszói részeként - csak a (szintetikus alakú) birtokos jelző nevezheti meg (itt névmási szerepben), míg a létige mellett az analitikus forma is állhat: *La casa è del ragazzo/ di lui/suo* 'A ház a fiúé / az övé (= személyes névm.) / az övé (= birtokos jelző)'.

A birtoklásigét tartalmazó mondatokban jelentős különbségeket figyelhetünk meg a két nyelv viszonylatában. A **magyar** mondatban – *(Nekem) van házam* – az intranzitiv birtoklásige alanya a (birtokos személyjeles) birtokszó, a *–nak/-nek* ragos bővítményként kifejezett birtokos a felszíni szerkezetben nem mindig jelenik meg (mivel a birtokos személyére, számára vonatkozó információk a birtokszón megjelennek). Az **olasz** birtoklásige a tranzitiv *avere* (< *habere*): alanya a birtokos, tárgya a birtokot megnevező elem: *(Io) ho una casa.* (Az alany kifejezése itt azért nem kötelező, mert az ige személyragjai utalnak az alany számára és személyére.)

Kisebb eltérések mutatkoznak abban az esetben is, amikor a birtoklásigét tartalmazó mondatokban a birtokot megnevező főnévi szerkezet helyett főnévi igenév áll (*Palinak van mit olvasnia*). A **magyarban** ez az igenévi alany (ti. a *van* alanya) – azon túlmenően, hogy felveszi a birtokos személyjelet – kiegészül egy tárgyi vagy határozós bővítménnyel, és ezt kérdő formájú névmás tölti be (Keszler 2000: 403), a főnévi igenév vonzatkeretének megfelelően: *Misinek van kihez fordulnia/ kivel táncolnia /kinek adnia a kulcsot* stb. Az **olaszban** a főnévi igenév az *avere* tárgya; előtte csak a határozós vonzattal (is) álló ige esetében áll (a vonzatának megfelelő) kérdő névmás (az előbbi magyar mondatok olasz megfelelőiként: *Misi ha a chi rivolgersi /con chi ballare / a chi dare le chiavi* stb.). Tárgyas igéknél a főnévi igenév előtt a *da* (elöljárószó, itt mondatbevezető szerepben) áll: *Paolo ha da leggere* 'Palinak van mit olvasnia'. Ennek a mondatnak azonban másféle értelmezése is lehet: 'Palinak olvasnia kell'. Az olaszban ugyanis az *avere* számos igei szókapcsolatot alkot (pl. *avere fiducia in qc* 'bízik vkiben'), és ezek közé tartoznak az *avere da fare* 'dolga van (intranz.)', *avere da fare qc* 'meg kell csinálnia vmit' kifejezések is (ez utóbbiban a *fare* 'csinál' ige helyett más tárgyas ige is beilleszthető).

4. Összegzés

Vizsgálatunk során igyekeztünk minél átfogóbb képet adni az inkongruenciát mutató esetekről. Láthattuk, hogy minden vizsgált nyelvi szinten jelentős eltérések mutatkoznak a két nyelv viszonylatában, amelyek azonban nem minden esetben vezethezők vissza tipológiai különbségekre. Az eddigi eredmények biztos kiinduló pontként szolgálhatnak a téma teljes körű vizsgálatához, de egyben rávilágítanak a téma összetett voltára is.

Irodalom

É. Kiss K., Kiefer F., Siptár P. 1998. *Új magyar nyelvtan.* Budapest : Osiris.

Gaál E. 1978. *A birtoklás kifejezése a mai magyar nyelvben.* Nyelvtudományi Értekezések 97. sz. Bp.: Akadémiai.

Hegedűs, R. 2005. *Magyar nyelvtan.* Bp.: Tinta.

Keszler, B. (szerk.) 2000. *Magyar grammatika.* Bp.: Nemzeti tankönyvkiadó.

Marcato, C. 2009. *Nomi di persona, nomi di luogo. Introduzione all'onomastica italiana*. Bologna: Il Mulino.

Salvi G. 1988. Sintassi. In: *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (LRL), ed. Holtus G., Metzeltin M., Schmitt C., vol. IV. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 112-132.

Szabolcsi A., Laczkó T. 1992. A főnévi csoport szerkezete. In: Kiefer F. (szerk.). 1992. *Strukturális magyar nyelvtan.* 1. Mondattan. Bp.: Akadémiai. 179-298.

Vanelli, L. Morfosintassi. In: *Lexikon der Romanistischen Linguistik* (LRL), ed. Holtus G., Metzeltin M., Schmitt C., vol. IV. Tübingen: Max Niemeyer Verlag. 94-112.

Összetett szavak magyar-angol fordításban

Heltai Pál

1. Összetett szavak a nyelvészetben és a fordítástudományban

Az összetett szavak nyelvészeti szempontból átmenetet képeznek a szavak és a mondatszerkezetek között, ezért kutatásuk kiemelkedő jelentőséggel bír a nyelvészet legkülönbözőbb ágaiban. A morfológia a szóösszetételt a szóképzés eszközei között tárgyalja, a kognitív nyelvészet a kreatív, metaforikus szempontokat vizsgálja, a pszicholingvisztika a mentális lexikonban való tárolás kérdéseit, a nyelvoktatás az összetett szavak tanulását, az összetett szavak elsajátítása és használata során jelentkező interferencia, illetve az alkalmazott stratégiák kérdését kutatja.

A fordítástudomány eddig kevés figyelmet fordított az összetett szavakra. Kenny (2001) az írók által alkotott kreatív összetételek fordítását, és azt a következtetést vonja le, hogy az összetett szavak fordításában a feltételezett fordítási univerzálék közül elsősorban a normalizáció érvényesül.

A fordítás szempontjából további kérdések lehetségesek. Az összetett szavak létrehozása során mindig szemantikai sűrítés történik, az elemek közötti viszony sohasem explicit – az összetett szavak jelentése sohasem teljesen kompozicionális. Az összetett szavak továbbá gyakran hordoznak kultúra-specifikus elemeket: az adott kultúrától is függ, hogy egy nyelv a valóság mely elemeit lexikalizálja, és milyen módon, egyszerű vagy összetett szóval. Ezért az összetett szavak fordításának vizsgálata fontos támpontokat szolgáltathat a fordítási univerzálék, különösen az explicitáció, illetve a kultúra-specifikus kifejezések fordításának témakörében.

2. Az összetett szavak

A generatív nyelvészet arra törekedett, hogy az összetett szavakat mondatokból, ill. mellékmondatokból származtassa. Ez a kísérlet nem járt egyértelmű sikerrel (Downing 1977), ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a szóösszetétel mindig jelentéssűrítéssel jár: bizonyos jelentések, amelyek szükségesek az értelmezéshez, nem jelennek meg explicit formában, tehát az összetett szavak sohasem teljesen kompozicionálisak, illetve transzparensek (Libben 2006: 11). Az egyes összetevők közötti viszonyok sokfélék lehetnek, és különböző értelmezési lehetőségeket adnak. Az értelmezéshez figyelembe kell venni a konvencionális értelmezési módot, illetve a kontextust. Dressler szerint (2006) potenciálisan minden összetett szó poliszém. A *görögsaláta* például görögök által készített

saláta, de ha összevetjük az *uborkasaláta* és a *paradicsomsaláta* szóval, rájövünk, hogy értelmezhetnénk az utóbbiak mintájára is. Ugyancsak furcsa értelmezési lehetőségeket rejt magában az *üvegbetét*, ha jelentését a *szárnyasbetét*-tel vetjük össze, a *zsebszámológép* (ami nem a zsebeket számolja) az *arclemosó* (aminek a használatával még nem veszítjük el az arcunkat), a *csigatészta, fejadag, gyermekorvos, halottkém, motorosrendőr, , zsebtolvaj stb.* (A példák Tímár 1974-es *Nevető lexikon*jából származnak; ugyanezen forrás szerint a *safe sex* jelentése: 'páncélszekrénnyel folytatott szerelmi viszony, abszolút biztonságos').

Az összetett szavak lehetnek endo- és exocentrikusak, transzparensek és homályosak (metaforikusak), konvencionálisak (lexikalizáltak) és kreatívak. A mentális lexikonban való tárolás és előhívás vagy elemekként történik, vagy egységként. Előfordulhat, hogy ugyanazt az összetett szót bizonyos kontextusban egységként hívjuk elő, más kontextusban az elemekből rakjuk össze a beszédprodukció során. Általában feltételezhető, hogy az exocentrikus, homályos, metaforikus összetételeket egységként tároljuk és hívjuk elő, míg az endocentrikus, transzparens összetételeket lehet egységként és elemenként is tárolni és előhívni, a gyakoriságtól, a kontextustól és egyéb tényezőktől függően.

Az összetett szavakat részben az összetevők alapján értelmezzük, de mivel sohasem teljesen kompozicionálisak, ez önmagában nem elég. Az értelmezésben szerepet játszik a konvencionális értelmezés, a kontextus, és a többszörös összetételeknél az összetétel hierarchiája is.

3. Nyelvek közötti különbségek

A szóösszetétel univerzális szóképzési eszköz (Libben, Jarema 2006), de az egyes nyelvekben eltérő a súlya. A magyar nyelvben jóval több az összetett szó, mint az angolban, bár ha az utóbbiban igen nagy mennyiségben előforduló, különírt szókapcsolatokat is figyelembe vesszük, már nem olyan nagy a különbség. Elképzelhető, hogy a helyesírási különbség a mentális lexikonban való külön, illetve egységes tárolást tükrözi, és a magyar egybe írás azt tükrözi, hogy a magyar összetett szavakban erősebb a kohézió.

A magyar összetett szavak az angolban megfelelhetnek összetett szónak, szókapcsolatnak (bár ezeknek legalábbis egy részét szintén összetett szónak tekinthetjük), egyetlen tőszónak, képzett szónak vagy éppen zérónak, azaz nincs megfelelőjük. Elég gyakori a magyar összetett szó – angol egyszerű tőszó megfelelés; ez a nyelvtanulásban gyakran interferenciához, magyar-angol fordításban túlfordításhoz vezethet (vö. Duff 1989).

4. Összetett szavak a fordításban

Kenny (2001), mint említettük, úgy találta, hogy a kreatív összetételek fordításában a normalizáció érvényesül. További lehetséges vizsgálati szempontok a következők:

- Mivel az összetevők közötti viszony sohasem explicit, feltételezhető, hogy a fordítás során az összetett szavakat gyakran explicitálni kell;
- Az összetett szavak gyakran kultúra-specifikusak (az adott kultúrától függ, hogy a valóság mely elemeit lexikalizálja, és milyen módon, egyszerű vagy összetett szóval), tehát a kulturálisan kötött kifejezések fordítása során is gyakran várható explicitáció;
- Mivel a fordítás során a fordítók a legkisebb erőfeszítés elvét követik, és a fordítás monitor modellje szerint (Tirkkonen-Condit 2005) ami szó szerint fordítható, azt szó szerint fordítják (például a tolmácsolás, blattolás, gyors fordítás során), ez az összetett szavak fordítása során tükörfordításhoz vezethet.

A jelen dolgozatban ezekből a szempontokból vizsgáljuk az összetett szavak fordítását.

5. Összetett szavak Szabó Magda *Az ajtó* című regényében és két angol fordításában

Ebben a dolgozatban az említett szövegekben szereplő denominális, főnév + főnév típusú összetett szavakat vizsgáltam. A regényt angolra először az amerikai Margaret Stefan Draughon fordította 1994-ben, a második fordítást 2005-ben Len Rix zimbabwei születésű brit fordító készítette. Draughon amatőr fordítónak tekinthető, míg Rix több magyar regényt is sikerrel fordított angolra (ld. Ajtay-Horváth, 2010; Szilvási 2009).

A vizsgálat kézi módszerrel történt. A magyar szövegben azonosítottam az összetett szavakat, majd a mellé helyezett két angol szövegben megkerestem a fordítást. Összességében több mint ezer összetett szót regisztráltam. Az azonosítás természetesen nem mindig egyértelmű, hiszen a *gyógyszer, rendőr, kórház* és egy sor más szó esetében is kérdéses, összetett szóként érzékeljük-e őket, és önálló szónak tekinthetők-e az összetevők. Ez a kérdés azonban nem befolyásolta az elemzést, mivel ezeknek az elhomályosult összetételeknek általában állandó megfelelője van más nyelvekben, tehát az állandó megfelelő behelyettesítésén túl nem igényelnek bonyolultabb fordítási műveleteket. Az ismétlődő összetett szavakat csak akkor jegyeztem ki újra, ha más volt az angol fordításuk. A példáknál oldalszámot nem közlök, de a magyar szöveg

elektronikus változata alapján (ld. Magyar Elektronikus Könyvtár) az előfordulás pontos helye szükség esetén könnyen visszakereshető.

6. Eredmények

6.1 Állandó megfelelések

Az állandó megfelelésekkel kapcsolatban fordítási szempontból kevés érdemleges megfigyelést tehetünk. Mivel az összetett szavak általában specifikusabb fogalmakra vonatkoznak, mint a tőszavak, és gyakoriságuk is általában kisebb, az egyes nyelvek között jobb megfelelést mutatnak, és kevésbé jellemző rájuk a poliszémia, mint a gyakori tőszavakra. Így a fordításban a *gyufásdoboz, fűrészpor, virágcserép, fémlap* fordítása minden esetben *sawdust, matchbox, flower pot* és *metal plate.* Természetesen az angol megfelelő nem mindig összetett szó: *állatkínzás – cruelty to animals; ámbitusoszlop – pillars of the verandah; fogorvos – dentist; ítéletvégrehajtó – executioner; borsószem – pea; hajszál – hair; mentőkocsi – ambulance; magánhangzó – vowel.*

Ugyanakkor még itt is felmerül néhány érdekes kérdés, amelyekre a választ további kutatások adhatják meg. Ezek a következők:

- Figyelembe lehet-e venni az explicitáció, illetve implicitáció szempontjából az állandó megfeleléseket? Explicitebb-e a magyar *borsószem,* mint az angol *pea?*
- Ha a magyar összetett szónak az angolban tőszó az állandó megfelelője, származhat-e a fordításban veszteség abból, hogy az összetett szó egyes részeinek jelentését, az eseteleges asszociációkat, implikatúrákat a fordítás nem adja, nem adhatja vissza? Mennyiben járul hozzá a magyar **szöveg** jelentéséhez és értelmezéséhez, hogy a *borravaló* szó (*tip*) a borra utalhat, a *páncélszekrény*ben (*safe*) benne van a *páncél*, a *csordakút* a *csordára*, a pusztai állattartásra utal, vagy a *süldőlány* (*adolescent girl*) metaforája?

Megjegyzendő továbbá, hogy az angol ismétlés esetén sokkal gyakrabban rövidíti le az összetett szót egy tagra (Heltai 1988), míg a magyar hajlamos a teljes szót ismételni. (Ez a különbség lehet, hogy annak a fent említett (feltételezhető) sajátosságnak tudható be, hogy az angol szóösszetételek kohéziója lazább (amit az egybe- és különírás ingadozása is jelez. Az adott regény fordításában is megfigyelhető ez a tendencia: *betegszoba - hospital ward – ward, csordakút - farmyard well – well, ajtórés – doorway – door,* stb. Itt a további kutatásra váró kérdések közé sorolhatjuk a következőket:

- Mi az oka ennek a különbségnek?

- Magyarról angolra fordítás során milyen mértékű rövidítéssel kerülhető el a túlfordítás, hogyan érhet el a fordító természetesen hangzó angol szöveget?
- Hogyan hat a rövidítés a kontextuális hatás közvetítésére és a feldolgozhatóságra?
- Jellemzi-e a fordítót, illetve a fordítói kompetenciát a rövidítés?

6.2 Nem állandó megfelelések

Ha a magyar összetett szónak nincs állandó megfelelője az angolban, a fordító egy sor művelet között választhat: kifejtés, kihagyás, tükörfordítás, szóalkotás, átvétel, helyettesítés, adaptáció. A művelet kiválasztása során a relevancia elvének megfelelően arra törekszik, hogy ésszerű feldolgozási erőfeszítés mellett megfelelő kontextuális hatást érjen el. A műveletek a szerint is osztályozhatók, hogy a kontextuális hatás megőrzésére, vagy inkább a feldolgozási erőfeszítés csökkentésére törekednek (vö. Vermes 2005).

Az adatok alapján az adott regény két angol fordításában a következő esetekben nincs állandó megfelelés:
- Egyes véletlenszerű lexikai hiátusoknál (*ajtófélfa, szülőház*)
- A csak kifejezésekben szereplő összetételeknél (*farkasszem – farkasszemet néz*)
- A szintetikus összetételeknél (*pénzszerzés)*)
- A kulturálisan kötött kifejezéseknél (*komatál*)
- A kreatív összetételeknél (*egérosonás*)

6.2.1 Véletlen hiátusok, kifejezések

A véletlen hiátusok és a kifejezések fordításáról kevés általánosítható megállapítást tehetünk. Az utóbbiak esetében vagy van hasonló kifejezés az angolban, és akkor a fordító azt használja, vagy nincs, és akkor egyszerűsít, az értelmét adja vissza, vagy kifejezést alkot. Ezt az 1. táblázatban közölt fordítások illusztrálják:

1. táblázat: Kifejezésekben szereplő összetételek fordítása

farkasszemet néz	stare down
világéletemben	in my whole life
gyerekfejjel	with the head of a child
hajszálra	to a hair
mi az istennyilának	what the hell for
mint a faszent	like a wooden statue
a szemefénye	light of her life/ the gleam in her eye
Mint a vízfolyás	the talk flowed like water

A fordítások helyenként megkérdőjelezhetők, de itt nem az összetett szavak fordítása okozza a problémát.

6.2.2 Szintetikus összetételek

Szintetikus összetételek az angolban ugyanúgy előfordulnak, mint a magyarban, ezért nem teljesen világos, miért kevés a párhuzamos, szintetikus összetétellel történő fordítás. Az ilyen típusú magyar összetételeket többnyire mindkét fordító felbontással, azaz mellékmondattá alakítással fordítja angolra.

A mellékmondat általában explicitebb, mint a participiumos mondatrövidítő szerkezet vagy a deverbális főnév. Ugyanakkor nem bizonyított, hogy ez minden esetben így van-e, és valószínű, hogy a feldolgozás azt a formát érzékeli explicitebbnek, amely az adott kontextusban legkönnyebben értelmezhető. Ez feltételezhetően függ a gyakoriságtól, az explicitség szokásos szintjétől is (Heltai 2005).

Általában kérdéses, hogy explicitációnak tekintsük-e az összetett szavak fordításában a nyelvtani szerkezet minimális változtatását (*erdőszél – edge of wood; gazdalány – farmer's daughter; pénzszerzési okokból – to make money*), vagy csak azokat az eseteket, amikor a fordító nem rutin jellegű felbontást és/vagy betoldást alkalmaz, hanem meghatározó vagy magyarázó jelleggel kifejti a jelentést (*szennyespad – laundry basket which served as a bench*). Ez utóbbi esetet nevezhetjük tulajdonképpeni explicitációnak.

A nyelvtani átalakításokkal kapcsolatos rutin jellegű, formai explicitáció jelentős mértékű volt minkét fordítónál, míg a tulajdonképpeni explicitáció aránya nem különbözött lényegesen az implicitáció arányától. A szintetikus összetételek tipikus példáit mutatja be a 2. táblázat.

2. táblázat: Szintetikus összetételek fordítása

Szabó	Rix	Draughon
ajándékosztás	distribution	when the gifts had been given out
díjkiosztás napja	the day they gave me the prize	the day they awarded the prize
díjkiosztás napja	the day I was awarded the prize	the one on which the prize was awarded
halottgyalázás	interfering with corpses	tampering with the remains of the dead
hóseprés karácsonyi pillanatában	her sweep the Christmas snow	when she was clearing the snow at Christmas

hótakarítás	clearing the snow	snow removal
járdaseprés	sweep the pavement	to sweep the sidewalks
munkamegosztás	share the tasks	divide up the work

6.2.3 Kulturálisan kötött összetételek

A kulturálisan kötött összetett szavak azonosításában szintén voltak azonosítási nehézségek. Ettől eltekintve úgy tűnik, hogy ezeknek a szavaknak a fordításában nem az explicitáció dominált, hanem az implicitáció, a tükörfordítás, a kisebb-nagyobb adaptáció dominál. A 107 kulturálisan kötöttként azonosított kifejezés közül csak hatnak a fordításában fordult elő a tulajdonképpeni explicitáció (3. táblázat):

3. táblázat: Kulturálisan kötött összetételek fordítása

Szabó	Rix	Draughon
csigacsináló	tool for shaping pasta into snails	a tool that made snail-shaped noodles
kendőpettyező	kerchief decorator	the woman who decorated scarves
lakókonyha	kitchen dining area	lived-in kitchen
lakóközösség	(tenants) as a community	they
szemfelszedő	the invisible mender	the person who does invisible weaving
zsidótörvény (idején)	Jewish laws were in force	when laws restricted Jews.

6.2.4 Kreatív szóösszetételek

A kreatív szóösszetételek között megkülönböztethetünk olyan szóalkotásokat, amelyek az adott kommunikációs helyzetben a mondanivaló leggazdaságosabb kifejezésére jönnek létre, és az olyan alkotásokat, amelyeket művészi hatás céljából hoznak létre, elsősorban költők és írók. A kettő között azonban nincs éles határ.

Ezeknek az összetételeknek a fordításában viszonylag magasabb a tulajdonképpeni explicitációk száma, és kevesebb az implicitáció. Ugyanakkor jelentős a tükörfordítások száma is, de ebben a tekintetben a két fordító eltér. A fordításokat a 4. táblázat példái illusztrálják.

4. táblázat: Kreatív összetételek fordítása

Szabó	Rix	Draughon
emlékanyag	Things she'd learned by rote	memory of material
ételvivők	people bringing food	people bringing food
jutalomsütemény	his reward, a piece of pastry	reward of a piece of pastry
lengőszög	the degree to which	the degree to which
rongyszőnyegpóz	posing as a rag rug	ragrug pose
szellempillanat	at the same point in space and time	phantom moment

7. Következtetések

Az a feltételezést, hogy az összetett szavak fordítása különösképpen gyakran igényel explicitálást, a jelen vizsgálat nem tudta alátámasztani, elsősorban azért, mert nem világos, hogy mi feldolgozási szempontból mi tekinthető explicitációnak. Az adott magyar-angol fordításban az állandó megfelelők fordításában – a két nyelv általános különbségeinek megfelelően – több az implicitáció (de kérdés, hogy ezt tulajdonképpeni implicitációnak tekintsük-e). A szintetikus összetételek fordításában is csak akkor jelentős az explicitáció mértéke, ha a rutinszerű nyelvtani átváltásokból adódó explicitációt is figyelembe vesszük.

A kreatív szóösszetételek fordításában több tulajdonképpeni explicitáció fordult elő, mint implicitáció.

A kulturálisan kötött kifejezések fordításában az explicitációnál gyakoribb volt a tükörfordítási és az adaptáció. Ez bizonyos mértékig alátámasztja a szó szerinti fordítás tendenciájára vonatkozó elképzeléseket. Ugyanakkor ebben a két fordító között jelentős különbség volt, amit érdemes közelebbről szemügyre vennünk.

7.1 A két fordító különbsége

Az összetett szavak fordítása jelzi, hogy Draughon kevésbé tapasztalt fordító, mint Rix (bár félrefordítás mindkét fordítónál előfordul; vö. Ajtay-Horváth 2010). Draughon (a) az összetett szavak fordításában többször alkalmaz tükörfordítást; (b) az összetételt kevesebbszer redukálja egyszerű szóra; (c) az összetett szavakat gyakran alakítja át szintaktikai szerkezetekké.

Néhány példa a különbségekre (5. táblázat):

5. táblázat: A két fordító eltérései a szó szerinti fordítás tekintetében

Szabó M.	Rix	Draughon
ajtófélfa	door	frame of the door
ajtókeret	door	door frame
ajtórés	door	doorway
állatkínzás	cruelty to animals	torturing animals
állatrajongás	enthusiasm	passion for animals
arcképek	faces	pictures of faces
árokszélen	beside the ditch	on the side of the ditch
asztallap	table	table top

Draughon láthatólag jobban ragaszkodik a szó szerinti fordításhoz, Rix nagyvonalúbb. Ugyanakkor Ajtay-Horváth (2010: 88) azt is felveti, hogy Rix „Az egyéni nyelvi ötleteket kerüli, s ezzel… kényelmesebbé teszi a megértést, és kevésbé aktivizálja az olvasó fantáziáját. Legalábbis ezt érzi a magyar anyanyelvű, angolul is értő olvasó. Könnyen meglehet azonban, hogy ez nincs így: amit mi fakóbbnak érzünk, angol számára inkább elfogadható; a színes, egyéni és vibráló magyar stílus pedig az angol számára túl szentimentálisnak hat." Kérdés tehát, hogy Draughon szó szerinti fordítása, az angol olvasó számára szokatlanabb, nehezebben feldolgozható kifejezésmódja nem érzékelteti-e jobban az eredeti stílusát, nem ad-e több kontextuális hatást. Aminek nyomán az az általános kérdés is felmerülhet, hogy vajon általában van-e különbség a kontextuális hatás és a feldolgozás könnyebbségének egyensúlya között a magyar-angol és az angol-magyar fordítások között? Elképzelhető-e, hogy kisebb nyelvből nagyobb nyelvre történő fordítás során valamivel fontosabb a könnyebb feldolgozást biztosítani, míg ellenkező irányban az olvasó nagyobb erőfeszítésre hajlandó, hogy nagyobb kontextuális hatást kapjon – hogy jobban megismerje az eredeti szöveghez tartozó kultúrát?

Irodalom

Ajtay-Horváth M. 2010. *Szövegek, nyelvek, kultúrák.* Nyíregyháza: Bessenyei Könyvkiadó.

Downing, P. 1977. On the Creation and Use of English Compound Nouns. *Language*, 53: 810-842.

Dressler, W.U. 2006. Compound Types. In: Libben, G. & Jarema, G. (eds.), *The Representation and Processing of Compound Nouns.* Oxford: Oxford University Press. 23–44.

Duff, A. 1981. *The third language*. Oxford: Pergamon Press.

Szilvási Á. 2009. Peeping through the Keyhole of *The Door.* (English Translations of Magda Szabó *Az ajtó* Comparative Study). Veszprém: University of Pannonia Institute of English and American Studies. (Szakdolgozat)

Heltai, P. 1988. Contrastive Analysis of Terminological Systems and Bilingual Technical Dictionaries. *International Journal of Lexicography* 1, 1, 32–40.

Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K. and Fóris, Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 45–74.

Jarvis, S. & Pavlenko, A. 2007. *Crosslinguistic Influence in Language and Cognition*. London & New York: Routledge.

Kenny, D. 2001. *Lexis and Creativity in Translation. A Corpus-based Study*, Manchester: St. Jerome.

Libben, G. & Jarema, G. (eds.) 2006. *The Representation and Processing of Compound Nouns.* Oxford: Oxford University Press.

Libben, G. 2006. Why Study Compound Processing? In: Libben, G. & Jarema, G. (eds.), *The Representation and Processing of Compound Nouns.* Oxford: Oxford University Press. 1–22.

Tirkkonen-Condit, S. 2005. The Monitor Model Revisited: Evidence from Process Research. *Meta* 50(2): 405–414.

Vermes, A. P. 2005. *Proper names in translation: a relevance-theoretic analysis.* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.

Források

Szabó M. 2008. *Az ajtó.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

Szabó, M. *The Door*. (Transl. by Stefan Draughon). USA: Eastern European Monographs of Columbia University Press.

Szabó, M. *The Door*. (Transl. by Len Rix). London: Harvill Secker Publishing.

Tímár Gy. 1974. *Nevető Lexikon A-Z*. Budapest: Gondolat.

Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról

Klaudy Kinga

1. A fordító láthatatlanságának többféle értelmezése

Lawrence Venuti híres könyvének megjelenése (1995) óta gyakran emlegetjük „a fordító láthatatlanságát" anélkül, hogy különbséget tennénk a műfordítás, a szakfordítás és a fordítástudomány szempontjai között. Pedig itt három jól megkülönböztethető értelmezésről van szó.

A műfordításban, a fordító láthatatlansága nem azt jelenti, hogy nem tudjuk a nevét, hiszen a neve fel van tüntetve a szövegben. Regényfordítás esetében a könyv belső címlapján van a fordító neve, színdarab fordítása esetében a színlapon szerepel, vers, elbeszélés fordítása esetében a tartalomjegyzékben, vagy a fordított mű végén található. Ilyenkor a láthatatlanság azt jelenti, hogy a célnyelvi szövegen nem látszik, hogy fordítás, az olvasó úgy tudja olvasni, mintha eredeti szöveget olvasna.

Venuti könyvében számos angol és amerikai fordításkritikát gyűjt össze, melyek mind gördülékenységéért dicsérik a fordítást, és ha kifogásuk van ellene, akkor is a gördülékenyég hiányát róják fel hibául. Milyen a gördülékeny (fluent) fordítás? Nyelve modern és nem archaikus, köznyelvet használ és nem zsargont, nincsenek benne idegen szavak, a szintaxisa nem tükrözi a forrásnyelvi szintaxist, azonnal érthető, nem látszik rajta a fordító munkája (Venuti 1995: 4-5).

A fordító láthatatlansága az író primátusával is összefügg, csak az írónak van joga kreatívnak lenni, eredetit alkotni. És összefügg a fordító társadalmi elismertségével illetve annak hiányával is. Venuti csak az angolszász világot említi, bár a jelenség nyilván sokkal szélesebb körű, bizonyítja ezt a fordítók szerzői jogait nemzetközileg szabályozó, illetve nem egyértelműen szabályozó Berni Egyezmény is. A fordító láthatatlansága az angol világban azzal is együtt jár, hogy a fordítók kulturális filterként is működnek és kiszűrik az idegenséget az angolra fordított művekből. Honosítanak (domestication) ahelyett, hogy megismertetnék az angol olvasókat más kultúrák ízeivel, színeivel (foreignisation). Venuti könyvének célja, hogy láthatóbbá tegye a fordítókat, és ezért áttekinti az angolra való fordítás történetét a 17. századtól kezdve a honosítás és az idegenítés szempontjából.

A honosítás-idegenítés dichotómiája akárcsak a szabad fordítás és szolgai fordítás dichotómiája a magyar fordítástörténetben is nyomon követhető, úgyszintén a 17. századtól kezdve, elég ehhez csak Pázmányt Pétert idézni:

„Igyekeztem azon, hogy deák bötünek értelmét híve magyaráznám, a szólásnak módgyát pedig úgy ejteném, hogy ne látatnék deákból csigázott homályossággal repedezettnek, hanem oly kedvesen folyna, mint-ha először magyar embertül, magyarúl íratott volna" (Pázmány 1624). Mivel Venutiéhoz hasonló történeti áttekintéssel a magyar fordításkritikai irodalomról nem rendelkezünk, csak feltételezni tudjuk, hogy a magyar kultúrában is nyilván a fordító láthatatlansága, azaz a honosító fordítás mellett hangzott el több érv.

Másképp jelenik meg a fordító láthatatlansága a szakfordításban. Először is a fordító neve általában nincs is feltüntetve a fordításon, másodszor a gördülékenység, a transzparencia itt nem választás kérdése mint a műfordításban, itt a fordításnak valóban olyannak kell lennie mint a tiszta ablaküvegnek, semmiképpen nem vonhatja magára a figyelmet. Továbbá a szakfordító szerzői jogai még kétségesebbek, mint a műfordítóé: a szakfordító egy megbízót (intézmény, cég, vállalat) képvisel, és a megbízó vállalja a felelősséget a fordításért. A megbízó cég, miután kifizette a fordítást, szabadon használhatja, változtathat rajta, a fordító szerzői jogai itt is tisztázatlanok. A szakfordítók, mondhatni, még láthatatlanabbak, mint a műfordítók.

A fordítástudomány megjelenése a 20. század második felében csak erősítette a fordítók láthatatlanságát. Mivel a fordítástudomány (Translation Studies), akárcsak minden más tudomány is, az általánosításra törekszik. Minél több nyelv, minél több nyelvpár, minél több szöveg, minél több szövegtípus alapján igyekszik fordítási törvényszerűségeket levonni, szükségképpen nem foglalkozik az egyéni fordítói megoldásokkal, vagy a fordítók személyével.

Foglaljuk össze egy-egy mondatban a három megközelítés lényegét. A műfordítói megközelítés kulcsmondata, hogy a fordító kellő alázattal szolgálja a szerzőt vagy az olvasót. A szakfordítói megközelítés kulcsmondata, hogy a fordítás legyen tiszta, mint az ablaküveg. A fordítástudományi megközelítés kulcsmondata, hogy a fordító szövege és tevékenysége legyen annyira általánosítható, hogy tudományos következtetéseket lehessen levonni belőle.

Ennek tükrében meglepő, hogy mikor a fordító és tolmácsképzésre jelentkező hallgatóktól megkérdezzük, hogy miért szeretnének fordítók vagy tolmácsok lenni, az indoklások között első helyen szerepel a kreativitás, második helyen a függetlenség ((szellemi és anyagi), harmadik helyen az intellektuális kihívások, negyedik helyen pedig a változatosság.

2. A fordító személye a fordítástudomány klasszikusainál

A fordítástudomány klasszikusai nem foglalkoztak a fordító személyével. Mint említettük, a fordítástudomány lényege az egyéni fordítói tapasztalatok általánosítása, rendszerbe foglalása, lehetőség szerint fordítási törvényszerűségek megállapítása, ezért a fordítástudomány keletkezésekor a fordító személye szükségszerűen háttérbe szorult. James Holmes térképén (1988), mely hosszú időre megszabta a fordítástudomány főbb kutatási irányait (általános, leíró és alkalmazott fordítástudomány), nincs helye a fordító személyiségére irányuló kutatásoknak. Ez a helyzet a múlt század végén kezdett megváltozni, amikor a fordítástudományban a különböző fordulatok mentek végbe „cultural turn" „sociocultural turn", és a nyelvészeti megközelítést fokozatosan felváltotta (vagy legalábbis igyekezett felváltani) a kulturális és a szociokulturális megközelítés.

Williams és Chesterman (2002) a fordítástudományban használatos kutatási modelleket három csoportra osztja: összehasonlító modellek, folyamat modellek, és oksági modellek. Az összehasonlító modellek a fordítások szövegét vizsgálják, a folyamat modellek a fordítás folyamatát, az oksági modellek pedig a fordítások okait és következményeit. Vagyis azt, hogy mi van hatással a fordításra, és mire van hatással a fordítás. És itt már szerepet kap a fordító személye.

Egyrészt tehát azt vizsgáljuk, milyen hatással van a fordításra a fordító kognitív állapota (tudása, élettapasztalata, érzelmi állapota, attitűdje, önképe), a fordítói feladat jellege (instrukciók, technikai felszereltség, határidők), és a fordítás szociokulturális körülményei (fordítási tradiciók, nyelvek státusza, a fordítás és a fordítók helye a társadalomban). Másrészt pedig azt vizsgáljuk, milyen hatással van a fordítás a célnyelvi olvasó kognitív és érzelmi állapotára, a célnyelvi olvasó cselekedeteire, a célnyelvi társadalom állapotára, a célnyelvi állapotára, arra, hogy a célnyelvi társadalom tagjai hogyan ítélik meg a fordítást, arra, hogy a különböző kultúrák hogyan vélekednek egymásról. Mint látjuk, a kutatás súlypontja eltolódik a fordító és annak társadalmi helyzete irányába.

3. Empirikus kutatások

A Williams és Chesterman által kijelölt irányokban sok empirikus kutatásra lenne szükség. Egyelőre még nagyon kevés van. Dam és Korning Zethsen 2008-ban végzett egy felmérést a dán vállalati fordítók helyzetéről. Arra voltak kíváncsiak, valóban alacsony-e a fordítók státusza, és ez hogyan mérhető. Kutatásuk a szociológiai paradigmába illeszkedik bele, terepmunkát végeztek a

fordítók körében, összefüggéseket állapítottak meg az életkor, a nemi megoszlás, a neveltetés, a végzettség, a társadalmi státusz stb. között. Vizsgálták a fordítók önképét (hogyan látják magukat a fordítók), és társadalmi megítélését (hogyan látják a fordítókat ugyanannak a vállalatnak az alkalmazottai?).

Kutatásuk módszere az ún. „presztízs-kontinuum" felhasználása, mely abból indul ki, hogy az egyén magas presztízse a társadalomban négy tényezővel mérhető: (1) magas fizetés, (2) magas képzettség, (3) láthatóság/hírnév, (4) befolyás, hatalom. Nem pólusokról van szó természetesen, hanem skáláról. A megkérdezetteknek arról kellett nyilatkozni, hol helyezkednek el ezen skálán a fordítók?

A kiküldött kérdőívekre 13 dán magánvállalattól kaptak választ. A vállalatok kiválasztási kritériumai a következők voltak: 3-nál több fordító legyen alkalmazásban a vállalatnál, a fordítók főállású fordítók legyenek, és MA fokozattal rendelkezzenek fordításból. Összesen 100 kérdőívet értékeltek: 50 fordító és 50 egyéb alkalmazott kérdőívét. A kutatás eredményeit az 1. táblázat szemlélteti.

1.táblázat: Dán vállalati fordítók foglalkozási presztízsének mutatói

Magas/alacsony skála	**Fordítók**	**Nem fordítók**
Státusz általában	közepes: 2,87	közepes: 2,94
Fizetés	30 000-34 000 DKK	42 000 DKK
Képzettség	5-6 év	3-4 év: 57%
Titkári teendők	Nem (87%)	Igen (53%)
Hatalom/befolyás	2,57	2,54

A fordítók státuszát általában közepesnek ítélték mind a fordítók mind a nem fordítók. A fizetésüket a nem fordítók magasabbnak gondolták a valóságosnál, a képzettségüket pedig alacsonyabbnak. A nem fordítók 53 százaléka úgy gondolta, hogy a titkári teendők együtt járnak a fordítói foglalkozással, míg a fordítók 87 százaléka úgy gondolta, hogy nem. A fordítóknak a hatalom és befolyás szempontjából elfoglalt helyét mind a fordítók, mind a nem fordítók közepesre értékelték. A szerzők a fordítók láthatóságát (visibility) is vizsgálták: hol van a munkahelyük, a legtávolabbi zugban vagy a vállalat központi helyén, mennyire ismerik őket a nem fordítók, mennyire vannak tudatában munkájuk fontosságának? A „Hány fordítót ismer névről" kérdésre az alábbi arányokban válaszoltak az egyéb dolgozók: 71% mindegyiket, 17% néhányat, 13% egyet sem.

4. Az EU fordításpolitikájának szerepe a fordító státuszának megváltozásában

A fordítói szakma presztízsének növekedéséhez nagymértékben hozzájárul az Európai Unió fordításpolitikája. Az Európai Bizottság Fordítási Főigazgatóságában (Directorat General for Translation), a Parlamentben és a többi központi uniós intézményben dolgozó fordítók első benyomása, hogy itt minden a fordítókért van. Kiválóak a munkakörülmények, csökkennek a titkári, szervezési teendők, csökken az izoláltság, van kivel megbeszélni a problémákat. Ezzel együtt jár, hogy nő a fordítók felelőssége is. Az új fogalmakkal sokszor a fordítók találkoznak először és így a terminológusi munkát is nekik kell elvégezniük. Ebből a szempontból nagyon fontos az elméleti háttér megteremtése. Magyarországon a közelmúltban két doktori értekezés is született a témában Rádai-Kovács Éva (2009) értekezése az euroterminus-ról szól, Fischer Mártáé (2010) pedig a magyar fordítók terminológiai munkájáról. A *Fordítástudomány* című folyóirat gyakran közöl elméleti tanulmányokat az Európai Unió intézményeiben folyó fordítói/ terminológusi munkáról. Az elméleti megalapozás a jövőben egyre nagyobb szerepet játszhat a fordítói szakma társadalmi presztízsének növelésében.

Irodalom

Dam, H., Korning Zethsen, K. 2008. Translator Status. A Study of Danish Company Translators. *The Translator* Vol. 14. No.1. 71–96.

Fischer M. 2010. A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra. PhD értekezés, Budapest: ELTE.

Holmes, J. 1973/88. T*he Name and Nature of Translation Studies.* Amsterdam: Rodopi.

Pázmány P. 1624. Kempis Tamásnak Christus koveteserül Négy könyvei. Ford. Pázmány P. Viennae Austriae, Ex officinâ Typograficâ Matthaei Formicae.

Rádai-Kovács É. 2009. Az euroterminus, avagy az európai uniós terminológia jellemzői. PhD értekezés, Bp: ELTE.

Venuti, L. 1995. *The Translators' Invisibility. The History of Translation.* London: Routledge.

Williams, J., Chesterman, A. 2002. *The Map. A Beginner's Guide to Doing Research in TS.* Manchester: St Jerome.

Fordítók megakadásjelenségeinek vizsgálata páros fordítási helyzetben

Lesznyák Márta – Bakti Mária

1. Bevezetés

Kutatásunk célja az volt, hogy a páros fordítási feladat elvégzése során a fordítók beszédprodukciójában előforduló megakadásjelenségek jellegzetességeit vizsgálja. A spontán beszéd megakadásjelenségeit Gósy a következőképpen definiálja: „a spontán beszéd artikulációs, illetve percepciós folyamatosságát megakasztó, különféle jelenségeket nevezzük összefoglaló néven megakadásjelenségeknek" (Gósy 2004:7). A megakadásjelenségek a nyelvi tervezés különböző szintjein létrejövő zavar eredményeképpen jöhetnek létre (Gósy 2005, Huszár 2005, Levelt 1989). A megakadásjelenségeket a bizonytalanságból adódó jelenségekre és téves kivitelezés jelenségeire lehet felosztani (Gósy 2005:96). A bizonytalanságból adódó megakadásjelenségek a következők: néma szünetek, hezitálások, nyújtások, ismétlések, újraindítások és a töltelékszavak. A téves kivitelezés jelenségei (hiba típusú megakadásjelenségek): Freudi elszólás, morfológiai, szintaktikai hibák, kontamináció, téves szótalálás, „nyelvem hegyén van" jelenség, változtatás, sorrendiségi problémák, egyszerű nyelvbotlások (Gósy 2002). A hiba típusú megakadásjelenségek vizsgálata nagyban hozzájárult a beszédprodukció folyamatának feltárásához (Fromkin 1973, 1980), mivel a megakadások olyan folyamtokra világítanak rá, amelyek a hibátlan közlések elemzésekor rejtve maradnak (Shattuck-Hufnagel 1979:295). Fontos hangsúlyozni a megakadásjelenségek univerzális jellegét: a hibák okai nyelvenként, egyénenként, vagy helyzetenként különbözőek lehetnek, de a hibamechanizmusok egyénektől és nyelvektől függetlenek (Cutler 1981: 576).

2. A kutatás módszerei

2.1 Az adatgyűjtés

Az elemzéseink alapjául szolgáló hangfelvételek egy korábbi, folyamatorientált kutatásból származnak (Lesznyák 2007, 2009). E folyamatorientált kutatásban harminckét, nyelvtudás és fordítói tapasztalat szempontjából különböző alany vett részt. Az adatgyűjtés során kétféle eljárást alkalmaztunk. Az egyik az úgynevezett TA (think-aloud) technika, a másik a *páros fordítás* módszere volt. Ez utóbbi esetén két fordító egy célnyelvi szöveget hoz létre úgy, hogy közben meg kell beszélniük a felmerülő problémákat. Az így készült páros fordításokat használtuk fel elemzésünkhöz.

A 2003-2004-ben folytatott kutatásban a résztvevők egy 182 szavas újsághírt fordítottak angolról magyarra szótár segítségével. Az adatgyűjtés során hét páros fordításról készült hangfelvétel összesen 381,71 perc terjedelemben. A hangfelvételek még az eredeti kutatás során lejegyzésre kerültek. Elemzésünk alapját e hét hangfelvétel és átirataik képezték. A másodlagos elemzés előnye, hogy a vizsgálatban résztvevő személyek nem tudhatták, hogy megakadásjelenségeiket is elemezni fogjuk, ezért ezekre tudatos figyelmet egészen biztosan nem fordítottak.

2.2 A megakadások kategorizálása

A közel 382 percnyi hanganyag elemzésében mindkét szerző részt vett. Az értékelők közötti egyezés biztosítása érdekében a hét hangfelvétel közül egyet mindkét értékelő egymástól függetlenül elemzett, majd eredményeiket összehasonlították és közelítették egymáshoz besorolási szempontjaikat. Az egyeztetés során megegyeztek abban, hogy az olvasás és írás közben jelentkező megakadásokat nem vonják be az elemzésbe, hiszen ezek nem a beszélt, hanem az írott nyelvi percepció illetve produkció kérdéskörébe tartoznak.

A továbbiakban mindkét értékelő 3-3 felvételt és átiratot elemzett. Az elemzések összehasonlítása arra utal, hogy bizonyos jelenségek besorolása kutatásmódszertani szempontból problémás. Ezek a hezitálások és a töltelékszavak. Az előzetes egyeztetések ellenére az egyik értékelő percenként *nyolcat*, a másik értékelő pedig percenként *egyet* jegyzett le a kategorizálás során. Ez a nagy különbség arra utal, hogy a két kategória meghatározása, és a besorolás kritériumai nem egyértelműek, nagy mértékben függenek az értékelő szubjektív ítéletétől. Ezért a két fentebb említett kategóriát kihagytuk az elemzésből.

3. Az eredmények

3.1 A fordítók megakadásjelenségeinek száma és típusai

A 382 percnyi hangfelvételben 1332 megakadást regisztráltunk – bizonytalanságok és töltelékszavak nélkül. Ez átlagosan 3,5 megakadást jelent percenként. A megakadások túlnyomó többsége (1117 db – 84%) bizonytalanság. Mindössze 181 hibajelenséggel találkoztunk (14%), míg 32 megakadás (2%) több kategóriába is besorolható (1. ábra).

A bizonytalanságok túlsúlya összhangban van Gósy (2003) kutatási eredményeivel, ugyanakkor ellentmond Horváth (2004) eredményének, aki – szintén páros feladathelyzetben – több hibajelenséggel találkozott, mint

bizonytalansággal. A bizonytalanságok nagy arányát magyarázhatja a feladat jellege: a fordítási feladat egyszerre tekinthető szövegalkotásnak és komplex feladatmegoldásnak, amelyben erőteljesen dominálnak a tudatos kognitív tervezési és kontrollfolyamatok. Ez azt eredményezi, hogy a produkció lelassul, ezáltal pedig megnövekedhet azoknak a jelenségeknek az aránya, amelyek ezt az óvatosságot fejezik ki, mint például a nyújtások és újraindítások.

1. ábra: A megakadásjelenségek aránya párban dolgozó fordítók esetén

Ha az egyes megakadás-típusok gyakoriságát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a leggyakoribbak a nyújtások (35,6%), ezt követik az ismétlések (23%), majd az újraindítások (21%). A nyújtások és az újraindítások a lexikális hozzáférés és az artikulációs tervezés összehangolatlanságára utalnak, míg az ismétlések hátterében az artikulációs tervezés és más tervezési szintek összehangolatlansága állhat. Ezeket a problémákat okozhatja az a kognitív teher, melyet a komplex problémamegoldás és a szövegalkotás jelent a beszélő számára.

Emellett ezek az adatok azokat a korábbi kutatási eredményeket támasztják alá (Gósy 2003), melyek szerint a megakadások inkább a kezdeti tervezési szinteken jelentkeznek, artikulációs szinten már alig.

3.2 A kétnyelvű nyelvi módból eredő sajátosságok

Mivel kétnyelvű egyének kétnyelvű feladaton dolgoztak, feltételeztük, hogy Grosjean (1985, 2001/2007) elméletével összhangban viszonylag sok interferencia jelenséggel találkozunk majd.

Ezzel szemben az 1332 megakadásból mindössze 8 volt interferencia jellegű, ezekből is hetet egy beszélőhöz köthetünk. Ebből arra következtethetünk, hogy az interferencia megjelenése egyéni beszédmódhoz is kapcsolódhat. Vizsgálatunkban az interferenciát mutató személy érezhetően szívesen használta az angol nyelvet – akár magyar kontextusban is.

Másrészről úgy látszik, a fordítási feladat, bár két nyelv aktiválását feltételezi, mégis akadályozza az interferencia megjelenését, feltehetőleg azért, mert a feladat sikeres végrehajtásához legalább annyira szükség van hatékony gátló, mint serkentő mechanizmusokra, illetve ezek váltogatására. Az interferencia jelenségek alacsony száma az alanyok ilyen típusú kontroll-folyamatainak fejlettségére is utal.

3.3 Összehasonlítások korábbi kutatási eredményekkel

Vizsgálatunk eredményeit két korábbi kutatás eredményeivel tudjuk összevetni. Egyrészt Horváth 2004-ben szintén dialógus-helyzetekben vizsgálta a megakadásjelenségeket, bár ebben a kísérleti helyzetben a beszélők egynyelvű módban dolgoztak. Bakti (2010) szinkrontolmácsok megakadásjelenségeit vizsgálta; ez utóbbi kutatás a két nyelv használata miatt hasonlít saját vizsgálati helyzetünkre.

Ha a két dialógushelyzetet hasonlítjuk össze, akkor azt találjuk, hogy az összes megakadások tekintetében Horváth percenként 5 megakadást talált, míg vizsgálatunkban 3,5 ez a szám. Nem szabad azonban elfelejteni, hogy a hezitálások és a töltelékszavak kimaradtak az utóbbi átlag kiszámolásakor.

A két feladathelyzetre jellemző leggyakoribb megakadás-típusokat a 2. táblázat mutatja. Bár a térkép-feladatban Horváth több hibajelenséget talált, mint bizonytalanságot, a leggyakoribb megakadás-típusok mégis mutatnak hasonlóságot: a nyújtások és az ismétlések mindkét vizsgálatban előkelő helyen szerepelnek.

1. táblázat: A térkép- és a fordítás-feladathelyzetben jelentkező leggyakoribb megakadás-jelenségek

Térkép – feladat	**Fordítás - feladat**
1. szóváltoztatás	1. nyújtás
2. hezitálás	2. ismétlés
3. nyújtás	3. újraindítás
4. ismétlés	

A szóváltoztatások nagy arányát saját vizsgálatában Horváth azzal indokolja, hogy magát a feladatot úgy szerkesztették, hogy minél több produkciós hibát indukáljon. Ez az adott körülmények között működött is, saját vizsgálatunk azonban azt igazolja, hogy a *természetes* feladathelyzetben dolgozó beszélők megakadás-mintázatai inkább a monológ kísérletekben résztvevők megakadásaihoz hasonlítanak (Gósy 2003).

A szinkrontolmácsolási helyeztet jellemző megakadásjelenség-mintázattal (Bakti 2010) összehasonlítva azt az eredményt kaptuk, hogy a páros fordítói helyzetben lényegesen magasabb volt a változtatások és az ismétlések aránya, mint a szinkrontolmácsolás során. Az újraindítások előfordulási gyakorisága mind a két beszédhelyzetben közel azonos volt. Ugyanakkor morfológiai-szintaktikai hibák és téves szótalálások inkább a tolmácsok, mint a fordítók megakadásait jellemzik. Ezek a különbségek feltehetőleg a két közvetítési feladat ismert különbségeivel magyarázhatók.

3.4 Helyzet- és feladat-specifikus megfigyelések

Az elemzés elvégzése során néhány olyan jelenségre lettünk figyelmesek, amelyek speciálisan az adott feladathelyzethez kötődnek, ezért a szakirodalomban korábban még nem tárgyalták őket. Ugyanakkor felmerül a lehetősége annak, hogy ezek a jelenségek bizonyos mértékig általánosíthatóak, más helyzetekben is megjelenhetnek. Ilyen például az a megfigyelés, hogy a megakadásjelenségek eloszlása időben nem egyenletes. Néha hosszú perceken át alig egy-két megakadással találkozunk, máskor akár egy percen belül többel is. Megfigyeléseink szerint különösen sok megakadás jellemzi azokat a szakaszokat, amikor a fordítók éppen átváltási műveletet végeznek, tehát kognitív problémamegoldás folyik, illetve azokat a részeket, amikor a két fél véleménye nem egyezik valamilyen tekintetben. Ez utóbbi szociális problémahelyzetnek tekinthető. További vizsgálatokra lenne szükség annak megállapításához, hogy más életszerű helyzetekben mennyire egyenletes a megakadások eloszlása.

Dialógushelyzetek ismert jellegzetessége, hogy a partnerek párhuzamosan beszélnek. Megfigyeléseink szerint ez igen sok megakadást okoz, különösen újraindítást.

Példa:

*A: Testének ritmi_*

B: ***csavar szerintem***

A: *ritmikus*

Feltehetőleg a beszélő munkamemóriája túlterhelődik a kívülről érkező információk által, vagy más megközelítésben azt is mondhatjuk, hogy a produkciós rendszer mellett a percepciós is működésbe lép, megzavarva ezzel az előbbi működését, különös tekintettel a belső ellenőrző mechanizmusokra. Mivel a spontán beszédprodukció az esetek többségében nem monológok formájában történik, különösen érdekes kutatási kérdés lehet, hogy a beszélőpartner nyelvi viselkedése, hogyan befolyásolja a megakadásokat és ezáltal a produkciós mechanizmusokat.

4. Összegzés

Kutatásunk során a fordítók beszédprodukciójában előforduló megakadásjelenségeket vizsgáltuk páros fordítási helyzetben. A fordítói dialógusokban a bizonytalannságra utaló megakadásjelenségek voltak túlsúlyban, eredményünk összhangban van azokkal a korábbi kutatási eredményekkel, melyek szerint a beszédtervezési folyamat kezdeti szakaszaiban gyakoribbak a megakadások (Gósy 2003). A fordítói dialógusokban előforduló megakadásjelenség-mintázatot összehasonlítottuk más, nyelvek közötti kommunikációs, illetve dialógus helyzetben előforduló megakadájelenség-mintázattal. A megakadásjelenség-mintázatok közötti eltéréseket a beszédhelyzetek sajátosságai magyarázhatják. A szinkrontolmácsolás során a tolmácsok a hallott forrásnyelvi szöveg deverbalizált változata alapján hozzák létre a célnyelvi szöveget, a páros fordítói helyzetben a forrásnyelvi szöveg írott változata lesz a célnyelvi szöveg létrehozásának alapja. Az egynyelvű feladatorientált dialógus-helyzetben a kommunikáció nyelvváltás nélkül zajlik, a párbeszéd célja a téri-vizuális problémamegoldás.

Irodalom

Bakti M. 2010. Diszharmóniás jelenségek a szinkrotnolmácsok célnyelvi beszédprodukciójában. Doktori disszertáció, Budapest: ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola

Cutler, A. 1981. The reliability of speech error data. *Linguistics* 19. évf. 7/8. szám. 561–582.

Fromkin, V. (ed.) 1973. *Speech Errors as Linguistic Evidence.* The Hague: Mouton.

Fromkin, V. (ed.) 1980. *Errors in Linguistic Performance. Slips of the Tongue, Ear, Pen, and Hand.* New York: Academic Press.

Gósy M. 2002. A megakadásjelenségek eredete a spontán beszéd tervezési folyamatában. *Magyar nyelvőr*. 126. évf. 2. szám. 192–204.

Gósy M. 2003. A spontán beszédben előforduló megakadásjelenségek gyakorisága és összefüggései. *Magyar nyelvőr.* 127. évf. 3. szám. 257–277.

Gósy M. 2004. A spontán magyar beszéd megakadásainak hallás alapú gyűjteménye. In: Gósy, M (ed.) *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbotlás"-korpusz, tanulmányok.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 6–18.

Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika.* Budapest: Osiris Kiadó.

Grosjean, F. 1985. The bilingual as a competent but specific speaker-hearer. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 6. évf. 4. szám. 467–477.

Grosjean, F. 2001 / 2007. The bilingual's language modes. In: Li Wei (ed.) The Bilingualism Reader. Second Edition. London és New York: Routledge. 428– 449.

Huszár Á. 2005. *A gondolattól a szóig. A beszéd folyamata a nyelvbotlások tükrében.* Budapest: Tinta Kiadó.

Horváth V. 2004. Megakadásjelenségek a párbeszédekben. In: Gósy, M (ed.) *Beszédkutatás 2004. „Nyelvbotlás"-korpusz, tanulmányok.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.187–199.

Lesznyák, M. 2007. A fordítási folyamat explicit mutatói professzionális és laikus fordítók esetén. In: Heltai Pál (szerk): *Nyelvi modernizáció. Szaknyelv, fordítás, terminológia.* A XVI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszuson elhangzott előadások kötete . Gödöllő: Szent István Egyetem. 199–205.

Lesznyák, M. 2009. A szótárhasználat jellegzetességeinek változása a fordítói tapasztalat függvényében. In: Váradi Tamás (szerk): *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 57–69.

Levelt, W. J. M. 1989. *Speaking. From Intention to Articulation.* Cambridge MA: MIT Press.

Shattuck-Hufnagel, S. 1979. Speech Errors as Evidence for a Serial-Ordering Mechanism in Sentence Production. In: Cooper, W. and Walker, E. (eds.) *Sentence Processing: Psycholinguistic Studies Presented to Merrill Garrett.* Hillsdale NJ: Lawrence Earlbaum. 295–342.

Konvencionálisan indirekt beszédaktusok és pragmatikai ekvivalencia az angol-magyar filmszövegek fordításában

Polcz Károly

1. Bevezető

Az amerikai filmek szövegében gyakorta előforduló konvencionálisan indirekt direktív és komisszív beszédaktusok vizsgálata során – mint például a kérés, az utasítás, a tanács, a meghívás és az ajánlat – az elemző gyakran tapasztalja, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi megnyilatkozások között kisebb-nagyobb szemantikai eltérések vannak. Ennek egyik nyilvánvaló oka a szinkronitásra való törekvés. Mivel a célnyelvi szöveg nem lehet számottevően hosszabb vagy rövidebb a forrásnyelvinél, a fordítók gyakran kényszerülnek a szemantikai tartalom megváltoztatására, esetenként bizonyos lexikai elemek kihagyására. A fordítástudományban elfogadott nézet, hogy nem célszerű azt a célnyelvi adatot vizsgálni, amely nem ekvivalens a forrásnyelvi adattal, vagyis a valóság más szeletére utal (Klaudy 1999). Ha azonban a beszédaktusok fordításának pragmatikai szempontú vizsgálat végezzük, vagyis az elemzés tárgya a nyelvi udvariasság, direktség/indirektség, illetve formalitás/informalitás, felmerül a kérdés, hogy mennyiben szükséges figyelembe venni a szemantikai tartalmat. Jelen tanulmány célja kettős. 1000 forrásnyelvi és célnyelvi adat alapján egyrészről egy olyan szempontrendszer felvázolására teszek kísérletet, amelynek segítségével a szemantikai ekvivalencián túl leírhatóak a direktív és komisszív beszédaktusokra jellemző pragmatikai ekvivalencia-viszonyok, másrészről pedig meghatározható, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktus pragmatikailag mikor nem tekinthető ekvivalensnek, vagyis a pragmatikai elemzések során mikor célszerű kizárni a nyelvi adatot a vizsgálatból.

2. Pragmatikai ekvivalencia

Az ekvivalencia a fordítástudomány egyik legvitatottabb fogalma. Általánosságban fogalmazva „a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg egyenértékűségére" utal (Klaudy 1999:87). Snell-Hornby (1988/95) vitatja az ekvivalencia fogalmának hasznosságát, mert szerinte a nyelvek közötti szimmetria hamis látszatát kelti. House (1997) arra hívja fel a figyelmet, hogy az ekvivalenciát nem szabad azonosságként értelmezni, és az ekvivalencia az invarianciával köti össze. Az invariancia fogalma arra a közös halmazra utal, amiben a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg megegyezik. Ez mindig

az adott fordítási feladattól függ, ezért csakis relatív lehet. Az ekvivalens fordításnak pedig az invariancia követelmények kell megfelelnie.

A különböző ekvivalencia-felfogásokban a pragmatikai aspektusok is fontos szerepet játszanak. Emery (2004) értelmezésében a fordítás a forrásnyelvi szöveg pragmatikai jelentésének átültetése a célnyelvre összhangban a célnyelvre jellemző normákkal. House (1997) szerint az ekvivalencia nem más, mint a jelentés megőrzése a különböző nyelvekben. A jelentés szemantikai, pragmatikai és textuális aspektusait tartja fontosnak. Szavait idézve: „A fordítás a forrásnyelvi szöveg helyettesítése egy szemantikailag és pragmatikailag ekvivalens szöveggel […] (House 1997: 313–32). House megközelítésében az ekvivalencia a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg funkciójának azonosságában rejlik. De vajon milyen nyelvészeti eszközökkel vizsgálható az ekvivalencia, illetve a pragmatikai ekvivalencia konkrét forrásnyelvi és célnyelvi szövegek esetében? A kérdést House (1997) fordításértékelési modelljének rövid ismertetésével válaszolhatjuk meg.

3. House funkcionális-pragmatikai modellje (Translation Assessment Model)

House (1997) olyan funkcionális-pragmatikai fordításértékelési modell dolgozott ki, amelynek segítségével összehasonlítható a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg, feltárhatóak az ekvivalencia-viszonyok és az esetleges eltérések is. A modell lényege, hogy a szöveg szintaktikai és lexikai elemeihez, illetve textuális jellemzőihez pragmatikai funkciókat rendel.

Az elemzés szempontjait a Halliday-féle (1973) kontextuális paraméterek, a diskurzusmező, a diskurzushangvétel és a diskurzusmód adják. A diskurzusmező a szöveg témájára vagy tartalmára utal. A diskurzushangvétel a szerző és az olvasó, illetve a szereplők közötti kapcsolatot ragadja meg a társadalmi távolság/közelség dimenziójában. A diskurzusmód többek között azt vizsgálja, hogy a szerző mennyire vonja be az olvasót. A szöveg lehet monologizáló vagy dialóg jellegű. A monologizáló szöveggel a szerző távol tartja az olvasót, a dialóg jellegű szöveggel (például kérdések megfogalmazásával) pedig a szöveg bizonyos pontjain be is vonhatja az olvasót. A későbbi átdolgozott modellben a szövegkohéziót és a koherenciát is a diskurzusmód dimenziójában vizsgálja. Az ismertetett három szempont alapján feltárható a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek közötti szemantikai és pragmatikai ekvivalencia természete. De vajon felhasználható-e ez a modell a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktusok közötti ekvivalencia vizsgálatára is? A következő pontban erre a kérdésre keressük a választ.

4. A beszédaktusok fordítására adaptált modell

Ha a kutató a House-féle modell segítségével kívánja feltárni a beszédaktusok fordítására jellemző pragmatikai ekvivalencia-viszonyokat, akkor rögtön két problémával szembesül. Először is House ezt a modellt teljes szövegek vizsgálatára dolgozta ki, a beszédaktusok pedig szubtextuális elemek, csak egy-egy megnyilatkozást takarnak. Másodszor pedig a modell írott szövegek elemzésére szolgál. Bár a fordító a forgatókönyvet írott formában kapja meg, magától értetődő, hogy a fordítás során a beszélt nyelv jellegzetességeit kell szem előtt tartania. Tehát a modellt alkalmassá kell tenni beszédaktusok fordításának vizsgálatára.

Az adaptáció folyamatának ismertetetését a diskurzusmezővel kezdjük. Ahogy erről már az előzőekben is esett szó, a diskurzusmező a szöveg tartalmával hozható összefüggésbe. De vajon mi a tartalma egy-egy beszédaktusnak? Searle (1969) értelmezésében a beszélő egy beszédaktus kimondásával három aktust hajt végre. A megnyilatkozási aktust (a beszélő a nyelv eszközeit használja: morfémákat, szavakat, mondatokat), a propozíciós aktust (a nyelv referáló szerepe) és az illokúciós aktust (a beszélői szándék). A beszédaktusok diskurzusmezőjének meghatározásakor a propozíciós aktust és az illokúciós aktust szükséges figyelembe vennünk. A direktív és komisszív beszédaktusok esetében a propozíciós aktus a következőképpen ragadható meg. Ezek a beszédaktusok valamilyen cselekvés végrehatására utalnak. A kérés (direktívum) például a hallgató cselekvését, az ajánlat (komisszívum) pedig a beszélő cselekvését predikálja. Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy a propozíciós aktusok akkor ekvivalensek, ha a célnyelvi beszédaktus kimondásával ugyanazok a személyek ugyanazokat a cselekvéseket végzik el, mint a forrásnyelvi szövegben.

Az illokúciós aktus öt alapvető illokúciós célt, azaz tágabb beszélői szándékot fejezhet ki. Ezek a beszélői szándékok alkotják a beszédaktusok öt makroosztályát: állítók, utasítók (direktívumok), elkötelezők (komisszívumok), kifejezők és kinyilatkozatók (Searle 1979). A direktívumok illokúciós céljuk alapján ráveszik a hallgatót egy bizonyos cselekvés végrehajtására, a komisszívumok pedig a beszélőt kötelezik el egy bizonyos cselekvés elvégzése mellett. Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktus akkor ekvivalens, ha ugyanazt az illokúciós célt fejezik ki.

A beszédaktusok makroosztályain belül további aktusokat, azaz szűkebb beszélői szándékokat különböztethetünk meg. A direktív beszédaktusokon belül különbséget tehetünk a kérés, utasítás, tanács és meghívás, a komisszívumokon belül pedig az ajánlat és az ígéret között. Ezeket a szűkebb beszélői szándékokat

aktusminőségnek nevezzük (Krékits 2006). Ennek alapján azt állíthatjuk, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktus akkor ekvivalens, ha ugyanazt az aktusminőséget fejezik ki.

A diskurzushangvétel dimenziójában a szereplők közötti személyközi kapcsolatok alakulását vizsgáljuk. Itt nyílik mód annak megfigyelésére, hogy a nyelvi udvariasság, direktség/indirektség, formalitás/informalitás hogyan változik a célnyelvi megnyilatkozásban a forrásnyelvi megnyilatkozáshoz képest. Számos empirikus tanulmány bizonyítja, hogy a beszédaktusok kultúraspecifikusak. Ez a direktív és komisszív beszédaktusok esetében azt jelenti, hogy a nyelvi direktség és az ehhez kapcsolódó nyelvi udvariasság kultúránként eltérő lehet. A pragmatikai ekvivalencia megteremtésénél a fordítónak ezt a tényt figyelembe kell vennie és el kell döntenie, hogy a célnyelvi vagy a forrásnyelvi normához kíván-e alkalmazkodni.

A diskurzusmód dimenziójában a koherenciát vetjük vizsgálat alá, amelynek két típusát, az illokúciós szekvencián belüli koherenciát, illetve a beszédaktus és a képi világ közötti koherenciát különböztetjük meg. A beszédaktusok ún. illokúciós szekvenciákba szerveződnek. Ez hozza létre a dialógus koherenciáját. Ez annyit jelent, hogy bizonyos beszédaktusokat csakis bizonyos beszédaktusok követhetnek. Például a kérés beszédaktusát követheti az ígéret vagy a visszautasítás, de nem követheti a hallgató részéről a köszönet, mert ez inkoherenssé tenné a dialógust. A beszédaktus és a képi világ közötti koherencia azt jelenti, hogy a beszédaktusnak azzal is koherensnek kell lennie, amit a néző a képen lát, tehát a kérést nonverbálisan például a kérés teljesítése követi. Ennek alapján az állíthatjuk, hogy a célnyelvi és a forrásnyelvi beszédaktus akkor ekvivalens, ha a célnyelvi beszédaktus koherensen illeszkedik az illokúciós szekvenciába és a képi világba.

5. A modell alkalmazása

Most pedig vizsgáljuk meg, hogyan alkalmazható az adaptált modell a beszédaktusok közötti ekvivalencia vizsgálata során. Egy utasszállító repülőgép fedélzetén az utaskísérő a következő megnyilatkozást intézi az egyik utashoz: *Would you put your seat back up please? – Bekapcsolná a biztonsági övet?* (L322 01.27). A diskurzusmezőt vizsgálva azt találjuk, hogy a forrásnyelvi és a célnyelvi propozíció szemantikai tartalma részben eltér. A forrásnyelvi szövegben az utaskísérő arra utasítja az utast, hogy állítsa függőleges helyzetbe a széktámlát, míg a célnyelvi szövegben a biztonsági öv bekapcsolására hívja fel a figyelmét.

Az illokúciós cél és az aktusminőség megegyezik, ugyanis mindkét esetben direktív beszédaktus (hallgató cselekvése), illetve a direktívumokon belül a szűkebb beszélői szándékot, vagyis az aktusminőséget vizsgálva utasítás hangzott el (az udvarias kérdő forma ellenére az utasnak nincs lehetősége megtagadni az aktus végrehatását). A diskurzushangvétel tekintetében a nyelvi direktség és a formalitás ekvivalensnek mondható. Az utasítás beszédaktusa mindkét nyelven konvencionálisan indirekt formában hangzott el. A forrásnyelvi formalitást a célnyelven a magázódó forma használata fejezi ki. A diskurzusmód textuális paraméterében a propozícióban megfigyelt jelentős szemantikai eltérés ellenére nem mutatható ki inkoherencia, ugyanis a néző csak annyit érzékel, hogy az utas verbálisan jelzi, hogy a cselekvést végrehajtja, azonban a nonverbális reakció a kameramozgás miatt a képen már nem látható. A kérdés a következőképpen fogalmazható meg: a jelentős szemantikai eltérés miatt ki kell-e zárnunk a beszédaktust a pragmatikai elemzésből? Megítélésem szerint a válasz nemleges. A szemantikai eltérést nyilván az okozza, hogy a fordító a szinkronitást tartotta szem előtt. A szemantikailag pontos fordítás túl hosszú a forrásnyelvi szöveghez képest, így a kép és a hang aszinkronba került volna. A szemantikai eltérés azonban koherenciális problémákat nem okoz, mindkét esetben direktívum, illetve azon belül utasítás hangzott el, így a beszédaktus fordítása a diskurzushangvétel dimenziójában pragmatikailag vizsgálható.

A következő példában a történet egyik főszereplője (Boone) váratlan látogatást tesz a húgánál (Shannon), aki éppen elmenni készül otthonról. *SHANNON: Listen, this isn't really a good time. Bryan and I were just on our way to meet some friends.* ***Why don't you give me a call tomorrow?*** *Please! BOONE: Okey. – SHANNON: Figyi, nem a legjobbkor jöttél. Bryannel éppen a barátainkhoz készülünk.* ***Mi lenne, ha holnap felhívnálak?*** *Kérlek! BOONE: Rendben! Jó szórakozást!* (L113: 10.52). A diskurzusmező tekintetében azt tapasztaljuk, hogy a célnyelvi megnyilatkozás propozíciós tartalma megváltozott. A forrásnyelvi szövegben Boone végzi a cselekvést (*Hívj fel holnap!*), a célnyelvi szövegben pedig Shannon (*Mi lenne, ha holnap felhívnálak*). A cselekvő személyének megváltoztatása hatással van az illokúciós célra és az aktusminőségre. A forrásnyelvi direktív beszédaktus komisszív beszédaktussá változik, így a kérésből ajánlat lesz. A beszédaktus típusának megváltoztatása érinti a beszédturnusok közötti koherenciát. Boone válaszában megváltozik az *Okey*/*Rendben* elemeknek diskurzusban betöltött funkciója. Míg forrásnyelvben az *Okey* az ígéret funkcióját tölti be (Boone megígéri, hogy felhívja a húgát), addig a célnyelvben a *Rendben* az ajánlatra történő reagálásként egyetértést vagy engedélyt

fejezheti ki (Boone egyetért/megengedi, hogy a lány felhívja őt). Összegezve azt tapasztaljuk, hogy a forrásnyelvi kérés–ígéret illokúciós szekvenciája a célnyelvben ajánlat–egyetértés/engedély szekvenciára változik, ezzel problémákat okoz a verbális koherenciában. Vajon vizsgálható-e a forrásnyelvi és a célnyelvi beszédaktus közötti ekvivalencia, ha a fordítás során megváltozik a beszédaktus illokúciós célja? A válasz természetesen nemleges, hiszen nincs értelme összevetni egy direktív (forrásnyelv) és egy komiszív (célnyelv) beszédaktust.

6. Konklúzió

Összegzésképpen két kérdést kell feltennünk. Az első kérdés így hangzik: a fordított beszédaktusok pragmatikai elemzések során mi a fordítás invariánsa, vagyis mi az, amit a fordítónak mindenképpen át kell ültetnie, hogy a szöveg koherens maradjon? A fenti példákból egyértelmű, hogy a fordítás invariánsa az illokúciós cél, vagyis a beszédaktus makrotípusa. A másik kérdés a következőképpen fogalmazható meg: mikor célszerű kizárni egy nyelvi adatot a vizsgálatból? A fentiekből következően akkor, ha a fordítás során megváltozik a beszédaktus illokúciós célja, ugyanis ebben az esetben a célnyelvi beszédaktus már a forrásnyelviétől eltérő makroosztályba sorolható. Az eltérő makroosztályba tartozó beszédaktusok létrehozására pedig más-más szabályok vonatkoznak (pl. direktívum vs. komisszívum; l. Searle 1979).

Irodalom

Emery, P. G. 2004. Translation, Equivalence and Fidelity: A Pragmatic Approach. *Babel* Vol. 50. No. 2. 143–167.

Halliday, M. A. K. 1973. *Explorations in the Functions of Language*. London: Arnold.

House, J. 1997. *Translation Qualitity Assessment.* Tübingen: Günter Narr Verlag.

Klaudy, K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe.* Budapest: Scholastica.

Krékits, J. 2006. *Felszólító performatív beszédaktusok.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Searle, J. R. 1969. *Speech Acts: An essay in the philosophy of language.* Cambridge: Cambridge University Press.

Searle, J. R. 1979. *Expression and Meaning.* Cambridge: Cambridge University Press.

Snell-Hornby, M. 1988/95. *Translation Studies: An Integrated Approach.* Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.

Források

Lost 1. évad. 2004. Touchstone Television. (Magyar szöveg: Vajda Evelin)

Új interkulturális tréningforma virtuális nemzetközi osztályteremben

Falkné Bánó Klára

Az elmúlt évtizedben Magyarországon jellemző új oktatási-tanulási formává vált az **elektronikus tanulás**, melynek különböző formáival találkozunk. Az **e-learning** megoldások segítségével elérhető oktatási formák egyik változata a saját ütemezésű képzés, melynek során a hallgatók határozzák meg az elsajátítás ütemét, Például elektronikus levelezés, e-mailek segítségével. Mivel a résztvevők nem ugyanabban az időpontban vesznek részt a képzésben, ezt az oktatási-tanulási módszert **aszinkron képzésnek** is szokták nevezni. Az e-learning oktatási formák másik változata a **szinkron online**, élő e-learning tanulás, melynek során a földrajzilag különböző helyen lévő tanulók és a tanár egy időben érik el a képzési felületet. Ebben az esetben a diák és a tanár élő kommunikációja a jellemző tanulási forma. A szinkron online képzésen lehet jelentkezni, szóban vagy írásban kérdést feltenni, és azonnal válaszolni arra (Forgó 2007). Mindkét változat jellemző az oktatásban is, de a (nemzetközi) vállalati tréningek esetében is gyakori az e-learning módszer alkalmazása. Például a webináriumok, vagy webszemináriumok a szinkron típusú képzést alkalmazzák, és a virtuális osztálytermi tréningek is ebbe a kategóriába tartoznak. Van olyan típus, a **vegyes oktatás** (blended learning), amely az e-learninges és a hagyományos oktatási formákat elegyíti össze, egyesítve azok előnyeit.

1. Interkulturális virtuális osztálytermi tréningek

2009. decemberben, egy brit interkulturális konzultációval és tréningekkel foglalkozó cég felkérésére kisérleti, pilot projektjének keretében három kétórás virtual classroom training, azaz **virtuális osztálytermi tréning** tartására kaptunk felkérést egy közismert telekommunikációs multinacionális vállalat számos kulturális háttérrel rendelkező, összesen harminckét alkalmazottja számára. A különböző európai városokból regisztráló résztvevőkkel az internet, a skype és a telefon kombinációjának segítségével történt a kapcsolattartás, webkamerával ellátott számítógépről.

A párhuzamosan futó országspecifikus tréningek közül ennek a programnak szlovák, cseh, német, valamint portugál alkalmazott résztvevői Magyarországot választották a felajánlott CSOT, azaz country-specific online training, országspecifikus oktatási programok közül. A hallgatók a virtuális osztálytermi tréninget megelőzően többórás egyéni munkával átvettek egy

részben néhány alap elméleti interkulturális kategóriát, ezeknek magyarországi vonatkozásait, és néhány Magyarországról szóló alapinformációt tartalmazó internetes anyagot.

A megbízó cég a tréningek előtt két egyórás előkészítő trénerképző online foglalkozást tartott, amelyeken a brit cég egyik vezetője egyszemélyes „one to one", főként technikai, de részben módszertani felkészítéssel is segítette az új típusú tréningek tartására való felkészülést.

2. A kombinált módszerekkel működő tréningek sajátosságai

Az előkészítő trénerképző foglalkozásokon felhívták a figyelmet a virtuális környezetben tartott tréningek sajátosságaira, **előnyeire**, illetve a várható **buktatókra**. Ezeknek két csoportját különböztethetjük meg: a technikai, illetve az ezekhez szorosan kapcsolódó tréner, illetve résztvevői viselkedési formák jellemzőit, illetve problémáit. A tapasztalat is igazolta ezeknek az előre jelzett kérdésterületeknek a fontosságát.

Az online osztályterem minden szükséges eszközzel történő felállítása a tréning előtt megtörtént az interneten. Ez magába foglalta a részben a tréner által, megadott szempontok alapján, részben a megbízó cég által korábban elkészített power point prezentáció előzetes felmásolását is. A foglalkozás megkezdése előtt néhány perccel a tréner az interneten be kellett, hogy lépjen a feltelepített osztályterembe, és előre kipróbált technikai instrukciók alapján telefon, illetve skype kapcsolatba is lépett a virtuális oktatási helyszínnel.

A három tréning külön, 9-12 résztvevővel zajlott. A résztvevők egyenként, mintegy tíz percnyi idő alatt léptek be, ez a képernyőn is látható volt, így lehetőség volt egyenként üdvözölni őket. A résztvevők többen jelezték, hogy technikai nehézségeik voltak a belépésnél. Mivel nem egyszerre regisztráltak, esetünkben lehetőség nyílt arra, hogy egy-egy percet beszéljenek magukról. Ha nagyobb az összlétszám, nem szerencsés online tréning esetében az a módszer, hogy mindenki mutatkozzon be néhány percben, különösen, ha több helyszínről történik a bejelentkezés (McKinnie 2009).

Rögtön a kezdetektől nyilvánvalóvá vált, amire már felhívták a trénerek figyelmét, hogy egy internetes, online tréning egészen más, mint egy személyes kapcsolatú oktatási forma. Sokkal intenzívebb, aktívabb kapcsolatra van szükség, mert a személyes jelenlét hiányát pótolni kell. Ki kell alakítani külön tréner stílust az internetes tréningre, egészen más az on-line kommunikáció. Például kommunikálni kell a háttérben zajló előkészítő tevékenységeket, ne

legyenek hosszú csendek. Ugyanakkor hosszabb anekdota elmesélése alatt a résztvevők esetleg e-mailjeiket kezdik olvasni (McKinnie 2009). Nagyon gyakorlat orientált tréningre van szükség virtuális környezetben, és állandóan aktívan le kell kötni a résztvevők figyelmét. A tréning elején meg kell határozni az interakció eszközeit és módszereit. Például hang, chat pod, emóció ikonok (emoticons) tetszés, vagy nem tetszés nyilvánítására, kérdés, probléma jelzésére, és fel kell hívni a figyelmet, hogy ezek a képernyőn hol találhatók (Global Excellence 2009). A megbízó cég előkészítő trénere is jelen volt a tréningek első részében résztvevőként, ha esetleg technikai segítségre lenne szükség. Rejtett jelenléte segítséget jelentett a legfőbb nehézség leküzdésében, nevezetesen abban, hogy az ilyen típusú oktatási forma nagyon intenzív, több irányú koncentrációt igényel, ezért nagyon fárasztó. A tréner prezentációja közben is, de főleg az interaktív tevékenységek közben a képernyőn egyszerre jelennek meg az írásos kérdések a **chat pod** felületen, a jelentkezések az **emóció ikonokban**, hogy ki a következő hozzászóló, esetleges tetszés, vagy éppen nemtetszés nyilvánítás, egyetértés vagy egyet nem értés jelzése ugyanott, és csak a tréner által látható, csak neki szóló hozzászólások megjelenése a képernyő egy másik részfelületén történik. Például így értesített a megbízó cég trénere, hogy nem vettem észre egy jelentkezést, mert éppen egy mindenki számára írt kérdést olvastam fel. Számos dologra kell egy időben koncentrálni. Nem véletlen, hogy a virtuális osztálytermi oktatási módszerekről előzetesen kapott anyag is felhívja a figyelmet, 14-15 résztvevő esetén már érdemes két trénernek együtt dolgozni, amíg az egyik beszél, a másik előkészítheti a következő gyakorlatot, válaszolhat írásban a chat podon megjelenő megjegyzésekre, kérdésekre (McKinnie 2009). Az ezzel kapcsolatos probléma akkor jelentkezhet, ha nem tudják előre, hány résztvevőre számíthatnak. A szóbanforgó tréningek esetében is volt, hogy 20-22 főre számítottak, de volt, aki az időeltolódás miatt nem regisztrált Dél-Amerikából, volt, aki nem tudott bejelentkezni műszaki okok miatt, stb. A technikai háttér állandó biztosított jelenléte is megszűnhet egy esetleges áramkihagyás, vagy az internet szolgáltatás kihagyása miatt, ez a rizikó faktor is mindenképpen az ilyen típusú tréningek hátrányai közé sorolható.

A **személytelenséget** is problémaként lehet említeni, és erre több szakember is felhívja a figyelmet. Pedagógiailag többen azt tartják helyesnek, ha a résztvevők egyenrangúan, arccal és hanggal kapcsolódnak be egy webináriumprogramba, és nem egy virtuális avatarral néz szembe a webkamerán át látható és hallható tanár (Fülöp 2009). Az is igaz azonban, hogy

ha nagyobb a résztvevők száma 10-12 főnél, nehéz a webkamerás részvételt irányítani. Ez a helyzet a három interkulturális tréningen is felmerült, de nem volt különösebben zavaró tényező, hogy a résztvevők csak hanggal szerepeltek.

A virtuális osztálytermi foglalkozások lényeges **előnyeiről** sem szabad megfeledkezni. Az utazási, illetve szállásköltségek szükségtelenné válása komoly anyagi és idő ráfordítási megtakarítást jelent mind a résztvevők, mind a trénerek számára. Ez olyan fontos előnyt jelent, hogy előre látható, az ilyen típusú oktatási formák a jövőben egyre inkább előtérbe fognak kerülni.

3. A tréning folyamat

A tréning az előzetesen elkészített power point forgatókönyvet követte. A tréner rövid bemutatkozását a program tervezett folyamatának bemutatása követte, ezen belül a célkitűzések, illetve a munkamódszerek ismertetése. Legfőbb **célkitűzésként** egyrészt a korábban egyéni munkával átvett országspecifikus információk tréner általi kontextualizálását, élő gyakorlati tartalommal való megtöltését jelölték meg, másrészt a magyar munkaerővel való együttműködéssel kapcsolatos kérdésekre, kihívásokra, a mindennapi munka során felmerülő problémák megoldására adott lehető legkielégítőbb tréner válaszok, illetve tanácsok biztosítását.

Ezt gyakorlati feladat követte, a hallgatóknak át kellett gondolni, illetve le kellett írni, melyek a legfőbb problémáik, ha vannak ilyenek, a magyar kollégákkal való interakcióik során. A leggyakrabban előforduló panaszok a magyarok túlzott emberi kapcsolat orientáltságára, a határidők betartatásának nehézségeire, illetve a nagyon lassú, késedelmes visszajelzésekre vonatkoztak. A kérdéseket, problémákat megvitattuk, majd kapcsolatba hoztuk a következő feladatok megbeszélésével, amelyek az előzetesen az elektronikusan elérhető anyagok áttanulmányozását feltételezte a hallgatókról.

Az anyagban található volt négy dimenzió, a hierarchikus, illetve egalitáriánus, feladat, illetve kapcsolat orientáció, az extrovertált–introvertált, vagy másképpen expresszív-visszahúzódó, valamint a direkt-indirekt koordináták által meghatározott négy–négy viselkedési, illetve szervezeti kulturális modelltípus leírása. Ez nyilvánvalóan részben a hofstedei, részben a trompenaarsi, illetve a hall-i kategóriák ötvözéséből jött létre.

A dimenziókra vonatkozó rövid elméleti emlékeztető magyarázat után a korábbi önálló munka során kitöltött kérdőív alapján önmagukról kapott eredményeiket magukkal hozva meg kellett jelölniük a képernyőn, hogy Például a

hierarchikus-egalitáriánus és a feladat-kapcsolat dimenziókon a **szerep-,** a **hatalom-,** a **feladat-, illetve** a **személy-orientáció** modelltípushoz tartoznak-e. Előre fel kellett készülni arra az esetre is, ha nincsenek az eredmények náluk, akkor a különböző kultúrákból származó emberek jellemző eredményeiről kellett volna beszélni, de a résztvevők többsége hozta az eredményeket. Ez a képernyőn mindenki számára látható volt, és ebből a különböző kultúrákból származó résztvevő csoportokra utalva következtetéseket tudtunk levonni. Szerencsés volt, hogy az eredmények egy része nem felelt meg az elvárható sztereotípiáknak, Például az egyik német résztvevő kifejezetten emberi kapcsolat orientált eredményt ért el a kérdőív eredménye alapján, bár a németekre általában inkább jellemző a feladat orientáltság, és ez érdekes beszélgetést indított el a sztereotípiák sajátosságaival, illetve relevanciájával kapcsolatban.

Ezután a résztvevők a **nyugati szervezeti vezetők legjellemzőbb panaszairól** kaptak tájékoztatást magyarországi vegyesvállalatoknál végzett 17 éves kutatás, 450 mélyinterjú alapján (Falkné Bánó 2008). Például

- A magyarok lassan intézik az ügyeket, hatékonyság, felelősségérzet hiánya jellemző.
- Nem eléggé megtervezett, szervezett a munka, ugyanakkor nagy a bürokrácia, rengeteg a felesleges papírmunka.
- Jellemző a vevő-orientált viselkedés és hozzáállás hiánya.
- A magyarokban erős a hierarchikus viselkedésmód, jellemző a formalitás, címek, rangok használata.
- A személyes kapcsolatok, kötődések nagyon fontosak.
- A határidők betartása nehéz.

Mindezzel a résztvevők zöme egyet is értett.

Ugyanennek a kutatásnak az alapján a **magyar vezetők és alkalmazottak legfőbb panaszai** közül is néhány említésre került (Falkné Bánó 2008):

- A nyugati vezetés eltérően bánik a Magyarországon dolgozó nyugati, ill. a helyi alkalmazottakkal.
- Feszült a munkatempó, a túlórákat nem fizetik.
- A magyar vezetők, vagy beosztottak véleménye nem szavahihető, nem releváns. A nyugati menedzserek nem veszik elég komolyan a magyarok véleményét.
- Még mindig jellemző a nyugati vezetők hiányos ismerete Magyarországról. Azt hiszik „Magyarország a világ vége".

Ennek az volt a célja, hogy a résztvevők jobban megértsék magyar kollégáik problémáit. A tréning utolsó részében a résztvevők interaktív prezentáció keretében általános **tréneri tanácsokat** kaptak a magyarokkal való mindennapi munkakapcsolat hatékonyabbá tételére. Néhány példa:

- A jó személyes kapcsolatok kialakítása fontos a magyar üzleti kultúrában.
- Fontos kérdések megbeszélése jobb, ha személyesen történik, nem e-mailben, vagy telefonon.
- Fogadjuk el elsősorban az idősebb generáció hierarchikus szemléletmódját, és a részben ebből fakadó visszafogottabb, kevésbé kezdeményező magatartást!
- Amennyire lehet, kerüljük a nyílt konfrontációs helyzeteket!
- Az első találkozáskor jó, ha a formális megszólításokat, címeket, pozíciókat tiszteletben tartjuk. Ha a kapcsolat létrejött, áttérhetünk informálisabb stílusra.
- Ne utasítsunk vissza ebéd, vagy vacsorameghívást, ezek az alkalmak segítik a bizalom, a jó üzleti kapcsolat kialakulását!

A tréningek végén a résztvevőket a képernyőn emlékeztették, hogy a tréningértékelő kérdőíveket töltsék ki 2010. február 1.-ig, akkor kapják meg a programon való részvételről szóló igazolást. Túl hosszú határidőt adtak, a program önálló munka része 2009 novemberben, a tréningek december közepén zajlottak, nem véletlen, hogy a 32 résztvevőből csak 11 értékelés szerepel az eredményeknél. Nemzetközi cégek tapasztalata szerint egyszemélyes 'one-to-one' tréningeknél például általában azonnal ki kell töltetni a résztvevővel az értékelési űrlapot, mert utólag nem szokták elküldeni.

4. A tréningek értékelése, visszajelzések

A tréningek beérkezett 11 **résztvevői értékelésének** összesített **eredményei** a következőkben foglalhatók össze:

A 11 válaszadó közül mindenki egyetértett a következő állításokkal:

- A tréning során a tartalom átadásának módszere megfelelt a kurzus céljainak.
- A virtuális osztályterem vizuális elrendezése világos és szakszerű volt.
- A tréner jól felkészült volt és jó háttértudással rendelkezett.

A 11 válaszadó közül 1 kisebb fenntartásokkal, 10 egyetértett a következő állításokkal:

- A virtuális osztálytermi tréning könnyen volt használható.
- A tréner odafigyelt, és hatékonyan válaszolt a felmerülő kérdésekre és problémákra.
- Összességében meg volt elégedve a trénerrel.

- A bemutatott adatok világosak, érthetőek voltak.
- A virtuális osztálytermi tréning interaktív elemei jól működtek.

A 11 válaszadó közül 2 kisebb fenntartásokkal, 9 egyetértett azzal, hogy:

- a kurzus nyelvezete világos és könnyen érthető volt.
- a tréning során elsajátított tudást a jövőben alkalmazni tudja a munkájában.

A 11 válaszadó közül 1 kisebb fenntartásokkal, 9 egyetértett, 1 nem értett egyet a következő állításokkal:

- A tréning során az információk mennyisége elegendő volt.
- A tréning tartalma megfelelt igényeimnek.

A 11 válaszadó közül 1 nem értett egyet, 10 egyetértett azzal, hogy:

- a kurzuson átvett témák megfeleltek elvárásainak.
- a tréning célkitűzései világosak voltak.

Elmondhatjuk, hogy a **visszajelzés egyértelműen pozitív**. A kérdések 22 %-ánál 100 %-os a pozitív megítélés, 33 %-ánál pedig mintegy 90 %-os, de a 10 %-nál is csak kisebb fenntartások szerepelnek, vagyis részben pozitív az értékelés. Ezekben a kérdésekben szerepelnek a tréning módszereivel, az interaktivitást szolgáló eszközökkel és a tréner munkájával kapcsolatos kérdések is.

Az elsajátított tudás munkában való alkalmazhatóságára vonatkozó fontos kérdést is a válaszadók nagyjából 80%-a, 9 fő, ítélte meg egyértelműen pozitívan, a maradék mintegy 20% esetében is csak kisebb fenntartások szerepelnek. A tréning tartalma igényeknek való megfelelésével, illetve az információk mennyiségének elegendőségével kapcsolatos kérdések is mintegy 80 %-ban egyértelműen pozitív értékelést kaptak, 10% részben pozitív, és mindössze 10 %-ban, egy főnél, negatív az eredmény.

Mind a cég számára, mind a tréner számára új ez az oktatási forma, és ezt tekintetbe véve a teljes tréningprogram nagyon sikeresnek mondható. Valószínű, hogy mai, felgyorsult világunkban egyre inkább előtérbe fognak kerülni ezek az idő és költségkímélő tréningformák, különösen az interkulturális tréningek esetében, ahol a különböző kultúrák tagjainak közös tanulási folyamata a hatékonyabb munkahelyi együttműködés érdekében alapvetően fontos.

Irodalom

Falkné Bánó, K. 2008. *Kultúraközi kommunikáció; az interkulturális menedzsment aspektusai.* Budapest: Perfekt

Forgó, S. 2007. *A korszerű - a gyors technológia váltások és tudástranszfer lehetőségét támogató – oktatási módszerek és IT technológiák alkalmazásának lehetőségei és gyakorlata a szakképzésben.* Budapest: Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet. (http://www.ektf.hu/~forgos/hivatkoz/technovaltas_tudastranszfer.pdf)

Fülöp, H. 2009. 11. 30. Öveges professzor 2.0. Az iskolatévé az internetre megy. *Népszabadság Online. (*http://www.nol.hu/tud-tech/infovilag/20091130-oveges_professzor_20)

Global Excellence, 2009. *How to get the best out of your Virtual Classroom Sessions.* [Brosúra]. London: Global Excellence Ltd.

Mc Kinnie, R. 2009. *Best Practices for Delivering Virtual Classroom Training.* [Brosúra]. San Jose, CA: Adobe Systems Incorporated.

A japán természeti katasztrófa kommunikációs tanulságai

Hidasi Judit

Hihetetlen, de mégis bekövetkezett...

Az elmúlt évtizedekben világszerte sokan – közemberek és a tudóstársadalom képviselői egyaránt – bámulattal konstatálták, hogy Japán a világ egyik legtöbb (közel 40) atomerőművét működtető országává nőtte ki magát. Történt ez annak ellenére, hogy mint ismeretes, a második világháború végjátékában a Hiroshima és Nagaszaki ellen bevetett amerikai atomtámadás százezrek életét követelte. Tehát ha valahol, akkor Japánban testközelben érzékelték és ismerték a nukleáris sugárzás pusztító erejét. Ugyanakkor a gazdasági és környezeti megfontolások (a nukleáris energia úgymond a legolcsóbb és a környezetet legkevésbé szennyező energiaforrás) érvényesülését megtámogatta a tudóstársadalom és az ipari lobby magabiztossága azt illetően, hogy a technológia immár olyan fejlettségi szakaszba ért, amely védelmet jelenthet a szigetországban prognosztizálható és az időről időre ténylegesen bekövetkező természeti katasztrófák ellen. Ez a meggyőződés lehetett az alapja annak a 2010-es japáni bejelentésnek is, hogy 2030-ig újabb tizennégy hasonló energia-erőművet kívánnak üzembe helyezni az országban. Nos, ezt a tervet nyilvánvalóan felülírta a fukushimai baleset: olyannyira, hogy Kan Naoto miniszterelnök – részben az egyre fokozódó lakossági demonstrációk és tiltakozások hatására is – május 9-én bejelentette a Tokiótól 170 kilométerre délnyugatra, egy kifejezetten földrengésveszélyes helyen, ugyancsak a Csendes-óceán partján működő hamaokai atomerőmű „elővigyázatosságból történő" leállítását.

Ami azt illeti, a 2011 március 11-én a történelmi léptékben is rendkívül erősnek minősülő, a Richter skála szerint 9,1 fokozatú földrengést magát a fukushimai erőmű valóban sértetlenül „túlélte", de nem így az azt követő példátlanul hatalmas *tsunamit* – amelynek az ereje mégiscsak iszonyatos rombolást végzett és végül nukleáris katasztrófába torkollott. A következmények ismertek: az eleinte kezelhetőnek vélt sérülések az erőműben olyan horderejűeknek bizonyultak, amelyek nemcsak a szigetországot, hanem a tágabb környezetet és az ökovilágot is maradandó módon károsították. A nukleáris szivárgás hosszú távú hatásai még messze nem feltártak és a folyamat megnyugtató módon még nem zárult le. Ez a katasztrófa – a közvetlenül jelentkező hatalmas emberi[i], anyagi, infrastrukturális[ii] és környezeti károkon felül – számos olyan folyamatot indított el Japánban és a világban is, amelyeknek a hatásai messze túlmutatnak a baleseten magán.

Számszerűsíthető károk

- A hármas katasztrófa sorozat a japán kormány előzetes becslése szerint a GDP mintegy 3,3 – 5,2 százalékának megfelelő pusztítást végzett.
- A globális kockázatok – a világkereskedelemre gyakorolt hatás, az alapvető termékek árát érintő hatás, az árfolyamok alakulására gyakorolt hatás, stb. – egyelőre még nehezen számszerűsíthetők – és végső nagyságrendjük jelentős mértékben függ attól, hogy a nukleáris szivárgás megszüntetése és a szennyezés megszűnése mikorra realizálódik.
- Bonyolítja a helyzetet, hogy a katasztrófa minősítése, azaz súlyosságának a megítélése menetközben többször átértékelődött, mígnem a baleset bekövetkezése után egy hónappal, április 12-én, a japán hatóságok a nemzetközi nukleárisesemény-skálán (INES) a legsúlyosabb fokozatra, azaz a hetesre emelték a fukushimai baleset besorolását.
- Japánban az energia kimaradások, az energiahiány elhúzódása [iii] és a szállítási láncokban keletkezett károk felszámolása még nem zárult le.
- Az OECD 2011 április 21-én kiadott országjelentése ugyanakkor előrevetíti a japán gazdaság helyreállításának a dinamikájába vetett optimizmust. Ezt némileg cáfolni látszanak ugyanakkor az azóta bekövetkezett fejlemények, amelyek a bizonytalansági tényezők[iv] változatlan meglétéről tanúskodnak.
- Az újjáépítéshez szükséges közpénzt legalább 230 milliárd dollárra becsülik. Ezt kötvénykibocsátásokból tervezi fedezni a kormány – ehhez azonban alighanem elkerülhetetlen a már régóta esedékes adóemelés.

A természeti katasztrófák kezelése Japánban

Japán lakossága a természeti katasztrófák időnkénti bekövetkezéséhez úgymond szokva van: legyen az földrengés, tájfun, vagy szökőár. A japán hírközlésben – elsősorban a televízióban – egy kidolgozott kódrendszer figyelmeztet a veszélyre, illetve ha a lehet, akkor már a veszély közeledtére is. Nem csak az éppen aktuálisan zajló adás alatt jelenik meg a képernyő szegélyén írott formában (vizuálisan) a vészre való figyelmeztetés, hanem egy sajátos kis éles csengő hang is felhívja a figyelmet arra, hogy kéretik a képernyőre tekinteni – tehát nem csak a képernyő előtt ülőket, hanem a lakás, iroda vagy vendéglő távolabbi sarkában tevékenykedőket audiális módban is figyelmeztetik a rendkívüli hírre. Ilyenkor tanácsos minden más tevékenységet megszakítva a legközelebbi készülékre tekinteni, ahol egy fel-felvillanó híradás-sor tájékoztat a részletekről. A lakosság az eseményeket és a fejleményeket tehát rendszerint

élőben követi a televízión. Szükség esetén sor kerülhet az adás megszakítására is – amikor is televíziós hírolvasók tájékoztatnak a vészhelyzetről illetve teendőkről: figyelmeztetnek a közlekedésben várható késésekről, járatkimaradásokról, menekülési útvonalakról, stb.

A japán óvodákban és iskolákban már kiskortól fogva tanítják a gyerekeket a vészhelyzetekben követendő magatartásra – például a fej védelme, asztal- illetve padlap alá bújás, mozgó tárgyak elleni védelem, stb. Minden tanévben több alkalommal sor kerül úgynevezett „földrengés-gyakorlatokra", amelyek során egy szimulált katasztrófa-helyzetben gyakoroltatják a teendőket. A háztartásokban – rendszerint a bejárat közelében – kerül elhelyezésre az a kis „menekülő-készenléti-csomag", külön-külön a család valamennyi tagja számára, amely számos hasznos tárgyat, eszközt (zseblámpa, pokróc, meleg ruha, száraz étel, víz, gyógyszer, aprópénz, stb.) tartalmaz arra az esetre, ha a szabadba kell menekülni. A helyi közösségek gondoskodnak úgynevezett evakuációs pontok kialakításáról – sportpályák, iskolák udvarai, parkok, stb. – ahová vészhelyzet esetén a közösség tagjai menekülhetnek – mindaddig, amíg utasítás nem érkezik további teendőkről. A Japánba érkező külföldit is rendszerint az első tudnivalók között tájékoztatják ezekről a szabályokról, legyen az munkahely, kollégium, egyetemi kampusz vagy bérlakás. A japán szabálykövető nép – mindenkinek jól felfogott érdeke, hogy fegyelmezetten és szervezetten kövesse az eljárásrendet. Mindez nagyon hasznos és hatékony mindaddig, amíg a katasztrófa a kezelhetőség határain belül marad.[v]

Egy-egy katasztrófa bekövetkezését követően a lakosság példamutató fegyelmezettséggel és munkabírással haladéktalanul a romok eltakarításához lát: rendszerint hitetetlen gyorsasággal és hatékonysággal építik újjá a környezetet és lakóhelyeiket. Önsajnálat és panaszkodás nélkül teremtik újjá saját lakó- és munkahelyeiket, és a külső megfigyelő számára szinte felfoghatatlan hatékonysággal üzemelik be újra saját világukat.

Nem történt ez másként ez alkalommal sem. Noha a fukushimai katasztrófa meghaladta az emberileg kezelhető mértéket, különösen ami a *tsunami* és a nukleáris esemény következményeit illeti, az újjáépítés már javában folyik. A károk helyreállításához (út- és vasút-rekonstrukció, repterek újbóli üzembe helyezése) a katasztrófát követő néhány napon belül hozzá láttak, és gyakorlatilag egy hónapon belül ezek 90 %-nál újra indult az élet.

A katasztrófa kommunikációs vetületei

Kommunikációs szempontból a japán természeti katasztrófa két szempontból volt sajátos. Az egyik a lakosság viszonyulása a katasztrófához illetve annak kommunikálása a külvilág felé. A másik pedig a hivatalos (kormányzati és szakértői) kommunikáció a lakosság és a külvilág felé.

Japán lakosságát – annak ellenére, hogy a természeti katasztrófákon szocializálódtak, a természeti katasztrófákkal együtt élnek, és hogy természeti katasztrófák kezelésében a világ talán legedzettebb népe – a fukushimai katasztrófa-sorozat igen mélyen megrázta. Ezt a világ kevéssé érzékelte – hiszen a megrendítő károk és pusztítások látvány-jelenetei mellett a híradások egy nagyon fegyelmezett, érzelmeit kordában tartó lakosság-képet közvetítettek. A nagyvilágban ezt sokan értetlenkedéssel fogadták: az érzelemnyilvánításnak ezt a lefojtottságát már-már természetellenesnek ítélték. Az érzelmek és indulatok szabad kifejezése sohasem volt a japán kultúra sajátja – de a mélyben az egyéni tragédiák ugyanúgy meggyötrik az elszenvedőket, mint bárhol másutt a világon. Egyébként az, hogy mennyit és hogyan kell kommunikálni (egzaktság, részletesség, implikáció, stb.) ahhoz, hogy a társak értsék, és úgy értsék, ahogy azt az üzenet küldője szeretné, nos ez kultúránként erősen eltér (Knapp 1984). A japán mentális programozottság itt két alapelvre épít. Az egyik az, hogy másokat saját tragédiánkkal, fájdalmunkkal nem terhelhetünk – ezért nem engedhetünk szabad utat érzelmeinknek, fájdalmunk kifejezésének. A másik az a szamuráj viselkedéskódot is alapjaiban átjáró elvárás, hogy érzelmeinken tudjunk uralkodni: ez az érettség, a fegyelem, az önerő jellegzetes megnyilvánulása. Míg az európai kultúrákban a kommunikáció célja az információátadás mellett a valós gondolatok és érzelmek kifejezése, elmagyarázása és megbeszélése, addig Japánban a kommunikáció más elvek szerint működik. Az őszinte kibeszélés, megbeszélés és átbeszélés helyett – ami az esetleges társadalmi vagy személyközi konfliktusok egyfajta oldását és terápiáját is jelenthetné – nagyobb hangsúlyt kap az elvárásoknak megfelelő fegyelmezett viselkedés. A harmónia az emberi érintkezés egyik alapvető rendező elve, amely mindenek előtt a nyílt konfrontálódás elkerülésében manifesztálódik. Ezért nem láthattunk egymásra mutogató és kiabáló embereket, kétségbeesett arcokat és a természetet vagy az embertársakat vádló lakosokat.

Hatalmas csalódást jelentett a japán társadalmi tudat számára az, hogy a fejlett japán technológia (Vogel 1979; Morita 1986) kudarcot vallott. Ez nem csak az őket ért kár miatt érintette fájdalmasan őket, hanem azért is, mert egyfajta presztízsveszteségként élték ezt meg: a világ technológiailag legfejlettebbnek tudott

országának nem sikerült felülemelkednie ezen a baleseten. A keleti kultúrák némelyikében oly nagy szerepet játszó „szégyen"-faktor lépett itt működésbe. Ha pedig valami szégyenteljes, akkor lehetőség szerint azt dugni kell – kommunikatíve is.

Meggyőződésem szerint részben ezzel magyarázható az is, hogy a balesetet igyekeztek a lehetőségekhez képest visszafogottan kommunikálni, súlyosságát alulértékelni – mind a magánemberi mind a hivatalos szinteken. Ezt tette a kormánykommunikáció a lakosság felé és a világ felé is. Ennek persze az események előre haladtával egyre súlyosabb következményei lettek: a hivatalos kommunikáció fokozatosan hitelét vesztette: a lakosság bizalma a kormány, a tudósvilág és az ipari körök felé egyre csökkent. A lakosság jó része úgy érzi, hogy visszamenőlegesen is félre tájékoztatták őket: nem kaptak kellő mennyiségű és mélységű információt arról, hogy milyen veszélyekkel járnak az atomerőművek, és hogy ténylegesen milyen következményekkel járhatnak egyes természeti katasztrófák.

A katasztrófa körülményeit és következményeit illető információ-közlés akadozását, elodázását és helyenként „visszatartását" mind a belföldi japán, mind pedig a külföldi közvélemény jogosan tette kritika tárgyává. Ez nagyfokú bizalom-deficithez vezetett mind a japán kormány, mind pedig a szakmai hatóságok kommunikációja irányában – ami az amúgy is elgyötört lakosság bizonytalanságérzetét tovább fokozta.

Melyek a levonható tanulságok?

- a katasztrófák megelőzése és az információk terjesztése stádiumában minden lehetséges kommunikációs csatornát érdemes mozgósítani: ideértve a tömegkommunikációs eszközök gazdag tárházát, irott és audiális tájékoztatást;
- a katasztrófa bekövetkezése esetén nem elegendő a lakosság megnyugtatása - hiteles tájékoztatásra is szükség van;
- a túl kevés vagy hézagos információ átadás spekulációknak adhat teret;
- az információ módosítgatások csökkentik az információadók hitelét;
- az információ helyes időbeli ütemezése (nem túl korán, de nem túl későn) javíthatja az információ hatékonyságát.

A katasztrófa – mint általában a tragédiák – ráébresztette a lakosságot a társadalmi összefogás, a családi kapcsolatok és a civil szerveződések fontosságára és jelentőségére. Ez különösen élesen jelentkező probléma abban a Japánban, ahol az utóbbi egy-két évtizedben a valaha kollektivista értékrendben élő társadalom (Hidasi 1993) egyre inkább az individualizálódás, az elidegenedés irányába tartott (Matsumoto 2002). A társadalmi krízis (Fukuyama

2000) elhatalmasodó szellemében (Kingston 2004) ez a katasztrófa bizonyos fokig a társadalmi megújulás katalizátoraként is hathat – amennyiben sokakat az emberi értékek újragondolására és visszarendeződésére serkenthet.

A katasztrófából adódó egyéni tragédiák mellett a közgondolkodást és társadalmi tudatot is alapjaiban érintő átértékelődések indultak el. A japán nép számára ez a tragédia a társadalmi kohézió megerősödését hozhatja – amely előfeltétele annak, hogy a megújulás nem csak fizikai, hanem társadalmi értelemben is bekövetkezzék. Erre a japán népnek nagy szüksége van ahhoz, hogy mielőbb visszanyerje nemzetközi tekintélyét és gazdasági erejét.

Irodalom

Fukuyama, F. 2000. *A Nagy Szétbomlás.* Európa Könyvkiadó, Budapest

Hidasi J.1993. A japán értékrendszer és oktatás tanulságai Magyarország számára. *Szakmai Füzetek* 1. Külkereskedelmi Főiskola, Budapest, 41-66.

Knapp, M. L. 1984. *Interpersonal communication and human relationships.* Boston: Allyn & Bacon.

Kingston, J. 2004. *Japan's Quiet Transformation: Social change and civil society in the twenty-first century.* Routledge Curzon, London

Matsumoto, D. 2002. *The New Japan – Debunking Seven Stereotypes.* ME: Intercultural Press, Yarmouth

Morita, A. 1986. *Made in Japan*. Asahi Shinbunsha, Tokyo

Vogel, Ezra F. 1979. *Japan as No.1. Lessons for America.* Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts

Jegyzetek

[i] A több tízezer azonosított áldozaton kívül még mindig folyik a kutatás a holttestek után. Az eltűnteket hivatalosan csak egy év után lehet halottnak nyilvánítani, de egy rendkívüli intézkedésnek köszönhetően ez alkalommal a kormány ezt az időt három hónapra rövidítette le. Június elején még mindig mintegy 8200 fő volt az eltűntek száma.

[ii] A Shinkansen szuperexpressz 675 kilométeres keleti szakasza 1200 ponton sérült meg.

[iii] A fukushimai erőmű katasztrófája a japán energiatermelést 6%-kal veti vissza (Bassa 2011: 134).

[iv] Ide sorolhatók az időnkénti áramkimaradások, az élelmiszerbiztonság kérdése, az evakuált lakosság hosszútávú elhelyezésének a megoldatlansága és számtalan szociális probléma.

[v] A nagyobb földrengés-katasztrófák sem mennek ritkaságszámba Japánban: ha csak az elmúlt 120 év jelentősebb eseményeit vesszük számba, akkor kitűnik, hogy ezekből számos jelentős erősségű volt: 1891 Mino-Owari 8.0; 1896 Sanriku 8,5; 1923 Tokió (Kantó) 7.9; 1933 Sanriku 8,4; 1944 Tonankai, 8,1; 1946 Nankaido 8,1; 1948 Fukui 7,3; 1995 Kobe 6.9; 2011 Sendai (Fukushima) 9.1.

A „képírás" terminus létjogosultságáról

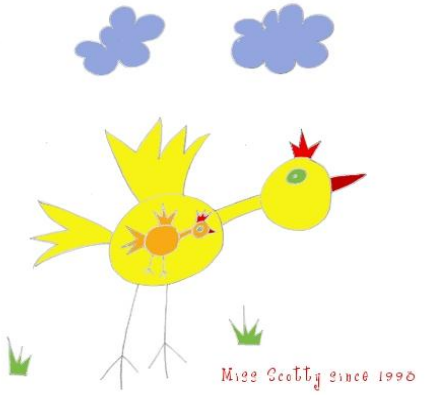
Bérces Emese

A különböző írásrendszerekkel foglalkozó irodalomban gyakran találkozunk a „képírás" terminussal. Azt vizsgálom meg a következőkben, hogy található-e pontos definíció az említett terminusra, a különféle definíciók között van-e megegyezés, valamint hogy felhasználható-e a „képírás" terminus egy nyelvészetileg releváns írásrendszer-tipológiában.

A *képírás* fogalmának meghatározásához először az *írás*t kell definiálnunk. Az írásmeghatározásokat elhelyezhetjük egy skála mentén. A skála egyik végpontján helyezkedik el Várkonyi Nándor definíciója: „írásjelnek nevezhető minden olyan eszköz, amely alkalmas arra, hogy egymagában tudósítson valakit valamiről, közöljön valamit" (Várkonyi 2011: 36). Ez igen tág meghatározása az írásjelnek (írásnak): igazából magának a *jel*nek egy lehetséges definíciójával állunk szemben. Várkonyi még a vizuális eszközökre sem szűkíti le az írásjelek körét, pedig az írás (eltekintve a taktilisan „olvasható", vakok számára készült írásoktól) szemmel érzékelhető jelekből áll. A skála másik végpontjához közel találjuk a Kéki Béla jól ismert írástörténeti könyvében szereplő írásdefiníciót: „Nyelvileg kifejezett gondolatok maradandó rögzítésére szolgáló, kisebb-nagyobb emberi közösségektől elfogadott, egyezményes grafikai jelek rendszere" (Kéki 2000: 11). Ebben már szerepel a vizualitás, emellett fel kell figyelnünk három dologra: először az írás **konvencionális**, kisebb-nagyobb emberi közösségek által elfogadott jelekből áll, tehát nincs olyan írás, amelynek jeleit minden egyes ember megérti; másodszor az írás jelei **rendszer**t alkotnak, vagyis nem önkényesen, hanem bizonyos logika alapján helyezzük el egymás mellé az írásjeleket; harmadszor az írás nem egyszerűen gondolatok rögzítésére szolgál, hanem **nyelvileg kifejezett** gondolatokéra, tehát az írásjelek mögött mondatok, szavak, szótagok, fonémák bújnak meg. Ez is magyarázhatja az írás rendszer jellegét: ha a nyelv rendszer, és az írás szoros összefüggést mutat a nyelvvel, akkor az írás is rendszer. Ugyanezt a szemléletet mutatja – és kizár minden egyéb lehetőséget – Henry Rogers definíciója: „We can define **writing** as the use of graphic marks to represent specific linguistic utterances (…) writing does represent language, and in our definition, only language" (Rogers 2005: 2). Ha nyelvészetileg szeretnénk közelíteni az írásrendszerekhez, az írás nyelvhez kötöttsége mellett kell letennünk a voksunkat.

Egy egyszerű példán keresztül mutatom be, mit jelent, hogy az írás elemei a nyelv bizonyos elemeire vonatkoznak. Nézzünk rá az alul látható képre! Mit ábrázol?

1. ábra *Kép vagy írás?*
(http://avarazsollo.blog.hu/2010/04/15/scotty_polotervei)

A lehetséges „megoldások" közül álljon itt néhány: *A sárga madár repülni készül.; Terhes a tyúk.; A kismadarat váró madár nem tud felszállni.; Miss Scotty rajzán két madár, két felhő és két fűcsomó látható.; kannibál madár; Madaras tetkója van.; Repülés; Szerelmes a madár: a szívében egy másik madár van.* Ezekben a szavakban, mondatokban nem ugyanazok a nyelvi elemek jelennek meg – pedig mindegyik ugyanarra a képre vonatkozik. Többször megjelenik a *madár* vagy a *repül* lexéma, de a *madar*at helyettesíteni tudja a *tyúk*, a *repül*t pedig a *felszáll* szó is. Az „állapotos madár" megjelenik mind *terhes*, mind *kismadarat váró* alakban, de a kisebb madarat elfogyasztott ételként, tetoválásként, sőt szerelmestársként is lehet értelmezni. Egy esetben a kép készítője is bele van foglalva a mondatba.

A fenti kép tehát nem írás, hiszen nem meghatározott nyelvi kifejezések rögzítését szolgálja – ellenben az egyiptomi vagy maja hieroglifák írásnak minősülnek, mert jegyeik az adott nyelv bizonyos elemeire (szótagjaira, fonémakapcsolataira) vonatkoznak (ld. pl. Rogers 2005, Robinson 2003) – legyenek az írásjegyek bármennyire „képiek" is.

Az írás definíciója után következzen a képírásnak a meghatározása: „az »írásnak« (…) az első feliratai vázlatos rajzok, amelyek stilizáltan ábrázolnak egy ökörfejet az ökör jelölésére (…) Ezek a képírás jelei, vagyis piktogrammák, melyeknek mindegyike egy bizonyos tárgyra vagy élőlényre utal" (Jean 1992: 14). E szerint a definíció szerint a képírás az írások előzményének tekinthető, és az ábrázolt jel magára a világban lévő entitásra vonatkozik, tehát – ha ezt a

meghatározást szigorúan vesszük – a képírás jeleinek nincsen kapcsolata a nyelvvel. A fejezetet továbbolvasva viszont a következőt találjuk a mezopotámiai ékírásról: „Az az ötletük támadt, hogy olyan piktogrammákat használnak, amelyek nem a közvetlenül ábrázolt tárgyat, hanem egy hangtanilag rokon másik tárgyat jelölnek" (Jean 1992: 16). Ebből a mondatból kiderül, hogy Jean mégis lát összefüggést a képírás és a nyelv között, csak megfogalmazása (volt) pongyola. Egy tárgynak ugyanis nincs hangalakja, csak a nevének, vagyis az ehhez a névhez kiejtésben hasonló nevű tárgy ábrázolására terjesztették ki a sumérek a szóban forgó írásjeleket. Erre az általános írástörténeti jelenségre jó példa a *vár* szó kétféle értelmének leírása ugyanazzal a jellel, a *hal* és az *ász* (kártyalap) jelei a *halász* lejegyzésére, vagy az angol méh *(bee)* és levél *(leaf)* egy elvont fogalom, a hit *(belief)* rögzítésére.

Robinson idézi a klasszikus auktorok elgondolását, akik „úgy képzelték, mint Diodorus Siculus írta, hogy az egyiptomi írás »nem a szótagok egymáshoz illesztésével, hanem a lemásolt tárgyak jelentésének segítségével fejezi ki a kívánt tartalmat.« Így (…) a krokodil pedig mindenféle gonoszság képi megjelenítője lett" (Robinson 2003: 21). Ez az értelmezés szintén tagadja a képírás nyelvvel való szoros kapcsolatának szükségességét.

A következő meghatározás szerint a képírás: ikonikus jelhasználat (Peirce 2004: 95): „A *piktográfia* terminuson (képírás) azt a típusú jelhasználatot értjük, amelyben (…) a jelölőt *hasonlósági* alapon kapcsolatba hozzuk a *valóság valamilyen tárgyával* s e *tárgy nevé*t értjük jelzettnek" (Mandics 1981: 12) – a képírás ennek alapján a rögzítés módjára vonatkozó terminus, és kapcsolatban van a nyelvvel, hiszen a tárgy nevére vonatkozik.

Lacza Tihamér szerint „A képírás és a *fogalomírás* (ideográfia) egyik jellegzetessége, hogy nem kapcsolódik szorosan egy adott nyelvhez, elvileg bármilyen nyelvet beszélő ember megértheti. A valóságban persze csak azok számára egyértelmű, akik közmegegyezéssel kijelölték ezeket a piktogramokat és ideogrammákat, a jeleknek azonban nincs rögzített hangértékük" (Lacza 2004: 13). A képírásnak nincsen köze a nyelvhez – e definíció szerint.

Henry Rogers kiváló könyve végén található kis szótárában így fogalmaz: „**picture writing** Pictures which tell a story, but which are not related to specific linguistic utterances; not considered real writing although having some elements of graphic communication" (Rogers 2005: 296). Eszerint a képírás történeteket elmesélő képek összessége, melyeknek nincsen kapcsolatuk a nyelvvel: a képírás nem igazi írás.

A bemutatott definíciókból nem tudjuk meg, mi a képírás. Annyi biztos, hogy képekről van szó, de hogy ezeknek kapcsolatuk van-e a nyelvvel, nem tudjuk. Ha abból indulunk ki, hogy a képírás az írásnak egy fajtája, és ha elfogadjuk azt a típusú írásdefiníciót, amely szerint az tekinthető írásnak, amelynek szoros kapcsolata van a nyelvvel, akkor a képírás sem lehet nyelvtől független. De ezt sem állíthatjuk biztosan, hiszen Rogers az írás nyelvhez kötöttségét hangsúlyozza, a képírást viszont függetleníti a nyelvtől. Vagyis lehet, hogy a képírás nem írás? Akkor miért nevezzük annak? De ha nem is írás, mégis annak mondjuk (legyen úgy, hiszen a tiszavirág sem virág), meg kellene állapodnunk egyfajta értelmezés mellett.

A „képi írásjegyű" írásokat is olykor képírásnak tekintik, pedig nem azok, hiszen a nyelv meghatározott elemeire vonatkoznak. „A hieroglifák nem »képek«, hanem jelek, szótagok és betűk. (…) A mágia, annak tizennyolcadik századi misztikus értelmében, már a múlté" (Man 2000: 26). Ugyanígy a múlté lehetne az az elképzelés is, hogy van értelme különbséget tenni az írások között aszerint, hogy annak jegyei hogy néznek ki. Ez egyszerűen csak a felismerésüket segíti, de lényeges (nyelvészetileg releváns) dolgokról nem árulkodik. Geoffrey Sampson szintén elvetendőnek tartja mind a *képírás*, mind a *piktografikus* és az *ideografikus* terminusokat, mert egyrészt homályos a jelentésük, másrészt megnehezítik az írásrendszerek elkülönítését a *szemasziografikus* rendszerektől (pl. közlekedési jelzőtáblák) (Sampson 1985, idézi Malmkjær–Anderson 1996: 497–498). Nyelvészeti szempontú írásrendszer-osztályozásnál egyedül az számít, hogy az adott írás jegyei milyen nyelvi elemeket képviselnek. Ennek igazolására nézzünk meg néhány írásrendszer-tipológiát!

A magyar szakirodalomban nem találunk szisztematikus írásrendszer-tipológiát. (A lenti írásrendszertípusok az angol nyelvű szakirodalomban használt alakok lehetséges, általam megadott fordításai.) Leginkább a szövegben elbújva jelennek meg az egyes írástípusok, ezzel zavart okozva, hiszen a *képírás*t, a *fogalomírás*t és a *szóírás*t pl. a *szótagírás*sal és az *alfabetikus* írással egy „szinten" kezelik. Egy nyelvészetileg releváns írásrendszer-tipológia nem dolgozhat sem alaki, sem jelentésalapú kritériumokkal, így ki kell zárnunk belőle a *képírás* és a *fogalomírás* terminust is. A *szóírás* terminus pedig egyrészt azért okoz gondot, mert nehéz meghatározni, hogy mit értünk „szó" alatt, másrészt nemigen akad olyan írás, amelyik efféle írásrendszert használna, főleg nem huzamosabb ideig

(Daniels a korai sumér írást sorolja ide, de még azt is kérdőjellel (Daniels 1990, idézi Lyovin 1997: 35).).

Saussure kétféle írásrendszert különböztet meg: ideogrammatikus és „fonetikus" írásrendszereket. Az elsőbe azokat az írásrendszereket sorolja, amelyekben „a szót egyetlen és a szót alkotó hangoktól független jel ábrázolja" (Saussure 1997: 55) – ez voltaképp a szóírás. A szóírás terminus helytelenségéről korábban szóltam, emellett a kínai írást sokan tartják inkább bonyolult szótagírásnak (pl. Lyovin 1997), ahol a jelekben gyakorta fellelhetőek fonetikai kulcsok, gyökök, melyek a kiejtésre vonatkoznak. A „fonetikus" írásrendszerek Saussure szerint igyekeznek a szavak hangalakját visszaadni az írásban (Saussure 1997: 55). Mivel – mint láttuk – a kínai írás (Saussure szerint az első csoport legtipikusabb tagja) is ebbe a csoportba tartozik, voltaképp egy csoportunk marad, ami nem tipológia, tehát Saussure korai, elég leegyszerűsített rendszere ma már nem állja meg a helyét.

Lyovin könyvének írásrendszer-klasszifikációról szóló fejezetében típus szerint négyféle írásrendszert különböztet meg: piktografikus, logografikus (vagy morfemografikus), szillabikus és alfabetikus rendszert. Ezek közül az elsőről (a számunkra fontos képírásról) azonban rögtön kijelenti, hogy az tulajdonképpen nem is írás, mert mögötte nem búvik meg rendszer, emellett nyelvtől független, és „nyitott végű" (open-ended), tehát jeleinek száma nem rögzített, hanem bármikor bővíthető (rengetegféle képet lehet rajzolni) (Lyovin 1997: 30). Ebből a tipológiából is kiesik tehát a képírás.

Daniels 1990-es tipológiájában nyolcféle írástípust említ (logografikus, logoszillabografikus, szillabografikus, abjad, bővített abjad, ábécé, bővített ábécé, neoszillabikus rendszerek), de ezek között nem jelenik meg a képírás (Daniels 1990, idézi Lyovin 1997: 35–36).

Sampson megkülönböztet szemasziografikus és glottografikus rendszereket (ez utóbbiak kapcsolódnak a kiejtéshez). A glottografikus rendszerek közé sorolja a polimorfemikus és a morfemikus rendszereket tartalmazó logografikus írásokat, valamint a szillabikus, a szegmentális és a jelekben a kiejtés legfőbb jellegzetességeit megmutató (featural) írásokat tartalmazó fonografikus rendszereket (Sampson 1985: 27–45). A képírás itt sem jelenik meg. Sampson – mint már említettük – elvetendőnek tartja a képírás terminust, megkülönböztetését a szemasziografikus rendszerektől nehézkesnek véli (Sampson 1985: 35).

Rogers (2005) – Sproat (2000) hasonló rendszerét továbbfejlesztve – nem ágrajzszerűen mutatja be és helyezi el abban az egyes írásokat, hanem egy vízszintes tengelyre rakja a típusokat (abjad, alfabetikus írás, abugida, moraikus írás és szillabikus írás), az arra merőleges (függőleges) tengelyen pedig elhelyezi az egyes írásokat – morfografikusságuk mértékének megfelelő távolságban (Sproat 2000:135–138). Képírásnak sem Sproatnál, sem Rogersnél nem leljük nyomát.

Vizsgálatomból kiderült, hogy a szakirodalomban nincs pontos meghatározása a *képírás* terminusnak, az írásrendszer-tipológiák nem tartalmazzák a *képírás* terminust, a magyar szakirodalomban pedig nem találunk szisztematikus írásrendszer-tipológiát. Szükség lenne egy olyan, magyar nyelvű írástörténeti, írásrendszer-elméleti könyvre, mely a külföldi eredményeket összefoglalná, és amelyik elvetné a használatban lévő, de már elavult terminusokat, és megmagyarázná, miért teszi ezt.

Irodalom

Daniels, P. T. 1990. Fundamentals of grammatology. *Journal of the American Oriental Society* 110(4) 727–731.

Jean, G. 1992. *Az írás, az ember emlékezete*. Budapest: Park Kiadó.

Kéki B. 2000. *Az írás története*. Budapest: Vince Kiadó.

Lacza T. 2004. *Az ókor emlékezete. A sziklarajzoktól az ábécéig*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Lyovin, A. V. 1997. *Classification of Writing Systems*. In: uő. (1997): An Introduction to the Languages of the World. New York: Oxford University Press. 29–44.

Malmkjær, K., Anderson, J. M. (eds.) 1996. *The Linguistic Encyclopedia*. Trowbridge, Wiltshire: Redwood Books. 497–503.

Man, J. 2000. *Az írás története*. Budapest: General Press Kiadó.

Mandics Gy. 1981. *A rejtélyes írások könyve*. Bukarest: Albatrosz Kiadó.

Peirce, Ch. S. 2003. *A jelek felosztása*. In: Kárpáti E. (szerk.) (2003): Szöveggyűjtemény a szemiotika tanulmányozásához. Budapest: Aula. 89–107.

Robinson, A. 2003. *Az írás története. Ábécék, hieroglifák és piktogramok*. Budapest: Jószöveg Műhely Kiadó.

Rogers, H. 2005. *Writing Systems. A Linguistic Approach*. Oxford: Blackwell Publishing.

Sampson, G. 1985. *Writing Systems. A linguistic introduction*. London: Hutchinson.

Saussure, F. de 1997. Bevezetés az általános nyelvészetbe. Budapest: Corvina.

Sproat, R. 2000. *A Computational Theory of Writing Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.

Várkonyi N. 2001. *Az írás és a könyv története*. Budapest: Széphalom Könyvműhely.

Szaknyelv, oktatás, tankönyv[1]
(A szaknyelvek oktatásával és a tankönyvekkel kapcsolatos problémák kétnyelvűségi helyzetben)

Hoboth Katalin

1. Szaknyelvek oktatása Szlovákiában

Kisebbségi kétnyelvűségi helyzetben a szaknyelvekkel kapcsolatban számos probléma felmerül. A nyelvi hiány: az egyes regiszterekben megfigyelhető hiány, illetőleg a beszélők hiányos nyelvtudása irányította a figyelmet a szaknyelvi tervezés fontosságára. A szlovákiai magyar szakemberek egy része nem ismeri a magyar szaknyelvet, nyelvhasználatukban a magyarországitól eltérő szakkifejezések, kontaktusjelenségek és kódváltások jelennek meg. Ennek oka az oktatásban is keresendő (vö. Lanstyák 2000:156–157, Misad 2009, Szabómihály 2010a:205–215).

Sok kisebbségi gyermek a magyar nyelvű képzési lehetőség ellenére is alap- és/vagy középfokú tanulmányait államnyelven végzi. A szakközépiskolákban és szakmunkásképzőkben azonban nem minden esetben biztosított az összes szakirány magyar nyelvű oktatása. Ha a választott szak az adott oktatási intézményben nem tanulható magyar tannyelvű osztályban, a szlovák nyelvű képzés a diákok részéről „kényszermegoldás". Magyar vagy részben magyar nyelven a szlovákiai szakközépiskolákban a műszaki, közgazdasági, mezőgazdasági, óvópedagógiai, egészségügyi szakirányok, a szakmunkásképzőkben építő-, élelmiszer- és vendéglátó-ipari, illetőleg mezőgazdasági szakmák tanulhatók (l. Szabómihály 2010a:206). A felsőfokú oktatás államnyelvű. Az egyes szakirányok magyar nyelvű oktatását a magyar szakos pedagógusképzésen kívül a nyitrai Közép-európai Tanulmányok Kara és a komáromi Selye János Egyetem biztosítja. A szakmai nyelvhasználatra máig rányomja bélyegét az 1990-es években a kisebbségi iskolákkal kapcsolatban többször felmerülő kéttannyelvű, ún. alternatív képzés. E törekvések következtében több szakközépiskolában államnyelvű (volt) a szaktantárgyak oktatása, így a diákok intézményes keretek között nem sajátíthatták el a magyar szaknyelvet (vö. Lanstyák 1998:63–64, Lanstyák 2000:110–114, Szabómihály 2010a:206–207).

[1] A hivatkozott szakirodalom gyűjtése és tanulmányozása részben a Domus Hungarica ösztöndíj-támogatásával valósult meg.

A szaktantárgyak magyar nyelvű oktatása során a tankönyvekkel kapcsolatos problémákat kell megemlítenünk. Az általános és középiskolákban a szlovákiai jogszabályok értelmében csak olyan tankönyvek használhatók, melyeket az Oktatási Minisztérium jóváhagyott, s melyek igazodnak az egységes tantervhez. Ezen okból kifolyólag a szlovákiai magyar tannyelvű iskolákban használatos tankönyvek többsége szlovák tankönyv fordítása (Szabómihály 2008a:84). Mivel a fordításokat gyakran fordításelméleti és/vagy szakmai ismeretekkel nem rendelkező személyek végzik, a tankönyvek – ahogy erre Szabómihály Gizella is utal – sok kontaktusjelenséget tartalmaznak. A fordítottság jelei a tankönyvek lexikális és szintaktikai szintjén egyaránt megjelennek, melyeket gyakran a tankönyvbírálók sem veszik észre, mivel intézményes keretek között ők is a szlovák szaknyelvet sajátították el (Misad 2009: 14, Szabómihály 2008a: 85). A tankönyvek szintaktikai szintjén megjelenő fordítottság jeleit Szabómihály Gizella rendszerezte, mely alapján csoportosíthatók a *Magasépítéstan I., II.* részében megfigyelhető, a célnyelvi normákat figyelmen kívül hagyó jelenségek (l. Hoboth 2011a, Szabómihály 2008a: 96–99, 2008b: 19–36).

A lexikális szinten megjelenő kontaktusjelenségek oka Szabómihály Gizella szerint abban keresendő, hogy a fordító nem ismeri a célnyelvi normát, s a szinonimasorból azt a szót választja, mely leginkább egyezik szerkezetileg a forrásnyelvi szóval. „Az ilyen alapjában véve szimplifikáló eljárás oka egyrészt a forrásnyelvi interferencia, másrészt pedig az, hogy a fordító nem ismeri az adott szövegtípus, regiszter célnyelvi normáját, a következménye pedig a helytelen vagy az adott típusú magyar szövegre nem jellemző kollokáció vagy a stílustörés: a szöveg stílusába nem illeszkedő szó, kifejezés használata." (Szabómihály 2008a: 93).

2. Interferenciajelenségek a vizsgált tankönyvek lexikális szintjén[2]

A tankönyvek lexikális szintje elemzése során a magyarországi (M) *Magasépítéstan I., II.*, valamint az *Építőanyagok* és a szlovákiai magyar (SZM) tannyelvű szakközépiskolákban használatban lévő *Magasépítéstan I—IV.*, illetőleg az *Építőipari anyagismeret* c. tankönyveket vizsgáltam. Az elemzés során a *Pozemné staviteľstvo II.* c. tankönyvet (SZ) is felhasználtam. Az összehasonlító

[2] A felosztás, példák és elemzés egy része a Kétnyelvűség a szlovákiai magyar tannyelvű építészeti középiskolák szaknyelvoktatásában c. projektből származik.

szakkifejezés-elemzés célja a tankönyvek terminológiahasználatában előforduló különbségek megfigyelése és összegzése volt.

A magyarországi kodifikált terminusoktól eltérő kifejezések Tolcsvai Nagy Gábor nyomán a magyar nyelv szemantikai rendszere által lefedett fogalmi hálózatokhoz és a fonológiai mintákhoz való viszonyítás, valamint az egynyelvű beszélők részéről történő alaki és jelentésbeli feldolgozhatóság alapján is csoportosíthatók (l. Tolcsvai Nagy 2010: 101). A szlovákiai magyar tankönyvekben megjelenő, a magyarországitól eltérő szakkifejezések csoportosítása során a következő szempontokat vettem figyelembe: szemantikailag feldolgozható-e az eltérő kifejezés a nem az adott régióban élő beszélők számára, asszociál-e bennük fogalmi hálózatot a szó fonológiai, morfológiai szerkezete (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 101). E szempontok alapján a tankönyvi terminusok a következő csoportokba sorolhatók:

1. Azonos terminusok

A magyarországi (M) és szlovákiai magyar (SZM) tankönyvekben azonos alakban és jelentésben megjelenő szakkifejezések sorolhatók e csoportba. Mivel feldolgozásuk nem okoz nehézséget sem az egynyelvű, sem a kétnyelvű szakemberek számára, e kifejezések részletesebb bemutatása nem indokolt.

2. Részben eltérő terminusok

Az alaki hasonlóság a szakemberekben szemantikai azonosítást eredményez, ám a különbség miatt feldolgozásuk nehezebb. A terminusok első csoportjánál a különbség interferenciahatás következménye:

A M *borított gerendafödém* kifejezés a SZM tankönyvekben *ritkagerendás fafödém deszkaborítással, borított gerendafödém feltöltéssel* (*trámový strop s viditeľnými trámami so záklopom a násypom*) alakban jelenik meg. A SZM példa nem szó szerinti fordítás, de kontaktushatás figyelhető meg a *s násypom* 'feltöltéssel' kiefejzésben. A SZ szakkifejezés két hátravetett jelzőt tartalmaz, s ez a posztpozitív jelző a SZM szóban is megmaradt. Tükörfordítás figyelhető meg a következő példákban: a 1. M *függesztett lépcső*: SZM *felfüggesztett lécspő* (*zavesené schodište*) SZM változatában az analitikus szerkesztésmód, a szlovák igekötős ige hatására alkalmaz a fordító a SZM terminusban is igekötőt. A M *egyenes ütközés ácskapocs kötéssel*, SZM *ácskapocskötés* (*zaskobované rošty*) változata a kötés fajtáján kívül a létrehozás módjára is utal, melyben a 3. M *ütközés ferde kötéssel*, SZM *csavarkötés* (*svorníkové rošty*) példához hasonlóan az 'ütközés' kifejezésen, tehát a létrehozás módján van a hangsúly. A M *egyhéjú melegtető* SZM *egyhéjú tető* (*jednoplášťové strechy*) és M *kéthéjú hidegtető* SZM *kéthejú tető* (*dvojplášťové strechy*)

megnevezéseknél a M, ezzel szemben a M *sajtolt cserepek* SZM *hornyolt sajtolt cserepek* (*drážková razená škrídla*) szavakban a SZM, illetve a SZ a pontosabb.

Az alábbi, magyarországitól eltérő kifejezésekben nem figyelhető meg interferenciahatás: 1. M *függőleges teherhordó szerkezet*, SZM *függőleges tartószerkezet (zvislé nosné konštrukcie*), 2. M *nyíló ablak*, SZM *felnyíló ablak* (*otváravé okno*), 3. M *csapozás*, SZM *csapolás* (*čapovanie*). A fordító e SZM kifejezéseknél nem a célnyelvi normának megfelelő szót használta.

3. Eltérő terminusok

E kifejezések nem aktiválnak fogalmi jelentést az adott régióhoz nem tartozó szakemberekben, ezért fordítást igényelnek. Használatuk kommunikációs zavart okozhat az egynyelvű és kétnyelvű szakemberek között. A következő szavak mindegyike tükörfordítás, melyekben eltérő motiváció is megfigyelhető:

A M *tereprendezés*, SZM *befejező földmunkák* (*dokončovacie práce*) példában szlovák hatásra a SZM kifejezésben a 'vmi befejezése', illetőleg a munka jellege jobban kifejezésre kerül. A M *padláslépcsők, üzemi kiszolgálók*, SZM *létraszerű lépcsők* (*rebríkové schodište*) példában a M szó a lépcső funkciójára, a SZM a formájára utal. A M *nyílásköz*, SZM *boltozat fesztávolsága* (*rozpätie klenby*) megnevezéseknél a SZM kifejezés jobban specifikálja a nyílás fajtáját. A M *talajon fekvő lépcső*, SZM *dúcolt lépcső* (*razené schodište*) szavaknál a M, míg a M *tereplépcső*, SZM *lejtős lépcső* (*rampové schodište*) megnevezésnél a SZM a szemléletesebb. A M *fa fedélszerkezet*, SZM *fa tetőszerkezet* (*drevené strešné konštrukcie*) megnevezésekben eltérő motiváció figyelhető meg, ugyanis a 'fedél' és 'tető' főnevek egyaránt valaminek a tetejére utalnak, azonban a 'fedél' szóhoz átvitt értelem is kapcsolható (otthon), pl. fedél nélkül marad. Nem magyarázható azonban interferenciahatással a SZM *cementhabarcs simítás* (M *esztrich,* SZ *poter*) kifejezés.

4. Azonos + eltérő kifejezések

E csoportba azok a fogalmak sorolhatók, melyek az azonos alakban és jelentésben szereplő megjelölés mellett a tankönyv valamelyikében attól eltérő változatban is megjelennek, például: M *terméskő*, SZM *bányakő*/*terméskő* (*lomový kameň*). Az eltérő változat többnyire tükörfordítással jön létre: 1. M *alulbordás vasbeton lemezfödém*, SZM *Hennebique-bordás lemezfödém, alulbordás vasbeton lemezfödém* (*Hennebiqueov trámový strop, trámové stropy s viditeľnými trámami*), 2. M *épületgépészet*, SZM *épületek műszaki berendezése,* épületgépészet (*technické zariadenie budov*). Mivel a következetlen kifejezéshasználat nehezíti a szövegfeldolgozást, a fordítás során kerülendő.

5. Nem összehasonlítható kifejezések

E csoportba azok a fogalmak és kifejezések sorolhatók, melyek csupán a tankönyvek egyikében szerepelnek, ezért részletesebb bemutatásuk nem indokolt.

3. Összegzés

A szaknyelvi tervezésen belül fontosnak tartom a szakközépiskolákban használatos fordított tankönyvek vizsgálatát, értékelését, mivel a tankönyvekben előforduló pontatlanságok kommunikációs zavart, félreértéseket okozhatnak, megnehezítik a megértést.

E problémákra megoldást – ahogy erre Szabómihály Gizella is utal – a szlovákiai magyar tannyelvű iskoláknak írt magyar nyelvű tankönyvek, illetőleg a kétnyelvű diákok mint speciális célcsoport igényeihez igazodó tankönyvfordítások jelentenék. A fordítók ugyanis gyakran nem veszik figyelembe, hogy az eredeti tankönyvek más háttértudással rendelkező célcsoport számára készülnek, mint a fordítások (vö. Szabómihály 2008a: 88). Az Állami Pedagógiai Intézet kidolgozta értékelési elveket a fordított tankönyvek esetében hasznos lenne a magyarországi, illetőleg az említett szerző elveivel bővíteni (B. Fejes 2002, Szabómihály 2010b: 98–99, //www.statpedu.sk/files/documents/ucebnice/kriteria_ucebnice_vseobecno_vzdelavacie_predmety.pdf).

A hiányzó szaknyelvi regiszterek kialakítását, a szakkifejezések kodifikálását követően e szakkifejezések egyik terjesztési és közhasználatba kerülési módja kétnyelvű szakszótárak és szakszójegyzékek írása. Megfelelő minőségű tankönyvek fordításához a szakfordító-képzés, illetőleg a fordított tankönyvek értékelési szempontjainak kidolgozása, valamint magyarországi lektorálók járulhatnak hozzá. Mindez nyelvészek és az adott szakterület képviselőinek közös feladata.

Irodalom

B. Fejes, K. 2002. *A tankönyvszöveg szintaktikai jellemzői.* Budapest: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

ÉKsz. 2003. Pusztai, F. (szerk.). *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (2., átdolgozott kiadás)

Hoboth, K. 2011a. Tankönyvértékelés az átmenetiség és különbözőség tapasztalatainak tükrében. A kolozsvári VII. Hungarológiai Kongresszuson elhangzott előadás.

Hoboth, K. 2011b. Kétnyelvűség a szlovákiai magyar tannyelvű építészeti középiskolák szaknyelvoktatásában. FSŠ UKF: Nitra. Írásbeli munka a disszertációs vizsgához.

Kritériá na hodnotenie kvality učebnice pre pre všeobecno-vzdelávacie predmety. Bratislava: Štátny pedagogický ústav. (http://www.statpedu.sk/files/documents/ucebnice/kriteria_ucebnice_vseobecno_vzdelavacie_predmety.pdf 2011.08.18.)

Lanstyák, I. 1998. Nyelvünkben – otthon. Dunaszerdahely: Nap Kiadó.

http://mek.oszk.hu/03300/03373/03373.pdf

Lanstyák, I. 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó–MTA Kisebbségkutatói Műhely.

Misad, K. 2009. *Nyelvi kontaktusok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Szabómihály, G. 2008a. A tankönyvfordításról és a tankönyvek értékeléséről. In: Fazekas, J. (szerk.) *Emlékkönyv Zeman László 80. születésnapjára*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum. 84–101.

Szabómihály, G. 2008b. A fordítottság jelei szlovákiai magyar szövegekben. In: Bárczi, Zs., Vančné Kremmer, I. (szerk.) *Fordítás – nyelv – irodalom – társadalom.* Nyitra: Europica varietas. 19–36.

Szabómihály, G. 2010a. A magyar szaknyelv és szakstílus Magyarország határain túl. In: Dobos, Cs. (szerk.) *Szaknyelvi kommunikáció*. Miskolc–Budapest: Miskolci Egyetem–Tinta Könyvkiadó. 205–215.

Szabómihály, G. 2010b. A fordított tankönyvek lehetséges értékelési szempontjai. In: Bauko, J. (szerk.) *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra: Europica varietas. 93–100.

Tolcsvai Nagy, G. 2010. Fogalmi háló, kétnyelvűség, fordítás. In: Bauko, J. (szerk.) *Bilingvizmus és fordítás. Nyelvészeti tanulmányok Arany A. László születése 100. évfordulójának tiszteletére.* Nyitra: Europica varietas. 101–109.

Források - Vizsgált tankönyvek

Bársony, I. 2008. *Magasépítéstan I*. Pécs: Szega Books Kft.

Bársony, I., Schiszler, A.,Walter, P. 2008. *Magasépítéstan II*. Pécs: Szega Books Kft.

Dědek, M. 1993. *Építőipari anyagismeret az építészeti szakközépiskola 1. osztálya számára*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo. Fordította: Strmeňová, Z.

Hájek, V., Dědek, M., Rambousek, F. 1990. *Magasépítéstan I*. Az építészeti szakközépiskolák 1. osztálya számára. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľsvo. Fordította: Jankovich, P., Molnár, L.

Hájek, V., Rybář, B., Rambousek, F. 1990. *Magasépítéstan II*. Az építészeti szakközépiskolák 2. osztálya számára. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľsvo. Fordította: Strmeňová, Z., Ürgeová, E.

Hájek, V., Dědek, M., Hlaváček, M., Jánsky, V., Kukla, V. 1990. *Magasépítéstan III*. Az építészeti szakközépiskolák 3. osztálya számára. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľsvo. Fordította: Görözdi, T., Raffaiová, Š.

Hájek, V., Bloudek, K., Hlaváček, M., Charouzd, M., Mešťan, R., Pubal, Z., Rambousek, F. 1990. *Magasépítéstan IV*. Az építészeti szakközépiskolák 4. osztálya számára:

Bratislava. SPN. Fordította: Görözdi, T., Strmeňová, Z.

Hájek, V.–Rambousek, F.–Rybář, B. 1990. *Pozemné staviteľstvo II*. Pre 2. ročník stredných priemyselných škôl stavebných. Bratislava: Vydavateľstvo Alfa.

Móczár, F., ifj. Móczár, F. 2006. *Építőanyagok*. Budapest: Nagy és Társa Nyomda és Kiadó.

Az olasz turisztikai szaknyelv jellemzői máltai szállodák honlapjainak elemzésén keresztül

Szladek Emese

A kutatás célja

Olasz turisztikai szaknyelv tanításához kerestem anyagokat máltai szállodákat ismertető olasz nyelvű honlapokról[i] és magyar utazási irodák máltai szállodákat bemutató honlapjairól[ii]. A teljes szöveg terjedelme 19493 n olasz nyelven és 21940 n magyar nyelven. A szövegeket a felhasználási cél szerint csoportosítottam (szakmai ismeret bővítésére, fordításra, vagy glosszárium készítésére alkalmas).

A szövegek egy része az egyes szállodák szolgáltatásait mutatja be felsorolásszerűen, ezekből összeállítottam két terminológiai listát: az olasz lista 236, a magyar 389 elemű. A listákban a kifejezések nagy része többször ismétlődik. A két listában a kifejezések ismétlődési aránya nagyságrendileg azonos: az olasz lista összesen 155 különböző szót, kifejezést tartalmaz (98 kifejezés 1 alkalommal, 38 kétszer, 15 háromszor, 3 négyszer és egy ötször szerepel a listában); a magyar lista összesen 241 különböző szót, kifejezést tartalmaz (168 kifejezés 1 alkalommal, 42 kétszer, 6 háromszor, 15 négyszer és 10 legalább ötször szerepel a listában).

A szövegek másik része (16652 n olasz nyelven, 3692 n magyar nyelven) 129 olasz és 46 magyar mondatból álló leírás, részben a szállodák saját bemutatkozása, részben pedig turisták által írott vélemények alapján.

Az elemzés első részeként a terminológiai lista elemeit csoportosítottam szófaji szempontból (1. táblázat).

1. táblázat: A terminológiai lista elemeinek szófaji jellemzői

szófaj	**előfordulások száma**		**példák**	
	olasz	magyar	olasz	magyar
egyszerű főnév	28	42	escursionismo ricreazione	masszázs matrac medence
összetett főnév	6	59	asciugacapelli cassaforte baby-sitter minigolf	hajszárító árkedvezmény fürdőköpeny menüebéd
főnév	18	2	bar della piscina	fürdőcipő viselete

birtokos szerkezetben				ajánlott
főnév jelzős szerkezetben	35	72	camere non-fumatori parcheggio gratuito aria condizionata gruppi benvenuti	animációs programok édesvizű úszómedence nemdohányzó attere
főnév elöljárós szerkezetben	66	6	centro per immersioni lavaggio a secco stanze con vista	kiegészítve külön nappali-résszel
igés szerkezet	1	5	si accettano le carte di credito	előfordulhatnak zavaró zajok csoportot fogad
határozószós szerkezet	1	13	ristrutturato recentemente	alkalmanként élőzene útlevél bemutatása ellenében

A három leggyakoribb kategória az olasz listában a „főnév elöljárós szerkezetben", „főnév jelzős szerkezetben" és az „egyszerű főnév". A magyar listában azonban részben más kategóriák szerepelnek nagyobb arányban: „főnév jelzős szerkezetben", „összetett főnév" és „egyszerű főnév". Az eltérés legfőbb oka, hogy a magyar nyelvben sok esetben összetett főnévvel fejezzük ki a szóösszetételt, az olaszban azonban gyakoribb az elöljárós szerkezet.

Mindkét listában nagy arányban fordulnak elő idegenszavak, leggyakrabban angol eredetű kifejezések (az olasz nyelvű szövegben: *barbecue, minibar, baby-sitter, squash*; a magyar nyelvű szövegben: *wellness, wi-fi, mini klub, superior-szoba, pool-bár, snack*).

Az olasz turisztikai szaknyelv fordításához elérhető forrás például a Grimm-Langenscheidt kiadó szakszótára (Schroeder – Iker 2009). Megkerestem a lista elemeit ebben a szótárban: az olasz listából mindössze 27 elem szerepel a szótárban, a magyar listából pedig 46. Mindkét listában sok hosszabb kifejezés szerepel (például: *útlevél bemutatása ellenében*; *további információ az árlistában*; *szálloda saját hatáskörébe tartozik*; *messzemenően megfelel az európai színvonalnak*; *aria condizionata regolabile autonomamente*; *immerso in una campagna ancora intatta*; *piscina di idroterapia con acqua marina*), amelyek ilyen formában természetes, hogy nem szerepelnek ugyan a szótárban, de részenként, szavanként – néhány kivétellel – más forrásból, pld (köznyelvi szótár vagy internetes keresők, szövegkörnyezet segítségével) könnyen megérthetők, lefordíthatóak.

Például a *banco escursioni* kifejezés nem szerepel a szótárban. A *banco check-in*, *banco d'accettazione* és *banco di consulenza* kifejezések segítségével azonban könnyen megérthető, keresők segítségével megtalálható a magyar forma: *„Kirándulások" pult* és *kirándulás pult*.

Egy másik, a szótárban nem szereplő kifejezés, a *LAN senza fili* (az olasz nyelvű magyarázat szerint: *una rete, che serve a connettere un dispositivo (pc) con un altro (modem ad esempio) senza cavi, usando le onde radio*[iii]) a vezeték nélküli internet-kapcsolatot jelenti.

A lista tartalmaz szinonimákat, különböző helyesírással szereplő formákat (egybe- vagy külön írva, esetleg kötőjellel). Keresők segítségével megnéztem, az egyes szinonimák közül melyik a gyakoribb.

Több esetben megkülönböztetés nélkül szerepelnek a különböző formák, sokszor egy szövegen belül is kétféle helyesírással. Az egyik változatot beírva a keresőbe a másik változatra láthatunk példát: a *mini bar* (*minibar* / *mini-bar*); *mini frigo* (*minifrigo* / *mini-frigo*); *mini golf* (*minigolf* / *mini-golf*); *camere non-fumatori* (*camere per non-fumatori*) olasz szavak, és a *büfé reggeli* (*büféreggeli* / *büfé-reggeli*); *büfé vacsora* (*büfévacsora* / *büfé vacsora*); *fitness terem* (*fitnessterem* / *fitness-terem*); *snack ételek* (*snackételek* / *snack-ételek*), *nem dohányzó szoba* (*nemdohányzó szoba*); *Pay-Tv* (*pay-tv* / *Pay Tv* / *pay tv*) magyar szavak esetében.

A mosodai szolgáltatással kapcsolatban a *sala di lavanderia* sokkal kevesebbszer fordul elő, mint a *sala lavanderia*; a *servizio lavanderia* és a *servizio di lavanderia* azonban közel azonos előfordulással szerepel.

A *fitnesz-terem* olasz megfelelőjeként jóval többször találjuk a *palestra* szót mint a *sala fitness* vagy a *sala di fitness* és *sala da fitness* formákat.

Érdekes formában szerepel a *tenger gyümölcsei* kifejezés: megtaláljuk a *tengeri gyümölcsök*, a *tengerigyümölcs* sőt a *tengeri halak és gyümölcsök* formát is.

Az elemezés második részeként a forrás szöveg másik részét, a leírás egymástól független mondatait (szállodák saját bemutatkozását, valamint turisták által írott véleményeket) vizsgáltam meg (2. táblázat).

2. táblázat: A leíró mondatok csoportosítása

	olasz	magyar
egyszerű	64	25
névszói	7	6
összetett	46	11
hiányos	12	4

Az egyszerű és a hiányos mondatok aránya nagyságrendileg azonos az olasz és a magyar szövegben. A honlapok sajátos nyelvezete miatt találunk sok hiányos mondatot, mivel a bemutatáskor az egyes szállodák legfőbb jellemzőit pontokba szedve sorolják fel. A sok egyszerű mondat pedig szintén ennek a felsorolásszerű leírásnak az egyik eredménye. A magyar nyelvű szövegben ehhez még hozzáadódnak a névszói mondatok. Ezeknek aránya az olasz szövegben azért kevesebb, mert ott több esetben szinonimákkal helyettesítik a létigét és a birtoklást kifejező igét. A 3. táblázatban az olasz szövegben megjelenő, a létigét és a birtoklást kifejező igét helyettesítő szinonimákra láthatunk néhány példát.

3. táblázat: Az olasz szövegben megjelenő, a létigét és a birtoklást kifejező igét helyettesítő szinonimák

olasz	***magyar fordítás***	***magyarul létigével***
L'hotel ospita un bar accogliente e un ristorante a buffet.	A szálloda kellemes bárral és büfé-étteremmel rendelkezik.	A szállodának van…
Alcune delle camere vantano una vista sul mare, dal lato del porto.	Néhány szoba tengerre nyíló kiáltással büszkélkedhet.	Néhány szobának van…
La mancanza di traffico lo rende particolarmente adatto per coloro che cercano aria pura di mare e di campagna in un ambiente sicuro e pulito.	A kis forgalom alkalmassá teszi…	A kis forgalom miatt alkalmas…
Due spaziose piscine esterne ed una piscina per bambini complementano una tranquilla terrazza ed un bar che si affacciano sulla pittoresca baia sul molo.	A csendes teraszt két nagy medence, egy gyerekmedence és egy bár egészítik ki, amelyek a mólóra néznek.	A teraszon van…

Az olasz szövegben tehát kevesebb névszói állítmányt tartalmazó mondat van, viszont több az összetett mondat.

Tanulságok a honlapok nyelvezetével kapcsolatban

A turisztikai szaknyelv pontos ismerete nemcsak az idegenforgalom területén dolgozó szakemberek számára fontos, hiszen fordítóként bármikor kaphatunk turisztikai témájú feladatot, például reklamációs levél, számla, információkérés, ajánlatkérés formájában.

A terminusok pontosítása, egységesítése az idegenforgalmi szolgáltatók közös érdeke lenne, a szakma presztízsének fenntartása céljából, a kulturális reáliák fordítása azonban sok esetben teljesen lehetetlen. Az idegenszavak nagy aránya miatt nehéz a magyar helyesírás szabályaihoz való egységes igazítás.

A honlapok egy részének nyelvi színvonala sajnos nem megfelelő. Azonban, mivel ez csak nagyon kevés esetben okoz súlyos következményekkel járó félreértéseket (*sala gioco* / *sala da gioco* / *sala da giochi*: játékterem, nyerőgépekkel, videojátékokkal; *sala giochi (attrezzata) (per) bambini* / *játék szoba* / *játékszoba* / *játszószoba*) a honlapot üzemeltetők, karbantartók nem fordítanak rá kellő figyelmet. A nyaralásukat egyénileg tervező magyar turisták valószínűleg csak kis százalékban keresnek információt olasz nyelvű honlapokon, nagyobb arányban használnak angol nyelvű forrásokat.

Néhány esetben súlyos nyelvi, nyelvhelyességi hibák, magyartalan megfogalmazások, „fordítás-gyanús" kifejezések találhatók a mondatokban és az egyes kifejezésekben. Egy példa: az olasz *aria condizionata regolabile autonomamente* kifejezés magyar megfelelőjeként az *egyéni légkondicionálás*-t találtam. A *helységenként szabályozható légkondicionálás* kifejezőbb lenne.

Végül a mondatok közül emelnék ki néhányat:

Egy elegáns társalgó és TV szoba is rendelkezésre áll, a lobbibárban pedig élő szórakozást kínálnak.

Parkolás fizetős parkolón.

A szállásszolgáltató beszél is angolul.

Relaxációs kezelések és masszázsok választéka áll rendelkezésre.

A lift minden emeletet kiszolgál.

Összegzés

Az olasz turisztikai szaknyelv a gazdasági szaknyelv speciális területének tekinthető, sokat átvesz a gazdasági szaknyelv szókincséből, terminológiájából, nagy százalékban tartalmaz anglicizmusokat, szöveg szinten is megtalálhatjuk a gazdasági szaknyelvre jellemző megfogalmazási módokat, szövegtani jellemzőket.

A turisztikai szövegek más szaknyelvi szövegekhez hasonlóan egyéni sajátosságokkal rendelkeznek. Elemzésük segíthet az általános fordítástechnikai ismeretek elmélyítésében, valamint speciálisan, a turisztikai szakszövegek fordítására való felkészülésben.

Irodalom

Schroeder, G. és Iker B. 2009. *Turisztikai szótár - Olasz-magyar magyar-olasz*, Szeged: Grimm-Langenscheidt.

[i] http://www.paesionline.it; http://www.riviera.com; http://www.expedia.it

ii http://www.neckermann.hu; http://www.utazzon.hu; http://www.hurra-nyaralunk.hu; http://utazas.invia.hu; http://www.malta.utazas.hu; http://www.limba.com/hu/

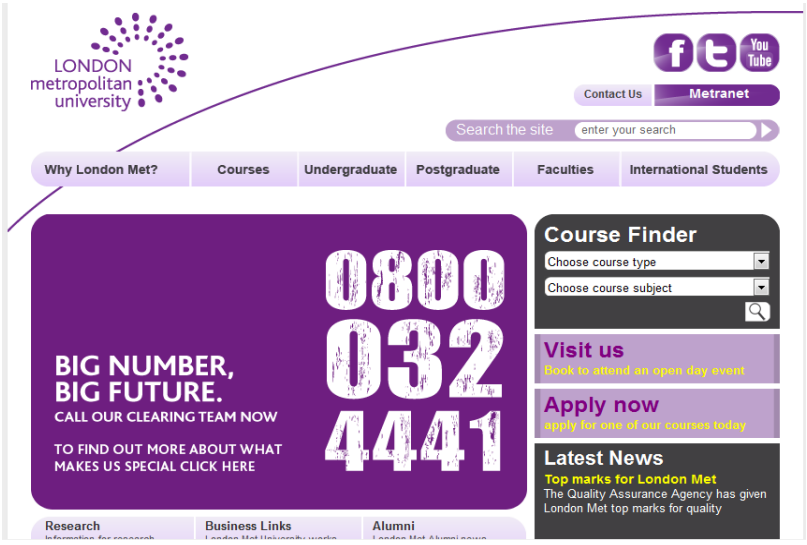
[iii] http://it.answers.yahoo.com/question/index?qid=20080904044658AAOaWvb

Egyetemi online bemutatkozó filmek multimodális elemzése: a London Metropolitan University példája

Eitler Tamás

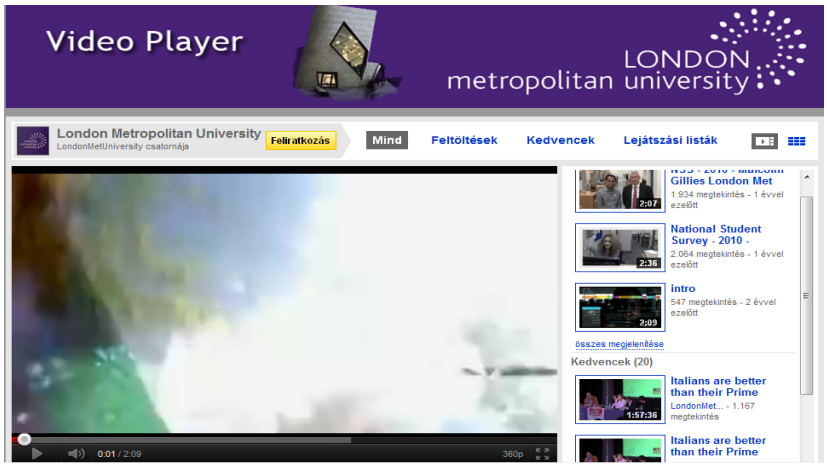
1.

A jelen tanulmány célja az egyetemi bemutatkozó videofilmek egyes generikus promóciós jellemzőit azonosítani a London Metropolitan University (innentől LMU) 2011-es online bemutatkozó filmjének elemzésén keresztül. A szélesebb, kvantitatív kutatás a brit egyetemek webhelyein vagy az egyetemek web 2.0-ás hivatalos felhasználói videómegosztó csatornáin megjelentetett filmeket elemzi. Az esettanulmányhoz választott LMU azért tűnt érdemesnek a bemutatásra, mert mérete (a legnagyobb egy tömbből álló londoni egyetem), népszerűsége (harmadik legnépszerűbb egyetem a külföldi hallgatók körében) és egyetemi tudományos rangsorokban betöltött helye (az utolsó 20%-ban foglal helyet Nagy-Britanniában) alapján kifejezetten vegyes megítélés alá esik (wikipedia.org/LMU). Mivel pedig ezen belül a minősége valamivel az átlag alattinak tartható – ugyanakkor javuló tendenciájú –, különösen fontos számára az arculatépítés (guardian.co.uk/university-league-table). Jól mutatja az egyetem tudatos márkaarculati kommunikációját a webhelyének nyitólapja (lásd 1. ábra).

1. ábra: A London Metropolitan University nyitólapja

Itt a közelebbről a reklámnyelvre jellemző promóciós eszközök használata (pl. az egyébként felettébb egyszerű *Big number, big future* főcím párhuzamos nyelvtani szerkezete, szóismétlése, ríme és maga a *big* jelző hiperbolikus ereje) nem csupán a nyelvi kommunikációban mutatkozik meg, hanem különösen a vizuális szemiózis adta lehetőségek kiaknázásában. Az egyik legfontosabb ezek közül az egyetemi logónak és színének következetes alkalmazása, színsémában való szerepeltetése. Ám még ezen is túlmutat az a megoldás, ahogy az egyetemi logó színe felülírja az egyébként teljesen más arculati színű facebook (középkék), twitter (világoskék) és youtube (piros) hiperlinkesített gombjainak designját. A hatás elementáris erejű: a színszemiózis azt a nyelvi és vizuális szemiotikai módban is előrehozott jelentést erősíti, hogy az egyetemi márka mindent ural, minden önálló alkalmazás, más piaci cég weblapja és szoftverfunkciója az egyetem mint üzleti vállalkozás sikeres márkakommunikációját szolgálja.

2.ábra: A London Metropolitan University youtube csatornájának nyitólapja

A fenti youtube linkre kattintva a LMU videócsatornája jelenik meg (lásd 2. ábra), a fejlécben szereplő szokatlan címmel: Video Player (videólejátszó). Ez a cím előtérbe helyezi a lejátszás szórakoztató, fogyasztói attitűdöket erősítő jellegét, míg látszólag a háttérbe szorítja a hagyományos egyetemi funkciók elérését. A video player továbbá a fejléc bal oldalán, a topik, vagyis az ismert információ helyén szerepel, nagyobb betűmérettel, mint a jobb oldalon, az új információ helyén szerepeltetett egyetemi logó.

2.

Az egyetem youtube-on található több műfajú videofilmjei közül az egyetem teljes egészét bemutató, alapszakos hallgatóknak szólót választottuk ki elemzés céljából. A kutatás elsődleges elemzési módszereként a társas szemiotikán alapuló kutatásokban szinte kizárólagosan megtalálható szisztémikus-funkcionális nyelvtan vizuális kommunikációra is alkalmazható kategóriáit használtuk (Halliday 1978). Az elemzés szükségszerűen multimodális, és így követi a Kress és van Leeuwen (2006)-féle társas szemiotikai megközelítésen alapuló elemzési paradigmát.

3.

Az egyetem márkaként való kommunikálása (MacRury és Hawkin 2009: 153) egy olyan mindent átható átalakulás eredménye, melynek során az egyetemek és hallgatóik, illetve leendő hallgatóik közötti kapcsolatban egyre inkább szolgáltatás nyújtása, illetve a szolgáltatás fogyasztói igénybevételének lehetőségei dominálnak. Az egyetemek fent említett kapcsolatainak radikális újradefiniálását a piaci szükségszerűség követelte meg: a csökkenő állami finanszírozás és a romló demográfiai adatok következtében versenyhelyzet lépett fel. Az egyetemek piaci szereplőkké „avanzsáltak", és a szolgáltató szektor jól bevált kommunikációs fogásait alkalmazva próbálnak külső forrásokat bevonni a kieső állami források helyére.

Ennek a folyamatnak jól látható következménye a diskurzushibridizáció (Fairclough 2003). A diskurzushibridizáció jellemzői az üzleti nyelvhasználat, műfajok és szemiotikai módok betüremkedése az eredetileg nem üzleti műfajokba, nyelvhasználatba és a nagyobbrészt nyelvi szemiózis uralta kommunikációba. A diskurzushibridizáció összetevői (1) a promóciós nyelvhasználat térnyerése hagyományosan nem promóciós célú nyelvhasználatban; (2) nyelvi informalizálódás és a társalgási stílus elemeinek beszüremkedésével létrejövő diskurzusvegyülés; (3) végül pedig a képi szemiózis előretörése a nyelvi szemiózis ellenében.

4.

A multimodális dokumentumnak is tekinthető LMU-videóban a promóciós kultúra (Wernick 1991) érvényesülésének szükségességét alátámasztó üzleti szemlélet a nyelvi és vizuális szemiózisban is megtalálható (lásd (1)-es mondat):

(1)

A nyelvi szemiózisban az üzleti partnerek igényeinek és a foglalkoztatási szempontok érvényesülésének hangsúlyozása (*in consultation with employers* az első tagmondatban szereplő, hangsúlyos helyen álló elöljárós kifejezés; *employment training* a hozzárendelő mellékmondat ismert, megkérdőjelezhetetlen információt hordozó topikja) figyelhető meg; ezt az előtérbe állítást erősíti a vizuális szemiózisban a reprezentációs jelentés: a jelenetben végig üzleti tárgyalás látható.

A foglalkoztathatóságra koncentráló új egyetemi üzleti diskurzus kifejezőjeként tekinthetjük a (2)-es példamondatban található, melléknevet tartalmazó önpromóciós kifejezéseket: *invaluable skills*, *rewarding career*, míg a menedzserialista szemléletet az *opportunity*, a *skills*, és a *career* hívószavak jelzik.

(2) *so that as a student of London Met you're given the opportunity to gain invaluable skills that will help you build a rewarding career*

A (3)-(5) számozású mondatok bővelkednek a promóciós kultúrával átitatott, hibridizált egyetemi tudományos-informatív nyelvre jellemző evaluatív tényállításokban: a (3)-as mondatban három evaluatív tényállítás található: egy mennyiségjelzős értékkifejezés (*30 million pound)*, a *super* jelző a *superlab* összetételben, végül pedig a *largest* felsőfokú melléknév.

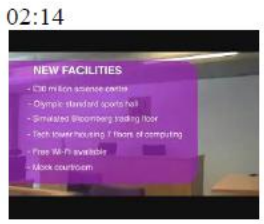
(3) *our 30 million pound science centre housing the superlab, the largest of its kind in Europe*

A (4)-es és (5)-ös mondatokban az egyetem vonzerejét növelendő felsorolásban további evaluatív tényállítások találhatók: a *seven floors* mennyiségjelzős melléknévi kifejezés, míg az (5)-ben a *free* jelző és a reklámokra jellemző levezető-hozzáadó kifejezés (*and much more*) mind az egyetem által értékesnek, a piacon versenyképesnek tekintett jellemzőket, az egyedi szolgáltatásokat kívánja előtérbe állítani.

(4) *technology tower which has seven floors of computers*

(5)

Az (5)-ben az egyetem mint szolgáltató jelenítődik meg: az *offer* ige materiális folyamatként elemezhető, és az egyetem-hallgató kapcsolat újradefiniálását jelzi – különösen annak fényében, mit is ajánl szelektíven a hallgatók figyelmébe, milyen aspektusokat is kíván a hallgatók tudomására hozni, előtérbe állítani.

Az interperszonális jelentések megalkotásában a videofilm logót tartalmazó főcíme utáni képsornak és a hangzó szövegnek (lásd (6)-os mondat) döntő jelentősége van. A fatikus kommunikáció túlsúlya elősegíti az érzelmi bevonódást, és ezzel a retorikai fogással egyúttal a közönség jóindulatának elnyerését is. A diskurzushibridizációra jellemző vonásként a semlegesnél egy árnyalattal informálisabb stílusú *Hello* köszöntésformula és a kissé formálisabb *we look forward to* levezető fatikus formula által keretezett mondaton belül két jellegzetes informális stílusú összevont alak is található (*we're*; *you're*). Ez a kevert formalitású mondat így összességében kellemes, barátságos hangulatot teremt, amelyhez jól illeszkedik a *you* személyes névmás kétszeri használata. A

nyelvi szemiózisban előtérbe állított és közvetlenebbként újrakonfigurált egyetem–hallgató kapcsolatot a vizuális szemiózis tovább erősíti. A hangzó szöveg alatt mutatott képsor végig középtávoli fókuszt alkalmaz (közepes szociális távolság, melynek lehetséges jelentése közepes szintű bevonódás), a beszélő végig a néző szemébe néz, frontálisan, ún. demand-fényképre jellemzően (jelentése: egy világba tartozunk, ugyanazok az élményeink, problémáink), végül pedig a nézőével megegyező magasságból (azonos vertikális szög jelentése: egyenrangúság). Mindezek alapján kijelenthető, hogy a multimodális jelentésegyüttes sokkal többet és hatásosabban kommunikál, mint az egyes szemiotikai módok külön-külön.

(6)

Ugyanezen személyes bevonódás hatását kelti a (7)-es mondatbeli *you* és *your* személyes névmások használatán túlmenően a szöveget kísérő és a jelenetben végig alkalmazott, az élményközösséget szintén erőteljesen megteremtő „mintha ott lennénk" hatású, hátulról felvett képsor.

(7)

A vizuális és a nyelvi kommunikációs mód interszemiotikusan támogatja a LMU brit egyetemi piacon való újrapozicionálását. A 2:49 perc hosszúságú videó jeleneteinek képsoraiban ábrázolt, vizuális evaluatív tényállításokként értelmezhető emberek (így a film alatt végig beszélő „talking head" (6), az előadó tanár, az üzleti tárgyaláson résztvevő egyetemi és céges képviselők (1), végül a (7)-ben az egyetem egyes szolgáltatásait, eszközeit használó hallgatók) vízszintes szögbeli beállításának variálásával, a tipikusan szemmagasságú függőleges kameraszög, valamint a középtávoli, olykor közeli fókusz szisztematikus alkalmazásával barátságos, a reklámokban gyakran alkalmazott szintetikus „bennfentes" viszony (Tolson 1991) teremtődik meg a nézők és a megjelenített szereplők között. Ez a kapcsolat egyúttal pontosan leképezi a megváltozott, partneri minőségűvé és szolgáltatásközpontúvá újrakonfigurált egyetem-hallgató viszonyt.

5.

A jelen tanulmányban tipikus esetként elemzett LMU online bemutatkozó videofilmjében nagymértékű diskurzushibridizáció érhető tetten. Ennek egyik legfontosabb megnyilvánulási formája a promóciós nyelvhasználat beszüremkedése. Az eredetileg információ-megosztó szövegeknek promóciós, reklámozó szerepük van (vö. Fairclough 2003: 110-113). Fontos eszköz ebben az „evaluatív tényállítás", mely során a tények szelektíven, a mindent átható üzleti értékrendnek megfelelően kiválogatva szerepelnek, sokszor implicit önértékelések, önpromóció formájában. A diskurzushibridizáció második fő összetevője az informális, társalgási stílus beszüremkedése a hagyományosan formálisabb, tudományos és objektív nyelvhasználatba. Végül a diskurzushibridizáció harmadik elemeként megfigyelhető, hogy a promóciós jelentések multimodálisan képződnek, vagyis a vizuális szemiózis kiegészíti és felerősíti a nyelvi szemiózist. Ezen felül a tanulmány a bemutatkozó filmek

erősen promóciós célú multimodális kommunikációs jelenségeinek azonosításával és ezeknek az átfogó diskurzushibridizációban betöltött szerepének felfedésével lehetővé teszi továbbá a csatalakozó kvantitatív kutatás szempontjainak további finomítását.

Irodalom

Fairclough, N. 2003. *Analysing Discourse*. London: Routledge.

Halliday, M. A. K. 1978. *Language as social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London: Edward Arnold.

Kress, G., van Leeuwen, T. 2006. *Reading Images. The Grammar of Visual Design*. London: Routledge.

MacRury, I., Hawkin, S. 2009. Advertising universities: re-presenting complex products in a difficult marketplace. In: Powell, H. et al. (eds.) *The Advertising Handbook*. Abingdon: Routledge. 148-161.

Tolson, A. 1991. Televised chat and the synthetic personality. In: Scannell, P. (ed.) *Broadcast Talk*. London: Sage.

Wernick, A. 1991. *Promotional Culture*. London: Sage.

A háttértudás szerepe a hipertextuális szövegek befogadásában. Orbán Ottó: Fölkel a sínekről[1]

Boda István Károly – Porkoláb Judit

1. A szövegértelmezéshez használt modell

A legtöbb modern vers értelmezése elképzelhetetlen annak a komplex háttértudásnak az ismerete nélkül, amely a versek befogadója számára hozzáférhetővé teszi az értelmezéshez felhasználható további szövegeket. Kutatásaink szempontjából a természetes nyelvű szövegek feldolgozásának alapproblémája úgy fogalmazható meg, hogy egy természetes nyelvű szöveg csak „a jéghegy csúcsa", önmagában nem értelmezhető — ehhez további háttérismeretekre van szükség. A szövegek értelmezése során felhasznált háttértudást a következő, három rétegű modellel ábrázolhatjuk (ún. *jéghegy-paradigma*):

1. táblázat: A versértelmezéshez felhasználható háttértudás szerkezete (jéghegy-modell)

1. az értelmezett szöveg („a jéghegy csúcsa")	
zenei/vizuális rétegek (a szöveg audiovizuális megjelenési formájából következő, ismétlődéseken alapuló, „nem szemléletes" struktúrákat tükröző tudás)	*hangtani zeneiség* (hangok és/vagy szótagok szintjén megvalósuló zeneiség: ritmus, alliteráció, rím, stb.)
	szemantikai vagy paradigmatikai zeneiség („hangok nélküli zene"; szavak szintjén megvalósuló zeneiség: szemantikai háló vagy hálózat, gondolatritmus, egyes gondolatalakzatok, stb.)
intratextuális réteg (kohézió, pl. korreferenciális kapcsolatok a szövegben)	*alapértelmezett kontextus* (alapvető értelmezési séma, "előfeltevések")
	nyelvi szintű tudás (a nyelv szintjén „állandósult", azaz a nyelvbe beépült jelentések)
intertextuális réteg (a szöveg megértéséhez minimálisan szükséges háttértudás)	*betű vagy szó szerinti jelentések (elsődlegesen)*
	figuratív vagy szimbolikus, párhuzamos jelentések (elsődlegesen) (szimbólumokon alapuló

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KONV-2010-0007 számú projekt támogatta. A projekt az Új Magyarország Fejlesztési Terven keresztül az Európai Unió támogatásával, az Európai Regionális Fejlesztési Alap és az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

hipertextuális rétegek (a szöveg lehetséges értelmezéseihez felhasznált háttértudás)	leképezések; pl. a leképezés céltartománya szerint osztályozva) ▪ allegorikus (rejtett, titkos vagy misztikus jelentés: "semmi sem az, aminek látszik") ▪ tropologikus vagy morális (ideális vagy elvárt személyiségjellemzők és/vagy viselkedésminták; alapértékek és elvek; ideálok, "hősök") ▪ anagogikus (egy tökéletes vagy remélt, alternatív valóság, "szép új világ") ▪ archetipikus (a személyiség kollektív tudattalanban tükröződő alapvető összetevői, "alszemélyiségei") ▪ ...
2. korpusz: kiválasztott verbális és multimediális szövegek / szövegrészletek („a jéghegy felszín alatti rétegei")	
elsődleges szövegek	az adott szerző további művei
	a kortárs szerzők művei
	az adott kultúra alapművei, „kánonja"; a klasszikusok, „nagy elődök" művei (például a Biblia, a görög-római és kelta mitológia, Dante, Shakespeare művei stb.)
	…
másodlagos szövegek	fordítások
	(informatív) referátumok, tömörítvények, szemlék, ismertetések stb.
	...
metaszintű tudást leíró szövegek	kortörténeti leírások
	kommentárok
	tanulmányok, műelemzések, kritikák, értékelések stb.
	...
3. konkordancia szótár, „index" (kulcsszavakon alapuló inter- és hipertextuális kapcsolatok kialakítása a szövegek között)	
vertikális kapcsolatok (a konkordanciák rendszerezése a kulcsszavak alapján; pl. csoportosítás adott	a konkordanciák jelentésének absztrakciója (elvonatkoztatás az eredeti kontextustól)
	a kulcsszavak adott jelentéstartalmának „beillesztése" az értelmezett szövegbe

jelentésmezőkben, „szócik-kekben")	a kiegészített szöveg koherenciájának biztosítása megfelelő retorikai / stilisztikai műveletekkel (pl. metaforikus leképezésekkel, egyes szavak elhagyásával, a szöveg kiegészítésével, esetleg a szavak sorrendjének megváltoztatásával stb.)
horizontális kapcsolatok (a konkordanciákhoz az eredeti szöveg hozzákapcsolása)	szöveghivatkozások nélküli példamondatok (a nyelvi szintű tudás reprezentálása; pl. olyan „közismert" jelentések esetben, amelyek beépültek a köznyelvbe)
	explicit hivatkozások adott szövegekre (speciális jelentések, pl. egyedi szóhasználat, metaforikus / szimbolikus jelentés stb.)

A modell leírja, hogy a háttértudás szövegközi (inter- és hipertextuális) kapcsolatokon keresztül szerveződik, és az egymáshoz kapcsolódó szövegek révén koherens szövegértelmezéseket tesz lehetővé. A modell alapján a természetes nyelvű szövegek értelmezési problémájának egyik lehetséges megoldása olyan komplex hipertext struktúra kialakítása a szövegek köré, amely a megértéshez és értelmezéshez szükséges legfontosabb információkat és kapcsolatokat tartalmazza.

2. (vers)szövegek közötti kommunikáció a modern költészetben

A háttértudás szerveződését leíró „jéghegy" modell szorosan összefügg a *kommunikáció integrált modelljével*, amely négy alapfunkciót és négy kiegészítő funkciót tartalmaz (ld. pl. Boda – Porkoláb 2009). A különböző forrásokból származó szövegek összekapcsolódása következtében kommunikáció nemcsak az író és olvasó (befogadó) viszonylatában, hanem a különböző írók, általánosan megfogalmazva az írók és az emberi kultúra „3. világa" (K. Popper) között is értelmezhető. Ebben az esetben a kommunikáció egy tudásközpontú definíciójához jutunk el: **Az integrált kommunikációs modell által leírt kommunikáció során a vevő az értelmezett szöveg („üzenet") és a „jéghegy-modell" által reprezentált tudástartalmak koherens összekapcsolását valósítja meg.** Ez felveti a kommunikáció egyes funkcióinak és a „jéghegy-modell" által leírt tudástartalmak megfeleltetésének kérdését.[1]

Irodalmi kánonunkban egyre több költő használ tudatosan más költők versszövegeire történő utalásokat, allúziókat mint a szövegek közötti dialógusteremtés eszközeit — ennek egy kiváló példája a közelmúltban

megjelent antológia,[2] amelyben az általunk választott Orbán Ottó vers is megjelent. A más szövegekből átvett „kölcsönszövegek" téren és időn túli, sajátos dialógust hoznak létre a versek között. „Mivel a kölcsönzések nem véletlenek, ezért a szövegek között kialakuló dialogicitás a jelentésteremtés fontos eleme [...]" (Szikszainé 2007: 170). Amellett, hogy az összekapcsolódó szövegek jelentéstartalma jelentősen kibővül, az ilyen egymásra épülő, egymás gondolatait, művészi szándékait „hűtlen hűséggel" átvevő kérdés-feleletek azért is fontosak, mert biztosítják költészetünk folyamatjellegét. Óriások vállán állok, biztosította hallgatóit Newton, és ennek a gondolatnak az igazsága nemcsak a tudományra, hanem a művészetre is igaz. Jelentős különbség azonban az, hogy a tudományos gondolkodás egzaktságával szemben a költői szövegek kapcsolatrendszere különböző, alternatív értelmezési lehetőségeket is megenged, és sok esetben még az sem biztos, hogy egy szövegközi kapcsolatot a szöveg létrehozója tudatosan hozott-e létre, vagy mindez egyfajta „véletlen" műve. A modern költők esetében azonban többnyire a tudatosság a jellemző, amikor egy korábbi mű gondolatait felhasználják: „A versek időbeli horizontja így még tovább tágul, ugyanakkor minden esetben érezhető a jelenre vonatkoztatás erős szándéka. Nem puszta méltatásról, tisztelgésről van tehát szó, hanem a szövegek párbeszédéről." (Sütő 2006: 81-82)

3. A háttértudás modellezése a szövegértelmezés során

Tanulmányunkban Orbán Ottó egy kiválasztott verséhez (*Fölkel a sínekről*) kapcsolt hipertext struktúra segítségével modellezzük a vers értelmezéséhez szükséges háttértudást. Az alábbi táblázatban az egyes verssorok mellett feltüntettük azokat a szövegeket, amelyeket az értelmezés során figyelembe vettünk (és jegyzetekben közöltük a kapcsolódó szövegrészleteket).

2. táblázat: hipertextuális kapcsolatok Orbán Ottó: *Fölkel a sínekről* c. versében

	értelmezendő versszöveg	**hipertextuális kapcsolatok**
	Orbán Ottó: **Fölkel a sínekről**[2]	József Attila: Részeg a síneken József Attila: Furcsa fohász a sínek között Kosztolányi Dezső: Mint aki a sínek közé esett...

[2] Sebes Katalin; Zelki János (szerk.) 1994. Már nem sajog – József Attila legszebb öregkori versei. Budapest: Balassi Kiadó – Cserépfalvi Kiadó.

	Költözz a **művelhető csillagokba**![3]	József Attila: Március Oriana Fallaci: Ha meghal a Nap
	Ott tán nem a **gazember** a nyerő.[4]	József Attila: Március
	Csillagnál csillogóbban hajnalodna	
	szemed előtt a zengő fényerő.	
	A kőnehéz **kín** is csak átlebegne	József Attila: Tovább én nem birom
	a szorongástól fuldokló szobán,	
	s a történetnek mintha célja lenne,	
	nem csak megesne tompán, **ostobán**.[5]	
	Mérgeidet, világ, többé nem innám,	
0	főképp nem **hánytató politikát**.[6]	József Attila: Március
1	Száműzetésem végső végein, lám,	
2	az **ép elméhez** mondanék <u>imát</u>.[7]	József Attila: Ars poetica
3	De **szerelmem**, e surrogó madárszárny	József Attila: Íme, hát megleltem hazámat... Orbán Ottó: Találkozás egy szellemmel
4	bőrömhöz ér, és megborzong a csont.	
5	**Nagy bolondság**, hogy **árva** segíthet **árván** —	
6	**izzásuk** mindent **föléget** s leront.[8]	
7	**Jó volna élni** még? Jöjj, szív, segíts föl,[9]	Kosztolányi Dezső: Őszi reggeli
8	oldozd le összevérzett ingemet!	
9	Egy **füstcsík** emelkedik föl a sínről —[10]	József Attila: Füst
0	azt nem **temeti el, ki eltemet**.[11]	József Attila: Íme, hát megleltem hazámat...
	(1994)	

A versben a VONAT a halál szimbóluma, amit a jól ismert AZ ÉLET UTAZÁS metafora még tovább erősít — a húszsoros utazás főbb állomásai a szenvedés és a betegség, az igazság, Isten és az élet értelmének keresése, az izzó szenvedély és a szerelem — és mindenek felett a költészet.[12] A versben Orbán Ottó megidézi József Attila szellemét, aki ezáltal mintegy önálló életre kel, „fölkel a sínekről" és a versszövegen keresztül kommunikál Orbán Ottó szellemével. József Attila immár örök küzdelmébe az életért beleszövődik Orbán Ottó sorsa is, aki a vers végén mintha Sergio Leone kérdésével búcsúzna: *„És velem mi lesz?"*.

A fenti példa reményeink szerint meggyőzően mutatja, hogy a versek hipertextuális kapcsolatrendszerének feltárása és ennek alapján a különböző szövegek érintkezési, „találkozási" pontjainak összevetése olyan logikai-értelmezési folyamat, amely hidat építhet mind a versszövegek, mind a különböző költők / írók között. Mindennek az eredménye az, hogy a versek jelentéstartalma kitágul, és párhuzamosan az esztétikai hatás jelentősen felerősödik.

Irodalom

Boda I. Károly; Porkoláb Judit 2009. A nyelv és a kommunikáció egyes funkcióinak vizsgálata Füst Milán verseinek konkordanciái alapján. In: Gecső Tamás; Sárdi Csilla (szerk.) 2009. *A kommunikáció nyelvészeti aspektusai.* Székesfehérvár – Budapest: Kodolányi János Főiskola – Tinta K. 32–39.

Borges, Jorge Luis (2002): *A költői mesterség.* Budapest: Európa K. (Mérleg)

Orbán Ottó (1972): *Aranygyapjú.* Válogatott versfordítások. Budapest: Európa K.

Ratzinger, Joseph 2008. *A Názáreti Jézus.* Budapest: Szent István Társulat.

Radnóti Sándor (1981): *A szenvedő misztikus (misztika és líra összefüggése).* Budapest: Akadémiai K. (Opus Irodalomtörténeti Tanulmányok 7.)

Sütő Csaba András 2006. Versek a feltételes megállóból. *Eső* 9. évf. (2006 tavasz) 1. szám. 81–83. (http://vfek.vfmk.hu/00000036/eso_2006_01.doc, 2011-08-28)

Szikszainé Nagy Irma 2007. *Magyar stilisztika.* Budapest: Osiris Kiadó.

Jegyzetek

[1] Egy lehetséges megfeleltetés: poétikai funkció ↔ zenei/vizuális rétegek; referenciális funkció ↔ intratextuális réteg; metanyelvi funkció ↔ inter- és hipertextuális rétegek.

[2] (0) A Nap se kél, az ég hamuszínre tört, / Egy részeg ember **fekszik a síneken** / és messziről lassan dübörög a föld. (József Attila: Részeg a síneken); Itt **feküszöm** elhagyottan, / Krisztus voltam, / Beteg nárcisz eldobottan / Halhat így magában el. // Már utamról visszatértem, / Sose kértem, / Port sose nyalt izzadt térdem, / Meghallgatsz-e, Istenem? (József Attila: Furcsa fohász a sínek között); Mint aki a **sínek közé** esett — / vad panoráma, rémes élvezet — / **sínek között** és kerekek között, / a bús idő robog fejem fölött, / és a halál távolba mennydörög (Kosztolányi Dezső: Mint aki a sínek közé esett...) *[Istenem, Krisztus vö. (2,5-8)]*

[3] (1) ha csak pislog már a **Nap**, / sarjaink bízóan csacsogva / jó gépen tovább szállanak / a **művelhető csillagokba**. (József Attila: Március); Ha meghal a **Nap** (Oriana Fallaci riportkönyve az amerikai űrhajózási központokban tett látogatásairól. Budapest: Európa K. 1984.)

[4] (2) **Zsoldos** a férfi, a nő **szajha**, / szivüket el nem érhetem. / **Gonoszságuk** is föl van fujva, / mégis féltem az életem. (József Attila: Március); [...] egyre inkább megmutatkozott, hogy érdemes **cinikusnak** lenni; és az igaz ember ebben a világban szenvedő emberré lesz. A zsoltárokban és a kései bölcsességi irodalomban látjuk a hívő birkózását ezzel az ellentmondással, újabb kísérletet figyelhetünk meg a „bölccsé válásra" — az élet helyes felfogására, Isten újra megtalálására és megértésére, aki látszólag igazságtalan és teljesen távoli. (Ratzinger 2008: 183) *[zsoltárok, Isten vö. (0, 5-8)]*

[5] (5-8) Istenem, adj két megvakult szemet, / Imás ajkat, ki térden emleget, / Lelket, ki tudja, tenni bírsz csodát / S agyat, ki nálam sokkal **ostobább**. // Ó, rettentő Isten, nagy vagy, ha vagy, / **Gyötrött** testemmel bár pokolnak adj, / De másikat küldj — méltó-nagy **kinom**, De, ó Uram, tovább én nem birom. (József Attila: Tovább én nem birom) *[ima, Isten, Uram vö. (0), (2)]*

[6] (10) Mit ír a hírlap? Dúl a banda / Spanyolhonban és fosztogat; / Kínában elűzi egy bamba / tábornok a parasztokat / kis telkükről. Had fenyeget, / vérben áznak a tiszta vásznak. / Kínozzák a szegényeket. / Hadi uszítók hadonásznak. (József Attila: Március)

[7] (12) Én túllépek e mai kocsmán, / az **értelemig** és tovább! / Szabad **ésszel** nem adom ocsmány / módon a szolga ostobát. (József Attila: Ars poetica)

[8] (15) Igy éltem s voltam én hiába, / megállapithatom magam. / **Bolondot** játszottak velem / s már halálom is hasztalan. // Mióta éltem, forgószélben / próbáltam állni helyemen. / **Nagy nevetség**, hogy nem vétettem / többet, mint vétettek nekem. (József Attila: Íme, hát megleltem hazámat...); Attila, lenge szellemek / között is vékonypénzű árva, / vállcsontod fehéren mered / a szégyentől sötét világba. // A fekete talpfákra rogysz, / a csillagok sínére fekszel: / repülsz és mégsem távolodsz — / csak halott vagy, de nem öregszel. // Közelről ismerlek, tudod. / **Etus** szemében imbolyogtál. / **Szerettem unokahugod**, / meztelen teste volt az oltár, // melyen **lángolva** áldozott / a tűzimádó fiatalság. / A család csöndben átkozott, / és félrefordult a rokonság. (Orbán Ottó: Találkozás egy szellemmel) *[fekete talpfák, sín vö. (0); csillagok vö. (1)]*

[9] (17) Ezt hozta az ősz. Hűs gyümölcsöket / üvegtálon. Nehéz sötét-smaragd / szőlőt, hatalmas, jáspisfényű körtét, / megannyi dús, tündöklő ékszerét. / Vízcsöpp iramlik egy kövér bogyóról, / és elgurul, akár a brilliáns. / A pompa ez, részvéttelen, derült, / magába-forduló tökéletesség. / **Jobb volna élni.** Ámde túl a fák már / aranykezükkel intenek felém. (Kosztolányi Dezső: Őszi reggeli)

[10] (19) Kis, nyurga **füst** virágzik hold előtt. / Ezüsttel köt meg old, hajlong, ledől. / Áttetszel rajta, égi hűvösség. // Sokat szenvedtem, hát sovány vagyok, / elszállok, mint a köznapi bajok — / áttetszel rajtam, égi hűvösség. // Elszállok, el, de a lágy remegés / az életért, világot ringat és / áttetszik rajtad, égi hűvösség. (József Attila: Füst) *[szenvedtem vö. (5-8); remegés az életért vö. (17)]*

[11] (20) Ime, hát megleltem hazámat, / a földet, ahol nevemet / hibátlanul irják fölébem, / **ha eltemet, ki eltemet**. (József Attila: Íme, hát megleltem hazámat ...)

[12] Az ész megalkuvó, mindenre bólint végül, / bár közben vicsorog vadul. / A képzelet nem az; ő sose békül. / Álmunkban lázad és vidul, // [...] Ó **sötét szárnytollak, suhogjatok** az égben! / Magasan körözz, vad **madár**! / Hajnalra úgyis jeges verítékben / virrad meg gyógyszer, bot, halál. (Orbán Ottó: Haláldal) *[A KÉPZELET MADÁR; vö. „surrogó madárszárny" (13)].* Bár Orbán Ottó a *Fölkel a sínekről* 13. sorában *szerelemről* beszél, a *„surrogó madárszárny"* és a következő sorban a *„megborzong a csont"* metaforája / metonímiája spirituális értelmet (is) hordoz; a földi szerelem és a misztikus elragadtatás összefonódása pedig a költészet egyik alapélménye már a középkor óta. „Az istenszerelemnek, az én és az isten egyesülésének, a földi szerelemnek, én és te egyesülésének analógiája maga is középkori — részben misztikus — hagyomány. Keresztes Szent János a menyasszonymisztika folytatója. A versek szerelmi légyottjai, csatái, az érzékek ájulata valóban spirituális szerelem, s ha a modern olvasó átfordítja földivé, akkor mégiscsak okosan *és* frivol módon cselekszik." (Radnóti 1981: 37) Nem meglepő, hogy mindez nem maradhatott ki Borghesnek a költői mesterségről írt előadásaiból sem: „Vaksötét éjszakában, / szerelem vágyától lángokban égve, / én, boldog, messze jártam" (Keresztes Szent János: A lélek sötét éjszakája, ford. Takács Zsuzsa; idézi Borghes 2002: 65). Végül egy másik idézet, amely ugyancsak A KÉPZELET MADÁR metaforát használja, ezúttal Orbán Ottó fordításában: „Vívtam szerelmes hadat, / s noha győzelemre álltam, / oly de oly magasra szálltam, / *hogy beértem a vadat*. / [...] / törött szárnnyal, holtra váltan, / mégis oly gyönyörrel szálltam, / *hogy beértem a vadat*." (Keresztes Szent János: Vívtam szerelmes hadat; in: Orbán 1972: 117)

Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben[1]

Csontos Nóra

1. A nyelv mint társas kognitív tevékenység interperszonális jellege abból adódik, hogy amellett, hogy az emberek egymás számára perspektivikus természetű világreprezentációk létrehozását teszik meg az információk átadásának, a megértetés céljából, személyközi viszonyokat is alakítanak ki és tartanak fenn egymással (Tomasello 1999/2002, Tátrai 2011: 23, 33). A nyelv interperszonális funkciójának kifejeződése eltérő módon és mértékben nyilvánulhat meg a nyelvi tevékenységben annak függvényében, hogy az adott diskurzust milyen beszédhelyzet jellemzi, milyen funkciót tölt be, milyen céllal jön létre, egy vagy több befogadóra számít, valamint, hogy mennyire kíván eltávolodni a befogadótól. A tanulmány az interperszonalitás kérdését a 19. században keletkezett levelezőkönyvekben vizsgálja. A levelezőkönyvekből vett szövegrészletek elemző bemutatásával először az interperszonalitásnak a levélben betöltött szerepét vizsgálja, továbbá az interperszonalitás kifejeződését meghatározó tényezők áttekintését teszi meg (**2.**). Majd e nyelvi funkció kifejezésének nyelvi lehetőségeit, továbbá diskurzusalakító szerepét vizsgálja (**3., 4.**). Ezen áttekintés után az összegzésben arra is mód nyílik, hogy az interperszonális viszony minőségére történjen reflektálás (**5.**). A tanulmány a levelezőkönyvet nyílt prototípuselvű sematikus diskurzusmintázatként értelmezi. Ezen értelmezés azért szükséges, mert a 19. században keletkezett levelezőkönyvek nem függetleníthetők az e századig a történetiségben hagyományozódó levelektől, konvencionalizálódó diskurzus-összetevőiktől. Ugyanakkor a nyílt prototípuselv arra ad lehetőséget, hogy a 19. századi levelezőkönyveket az adott századra jellemző világreprezentációként értelmezze a tanulmány.

2. A közvetett létmóddal rendelkező írott nyelvi tevékenységben az interperszonalitás azokban a diskurzusokban válik explicitté, melyekben a közvetett kommunikációs helyzetben a közvetlenség kifejezésének a diskurzus céljából, tartalmából adódóan funkciója van. A 19. századi levelezőkönyvekben a nyelv két alapvető metafunkciójának (vö. Tátrai 2011: 39–46) viszonyáról az mondható el, hogy az interperszonalitás kérdése előtérbe kerül, az interszubjektív funkció kifejeződését is meghatározva, diskurzusalakító szerepet tölt be. A levelezőkönyvek *Bevezető*iben, a *levél* meghatározásánál már

[1] A tanulmány az OTKA K 76878 pályázat támogatásával készült.

megfigyelhető, hogy a tartalom kifejezésének érdekében a megnyilatkozó (levélíró) a befogadó (címzett) elvárásaihoz, illetve a kettejük közt levő diszkurzív viszony minőségéhez igazítva alkotja meg a megnyilatkozását.

(1) „A levél oly irat, melylyel a távollevő a távollevővel beszél. Valamint tehát a személyek különbözőségéhez képest különböző szólásmódot követünk, úgy szükség, hogy e szabályt a levelezésnél se tévesszük szem elől. Tagadhatatlan ennek folytán, hogy a levélióban az emberi sziv ismerete szükséges. Ugyanis minden nemnek és kornak, minden rangnak megvannak a maga sajátságai; az emberek különös véralkat, hajlamok és előitéletek által hagyják magukat vezettetni, s ha ezeket a levélirásnál szemügyre nem vesszük, ki vagyunk téve, hogy levelünk a kívánt sikert el nem éri, sőt hogy annál, kinek irunk, épen ellenkező hatást idéz elő" (Farkas 1889: 10).

Mint az az (1) példából látható, az interperszonalitás kifejeződése a sikeres nyelvi interakcióhoz, a cselekvések és a célok eléréséhez járul hozzá. A személyközi viszony kifejezése tehát diskurzusalakító szereppel bír.

Az interperszonalitás diskurzusalakító szerepe az adaptáció keretében zajló nyelvi tevékenység leírásakor is megfigyelhető. A levelezőkönyvek ezen szövegrészeiben a kontextuális tényezők hierarchikus szerveződése látható, a szituációs kontextus (l. Tátrai 2004: 480–481) előtérbe kerül, az adott cél elérése érdekében ez határozza meg a téma kifejtésének módját: „[a levélíró] mennél jobban ismeri azon személynek, a' kinek ír, tulajdonságait, körülményeit és mindenféle viszonyait, mennél jobban ügyel mind ezekre és levelét hozzá alkalmaztatja, annál bíztosabban czélját éri" (Tipray 1845: 2).

A továbbiakban egy hosszabb szövegrész alapján érdemes megfigyelni, a levélírónak milyen tényezőkre kell odafigyelnie annak érdekében, hogy levele elérje célját.

(2) „Főképen azon viszonyt kell mindig szemmel tartani, melly a' levél irója 's vevője között van, 's a' levelet a' szerint módosítani. Fölebbvalókhoz, rangjok és érdemeikhez képest, mély tisztelettel, szerénységgel és udvariassággal kell szólani, de minden szolgailag mászó hízelkedés és túlzott alázatosság nélkül. Ha magához hasonlónak ír valaki, el ne felejtse az illő tiszteletet és becsületet neki megadni; de alábbvalókkal sem kell kevélyen és megvetőleg, hanem mindenkor illendően és kegyesen bánni. Kevésbé mivelt embereknek csak egyszerüen

és főleg világosan, 's ugyanazért gyakorta bővebben is kell irni, mint mívelt és tudós embereknek […]. Férfijaknak máskép kell irni, mint asszonyoknak, a' kik iránt több figyelmet és tiszteletet, több vigyázatosságot, kimélést és gyöngédséget kell mutatnunk. Öreg és komoly embereket megsérthet ollyan irásmód, melly fiatalnak és vidámkedvünek igen tetszik. Amazokkal nem lehet úgy ábrándoskodni és enyelegni, hanem nyugodtan és komolyan, de száraság és feszesség nélkül kell beszélni, és soha azon figyelemről és tiszteletről, mellyel idősbeknek tartozunk, el nem felejtkezni. Ismeretlennek máskép irunk, mint jó ismerősnek, barátnak és atyafinak […], kivált ha legelőször irunk nekik […]. Ha annak, a' kinek irunk, lelkületét 's egyéb tulajdonságait ismerjük, azokat is tekintetbe kell vennünk 's előadásunkat ahhoz alkalmaznunk. Kevély, nagyravágyó, hiú, igen érzékeny és ingerlékeny, valamint beteges, szerencsétlen és búslakodó emberek iránt különösen kimélőknek és óvakodóknak kell lennünk […]. Igy a' levél vevője vallását, hazáját, eredetét, atyafiságát 's egyéb összeköttetéseit, szóval mindennemü körülményeit és viszonyait tekintetbe kell venni és szemmel tartani; különben a' legcsekélyebb szóval is könnyen megbánthatjuk és sikert veszthetünk" (Tipray 1845: 2–3).

A (2) példából látható, hogy a levélírónak a levél megalkotásakor a befogadó elvárásait előtérbe helyezve, annak (1) társadalmi hierarchiában betöltött helyzetét, (2) műveltségét, (3) nemét, (4) korát, (5) lelkületét, (6) vallását, továbbá (7) a kettejük között levő kapcsolat minőségét kell figyelembe vennie.

3. A megnyilatkozó és a befogadója közötti diszkurzív viszony a levelekben explicit és implicit módon is kifejeződhet.

3.1. Az interperszonalitás a levél különböző részeiben (címzés, bevezető és befejező rész, aláírás, illetve magában a levélben) különböző nyelvi lehetőségek által (megszólítás, a személyközi viszonyokra utaló személyes névmások, igei személyragok) válhat explicitté. Ezen, az attitűddeixis (l. Tátrai 2010: 215, 2011: 72) funkcióját elvégző nyelvi eszközök közvetlenül képesek utalni a megnyilatkozó és a hozzá képest értelmezhető befogadó személyére, a kettejük közötti viszonyra, illetve annak minőségére.

Az interperszonalitást explicitté tevő nyelvi eszközök közül a megszólítások alkalmazásának kérdése kiemelt jelentőséggel bír a vizsgált levelezőkönyvekben. Farkas (1889: 16–17) például így összegzi a levélben található megszólítások diskurzusalakító szerepét, és alkalmazásuk kérdését:

> (3) „Korunk egyik árnyoldala a nagyobb czimekbeni tetszelgés. Sokan ugyan e külső pompára nem tekintenek, mások azonban oly hiúk, hogy ha megszólításuknál e tekintetben hibáznánk, nem igen ajánlanók magunkat. – Azért figyeljen a levélíró, hogy főleg nagy rangú személyek irányában, az illetőnél kisebb címadás által magát kegyvesztésnek ki ne tegye. Az okosság t. i. azt javasolja, hogy itt is a különféle gondolkozásmódhoz alkalmazzuk magunkat, mindenkinek a magáét meg-, sőt a viszonyokhoz képest többet is adva".

Egy 18. századi levelezőkönyv egyébiránt másképp vélekedik a (3) példában olvasható kérdésről. Vályi (1789) levelezőkönyvében azt írja, hogy a megszólításnak a befogadó társadalmi helyzetét pontosan kell reprezentálnia. Ha ugyanis annál többet fejez ki, azzal azt sugallhatja, hogy a levélíró nem elégedett a címzett társadalmi szerepével: „vétek tehát, sct magát pirítom meg, ha egy Tekíntetes Úrnak Nagyságos Úr tituluſt adok, 's annyit teſzek, mintha igazi Characterét kevésnek állítanám" (Vályi 1789: 94).

A levélíró és a címzettje közötti diszkurzív viszony megszólításokkal történő kifejeződésének jelentőségét mutatja, hogy a vizsgált levelezőkönyvekben minden esetben külön fejezet foglalkozik e nyelvi lehetőséggel (l. pl. Tipray 1845: 25–35, Farkas 1856: 10–20). Ezekben a fejezetekben – az adott kor társadalmi felépítését is reprezentálva – a megszólításokat (*címek*et) a királytól a jobbágyig ábécérendben vagy tematikusan közlik, mégpedig külön kifejtve azt, hogy miként kell az adott személyt szólítani a levél címzésében, a bevezető részben, illetve magában a levélben. Bizonyos esetekben igen árnyaltan kerül kifejtésre, hogy az adott személyt – annak megfelelően, hogy pontosan milyen pozíciót tölt be – hogyan kell szólítani. Az *oktató*k megszólításánál például részletesen leírják, miként kell megszólítani az *akadémiai*, ezen belül a *papi* és *világi oktató*kat (papi: *Főtisztelendő Tudós Oktató Úr!*, világi: *Tekintetes Tudós Oktató Úr!*); a *kollégiumi oktató*kat, ezen belül a *jogtanító*kat (*Tekintetes Úr!*), illetve *egyéb oktató*kat (*Nemzetes és Tudós Úr!*); az *egyetemi* és a *gimnáziumi oktató*kat (előbbit ugyanúgy kell megszólítani, mint az akadémiai oktatókat, utóbbit pedig úgy, mint az illető papi rendet, mely a gimnáziumban

tanít); illetve a *líceumi oktató*kat, ezen belül a *római katolikus* (úgy kell megszólítani, mint az akadémiai oktatókat) és a *protestáns oktató*kat (úgy kell megszólítani, mint a kollégiumi oktatókat) (l. Farkas 1859: 16–17).

Külön érdemes még szólni a befejező formulák használatának kérdéséről. A különböző nyelvi lehetőségek közötti választást itt is az határozza meg, milyen viszonyban áll a levél írója a címzettel. A befejező formulák alkalmazásával tehát szintén kifejezhető a levélíró és a címzettje közötti interperszonális viszony és annak minősége:

> (4) „A levél bezárásánál azon viszonyt kell szemügyre venni, melyben a levél által megtisztelt személylyel állunk. Függésünket tükrözi vissza az ilyen berekesztés: *alázatos, legalázatosabb szolgája*; míg *kész köteles szolgája* hasonrangú személyeknek iratik. Szokás a magyarban a berekesztés elé még ilyen s hasonló szavakat tenni: *nagy kegyelmébe, uri jóvoltából ajánlott, mély tisztelettel, teljes tisztelettel vagyok, holtig, éltem fogytáig maradok* stb. Mindezen szertartások rokonok- s barátainkhoz intézett levelekben, – melyeknél a sziv érzelmeit szoktuk követni, – mellőztetnek, azokra nézve a czímzésre vonatkozólag szabályokat alkotni fölösleges" (Farkas 1889: 16–17).

3.2. Az interperszonalitás a levelekben ugyanakkor nemcsak expliciten, hanem impliciten is kifejezésre juthat. A 19. századi levelezőkönyvek részletesen írnak arról is, hogy a levél formai sajátosságai miként fejezhetik ki a levélíró és a címzettje közötti viszonyt, illetve annak minőségét. A papír minősége például a levélíró és a címzett közötti kapcsolatnak megfelelően változhat: hivatalos és barátságos levelet postapapírosra, főrangú személyeknek szóló levelet viszont csak hollandi papírosra lehet írni, színes vagy közönséges papírt pedig csak jó ismerősnek, illetve barátnak szóló levélnél lehet használni. A térkitöltés, a megszólítás elhelyezése, betűmérete is képes a társadalmi hierarchiát metaforikusan reprezentálni. A sorköz mértékét például annál jobban kell növelni, minél nagyobb a társadalmi távolság a levélíró és a címzettje között. A megszólítás és a levél szövege közötti távolság – melyet *tiszteletheln*ek hívnak –, illetve a megszólítás betűmérete szintén ennek mértékében változhat. De akár a porzót is annak függvényében lehet használni, hogy a címzett a társadalmi hierarchia mely szintjén található. Főrangúaknak szóló levelek esetében például nem ajánlják a porzó használatát, mert ezzel a levélíró azt sugallja, annyi türelme sincs, hogy megvárja, míg megszárad a tinta a papíron. Főrangúaknak szóló levelekben az aláírásnál az ún. *tiszteletvonás*t kell alkalmazni, mely az aláírás utolsó

betűjének az aláírás alá történő húzását jelenti. Ezzel a formai megoldással is a címzett iránti tiszteletet lehet kifejezni. Továbbá a pecsét színének megválasztásával is impliciten kifejezhető a levélíró és a címzett közötti viszony. Nagy tiszteletnek örvendő személynek szóló levelet vörös spanyolviasszal kell pecsételni, míg színes viasz csak baráti leveleknél használható. Főrendűeknek küldendő levelet továbbá nem szabad ostyával lezárni.

4. A levél témájának kidolgozását is meghatározza a levélíró és a címzett közötti viszony. A levelezőkönyvekben található tematikus csoportok (pl. *meghívó, kináló, kérő, ajánló, intő és szemrehányó, mentegető, tudósító, tisztességes szerelemről szóló* stb. levelek) előtti bevezetésekben is előtérbe kerül az interperszonalitás kérdése. Például:

> (5) „Ha nálunk kisebbektől kérünk valamit, ha csak igen fontos dolgot nem kivánunk tőlök, elég kérésünk foglalatját röviden és világosan előadni, 's megjegyezni, hogy annak beteljesitését nagy szivességnek néznők. De ezekhez is szives, nyájas, illendő és kimélő, nem pedig szigorú 's parancsoló hangon szóljunk: ezt kivánja az emberiség, valamint saját hasznunk is, mivel úgy minden bizonynyal nagyobb készséggel és jobban megelégedésünkre teljesítendik kivánságunkat" (Tipray 1845: 65–67).

Az (5) példában a *kérő* levelek forgatókönyvéből (l. Tolcsvai 2001: 75, Tátrai 2004: 482) való rövid idézetben is megfigyelhető, hogy a levél tartalmának kifejtését, továbbá a levélíró céljának elérését miként befolyásolhatja az interperszonális viszony minősége.

A levélmintákban is az figyelhető meg, hogy az interperszonális viszony határozza meg, mi aktiválódik az adott fogalmi sémából. A KÉRÉS, ezen belül a HÁZASSÁGI AJÁNLAT összetett fogalmi sémából például egészen más profilálódik akkor, ha a levél a lány apjának, a lánynak, vagy ha egy özvegyasszonynak szól. Első esetben a kérő biztonságos anyagi helyzete, második esetben a szerelem, harmadik esetben pedig a kiszemelt pár kiváló gazdasszonyi és főzési képessége kerül előtérbe a levelekben (vö. pl. Tipray 1845: 60–65).

5. Összegzésként az mondható el, hogy a 19. századi levelezőkönyvekben az interperszonalitás kérdése előtérbe kerül, diskurzusalakító szereppel bír. Az interperszonalitás az interszubjektív funkció kifejezésének érdekében, a levélíró célja miatt válik hangsúlyossá, alkalmazása tehát stratégiákhoz köthető. A

bemutatott példák alapján egyfelől az mondható el, hogy a levelezőkönyvekben leginkább az arcvédő mechanizmust (l. Brown–Levinson 1987), tehát a kisebb arcfenyegetéssel, ezáltal a kisebb elutasítással járó stratégia alkalmazását ajánlják. Ez egyfelől az udvariassággal, tehát a befogadó iránti szociális figyelemmel és figyelmességgel magyarázható. A vizsgált levelezőkönyvek tehát a 19. századra jellemző udvariassági normákat és az azokat reprezentáló nyelvi eszközöket közlik. Másfelől a levelezőkönyvekből vett idézetek alapján viszont az is felvethető, hogy – mivel az udvariasság alkalmazása a levélíró céljának elérését segíti elő – az interperszonalitás kifejezése a levelekben a manipuláció eszközévé is válik.

Irodalom

Brown, Penelope – Levinson, Stephen C. 1987. *Politeness. Some universals in language use*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tátrai Szilárd 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr* 479–494.

Tátrai Szilárd 2010. Áttekintés a deixisről. *Magyar Nyelvőr* 211–233.

Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Kiadó. (Megjelenés alatt.)

Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

Tomasello, Michael 1999/2002. *Gondolkodás és kultúra*. [Ford. Gervain Judit.] Budapest: Osiris Kiadó.

Források

Farkas Elek (szerk.) 1889. *Legujabb házi titkár*. 9. kiadás. Budapest: Franklin-Társulat.

Tipray A. Julián 1845. *Legújabb és legteljesb pesti magyar–német házi titoknok, vagyis: levelezőkönyv és házi ügyvéd*. Harmadik kiadás. Pest: Kilian György.

Vályi K. András 1789. *A' norma és a' levél iró*. Kassa: Füskúti Landerer Mihály.

A könnyűzenei dalok hatása az olasz nyelvre

Angelo Pagano

Dolgozatommal arra keresem a választ, hogy vajon létezik-e kapcsolat, s ha igen, milyen a mindennapi beszélt (olasz) nyelv és az olasz dalszövegek között. Vizsgálatomat a 60-as évek és 2000 között írt közismertebb slágerek között végeztem. És nem véletlenül, ebben az időszakban a slágerszövegek meglehetősen nagy szerepet játszottak Olaszországban egyfajta nyelvi modell elterjedésében. Természetesen a mostani előadás csupán arra szorítkozhat, hogy a jelentőt, azaz a formát vizsgáljuk és ne a tartalmat, a jelentés értelmezését.

A slágerek, mint közismert, a könnyű, népszerű zenei műfajhoz tartoznak. Ebből rögtön adódik a kérdés: vajon a dalszövegekben használt olasz nyelv mindig az egyszerű, köznépi olasz nyelvváltozat volt?

A szakirodalomban a következő utalást találhatjuk a fent említett korszak zenetörténeti hátteréről:

> Kezdetben az emberek gyakran csak a dialektust használták. Majd csak az 50-es években változik a nyelvhasználat: ekkor kerül a slágerszövegekbe az átlagemberek által beszélt nyelv. A hatvanas évek „cantautori"-jai – énekes-szerzői – pedig akaratlanul talán éppen ehhez nyúlnak vissza, még akkor is, ha stilisztikai szempontból tovább élnek bizonyos szövegalkotási metódusok, mint például a páros rím vagy bizonyosfajta inverziók. (Deregibus 2009:21-2)

És valóban, ahogy azt Enrico Deregibus állítja, a dalszövegek kezdetben leginkább az operalibrettókra, azaz szövegkönyvekre hasonlítottak, akár szókincsüket, akár képzeletvilágukat tekintve, vagyis erősen emlékeztettek a Metastasio -féle melodrámákra. 1958 január 29-én azonban „földrengés" rázza meg az olasz zene világát: Domenico Modugno a san remoi kaszinó színpadán elénekli a *Nel blu, dipinto di blu*-t (vagyis azt a dalt, ami majd nálunk és világszerte „Volare..." refrénje miatt lesz közismert.) Ezzel drasztikusan megváltoztatja az olasz slágerek szerkezetét.

Modugno forradalma azonban, ha élhetek ezzel az oximoronnal, egyfajta fokozatos forradalom volt. Ebben a közismert dalban ugyanis, még mindig a szokásos nyelvtani formákkal találkozunk, ahol – hogy a páros rím szerkezetet kiadja, mely általában az utolsó szótagra helyezi a hangsúlyt – alaposan át kell rendeznie a szórendet «gli occhi tuoi blu:più su», «venivo dal vento

rapito:infinito»; sőt egyenesen úgy kell félbevágnia a mondatot, hogy a verssor a megfelelő hangsúllyal zárulhasson («ma tutti i sogni all'alba svaniscon perché/ quando tramonta la luna li porta con sé»).

A *„Volare"* és általában az akkori dalok szövegezését nehézkessé teszik a ritmika feltételei, ettől nyelvezetük kevésbé lesz spontán és lineáris. A mondatok szórendje erősen megváltozik – erről beszélt Deregibus – és nem egyszerű a rímelő szavak kiválasztása sem, mert a szövegírónak muszáj a kevés véghangsúlyos szó valamelyikét használnia.

A zenei mondatok gyakran az utolsó hangjegyre teszik a hangsúlyt, így az olasz dalszövegíró kénytelen egy szótagú, vagy épp véghangsúlyos szavakból választani a sor lezárásához. Az olasz nyelv azonban, - sajnos - mindkettőben hiányt szenved, legalábbis a francia vagy épp az angol e téren meglehetősen gazdag szókészletéhez viszonyítva. Azaz végső megoldásként, a dalszöveg sorai vagy a kevés *-à* vagy a még kevesebb *-è* illetve *-ù* (lásd «tivvù») végű szavak egyikével kell, hogy végződjenek.

Másik felmentő ötlet lehet a futuro, vagyis a jövőidő használata a zenei mondat végén, mivel az olaszban ebben az igeidőben, egyes-szám első és harmadik személyben véghangsúlyos ragozott alak van («la morte in cuore avrò», *Colpo di fulmine*, G. Nannini).

Nagyon gyakori még az amúgy több szótagú szavak rím miatti lerövidülése/csonkulása ("mar", "sol", "conservar"). Ezek a kissé archaikus hangzású szavak azonban pl. a *Nel blu, dipinto di blu*-ban mégsem fordulnak elő, ahogy az elcsépelt "cuor:amor" rím sem.

A szövegírók másik kicsit kegyes csalása bizonyos szavak hangsúlyának önhatalmú, szabálytalan ismétlése a szó végén, ami sokszor természetellenesnek, erőltetettnek tűnhet: "possíbilé", "chímicó", "mágicá".

A futuro mellett gyakori még az úgynevezett történeti múlt, a remoto ragozott alakjainak alkalmazása is. A 60-as években igen gyakran használják az közelmúlt, a passato prossimo mellett, sőt helyett is, épp a fent említett metrikai okokból («chi lo ha scansato/ chi *tagliò* la strada»), mivel a futuro mellett ennek az igeidőnek van a legtöbb véghangsúlyos alakja. («bang bang lei si voltò/ bang bang lei se ne andò/bang bang e a terra mi lasciò», Equipe 84, *Bang Bang*, 1966). A Passato remoto ezenfelül még az elbeszélés kifejezésére is kiváló igeidő, így nem csoda, hogy gyakran találkozunk használatával majd a 60-as, sőt a 80-as évek első felének dalszövegeiben is («Quando per scherzare dissi: "Quanto vuoi?" », *Questo inferno rosa*, 1973).

A slágerszövegeknek igei szerkezeteinek szintén tipikus formái még a könyörgést, esengést kifejező felszólító módú szerkezetek: *prendimi!*, *stringimi!*

Talán furcsának tűnik, de a dalszövegekben nem találjuk meg az úgynevezett népies vagy inkább köznépi olaszt, azt a dialektális kifejezésekben és nyelvtani hibákban gazdag nyelvhasználatot, ami az alacsonyan iskolázottak sajátja. Épp ellenkezőleg, a dalok tipikusan irodalmi, sőt választékos stílusban íródnak és már-már túlzottan is ügyelnek a nyelvi normákra. Bár ez ugyanígy igaz a ponyvairodalom nyelvezetére, és az olyan kiadványokéra is, amelyek szintén a kevésbé művelt közönségnek íródtak (képregények, magazinok, fotóregények).

Az egyik nagy dalszerzőnek, Lucio Battistinek, és hűséges szövegírójának, Mogolnak (Giulio Rapetti) szinte védjegyévé vált az a törekvés, hogy dalaikból száműzzék a közhelyes kifejezéseket, egyfajta aulikus, retorikus szókincset alkalmazva, azaz «olyan szavakat, mondatokat, szintaktikai szerkezeteket, amelyek alkalmasak arra, hogy az alapszókincstől elemeljék a szöveget». (Bertoncelli 1998:134)

Ők ketten mintegy «megtisztították a hagyományos szerelmes dalok szókincsét, (…) akkurátusan elkerülve (…) az elcsépelt rímeket» (Mirenzi 2009:92) Mindamellett Battisti és Mogol játszik is: például a tökéletlen rímekkel («Dovendo scegliere e studiare le mie mosse/ Sono all' *impasse*», *Con il nastro rosa* (1980) melyben az "impasse" szót úgy ejtik, ahogy írjuk) a szándékosan ejtett nyelvtani hibákkal («Oh, no, non ti voglio vedere/ *Intanto che* cucini gli spaghetti», *Ma è un canto brasileiro*, 1973), avagy, ha kedvük tartja, harmadik gimnazista stílusban írják a dalszöveget, költőien cserélik fel az ige és a névmás szórendi helyét («Qualcuno grida il nome mio/ Smarrirmi in questo bosco volli io», *La luce dell' est*,1972) (Bertoncelli1998:135).

Szintén metrikai/verstani, vagy pontosabban ritmikai okokra vezethető vissza egy másik jelenség hiánya, - ahogy erről Sabatini úgynevezett beszélt nyelvi grammatikájában olvashatunk - a klitikumok előre mozgatása, vagyis az a tendencia, hogy a hangsúlytalan vonatkozó névmások nem a jelentést hordozó igéhez illeszkednek, hanem az azt megelőző, legtöbbször módbeli segédigéhez (pl.: «Gianni *ti* deve parlare» a «Gianni deve parlar*ti*» helyett.) Annál is inkább, mert a szövegírók sokkal inkább hajlanak a hangsúlyos személyes névmások (*me*, *te*) használatára a nyelvtanilag helyesebb hangsúlytalanok (*mi*, *ti*) helyett. Ez a jelenség megfigyelhető akkor is, amikor a névmás tárgyi funkciót tölt be («notti intere ad aspettare *te*», 883, *Come mai*, 1994; «Ho cancellato *te*/ ho allontanato *te*/ dal cuore» Pausini, *Resta in ascolto*, 2004), és abban az esetben is, amikor határozói szerepben áll

(«non far del male *a te*», Vasco Rossi, *Domenica lunatica*, 1989). Az egyik szövegíró, Giorgio Calabrese arra hívja fel a figyelmet, hogy bár az olasz nem igazán az egyszótagú szavak nyelve, ahhoz, hogy mégis tudjunk velük dolgozni, a személyes névmások hangsúlyos alakjait kell többet használnunk. Vegyük például a felszólító módban álló "baciami" igét! A szövegírónak, ahhoz, hogy a zene ritmusához alkalmazkodjon, át kell alakítania "bacia me"-vé, vagyis a hangsúlytalanból hangsúlyos névmássá (Bandini 1996:33).

A kötőmód – vagyis congiuntivo – annak ellenére, hogy egy ideje sokat hallani arról, hogy a beszélt nyelvből egyre inkább eltűnőben van -, igen gyakran előfordul a slágerek szövegeiben. Vagyis ez a jóslat alaptalannak tűnik. Egyszóval, ha a könnyűzene az olasz beszélt nyelvi változatát tükrözi, akkor megnyugodhatunk. Stefano Bartezzaghi ezzel kapcsolatban a híres énekesnőt, Irene Grandi-t említi, akit *Bruci la città* című dala miatt olyan neves nyelvészek kiáltottak ki a „Congiuntivo királynője"-nek, mint Valeria Della Valle és Giuseppe Patota. (Bartezzaghi 2010:22)

(«Credevo proprio che fossi sola/ credevo non ci fosse nessuno con te», *Fiori rosa, fiori di pesco*, 1970; «Sarò ancora tua sperando che non sia follia», Battisti, *Ancora tu*, 1976; «È possibile, che sia/ tutto orribile o bellissimo bambina mia», *Donna selvaggia donna*, 1978). Vannak azután olyan esetek is, amikor bizonyos rock dalszövegekben a Congiuntivo trágárságokkal együtt fordul elő, ilyenkor a törvények áthágása csupán lexikai értelemben történik, a nyelvtani és szintaktikai szabályokat azonban a szövegben szigorúan tiszteletben tartják (Fiori 2003:101-2).

Mielőtt rövid zenei utazásunkat befejeznénk, tegyünk kis kitérőt az indulatszavak világába! Első példának itt van rögtön az angol *hey*, amit olasz helyesírással általában *ehi*-ként írnak. A slágerlisták dalaiban szinte kivétel nélkül megtaláljuk. Hogy ne is beszéljünk az elmaradhatatlan *Oh no* -ról. Szintén angol kifejezés, de már rég nem a jelentése a fontos, sőt inkább csak pusztán a hiányzó hang vagy szótag pótlására használják az *oh yes*/ *yeah* -t. Battistinél például a *7 e 40*-ban találkozunk vele («Presto presto yeah/ presto presto vai») (1971). Ezek olyan szavak, vagy inkább csak egyszerű hangok, melyek nem kommunikálnak semmit, csak a beszéd üresen maradt csendjeit töltik ki. Az indulatszavaknak mindig is nagy szerepük volt a beszélt nyelvben, de még nagyobb szerephez jutottak a zenedarabokban, dalokban, ahol a hang, az előadásmód döntő jelentőséggel bír. Az az énekes, akinek dalai hemzsegnek az indulatszavaktól, kétségkívül Vasco Rossi, mivel az ő előadói stílusa nagyon közel áll a színjátszáshoz: «Ah non ci posso credere/ sei delusa e non sai perché/ Eh non è mica facile/fai l'amore e non pensi a me/ Eh cosa vuoi rispondere» (*Siamo soli*, 2001).

A 60-as és 80-as évek vége között háttérbe szorult a dalok irodalmi színezete, hogy aztán teret adjon a szövegek beszélt nyelvhez közeli szóhasználatának. Ezekben az években regisztrálják a legkisebb távolságot a dalok olasz nyelvezete és a beszélt, vagyis „igazi" olasz között. Tehát a dalszövegek megújulásának folyamata, - ahogy említettük - 1958-ban Modugno-val indult, de mintegy 15 évre volt szükség ahhoz, hogy végbe is menjen. Eltűnik tehát a "cuor", megmaradnak a csonka formák "amor" és "andar", ahogy a szórendváltások is "gli occhi tuoi", "capire non puoi" valamint a kissé költői szókincs is "vólto" és "dì".

Nézzük meg most az egyik leghíresebb szerelmes dalban, Claudio Baglioni *Questo piccolo grande amore* -jában a névszói szerkezet diadalát: "e chiare sere d'estate/ il mare i giochi le fate/ … / un bacio a labbra salate/ il fuoco quattro risate". Ezek teljesen tipikus beszélt nyelvi mondatszerkezetek. («ma io questa cosa qui mica l'ho mai creduta.») És végül, de nem utolsó sorban a nyelvtani szerkezetekben megjelenő, beszélt nyelvre emlékeztető aspektusok ("ci ho", "a me mi" "credo che era"). Vagyis ez volt a legélénkebb időszak az olasz dalok nyelvezetének történetében.

És megint tegyünk egy kis kitérőt, csak a megemlítés szintjén!

A tömegkommunikációs eszközök inváziója nem kerülte el a dalszövegeket sem: legfőképp a reklámok nyelvezete forgatott fel mindent fenekestül. A "brandscape" hatására egy olasz együttes, a Subsonica 1999-ben egy olyan dallal lép színpadra, amiben antidepresszánsok nevei szerepelnek: *Depre*: "Aldol darkene triptizol/ noan anasclerol/ valitran serpax vatran".

És persze ott van még a fiatalok által használt argó is. A dalokban olyan kifejezésekkel is találkozhatunk, melyek az alvilágból, vagy épp a kábítószer-fogyasztók zsargonjából származnak. Érdekes, hogy maguk a fiatalok ezeknek a szavaknak pozitív töltést is adnak ("fuori", flashare", "sballo") olyannyira, hogy eredeti jelentésük szinte teljesen elveszik.. Csak a kilencvenes évek elején beszélhetünk arról a jelenségről, amikor a fiatalok által használt nyelvezet többé már nem csak színesíti a dalok világát, hanem azoknak egyenesen alapjává válik. Ennek legtisztább és leghitelesebb megjelenése a rap, mind annak politikai és elkötelezett, mind kommersz formájában.

Szerencsére, ebben az 1958-ban indult megújulási folyamatban jó néhány hagyományos jellemvonás azért megmaradt.1986-ban Lucio Battisti és szövegkönyvírója, Pasquale Panella a *Don Giovanni*-ban újra visszahelyezi a verssor végére a "t'amo"-t", sőt még a Passato remoto-t is. A nyolcvanas években aztán találunk egyfajta egyértelmű visszatérést a múlthoz, pl. Eros Ramazzotti-

nál 1996-ban újra előkerül a szórendváltás («Com'è cominciata io non saprei»), a történeti múlt használata («Ricordi la volta che ti cantai»), a töltelékszavak («Fu subito un brivido sì») sőt még "enjambements"-et is («per dirti che/ più bella cosa non c'è»).

Végül is, mindent egybevéve, a slágerszövegektől ennél többet nem nagyon kívánhatunk. Megírásuk szűk keretek között folyik, a zenei alapanyag szabta szoros határok között, és persze a közönség ízlését is ki kell hogy szolgálják, akik nem annyira a realista világszemléletet várják el a dalszerzőktől, mint inkább költészetet, vagyis távolságot a beszélt nyelvi formáktól.

Ezzel elérkeztünk a záró gondolatig. Dolgozatomnak ezen a pontján úgy érzem, nehéz elhinnünk, hogy olyan fogyasztási cikkek, mint a slágerek valóban hozzájárulhattak az olasz nyelv fejlődéséhez. Minden bizonnyal bizonyos területeken elősegítették, sőt gyorsították a nyelv változását, és nyelvi modellként, viszonyítási pontként szolgáltak abban az időszakban, amikor az országban az egységes nyelvhasználat még ingatag lábakon állt. A dalszövegek, mivel közvetlenül jutottak el a nagyközönséghez, elősegítették a nyelvi újítások elterjedését, és hozzájárultak ahhoz, hogy az emberek megbarátkozzanak az új formákkal, és ne csak a nyelvi norma követelményei miatt használják azokat.

Irodalom

Antonelli, G. 2010. *Ma cosa vuoi che sia una canzone*. Bologna: Il Mulino.

Bandini, F. 1996. Una lingua poetica di consumo. In: Coveri, L. (ed.) *Parole e musica. Lingua e poesia nella canzone d'autore italiana*. Novara: Interlinea. 27-35

Bartezzaghi, S. 2010. Non se ne può più. Il libro dei tormentoni. Milano: Mondadori.

Bertoncelli, R. 1998. Lucio dove sei? Tre evocazioni spiritiche. In: Bertoncelli, R. (ed.). *Paesaggi immaginari. Trent'anni di rock e oltre*. Firenze: Giunti. 133-141.

Deregibus, E. 2009. Canzone d'autore: lo stato dei lavori. In: Deregibus, E. et al. (ed.) *Il suono e l'inchiostro. Cantautori, saggisti e poeti a confronto*. Milano: Chiarelettere. 17-27.

Fiori, U. 2003. *Scrivere con la voce. Canzone, Rock e Poesia*. Milano: Unicopli.

Mirenzi, F. 2009. *Battisti talk. Tutte le interviste e le dichiarazioni. Stampa, radio e televisione*. Roma: Coniglio.

Asszociációs vizsgálatok alkalmazási lehetőségei márkák kutatásában

Kovács László

Bevezetés

Az asszociációs vizsgálatok viszonylag hosszú múltra tekintenek vissza. Francois Galton (1883) kezdeti introspektív asszociációs vizsgálatai óta asszociációkkal kapcsolatos kutatásokat végeznek mind a nyelvészet, pontosabban a pszicholingvisztika, mind a marketing – főként márkakutatás – területén. Mindkét területen már az 1900-as évek elején találkozhatunk az első szisztematikus vizsgálatokkal (nyelvészet: Kent–Rosanoff 1910; márkák: Geissler 1917), ugyanakkor ezek hatása nem azonos: míg a Kent–Rosanoff féle tesztek hosszú évtizedekre meghatározták a nyelvészeti asszociációs kutatásokat, addig Geissler vizsgálatainak nem sok visszhangját találjuk a későbbi márkakutatásban.

Asszociációs vizsgálatokkal szavak (legyenek azok köznyelvi szavak vagy márkanevek) mentális reprezentációja térképezhetjük fel. Itt nem térünk ki arra a komplex kérdésre, hogy szóasszociációs vizsgálatokkal fogalmakat, szavakat, vagy lexikai fogalmakat vizsgálunk: mivel szóasszociációs tesztekkel csak kimondott vagy leírt szavakat tudunk elemezni, a továbbiakban szavak vizsgálatáról beszélünk (vö. Kovács 2011). Utalnunk kell rá ugyanakkor, hogy a szavak és kapcsolataik a mögöttes (mentális) fogalmi struktúra leképezésének tekinthetők, vagyis – ha nem is közvetlenül – de vizsgálatunk tárgya adott szavak kognitív fogalmi reprezentációja.

Jelen tanulmány a nyelvészeti és marketing célú asszociációkutatások közötti hasonlóságokat, illetve különbségeket kívánja bemutatni. Rámutatunk a kutatás tervezésében, az adatok felvételében, illetve az adatok kiértékelésében kimutatható eltérésekre, a hangsúlyt a márkaasszociációs vizsgálatokra helyezve.

A tanulmány kezdetén röviden utalnunk kell a márka fogalmára. A márka értelmezhető egyrészt jogi szemszögből, vagyis a márka olyan megkülönböztető szimbólumok összessége, amelyeknek célja adott termék vagy szolgáltatás megkülönböztetése (vö. pl. Bauer–Berács 2006). Másrészt a márka pszichológiai szempontból is megközelíthető. Ezen megközelítés szerint a márka a fogyasztó fejében (kognitív apparátusában) létező kép, amely egy termékhez vagy szolgáltatáshoz kapcsolódik (Meffert–Burmann–Koers 2002: 6). A kép tartalmaz affektív (érzések), kognitív (szubjektív tudás) és konatív (vásárlási szándék) elemeket (Meffert–Burmann–Koers 2002: 6).

Márkák vizsgálata esetében a márkaasszociációk a következőképpen definiálhatók: „a márkával kapcsolatban a vásárlók, fogyasztók, vevők, ügyfelek, partnerek fejében létrejött gondolatok és érzelmek" (Rekettye-Hetesi 2009:81), vagyis minden, amit a márkával kapcsolatban kognitív

apparátusunkban tárolunk (vö. még Aaker 1991 és Keller 1998). Az asszociációk tehát a márka kapcsolatai; asszociációs tesztekkel ennek verbális formája mérhető, vagyis a márkanév és más szavak közötti kapcsolatok.

A következőben szóasszociációs kutatáson nyelvészeti, márkaasszociációs kutatáson márkakutatásokat értünk.

Márkaasszociációs tesztek: elméleti megfontolások

Márkakutatás esetében a hagyományos asszociációs módszert két alapvető módon használhatjuk.

1. Termékkategóriák esetében márkák megnevezésére pl. soroljon fel autómárkákat (vö. Geissler 1917, Gordon–Langmaid 1997).

2. Adott márkával kapcsolatos asszociációk vizsgálatára; mi jut eszébe, ha a BMW márkanevet hallja (vö. pl. Kastens 2008).

Márkakutatások esetében az asszociációs technikák projektív technikáknak minősülnek (vö. pl. Gordon–Langmaid 1997), és a kvalitatív módszerekhez sorolhatók (vö. Aaker–Kumar–Day 2001, Baumgarth 2004).

A módszer alkalmazható potenciális márkanevek, termékek, terméktulajdonságok vizsgálatára, valamint attitűdvizsgálatra. Asszociációs technikák reklámok vizsgálata esetében felhasználhatók mind felderítő, mind követő jelleggel. Reklámkampány tervezése előtt használhatjuk annak vizsgálatára, hogy mely asszociációk léteznek a márkáról a fogyasztók mentális lexikonjában; ezek közül melyek erősítése lehet célravezető. Reklámkampány után mérhető, hogy sikerült-e a megfelelő asszociációk kialakítása, amennyiben nem, milyen további marketingintézkedésekkel érhető el a kívánt cél.

Adatfelvétel

Asszociációs kutatások esetében az egyik hangsúlyos kérdés a hívószavak kiválasztása: nyelvészeti célú kutatások esetében gyakori, hogy valamely korábbi asszociációs lista hívószavait vizsgálják más nyelven, illetve későbbi időpontban. Az angolszász nyelvterületen ilyen volt többek között a Kent–Rosanoff féle lista, amelyet a későbbiekben is sokszor használtak (vö. Cramer 1968). Más kutatások esetében a hívószólista pontos eredete esetlegesen nem is ismert, vagy valamely szűk területről, az aktuális kutatási célkitűzésekhez igazodva kerül kiválasztásra.

Ezzel szemben márkák vizsgálata során a kutatás célja, illetve a hívószavak gondosan meghatározottak. A kutatások a legtöbb esetben egy márkát, illetve adott termékkategórián belüli márkákat vizsgálnak (vö. pl. Kastens 2008). Amennyiben a kiindulás (hívószó) nem a márkanév, hanem pl. egy termékjellemző, akkor olyan listák alkalmazása is elképzelhető, ahol a vizsgálni kívánt szavak több, a vizsgálat szempontjából nem releváns szó között szerepelnek (Aaker–Kumar–Day 2001). Az asszociációk lehetnek szabadok vagy

irányítottak, annak függvényében, hogy bármely válasz elfogadott, vagy csak bizonyos szófajú szavak, időkorlát van-e stb. (részletesen Kovács 2011).

Márkakutatás esetében a legismertebb kutatási módszer a szabad asszociáció, ahol a kutatás vezetője csak egy kérdést tesz fel a kutatásban résztvevőnek: Mi jut eszébe, ha x márkanevet hallja? (vö. Aaker 1991, Keller 1998). Gordon és Langmaid (1997) szerint a módszer egyaránt alkalmazható szóban és írásban.

Nem csak nyitott asszociációk képzelhetők el – vagyis nem minden esetben kell a hívószóra a választ a kísérleti alanynak előhívnia (Gordon–Langmaid 1997). Elképzelhető, hogy megadunk lehetséges válaszokat a hívószóra, és a kísérleti alanynak csak azt kell jeleznie, hogy szerinte van-e kapcsolat a hívószó és előre adott válaszszó között; illetve jeleznie kell a kapcsolat erősségét. Az előre megadott válaszok vagy korábbi kutatásokból, vagy a termék gyártójától származhatnak.

Az asszociációs tesztek az előre megadott válaszokon túl más módokon is irányíthatók. Amennyiben a márka komplex jellemzőinek feltérképezése a cél, irányított kérdést is feltehetünk, például a válaszadó szerint milyen személy használná a márkát (vö. pl. Baumgarth 2004, Kastens 2008). Ezen kérdések a márkával kapcsolatban lényeges tulajdonságokra deríthetnek fényt, nyelvészeti kutatások esetében viszont ilyen jellegű kiegészítő kérdésekre adott válaszok nem adnának releváns információkat.

Márkakutatásoknál az is jellemző lehet, hogy az asszociációs válaszokat a kísérlet alanyának Likert-skálán kell besorolnia, vagyis meg kell adnia, hogy adott asszociáció a márkára mennyire jellemző (pl. *BMW-sportos*: nagyon jellemző). Ilyen besorolás nyelvészeti kutatások során nem releváns (pl. *kék-piros* asszociáció nem „jellemzőbb" mint a *kék-zöld*).

Mivel a márkakutatás esetében a cél többnyire a márkával kapcsolatos komplex információk szerzése, ezért sok esetben az asszociációs teszt csak a kutatás egy részét képezi, esetlegesen egy mélyebb interjút vezet be, illetve komplex kérdőívek első kérdése (vö. pl. Kastens 2008). A válaszok ellenőrzésére a vizsgálat során a kutatók kontrollkérdéseket is feltehetnek: ha a leggyakoribb válasz egy márkára a minőség volt, megvizsgálhatjuk, hogy a minőség szó előhívja-e a márkát. Gyakori, hogy nem csak a kutatásban megcélzott márka, hanem a versenytárs márkák asszociációit is elemzik, így képet kaphatnak a márkát a termékkategória más márkáitól megkülönböztető tulajdonságokról is (vö. Aaker 1991).

Asszociációs adatok értékelése

A szóasszociációs válaszok besorolása a klasszikusnak tekinthető megközelítés szerint lehet fonetikai vagy szemantikai, illetve paradigmatikus vagy szintagmatikus (vö. pl. Gósy 2005), gyakori továbbá a kategorizálás szófajok szerint. A válaszok osztályozása számos módon lehetséges (vö. pl. Cramer 1968,

Kovács 2011), ugyanakkor a besorolási lehetőségeket az adott kutatási cél is befolyásolhatja.

A szóasszociációs kutatások eredményeinek további gyakorlati jellegű alkalmazása viszonylag ritka, legfeljebb a lehetséges alkalmazások megemlítéséről beszélhetünk a legtöbb esetben (pl. Kovács 2011), a tényleges alkalmazás bemutatása azonban elmarad. Ennek oka lehet, hogy az elképzelt felhasználások tesztelése az oktatás átstrukturálását, tankönyvek átírását is maga után vonhatná.

Fontos megjegyeznünk, hogy szóasszociációs kutatások eredményei többnyire szűkebb vagy tágabb körben publikálásra kerülnek.

Márkaasszociációk során az említett nyelvészeti célú besorolások – nem meglepő módon – egyáltalán nem jellemzőek. Válaszok besorolása alapvetően két módon történhet: vagy valamely előre meghatározott rendszerbe illesztve, vagy az eredmények összesítése után, adott kutatás céljainak függvényében. Aaker (1991) a válaszok besorolási lehetőségeit az 1. táblázatban látható kategóriákba képzeli el (a példák nem konkrét asszociációk, csupán a kategóriák jobb megértését szolgálják).

1. táblázat. Márkaasszociációk besorolási lehetősége Aaker (1991) szerint

Asszociáció besorolása	**Példa** (*hívószó – válaszszó*)
termék jellemzői	*Knorr – jó ízű*
megfoghatatlan tulajdonság	*Allianz – megbízható*
fogyasztói előnyök	*Rolex – presztízs*
relatív ár	*Tesco „gazdaságos" – olcsó*
felhasználás/alkalmazás	*Ariel – tisztítja a ruhát*
felhasználó/vásárló	*IKEA – fiatalok*
híresség/személy	*Ferrari – Michael Schumacher*
életmód/személyiség	*BMW – sportos*
termékkategória	*Heineken – sör*
versenytársak	*Peugeot – Renault*
ország/régió	*Mercedes – német*

Márkakutatás esetében gyakori, hogy a válaszok kategorizálása nem előzetesen, hanem utólag történik meg (vö. pl. Kastens 2008), mivel nem minden esetben tudja előre a vizsgálatot végző személy, hogy milyen jellegű asszociációk várhatók gyakoribb válaszként. Így pl. a *BMW* márkanév vizsgálata esetében válaszkategória lett egy német kutatás esetében a *törökök*, míg a *Mercedes* esetében az *idős emberek* (Kastens 2008). Ez megfelel Aaker „felhasználó, vásárló" kategóriájának, ugyanakkor Kastens külön kérdésben rákérdezve a BMW-felhasználó jellemzőire (Mik jellemzik a tipikus BMW tulajdonost?), a

válaszokat tovább kategorizálta többek között nem, kor, társadalmi státusz, sztereotípiák, foglalkozások, származás és családi állapot szerint.

Keller (1998) arra is utal, hogy nem csak az elsődleges (mi jut eszembe a márkával kapcsolatban), hanem a másodlagos asszociációk is fontosak, vagyis az, hogy mi jut eszembe az elsődleges asszociációkról. A másodlagos asszociációk azért fontosak, mivel az elsődleges (márkához közvetlenül kapcsolódó) asszociációk kvázi-automatikusan előhívhatják őket. Például amennyiben egy márkát egy országhoz kapcsolok, akkor az országgal kapcsolatos asszociációk a márkára is hatással lehetnek.

Az adatok értékelése során a márkaasszociációk esetében nemcsak a kimenő (mi jut eszembe egy márkáról/szóról) kapcsolatokra fontos kitérni, hanem a bemenőkre is (milyen szavak hívják elő a márkát). Ehhez viszont hagyományos márkakutatások eredményei nem mindig nyújtanak megfelelő információt; esetenként csak azt vizsgálják, hogy egy olyan szó, amely potenciálisan előhívja a márkát (pl. termékkategória) ténylegesen előhívja-e azt.

Márkakutatás esetében a cél nem mindig csak az elemzés/kategóriába sorolás, hanem az asszociációk befolyásolása, vagyis a márka asszociációnak megteremtése/megváltoztatása (Aaker 1991). Így a márkaasszociációs adatok felvétele és értékelése csak egy folyamat első lépésének tekinthető. Mint említettük márkakutatások során az asszociáció mellett egyéb kvalitatív technikákat (pl. projektív eljárások, mélyinterjú) is alkalmaznak. Az eredményeket többnyire ezen eljárások együttes értékelése adja, így a márkaasszociációk értékelése további eredményekkel is összevetésre kerül. Mivel a vizsgálatoknak mindig meghatározott célja van, így az eredmények feldolgozása után konkrét akciótervek kerülhetnek kidolgozásra, amelyek lehetnek például marketing-jellegűek (pl. reklámkampány) vagy a márkakiterjesztés lehetőségét vizsgálók (érdemes-e az adott csokoládégyártónak ugyanazon márkanév alatt cukorkákat is gyártani).

Fontos utalnunk rá, hogy márkákkal kapcsolatos kutatásokat és teszteket, azok módszertani jellemzőit, illetve az eredményeket sok esetben nem publikálják, mivel a felmérést kérő/végző cég titkosan kezeli az adatokat és a következtetéseket; így (független) kutatók számára azok nem hozzáférhetőek.

Összefoglalás

Tanulmányunkban röviden bemutattuk márkaasszociációs kutatások jellemzőit, utalva a nyelvészeti célú szóasszociációs kutatásokkal való hasonlóságra és a különbségekre. Megállapíthatjuk, hogy míg szóasszociációs kutatások inkább elméleti jellegűek és átfogóak, márkaasszociációs kutatások gyakorlatban jól hasznosítható eredményeket kínálnak, amelyek azonban csak viszonylag kevés, jól meghatározott célra alkalmazhatóak. Ugyanakkor a márkaasszociációs vizsgálatok eredményei sok esetben nem értékelhetők megfelelően nagyszámú hívószóra sok (több tízezres nagyságrendű) adatot tartalmazó adatbázisok

adatainak figyelembevétele nélkül (vö. pl. másodlagos asszociációk, válaszszó komplex kapcsolati rendszere). Így véleményünk szerint márkaasszociációs kutatások márkaspecifikus eredményeinek érékeléséhez szükséges azokat szóasszociációs kutatások eredményeivel is összevetni – természetesen nem nyelvészeti, hanem márkakutatási szempontok figyelembevételével.

Irodalom

Aaker, D. A. 1991. *Managing Brand Equity*. New York: Free Press

Aaker, D. A., Kumar V., Day, Gerge S. 2001. *Marketing research*. 7th ed. Hoboken: John Wiley & Sons.

Bauer A., Berács F. 2006. *Marketing*. Budapest: Aula.

Baumgarth, C. 2004. *Markenpolitik*. 2. Auflage. Wiesbaden: Gabler.

Cramer, P. 1968. *Word Association*. London: Academic Press.

Galton, F. 1883. *Inquires into Human Faculty and Its Development*. London: Macmillan. (On-line elérhető: http://www.galton.org).

Geissler, L. R. 1917. Association-reactions applied to ideas of commercial brands of familiar articles. *Journal of Applied Psychology*. 1/3. 275-290.

Gordon, W., Langmaid, R. 1997. *Kvalitatív piackutatás.* Budapest: HVG.

Gósy M. 2005. *Pszicholingvisztika*. Budapest: Osiris.

Kastens, I. A. 2008. *Linguistische Markenführung*. Münster: LIT.

Keller, K. L. 1998. *Strategic Brand Management*. New Jersey: Prentice Hall.

Kent, G. H., Rosanoff, A. J. 1910. A study of association in insanity. *American Journal of Insanity*. 67/1-2: 37-96; 317-390.

Kovács L. 2011. Fogalmi rendszerek és lexikai hálózatok a mentális lexikonban. Budapest: Tinta.

Meara, P. 2009. *Connected Words*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.

Meffert, H., Burmann, C., Koers, M. 2002. Stellenwert und Gegenstand des Markenmanagement. In Meffert, H., Burmann, C., Koers, M. (Hrsg.): *Markenmanagement*. Wiesbaden: Gabler. 3-15.

Rekettye G., Hetesi E. 2009. *Kínálatmenedzsment*. Budapest: Akadémiai.

„ha sváb szavakat hallunk, megdobban a szívünk…“
Fiatal magyarországi németek nyelvhasználata és nyelvi azonosságtudata

Hornyákné Huber Ágnes

1. Bevezetés

A kisebbségkutatás egyik legizgalmasabb, legaktuálisabb feladata és egyben célkitűzése az etnikai csoportok nemzeti, nemzetiségi és nem utolsó sorban nyelvi azonosságtudatának, továbbá nyelvhasználatának feltérképezése és a változások, a közösségmegtartó kulturális stratégiák átrendeződésének vizsgálata. Ez utóbbi aspektus különös fontossággal bír a közösség fiatal felnőtt tagjaira vonatkoztatva.

A jelen tanulmány alapjául szolgáló disszertációs projekt több éves kutató- és terepmunka eredménye, amelynek célja magyarországi német, ill. német származású magyar fiatalok nyelvhasználatának, nyelvi attitűdjeinek, etnikai és nemzeti azonosságtudatának vizsgálata, valamint azon társadalmilag releváns tényezők kiemelése, amelyek hozzájárulhatnak a magyarországi német kisebbség fennmaradásához. A továbbiakban elsőként felvázolom a kutatás legfontosabb momentumait, majd pedig élő adatokkal, konkrét interjúrészletekkel mutatom be, miként vélekedtek válaszadóim a közösség nyelvi repertoárjában (aktívan vagy passzívan) jelenlévő nyelvváltozatokról, azok használatáról, nyelvtudásukról és nyelvi attitűdjeikről.

Egy rövid esszé kereteit túlfeszítené a vizsgálat részletes ismertetése, ezért szükséges volt szelektálnom a feldolgozott témakörök között, ill. egy kiemelt, a nyelvhasználatra vonatkozó, kérdéskörre fókuszálnom. A vizsgálat egyéb részkérdéseivel, az elméleti-fogalmi háttérrel, továbbá hasonló témájú kutatási eredmények (többek között Bindorffer 2001, Deminger 2004, Gerner 2003) bemutatásával itt nem foglalkozom. A vizsgálat minden kérdéskörre kiterjedő részletes leírása megtalálható a „Fiatal magyarországi németek nyelvhasználata és azonosságtudata” című, 2010 telén az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskola Germanisztikai Nyelvtudományi Doktori Programjának keretében megvédett doktori értekezésemben.

2. A vizsgálat tárgya és módszerei

A magyarországi németek nyelvhasználati rendszerében (egyéb potenciálisan meglévő nyelvváltozatoktól és különböző kevert nyelvi formáktól eltekintve) három kommunikációs eszköz helyezkedik el, generációs és regionális különbségektől függően eltérő mértékben. A magyar nyelv – különösen a fiatalabb magyarországi németek számára – funkcionálisan kétségkívül a közösség első számú nyelvévé, a mindennapok természetes kommunikációs eszközévé vált. Vitathatatlan vezető pozíciója ellenére az allochton többségi

nyelv mégsem játszhat etnikai identitásjelző szerepet a népcsoport számára. Mivel az autochton ún. „sváb" anyanyelvjárások tartós fennmaradási esélye néhány motivált beszélő(közösség) és egyesület igyekezete ellenére is bizonytalan, felmerül a kérdés, hogy a német standard nyelv a nyelvjárás helyébe léphetne-e. A válasz többek között az alábbi tényezők függvénye: az érintett beszélőközösség nyelvtudásának mértéke, a nyelvelsajátítás módja és a nyelvhasználat lehetősége, a beszélők nyelvi attitűdje és nyelvi tudatossága, az aktuális nyelvhasználati színterek rugalmassága és nem utolsó sorban nyelvpolitikai intézkedések hatása.

A fentiekből kiindulva a PhD-dolgozat központi, a nyelvhasználatra vonatkozó kérdésfelvetései a következők voltak: Fennmaradhat-e a német kisebbség eredeti anyanyelve nélkül? Átveheti-e az eredeti anyanyelv szerepét, azaz a helyi német nyelvjárások identitásképző funkcióját egy „helyettes nyelv" (konkrétan a német standard nyelvváltozat)? Számításba vehető-e hosszabb távon a többnyire intézményes keretek között elsajátított német standard nyelvváltozat identitásképző tényezőként és – az utódoknak továbbadva – anyanyelvként?

Az empirikus kutatás keretében 18-39 éves korú (1970 és 1991 között született) magyarországi német, ill. német származású fiatal felnőttet vizsgáltam többmódszeres kutatási tervezet alapján: mennyiségi szempontból a kérdőíves lekérdezés állt az adatgyűjtés középpontjában, ezt egészíti ki a kvalitatív interjú és a megfigyelés módszere. Az adatgyűjtés során összesen 282 személyt kerestem meg. Közülük 224-en vettek részt a vizsgálatban: 179 adatközlő töltötte ki a kérdőívet, 12 mélyinterjúra került sor és az ELTE német nemzetiségi szakirányát végző két évfolyamon, 33 hallgatóra kiterjedően alkalmaztam a megfigyelés módszerét. Az adatgyűjtés 2006 nyarán kezdődött és 2009 májusában fejeződött be.

Jelen tanulmány keretében az alábbiakban az interjúk eredményeinek részleges bemutatására kerül sor. Interjúpartnereim, összesen 12 német származású fiatal; 7 férfi és 5 nő, akik egyetemi vagy főiskolai végzettséggel rendelkeznek vagy éppen felsőoktatási intézmények hallgatói. Mindannyian beszélnek németül – ennek ellenére az interjúkon főként magyarul folyt a beszélgetés. Az adatközlők mindegyike rendelkezik fővárosi kötődéssel, hatan közülük Budapesten születtek. Minden megkérdezett magyarországi német családból származik, hatan ugyanakkor már vegyes házasságból. Gyermekeik nincsenek. A családok sváb ága két esetben Budapestről, 8 esetben Közép-Magyarországról, egy esetben Jász-Nagykun-Szolnok és egy esetben Bács-Kiskun megyéből származik. A válaszadók közül heten magyarországi németnek vagy svábnak és öten magyarnak vallják magukat.

3. Kutatási eredmények: Interjúrészletek

A szociolingvisztikai szakirodalmat, a terminusokra vonatkozó koncepciókat és definíciós megoldásokat tekintve széleskörű, gazdag és színes elméleti kínálatból lehet válogatni. A kulcsfogalmak akár vázlatos bemutatása is túlfeszítené jelen tanulmány kereteit, így ettől eltekintek – viszont felsorolásszerűen bemutatom azokat a témaköröket, amelyeket lingvisztikai részegységekként vizsgáltam: anyanyelv, nyelvtudás, nyelvhasználat, nyelvi identitás, ill. a nyelv mint identitáskomponens, nyelvi attitűdök.

A továbbiakban pedig átadom a szót interjúalanyaimnak, azaz interjúrészletekkel válaszolom meg a vizsgálat nyelvi vonatkozású kérdéseit. Az idézeteknél a betűkód az interjúalanyok nevét, a számkód pedig az életkorát jelöli.

Melyik nyelvet tekinti anyanyelvének?

…tehát, hát mi már abszolút magyar anyanyelvűek vagyunk… (ze-19)

Tud svábul? Ha igen, hol és hogyan tanulta (meg)? Hogyan ítéli meg nyelvtudását?

…hát ilyen kisebb szófordulatok, ilyen nagyon alapvető dolgok, amik még egész gyerekkorból megmaradtak, hát nekem abszolút nagyszülő részről jött ez, a szülők nem beszéltek így velem, amikor ott voltam, nagyon sokat voltam náluk, ami rám ragadt, az megmaradt… amit tudok svábul, azt sem úgy, ahogy kéne, nincs már meg az a hangsúly, hanglejtés… (ai-19)

…a nagyszülők sokat beszéltek hozzánk svábul és… úgy-ahogy, egy-két mondóka ilyesmi megy, de hazudnék, ha azt mondanám, hogy tudok… (ze-19)

Hol, hogyan és milyen okból tanult (meg) németül? Hogyan ítéli meg nyelvtudását?

…németül egyrészt tanultam általános iskolás koromban külön órán, aztán általános iskola és gimnázium között egy évig Németországban jártam iskolába, tehát ez volt a döntő mozzanat, igazából ott tanultam meg viszonylag jól németül, hát aztán kimaradt a gimnáziumi négy év, aztán az egyetemen germanisztika szakra jártam, az is nyilván valamit hozzátett a dologhoz, de úgy gondolom, hogy a németországi tartózkodásaim voltak azok az ausschlaggebend mozzanatok, amikor tényleg sokat tanultam… (sa-31)

…nagyon korán elkezdték a németet taníttatni, tehát magántanár járt hozzám és hát általános iskola szinte első, második osztályától kezdve már evidens volt, hogy németül kell tanulni… két tannyelvű, hát illetve nem is tudom, hogy hogy mondjam,

vagy két tannyelvű vagy nemzetiségű gimnáziumba jártam, az osztrák iskolába Budapesten, ahol mindent németül tanultunk… (ks-29)

Szülei, nagyszülei tudnak németül és/vagy svábul?

…az édesanyám, ő még csak nem is beszél németül, tehát őt magyarul nevelték, illetve magyarul nőtt föl… az ő nagymamája, tehát az én dédnagymamám… főleg németül beszélt, illetve németül jobban beszélt, mint magyarul, a nagymamám pedig a második világháború után csak magyarul volt hajlandó beszélni… (ks-29)

…ez az egész generáció érti a svábot… hát a mama még most is, azokat, amiket nem tud magyarul, azt svábul mondja… persze mindig mondják, hogy jaj, nekünk már nem megy ez, de hát ennyi a váltás, mintha csak egy gombot meg kéne nyomni… (ai-19)

…anyukám tanított is németet és tud is mindenki németül… meg hát az úgy jött hát a családból, hogy azért németül tudjunk… apukám is dolgozott Ausztriában és ő életében nem tanult németül, de nem volt gondja vele… tehát a sváb falvakban szégyen, ha valaki legalább társalkodási szinten nem tud németül… (ze-19)

Mely alkalmakkor, ill. szituációkban használja a német nyelvet és/vagy a svábot?

…inkább ilyen funkcionális különbség van, hogy a németet a munkára használom, tehát magyarul sokkal nehezebb lenne ilyen munkadolgokról beszélni, viszont ilyen magánbeszélgetésekre kizárólag a magyart és azt pedig németül sokkal nehezebben tudnám megvalósítani, tehát dolgozni németül dolgozom és a magánéletemben pedig végig magyarul beszélek… (ks-29)

…előfordult, hogy németül beszéltünk egymással, de az mesterséges szituációkban volt, természetes közegben azért csak magyarul beszélünk egymással… (sa-31)

Mit jelentenek az Ön számára a magyarországi német nyelvjárások és a német irodalmi nyelv?

persze, ha sváb szavakat hallunk, megdobban a szívünk… ha meghallom, akkor bököm oldalba az első mellettem állót, figyeld az öreget, nyomják megint és tényleg, ez nagyon jó, hát, én ezen nagyon sokat keseregtem egy időben, hogy ezzel mit lehetne kezdeni, de szerintem menthetetlenül ki fog halni… manapság nem lehet ebbe sajnos belekötődni, egy óriási kincs veszik ki… mi még mesélhetjük, hogy hallottuk és felvesszük az időseket minél többet, vannak felvételeink, ez egy kincs, de sajnos ezt már nem fogjuk megtanítani a gyerekeinknek… (ze-19)

…németül nagyon nem tudnak nálunk, mindig azt mondják az irodalmi németre, amikor a tévében nézik, hogy hát ezek nem beszélnek szépen németül, a bajorok szépen beszélnek, de a rendes, a hochdeutsch, az nem szép… tehát azt abszolút olyan idegen nyelvként kezelem, a svábot tudom a magaméként, annak ellenére, hogy sokkal jobban tudok németül, mint svábul, mégis tudom, hogy kicsit a sajátom, a német, az olyan, hogy hogy bárki megtanulhatja… nem érzem úgy a sajátomnak ezt a nyelvet, annak ellenére hogy szeretem, de olyan érzelmi kötődés nem nagyon van… (ze-19)

Továbbadná a német és/vagy a sváb nyelvet a gyermekeinek?

…valószínű, megtanítani azért egy-két dologra, hát, amit magam sem tudok máshogy, azokra nyilván, meg mondókákra, énekekre viszont mindenképp… a németet az iskolában meg kell tanulniuk, igen, meg azt belenevelem, hogy az nagyon fontos, azt nekem is úgy csinálták, hogy a német mindig külön volt… ez elvárás, ilyen kötelesség, a német, az menjen… (ze-19)

…hát a magyart mindenképpen, a németet nem biztos, hogyha mondjuk lenne gyerekem, akkor biztos taníttatnám németül, de nem csak németül, hanem máshogyan is… én kizárólag magyarul beszélnék vele, mivel nem az anyanyelvem a német, teljesen erőltetettnek érezném, hogy én most németül beszéljek a gyerekemmel… idegennek érezném a családban a németet… (ks-29)

4. Összefoglalás

A magyarországi németek nyelvhasználati szokásaira vonatkozóan a vizsgálat azt tárta fel, hogy a népcsoport nyelvi identitását jelző dialektusok elvesztése által keletkezett űrt képesek kitölteni egyéb működőképes kulturális identitáselemek, ugyanakkor autochton nyelvváltozat, konkrétan a német standard, jelenleg, ill. a közeljövőben biztosan nem lesz képes erre. A különféle családi és kisközösségi kezdeményezések ellenére a „hochdeutsch" elterjedéséhez szükséges előfeltételek jelenleg sem egyéni, sem közösségi, sem intézményes szinten nem állnak rendelkezésre. Az allochton magyar államnyelvet a legtöbb megkérdezett első- és anyanyelvként, valamint funkcionális értelemben elsődleges nyelvként nevezte meg. Ami az – eredmények tükrében csupán diakrón, ill. származási értelemben vehető – autochton nyelvváltozatokat illeti, a nyelvjárásokat a fiatalok egyre ritkábban sajátítják el, tehát egyre csekélyebb annak az esélye, hogy továbbadhatják saját gyermekeiknek. A dialektus továbbadása, ill. közvetítése többnyire a nagyszülőknek köszönhető, és a kialakult szokásoknak megfelelően az esetek többségében jellemzővé válik a passzív nyelvtudás, ill. nyelvhasználat. Az egyre gyengülő nyelvjárás-kompetencia ellenére a népcsoport azon fiatal tagjai, akik megismerhették a család (magyarországi német ágának) eredeti anyanyelvét, érzelmileg erősen kötődnek is ahhoz. A megkérdezettek körében (nyelvjárási

attitűdjeiktől függetlenül) viszont általánosan vallott álláspont a dialektus visszafordíthatatlan elvesztése. A német standard nyelvet a fiatal magyarországi németek a dialektusoktól eltérően intézményes keretek között idegen nyelvként, vagy ritkább esetben német nyelvterületen sajátítják el. Tisztában vannak a nyelv „piaci értékével" és − még a gyakorinak nevezhető negatív iskolai élmények ellenére is − motiváltak maradnak német nyelvtudásuk javítására. A természetes beszédhelyzetekben leggyakrabban használt autochton nyelvek sorrendjében a fiatal adatközlőknél a német standard már megelőzi a nyelvjárásokat.

Irodalom

Bindorffer, Gy. 2001. *Kettős identitás. Etnikai és nemzeti azonosságtudat Dunabogdányban.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó/MTA Kisebbségkutató Intézet.

Deminger, Sz. 2004. *Spracherhalt und Sprachverlust in einer Sprachinselsituation. Sprache und Identität bei der deutschen Minderheit in Ungarn.* Frankfurt am Main/Wien: Lang (= Vario Lingua 21).

Gerner, Zs. 2003. Zu Identitätskonzepten der Ungarndeutschen um die Jahrtausendwende. *Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn* 31. 66-78.

Temesi Mihály és a nyelvpolitika

Molnár Mária

1.Bevezetés

Aki ismeri Temesi Mihály munkásságát, tudja, hogy ő elsősorban a magyar leíró grammatika, a nyelvjáráskutatás, valamint az anyanyelvi oktatás és tanárképzés területén kifejtett tevékenységeiről ismert. A pécsi nyelvész 30 éven át volt a Pécsi Pedagógiai (majd Tanárképző) Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének vezető tanára, számos főiskolai jegyzet írója.

Talán csak kevesen tudják róla, hogy azon főiskolai oktatók közé tartozott, akik felfigyeltek minden újra. Szakmai felkészültségével hallgatóit – akár előadásaiban, akár az általa írt jegyzetekben – beavatta kora nyelvészetének új áramlataiba, szakmai fórumokon pedig szívesen vetette fel ezen új területek mibenlétét, esetleges alkalmazásuk lehetőségét főként legfőbb területén, a magyar és a nyelvszakos tanárképzés elméletében és gyakorlatában.

Ilyen volt például a nyelvpolitika, a nyelvi tervezés problémaköre is, mely a hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején került be a magyar nyelvészeti gondolkodásba.

2. Kezdeti nyelvpolitikai megnyilvánulások

2.1. Temesi Mihály nyelvészeti munkásságában az első nyelvpolitikai vonatkozást egy 1941-ben megjelent Népi és nemzeti című írásában találjuk. Temesi egy népi gyökerű nemzeti kultúra kialakítása mellett érvel. Amikor a szerző a nyelvet a népiség lényegének, az azt kialakító erőnek tekinti, átveszi korának szemlélet, mely Wundt Völkerpsychologie (1900) című. munkája után uralkodó nézetként terjedt el a nyelvtudományban. Ugyanakkor felismeri, hogy a nyelv mint szimbólum, az azonosság kifejezője konfliktusforrás is lehet.

2.2. A Dunántúl egyeteme és kutatóintézete című tanulmányában a nyelvész felismerte, hogy a békés egymás mellett élés érdekében van szükség egymás nyelvének és kultúrájának pontosabb, tudományos megismerésére. Az egymás nyelve, kultúrája iránt ezáltal kialakítható tolerancia csökkenti a konfliktus-helyzetek kialakulásának valószínűségét.

2.3. Noha Temesi akkoriban még nem művel tudatosan nyelvpolitikát, felismeri a nyelv tudományos vizsgálatának és a társadalmi-politikai szempontoknak az összefüggéseit, valamint – nagy előrelátással – ezek hasznosíthatóságát a társadalmi gyakorlatban. Ezen írásainak nyelvpolitikai vonatkozásai a fogalom szűkebb értelmezésére engednek következtetni, ugyanis a nyelvi tervezésen belül a státusz-tervezési aspektus szerepel a tanulmányokban, amennyiben Temesi az egyes nyelvek és nyelvváltozatok, illetve beszélőik egymáshoz való viszonyát említi.

3. Későbbi nyelvpolitikai vonatkozások

3.1. Egy legközelebbi nyelvpolitikai vonatkozás Temesi Mihálynál 1974-ből származik, és *Az alkalmazott nyelvészet néhány kérdése* című Szépe György-előadás hozzászólásában szerepel (Temesi 1975). Temesi az alkalmazott nyelvészet részdiszciplínáinak felsorolásánál említi a **nyelvpolitikát** mint „a különböző nyelvű közösségek nyelvi helyzetének, érintkezésének rendezésére" (Temesi 1975: 438) irányuló tevékenységet.

A meghatározásból úgy tűnik, hogy a nyelvpolitikának ismételten a szűkebb értelmezését teszi elsősorban magáévá. Vagyis azt nem a nyelvi tervezés egészével, hanem annak helyzettervezési aspektusával azonosítja.

3.2. Temesi Mihály először 1979-ben használta a *nyelvi tervezés* műszót, amikor a Magyar Nyelvtudományi Társaság pécsi csoportja felolvasó ülésének keretében (1979.december 14-én) *A nyelvi tervezés gyakorlati feladatai* címmel tartott előadást (Keszler 1982: 380.). Ezen előadás kéziratának feltárása még hátravan.

3.3. Temesi Mihály hagyatékában megtalálható azonban egy terjedelmes (145 gépelt oldal) írás, mely az OTTKT (Országos Távlati Tudományos Kutatási Terv) 6. számú főirányának *2.1.1.1. Nyelvi kommunikációs nevelés: Az anyanyelvi nevelés fejlesztése* című téma zárótanulmánya. Ez a munka – ahogy az Temesi Mihálynak Szépe Györggyel való levelezéséből kiderül – 1980 márciusában már készen állt (Temesi 1980).

Ennek az ún. zárótanulmánynak a jelentőségét nyelvpolitikai szempontból Szépe György egy kijelentése teszi még hangsúlyosabbá. Szépe György ugyanis egy a hetvenedik születésnapja alkalmából vele készült interjúban (Andor-Szűcs-Terts 2001: 1392.) említi a nyelvpolitika kapcsán, hogy ő maga az első ösztönzést e diszciplína kutatására Temesi Mihálytól kapta a hetvenes évek végén, amikor Temesi „azt írta egy terjedelmes kutatási jelentésében, hogy az anyanyelvi nevelés annyira összetett dolog, hogy megoldása nem lehetséges anélkül, hogy egy nyelvpolitika keretében össze ne foglaljuk a dolgokat, és ezáltal próbáljuk az eldöntő tényezőket mozgósítani."

Ez az a kutatási jelentés vagy beszámoló, amelyre Szépe György utalt. Szépe egy korai nyelvpolitikai írásának (Anyanyelv, nyelvi politika, oktatás) dedikációjában köszönte meg Temesi Mihálynak ezt a javaslatot (MNy 1985: 267.).

Mindezzel nem azt kívánom állítani, hogy Szépe Györgyöt Temesi Mihály indította el a nyelvpolitikához vezető úton. Ő ugyanis 1964-től az AILA (Association Internationale de Linguistique Appliquée) keretében, majd nem sokkal később az UNESCO, valamint egyéb intézmények keretében nagyon sok impulzust kapott a(z) (alkalmazott) nyelvészetnek ilyen jellegű vonatkozásairól (Andor-Szűcs-Terts 2001: 1391). Arról van szó, és a dedikáció is inkább azt jelenti, hogy Szépe György – aki tisztelte és nagyra becsülte Temesi Mihályt – elismerését fejezte ki a nála idősebb nyelvésznek, aki felismerte, hogy bizony szükség volna nyelvpolitikára a nyelvi oktatás különféle vonatkozásaiban is.

Vagyis Temesi Mihály úttörő szerepe a nyelvpolitika kapcsán abban áll, hogy felismerte az ilyen jellegű szempontok figyelembevételének szükségességét az anyanyelvi nevelés és nyelvoktatás megújításával kapcsolatban.

A javaslatok közül itt csak a nyelvpolitikához kapcsolódóakat kívánom bemutatni. *3.3.1.* Olyan nyelvi tervezési feladatokat érint, amelyek az anyanyelvi nevelés fejlesztésének tervében nem fejlesztési problémaként, hanem elméleti alapkérdésként, háttértényezőként lépnek fel. Ilyen a magyar anyanyelvű és a magyar művelődési nyelvű tanulók nyelvi kommunikációs nevelése eltérő elméletének és gyakorlatának lényegét érintő kérdéskör az akkori Magyar Népköztársaság nyelvi politikájának keretében.
3.3.2. A probléma egyrészt a tanulóknak a magyar nyelv egységes típusa elsajátítására nyújtott segítség kapcsán merül fel nála, másrészt önálló keretben kerül megfogalmazásra a tanulmányban. Temesi hangsúlyozza, hogy mindez nem jogi, hanem társadalmi kérdés – méghozzá a közművelődés és az oktatás szervezésének kérdése. Központi intézkedésekre van szükség (nemcsak helyiekre), hogy a magyar és a nemzetiségi anyanyelvűeknek legalább az alapfokú képzésben legyen biztosítva az anyanyelvi oktatás. Temesi megfogalmazza tehát a vernakuláris elvet, amely szerint minden tanulónak a saját anyanyelvén kell megkezdeni az iskolázást.

Az 1976–1980. évi ötéves tervidőszak kezdetén (amikor a 6.főirány kutatásai folytak), 1976-ban a Magyar Népköztársaság nyelvi politikája (language policy) még nem volt kifejtve az akadémiai fehér könyvben. Éppúgy nem esett szó a nemzetiségi nyelvi nevelési kérdésekről, ahogy a cigányok sajátos nyelvi helyzetéről sem ebben a témakörben.

Mindehhez pedig még az is hozzátartozik, hogy amikor Temesi azt említi, hogy mindenkinek joga van arra Magyarországon, hogy a saját anyanyelvén kezdje meg az iskolázást, azzal is tisztában van, hogy ennek az elvnek a figyelembevétele a szociolingvisztika és a dialektológia eredményei alapján még nem történt meg a kor színvonalán. Pap Mária és Pléh Csaba akkori írásai (Pap-Pléh 1972), illetve Temesi egyik tanítványának, Guttmann Miklósnak a Vas megyei tanulók nyelvére irányuló kutatásai (Guttmann 1973) tükrözik a kérdéssel való foglalkozás kezdetét, jelentőségét, de akkor még nem körvonalazódott, hogy mi tekinthető jövőbeli tendenciának. Ezért is lehet újszerűnek tekinteni Temesi témafelvetését és az erre irányuló javaslatait.
3.3.3. Temesi Mihály a nyelvi tervezés két feladatköréről ejt szót és bekapcsolja ezeket az anyanyelvi nevelés megújításának kérdéskörébe még akkor is, ha nem nevezi meg ezeket a tevékenységeket a konkrét műszavakkal. A helyzettervezési aspektus mellett, melyet már 1974-ben is megfogalmaz a nyelvi tervezés fogalmát definiálva, részben elsajátítástervezési feladatokat is rögzít. Arról ír ugyanis, hogy az oktatás terén milyen nyelvet, illetve nyelveket milyen nyelvhasználói csoportnak mikor, milyen iskolatípusban tanítsanak. Igaz, konkrét módszereket, módokat nem fogalmaz meg erre vonatkozóan, de a problémát ő veti fel először az anyanyelvi oktatás kapcsán.

3.3.4. A történelmi nemzetiségek oktatásán kívül jelzi még a magyar művelődési nyelvű tanulók másik két csoportjának problémáját is. Egyrészt a negyvenes évek végén Magyarországra került görög menekültek és a hetvenes évek folyamán a szolidaritás és a vendégjog révén betelepült chilei spanyol anyanyelvűek anyanyelvoktatási kérdését veti fel, másrészt a szintén kényszerűségből magyar művelődési nyelvű cigányok összetett problémáját.

Az előbbiek esetében megállapítja, hogy zökkenőmentes beilleszkedésük érdekében az alapfokú képzésben számukra is biztosítania kell a magyar államnak a magyar mint többségi nyelv elsajátítását.

3.3.5. A magyarországi cigányság oktatásával összefüggő kérdéseket kissé hosszasabban tárgyalja Temesi. Bemutatja a probléma bonyolultságát, ti. a cigányok kétnyelvűek vagy cigány anyanyelvűek, de művelődési nyelvük a magyar. A Magyarországon élő kétnyelvű cigányok oktatásának megtervezésében figyelembe veendő, hogy nem rendelkeznek olyan normalizált nyelvi változattal, amely alapul szolgálhatna az óvodai és az alapfokú oktatás anyanyelvi nevelésének.

Temesinek tudomása van olyan kísérletekről, amelyek a magyarországi cigányok által beszélt nyelvjárások nyelvtanait és szókincsét próbálták összegyűjteni és tankönyvvé, illetve szótárrá szerkeszteni, azonban kiderült, hogy ezek nem hozták meg a várt eredményt. A feladatot abban látja, hogy segíteni kell a cigány anyanyelvűeket az állam többségi nyelvét beszélők nagyobb társadalmával történő kapcsolatteremtésben. Ily módon javaslata: a cigánytanulók óvodai és alapfokú képzésében a vegyes (cigány-magyar, cigány és nemzetiségi nyelv) közösségek kialakítása. Hangsúlyozza azt a máig érvényes gondolatot, hogy a cigánykérdés nem tekinthető nyelvi vagy nyelvi nevelési kérdésnek. Ez elsősorban társadalmi probléma, melyet társadalmi szinten kell megoldani.

3.4. Temesi Mihály hagyatékából előkerült még egy írás, melynek címe *A nyelvtudomány/nyelvtudományunk és a nyelvtervezés értelmezéséhez*. Pontos dátum nem található a 20 gépelt oldalt kitevő kéziraton, azonban egy másik dokumentumból (*Megértés és értelmezés* című tudományközi szimpózium programja. 1985. okt.16-18.) megállapítható, hogy ez Temesi Mihály egy előadásának írott változata. A nyelvész a *Megértés és értelmezés* című, a Pécsi Akadémiai Bizottság által megrendezett tudományközi szimpózium alkalmával 1985-ben (október 18-án) adta ezt elő.

3.4.1. A tanulmány nagy részének a nyelvi tervezés elméleti és gyakorlati feladatai a témája oly módon, hogy Temesi a nyelvészet felől közelíti meg tárgyát. Egy – Temesi Mihály munkásságára oly jellemző – összegző-rendszerező írásról van szó. Kora nyelvtudománya (egyben a magyarországi nyelvtudomány) eredményeinek, állásának, valamint a nyelvi tervezés gyakorlati feladatainak, szerepének összefoglalását adja. Az írás újdonsága – Temesi Mihály eddig ismert nyelvészeti tevékenységét tekintve – abban rejlik,

hogy a státusztervezési feladatok mellett (inkább a nyelvre, mint a társadalomra irányuló) korpusztervezés szerepel hangsúlyosabban.

A tanulmány három (számozott) részből áll, melyek közül az első kettő bevezetésül szolgál a harmadik – a tanulmány felét kitevő – részhez. Ez utóbbiban veti fel a szerző a nyelvi tervezés problémakörét a harmadik világbeli országok bonyolult nyelvi helyzetének feltárása kapcsán. Problémák bemutatására, a lehetséges megoldásokra és veszélyekre világít rá. Temesi azt a szerkesztési elvet követi tanulmányában, hogy a friss államiságú afrikai és ázsiai országok általános nyelvi helyzetének felvillantása után megoldást javasol úgy, hogy alátámasztásul más államok és nyelvek példáját sorakoztatja fel. Figyelmének középpontjában a nyelvi reform áll: az új államok nyelvének modernizálása, szókincsük fejlesztésének szükségessége.

3.4.2. Mindjárt az elején megfogalmazza első javaslatát: legalább átmenetileg még valamelyik gyarmattartó nép nyelve maradjon továbbra is a területi érintkezést biztosító nyelv még akkor is, ha ez akadályozza a függetlenné vált nép eltérő kultúrájának kiteljesedését. Temesi szerint minderre azért van szükség, mert egyelőre csak a gyarmattartó nép nyelve rendelkezik a kor követelményeit képviselő társadalmi-gazdasági viszonyok megnevezését szolgáló terminológiával.

Mégis ez a megoldás csak átmeneti lenne, csak a gyakorlati nyelvtervezés végre-hajtásáig szólna. A problémát ugyanis az új államok népei nyelvének szókincsbeli fejletlensége, annak természete és az oktató-nevelő munkában az adott nyelv elsajátítását kiteljesítő nyelvleírás hiánya okozza. (Ez utóbbit Temesi anyanyelvoktatási szakemberként teszi még hozzá.)

3.4.3. Ezután foglalkozik a szerző a magára a nyelvre irányuló korpusztervezés kérdésével.

A szókincs fejlesztésének szükségességét hangsúlyozza a fejlődő országok népeinek nyelveiben, mivel a társadalmi fejlődés gyors ütemével nem tud lépést tartani a szókészlet gazdagodása és a nyelvrendszerbeli átalakulás.

A szókicsgazdagítás eszközeit számbavéve a szerző érinti az idegen eredetű szavak és kifejezések átvételét is, mint a szókincs gazdagodásának egyik módját, és jelzi ennek veszélyeit is. Szociológiai okok miatt azt javasolja, hogy a nyelvtervezésben inkább a belső szóalkotásmódok felhasználásával modernizálják a szókincset az érintett országokban még akkor is, ha ez a világnyelvekkel való kapcsolat elvesztésének lehetőségét jelenti.

A belső szóalkotás és szóteremtés egyensúlyának megbomlására példaként a szerbet és a horvátot hozza. Míg az előző inkább az idegen szavak átvételét, addig a második a belső szóalkotásmódokat részesíti előnyben.

4. Összegzés

4.1. Temesi Mihálynak a fent bemutatott nyomtatásban megjelent és kéziratban maradt nyelvpolitikai, illetve nyelvi tervezéssel foglalkozó írásai/írásrészletei alapján felmerülhet a kérdés, hogy honnan kapott indíttatást a nyelvész ilyen irányú tevékenységre.

4.1.1. Temesi egyrészt 1966-os fél éves Ford ösztöndíjas franciaországi és a volt NSZK-beli tanulmányútja során gazdagodott ilyen irányú tapasztalatokkal. Az alkalmazott nyelvtudományi kutatások újabb eredményeit tette magáévá, illetve a külső nyelvészet diszciplínáiba kapott betekintést.

4.1.2. Megemlítendő továbbá, hogy Temesi feltehetőleg jól ismerte a vele munkakapcsolatban és baráti viszonyban lévő Szépe György professzornak a hatvanas évek második felétől, valamint a hetvenes évek folyamán publikált külső nyelvtudományi diszciplínákat érintő írásait. Közülük a nyelvpolitikai jellegűeket is.

4.2. A nyelvtudományban minden újra nyitott elmeként, valamint a nyelvet társadalmi érvényű objektív valóságként felfogó nyelvészként felismerte a nyelv és a társadalom bonyolult viszonyát és e viszony tanulmányozásának fontosságát. Nyelvjáráskutatóként és a soknyelvű Dunántúlon élő nyelvtudósként pedig megtapasztalhatta az egymástól eltérő normák ütközésének lehetőségét és ennek társadalmi következményeit, amikor már 1941–42-ben összekapcsolja a nyelvi és politikai-társadalmi kérdéseket.

Majd a hatvanas évek második felében tanulmányútja kapcsán és a magyarországi nyelvészetben is lassanként helyet kapó külső nyelvtudományi irányzatok térhódításával újra kezdik foglalkoztatni a személyes kapcsolatain keresztül és olvasmányélményeiből elsajátított nyelvpolitikai, nyelvi tervezési kérdések. Ezeket a hetvenes évek folyamán, illetve a nyolcvanas évek elején egyrészt egy-egy az új diszciplína lényegét és társadalmi gyakorlatban való hasznosíthatóságát feltáró előadásában, vagy annak szánt írásban foglalja össze úgy, hogy belőlük sosem hiányoznak a nyelvész saját javaslatai, a rá oly jellemző kritikai szemléletmód. Másrészt a diszciplína alapos ismerőjeként az egyik fő területével, az anyanyelvi oktatás-nevelés és nyelvoktatás témakörével kapcsolja azt össze úgy, hogy annak megújítását célzó törekvéseiben kiaknázza a nyelvpolitika és a nyelvi tervezés ott hasznosítható aspektusait. Egyben pedig felhívja a figyelmet (nemcsak a nyelvészekét, hanem a leendő és gyakorló pedagógusokét is) e kérdések gyakorlati hasznosíthatóságára. És teszi mindezt elsőként a 20. századi magyar nyelvtudományban.

Irodalom

Andor J. 2001. Születésnapi beszélgetés Szépe Györggyel. In: Andor J., Szűcs T., Terts I. (szerk.) 2001. *Színes eszmék alszanak… Szépe György 70. születésnapjára.* Pécs: II. Lingua Franca Csoport. 1357-1403.

Guttmann M. 1973. Ragadványnevek az általános iskola felső tagozatos tanulóinak köréből. *Magyar Nyelvőr* 97.évf. 2. szám. 55-61.

Keszler B. 1982. Társasági ügyek. *Magyar Nyelv* 78. évf. 3. szám. 380.

Pap M., Pléh Cs. 1972. A szocális helyzet és a beszéd összefüggése az iskoláskor kezdetén. *Valóság* 15. évf. 2. szám. 52-58.

Szépe Gy. 1985. Anyanyelv, nyelvi politika, oktatás. (előadás, mely elhangzott a Magyar Nyelvtudományi Társaság magyar szakosztályának 1984. március 13-i felolvasó ülésén.) *Magyar Nyelv* 81. évf. 2. szám. 267-79.

Temesi M. 1941. Népi és nemzeti. *Sorsunk* 1. évf. 1. szám. 70-80.

Temesi M. 1942. A Dunántúl egyeteme és kutatóintézete. *Sorsunk*. 2. évf. 1-2. szám. 337-44.

Temesi M. 1975. Az anyanyelv oktatásában alkalmazott nyelvészet. Hozzászólás Szépe György előadásához. *Nyelvtudományi Közlemények*. 72.126-30.

Temesi M. 1980. *A magyar nyelvtudomány. Irányok és eredmények a felszabadulás óta*. Gondolat Kiadó, Budapest.

Wundt, W. 1900. Völkerpsychologie. Leipzig: W. Engelmann.

Kéziratos állomány

Megértés és értelmezés című tudományközi szimpózium programja. 1985. okt.16-18.

Temesi Mihály Szépe Györgyhöz írt levele. Pécs, 1980.március 16.

Temesi M. 1980. *A nyelvi és kommunikációs nevelés: Az anyanyelvi nevelés fejlesztése* c. téma zárótanulmánya. 145p.

Temesi M. *A nyelvtudomány/nyelvtudományunk és a nyelvtervezés értelmezéséhez*. 20p.

Szóföldrajzi adalékok egy ételfajta megnevezéséhez

Molnár Zoltán Miklós

1. A magyar dialektológiának számottevő nyelvföldrajzi eredményei vannak (vö. Juhász 2001). Törekvéseit áthatja a többdimenziójúság szemlélet- és eljárásmódja, vagyis a térbeliség szempontjának az időbeliségével és/vagy a társadalmiságával való összekapcsolása (l. Juhász 2001: 128). Ilyen kutatások a Nyugat-magyarországi Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelvészeti Intézeti Tanszékén mintegy négy évtizede folynak, beleértve jómagam vizsgálódásait is. Közülük kívánok most egy szeletet bemutatni.

Alapja ennek az az 1980-as évektől folyamatosan összeállt lexikai korpusz, mintegy ötvenezer tételes adattár, amelyet egy általános szókészleti kérdőfüzet (Szabó 1976) segítségével egyrészt én, másrészt hallgatóim gyűjtöttünk össze. Zöme a nyugat-dunántúli nyelvjárási régióból származik, de nem csekély az a része sem, amelyet a magyar nyelvterület más térségeiben élő hallgatóim szemináriumi vagy szakdolgozata nyújt. Ebből az anyagból ezúttal a 'rántotta' ('ova adipe fricta') fogalmának megnevezései iránt érdeklődő kérdés (Szabó 1976: 48) válaszait emelem ki. Azért is választottam ezt a fogalmat, mert ugyan korábban már érintettem egyes vonatkozásait (l. pl. Molnár 1999: 111, 127, 128), a később terjedelmessé vált anyag árnyalásukra ad lehetőséget.

A szóban forgó kérdés így hangzik: „Mi a zsírban sült, habart tojás neve?" Ez A magyar nyelvjárások atlaszából került át az említett kérdőfüzetbe (MNyA. 1973: 401). Mivel van az atlasznak *rántotta* címszójú térképlapja, és adatai legalább harminc évvel előbb születtek, mint enyéim, így a két anyagnak mikrodiakrón jellegű összehasonlítására is alkalmam adódik (vö. Kiss J. 2006: 129 kk.; Molnár 2010). Bizonyos fokú egységesülést föltételezek a *rántotta* lexéma használatának irányában, ugyanakkor újszerű elemek felbukkanása is várható a korábbi ilyen típusú, de más fogalomra vonatkozó vizsgálataim (pl. Molnár 2010) tanulságai nyomán.

2. Az itt elemzendő korpusznak előbb a körvonalait nézve a MNyA. szóban forgó, *rántotta* címszójú térképlapján 234 kutatópontról 371 nyelvi adattal találkozunk. Saját anyagom pedig 208 településről 1582 adatot tartalmaz. Annak az oka, hogy a két részkorpusz kutatópontjainak száma nagyjából megközelíti egymást, nyelvi adataik száma ellenben lényegesen eltér egymástól, főként a két különböző idejű gyűjtés technikai körülményeiben rejlik, és ebből kifolyólag abban, hogy én a későbbi gyűjtés esetében figyelembe vehettem az egy-egy településen azonos választ adó adatközlők mindegyikét. Alapadatként azonban mindkét részanyagban a fonológiai-morfonológiai alakváltozatokból elvont lexikai egységgel igyekeztem számolni. Ebben elsősorban Imre Samu akadémiai székfoglaló előadásának okfejtésére (1987: 15–20), továbbá az atlaszhoz készült mutatóra (Balogh, Deme, Imre 1980) támaszkodtam.

Mindezek figyelembevételével vetettem össze a két részkorpuszt, és közöttük a következő megnevezésekben találtam egyezést: *kajdena*, *kajdina*, *kirántott*, *rántotta*, *rántott-tojás*, *rátotta*, *rénye*, *sülttojás*, *tojás*, *tojásrántotta*, *zsíron* vagy *zsírban sült tojás*, *zsírostojás*. Ez a szósor az előbb említettek értelmében 12 lexémából áll.

Előfordulásukat tanulmányozva azt tapasztaljuk, hogy a *kajdena* és a *kajdina* hasonló mértékben és azonos régióban, főként a Dél-Dunántúlon jelentkezik mind az atlaszban, mind saját anyagomban. A zárt *i*-ző alak, azaz a *kajdina* mindkét részkorpuszban konkrétabban Tolna megyéhez kötődik. A korábbi anyag azonban több településről adatolja mindegyik változatot.

A *kirántott* megnevezést *rántott*ként szerepelteti az említett atlaszos mutató, de részben az igekötő lexémaformáló erejére, másrészt arra gondolva, hogy a későbbi anyagban igekötősen és anélkül is fölbukkan a *rántott* alapszó, elkülönítve vizsgálom a kétféle alak helyzetét. A *kirántott* lexéma csak egyszer-egyszer fordul elő mindegyik forráshelyen, egyformán a Nyugat-Dunántúlon.

Ennél sokkal nagyobb a gyakorisága a *rántotta* kifejezésnek, különösen a későbbi részkorpuszban. Az atlaszban sem lényegtelen a jelenléte, bár nem annyira markáns, mint a *sülttojás*é vagy a *rátottá*é. A *rántotta* míg az atlaszban alig teszi ki a fogalomkörhöz tartozó adatoknak a hetedét, addig saját anyagomnak több mint a fele tartozik hozzá az egész nyelvterületre vonatkozóan, valamint mindegyik korosztály és nem jóvoltából. Ráadásul az atlaszban csak a középső régiókban nem számított újkeletűnek, nyugaton és keleten viszont igen. Ez manapság már nem mondható el róla, hiszen mindenhol ott van közkeletűen.

A *rántott-tojás* az atlaszban zömmel a Dunántúl déli felén, valamint egy kelet-erdélyi kutatóponton található meg. Nálam kitágul az adatelőfordulás nyugaton az egész Dunántúlra, keleten pedig magyarországi településekre is.

A *rátotta* – mint már szóba hoztam – az atlaszban sűrűn fordul elő, de a Dunától keletre. Saját anyagomban is keletre szorítkozik, de már ritkább a megjelenése. A helyzet formálódhatott ekképp a gyűjtéskörülmények miatt, de bizonyára összefügg a *rántotta* térhódításával is.

A *rénye* tipikusan északnyugat-dunántúli tájszó mindkét részkorpusz szerint. Sőt – bár ez sem lehet független a gyűjtéskörülményektől – később több helyről és személytől is rögzítődött, mint korábban. Fiatalok is ismerik. Így hát, ha – az arányokat tekintve – elevennek nem is, de ma is élőnek mondhatjuk ezt a megnevezést.

Az atlaszban míg keleten a *rátotta*, addig nyugaton a *sülttojás* a meghatározó lexéma. Ez utóbbi azonban ritka alakként keleten is előfordul. Hasonló képet mutat saját anyagom is. Nagyon elterjedt a *sülttojás* ma is nyugaton: a *rántotta* után erre van a legtöbb adatom. Zömmel idősek, középkorúak használják, de jócskán jelentkezik fiatalok válaszaiban is. Szórványosan megtalálható a későbbi keleti vonatkozású anyagban is.

Maga a *tojás* lexéma is szerepel 'rántotta' jelentésben mindkét részkorpuszban, jóllehet az atlaszban csak ritka megjelöléssel és csak nyugat-dunántúli kutatópontról, a későbbi anyagban viszont viszonylag többször és némileg szélesebb földrajziséggal.

A *tojásrántotta* az atlaszban ritkán, csak két dél-dunántúli településen vehető szemügyre (de más, hasonló adatok, például a *tojásrántott*, *tojásarántott* is megjelennek ebben a körzetben, sőt effélék Erdélyben is vannak). Nálam viszont jóval több helyről, főleg a Dunántúlról számottevő adat mutatható ki a *tojásrántottá*t illetően. Ez a lexéma köznyelvi jellegénél fogva mára eléggé elterjedt, bár – a gyűjtéskörülményektől bizonyára nem függetleníthetően – keleten ma sem tűnik gyakorinak.

A *zsíron sült tojás* szerkezetet az atlasz egy délnyugat-dunántúli kutatópontról adatolja, a vele azonos értékű *zsírban sült tojás* kifejezés pedig a későbbi anyagban két délnyugati településen bukkan föl. Nem lehet véletlen ez a területi kötöttség, hiszen a szóban forgó szerkezetes megnevezés éppen azon a tájegységen jelenik meg, ahol a most következően megemlítendő *zsírostojás* is él.

Ezt a két részkorpusznak egyező adatai között utolsóként szóba hozott lexémát az atlaszban többször is megfigyelhetjük, mégpedig a nyelvterület délnyugati részén. A későbbi részkorpusz szerint azonban már ritkának minősíthető a *zsírostojás*, de ez esetben is ugyanazon előfordulási helyről, délnyugatról beszélhetünk, mint amelyet az előbb is említettünk.

Az atlaszban és a saját anyagban egyaránt megtalálható lexikai egységek vizsgálatát a következő részösszegzéssel zárhatjuk. Nyelvföldrajzi megoszlásuk a két metszetben hasonlónak mondható (l. pl. a *kirántott*, *rénye*, *sülttojás*, *zsírostojás* jelentkezését). Vannak azonban olyan lexémák, amelyeknek elterjedtsége mára csökkent (pl. *kajdena*, *kajdina*), de olyanok is, amelyeké nőtt (pl. *rántotta*, *tojás*). Ez a helyzet természetesen együtt jár a gyakorisági viszonyok hasonló alakulásával is.

A továbbiakban a két részkorpusz közti eltéréseket tekintem át. Csak az atlaszban fordulnak elő a következő lexikai egységek: *gajdina*, *gajgina*, *gajgona*, *kajdona*, *kajgona*, *rátott*, *skvarelina*, *tojásarántott*, *tojásrántott*, *tojásrátotta*, *tyúkmonyaska*. Ez a jegyzék 11 tételből tevődik össze.

Első öt eleme (*gajdina* stb.) tulajdonképpen az egyezéseknél már tárgyalt *kajdena*, *kajdina* megoldásnak magán- vagy mássalhangzó-eltérésben mutatkozó megfelelője. Az atlasznak ezeket az adatait is a nyelvterület délnyugati részén figyelhetjük meg egy tömbben. Az Új magyar tájszótár a *gajgonya* lexéma alakváltozatainak tekinti őket (ÚMTSz. 1988: 583–584). Efféle sokszínűségükkel a későbbi anyagban már nem találkozhatunk.

A *rátott*, a *rátotta a* nélküli variánsa nemcsak hogy nincs meg a mai részkorpuszban, hanem a korábbiban sem gyakori. Érdekes viszont, hogy ritkasága ellenére mindegyik nagyrégióban, nyugaton, a középső részen és keleten is megjelenik.

A *skvarelina* csak egy helyütt, egy nyugat-szlovákiai kutatóponton bukkan föl az atlaszban.

A *tojásarántott* és a *tojásrántott*, ez a két egymáshoz tartozó alaki változat, mint ahogy a *tojásrántotta* esetében is volt róla szó, délkelet-dunántúli atlaszpont(ok)hoz kötődik. A *tojásrátotta* pedig kelet-erdélyi atlasztelepüléseken alkot sajátos foltot.

A *tyúkmonyaskát* az atlasz *tikmonyaska* alakúként teszi közzé a nyelvterület egy délkeleti helységéről rögzítve.

A felsorolt atlaszbeli eltéréseket összefoglalóan számba véve azt állapíthatjuk meg, hogy az esetek többsége, kilenc adat olyan hangtani vagy alaktani formáció, amelynek más, rokon megoldása az azonosságok közé is besorolódott, és csupán két lexéma, a *skvarelina* és a *tyúkmonyaska* jelent teljes különbséget az ezeket tartalmazó korábbi és az őket nem tartalmazó későbbi részkorpusz között.

Ha a saját anyagot nézzük meg, a csak erre jellemző kifejezésként a következőket találjuk: *buggyantott-tojás*, *fölfújott*, *fölverttojás*, *habarttojás*, *keverttojás*, *lepedőstojás*, *lisztestojás*, *macskanadrág*, *omlett*, *parazinkó*, *rántott*, *rázott-tojás*, *rottyantott-tojás*, *smarni*, *sült*, *tojás egyszerűen sütve*, *tojásgánica*, *tojásomlett*, *tojásosrántotta*, *tojásrénye*, *tojássült*, *tőlemrottyantotta*, *zabolt*, *zabolttojás*, *zatyolttojás*. Ez az előzőkhöz képest már hosszabbra nyúlt felsorolás 25-féle megnevezést foglal magába.

Idő- és helykímélés céljából e terjedelmesebb jegyzék tagjainak helyzetét nem kívánom egyenként részletezni, használatuk néhány összefüggését azonban igyekszem fölvillantani.

Mindenekelőtt azokat a megnevezéseket hozom szóba, amelyek valamelyik eddig már jellemzett lexémának (a *rántottá*nak, a *sülttojás*nak és a *rényé*nek) egyszerűen alaktanilag vagy esetleg szintaktikailag módosított változatai. Ezek a következők: *rántott*, *sült*, *tojás egyszerűen sütve*, *tojásosrántotta*, *tojásrénye*, *tojássült*. Zömük csak egyszer-kétszer, a *rántott* ellenben viszonylag többször is jelentkezik nagyrészt a Nyugat-Dunántúlhoz, kisebbrészt szélesebb körhöz, a Dunántúlhoz kötődően.

Külön csoportba sorolandónak érzem azokat a kifejezéseket, amelyek a lapszerűségnek, valamilyen adalékkal ilyenné, lemezszerűvé tett tojásételnek a jelentésmozzanatára, névátvitelére épülnek (vö. Kiss L. 1976: 146): *lepedőstojás*, *lisztestojás*, *omlett*, *parazinkó*, *smarni*, *tojásgánica*, *tojásomlett*. Közülük igen gyakori az *omlett* mindenhol és mindegyik szociológiai rétegben annak ellenére, hogy azoknak az adatközlőknek nem kevés adatát nem is vettem számításba, akiknek *omlett* válaszát a gyűjtők hibásnak minősítették, mivel nem egyszerűen a 'rántottá'-t, hanem a konyhai nyelvhasználatból, szaknyelvből is ismert 'tojáslepény'-t értették rajta a megkérdezettek. A többi idevont lexéma csupán néhányszor és a magyar nyelvterület nyugati részéhez tartozóan fordul elő anyagomban.

Feltűnő azoknak a következő, egy más halmazba összeálló megnevezéseknek a gyakorisága, amelyekben a 'fölver, felráz' jelentésmozzanat erősödik föl (vö. Kiss L: 146): *buggyantott-tojás*, *fölfújott*, *fölverttojás*, *habarttojás*, *keverttojás*, *rázott-tojás*, *rottyantott-tojás*, *tőlemrottyantotta*, *zabolt*, *zabolttojás*, *zatyolttojás*. Némelyikük (pl. a *fölfújott*) az előző csoportba is besorolhatónak tűnik, a *buggyantott-tojás*, a *rottyantott-tojás* és a *tőlemrottyantotta* pedig a 'tojást üt' jelentéselemet is tartalmazza. Meglepő, hogy nincs nyomuk mindezeknek az atlaszban, bár a *rottyan* igének a 'rántottá'-t jelentő származékai megtalálhatók tájszótárban (ÚMTSz. 2002: 768, 2010: 443), sőt a *zabol* igének is van 'tojást felver', az *zatyol*nak pedig 'ételt ráz' jelentésben nyelvjárási közlése (ÚMTSz. 2002: 303). Ezek az adatok azonban zömmel a múlt század elejéről származnak. Úgy látszik, hogy a rántottakészítésnek a szóban forgó anyagomban mellékesnek egyáltalán nem mondható szemléletmódja újszerű elemek társaságában ismét felszínre hozta őket.

A 'fölver, felráz' jelentésmozzanatú lexémaegyüttessel kapcsolatban hadd jegyezzem meg azt is, hogy a 'süt' alapjelentéssel kapcsolatos megnevezésmódhoz képest túl sok adatközlőt nem tudok fölmutatni rá, de tény, hogy több helyről is, főként a nyelvterület nyugati pontjairól adatolható. Szembeszökő a *zabolt* és a *zabolttojás* kifejezésnek a Lendva-vidéki magyarság körében való jelentkezése. Nem lehet független ez a nyugati régióban tapasztalt magyar tájszóktól, de – ahogy korábbi vizsgálódásaimban már utaltam rá – a szlovén nyelvi környezet is erősítheti mai létét (Molnár 1999: 111, 127, 128).

Még egy, csak a későbbi részkorpuszban megtalálható, az eddigi alcsoportokba be nem illeszthető lexéma maradt hátra, nevezetesen a *macskanadrág*. Esetében egy dunántúli középkorú nőnek valószínűleg egyedi, tréfás, metaforikusnak is mondható megnyilatkozásáról van szó.

A 'rántottá'-ra utaló lexémák áttekintését statisztikai összesítéssel zárom le. A MNyA. és a saját anyag azonos és különböző szókészleti egységeinek száma együttesen 48 (100%). Megegyezett ebből 12 kifejezés (25%). Csak a MNyA.-ban fordult elő 11 megnevezés (23%). Csupán a saját anyagban jelentkezett 25 lexéma (52%). Azaz a különbség a két részkorpusz között a (11 + 25 =) 36 adat alapján (23 + 52 =) 75%-os. Ez a lexémaszintű eltérés viszonylag nagynak tűnik, de a lexikai egységeknek az előfordulásait, főleg a *rántotta* és a *sülttojás* sűrű jelentkezését tekintve mérsékeltebbnek mondható a MNyA. és a későbbi anyag közti különbség.

3. Összefoglalásul szükségesnek mutatkozik a vizsgálat még néhány tanulságának leszűrése. Ami az összevethető lexémák nyelvföldrajzi helyzetét illeti, a MNyA. jelezte szóföldrajzi régiók ma is érzékelhetők különösen például a *sülttojás*, *rénye*, *rátotta* esetében. Több vonatkozásban azonban a későbbi anyag szélesebb körűvé válást igazol. Ezt legjobban a *rántottá*nak mind nyugaton, mind keleten való elterjedése szemlélteti, igazolva a bevezetésben fölvetett

hipotézisemet. Ugyanakkor egy-két esetben szűkülés is tapasztalható (l. a *zsírostojás*nak vagy a *gajgonya* változatainak ritkulását).

Míg az atlasz felől nézve inkább csak részleges különbségek láthatók a két részkorpusz között, addig saját anyagom bővelkedik viszonylag nagyobb fokú eltérésekben. Alakilag is többfélék lettek a változatok (*tojássült*, *tojásrénye* stb.), jelentésbelileg is tágult a nyelvhasználati kör a MNyA. anyaggyűjtése óta. Akkor a 'süt' alapjelentésre épülő megnevezések (*sülttojás*, *rénye*, *rátotta* stb.) szinte kizárólagos érvényűek voltak, mára viszont megjelentek mellettük egyéb jelentésalapú kifejezések is (*omlett*, *zabolttojás* stb.). Igazolódott ezzel a bevezetésben jelzett másik föltételezésem is.

Ezekhez a következtetésekhez, amelyek a jelenlegi, a 'rántotta' fogalma megnevezésének szociolingvisztikai utalásokat alkalmilag tartalmazó, történeti, pontosabban mikrodiakrón észrevételeket viszont inkább magába foglaló szóföldrajzi vizsgálatából származnak, végső soron még egy megállapítás fűződik: a régi és újszerű nyelvi elemeknek a vázolt ötvöződésében a nyelv élettörténetének lényege, az őrződés és változás együttese tükröződik.

Irodalom

Balogh L., Deme L., Imre S. (összeállításában) 1980. *Mutató A magyar nyelvjárások atlasza I–VI. kötetéhez*. Budapest: Akadémiai K.

Imre S. 1987. *Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése a magyar nyelvatlasz anyaga alapján*. Budapest: Akadémiai K.

Juhász D. 2001. A nyelvföldrajz magyar eredményeiből. In: Kiss J. (szerk.) *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris. 111–128.

Kiss J. 2006. Egy új magyar nemzeti nyelvatlasz szükséges voltáról. *Magyar Nyelv* 102. évf. 2. 129–142.

Kiss L. 1976. *Szláv tükörszók és tükörjelenségek a magyarban*. Budapest: Akadémiai K.

MNyA. 1973. Deme L., Imre S. (szerk. a magyar nyelvatlasz munkaközösségének közreműködésével) *A magyar nyelvjárások atlasza III*. Budapest: Akadémiai K.

Molnár Z. M. 1999. *Nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban*. Szombathely: BDTF.

Molnár Z. M. 2010. A 'bodobács' fogalmának megnevezéséhez. In: Németh M., Sinkovics B. (szerk.) *Tanulmányok Szabó József 70. születésnapjára*. Szeged: Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 115–120.

Szabó G. 1976. *Szókészleti kérdőfüzet*. Kézirat. Szombathely: BDTF.

ÚMTSz. 1988, 2002, 2010. B. Lőrinczy Éva (főszerk.) *Új magyar tájszótár 2, 4–5*. Budapest: Akadémiai K.

A Magyarországi Német Nyelvjárások Szótára a dokumentációs, nyelvjárási és a gyakorlati lexikográfia metszéspontjában

Müller Márta

1 A tájszótár céljai és funkciói*

A magyarországi német nyelvjárások keveréknyelvjárások, azaz a különböző, Magyarországon beszélt közép- és délnémet nyelvjárások évszázadokon keresztül tartó egyrészt lokális (falubeli), másrészt regionális nyelvjárási kiegyenlítődési folyamatok eredményei. A nyelvjárást jellemzően már csak az idősebb, túlnyomórészt 1945 előtt született németek használják aktívan első funkcionális nyelvükként (anyanyelvükként). Az 1945 után születettekre egy magyar dominanciával jellemezhető magyar-német nyelvjárási kétnyelvűség jellemző, amely az 1970-es években születettek esetében magyar-német köznyelvi kétnyelvűség felé tolódott el. A német nyelvjárások használati (elsősorban informális) színtereinek apadása, a középkorú és fiatal németajkú generációk nyelvjárási kompetenciájának csökkenése, a XX. század első feléhez képest átalakult szociokulturális környezet által indukált változások a kódhasználatban (kódváltás és -keveredés) és a nyelvjárások morfo-szintaktikai jellemzőiben (pl. magyar nyelvből eredő interferenciák mondat- és szószinten, uzualizált és ad-hoc jövevényszavak használata) valamint szókészletében mind olyan elemi változásokat okoztak, amelyek szükségessé teszik a szinkrón szókészlet valamint az 1900-as évek elejére visszanyúlva a nyomtatott formában fellelhető nyelvjárási jelölési szokások tájszótárban való rögzítését: Es „(…) enststeht die Notwendigkeit, diese noch gesprochene und teils funktionstragende Minderheitensprache auf allen sprachlichen Ebenen zu erheben, ihre Veränderungen wissenschaftlich zu erforschen und dadurch auch die Grundlagen eines Wörterbuchs der Ungarndeutschen Mundarten zu legen" (Knipf-Komlósi 2011: 255).

Egy magyarországi német tájszótár létrehozásának szükségességét többen, többször is hangsúlyozták (Tafferner 1941: 340, Mollay 1986: 111, Hutterer 1991: 188 és Manherz 1986), de a tájszótár tényleges szerkesztési munkálatait az ELTE-BTK Germanisztikai Intézetében alakult, budapesti és pécsi germanistákból álló szerkesztői bizottság 2010-ben kezdte el.

A tájszótár elsődleges célja a magyarországi német nyelvjárások lexikográfiai regisztrálása, inventarizálása és explikálása. A nyomtatott, elektronikus vagy audiovizuális adathordozón rendelkezésre álló nyelvjárási anyag regisztrálása-dokumentálása és szelektálása után a nyelvjárási adatok szükséges és elégséges rendszernyelvészeti információkkal, illetve amennyiben ezt a lemmatizált adatok nélkülözhetetlenné teszik, a német kisebbség életvitelére jellemző kultúrtörténeti és szociokulturális kommentárokkal lesznek ellátva.

A tájszótár használói célcsoportját elsősorban a szakemberek (nyelvjáráskutatók, szociológusok, etnográfusok, történészek, kisebbségkutatók), a német nemzetiségi oktatásban érintett oktatók, pedagógusok és diákok, másodsorban a magyarországi német kisebbség tagjai alkotják. A tájszótár funkcióját tekintve a németnyelvű szótártipológián belül (Hausmann 1989: 5) a dokumentációs lexikográfia kategóriájába illeszthető be.

2 Források és adatbázis

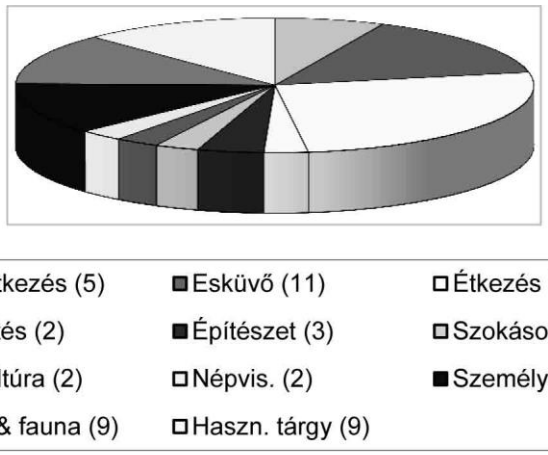
A tájszótár adatbázisának kialakítását egy széleskörű cédulázási folyamat előzi meg. A cédulázásba mindazokat az 1900 után íródott forrásokat vonjuk be, amelyek az adott kutatópont német nyelvjárásának tekintetében reprezentatív nyelvi anyagot, esetleg archaikus lexikális egységeket vagy már nem aktuális pragmatikai szituációkban (pl. fatikus beszédfunkciók) használt megnyilatkozásokat tartalmaznak. A nyelvjárási adatbázisba olyan mai Magyarországon megtalálható kutatópontokról származó anyagot is felveszünk, amelyek a XXI. századra teljesen elmagyarosodtak (pl. Isztimér vagy Zirc). A források derékhadát egyrészt az adatgyűjtésen alapuló, nyelvészeti, néprajzi témakört feldolgozó doktori disszertációk és tanulmányok, másrészt az ELTE-BTK Germanisztikai Intézetében őrzött cédulakatalógus alkotják. Mivel a szócikkek megszerkesztéséhez

* Az intézményi körülmények között megkezdett szótárszerkesztési munkák hátterét a 2010-ben elnyert 81342. számú OTKA-pályázat biztosítja.

nem csak preparált nyelvi anyagra van szükség, hanem – főleg a nyelvjárási példamondatok miatt – a címszavak szövegkörnyezetben való megjelenésére is, ezért az adatbázis nem csak nyelvjárási alapalakokat, hanem szintagmákat (pl. jelzős szerkezeteket), frazeologizmusokat (pl. kollokációkat, szólásokat), egyszerű és összetett mondatokat valamint hosszabb-rövidebb szövegeket (pl. rigmusokat, verseket, meséket) is tartalmaz.

A 2010-ben indított cédulázás eredményeképpen 2011 nyarán körülbelül kb. 12.500 kódolt nyelvjárási adattal rendelkezünk 38 németajkú településről, illetve nyelvjárási régióból. Az adatbázis szókészletének tematikus megoszlását az első ábra mutatja:

1. ábra. Kicédulázott források témák szerint

Az adatbázisban tehát a fenti tematikus súlyponttal különböző hosszúságú lexikális egységek találhatóak meg, amelyeket a továbbiakban középbajor nyelvjárási példák exemplifikálnak:

- rövid, összefüggő szövegek (pl. mondókák): *I winsch, i winsch / A kliklichs Nęjoå / A paisaz wia öz oidji woå / A Paun fui Proådwuåscht / ön Kölę fui Węę / öz sui olöz paisa sęę.* ('Ich wünsche, ich wünsche / ein glückliches Neujahr / ein besseres, als das alte war / einen Boden voll Brotwurst / einen Keller voll Wein / es soll alles besser sein');
- teljes vagy hiányos mondatok: *Öz Lęizn iz schö fiatich*. ('Die Weinlese ist schon beendet'), *Kee*! ('Geh!');
- frazeologizmusok (pl. szólások, közmondások): *Wia ma ååf ta Wöödj khumt, sou faręęzt ma*. ('Wie man auf die Welt kommt, so verreist man');
- szintagmák (pl. jelzős szerkezetek, kollokációk): *lååwoams Wossa* ('lauwarmes Wasser');
- kompozítumok: *Schmoicpråud* ('Schmalzbrot');
- tőszavak: *Omt* ('Abend'), *Taak* ('Teig');
- szóelemek (pl. prefixumok, szuffixumok): *-ian* (*politian* ['etw. polieren']), *-schoft* (*Kundschoft* ['Kunde, Kundschaft']).

A kicédulázott és digitalizált nyelvjárási adatokat Word-dokumentumban és egy internetalapú adatbankban (http://bunda.220volt.rs) tároljuk, hogy a szócikkírás fázisában az adatbank a világ bármely pontjáról interneten keresztül elérhető legyen.

3 A tájszótár lemmatípusai

A tájszótár a szemasziológia elvén alapulva, alfabetikus sorrendben felsorolt német köznyelvi címszavakból indul ki. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján, az egyes szófajokon belül négy különböző lemmatípust szükséges megkülönböztetni. A lemmatípusok kategorizálását Knipf-Komlósi Erzsébet végezte el.

Az első lemmatípust azok a német köznyelvi lemmák alkotják, amelyeknek van magyarországi német nyelvjárási ekvivalense. Ezen nyelvjárási alakok jelentése teljes vagy nagymértékű egyezést mutatnak a köznyelvi megfelelő jelentésével és alakilag (elsősorban hangtanilag) is csak minimálisan térnek el köznyelvi megfelelőiktől, például: *Ewichkhęęd* ('Ewigkeit'), *kuad* ('gut'), *mochn* ('machen').

A második lemmatípusra az jellemző, hogy a német köznyelvi lemmához csak egy részlegesen megfelelő nyelvjárási ekvivalenst lehet kapcsolni, azaz ebbe a csoportba azok a nyelvjárási szavak tartoznak, melyeknek legalább egy jelentése eltér a német köznyelvi megfelelő jelentésétől, például: *Fledamaus* ('Fledermaus', de 'Schmetterling' is), *bled* ('blöd', de 'abgenutzt' is), *D/diwane* ('Diwane' (Pl.), de 'plaudern' is).

A harmadik lemmatípus stilizált köznyelvi lemmából indul ki. Ehhez a lemmatípushoz azok a szűkebb értelemben vett nyelvjárási szavak sorolhatók, amelyek a mai német köznyelvben már nem léteznek, vagy tájszótári adatolással nem bizonyítható, hogy korábbi nyelvtörténeti stádiumokban a zárt német nyelvterületen léteztek volna. Ezek a nyelvjárási szavak Magyarországon is csak egy-egy kisebb régióban és igen kis számban fordulnak elő, például: *vrmegaje* ('prügeln').

Végül, de nem utolsó sorban a negyedik lemmatípust a (regionálisan uzualizált) nyelvjárási jövevényszavak alkotják, amelyeket az alábbi szempontok alapján lehet kategorizálni:

a. környező nyelvekből átvett nyelvjárási jövevényszavak: *Pipatsch* ('pipacs'), *Bunda* ('bunda'), *Aldomasch* ('áldomás');

b. hibrid morfológiai struktúrájú szavak: *Gatjehose* (magy. 'gatya' + ném. 'Hose'), *akárwer* (magy. 'akár' + ném. 'wer');

c. nyelvjárási hangváltozásokon átesett jövevényszavak: *Wika* (< 'bika', mert *w* < *b*).

A nyelvjárási jövevényszavak forrásnyelve vagy közvetítőnyelve többnyire a magyar, de az adatbázisban előfordulnak román, szlovák illetve szerb jövevényszavak is, például: *Pekmes* (< szb., magy. 'lekvár').

4 A szócikkek mikrostruktúrája

A szócikkek mikrostrukturáját próbaszócikkek készítésével teszteljük, hiszen a tájszótárszerkesztés során egyszerre kell deduktív és induktív módon dolgozni: a gyakorlatban lexikográfiailag feldolgozandó konkrét nyelvjárási anyag ugyanis a legkörültekintőbb tervezés után rögzített mikrostruktúra-modellt is szétfeszítheti.

A köznyelvi, stilizált köznyelvi vagy uzualizált jövevényszó lemmapozícióit a a címszó grammatikai információinak pozíciója (pl. szófajok, igeragozási osztály, Plur.tant/Sing.tant, időbeli segédigék, melléknévfokozás) követi. A szócikktesten belüli információs kategóriák a következőek (a csillaggal jelölt pozíciók a szócikkírás során kötelezően kitöltendőek):

- *jelentéspozíció;
- *nyelvjárási alakok pozíciója;
- grammatikai pozíció eltérő nyelvjárási grammatikai jellemzők részére;
- *kutatópont rövidítése;
- stíluspozíció;
- szakterület;
- utalópozíció az UDSA-ra (= Ungarndeutscher Sprachatlas, Magyarországi Német Nyelvatlasz);
- szintagmaszintű nyelvjárási használati példa;
- szintagmaszintű nyelvjárási példa német köznyelvi átirata;
- utalópozíció más szócikkre;
- szintagmaszintű nyelvjárási használati példa adatforrása;
- jelentéspozíció a szintagmaszintű nyelvjárási használati példához;
- megjegyzéspozíció etimológiai vagy néprajzi információ részére;
- mondatszintű nyelvjárási használati példa;
- mondatszintű nyelvjárási példa német köznyelvi átirata;

- utalópozíció más szócikkre;
- mondatszintű nyelvjárási használati példa adatforrása;
- megjegyzéspozíció etimológiai vagy néprajzi információ részére;
- etimológia-pozíció.

Végül, a szócikklábban kap helyet egy utaláspozíció a nagy német tájszótárak adataira, valamint egy utaláspozíció a szótárban lemmatizált azonos elő- és utótagú nyelvjárási szóösszetételekre. A szócikklábat a címszó magyarnyelvű ekvivalenspozíciója zárja, ezzel is megkönnyítve a magyar nyelv szófejtésével foglalkozó szakemberek munkáját.

A fenti absztrakt mikrostruktúra a gyakorlatban az adatbankban rendelkezésre álló nyelvjárási adatoktól függően valósítható meg. Egy ilyen gyakorlati megvalósulást mutat a *Garten* ('kert') lemma esetében a második ábra:

2. ábra. A *Garten* címszó próbaszócikke

Garten m. Gelände zum Kleinanbau von Nutz- und Zierpflanzen: *Goatn* (Pn), *Koatn* (Gt, Ww), *Koatn* (Pl) (Ww), *Ga(a)rte*, *Gerte* (Pl) (Ra). *a scheina, scheena Koatn* ein schöner ~ (Schf); *a Koatn hindas Haus* ein ~ hinter dem Haus (Gz); *a Koatn aaulääiŋ* einen ~ anlegen (OB); *in Koatn umstaiche* den ~ umgraben (Ww). *In Koatn pini kweest*. Im ~ bin ich gewesen. (Gt); *Jaits hod ma sche füü Oawad in Koatn.* Jetzt hat man schon viel Arbeit im ~ (Ww.). *fruuistukk in Koatn ham* Frühstück im ~ haben (Ög). → **Gemüse-**, **Obst-**, *kert*.

5 Összefoglalás

A Magyarországi Német Nyelvjárások Szótárának szerkesztési munkálatai még csak bő egy éve kezdődtek el, de kijelenthetjük, hogy a szerkesztőbizottság az elmúlt évben jelentős lépéseket tett a tájszótár koncepciójának kidolgozásának és a leendő szótárkorpusz alapjául szolgáló adatbázis kialakításának ügyében. Összeállt azon forrásművek listája, amelyek kicédulázásával az adatbázis volumenét növelni tudjuk. Megkezdődött az internetalapú adatbázis informatikai fejlesztése, illetve feltöltése az említett nyomtatott dolgozatokból, tanulmányokból származó excerptumok bevitelével. Az adatbázis feltöltésével párhuzamosan kialakult a tájszótár makro- és mikrostruktúrája, utóbbit a lemmatípusoknak megfelelő próbaszócikkek készítésével teszteltük.

A magyarországi német nyelvjárások regisztrálása, valamint tudományos igényű kommentálása és bemutatása komoly személyi és anyagi ráfordítást kíván. Az eredmények nyelvészeti, etnográfiai értékei ugyanakkor hozzájárulnak a kisebbségek kultúrkincsének védelméhez, és lehetőséget nyújtanak magyar és külföldi szakemberek etimológiai, szociológiai, néprajzi kutatásainak kiteljesítéséhez.

Irodalom

Hausmann, F. J. 1989: Die gesellschaftlichen Aufgaben der lexikographie in Geschichte und Gegenwart. In: Hausmann, F. J. / Reichmann, O. / Wiegand, H. E. / Zgusta, L. (Hg.): *Wörterbücher – Dictionaries – Dictionnaires. Ein Handbuch zur Lexikographie*. Berlin / New York. Hbd 1. 1-19 (= HSK 5.1-5.3)

Hutterer, C. J. 1991: Aufsätze zur deutschen Dialektologie. In: Manherz, Karl (Hg.): *Ungarndeutsche Studien 6*.

Knipf-Komlósi, E. 2011: *Wandel im Wortschatz der Minderheitensprache. Am Beispiel des Deutschen in Ungarn*. In: Zeitschrift für Dialektologie und Linguistik – Beihefte. Bd. 145.

Manherz, K. 1986: Zum Stand der ungarndeutschen Dialektlexikographie. In: Friebertshäuser, H. (Hg.): *Lexikographie der Dialekte. Beiträge zur Geschichte, Theorie und Praxis*. Tübingen, 15-20.

Mollay, K. 1986: Das Wörterbuch des Frühneuhochdeutschen in Ungarn. In: Ágel, V. / Paul, R. / Szalai, L. (Hg.): *Beiträge zur historischen Lexikographie*. Bp. 111-112 (= Budapester Beiträge zur Germanistik 15)

Tafferner, A. 1941: Gedanken zu einem „Ungarländisch-Deutschen Wörterbuch". In: *Deutsche Forschungen in Ungarn 6*, 340-342

Az olaszországi friuli és szárd kisebbség és a nem nyomtatott média

Salamon Eszter

1. Bevezetés

Mivel egy kisebbségi nyelv megtartásának és újjáélesztésének egyik kulcstényezője a nyelv tömegkommunikációban való megjelenése illetve folyamatos jelenléte, kutatásomban két olaszországi nyelvi kisebbség szociolingvisztikai helyzetének a modern médiával kapcsolatos területeit vizsgálom.

A friuli nyelvközösség Friuli-Venezia Giulia tartományban él, és kb. 600.000 beszélőt számlál, míg a szárd nyelvnek kb. 1.500.000 beszélője van Szardínia szigetén[1]. E két közösség Olaszország két legnagyobb lélekszámú nyelvi kisebbsége, ám nyelvi jogaik állapota nem tükrözi ezt a pozíciójukat. Esetükben nyelvi hátország nélküli kisebbségekről beszélünk, ahol az államnak egy másik állammal ápolt jó viszony fenntartásához nem áll közvetlenül érdekében a területén élő kisebbség jogainak támogatása, mint az olaszországi német, francia vagy szlovén kisebbség esetében.

Mindkét nyelv az UNESCO veszélyeztetett nyelvei közé tartozik máig is, annak ellenére, hogy 1999-ben az olasz állami nyelvtörvény[2] önálló nyelvnek ismerte el idiómáikat, ami mindkét közösségben nagy változásokat indított el.

A sztenderd friuli nyelv már létezett, csak a helyesírás körül voltak még viták. A friuli nyelvközösségben a nyelvtörvény utáni legfontosabb tennivaló a nyelv különböző színtereken való használatának elterjesztése, az oktatásba való bevezetése, a nyelv modernizációja, a beszélők friuli nyelvhasználatának ösztönzése volt.

A szárd nyelv esetében a helyzet bonyolultabb volt: az állami nyelvtörvény érvénybe lépése idején a nagyon eltérő nyelvjárások miatt a szárdnak sem elfogadott sztenderd változata, sem koinéja nem létezett. Esetükben a közösség néhány év alatt maga teremtette meg a hivatalos sztenderd nyelvet. Ezután kezdődhetett meg az a beláthatatlanul nagy munka, amelynek során a nyelv közigazgatásbeli használatához elérhetővé kellett tenni szárdul a legfontosabb törvényszövegeket, okiratokat. Az anyanyelvű misézés jogának eléréséhez le kellett fordítani a teljes Bibliát, s azt elfogadtatni a Szentszékkel. A kétnyelvű iskolai oktatás elindításához tankönyveket kellett írni, tanárokat átképezni stb. Ezzel párhuzamosan már zajlaniuk kellett azoknak a folyamatoknak is, amelyeket a friuli nyelv esetében felsoroltam.

Bár az állami nyelvtörvény után mindkét nyelv esetében látható presztízsnövekedés ment végbe – ráadásul a fiatalabb korosztály köreiben, ami igazán bíztató egy nyelv megmaradására nézvést –, az állami média látványosan nem vállalt szerepet ebben a folyamatban.

A törvényi háttérről elöljáróban annyit fontos tudni, hogy a 482/1999-es olasz állami nyelvtörvényben benne foglaltatik, hogy a Távközlési Minisztérium és a közszolgálati rádió- és televízió-társaság szerződésének biztosítania kell a nyelvi kisebbségek védelmének feltételeit, valamint hogy az érdekelt tartományok megállapodást köthetnek az állami műsorszolgáltatóval kisebbségi nyelvű hírek vagy műsorok sugárzásáról[3]. A törvény 2001-es végrehajtási rendelete rögzíti[4], hogy a közszolgálati rádió- és televízió-társaság szerződésében meg kell állapítani a kisebbségi nyelvek támogatásának minimumát.

Ezek után a RAI 2003-2005-ös műsorszolgáltatási szerződésében[5] – amely tehát elvben a nyelvtörvény és annak végrehajtási rendelkezése fényében született – egy elég általánosan megfogalmazott kötelezettségvállalás áll: „a RAI igyekszik biztosítani a (…) kisebbségi nyelvek védelmének feltételeit, és a helyi érdekelt intézményekkel együttműködésben kezdeményezéseket indít és mozdít elő az olasz állam területén élő kisebbségi nyelvek valorizálása céljából." Azt már itt leszögezi, hogy a helyi szervekkel kötött megállapodások költségei részben vagy egészen azokat terhelik. A RAI jelenleg érvényes szerződésében[6] is csak a fenti általános szöveg van benne.

A két kisebbség és a modern média mai helyzetének megértéséhez fontos az 5 évvel ezelőtti viszonyok összefoglaló áttekintése.

2. A friuli nyelv és a nem nyomtatott média 5 évvel ezelőtt

A friuli nyelvű televíziós műsorszórás igen gyér volt 5 évvel ezelőtt. Az állami tévétársaság, a RAI összesen egy olasz folytatásos rajzfilmet sugárzott friuli szinkronnal napi 5-6 percben. A Telefriuli adónak naponta 3 híradása volt a kisebbség nyelvén. Ezen kívül négy magántársaság sugárzott még néha friuliul, főleg híreket (Coluzzi 2004: 25).

A két legfontosabb friuli rádióadó (a *Radio Onde Furlane* és a *Radio Spazio 103*) már 5 évvel ezelőtt is létezett, korábban saját tőkéből, később tartományi, de soha nem az olasz állami támogatással. Adásaik részben friuli nyelvűek voltak, a *Radio Onde Furlane* napi 16 órájának 70%-a friuliul készült (Coluzzi 2004: 24).

Az online fejlesztések, amelyek saját erőből vagy tartományi támogatással is megvalósíthatóak, már 5 évvel ezelőtt is élenjárók voltak: pl. friuli nyelvű helyesírás-ellenőrző program már 2004-ben is létezett.

3. A szárd nyelv és a nem nyomtatott média 5 évvel ezelőtt

Az állami rádió és televízió-társaság egyáltalán nem készített szárd nyelvű műsorokat. A közösség ebben az esetben is csak saját erejére támaszkodhatott: a szardíniai tv-csatornákon bizonyos adások szárd nyelvűek voltak, és több helyi rádió is indított szárd nyelvű műsorokat. Például a *Radio Macomer Centrale* egyik kezdeményezése az iskolai szárd-oktatást érintette: a rádió vándoradást hozott létre, amely minden alkalommal más iskolából tudósított a szárd nyelv ottani használatáról.

Teljesen szárd nyelvű rádióadó még csak az interneten létezett. Ez az új kezdeményezés, a *Sardegna Radio* a nap 24 órájában sugárzott szárd zenét.

Volt már helyesírás-ellenőrző program, de még nem az újonnan elfogadott norma szerinti változatban, hanem Mario Puddu *A szárd nyelv és kultúra szótára* című műve alapján.

4. A friuli nyelvű rádiózás napjainkban

A friuli *482-es Bizottság*, amely abból a célból alakult, hogy a nyelvtörvény rendelkezéseinek megvalósulását ellenőrizze Friuliban, tavalyi jelentésében arról számol be, hogy sokszor még mindig a kis helyi rádióknak kell ellátniuk az állami rádió kötelezettségeit, például a napi hírszolgáltatásban (*Comitato 482* 2010: 4).

A *Radio Onde Furlane* minden órában ad friuli nyelven. Többféle műsortípussal is jelentkezik, a hírektől az elemző műsorokig. A *Radio Spazio 103* is 1993-as létrehozásától kezdve sugároz napi és heti friuli nyelvű műsorokat a legkülönbözőbb témákban. Ezen kívül most már mindkét rádió adása hallgatható az interneten is.

Mint a fentiek mutatják, ezek a rádiók nagyon aktívak, de ezért a szerepükért az államtól nem kapnak ellenszolgáltatást, a tartományi támogatások összege pedig egyre szűkül.

5. A szárd nyelvű rádiózás napjainkban

2008-ban, azaz 9 évvel az után, hogy a 482-es törvény előírta a RAI számára kisebbségi nyelvű műsorok készítéséről és szórásáról szóló szerződések megkötését, a szigeten az egyik vezető újsághír még mindig az volt, hogy a *RAI Sardegna* rádióadó hetente 3 alkalommal 25 perces adásokat fog sugározni szárd nyelven. Ez az első alkalom, hogy a szárdot mint a közszolgálat (egyik) hivatalos nyelvét használják – hangsúlyozták a híradásokban. Ez nem jelentett nagy befektetést az állam részéről, ugyanakkor a tartomány folyamatosan finanszírozza a szárd nyelven adó rádiókat. Eközben a műholdas csatornáknak és az internetes műsorszórásnak köszönhetően bővül a rendszeres rádióhallgatók tábora, és egyre szélesedik a helyi adók műsorszórási területe. A tartomány honlapjáról elérhető *Sardegna Cultura* oldalán[7] már a világon bárhol meg lehet hallgatni a szárd nyelvű híradásokat és egyéb rádióműsorokat.

6. Friuli nyelvű televíziózás ma

A fentebb említett *482-es Bizottság* 2010-es jelentése szerint az állami televízió műsorszolgáltatási szerződése egy évtizede veszi semmibe a 482. törvény előírásait. Még a kevés, rövid, rendszertelenül és alacsony nézettségi idősávokban sugárzott friuli nyelvű műsorok létrejöttét és szórását is csak az teszi lehetővé, hogy azokat teljes egészében a tartományi önkormányzat finanszírozza (Comitato 482 2010: 4).

A RAI és a Gazdasági Fejlesztési Minisztérium legújabb szerződésében a törvény előírásaival ellentétben továbbra sincsenek megjelölve sem az erre a célra fordítandó összegek, sem pedig a kisebbségi nyelvek támogatásának minimuma (Comitato 482 – Comitato per l'autonomia e per il rilancio del Friuli 2011).

7. Szárd nyelvű televíziózás ma

2010-ben a parlament nem szavazta meg azt a törvénymódosítást, amely szárd nyelvű adások készítésére és sugárzására kötelezte volna az állami televíziót. Míg saját jogaik érvényesítésére az északi autonóm tartományok hivatalos meghallgatást kértek és kaptak a Felügyelő Bizottságtól, addig Szardínia tartomány egy kérvényt sem fogalmazott meg e tárgyban – írja Francesco Sanna szenátor Paolo Maninchedda szárd tartományi tanácsosnak címzett válaszlevelében. A külső szemlélőben azonban jogosan merülhet fel a kérdés, hogy miért is kell ezt a több helyen is rögzített jogot újra kérvényezni.

A feladat ismét a tartományra hárul: a szárd nyelv és kultúra védelméről és fellendítéséről szóló 26/1997 sz. tartományi törvény alapján az önkormányzat támogatja helyi televíziók szárd nyelvű műsorkészítését.

Az interneten immár elérhetők több szárd TV-csatorna műsorai, bizonyos oldalakon pedig az élő adás is követhető. A *Nova Telvisione Oristano* honlapján szárdul nézhető és hallgatható az *Ita Novas?* című műsorfolyam, amely éppen a szárd nyelv életében történő változásokról szól[8].

8. A két kisebbség sajátnyelvű multimediális fejlesztései

Mivel a két nyelv teljes jelenlétét az interneten (honlapokon, fórumokon, közösségi oldalakon, stb.) az anyag méretei miatt ma már szinte lehetetlen átfogni, a két nyelv internetes használatát segítő, saját közösségeik által alkotott fejlesztésekre (saját nyelvű helyesírás-ellenőrző program, web-böngésző, stb.) térnék csak ki.

A *Wikipédia* friuliul és szárdul is létezik már. (A kezdőlapok egybevetése akár a két kisebbségi nyelv és az olasz közötti nyelvi távolság érzékeltetésére is alkalmas.) A *Firefox* webböngésző is létezik a két kisebbségi nyelven, a friuli változat a *Firefox Furlan*, a szárd változat a *Sardfox* névre hallgat. A *Facebook* friuli változata a *Facecjoc* (cjoc = korty), szárd megfelelője pedig a *Sardinia People*. Ez a legnagyobb szárd közösségi oldal, amely azonban érdekes módon olasz nyelven vezérelhető.

Az új szárd helyesírás-ellenőrző program, amely a néhány éve elfogadott szárd sztenderd nyelvváltozaton alapul, 2010 óta elérhető. A program azonban nem csak az új normát ismeri, használható bármely szárd nyelvjáráshoz is.

Mindezeken kívül érdemes beszámolni egy friuli nyelvű szójósló (prediktív) programról, amely mobiltelefonokra tölthető le, és szintén a közösség saját fejlesztésű szoftvere[9].

Összefoglalásként megállapítható, hogy állami nyelvtörvény ide vagy oda, az olasz állam és a RAI hozzáállása a kisebbségi nyelvek megőrzéséhez nem sokat változott az elmúlt 5 évben. Az olasz állam még 12 évvel a nyelvtörvény megjelenése után is vonakodik eleget tenni az abban foglaltaknak. Ami e kisebbségek nyelvének megőrzését és fejlesztését mégis lehetővé teszi, az egyik részről a saját beszélőközösség és a tartomány aktivitása e tárgyban, másrészt az internet, egyre bővülő, és bárki számára bárhonnan elérhető lehetőségeivel.

Irodalom

Arriva il T9 in friulano. La provincia di Udine presenta il nuovo software. 2009. Lenghe.net 10/06/2009. Online: http://www.lenghe.net/read_art.php?articles_id=1694&PHPSESSID=6 utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Coluzzi, P. 2004. *Regional and Minority Languages in Italy. A general introduction on the present situation and a comparison of two case studies: language planning for Milanese (Western Lombard) and Friulian.* Online: http://www.ciemen.org/mercator/pdf/wp14-def-ang.pdf utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Comitato 482, 2010. Relazione sulla tutela della lingua friulana nello stato italiano. Online: http://com482.altervista.org/documents/docu10_01_it.pdf utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Comitato 482 – Comitato per l'autonomia e per il rilancio del Friuli, 2011. Radiotelevisione in friulano. Ennesima violazione della 482/99. Online: http://com482.altervista.org/comunicats/comst11_04_it.pdf utolsó hozzáférés: 2011/09/25

Contratto di Servizio 2003-2005. Contratto di servizio tra il Ministero delle comunicazioni e la RAI – Radiotelevisione Italiana S.p.A. Online:

http://www.aiart.org/public/web/documenti/Contratto_di_servizio_tra_il_Ministero_delle_Comunicazioni_e_la_RAI.pdf utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Contratto di Servizio 2010-2012. Contratto nazionale di servizio stipulato tra il Ministero dello Sviluppo Economico e la RAI - Radiotelevisione italiana s.p.a. Online:
http://www.segretariatosociale.rai.it/regolamenti/contratto2010_2012.html
utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

"La risposta di Francesco Sanna a Paolo Maninchedda" 06/09/2010 Online:

http://francescosanna.com/ultimesegue.php?id=747 utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Puddu, M. 2000. *Ditzionàriu de sa limba e de sa cultura sarda.* Cagliari: Condaghes

Sardegna Cultura online: www.sardegnacultura.it utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Moseley, Ch. (ed.) 2010. *Atlas of the World's Languages in Danger*, 3. kiadás, Paris: UNESCO Publishing. Online: http://www.unesco.org/culture/languages-atlas/ utolsó hozzáférés: 2011/09/25.

Törvények és rendelkezések

Legge Regionale n. 26 del 1997 "Promozione e valorizzazione della cultura e della lingua della Sardegna"

Legge 15 Dicembre 1999, n. 482 "Norme in materia di tutela delle minoranze linguistiche storiche" *Gazzetta Ufficiale* n. 297 20/12/1999

D. P. R. 2 maggio 2001, n. 345 "Regolamento di attuazione della legge 15 dicembre 1999, n. 482, recante norme di tutela delle minoranze linguistiche storiche" *Gazzetta Ufficiale* n. 213, 13/09/2001

Jegyzetek

[1] Az UNESCO becsült adatai : http://www.unesco.org/culture/languages-atlas
[2] L. 482/1999
[3] 482/1999. törvény 12. paragrafus
[4] DPR 345/2001. 11. paragrafus
[5] Contratto di Servizio 2003-2005. 12. paragrafus 5. bekezdés
[6] Contratto di Servizio 2010-2012. 17. paragrafus
[7] *Trasmissioni radiofoniche* címszó alatt a http://www.sardegnacultura.it/gallerie/musiche/ oldalán
[8] http://www.novatelevisione.it/modules.php?modulo=MediaManager&idcat=142
[9] Arriva il T9 in friulano. La provincia di Udine presenta il nuovo software. 2009

Bibliai hivatkozások az Árpád-kori forrásokban

Szabó Tamás József

1. Bevezető gondolatok

Első helyen a magyar írásbeliségnek azt a sajátosságát kell megemlítenünk, hogy a honfoglalás (és a kereszténység felvétele) előtt magyar írásbeliségről nem beszélhetünk. Amit a honfoglalás előtti magyar történelemről tudunk, az nem magyar szerzők műveiből jut tudomásunkra. További sajátossága, hogy megszületése szorosan összekapcsolódik a kereszténység felvételével. Ahogy már a korábbi időkben Nyugaton, az írott művek Magyarországon is egyházi emberek alkotásai voltak, hiszen ők rendelkeztek azzal a képesítéssel, amely őket alkalmassá tette e feladat ellátására. Ez igaz mind a kolostori, mind az udvari írásbeliségre. Az első időkben a magyarországi írásbeliség művelői külföldről, elsősorban Nyugat-Európából kerültek ki. Ennek köszönhetően az írások mind műfaji, mind stílusbeli sajátosságaikat tekintve nyugati példákat követtek. Mindezek alapján magától értetődőnek tekinthető, hogy az Árpád-kori Magyarországon megszületett írásművekben megtaláljuk a keresztény terminológiát.

E terminológiának két megjelenési formáját lehet megkülönböztetni: 1. bibliai idézet vagy utalás; 2. valamely hittartalomra utaló kifejezés vagy a keresztény világképet tükröző kijelentés. A bibliai terminológia használatának is két fajtája van: 1. szó szerinti idézet; 2. tartalom szerinti idézet, vagy egy bibliai helyre történő utalás.

Vizsgálódásomba a következő típusú dokumentumokat vontam be: 1. Törvény – e tekintetben kicsi volt a választék, hiszen Szent István I. törvénykönyvén kívül alig lehet találkozni keresztény terminológiával; 2. Történelmi munka – ebben a körben már nagyobb számú előfordulással lehet találkozni; 3. Legenda – érthető, hogy ebben a műfajban gyakoribb a keresztény és biblikus kifejezések használata, hiszen ezeknek az írásoknak elsődleges célja, hogy bemutassa a keresztény életeszményt, és az adott szentet követendő és követhető példaként állítsa a többi hívő elé; 4. Az egyéb iratként István király Intelmeit kezeltem. Amit nem vizsgáltam, az a korból származó oklevélanyag. Köztudott, hogy – főleg a 13. század második feléből – tízezres nagyságrendben maradtak fenn oklevelek, amelyek vizsgálata külön tanulmány tárgyát képezhetné, ráadásul szétfeszítené a konferencia és a tanulmány kereteit.

A művek általános jellemzői között említést érdemel, hogy a szerzők esetenként isteni sugallatra hivatkoznak, írásuknak, vagy egyes kijelentéseknek természetfeletti megalapozást adnak. Bennük gyakran összekapcsolódik a természetes és a természetfeletti szféra. Az írások általában keresztény világképet tükröznek.

Az idézetekben szereplő vastag betűs kiemelések tőlem származnak.

2. Példák

2.1. Hivatkozás isteni sugallatra

Anonymus, Gesta Hungarorumának előszavában ezt találjuk: *„De meg a különböző történetírók példája szerint,* ***az isteni kegyelem segedelmére támaszkodva****, magam is jónak láttam, hogy mindazt utódaink legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem."* (Madas 78) A második fejezetben pedig hasonlót olvashatunk: *„Ezt elhagyva térjünk vissza kitűzött munkánkra, haladjunk a történelem útján, s* ***úgy, amint a Szentlélek sugallja****, végezzük a megkezdett művet!"* (Madas 80) A Szerző nyilvánvalóan azt kívánja olvasói tudomására hozni, hogy műve természetfeletti indíttatásra születik meg. A Szentlélek sugallatára való hivatkozás azért is figyelemre méltó, hiszen az egyház a Szentírást tekinti a Szentlélektől sugalmazott írásnak.

2.2. Szó szerinti idézet

1. példa

István király I. Törvénykönyvének 35.§-ában találjuk: *„Akarjuk, hogy erős béke és egyetértés legyen öregek és fiatalok között, mint az apostol mondja:* ***«Mindnyájan egyetértők legyetek stb.»****."* (1Pt 3,8). (Madas 14) Péter levelében a keresztények különféle kötelességei között kerül felsorolásra az egyetértés. István törvénykönyvének utolsó paragrafusa idézi, amelynek alapján azt a párhuzamot lehet vonni, hogy a törvénykönyv a keresztények kötelességeit sorolja fel, és – ahogy Péter levelében – a keresztények közötti egyetértést kívánja meg a magyaroktól.

2. példa

A 2. példát István királynak fiához intézett Intelmeiből vesszük:

> *„Illik pedig, hogy odaadó figyelemmel hallgatván eszedbe vésd apád parancsait, az isteni bölcsesség intelme szerint, mely Salamon szájából szól:* ***«Hallgasd, fiam, a te atyádnak erkölcsi tanítását, és a te anyádnak el ne hagyd oktatását, így sokasulnak meg néked a te életednek esztendei.»****."* (Péld 1,8 és 6,20 ill. 9,11) (Madas 22)

A Példabeszédek könyvét hagyományosan Salamon királyhoz kötik. Az első 9 fejezet a „Salamon bölcs mondásai" címet viseli. Ezekben egy apa (a tanító bölcs) intelmeket ad fiának vagy gyermekeinek (esetleg tanítványainak). (Haag 1455) A műfaj a legkorábbi időktől ismert volt, de ennek részletezésére e helyen nem térünk ki. István király intelmeinek és a Példabeszédek könyvének kontextusa tehát megegyezik egymással.

3. példa

Kézai Simon: Gesta Hungarorumának Előbeszédében szintén találunk szó szerinti bibliai idézetet: *„De hogy állítása nyilván nagy hazugság, bizonyítja először a szent írás, hogy* ***«a lelkeknek húsok és csontjok nincs»****, és hogy* ***«a mi testtől van, test az, a mi pedig lélektől van, lélek az»****."* (Lk 24,39 ill. Jn 3,6) (Madas 104)

Kézai annak az Orosiustól származtatott kijelentésnek cáfolatául idézi a Szentírást, miszerint a magyarok „parázna ördögök" és a Filimer gót királyfi által elűzött és a Meótisz ingoványának partvidékén bolyongó asszonyok nászából születtek volna. *„Megítélésem szerint a dolgok természetével is ellentétes és alapvetően ellentmond az igazságnak az az állítása, hogy képesek nemzésre a szellemek…"* – írja Kézai, aki csak részben van tekintettel az eredeti szövegösszefüggésekre. (Madas 104) A Lukács evangéliumából vett ige akkor hangzik el, mikor Jézus feltámadása után megjelenik az apostoloknak, de ők azt hiszik, szellemet látnak. A jánosi szakasz kontextusa Jézus és Nikodémus beszélgetése, amelynek fő témája a születés, illetve a Lélekből való újjászületés. Ezen Jézus tanítása szerint mindenkinek keresztül kell mennie, ha a lélek cselekedeteit akarja végbevinni és el akar jutni az üdvösségre.

2.3. Nem szó szerinti idézet

1. példa

Szent István I. törvénykönyvének 1.§-a:

> *„Ha pedig valaki esztelenül, a maga gonoszságának helytelenségével megkísérelné, hogy a királyt helyes szándékától eltérítse, és úgy látszanék, hogy őt semmi szerrel nem lehet lecsendesíteni, még ha ideiglenesen valamely szolgálatokra alkalmas lenne is, le kell őt metszeni, és eldobni* ***az evangélium ezen szavai szerint: ha a te lábad, kezed vagy szemed megbotránkoztat téged, vágd le vagy vágd ki azt, és vesd el magadtól."*** (Madas 7)

A bibliai részeket több helyen is megtaláljuk különféle összefüggésekben. E helyek: Mt 5,29-30; 18,8-9; Mk 9,43-47. A szövegkörnyezet Máté 5-ben az ún. „hegyi beszéd", amelyről a szakirodalom azt tartja, hogy benne a keresztény ember alapvető erkölcsi normáiról adott tanítás hangzik el. A nagy beszéden belül a házasságtörés témájához kapcsolódik a kijelentés. Amennyiben a törvénykönyvben szándékolt mondanivalót kutatjuk, nem lehetetlen, hogy az – Krisztus és az egyház jegyesi kapcsolatának analógiájára – úgy tekint a király és a nép kapcsolatára, mint jegyességre. Aki tehát a törvényt megszegi, házasságtörést követ el.

Máté 18-ban és Márknál a hívők, különösen is a gyermekek botránkoztatóinak szól ez a Jézusi tanítás. Ha ezt a szövegkörnyezetet applikáljuk a törvénykönyvre, akkor a mondanivalója az lehet, hogy a törvény megszegői tettükkel botrányt okoznak.

2. példa

Szent Imre legendája így ír a szent ifjúról: *„Ó, minden erényt felélesztő kegyelem, ki természetünk korlátait bőségesen meghaladod, s* ***a mély titkokat kinyilatkoztatod a kicsinyeknek!"*** (Madas 56) Az evangéliumokban megtaláljuk e szavak párhuzamát: „Abban az időben Jézus ezeket mondta: *„Dicsőítelek, Atyám, ég és föld Ura, hogy az okosak és a bölcsek elől elrejtetted ezeket és* ***a kicsinyeknek***

kinyilatkoztattad." (Mt 11,25; vö. Lk 10,21) A legenda Imre herceg egyszerű, Istenre nyitott szívét állítja példaként az olvasó elé az evangéliumból vett szavakkal, amelyeknek ugyanez a mondanivalója.

3. példa

Anonymus: Gesta Hungarorumának 4. fejezetében: *„Álmos vezér pedig, miután világra született,* ***nagy örömére szolgált Ügyeknek és rokonainak, továbbá Szcítia majdnem összes előkelőinek.***" (Madas 80) Lukács evangéliumának 1. fejezetében találunk erre párhuzamot. Miközben Zakariás, Keresztelő János atyja templomi szolgálatot végzett, látomásban volt része. Az angyal megjövendölte, hogy fia születik: *„Ne félj, Zakariás, mert imád meghallgatásra talált! Feleséged, Erzsébet, fiút szül neked, s te Jánosnak fogod nevezni.* ***Örömödre lesz és ujjongani fogsz rajta, és sokan örülnek majd születésén.***" (Lk 1,13-14)

Álmos születésével kapcsolatban egy további érdekességre kell rámutatni. Álmos, ahogy Keresztelő János, sőt maga Jézus is, isteni csodás beavatkozás következtében fogant meg anyja méhében, amint arról Anonymus a 3. fejezetben ír: *„Azonban isteni, csodás eset következtében nevezték el Álmosnak, mert teherben levő anyjának álmában isteni látomás jelent meg turulmadár képében, és mintegy reá szállva teherbe ejtette őt."* (Madas 80) Ez a megállapítás nem más, mint a pogány eredetmítosz és a keresztény szemlélet ötvözete! Anonymus azonban nem vállalkozott arra, hogy Álmosnak pusztán isteni eredetet tulajdonítson, hanem kettős fogantatást, hiszen a turul a már teherben lévő anyjára szállt. A természetfeletti megtermékenyítésre úgy is tekinthetünk, mint a természetes fogantatás isteni megpecsételésére. Az Álmossal kapcsolatos alább idézésre kerülő példák megengedik ezt az értelmezést.

2.4. A keresztény világkép tükröződése

1. Példa

Szent István intelmeinek bevezetője: *„Mivel megértem s mélyen átérzem, hogy amit csak* ***Isten akarata megteremtett s nyilvánvaló eleve elrendelése elrendezett … azt törvény élteti s tartja fenn…***" (Madas 22) E szavakban az a meggyőződés tükröződik, hogy a világot Isten teremtette, a világ pedig az Isten által meghatározott törvények szerint működik. Az Intelmekben később ezt olvassuk, mikor István arról ír, hogy mások példájára ő is tanácsokkal kívánja ellátni fiát: *„…én sem restellem, szerelmetes fiam, hogy neked még életemben tanulságokat, parancsokat, tanácsokat, javaslatokat adjak, hogy velük mind a magad, mind alattvalóid életmódját ékesítsed,* ***ha majd a legfőbb hatalom engedélyével utánam uralkodni fogsz.***" (Madas 22) A kiemelt szövegrészben a király azt a keresztény nézetet képviseli, miszerint a királyok Isten, bibliai szóval a királyok királyának akaratából és kegyelméből uralkodnak. Ezt a felfogást juttatja kifejezésre a királyoknak a középkortól kezdődően használt titulusa: „Dei gratia Rex", azaz „Isten kegyelméből király".

2. példa

Anonymusnál Álmosról az alábbiakat is találjuk: *„Midőn pedig Álmos az érett kort elérte, mintegy a* ***Szentlélek ajándéka*** *jutott neki, s így pogány létére mégis hatalmasabb volt és bölcsebb Szcítia összes vezéreinél."* (Madas 80) Továbbá: *„Álmos vezér pedig, akinek* ***segítsége a Szentlélek volt****, fegyvert öltve csatarendbe szedte seregét…"*. (Madas 82) Ezekből a kijelentésekből a középkori világkép olvasható ki: Isten a történelem, így a magyarok történelmének is irányítója. A pogányok is – akár tudják, akár nem, akár akarják, akár nem – Isten szándékát valósítják meg! Szent Imre legendájának első fejezetében ez ekként van megfogalmazva: *„… az isteni látogatás a barbár népeknél sem hiányzik, mivel az igét, amelyet az Úr ezernyi nemzedékre adott, már az egész földkerekség befogadta"*. (Madas 56)

3. példa

Lukács esztergomi érseknek Eberhard salzburgi érsekhez írt levelében a társadalom hármas tagozódásának középkori felfogásával találkozhatunk: *„…kiválóságod előtt nincs rejtve az, hogy Krisztus testének sok tagja van. Más tag a szem, mely előre látja, hogy mit kell tenni, és mit nem Isten egyházában, más tag a kar, mely kinyúlik a szent egyház ellenségei ellen, más tagok a lábak, melyek támogatják és szolgálják a többi tagot"*. (Madas 162) A szem, amely látja, mit kell tenni és mit nem, jelképezi az imádkozókat (oratores), vagyis az egyházi rend tagjait; a kar, amely ellátja az egyház védelmét, a harcosokat (bellatores), más néven a nemeseket; a lábak pedig, amelyek támogatják és szolgálják a többi tagot, a szolgálók rendjét (laboratores). Az elméletet Laon püspöke, Adalberon *Carmen ad Robertum regem* című versében fogalmazta meg a 11. század első felében. (Sz. Jónás 194-195) A hármas tagolást Platónnál is megtaláljuk, aki az „Állam" című művében a filozófus-katona-földműves felosztást teszi.

3. Összefoglalás, előretekintés

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a keresztény/biblikus terminológia gyakorlatilag minden műfajú írásban megtalálható. A szerzők többnyire mondanivalójuk megerősítésére, alátámasztására, vagy természetfeletti meglapozására hívják segítségül a bibliai idézeteket, vagy párhuzamokat. A különböző műfajok között vannak eltérések. A legendákban aránylag több az idézet vagy utalás. Pl. Szent István kis legendájában, Szent László vagy Szent Imre legendájában több, mint egy tucatnyi idézet vagy hivatkozás szerepel. Ugyanakkor Zoerard Szent András és Benedek – bár igen rövid – legendájában csupán egyetlen egy. Rogerius mester Siralmas Énekében a következőképpen oszlik meg az idézetek és utalások száma: Bevezető: 10; 1-4. fejezet: 3; 5-40 fejezet: 4. Kézai Simon Gestájában a prológusban 3, a negyedik pontban egy, és a többi 95 pontban egyetlen egy hivatkozás sincs. Az előfordulás arányai arra engednek következtetni, hogy e művekben a szerzők a bibliai helyeket főleg írásuk elején, az egész mű elméleti alapjainak lerakásában hívják segítségül. Anonymusnál ez a korban szokásos bibliai leszármazás levezetésében nyilvánul meg, nem annyira a bibliai helyekre való utalásokban.

E két jellemző kiteljesedését látjuk az Árpád-kor utáni első, legjelentősebb történelmi munkában, a Képes Krónikában. A rövid, 35 soros bevezetőben 9 bibliai hivatkozást találunk, majd következik „A magyarok eredete a Szentírás szerint", vagyis a klasszikus bibliai eredet levezetése.

Irodalom

Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás, 2005. Budapest: Szent István Társulat

Haag, Herbert. 1989. *Bibliai lexikon*, Budapest:Szent István Társulat

Sz. Jónás Ilona (szerk.) 1999. *Középkori egyetemes történeti szöveggyűjtemény. Európa és Közel-Kelet IV-XV. század,* Budapest:Osiris

Madas E. (szerk.) 1992: *Szöveggyűjtemény a régi magyar irodalom történetéhez. Középkor*, Budapest:Tankönyvkiadó

A szlovák kisebbségi önkormányzatok tagjainak nyelvi attitűdjei

Uhrin Erzsébet

Bevezetés

Tanulmányunk a Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete *A szlovák nyelv Magyarországon* című nyelvészeti kutatóprogramjának eredményeiből mutat be részleteket (lásd Uhrin-Zsilák 2009). A kutatás központi részét napjaink szlovák nyelvének, nyelvhasználatának, a nyelvhasználati színtereknek a vizsgálata, elemzése alkotta. Kiemelten foglalkoztunk a nemzetiségek életében meghatározó szerepet betöltő intézményekkel, mint az iskola, egyház, és egyéb más szervezetek. A szociolingvisztikai kutatások egyike a Magyar Köztársaság területén működő szlovák kisebbségi önkormányzatokra, mint nyelvhasználati színtérre és a nyelvhasználattal összefüggő időszerű kérdésekre irányult.

A kutatás

A szociológiai-szociolingvisztikai kutatás vezetője Mária Homišinová, a Szlovák Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Intézete munkatársa (Kassa), a kutatócsoport tagjai Slavomír Ondrejovič (SZTA Nyelvtudományi Intézete, Pozsony) és Uhrin Erzsébet (Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete, Békéscsaba) voltak. A vizsgálat alapvető célja az volt, hogy feltérképezze a magyarországi szlovák kisebbségi önkormányzati testületekben dolgozó képviselők nyelvi viselkedését, a szlovák nyelv használatát elsősorban a nyilvános nyelvhasználati színtereken, de érintőlegesen a családban és a magánéletben is (bővebben Homišinová 2009). A részkutatás előkészítését és megvalósítását a magyarországi és szlovákiai tudományos kutatóintézetek mellett az Országos Szlovák Önkormányzat (Budapest) segítette.

A kutatás két szakaszból állt, s azokra a településekre terjedt ki, ahol szlovák kisebbségi önkormányzatok működnek (A szlovák kisebbségi önkormányzatokról lásd Uhrin 2009) Az első szakasz 2006-ban a második szakasz 2007-ben realizálódott, s 114, illetve 116 települést érintett. Önkormányzatonként két-két főt vontunk be a vizsgálatba. A mintát összesen 215 önkormányzati képviselő alkotta. Fő kutatási módszerként szlovák, ill. magyar nyelvű tartalmilag azonos kérdőívet alkalmaztunk, mely 31, ill. 33 kérdésből állt. Az adatközlők 51,6% (111 fő) szlovákul, 48,4% (104 fő) magyarul töltötte ki a kérdőíveket.

A kapott adatokat a Statistica'99 statisztikai programmal, matematikai-statisztikai módszerek alkalmazásával dolgoztuk fel a SZTA Társadalomtudományi Intézetében, Kassán.

Eredmények

Az adatközlők

A megkérdezettek szociális-demográfiai jellemzői alapján megállapítható, hogy a mintában:

- a nők domináltak, a minta kétharmadát alkották
- az adatközlők háromnegyede a közép- és az idősebb nemzedékhez tarozott, 35-64 évesek

- a csoporton belül meghatározó a családi életforma, a válaszolók közel háromnegyede házastársi kapcsolatban élt

- az egyes iskolázottsági szintek egyenlően oszlottak meg.

A nyelvi attitűdök

Jelen tanulmány a testületek tagjainak szlovák nyelvhez kötődő nyelvi attitűdjeit vizsgálja. Pontosabban három kérdést közülük, amelyeket a kutatás második szakaszában a 2006-os kisebbségi önkormányzati választások után tettünk fel a megválasztott új képviselőknek.

Az attitűd szociálpszichológiai fogalma viszonylag régóta szerepel a különféle társadalomtudományi területek kitüntetett vizsgálati kérdései között Az attitűdök nyelvészeti megközelítése a 60-as évek elején válik fontos kérdéssé elsőként a nyelvszociálpszichológiában, azután a szociolingvisztikában, az antropológiai nyelvészetben, majd a diskurzuselemzésben (Bartha 2007). A szakirodalom szerint a nyelvi attitűd egy-egy nyelvvel, illetve nyelvjárással szemben kialakult értékelő jellegű vélemény, mely jelentős szerepet játszik a nyelvhagyományozásban a nyelvmegtartásban, ill. nyelvvesztésben, a nyelvi konfliktusokban valamint a nyelvi változásokban (Erb 2007). A nyelvi attitűd a nyelvi viselkedéssel bonyolult és összetett módon függ össze. Egyesek szerint a nyelvi attitűd nagymértékben meghatározza a nyelvi viselkedést, mások úgy vélekednek, hogy maga a nyelvi attitűd is nyelvi viselkedésből fakadó tényező. Megint mások szerint ellentmondásos és ambivalens a viszony a nyelvi attitűdök és a nyelvi viselkedés között (vö. Borbély 2007). A nyelvi attitűdöket a társadalmi politikai, illetve nyelvpolitikai változások egyaránt alakítják, vizsgálatuknak tehát rendkívül fontos nyelvtervezési, nyelvpolitikai vonatkozásai vannak.

Az MTA Nyelvtudományi Intézetének Élőnyelvi Osztálya és az ELTE BTK Magyar Nyelvi Tanszéke *A nyelvi másság dimenziói: A kisebbségi nyelvek megőrzésének lehetőségei* című projektum keretében, a kutatóintézetünk közreműködésével végzett tótkomlósi kutatás konklúziói is ezeket a megállapításokat igazolják. Példák az eredményekből:

- A területi változatok negatív megítélése a nyelvcserét segíti elő.
- A saját nyelv alacsony presztízse szintén a nyelvcserét segíti elő.
- Megfigyeltük azonban párhuzamosan azt is, hogy a saját nyelvhez való pozitív viszonyulás, függetlenül attól, hogy az nyelvjárás, vagy az iskolában elsajátított irodalmi nyelv, jelentős mértékben lassítja, lassíthatja a nyelvcsere folyamatát.

A program vezetői és kidolgozói Bartha Csilla és Borbély Anna voltak.

A tanulmányban feldolgozott kérdések

Az önkormányzati képviselőknek feltett kérdésekkel kettős célt követtünk. Egyrészt és első sorban a szlovák nyelv megőrzésére, továbbfejlesztésére vonatkozó véleményüket, nyelvi értékítéletüket kívántuk megismerni. Másrészt, másodsorban a végrehajtható nyelvi feladatok számbavételét módszertani segítségnyújtásnak is szántuk. A minta 85 főből állt. A válaszadók száma közel 100%-os volt minden kérdésnél.

32. kérdés:

Ön szerint milyen mértékben teljesíti a településen működő szlovák kisebbségi önkormányzat az alábbi feladatokat? Értékeljen minden tevékenységet az 1-től

7-ig terjedő skálán, ahol az 1-es alacsony mértéket, gyenge teljesítményt a 7-es magas mértéket, kiváló, teljesítményt jelent.

1. táblázat: *A szlovák kisebbségi önkormányzatok munkájának értékelése*

Szlovák nemzetiségi feladatok	**Értékek**									**Összesen (n)**
	1	2	3	4	5	6	7	**Átlagérték (M)**	**Eltérés az átlagtól (DS)**	
Hagyományok és szokások őrzése	1,2 %	2,4%	4,8%	11,9 %	19%	**32,1 %**	28,6%	**5,56**	1,37	**84**
Az anyanyelv megőrzése, fejlesztése	1,2 %	2,4%	13,4 %	**25,6 %**	20,7%	19,5 %	17,1%	**4,89**	1,45	**82**
Nemzetiségi oktatás támogatása	2,4 %	9,6%	10,8 %	12,1 %	20,5%	20,5 %	**24,1%**	**4,96**	1,73	**83**
A szlovák vallási élet támogatása	6,2 %	17,3 %	14,8 %	**21%**	14,8%	16%	9,9%	**4,08**	1,76	**81**
A szlovák kultúra fejlesztése	2,5 %	1,2%	13,6 %	16,04 %	**30,9%**	19,8 %	16%	**4, 95**	1,44	**81**

A válaszok a képviselők önértékelése szerint azt tükrözik, hogy a szlovák kisebbségi önkormányzatok a legeredményesebben a hagyományokat és a szokásokat valamint a kultúrát ápolják. A megkérdezettek 70-80%-a a skálán az 5-től 7-ig terjedő értékeket jelölte be, tehát *jónak, nagyon jónak, kiválónak* értékelte ezen tevékenységek ellátását. Az anyanyelv megőrzése, fejlesztése, a nemzetiségi oktatás és szlovák nyelvű vallási élet támogatása terén vannak még a testületeknek tennivalóik. Az adatközlők véleménye azonban igen eltérő, amint azt az átlagtól (M) való

eltérést jelző statisztikai mutató (SD) tükrözi. Ezek az adatok a kutatott települések különböző helyzetére utalnak. A legfeltűnőbb a különbség a szlovák vallási élet (SD=1,76) terén. A válaszok arra engednek következtetni, hogy vannak városok, községek, ahol egyáltalán nem vagy csak nagyon szerény mértékben megoldott az anyanyelvű hitélet biztosítása a hívők számára. Ugyanez a véleménykülönbség állapítható meg - csak kevesebb esetben - a szlovák nyelvű oktatás feltételeiről. A nemzetiségi közösségek életében meghatározó jelentőséggel bíró két nyelvhasználati színtér támogatására vonatkozó érdekvédelmi tevékenység hiányát is tükrözik egyúttal a válaszok. Szembetűnő, hogy a képviselők közel 85%-a úgy ítéli meg, hogy a szlovák önkormányzatok nem tesznek eleget az anyanyelvük megőrzése, fejlesztése érdekében Kétségkívül ez a magyarországi szlovák nemzetiség életében az egyik legnehezebb, mondhatni kritikus terület, ahol nem lehet rövid időn belül látványos eredményt elérni. Biztató viszont a megválasztott képviselők őszinte hozzáállása a nyelvkérdéshez, mely magában rejti a pozitív elmozdulás, a későbbi konkrét tettek, intézkedések lehetőségét.

Ezeket a megállapításokat támasztja alá a következő nyitott kérdés is, melyre csak 38-an válaszoltak, ami kevesebb, mint 50%. (De az is lehet, hogy csak elfáradtak az adatközlők a kérdőív végére). A legtöbb válasz (a 38-ból 25) azért tartalmazza a nyelvmegőrzés, mindenekelőtt a nyelvoktatás fontosságát, valamint sok hasznos javaslatot. Például cserekapcsolatok kiépítését önkormányzati, intézményi, de családi szinten is szlovákiai családokkal, családi csereüdültetés bevezetését, kirándulásokat, táborokat Szlovákiában stb. Hazai szlovák-szlovák kapcsolatok ápolását. Figyelemreméltó, hogy sok felnőtt igényelné a nyelvtanfolyamokat, társalgási alkalmakat. Több szlovák nyelvű rendezvényt, színházi előadást, elérhető szlovák nyelvű TV rádióműsort, aktív nyelvhasználati lehetőségeket szeretnének a képviselők.

33. kérdés:

Mi az elképzelése, melyek a szlovák önkormányzat legfontosabb feladatai?- a 32. kérdésből eredően és azon kívül? Írjon példákat, hogyan valósítaná meg a feladatokat?

Példák a válaszokból:

„Az iskolában tanult vagy otthonról hozott szlovák nyelvtudást nyelvtanfolyamokon, szlovák nyelvű társalgásokon kellene továbbfejleszteni, ill. szinten tartani"(76 éves férfi)

„A szlovák nyelv taníttatása, tanulása, gyakorlása, tanfolyam szervezése gyerekek és felnőttek részére egyaránt."(56 éves nő),

„A szlovák nyelv oktatását megszervezni az oviban és az általános iskolában. A templomban szlovák imák és énekek újraélesztése, bevezetése, legalább ünnepnapokon"(57 éves férfi)

„Najdôležitešie by bolo zachovať slovenský jazyk, ale to je ťažké, lebo mladá generácia, ktorá sa síce učila slovenčinu, nehovorí ňou a zabúda ju." (65 éves férfi: *A legfontosabb a szlovák nyelv megőrzése lenne, de ez nehéz, mert a fiatal nemzedék, akik ugyan tanultak szlovákul, nem beszélik, ezért elfelejtik a nyelvet.* (Fordította UE))

A következő kérdésben a nyelv megőrzését segítő feladatokat soroltuk fel, a teljesség igénye nélkül, összesen 20-at A képviselőknek el kellett dönteniük, mennyire tartják megvalósításukat szükségesnek településükön, szintén 1-től 7-

ig terjedő értékelő skálán. Terjedelmi korlátok miatt nem áll módomban jelen tanulmányban a részletes százalékos kiértékelést közölni, ezért csak két domináns mutatót, az átlagértéket és az átlagtól való eltérést tartalmazza a táblázat. Kiemelem továbbá a képviselők által legszükségesebbnek és legkevésbé szükségesnek tartott tevékenységeket.

34. kérdés:

Az ön régiójában/lakóhelyén ön szerint szükséges (Jelölje meg a megfelelő számot minden lehetőségnél!): 1: határozottan nem / 2: nem / 3: inkább nem / 4: nem tudom / 5: inkább igen /6: igen / 7: határozottan igen

2. táblázat: *A szlovák kisebbségi önkormányzatok szükségesnek tartott feladatai*

Feladatok	**Átlagérték (M)**	**Eltérés az átlagtól (DS)**	**Összesen (n)**
Szlovák nyelvtanítás az iskolákban	**5,79**	1,58	85
Szlovák nyelvtanfolyam szervezése	**5,55**	1,25	84
Szlovák színházi előadások szervezése	**5,00**	1,46	82
Szlovák filmvetítések megvalósítása	**4,75**	1,28	80
Szlovák újságok, folyóiratok kiadása	**4,72**	1,50	81
Helyi újság megjelentetése szlovák nyelven	**4,10**	1,72	83
Szlovák nyelvű rádióműsor	**4,40**	1,53	82
Szlovák nyelvű TV adás	**4,99**	1,62	82
Szlovák nyelvű helyi rádióadás	**3,73**	1,64	79
Szlovák nyelvű helyi TV adás	**4,31**	1,79	80
Szlovák nyelvű mise, istentisztelet	**4,86**	1,44	80
Szlovák nyelvű hitoktatás	**3,81**	1,64	79
Szlovák irodalmi programok szervezése	**4,88**	1,42	82
Szlovák nyelvű tudományos ismeretterjesztő előadások szervezése	**3,79**	1,71	81
Szlovák nyelvű könyvek, kiadványok megjelentetése	**4,51**	1,67	81
Szlovák nyelvű propagandaanyag kiadása	**4,49**	1,46	80
Szlovák feliratok, táblák elhelyezése	**5,24**	1,49	82
Szlovák nyelven tárgyalni az önkormányzat ülésein	**4,78**	1,52	82
Írásos anyagok, hivatalos iratok kiadása szlovákul	**3,51**	1,67	81
A szlovák nyelv használata a különböző kulturális, közösségi és politikai rendezvényeken	**4,94**	1,66	82

Az adatközlők közül a legtöbben az iskolai (1) és az iskolán kívüli (2) nyelvoktatás biztosítását tartják a legszükségesebb, legfontosabb feladatnak. Több mint 70, ill. 60 százalékuk válasza a (1) ill. (2) kérdésre *határozottan igen,* illetve *igen.* E két esetben a legmagasabbak az átlagértékek is: 5,79 (1), 5,55 (2).

Az oktatást követik a nyelv szimbolikus funkcióját jelképező szlovák feliratok, táblák, közel 55% válasza a kérdésre *határozottan igen,* illetve *igen.* Majd a szlovák nyelvű színházi előadások (közel 60% válasza *igen,* ill. *inkább igen*), szlovák nyelvű TV-műsorok (több mint 55% válasza *igen,* ill. *inkább igen)* és szlovák irodalmi programok (több mint 50% válasza *igen,* ill. inkább *igen*) következnek.

A legalacsonyabb értéket a hivatalos írásbeli nyelvhasználat kapta (több mint 40% válasza *nem,* ill. *inkább nem*). Elgondolkodtató, hogy a képviselők 23,2%-a nem tudja eldönteni, szükséges-e szlovák nyelven tárgyalni az önkormányzat ülésein. A kapott adatok arról árulkodnak, hogy a közéletben, közigazgatásban nem használatos az írásbeli szlovák nyelv, hogy ezeken a nyelvhasználati színtereken nem, ill. keveset beszélnek szlovákul a magyarországi szlovákok.

E helyzet okai összetettek, hosszabb elemzést érdemelnének, jelen tanulmányban csak a két legfontosabbat emelem ki. A hazánkban élő szlovákok nem ismerik a hivatalos nyelvet, mert közel 300 éve magyar nyelvi környezetben élnek, s legtöbbjük az iskolában sem tanult szlovákul. A modern közéleti–közigazgatási--politikai szakterminológiát el kellene sajátítaniuk, meg kellene tanulniuk a képviselőknek, s ez bizony nem kis feladatot jelent a sokszor a nyelvjárást is alig beszélő aktivisták számára. A magyar nyelvűség másik döntő oka, hogy a testületi üléseken rendszeresen jelen van a jegyző, ill. a meghatalmazottja, akik nem tudnak szlovákul. S mindehhez: a jegyzőkönyveket, írásos dokumentumokat magyar nyelven kell leadni. A dokumentumok rendszeres fordításához pedig nem biztosítottak sem az anyagi sem a személyi feltételek.

A kérdésekre adott válaszok alapján azt is láthatjuk, hogy a megkérdezettek véleménye igen különböző az egyes feladatok szükségességének a megítélését illetően. Az átlagtól való eltérést jelző mutató (SD), minden esetben jóval meghaladja a közép-, ill. átlagértéket közelítő 1-et. A legfeltűnőbb a véleménykülönbség a szlovák nyelvű hitoktatás terén közel ugyanannyian (21,5%) válaszoltak a kérdésre *inkább nemmel,* mint *igennel* (20,3%).

Záró gondolatok

A kutatás eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a magyarországi szlovák kisebbségi önkormányzatok, minden nehézség, probléma és önkritika ellenére, jól szolgálják a szlovák nyelv és kultúra revitalizációját. A képviselőtestületek támogatják a szlovák nyelv tanítását, a kulturális csoportok működését, falunapokat és fesztiválokat, kisebb-nagyobb programokat szerveznek, próbálják életre kelteni az anyanyelvi egyházi életet, folyóiratokat, publikációkat jelentetnek meg, törekszenek a közösségük eredményes érdekképviseletére. Az önkormányzati képviselők kiemelt feladatuknak tartják a szlovák nemzetiségi kultúra

megőrzését, fejlesztését, továbbadását. A nyelvápolást, nyelvmegőrzést, a szlovák nyelv rendszeres használatát úgy a hivatalos, mint a magán szóbeli és írásbeli kommunikációban többségük szintén fontos feladatnak tartja, bár a kapott válaszok ráirányítják a figyelmet arra, hogy ezen a területen jelentős tartalékok, vannak még. A ki nem használt lehetőségek feltárásához, kiaknázásához azonban több módszertani és anyagi segítségre, útmutatásra volna szükségük a nemzetiségi közösségek választott testületeinek.

Irodalom

Bartha Cs. 2007. Nyelvváltozat- és/vagy nyelvcsere? – Hat magyarországi kisebbségi közösség nyelvi attitűdjeinek összehasonlító elemzése. . In: Zelliger E. (szerk.) *Nyelv, területiség, társadalom*. 2007. A 14. élőnyelvi konferencia (Bük, 2006. október 9 – 11.) előadásai. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 95-113.

Borbély A. 2007. Nyelvi attitűdök a magyarországi román és szerb közösségben. In: Zelliger E. (szerk.). 89 – 95.

Erb M.2007. Nyelvi attitűdök a tarjáni német közösségben. In: Zelliger E. (szerk). 61-70.

Homišinová, M 2008. A szlovák kisebbségi önkormányzatok munkatársainak nyelvhasználata: megnyilvánulási formák és összefüggések. In: Uhrinová, A., Žiláková, M. (eds.) 2008. *Slovenský jazyk v Maďarsku - A szlovák nyelv Magyarországon* I.-II. Békešská Čaba: VÚSM. 288-315.

Uhrin E. 2007. A magyarországi szlovákok nyelvi attitűdjei. In: Zelliger E. (szerk.). 70 – 79.

Uhrin E. 2009. Szlovák kisebbségi önkormányzati rendszer Magyarországon. *Barátság*, XVI. évf. 3. sz. Kulturális és közéleti folyóirat. Budapest: Filantróp Társaság Barátság Egyesülete. 6093-6094.

Uhrinová, A., Žiláková, M. (eds.) 2008. *Slovenský jazyk v Maďarsku - A szlovák nyelv Magyarországon* I.-II. Békešská Čaba: VÚSM

Angol filmcímek magyarra fordításának kérdései

Csanálosi Roland

1. Bevezetés

A mai multikulturális, média központú világunkban különösen fontos szerepe van a vizuális művészeteknek, ezeken belül pedig különösen a mozgófilmnek. Kutatásom során magyar filmcímeket vizsgáltam fordítástechnikai szempontból, és összehasonlítottam őket, az eredeti, főként angol változattal. Érdekes jelenség, hogy a fordított cím számtalan esetben teljesen eltér attól, amiről az eredeti szól.

2. A kutatás célja

A kutatás témája viszonylag új hazánkban, kevesen foglalkoztak ezzel a dologgal eddig mélyrehatóbban. Egy jelentős (angol nyelvű) esettanulmány született, mely ezen kutatás elkészítéséhez is jótékony segítséget nyújtott. Vermes Albert (2005) munkája átfogó képet ad az angol és magyar filmcímek legfontosabb jellegzetességeiről.

Kutatásom során 7 évnyi intervallumot tekintettem át, a 2004 és 2010 között Magyarországon bemutatott filmeket vizsgáltam, az eredeti angol címek és magyar fordításaik közti szisztematikus különbségekre koncentrálva. Sok esetben nagy különbségeket fedezhetünk fel az eredeti angol cím (forrásszöveg) és a fordítás (magyar cím) (forrásszöveg) között.

Előadásom során négy kérdésre kerestem választ: (1) Hogyan születik meg egy filmcím magyar fordítása, (2) Milyen metódusokat használnak a fordítók a filmcímek fordítása során, (3) Mi befolyásolja a fordítókat döntésük meghozatalában, (4) Az adott film műfajának ismerete mennyiben befolyásolja a fordítást.

Egy naptári évben Magyarországon több száz film kerül forgalomba, illetve kerül bemutatásra a mozikban és különböző filmszínházakban. A filmek túlnyomó többsége az Egyesült Államokból, Hollywoodból érkezik, angol címmel (forrásszöveggel). A filmek magyarországi forgalomba kerülésük előtt egy magyar címet kapnak (célszöveg), ezen fordítási folyamat sok esetben több érdekességet is magában hordoz. Fontos dolog maga a fordítási procedúra, és maga a fordító döntése sem könnyű, hiszen ezzel a döntéssel jelentősen befolyásolhatja a film jövőbeli sikerességét is. A különböző moziplakátok, televíziós szaklapok, illetve internetes portálok böngészése során sok esetben érdekes fordításokra bukkanhatunk. A forrásszöveget és a célszöveget összevetve sok esetben találhatunk hatalmas jelentésbeli különbségeket. Felvetődik a kérdés, hogy miért gyakori ez a jelenség? Releváns-e a magyar cím, ha „semmi köze" az eredetihez? Ahhoz, hogy ezen kérdésekre választ kapjunk, be kell tekintenünk a kulisszák mögé, és mélyebbre kell ásnunk a témában.

Előadásom első konkrét példája egy nemrégiben bemutatott film címe. Az *In Bruges* című film Magyarországon *Erőszakik* néven került forgalomba. Ha összevetjük a forrásszöveget a célszöveggel, láthatjuk, hogy a két cím merőben eltér egymástól. Míg az angol megfelelő egy egyszerű prepozícióval és egy főnévvel rendelkezik, addig a magyar fordításban egy furcsa módon kreált, negatív konnotációval bíró szóösszetétellel (erőszak + szakik) találkozhatunk. A cím első látásra értelmetlennek tűnik, bár a szóösszetételből eredően elég frappánsnak hangzik. Előadásom második példája a *G-Force* nevezetű film, melynek magyar megfelelője: *G-Force – Rágcsávók*. Az *Erőszakik*-hoz hasonlóan itt is egy érdekes szóösszetétellel operált a fordító (rágcsáló + csávó). A forrásszöveg ebben az esetben is különböző paraméterekkel rendelkezik. A fentiekből is látszik, hogy akadnak éles különbségek forrásszöveg és célszöveg között. Kutatásom fő célja annak kiderítése, hogy miért alakulnak ki ezek a differenciák.

3. A filmcímek funkciói

Egy adott film megtekintése előtt a moziplakáton, műsorújságokban fellelhető filmcím az egyik legjelentősebb befolyásoló tényező a nézőközönség számára. Az esetek túlnyomó többségében ezek alapján döntjük el, hogy érdemes-e megtekintenünk az adott filmet, avagy sem. Egy film címe már önmagában is kontextust teremt, illetve kommunikációs funkcióval is rendelkezik. Ráadásul információt szolgáltathat az adott film műfajáról, a film egy szereplőjéről, illetve sok esetben magának a filmnek a történetéről is képet adhat. Specifikusabb megközelítésben kijelenthető, hogy a filmcím egy speciális kontextuális környezet. A filmcímek legfontosabb funkciója a nézőközönség megnyerése, figyelmének felkeltése. Funkcionálisan releváns a filmcím, ha a közönség feltételezi (arra következtet), hogy az adott filmet érdemes megtekintenie.

Itt jön képbe a fordító, akire jelentős teher járul. Szerepe nagyon fontos, az adott fordítási projekthez óvatosan kell hozzáállnia, több dolgot szem előtt tartva: (1) Igények: a közönség igénye, a közönség kognitív háttérismerete, (2) A műfaj ismerete, (3) A forgalmazó igénye. Ami a közönség igényét illeti, felvetődik a kérdés, hogy kinek szól a film? Mely az a célkorosztály, akivel a film kommunikálni kíván? Fiatalabbakhoz szeretne eljutni? Vagy esetleg idősebbekhez? A fordítónak ezzel is tisztában kell lennie.

A műfaj ismerete sem elhanyagolható szempont a filmcímek fordítása során. Manapság a fiataloknak szóló vígjátékok a legnépszerűbbek, és sok esetben a fordító ennek megfelelően hozza meg döntését a fordítás során. Egy szembeötlő példa lehet a *My Best Friend's Girl* című film, mely *A spanom csaja* címmel került forgalomba hazánkban. Ismét látható a forrásszöveg és a célszöveg közti differencia. A fordító, mérlegelve a célkorosztály igényeit, szlengszavak alkalmazása mellett döntött a fordítás során. Egy másik példa lehet a *Bart Got a Room*, mely a *Hotelszoba, letolt gatya* címet kapta. A fiatalok körében oly népszerű

szlenghasználat merőben befolyásolta a fordítót, aki minden bizonnyal tisztában volt azzal, hogy ezt a vígjátékot főként fiatalok fogják megtekinteni.

A fent említett metódusok ellentéte is megfigyelhető a filmcímek fordítása során. A középkorú korosztálynak szóló, főként drámák esetében a fordító az egyszerűségre törekszik, hétköznapi kifejezéseket használva. A *Black Snake Moan* című film *A lánc*, míg a *Seabiscuit* című film a *Vágta* címet kapta a fordításban. Ezen esetek során is megfigyelhető a tudatosság a közönség igényeit és a műfaj sajátosságait illetően.

A harmadik, és egyben utolsó szempont a forgalmazó igénye, mely ugyancsak fontos a fordítási folyamat során. Mai világunkban a filmipar az egyik legjelentősebb kereskedelmi bevételforrás. A forgalmazó érdeke és igénye az, hogy az általa forgalmazott filmet minél többen megtekintsék a moziban, egyszóval minél több bevételt szolgáltasson a forgalmazó számára. Ennek tudatában a fordító döntése és a magyar cím megválasztása nagy jelentőséggel bír, és még nagyobb terhet rak a fordító vállára.

4. Analízis, a megfigyelések eredményeinek összegzése

Kutatásom során hét éves intervallumot tekintettem át, és 315 darab, 2004 és 2010 között bemutatott filmcímet vettem górcső alá. Azt vizsgáltam meg, hogy milyen metódusok figyelhetőek meg a filmcímek fordításánál a vizsgált időszakban. Elméleti kiindulási alapom a Sperber és Wilson (1986/1995) fémjelezte relevanciaelmélet volt. Ez egy rendkívül átfogó, kommunikációs szituációkkal foglalkozó elmélet. Vermes (2009) könyve alapján négy fajta szemantikai reláció figyelhető meg a filmcímek fordításánál: totális transzfer, logikai transzfer, enciklopédikus transzfer és zéró transzfer.

Az első szemantikai reláció az úgynevezett totális transzfer, ahol a fordító megtartja a forrásnyelvi alakot, átvitelt (transference) alkalmaz. Vermes (2009) megfogalmazása alapján a totális transzfer során a forrásszöveg logikai és enciklopédikus tartalma is megmarad a célszövegben. Hétköznapi megfogalmazásban a célszöveg ugyanaz, mint a forrásszöveg. Kutatásom során számos példát találtam totális transzferre:

(1) Eredeti cím: Avatar
Magyar cím: Avatar →nincs változtatás
(2) Eredeti cím: Michael Clayton
Magyar cím: Michael Clayton
(3) Eredeti cím: World Trade Center
Magyar cím: World Trade Center

A magyar címek (noha nem különböznek az eredetitől) relevánsak, hiszen következtethetünk a szereplőkre, vagy adott esetben a film helyszínére, témájára. A vizsgált időszakban 80 esetben alkalmazott totális transzfert a fordító a vizsgált 315 filmből (25%).

A második metódus az úgynevezett logikai transzfer, ahol a célszöveg a forrásszöveg megfelelő szótári alakját tartalmazza. Vermes (2009) szerint a célszöveg csak a forrásszöveg releváns logikai tartalmát őrzi meg. A megfelelő szótári alak használatával a magyar cím relevánsnak tekinthető. Logikai transzfer esetére számtalan példát találtam, néhány ezek közül:

(1) Eredeti cím: Angels and Demons
Magyar cím: Angyalok és démonok
(2) Eredeti cím: Two Lovers
Magyar cím: Két szerető

Érdekesség, hogy a vizsgált 315 filmcím közül, hasonlóan a totális transzferhez, 80 esetben alkalmazott a fordító totális transzfert (25%).

A harmadik szemantikai reláció az enciklopédikus transzfer, ahol a fordító csak a forrásszöveg enciklopédikus tartalmát őrzi meg a célszövegben. Ez a metódus folytatásos filmek második vagy sokadik részénél használatos. A filmek, első részük kiadásakor kaptak egy magyar címet, és itt, a második vagy a sokadik rész esetében a fordító célja az első rész fordításánál kialakult enciklopédikus tartalom megőrzése. Példák enciklopédikus transzferre:

(1) Eredeti cím: Rush Hour 3.
Magyar cím: Csúcsformában 3.
(2) Eredeti cím: The Grudge 2.
Magyar cím: Átok 2.

A vizsgált filmek közül csupán 13 esetben alkalmazott a fordító enciklopédikus transzfert. Ebből következik, hogy nem sok folytatásos filmet mutattak be a vizsgált időszakban.

A negyedik és egyben utolsó reláció a zéró transzfer, ahol sem a forrásszöveg logikai, sem a forrásszöveg enciklopédikus tartalma nem marad meg a célszövegben. A kettős negáció ellenére a legérdekesebb és leggyakoribb metódus: a vizsgált 315 filmből 115(!) cím esetében alkalmazott a fordító zéró transzfert (37%). A zéró transzfer egyik legérdekesebb előfordulási helye a *What happens in Vegas* című filmben tapasztalható, amely a magyar fordításban a *Míg a jackpot el nem választ* címet kapta. Első látásra ez a cím is furcsának és értelmetlennek hangzik, azonban ha betekintünk a kulisszák mögé, láthatjuk, hogy egyáltalán nem céltalan a címválasztás. A cím ugyanis a film történetére utal, melynek középpontjában egy nő és egy férfi áll, akik megismerkednek egy

las vegas-i kaszinóban, majd illuminált állapotban házasságot kötnek. Másnap reggel semmire nem emlékeznek, majd később kiderül, hogy férj és feleség lettek, ráadásul megütötték a főnyereményt a kaszinóban. A cím rendkívül ötletes és releváns választásnak tűnik, utal a sztorira, sőt, a közönség figyelmét is felkelti. További példák zéró transzferre:

(1) Eredeti cím: The Heartbreak Kid
Magyar cím: Agyő, nagy Ő!
(2) Eredeti cím: The Bounty Hunter
Magyar cím: Exférj újratöltve

A kutatás további részt képezi a filmcímek műfaj szerint történő vizsgálata. Az analízis során a legnépszerűbb műfajokat vettem számításba. Ezek alapján, a vizsgált 315 filmcím közül a totális transzfer drámák esetében volt a leggyakoribb 28 alkalommal, a logikai transzfer szintén drámák esetében 30 alkalommal, az enciklopédikus transzfer vígjátékok esetében 6 alkalommal, míg a zéró transzfer szintén vígjátékok esetében 63 alkalommal. Szembeötlő a zéró transzfer túlnyomó többségben történő előfordulása. A számszerű adatokat az 1. táblázat szemlélteti.

1. táblázat: Az alkalmazott metódusok száma műfaj szerint

	Totális transzfer	Logikai transzfer	Enciklopédikus transzfer	Zéró transzfer
Akció	13	7	5	8
Kaland	4	5	0	1
Animáció	4	4	0	4
Vígjáték	13	10	6	63
Krimi	3	4	0	2
Dokumentum	3	0	0	1
Dráma	28	30	0	20
Horror	4	4	2	5
Sci-Fi	3	3	0	2
Thriller	5	13	0	9

5. Összefoglalás

Ennek a rövid előadásnak a keretében az angol filmcímek magyarra fordításánál felmerülő kérdéseket vizsgáltam meg. Az ilyesfajta fordítási folyamat nagy felelősség, a fordítónak több dolgot is szem előtt kell tartania. Ilyen lehet a közönség figyelmének a felkeltése, a forgalmazó igénye, valamint a műfaj ismerete. Mindhárom tényezőt számításba kell vennie a fordítónak, óvatosan kell a fordítási projekthez hozzáállnia, hiszen a fordító döntése nagymértékben befolyásolja a film sikerességét.

Irodalom

Sperber, D. and Wilson, D. 1995. Relevance: Communication and Cognition. 2nd edition. Oxford: Basil Blackwell.

Vermes A. P. 2005. How does Shanghai become London in Hungarian? A Case Study of Film Titles in Translation. In: Eger Journal of English Studies. Vol. 5. 15-40.

Vermes, A. P. 2009. Basics of Translation Theory and Practice. Eger: Líceum Kiadó.

Bizonyos közigazgatási terminusok fordításának nehézségei oroszról magyar nyelvre

Fresli Mihály

Egy ország demokratikus berendezkedése alapjaiban határozza meg az adott nemzet közigazgatási rendszerét, ám sok esetben, még azonos államforma esetén is találunk különbségeket a területi beosztás szisztémájában. Gondoljunk itt Magyarország és Németország példájára, ahol mindkét ország egy közös államalakult – az Európai Unió – tagja, mégis eltérést tapasztalunk a területi közigazgatásban: nálunk ugyanis hiányzik a németekre oly jellemző tartományi szint.

A helyzet jóval bonyolultabbá válik, ha egy, az Unión kívüli ország – jelen esetben az Orosz Föderáció – esetében végezzük el az összehasonlítást. Ezt a relációt már nem csupán a két ország közötti rendszerszintű különbségek, hanem a történelmi hagyomány és az utóbbi időben végbement, illetve folyamatban lévő közigazgatási változások is árnyalják.

Jelen írásunkban erre az első látásra meglehetősen bonyolult kérdésre szeretnénk fókuszálni, a fordítástudomány oldaláról megközelítve a problémát.

Első lépésként igazgatási szinten kell tisztáznunk a viszonyokat. Ennek részeként először definiáljuk vizsgálatunk tárgyát, majd rövid történeti áttekintés után összevetjük a Magyarország és az Orosz Föderáció közigazgatási rendszerét. Ezt követően megkíséreljük lehatárolni az egyes közös, illetve eltérő vonásokat, majd a lehetőségeknek megfelelően javaslatot tenni az egyes terminusok fordítását illetően.

A kérdés rendszerszintű megközelítéséhez világossá kell tennünk, hogy a nyugat-európai hagyományban a területi közigazgatás rendszerében a legalacsonyabb szintet a községek képezik. Már ezen a ponton világosan különbséget kell tennünk a község, mint közigazgatási fogalom és a falu között. Területi igazgatási szempontból ugyanis a rendszer a község, város, főváros szintre épül. Minden „más" ezen kívül – mint a falu vagy a tanya – szociológiai fogalom.

Történeti oldalról vizsgálva a kérdést, célszerű először a magyar viszonyokkal megismerkednünk. Ebből az aspektusból – terjedelmi okok miatt – jelen esetben eltekintünk a hosszadalmas vizsgálattól, s csupán arra hívnánk fel a figyelmet, hogy a magyar területi közigazgatás arra a megyerendszerre épül, aminek igen komoly történeti hagyománya van. A második világháborút követően kísérletet tettek – szovjet mintára – egy ennél alacsonyabb szint – a járás – bevezetésére, azonban ez nem igazán illeszkedett a magyar rendszerbe, ezért később megszüntették azt. Érdekes momentumként elöljáróban megjegyezzük, hogy éppen napjainkban van napirenden a szubszidiaritás-elvének gyakorlati megvalósítása keretében a járási szint ismételt beiktatására a rendszerbe.

A magyar közigazgatásban a rendszerváltást követően a legjelentősebb változást az Európai Unióba való belépésünk hozta, ami igazgatási rendszerünk „eukonformizásálát" is jelentette, vagyis azt, hogy hozzáigazítsuk azt a kontinens nyugati részén definiált rendszerhez.

Ennek megfelelően Magyarországon megindult egy átszervezés a NUST-rendszer[1] átvételére. Ebben a szisztémában a területi közigazgatás az alábbi szintekre épül: NUTS 0 – ország, tagországi szint; NUTS 1 – tartomány, illetve régiócsoport szintje; NUTS 2 – tartományi, illetve régiós szint; NUTS 3 – megyei szint; NUTS 4 – járási, illetve kistérségi szint; NUTS 5 – községi, települési szint.

A fentiek alapján látható, hogy Magyarországon az Unióba való belépésünk idején a NUTS 0, NUTS 3, és a NUTS 5 szint volt jelen, vagyis az országos, a megyei és a települési szint. A NUTS 1 illetve NUTS 2 nem jelent meg a XX. századi magyar hagyományban, a NUTS 4 járási szintet pedig az Unióba való belépésünkig eltörölték.

A rendszerek közelítésére való törekvés elindította az ország igazgatási átszervezését, aminek részben harmonizációs, részben pénzügyi-pályázati okai voltak. Ennek eredményeképpen Magyarországot NUTS 1 szinten 3 országrészre, NUTS 2 szinten 7 régióra, NUTS 4 szinten pedig 174 kistérségre osztották fel.

Látnunk kell, hogy bár ezen egységek létrehozása megtörtént, bizonyos politikai okból az államigazgatás átszervezése nem követte azt. Ráadásul, a már említett elképzelések szerint jelenleg a regionális szint – a megyék javára történő – gyengítése, és a kistérségi szint járásokba való átszervezése van terítéken.

Lássuk ennek tükrében, hogy milyen viszonyokkal találkozunk Oroszországban. Terjedelmi korlátok miatt itt is eltekintünk a részletes történeti áttekintéstől, csupán két momentumot ragadnánk ki. Az egyik, hogy I. Péter cár egy 1708. december 18-i rendeletével az országot 8 kormányzóságra osztotta, ami az addig érvényben lévő 251 járásból álló rendszer reformálta meg. Ezt követően bővítette ezek számát, létrehozva a Nyizsgorodi-, az Asztrahanyi- és a Rigai kormányzóságot. A kormányzóságok így a járási és az állami szint közé lettek beékelve. 1719-ben a cár tovább folytatta reformtevékenységét, és a kormányzóságok alá behelyezte a provinciális szintet (50 darab), amelynek élén a körzetparancsnok állt, aki a kormányzónak tartozott elszámolással.

A területi közigazgatás rendszere a továbbiakban állandó „mozgásban" volt. II. Katalin cárnő például az addigra már 23-ra gyarapodott kormányzóságok számát 50-re szaporította. Ebben a szisztémában egy kormányzóság alá 10 járás tartozott, aminek politikai és katonai okai voltak.

Napjainkra ez a történelmi rendszer már jelentősen átalakult. A helyzet bonyolultságára való tekintettel jelen keretek között csak a „végső" állapotnak tekintett szisztémával ismerkedünk meg, ám nyomatékosan hangsúlyoznunk

[1] NUTS: Nomenclature of Territorial Statistical Units

kell, hogy ez sem tekinthető „állandónak" illetve „végsőnek", az egységek átszervezése, újak kialakítása illetve átalakítása napjainkban is zajló folyamat.

A jelenleg hatályos orosz rendszer megértéséhez első lépésként tisztáznunk kell, hogy Oroszország az alaptörvényben foglaltaknak megfelelően demokratikus föderatív köztársaság, ahol érvényesül a hatalom megosztásának – törvényhozó-, végrehajtó- és bírói hatalom – elve. Ennek megfelelően a föderatív berendezkedés alapját néhány korábban független állam önkéntes egyesülése adja. Másképpen fogalmazva az országot a területén több, korábban függetlenül létező és önálló alkotmánnyal (is) bíró állam alkotja.

Az Orosz Föderációt ennek megfelelően közigazgatási egységek (*субъекты Российской Федерации*) alkotják, ezek száma 84 darab. Fontos eltérés a magyar közigazgatási rendszerhez képest, hogy míg azt alá-fölérendeltségi viszonyban álló egységek alkotják – az európai NUTS rendszernek megfelelően ország / régió / megye /járás / település -, addig az orosz rendszerre alapvetően a mellérendeltség a jellemző. A közigazgatási egységek mérete és elhelyezkedése történelmi, földrajzi és etnográfiai okokkal magyarátható.

Az Orosz Föderációt 2006-os adatok alapján: 21 köztársaság, 9 vidék, 49 terület, 2 föderális jelentőségű város, 1 autonóm terület, 10 autonóm körzet alkotja.

Egy közigazgatási reform keretében a fent vázolt rendszer új elemekkel bővült: egy 2000. május 13-án kiadott elnöki rendelet értelmében a közigazgatási egységekből 8 régió, másként föderális körzet (*федеральные округа*) jött létre. Ennek során gyakorlatilag nyolc csoportban foglalták a hasonló adottsággal bíró, földrajzilag egyszerre kezelendő közigazgatási egységeket.

Amint látható, a rendszer alapjaiban különbözik a hazai szabályozástól. Amint arról szó esett, fontos hangsúlyoznunk, hogy az orosz közigazgatási szisztéma alapjaiban a mellérendelő relációra épül: a területi igazgatás fundamentumát alkotó – s méretüket, jogköreiket illetve besorolásukat illetően – jelentősen eltérő egységek találhatók egymás mellett. Természetesen itt is fellelhető az alá- és fölérendeltség, hiszen az egyes igazgatási egységeket körzetekre (*район*) osztják fel.

Következő lépésként közelítsük meg a problémát fordítástudományi szempontból. Amint az látható, két államigazgatási hagyomány áll egymással szemben. Ezekben csak kisszámú olyan hasonlóságot vélünk felfedezni, ami bizonyos átfedést jelent, rendkívül megnehezítve ezzel a fordítók munkáját. Látnunk kell azt is, hogy ezen kívül létezik egyfajta fordítói „hagyomány", vagyis egy olyan, a gyakorlatban elfogadott paradigma, amit a fordítók a „szokásjog" alapján követni szoktak. Ennek részben oktatási, részben társadalomtudományi gyökerei vannak.

Beszélnünk kell arról is, hogy jelen esetben a vizsgálatunk tárgyát képező „terep" olyan csapdákkal is terhelt, amibe az óvatlan fordító könnyen beleléphet. Konkrétan arról van szó, hogy egyes fogalmak átültetése kapcsán a fordítás iránya,

a szöveg tartalma, a forrásnyelv és a célnyelv kijelölése, alapjaiban határozza meg ugyan annak a kifejezésnek a különböző célnyelvi megfelelőjét.

Ennek a problémának a megvilágítására idézzük fel az *область* fogalmat. A fordítás irányának megfelelően, amennyiben ez a magyar közigazgatási rendszerről szól, akkor a fentiek alapján a *megye* fogalmat jelenti, vagyis: *область Ваш – Vas megye*. Más a helyzet, ha egy orosz igazgatási szövegről beszélünk, ekkor ugyanis az *область* - terület értelemben kerül át a magyar nyelvbe. Összefoglalva, ugyan az a kifejezés – *область* – magyar közigazgatási rendszerben *megyét*, orosz szisztémában *területet* jelöl. Sajnos ebben a tekintetben a Hadrovics-Gáldi nagyszótár sem ad egyértelmű útmutatást, hiányzik belőle a magyar rendszer szerinti megjelölés.

Következő lépésként lássuk részletesen, hogy milyen javaslatokat tehetünk, az egyes terminusok fordítását illetően. A magyar területi közigazgatás terén – a már áttekintett rendszernek megfelelően - az alábbi javaslatokat tehetjük:

NUTS 0 – ország, tagországi szint	- страна, государство
NUTS 1 – tartomány, illetve régiócsoport szintje	- регионы
NUTS 2 – tartományi, illetve régiós szint	- регион
NUTS 3 – megyei szint	- область
NUTS 4 – járási, illetve kistérségi szint	- уезд
NUTS 5 – községi, települési szint.	- населенный пунк, поселение

A NUTS 0 esetében nem találkozunk különösebb nehézséggel, itt a szövegkörnyezettől függően javasolható a *страна* illetve a *государство* kifejezés használata annak függvényében, hogy országról vagy államról van szó.

A NUTS 1 (hazánkban 3 db) és NUTS 2 (hazánkban 7 db) szint esetén magyar viszonyok között megfelelő lehet a *регионы* illetve a *регион* fogalom használata, ami megtalálható az orosz rendszerben is, ám az ott szinonim kifejezésként használt *федеральные округа* megjelölés hazánk esetében semmiképp sem felel meg.

A NUTS 3 esetén (hazánkban 19 megye és Budapest) egyértelműen az *область* a megfelelő terminus, alkalmazásának sajátosságairól már szóltunk.

A NUTS 4 szint esetében, amint arról már szóltunk, érdekes helyzettel találkozunk. Történelmi okok miatt a II. világháborút követően Magyarországon éppen szovjet mintára került bevezetésre ez a fogalom. Alapját a Szovjetunióban fellelhető szisztéma adta, nálunk azonban ez nem igazán felelt meg a kor elvárásainak, ezért később eltörölték azt. Mi volt ennek az oka? A Szovjetunió területi kiterjedése okán ott ez a területi közigazgatási szint szükséges volt, a 60-as évek magyar politikai rendszerében azonban egy rendkívül erősen centralizált állam nem tudott mit kezdeni egy, a települési és a megyei szint közé beékelt egységgel. Már csak azért sem, mert országunk területi kiterjedése okán nem volt

életképes egy olyan – néhány települést összefogó – igazgatási egység, aminek a feladatait a községi tanácsok illetve a megyei pártbizottság ne tudta volna ellátni.

Az Európai Unióba való belépésünket követően azonban érdekes változás következett be az államigazgatás terén: előtérbe került a szubszidiaritás-elve, vagyis az állam decentralizálása és a helyi közösségek megerősítése. Ennek köszönhetően napjainkban ismét felértékelődött a járási szint szerepe és megindult ennek az igazgatási szintnek az ismételt kiépítése, megerősítése. Ennek megfelelően – bár más politikai rendszerben – javasolható az *уезд* kifejezés használata.

A NUTS 5 települési szint esetén ismét nehézségekkel találkozunk. Amennyiben igazgatási szempontból vizsgáljuk a kérdést, a *населенный пунк* illetve a *поселение* kifejezés fedi le adekvát módon a fogalmat. A magyar rendszernek megfelelően ezen a – települési - szinten a község, a város állnak. Ezek fordítási lehetőségeiről az orosz rendszer kapcsán szólunk részletesen.

Az előzőekben röviden áttekintettük a Magyar Köztársaság területi közigazgatása kapcsán felmerülő egyes fogalmak fordítási lehetőségeit. Következő lépésként vizsgáljuk meg, milyen megoldások adódnak az Orosz Föderáció kapcsán?

Amint arról szóltunk, Oroszország államformája föderatív köztársaság, ennek megfelelően egy, a magyartól alapjaiban eltérő szituációval találkozunk, amelyben a mellérendelt és az alá-fölé rendelt egységek egyszerre vannak jelen. Elsőként tisztáznunk kell, hogy az oroszban a rendszer alapját adó területi közigazgatási egységet, a *субъект Российской Федерации* fogalommal fordíthatjuk le. A fenti alapvetésnek megfelelően a fordításra az alábbi javaslatokat tehetjük:

республика	- köztársaság
край	- vidék
область	- terület
город федерального значения	- föderális jelentőségű város
автономная область	- autonóm terület
автономный округ	- autonóm körzet

Látható, hogy a *республика* – köztársaság fogalom esetében semmiféle nehézséggel nem találkozunk. Érdemes megjegyeznünk, hogy a köztársaságok területét gyakran *район* – körzetekbe sorolják.

A *край* terminus megfelelően adaptálható *vidék* kifejezésként, fogalmilag talán a hazai régiónak felel meg.

Az *область* közigazgatási egység esetében a fordítás nehézségeiről már szóltunk, csupán nyomatékosítani szeretnénk, hogy orosz igazgatási egység esetén semmiképpen nem ajánlható megye értelemben fordítani, bár felfogásában azzal rokonítható. Esetében megfelelőnek találjuk a *terület* kifejezést.

A *город федерального значения – föderális jelentőségű város* esetében tisztáznunk kell, hogy itt közigazgatási terminusról van szó, s bár történelmi okok miatt részben fedi a főváros – *столица* fogalmat Moszkva és Szentpétervár esetében, jelen esetben mégis másról van szó.

Utolsó két egységünk, az *автономная область – autonóm terület*, és az *автономный округ – autonóm körzet* fordítása esetén nem találunk különösebb nehézséget. Ennek oka az ország föderális berendezkedésében keresendő, így „zavaró" magyar terminusok nem merülnek fel.

Szót kell még ejtenünk a már említett települési szintről, ami ilyen értelemben nem képezi az orosz „igazgatás" részét, abban keverednek a területi államigazgatási és a szociológiai fogalmak. Ezzel kapcsolatban beszélnünk kell a falu fogalmáról, ami szociológiai terminus. Meg kell jegyeznünk ennek fordítása kapcsán, hogy az orosz nyelv némileg színesebben közelít a fogalomhoz, megkülönbözteti ugyanis a templommal bíró falvakat – *село*, a templom nélküli kis falvaktól – *деревня*. Magyar nyelvre mindkettőt *falu*-ként fordítjuk. Érdekes momentum, hogy Magyarországon a 70-es 80-as években megjelent orosz nyelvkönyvek szinte kizárólag a *деревня* fogalmat tanították, ezzel is tagadva a templom és az egyház létjogosultságát. A *város – город* terminus fordítása esetén nem találkozunk különösebb nehézséggel.

Végezetül szólnunk kell néhány olyan orosz sajátosságról, amelyek egyes szövegek fordítása kapcsán előkerülhet. Elsőként lássuk a történelmi gyökerekkel bíró *губерния – kormányzóság* fogalmat, ami nem jelent különösebb nehézséget számunkra.

Más a helyzet a nemrég létrehozott oroszországi régiókkal. Amint arról már szóltunk, ezeket az új egységeket egy 2000-ben megjelent elnöki rendelet hívta életre. Oroszul két ekvivalensnek tekinthető fogalommal jelölik őket: a *регионы РФ* illetve a *федеральные округа*, számuk napjainkban 8 darab.

Láthatjuk, hogy ezen egységeket a gyakorlat hívta életre – olyan területeket fognak össze, amelyek hasonló gazdasági-, társadalmi- és természeti értékekkel bírnak. Ennek megfelelően a már tárgyalt területi közigazgatási egységeken felül állnak. A fogalmat *регионы РФ – régiók*, illetve *федеральные округа – föderális körzetek* terminusokkal ültethetjük át magyar nyelvre.

Befejezésképpen elmondható, hogy a két ország esetében két, egymástól jelentősen eltérő területi közigazgatási rendszerről van szó. Ez rendkívüli módon megnehezíti a fordítók dolgát. Ennek ellenére kellő szakmai hozzáértéssel leküzdhetők a felmerülő akadályok. Tisztában vagyunk azzal, hogy az általunk javasolt terminusok nem tekinthetők teljes konszenzuson alapuló megoldásnak, mindazonáltal azon reményünket fejezzük ki, hogy jó alapul szolgálnak egy esetleges későbbi kutatáshoz.

A reáliák fordítása

Honti Enikő

Az alábbiakban a reáliák fordításakor felmerülő kérdéseket vizsgálom. Ezzel a problémával minden fordító szembesül és minden fordítónak az a célja, hogy minél adekvátabb módon oldja meg a reáliák fordítása során jelentkező nehézségeket. Elsősorban azt vizsgálom, hogy adott forrásnyelvi mű fordítása közben milyen problémákkal találkoznak a fordítók, és ezeket hogyan oldják meg. Kutatásom tárgya továbbá az is, hogy a reáliák fordításakor a fordítók milyen műveleteket használnak, meg tudják-e oldani a fordítást, úgy, hogy ne vesszen el a reáliák jelentéstartalma. A reáliák szerepe ugyanis meghatározó lehet egy műben, ezért fontos, hogyan fordítják le. A nem megfelelő fordítás következményeként elveszhet, vagy módosulhat a reáliák jelentéstartalma, mellyel együtt háttérbe szorulhat a szöveg specifikuma, esetleg mondanivalója is.

A problémakör szemléltetésére szolgál a következő példa, a *törökméz* angol, illetve német nyelvre történő fordítása:

(1) […] **törökmézre** […] (Molnár 8)
(1a) […] a piece of **halvah** […] (Rittenberg 11)
(1b) […] um **türkischen Honig**. (Alkalay 9)

A *törökméz* egy sütőben készült édességféle. Az angol célnyelvi szövegben a fordító a *halvah* kifejezést használta, mely egy sűrű nugátos édesség megnevezésére szolgál. Mivel az angol kultúrában nem ismert a *törökméz*, így a fordító egy ahhoz jellegében hasonló édesség nevével oldotta meg a fordítási problémát. Ezt a fordítási műveletet **analógiás fordítás**nak nevezik. A német célnyelvi szövegben szószerinti **tükörfordítás**t alkalmazott a fordító. Ezzel azonban az a baj, hogy az olvasó a hétköznapi életben használt 'mézre' fog gondolni, és azt hiheti, hogy a 'török' jelző az elkészítés módjára, vagy a származási országra utalhat.

Kutatásom korpuszát Molnár Ferenc egyik közkedvelt és máig népszerű ifjúsági regénye *A Pál utcai fiúk* és annak angol, illetve német nyelvű fordítása adja. Az angol nyelvű fordítás címe *The Paul Street Boys*, mely Louis Rittenberg nevéhez fűződik. A német nyelvű fordítást Edmund Alkalay készítette el, mely *Die Jungen der Paulstrasse* címmel jelent meg. A kutatás során azt vizsgáltam, hogy a műben előforduló reáliák közül melyek fordítása okozott nehézséget, és hogy a fordítók milyen megoldást alkalmaztak ezen problémák leküzdésére.

1. A reália meghatározása

Mi is a reália? A reáliák definiálásakor Klaudy Kinga (1997a) meghatározását vettem alapul: a reália azon tárgyak gyűjtőfogalma, melyek egy-egy kultúrára, nyelvközösségre jellemzőek, és egy másik kultúra számára ismeretlenek. Dróth Júlia (2004) hasonlóképpen értelmezi a reália fogalmát, de ő azzal is kiegészíti a

meghatározást, hogy a reáliák az adott kultúrához kötődnek, illetve abban gyökereznek. Valló Zsuzsa (2000) pedig kulturális reáliaként tekint minden olyan megnyilvánulásra, melyben az adott nyelvközösség saját élmény- és ismeretanyaga kerül kifejezésre, és melyek speciális jelentéssel rendelkeznek az adott kulturális kontextusban.

2. A reáliák jellemzői

A reáliákat más terminussal **non-ekvivalens lexiká**nak nevezik, de definiálják **kultúrafüggő** elemként is, mely esetben a kultúra fogalmát olyan szinten kell kezelni, mint a reáliáét. (Forgács 2004) Kultúrtárgyak lehetnek az ételek, italok nevei, ruhák elnevezései, táncok megnevezése stb. (Klaudy 1997a) A reáliáknak nincs egységes definíciója, hiszen ahogy említettem, van, aki a nyelvközösségre jellemző kultúrtárgyakat tekinti reáliának, azonban van olyan is, aki megnyilvánulásokat is ide sorol. A definíciók között vannak szűkebb és tágabb meghatározások (Forgács 2004), így nem beszélhetünk egységes definícióról. Szűkebb értelemben a reáliák közé a nyelvközösségre jellemző tárgyakat, pl. ételek neveit, ruhák elnevezéseit sorolják (Klaudy 1997a), tágabb értelemben azonban ide sorolhatók a történelemmel vagy vallással kapcsolatos kifejezések is (Simigné Fenyő 2006). A csoportosításnál az alábbi tipológiát vettem alapul (Szergej Vlahov és Szider Florin in: Tellinger 2003):

1. táblázat: A reáliák csoportosítása

Földrajzi reáliák	**Néprajzi reáliák**	**Társadalmi-politikai reáliák**
Geográfiai képződmények	Mindennapi élet reáliái	Közigazgatás, államberendezkedés
Ember alkotta földrajzi objektumok	Munkatevékenység reáliái	Hatalmi szervek
Endémiák	Művészet és kultúra	Politikai élet
	Etnikai reáliák	Katonai reáliák
	Mértékegységek és pénzek	

A vizsgált korpuszban előforduló reáliákat a Vlahov-Florin-féle csoportosítás alapján azonosítottam, illetve ide soroltam minden olyan kifejezést, melyről úgy gondoltam, hogy ismeretlen lehet a célnyelvi olvasók számára.

3. A reáliák fordítása

A reáliák célnyelvbe való átültetése nagy kihívást jelent a fordítók számára (Dróth 2004), hiszen a kifejezés az egyik nyelvben ismert, míg egy másik nyelv számára ismeretlen. A reáliák fordítása egyfajta tükröt ad a fordítói munkáról (Tellinger 2003), milyen módon oldották meg a problémát, keletkeztek-e

veszteségek, és ha igen, sikerült-e azok kompenzálása. Elmondható, hogy annyi fordítás létezik, ahány fordító van, mert a fordító szubjektív döntést hoz azzal kapcsolatban, hogyan fordítja le a reáliát. (Dróth 2004) A fordítónak ismerni kell a célnyelv kultúráját is azon kívül, hogy birtokában van a megfelelő nyelvi ismereteknek (Simigné 2007), hiszen egyfajta kultúraközvetítő szerepet is betölt.

4. A reáliák fordításának módjai

Négy gyakori módja van a reáliák fordításának. Az egyik ilyen mód a **generalizálás**, melynek oka, hogy a nyelvek nem egyformán tagolják a valóságot. Az adott kifejezés részletesebben jelenik meg a forrásnyelvi szövegben, mint a célnyelviben. Általában akkor használják a **generalizálás**t, ha a reáliának nincs különösebb szerepe a műben, például: (Klaudy 1997b)

(2) […] a labdát meg a **levattát**! (Molnár [29])
(2a) […] the ball and **bat**! (Rittenberg 37)
(2b) […] den Ball und **die Schläger**! (Alkalay 36)

A *levatta* az ütő megnevezésére szolgál, melyet a méta (ütős labdajáték) játszásához használtak. Mindkét célnyelvi szövegben ugyanazt a megoldást alkalmazták a fordítók, a **jelentések generalizálás**ával *ütő*ként fordították le.

A **kihagyás** műveletét is akkor alkalmazzák, ha nincs számottevő szerepe a reáliának, a célnyelvi olvasó számára nem jelent semmit. Ennek oka az eltérő háttérismeret. Szintén az eltérő háttérismeret miatt alkalmazzák a **betoldás**t, azonban ebben az esetben megmagyarázzák a reáliát, kibővítik az olvasóközönség ismereteit. (Klaudy 1997b) Például:

(3) […] és kimentem vele a **Tisztviselőtelepig**, […] (Molnár 57)
(3a) I rode to **the end of the city** […] (Rittenberg 73)
(3b) […] und fuhr bis zur **Beamtenkolonie** […] (Alkalay 73)

A *Tisztveselőtelep* fordításakor mindkét célnyelvben más-más megoldáshoz folyamodtak a fordítók. Az angol célnyelvi szövegben Rittenberg **betoldás**t alkalmazva a *város vége* kifejezést használja, míg Alkalay **tükörfordítás**t alkalmazott.

A betoldáshoz hasonló, bár annál tágabb terminus az **explicitáció** művelete. Ilyenkor a szövegben burkoltan jelenlevő kifejezések világossá válnak, mely azonban nem mindig jár plusz elemek betoldásával. (Klaudy 1997b) A **teljes átalakítás** esetében látszólag semmilyen logikai kapcsolat nincs a két nyelvi megfelelő között, ennek oka az eltérő szokásokban és háttérismeretben rejlik. (Klaudy 1997b) Ezeken felül a fordítók alkalmazzák a **transzliteráció**, **tükörfordítás** és **analógiás fordítás** műveletét is.

5. A reáliák szerepe

A reáliák fordításakor figyelembe kell venni a reália műben betöltött szerepét is. Klaudy Kinga (1999) meghatározásban négy fő funkciója van a reáliának. Az egyik a **dramaturgiai szerep**, melynek célja, hogy jellemezze a szereplők társadalmi helyzetét:

(4) Csak **jertek** mindenütt utánam! (Molnár 34)
(4a) Just **follow** close behind me. (Rittenberg 45)
(4b) **Folgt** mir nur nach. (Alkalay 43)

Az író a tájnyelv használatával fejezi ki a szereplő társadalmi helyzetét, hovatartozását. Ez igencsak fontos, hiszen a szereplő mindvégig tájnyelven beszél a műben. A két fordító azonban figyelmen kívül hagyta a tájnyelvhasználatot, nem érzékeltették egyik fordításban sem, így veszteségessé vált a fordítás.

A **hangulatteremtő funkció** megteremti az úgy nevezett helyi koloritet. Ezt a funkciót leginkább akkor alkalmazzák, ha minél ismeretlenebb a forrásnyelvi reália a célnyelvi olvasó számára (Klaudy 1999):

(5) […] egy **zongora-verkli,** […] (Molnár 5)
(5a) […] a **hurdy-gurdy** […] (Rittenberg 7)
(5b) […] ein **Leierkasten** […] (Alkalay 5)

A zongora-verkli egy mechanikus hangszer, mely egyszerre több szólamot is játszik. A *hurdy-gurdy* jelentése tekerőlant, mely mechanizmusában a *zongora-verkli*hez hasonló hangszer. A fordító feltételezhetően nem ismerte a műben szereplő hangszert, így keresett egy hasonlót, mely ugyanazt a szerepet tölti be a célnyelvi szövegben, mint a *zongora-verkli* a forrásnyelvi szövegben. A német fordító **általánosít**otta a fordítást, *zenélő láda*ként fordította a kifejezést, ezzel közelebb vitte a fordítást a gyerekek nyelvezetéhez.

Az **ismeretterjesztő funkció**nak köszönhetően megismerhetjük a forrásnyelvi nyelvközösség életmódját, szokásait, használati tárgyait (Klaudy 1999):

(6) Előbb **métát** akartunk játszani […] (Molnár 13)
(6a) First we thought of playing **baseball** [...] (Rittenberg 18)
(6b) Wir wollten zuerst [...] **Schlagball** spielen, [...] (Alkalay 16)

A *méta* egy jellegzetes magyar labdajáték volt régen, melyet ütővel játszottak. Feltehetően mindkét fordító számára ismeretlen volt ez a játék. Az angol célnyelvi szövegben a fordító az angol nyelvjárási területen ismert és közkedvelt labdajátékhoz, a *baseball*-hoz hasonlítja a kifejezést (**analógiás fordítás**). A német fordító egyszerűen *ütős labdajáték*ként fordította le, mintegy körülírva a

kifejezést, a **betoldás** műveletét használva. Mindkét esetben elvesztette a reália ismeretterjesztő szerepét.

Végül de nem utolsó sorban a **kultúraközvetítő szerep** csökkenti a kommunikációs zavarokat a forrásnyelvi és a célnyelvi nyelvközösség között (Klaudy 1999):

(7) […] egy csendes kis **csárdást** táncolt, […] (Molnár 24)
(7a) […] he tripped a silent **csárdás**. (Rittenberg 32)
(7b) […] tanzte vor Freude darüber, […] (Alkalay 30)

Az angol fordító nem fordította le a *csárdás* kifejezést, hanem **transzliterál**ta, átvette az eredeti kifejezést az angol nyelvbe. Ezzel megőrizte a kifejezés a szerepét, jellegzetességét. Feltételezhetően, azért nem fordította le, mert az angol olvasók számára is ismert volt a *csárdás*. A német fordító ezzel szemben **kihagyta** a fordításból a tánctípust, pedig a német kultúra számára is ismert tánctípusról van szó, így veszteségessé vált a fordítás.

Megjegyzendő, hogy a szerepek általában együttesen jelentkeznek, és legfeljebb az fordulhat elő, hogy az egyik szerep dominánsabb.

6. Összegzés

Összességében elmondható, hogy az angol és a német fordító legtöbbször különböző megoldásokat alkalmazott egy adott reália fordításakor, mert másként gondolkodnak, mást tartanak szem előtt, illetve másra törekednek a fordítás során. Az angol fordító leginkább analógiás fordítást és betoldást alkalmazott, míg a német fordító gyakran választotta a tükörfordítás műveletét. A reáliák szerepe sok esetben figyelmen kívül maradt, veszteséges lett a fordítás, ill. a kompenzálás sem volt mindig sikeres. Az angol fordító többször igyekezett kompenzálni ezeket a veszteségeket és leküzdeni a kulturális akadályokat. Elmondható továbbá, hogy mindkét fordító leginkább betoldással és analógiás fordítással tudta egyértelműsíteni a forrásnyelvi műben szereplő reáliákat.

Irodalom

Dróth J. (szerk.). 2004. *Szaknyelv és szakfordítás: tanulmányok a Szent István Egyetem Alkalmazott Nyelvészeti Tanszékének kutatásaiból és kutatási témáiról*. Gödöllő: Szent István Egyetem Gazdasági- és Társadalomtudományi Kar.

Forgács E. 2004. Reáliák és fordításuk Garaczi László műveiben. *Fordítástudomány* 6. évf. 2. szám. 38–56 .

Klaudy K. 1997a. *Fordítás I. Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica Kiadó.

Klaudy K. 1997b. *Fordítás II. Bevezetés a fordítás gyakorlatába angol/német/orosz fordítástechnikai példatárral*. Budapest: Scholastica Kiadó.

Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica Kiadó.

Simigné Fenyő S. 2006. *A fordítás mint közvetítés*. Miskolc: Stúdium Rendezvények és Nyelvtanfolyamok.

Simigné Fenyő S. 2007. *A fordítás mint nyelvi, kulturális és politikai közvetítés*. Miskolc: A Miskolci Egyetem Habilitációs Füzetei Társadalomtudományi Habilitációs Tanács.

Tellinger, D. 2003. A reáliák fordítása a fordító kulturális kompetenciája szemszögéből. *Fordítástudomány* 5. évf. 2. szám 58–70 .

Valló, Zs. 2000. A fordítás pragmatikai dimenziói és a kulturális reáliák. *Fordítástudomány.* 2. évf. 1. szám 34–49 .

Forrás

Molnár F. 1994. *The Paul Street Boys*. ford.: Rittenberg, Louis. 2. bőv. kiad. Budapest: Corvina Kiadó.

Molnár F. 1999. *A Pál utcai fiúk*. 35. kiad. Budapest: Móra Könyvkiadó. © 1996.

Molnár F. 2002. *Die Jungen der Paulstrasse*. ford.: Alkalay, Edmund. Budapest: Corvina Kiadó.

A metaforák és a fordítói szabadság

Eliisa Pitkäsalo

„Egy kép többet mond ezer szónál" – az ismert közmondás jól kifejezi a kép és a szó között lévő mély kapcsolatot, legyen az akár írott, akár hangzó szöveg. A kép segítségével rövidebb idő alatt több információhoz juthatunk, mint a szavakkal valaha is. Ez a gondolat megérdemli, hogy részletesebben is kifejtsük. Az írott szöveg – műfajától függetlenül – mindig nagy számú nyelvi képet tartalmaz. Ez a jelenség a nyelv természetéből fakad, mint ahogy azt George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent *Metafors we live by* című művükben kifejtették a kognitív metaforaelmélet címszó alatt. A kognitív metaforaelmélet szerint a metafora univerzális módon épül be a gondolkodás szerkezetébe és ebből eredendően a nyelv szerkezetébe is (Lakoff és Johnson 1980).

A nyelvi képek használatát a szépirodalomi művek jellegzetességének szokás tartani, pedig a metaforák – akár élő, akár rögzített jelentésű formájukban – különféle nem irodalmi (pl. publicisztikai, szakmai-tudományos) szövegekben is megtalálhatók. Tanulmányomban a különböző szövegtípusokban előforduló nyelvi képek transzportálási lehetőségeit tárgyalom, figyelmet fordítva arra, hogy a szövegtípus milyen módon szabja meg azokat a határokat, amelyeken belül a fordító viszonylagosan szabadon választhat különböző fordítási stratégiák közt a metaforák transzportálásakor.

Szövegtípus

Az elemzés alapjául Katharina Reiss (1971) funkcionális megközelítésű fordításelméleti modellje szolgál, amely szövegtípusokra épül. Reiss a szövegeket tartalom-, forma- és felhívásközpontú, ill. audio-mediális szövegekre (a terminusok magyarul, lásd Klaudy 1999: 56) osztja fel, és megvizsgálja, hogy az egyes típusokban, melyek a központi feladatok. A formaközpontú szövegekre példaként különböző szépirodalmi műveket sorol fel. Modellje szerint a vers is a formaközpontú szövegekhez tartozik. Ezzel nem teljes mértékben értek egyet. Véleményem szerint a szépirodalom fordítása során nem *elsődlegesen* a szöveg formájára kellene összpontosítani, hanem sok más nézőpontot is figyelembe véve egyfajta kompromisszumot kellene kötni a forrásnyelvi szöveggel.

Erre a kérdésre Reiss fordításelméletének mélyebb vizsgálata kínál megoldást. Későbbi tanulmányukban Katharina Reiss és Hans J. Vermeer (1986) a szövegek típus szerinti felosztását tárgyalják, és azt a következtetést vonják le, hogy bizonyos műfajok (pl. regény) fordításakor inkább a szövegtipológiai kérdésekre kell figyelni, és nem csupán a szöveg műfaj szerinti felosztására (Reiss és Vermeer 1986: 104).

Reiss és Vermeer szövegtipológiai modellje szerint a szövegek lehetnek informatív, expresszív, illetve operatív jellegűek. Informatív szövegekhez olyan szövegfajták tartoznak, amelyek feladata tartalmukra nézve elsődlegesen az információ-közlés. Ilyen szövegek közé tartoznak például a használati utasítások, a hírek és az üzleti levelezés különböző formái. Az expresszív szövegtípushoz tartozó szövegek írója esztétikai szempontok alapján dolgozza fel a szövegét (ezek gyakran szépirodalmi szövegek), míg az operatív szövegtípusnak az a célja, hogy a befogadót meggyőzze valamiről, vagy akár rá is kényszerítse az olvasóra az akaratát. (Reiss és Vermeer 1986: 115–116). Operatív szövegtípus alkotására Reiss különböző meggyőzési stratégiákat sorol fel, mivel ilyen jellegű, a befogadó befolyásolására törekvő szövegek célja nem érhető el csupán az informatív vagy az expresszív szövegtípusra jellemző eszközökkel (ld. Reiss 1976).

A szövegek nem mindig egyértelműen csak az egyik típushoz tartoznak, ugyanúgy, ahogy a műfajok határai sem tiszták. A szövegtípusok összemosódására kiváló példa Risto Isomäki finn író 2005-ben megjelent regénye, a *Sarasvatin hiekkaa*, amelynek magyar fordítása 2010-ben készült el *Elsodort világok* címen (a fordítási projektről ld. Pitkäsalo 2011). Isomäki sci-fi-regények közé is besorolható műve a fordítócsoportot komplex kérdés elé állította: milyen követelményeket támaszt a műfaji konvenció és a szöveg tipológiai besorolása a fordítóval szemben?

A regény fordításakor a különböző tudományterületekhez tartozó terminusok (pl. technikai, állattani, növénytani, földtani stb.) transzportálásában hű fordításra került sor. Ez a megoldás a sci-fi jellegével magyarázható, mivel a tudományos sci-fi egyik komponense a *science*, a tudomány. Ez csak látszólag ütközik össze a fordítástudomány jelenleg domináns elméleteivel, amelyek szerint a fordítás célja nem a szavak és a mondatok, hanem a tartalmak transzportálása (ld. pl. Vehmas-Lehto 2008: 18–22). A nagyobb egységek átültetését viszont tulajdonképpen a sci-fi másik komponensének, a *fiction*, a fikció feladatának tarthatjuk, attól függetlenül, hogy sok esetben a tudományos szöveg fordítójának legalább ugyanannyira mélyen – ha nem mélyebben – kell értelmeznie a szöveg gondolatmenetét, értenie például a terminusok mögött rejlő tartalmakat, mint a szépirodalom fordítójának. Nagyvonalakban, a fordító a fordítási folyamat alatt a sci-fi-szöveget két szekcióba osztja, tudományos és fiktív részre, és a tudományos rész adatait – ezek valószerűségétől függetlenül – pontos információként kezeli és a lehető legegzaktabb megfelelőit keresi a szövegben felbukkanó technikai terminusoknak. A fiktív rész fordításakor pedig szabadabban viszonyulhat a fordító például azokhoz a kérdésekhez, amelyek a szöveg képi világának a transzportálásával kapcsolatosan kerülnek fel.

Ily módon Risto Isomäki sci-fi-regénye szövegtipológia szerint besorolva nemcsak *expresszív*, hanem *informatív* címszó alá is kerül. A regény azon kívül, hogy tudományos terminusokkal és szövegrészletekkel zsúfolt, *operatív* jellegű is, mivel a regény tartalmára nézve egyfajta pamflet is: az író aktívan részt vesz a környezetvédelmi munkában, így ezzel a regénnyel is befolyásolni kíván: nemcsak az olvasók véleményét a környezetvédelem fontosságáról, hanem a mai politikai vezetők környezetvédelemhez kapcsolódó döntéseit is.

A nyelvi képek

Az összes szövegfajtában – a nyelv metaforikus jellegétől adódóan – találkozunk kifejezésekkel, amelyek különböző nyelvi képekből erednek. Feltevésem szerint a nyelv metaforikus jellege a fő oka annak, hogy az adott nyelv lexikája folyamatosan változik és megújul. Ily módon a lexikát poliszemikusság, sokértelműség jellemzi. Tiina Onikki-Rautajääskö (2008) tanulmányában a finn nyelv metaforikus rétegeit vizsgálja, és számos példa segítségével a nyelv fejlődésének egyik lényeges okát mutatja meg: a kultúra változásai, az új metaforák és metaforikus kifejezések hatnak a nyelvre mind a lexika, mind a struktúra szintjén. Onikki-Rautajääskö lexikai szinten megvizsgálva a rétegeket, néhány számítástechnikában használt idiómát említ: ilyen például maga a *háló*, a *szobák* és az *ösvény* (Onikki-Rautajääskö 2008: 5).

A számítástechnikában használt *ösvény* hasonlóképpen metaforikus, mint a már klisévé vált példa, AZ ÉLET EGY ÚT fogalmi metafora, amely átszövi a mindennapi nyelvhasználatunkat. Amikor *tévutakról* beszélünk, amelyekre az ember az élete során tévedhet, *akadályokról*, amelyeken át kell mennie, illetve arról, hogyan talált valaki életének új *irányt*, a kifejezés hátterében mindig megtalálható AZ ÉLET EGY ÚT fogalmi metafora.

AZ ÉLET EGY ÚT fogalmi metaforával összeköthető egy globális felmelegedéssel kapcsolatos kifejezés, a *szénlábnyom*, illetve az *ökológiai lábnyom.* Az utunk során különböző nyomokat – így lábnyomokat is – hagyunk magunk után. Ez a metaforikus idióma nem csak AZ ÉLET EGY ÚT fogalmi metafora elterjedése miatt érthető, hanem azért is, mert a kép (image) az emberi testtel kapcsolatos. Maria Kela (2007) a testrészekkel kapcsolatos metaforákat vizsgálja a bibliafordításokban, és azt a következtetést vonja le, hogy ha az adott kép valamelyik testrésszel kapcsolatos, ez univerzálisan érthető. Ezt a feltevést antropomorfikus modellnek nevezi. A modell szerint, minél szorosabban kapcsolódik a kép az emberi testhez, annál univerzálisabban érthető, és fordítva, minél távolabbi a kapcsolat a kép és a test között, annál több kultúra-specifikus információ szükséges, hogy a kép érthetővé váljon a célnyelvű kontextusban (Kela 2007: 141).

Az életet nemcsak úthoz hasonlítjuk, az élet szakaszait gyakran az évszakokkal kötjük össze. Ezt a metaforát nagyon szívesen használják a költők, például Berzsenyi Dániel *A közelítő tél* című versében, amely az ősz-kép segítségével arról ír, hogy élete a vége felé tart. Maga az „ősz" szó is kétfelé mutat a magyar nyelvben: az évszakra és a színre, amely általában az idősebb emberek hajára jellemző. Ez jó példa arra, milyen módon van berögzülve a metafora lexikai szinten a nyelv szerkezetébe.

Fordítói szabadság

Hol rejlik a fordítói szabadság határa? Susan Bassnett szerint főként a szépirodalom fordításakor tartozik a fordító feladatához, hogy a tartalom és a forma között kompromisszumokat kell kötnie. A fordítás minden esetben a fordító értelmezése a forrásnyelvű szövegről: a fordító egyaránt olvasó is, de a fordítási folyamat alatt az általános olvasónál mélyebbre kell merülnie a forrásszöveg világába, majd a forrásnyelvű szöveget átkódolnia a célnyelvre (Bassnett 1995: 100). A szépirodalmi (expresszív) szöveg fordítója viszonylag szabadon választhat a különböző fordítási stratégiák (átváltási műveletek) közül, különféle lexikai, grammatikai, stilisztikai és pragmatikai műveleteket alkalmazhat. Ezek lehetnek kötelező vagy fakultatív jellegűek, automatikusak vagy nem automatikusak (Klaudy 1999: 147).

A fordítónak több lehetősége van a metaforák esetében is. Ha a metafora létezik a célnyelven is, és mint olyan, érthető a célnyelvű szöveg olvasója részére, a metaforát egyszerűen meg kell őrizni. Viszont, ha a metafora nem ismert a célnyelvű olvasónak, a fordítónak három lehetősége van: átviheti a célnyelvű környezetben ismeretlen metaforát a célszövegre, és ily módon, idegenítő stratégiát használva emlékeztetheti az olvasót a szöveg idegen eredetére. Ezen kívül a fordító használhat honosító stratégiát is: az idegen metafora helyére tartalmilag megfelelő célnyelvű metaforát kereshet. A harmadik lehetőség elsősorban a nem-irodalmi, a szakmai szövegek fordításakor gyakori, de a szépirodalmi szövegek esetében is előfordul, amikor a fordító nem a metaforát viszi át, hanem a metafora tartalmát magyarázza. A szakmai szövegek fordítása során – a szöveg informatív jellegének köszönhetően – a célnyelvű szövegnek minél pontosabbnak kell lennie, és minél egyértelműbb tartalmakat kell közvetítenie a befogadó számára.

Vegyük példának a *mindennapi kenyér* kifejezést. A *kenyér* konkrét jelentésén kívül, sok metaforikus jelentést hordoz magában (Benjamin 2007: 44). Az egyik a *mindennapi kenyér* szópár segítségével vizsgálható. A szópár legalább kétféleképpen értendő. Megtaláljuk benne a metonímia egyik típusát, a *pars pro toto* (egy része az egésznek)-jelentést. Esetünkben a *kenyér* konkrét jelentésére utal, ilyenkor a jelentése *élelem*. Ezenkívül megtaláljuk benne a kenyér bővebb

metaforikus jelentését is, ami szerint a Miatyánk-imában nemcsak mindennapi élelmet, hanem mindennapi megélhetést, boldogulást kérnek a keresztények. Amikor ezt a metaforikus jelentést fordítjuk le például olyan kultúrakörnyezetben élőknek, ahol a kenyér nem a mindennapi étkezés része vagy nem annyira fontos eleme, azzal a kérdéssel állunk szemben, melyik fordítási stratégiát használhatjuk – és ezt mennyire szabadon tehetjük – ennek a metaforikus jelentésnek a transzportálásakor.

A fentebb bemutatott funkcionális fordítási modell szerint a befogadó nézőpontjából kiindulva a fordítónak legelőször el kell döntenie, a kifejezés melyik oldalára helyezze a hangsúlyt. Itt azonkívül, hogy a döntés a forrásszöveg és a forráskultúra mély ismeretét igényli, a szöveg funkciójának és ily módon a típusának a megvizsgálására is sor kerül. Ha például keresztény-vallásos vagy más expresszív szövegről van szó, maradhat a metafora vagy az idióma olyan formában, amelyben ez le van fordítva a célnyelvű bibliában – mármint, ha a biblia le van fordítva a szóban forgó nyelvre. Ha nincs használatban a bibliafordítás, kultúrafüggő, melyik szemantikai elemmel fejezhető ki a metaforikus kifejezés, amely a mindennapi élelmet, illetve megélhetést jelenti. Ha viszont a fordítandó szöveg elsődlegesen informatív vagy akár operatív jellegű, nem kell feltétlenül keresnünk a helyettesítő idiómát, hanem csak ennek tartalmát kell transzportálni a célnyelvre, ily módon megőrizve a szövegfajta egyértelműségének követelményét. Ilyen egyszerűsítő stratégia például az EU-beszédek fordításakor kívánatos, főleg, ha a szöveg fordítása közvetítő nyelve(ke)n keresztül folyik. A metaforikus kifejezések könnyen veszíthetnek az erejükből, az érthetőségükből, ha például az egyik fordító rosszul értelmezi azt. Taina Pitkänen (2011) az Európai Parlamentben tartott beszédek fordításait vizsgálja meg a cikkében, és arra a következményre jut, hogy a beszédek sokat veszítenek az eredeti színességükből, amikor fordított (írott) formában jelennek meg. Ilyen jellegű egyszerűsítés jellemző a fordítási célnyelvű szövegeknek, amelyet több fordításkutató is alátámaszt (ld. pl. Toury 1995, Chesterman 1997).

A metaforák fordításakor a fordítónak több szempontot kell vennie figyelembe. Azon kívül, hogy számol a szöveg műfaji konvencióival és a szövegtipológiai jellegzetességeivel, tekintettel kell lennie a metafora fordíthatóságával (ill. fordíthatatlanságával) kapcsolatos nyelvi és kulturális tényezőkre is; az általuk szabott határokon belül hozhat döntéseket. Ily módon a fordító szabadsága közel sem határtalan, de éppen e határok felfedezése , és a belőlük fakadó problémák megoldása okozza a legtöbb örömet a fordító munkájában.

Irodalom

Bassnett, S. 1995. *Teoksesta toiseen*. (*Translation Studies*. Routledge 1991.) Oittinen, R. (ed.) Translated by Helander, K. *et al*. Tampere: Vastapaino.

Benjamin, W. 2007. Kääntäjän tehtävä. (Ered. Die Aufgabe des Übersetzers, 1923.) In: T. Kilpeläinen (ed.) *Kääntökirja. Kirjoituksia kääntämisen filosofiasta*. Translated by Lehto, L. Tampere: Eurooppalaisen filosofian seurary. 39–52.

Chesterman, A. 1997. *Memes of Translation. The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.

Kela, M. 2007. *Jumalan kasvot suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Klaudy K. 1999. *Bevezetés a fordítás elméletébe*. Budapest: Scholastica.

Lakoff¸ G. & Johnson, M. 1980.*Metafors we live by.* Chicago: University of Chicago Press.

Onikki-Rantajääskö, T. 2008. Kielikuvia kaikkialla. In: Onikki-Rautajääskö, T. & Siiroinen, M. (eds) *Kieltä kohti*. Helsinki: Otava.

Pitkänen, T. 2011. "Onko suomen kielen ymmärtämisemme vajaantunut?" *U*-johdosten käyttö alkuperäissuomessa ja käännössuomessa. In: Hekkanen, R, Penttilä, E. & Siponkoski, N. (eds.) *MikaEL - Kääntämisen ja tulkkauksen tutkimuksen symposiumin verkkojulkaisu* Vol. 5 (megjelenés alatt)

Pitkäsalo, E. 2011. Translating the Eco-political Program of *Sarasvatin hiekkaa* by Risto Isomäki. In: Carayol, M. (ed.) *Le fantastique et la science-fiction en Finlande et en Estonie*. Paris: L'Harmattan. (megjelenés alatt)

Reiss, K. 1971. *Möglichkeiten und Grenzen der Übersetzungskritik.* München: Max Hueber Verlag.

Reiss, K. 1976. *Texttyp und Übersetzungsmethode. Der operative Text*. Monographien Literatur + Sprache + Didaktik 11. Heidelberg.

Reiss, K. & Vermeer, H. J. 1986. *Mitä kääntäminen on. Teoriaa ja käytäntöä*. (Ered. *Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1984.) Translated by. P. Roinila. Helsinki: Gaudeamus.

Toury, G. 1995. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam: John Benjamins.

Vehmas-Lehto, I. 2008. Onko käännöstutkimuksessa särmää? In: Helin. I. & Yli-Jokipii, H. (eds) *Kohteena käännös. Uusia näkökulmia kääntämisen ja tulkkauksen tutkimiseen ja opiskelemiseen.* Publications of the Department of Translation Studies IV. Helsinki: Käännöstieteen laitos, Helsingin yliopisto. 13–42.

Fordítói műveletek a kompetencia függvényében

Robin Edina és Makkos Anikó

1. Explicitáció és implicitáció

Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézisét az elmúlt két évtized során számos tanulmányban megvizsgálták, és a fordítástudományban az explicitációs műveleteket ma már a fordított szövegekre jellemző univerzáléként tartják számon. Klaudy (2001) aszimmetria hipotézise további bizonyítékot szolgáltatott az explicitáció univerzális jellegére nézve, és felhívta a figyelmet az explicitáció mellett annak ellentéte, az implicitáció vizsgálatára is. A tanulmányok azonban többnyire pusztán a szövegek jellemzőire, gyakorisági vizsgálatokra korlátozódnak, és kevés vizsgálat törekszik az explicitációt és implicitációt befolyásoló tényezők feltárásra (Toury 2004). Kutatásunk célja ezért az volt, hogy Blum-Kulka (1986) explicitációs, illetve Klaudy (2001) aszimmetria hipotézisét a fordítók kompetenciájának függvényében vizsgáljuk.

1.1 Az explicitáció és implicitáció definíciója

Az explicitáció és implicitáció fogalmát Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) vezette be a fordításelméletbe. Általános fordítási műveletek eredménye nyomán jelentkező stilisztikai technikaként jellemezték az explicitációt és az implicitációt, amely a mondat szintjén jelentkezik, és a célnyelv normáit követi. Meghatározásukban az explicitáció olyan művelet, amelynek során a fordító explicit módon fejez ki valamit a célnyelven, ami a forrásnyelven implicit maradt, mivel az információ a forrásnyelvi kontextusból, illetve az adott szituációból kikövetkeztethető. Az explicitáció mellett a fordítási technikák között felsorolták annak ellentétét, az implicitációt is, amelyet akkor alkalmaz a fordító, amikor „…valamit, ami explicit volt a forrásnyelvben implicitté teszünk a célnyelvben, számítva arra, hogy a szituáció vagy kontextus közvetíti a jelentést" (1995: 344). A későbbi empirikus kutatások igyekeztek több fényt vetni az explicitációs műveletek sajátosságaira, és kiszélesítették az explicitáció és implicitáció jelenségének értelmezési tartományát.

1.2 Az explicitáció és az implicitáció tipológiája

Klaudy (1999) az explicitáció fajtáinak meghatározásakor kiterjesztette Vinay és Darbelnet ([1958] 1995) eredeti értelmezését, és nem csupán tudatos döntéseken alapuló fordítói technikaként értelmezte az explicitációt, hanem számolt a fordításban részt vevő nyelvpárok közötti rendszerbeli különbségekkel is, amelyek az explicitációt kötelező és automatikus műveletté teszik. Ennek megfelelően megkülönböztet nyelvspecifikus és nem nyelvspecifikus jelenségeket, és tipológiájában a műveletek alábbi négy fő kategóriáját azonosítja (Klaudy 1999: 9):

• **Kötelező**: olyan művelet, amelyre a nyelvek morfológiai, szintaktikai és szemantikai rendszerének különbségei miatt van szükség. A fordító a művelet elvégzése nélkül nem kapna helyes célnyelvi szöveget.

• **Fakultatív**: nyelvhasználati különbségekkel, nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenség. A fordítónak van választási lehetősége, hogy végrehajtja-e a műveletet, amely nélkül a szöveg egésze nem felelne meg a célnyelv elvárásainak.

• **Pragmatikai**: ezzel a művelettel a fordító a forrásnyelvi és célnyelvi olvasók kulturális háttérismerete közötti különbségeket hidalja át.

• **Fordításspecifikus**: sem nyelvi, sem nyelven kívüli okokkal nem magyarázható művelet, a fordító a kontextusból merítve törekszik az egyértelműsítésre.

Nyelvspecifikus műveletek közé tartoznak a kötelező és fakultatív, azaz nyelvi elvárásokkal magyarázható jelenségek, míg a pragmatikai és fordításspecifikus műveleteket a fordító azért végzi, hogy világossá, egyértelművé, feldolgozhatóbbá tegye a célnyelvi szöveget az olvasó számára. A fenti kategóriákat Klaudy (1999) az explicitációs műveletek felosztására alkalmazza, de ugyanezen kategóriákba sorolhatók a fordító által végzett, implicitációval járó műveletek is. Klaudy az explicitációt és az implicitációt átfogó „szuperkategóriáknak" (2004: 72) nevezi, amelyek szinte az összes átváltási műveletet magukban foglalják. Az explicitáció alá tartozó fordítói műveletek közé tartozik a lexikai konkretizálás, felbontás és betoldás, valamint a grammatikai konkretizálás, felbontás és betoldás. Implicitációval jár együtt a lexikai általánosítás, összevonás és kihagyás, illetve a grammatikai generalizálás, lesüllyesztés és kihagyás. Mindezek besorolhatók az explicitáció és implicitáció négy fő kategóriájának egyikébe (Klaudy 1999).

1.3 Az explicitációs és aszimmetria hipotézis

Blum-Kulka (1986) végzett elsőként szisztematikus kutatásokat az explicitáció vizsgálatára, amelynek során a kohéziós eszközök és a koherencia eltolódásait, vagyis már az explicitáció szövegszintű megjelenését tanulmányozta fordított szövegeken. Kutatási eredményei alapján fogalmazta meg explicitációs hipotézisét, miszerint „a FNY-i szövegről a CNY-i szövegre való áttérés folyamatában megfigyelhető a kohézív explicitség növekedése, függetlenül a két nyelv rendszerbeli és szövegépítési különbségeitől" (1986: 19). Ezzel a megállapítással Blum-Kulka megvetette az alapját annak az elméletnek, miszerint az explicitáció univerzális, minden fordításra jellemző sajátosság.

Klaudy az explicitációval, illetve implicitációval járó műveletek vizsgálatakor arra a következtetésre jutott, hogy a kötelező jellegű explicitáció az esetek többségében szimmetrikus, vagyis az explicitációval a másik nyelvi irányban implicitáció áll szemben. Ezeket a műveleteket nevezi kétirányú, vagy reciprok műveleteknek (2001: 377). A fakultatív explicitációs, azaz egyirányú műveletek esetén viszont gyakoribb az aszimmetria (1999: 14). Blum-Kulka explicitációs hipotézisét Klaudy ezért az aszimmetria hipotézissel egészítette ki:

(…) az explicitáció és az implicitáció a fordításban nem szimmetrikus műveletek, mivel a fordítók, ha van választási lehetőségük, előnyben részesítik az explicitációval járó műveleteket az implicitációval járó műveletekkel szemben, és gyakran elmulasztják az implicitációt, ott ahol erre lehetőség nyílna (2004: 74).

Klaudy szerint, ha az empirikus kutatások az implicitáció vizsgálatával igazolnák az aszimmetria hipotézist, azzal Blum-Kulka eredeti hipotézise is igazolást nyerne. Erre a célra különösképpen alkalmasak azok a kutatások, amelyek a visszafordítás kísérleti módszerét alkalmazzák. Klaudy (1996) is végzett ilyen kísérletet, amelynek során egy magyar nyelvű beszéd angol fordítását fordíttatta vissza hat szakfordító hallgatóval magyar nyelvre, és azt vizsgálta, hogy az angol nyelvű fordítás betoldásai megőrződnek-e a visszafordításban. Az eredmények azt mutatták, hogy a kötelező explicitáció természetes módon eltűnik a visszafordításban, a fakultatív és fordításspecifikus explicitáció azonban nem. Klaudy megállapítja, hogy a tömör fogalmazás olyan készség, amely a kezdő fordítókat még nem jellemzi, a gyakorlatlan fordító ugyanis túlságosan fél az információveszteségtől (1996: 110).

Habár egyre több tanulmány születik Blum-Kulka fent idézett megállapításainak igazolására, többen megkérdőjelezik az explicitáció univerzális jellegét a fordításban (Toury 2004, Heltai 2005, Baumgartner et al. 2008, Becher 2010). Toury (2004) amellett érvel, hogy univerzálék helyett törvényszerűségek után kell kutatnunk, hiszen az univerzálékat egyetlen ellenpélda is kétségessé teszi, a törvényszerűségeket azonban az ellenpéldák is erősítik. Englund Dimitrova (2005) fontos megállapítást tesz az explicitáció meghatározásával és feltételezett univerzális természetével kapcsolatban: „amennyiben az explicitáció univerzális jelenség a fordításban, ezt kizárólag úgy kell érteni, hogy csupán *az explicitáció lehetősége* univerzális, és nem úgy, hogy szükségszerűen mindig meg is történik" (2005: 40). A fordítókat a műveletek végrehajtása közben számos körülmény és tényező befolyásolja, amelyek közé tartozhat a fordító szakmai kompetenciája, a nyelvek rendszerbeli különbségei, illetve maga a fordítandó szöveg is. Toury (2004) ezért azon releváns változóknak a feltárását szorgalmazza, amelyek vizsgálatával közelebb jutunk a fordítási folyamat megértéséhez.

2. A kutatás bemutatása

Kutatásunk célja elsősorban az volt, hogy Blum-Kulka (1986) és Klaudy (2001) hipotézisét a fordítói kompetencia függvényében vizsgáljuk. Az elemzések során arra a kérdésre kerestük a választ, hogy van-e kapcsolat a fordítók tapasztalata és a fordításaikban kimutatható explicitációs és implicitációs eltolódások között a műveletek mennyiségét, típusát és eloszlását tekintve. Feltételeztük, hogy az explicitáció és implicitáció gyakorisága a fordításokban

összefügg a fordítók kompetenciájával. Hipotézisként merült fel továbbá az is, hogy a fordítók kompetenciájuktól függően hajtják végre a különböző kategóriákba sorolható explicitációs és implicitációs műveleteket, és a kompetencia befolyása a nyelvi iránytól függetlenül érvényesül.

Annak érdekében, hogy a fordítói kompetencia hatását a fordítói műveletekre a nyelvi irány befolyásától függetlenül is megvizsgálhassuk, kutatássorozatunkat négy fázisban végeztük: 1) fordítás magyarról angol nyelvre; 2) fordítás magyarról angol nyelvre; 3) magyar nyelvű fordított szöveg visszafordítása angolra; 4) angol nyelvű fordított szöveg visszafordítása magyarra. A vizsgálathoz az angol középfokú állami nyelvvizsgára előkészítő, fordítási feladatokat tartalmazó tankönyv fordítási feladatai közül választottunk fordítandó szövegeket, a visszafordításokhoz a javítókulcsban mellékelt mintafordításokat használtuk fel. (Fodorné Sárközi és Sárosdy 2002). A fordítandó szövegek terjedelme minden esetben 250 szövegszó körül mozgott.

A fordításokat felsőfokú nyelvvizsgára készülő vagy azzal már rendelkező nyelvtanulókkal, fordító- és tolmácsképzésben tanulmányaikat folytató egyetemi hallgatókkal, valamint hivatásos fordítókkal végeztettük. Mindannyian magyar anyanyelvűek voltak. Vizsgálatunk résztvevőire jól alkalmazható Neubert (1992) kompetencia-meghatározása. Neubert kategorizálása szerint legalább háromféle alkompetencia alkotja a fordítói készséget: a nyelvi, téma- és átviteli kompetencia. Ez utóbbiról állapítja meg, hogy azzal kizárólag a hivatásos fordító rendelkezik, és szerinte ez a domináns kompetencia a három közül. A vizsgálati személyek a fordítási feladat megoldásához elengedhetetlenül szükséges nyelvi kompetenciával mindannyian rendelkeztek, még a nyelvtanulók is. A szövegek témája, és ebből adódóan lexikája sem okozhatott gondot a résztvevők számára. A nyelvtanulók életkora és iskolázottsága is garantálta, hogy átlagos általános műveltséggel rendelkezzenek. A vizsgálat résztvevői között a fentebb megnevezett alkompetenciák szempontjából tehát csak egy kompetencia esetében volt lényeges különbség, mégpedig a Neubert által legfontosabbnak tartott átviteli kompetencia tekintetében.

Az elemzések első lépésében összevetettük az eredeti szövegek, a fordítások, illetve visszafordítások szavainak számát abból a célból, hogy megvizsgáljuk, következtethetünk-e a fordításokban előforduló explicitáció és implicitáció mértékére a szövegek hosszából. Gyakori megnyilvánulása ugyanis az explicitációnak a fordított szövegek terjedelmének növekedése (Klaudy 1999). Második lépésben kontrasztív szövegelemzéssel azonosítottuk az eltolódásokat a fordítás és az eredeti szöveg között Klaudy (1997) műveleti felosztását követve, majd az explicitációs és implicitációs jelenségeket a fenti négy fő kategóriába soroltuk. Harmadik lépésben a műveleteket csoportonként összevetettük, hogy megállapíthassuk az esetlegesen kirajzolódó tendenciákat. Kutatásunk lezáró lépéseként végül összevetettük az egyes fázisok eredményeit, hogy levonhassuk következtetéseinket, amelyek további hipotézisek alapját képezhetik.

3. A kutatás eredményei

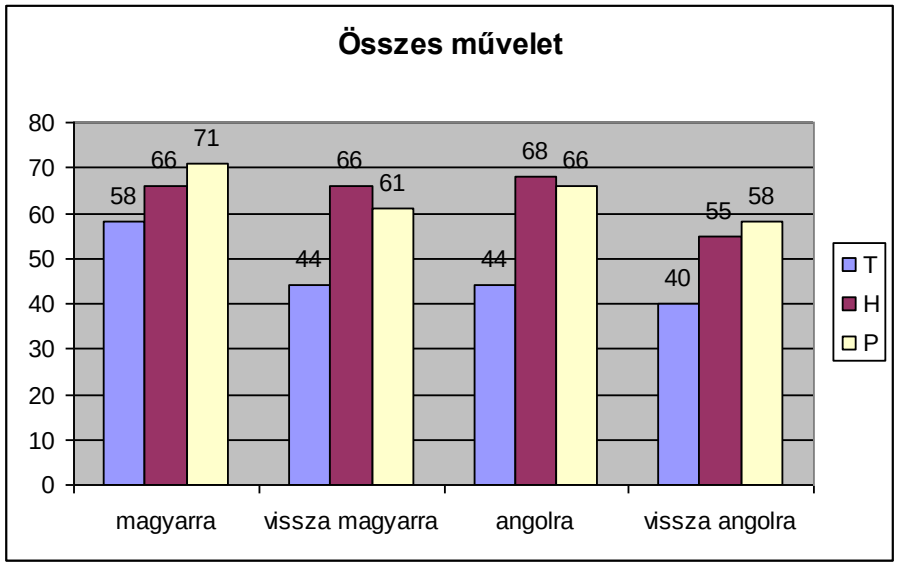
Kutatásunk eredményeit az alábbiakban külön alpontokban mutatjuk be, a legfontosabb konklúziókat az ábrák és táblázatok adatai szemléltetik, foglalják össze.

3.1. Összes művelet

Elsődlegesen megállapíthatjuk, hogy mind a négy fordításban szerepelt explicitáció és implicitáció egyaránt. A műveletek összesített számadatait a kutatás négy fázisában az 1. ábra oszlopai mutatják. Az ábra adataiból kiderül, hogy a legtöbb átváltási műveletet az angol–magyar fordítás során végezték a vizsgálat résztvevői. Ebben az esetben a nyelvtanulók műveleteinek száma kimagaslóan nagy, összehasonlítva a többi fordítási feladatban előforduló explicitáció és implicitáció együttes mennyiségével. Ennél a fordítási feladatnál a legnagyobb a hivatásos fordítók által elvégzett összes művelet száma is.

Megállapíthatjuk továbbá, hogy a visszafordítások során mindegyik csoport kevesebb műveletet hajtott végre, mint az elsődleges fordítások során – itt a fordító szakos hallgatók eredménye tér el annyiban, hogy ők a magyarra történő visszafordításkor is ugyanolyan magas műveleti számmal dolgoztak. Végezetül láthatjuk, hogy a tanulók mindegyik fordítás esetében jelentősen kevesebb műveletet hajtottak végre, mint a két másik vizsgálati csoport tagjai, jobban ragaszkodtak – tapadtak – a forrásnyelvi szöveghez. Ebben egyértelműen megmutatkozik a fordítói kompetencia hiánya.

1.ábra: Összes átváltási művelet – explicitáció és implicitáció – a fordításokban

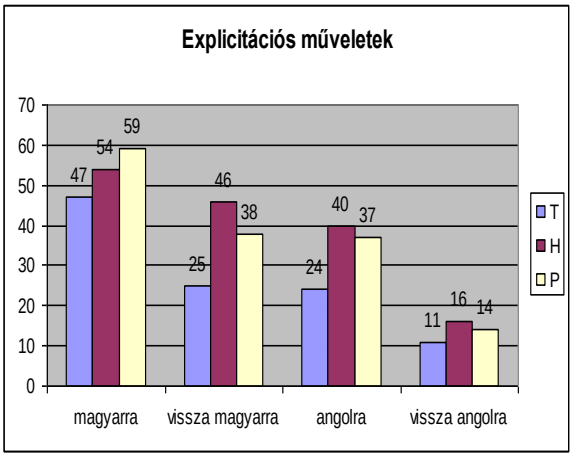
3.2. Az explicitáció és implicitáció számadatainak összehasonlítása

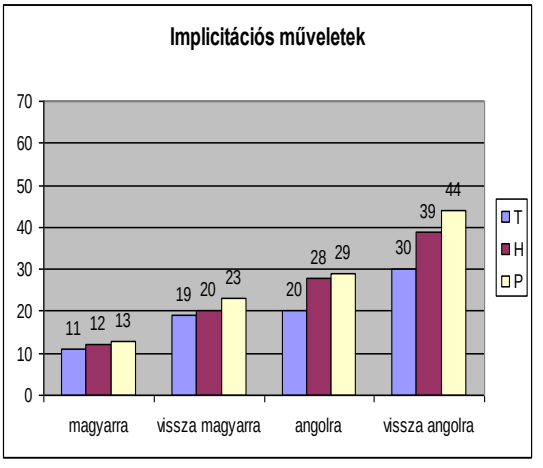
A kutatás négy fordítási feladatában az explicitációs és implicitációs műveletek egymáshoz viszonyított számadatait a 2. ábra szemlélteti. Az oszlopok adataiból kitűnik, hogy az explicitációval járó műveletek száma az összes csoport esetében meghaladja az implicitációval járó műveletek számát, mindkét nyelvi irányban. Ezzel a jelenséggel igazolódni látszik Blum-Kulka (1986) explicitációs hipotézise.

Ez alól egyedüli kivétel a magyar–angol visszafordítás. Ennek egyértelműen megállapítható oka, hogy a fordítás alapjául szolgáló szöveg már eleve nagyon kifejtett volt (79 explicitációs és 25 implicitációs eltolódást azonosítottunk benne). Jelentős kifejtettségre utal az is, hogy a forrásnyelvi szövegként használt, már fordítás eredményeképpen született magyar szöveg szószáma jelentősen több volt, mint az eredeti angol nyelvű szövegé (246→291). Vagyis az első fordítás készítője (angolról magyarra) rendkívül redundáns szöveget hozott létre, ami feltehetőleg alapvetően befolyásolta a visszafordítás során alkalmazott fordítói eljárásokat: a vizsgálat résztvevői a szöveg redundanciája miatt az implicitációs műveleteket részesítették előnyben az explicitációval szemben.

Az elemzés eredményeiből fény derül arra is, hogy a kutatásban résztvevő két nyelv rendszerbeli különbségei miatt az angolról magyarra fordítás során minden csoportban többet explicitálnak a fordítók, mint magyar–angol irányban, míg az implicitációval járó műveletek esetében ennek a tendenciának éppen az ellentéte igaz. A grafikonok jól szemléltetik azt a tényt is, hogy a négy fordítási feladattípus során fordított arányosság áll fenn a két művelet alkalmazása között. Ahogy csökken az explicitációval járó műveletek száma, úgy nő az implicitációval járó műveleteké, és fordítva.

2. ábra: Az explicitációs és implicitációs műveletek mennyiségének összehasonlítása

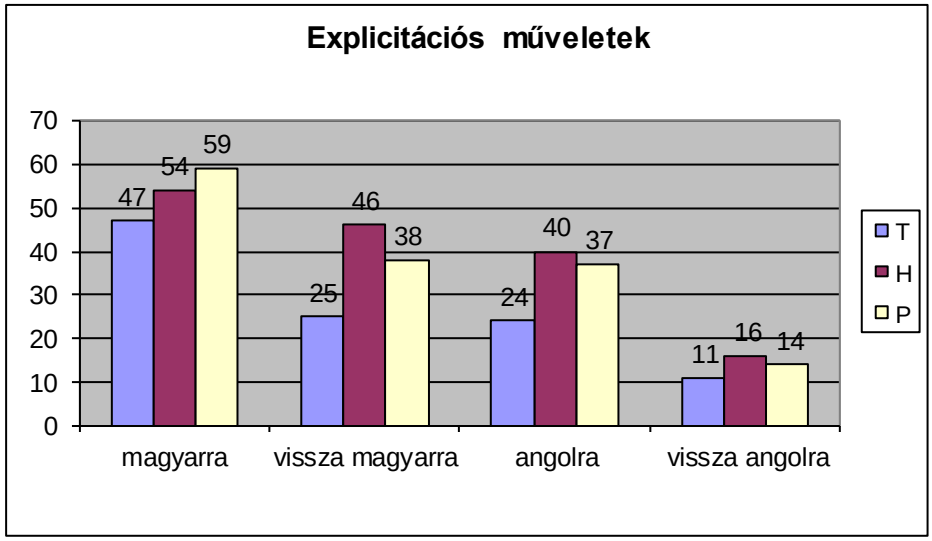

3.3. Explicitációval járó műveletek

Az alábbi számadatok (3. ábra) azonban azt is jól mutatják, hogy az elsődleges fordításokhoz képest a visszafordítások során mindig kevesebb az explicitációval járó műveletek száma, a fordítás irányától függetlenül. E jelenség mögött az áll, hogy a fordítások eredményeképpen született szövegek, amelyek a visszafordítások forrásnyelvi szövegeit képezték, eleve kifejtettebbek, így más fordítói eljárásokat eredményeznek (ld. 3.2).

Megállapíthatjuk még azt is, hogy a hivatásos fordítók a magyarra fordítás kivételével mindegyik vizsgált fordításban kevesebbet explicitálnak, mint a hallgatók. Úgy tűnik, hogy a fordítói kompetencia elsajátításával és tökéletesítésével párhuzamosan csökken az explicitációs tendencia, illetve a hivatásos fordítók gyakorlatuknak és kompetenciájuknak köszönhetően jobban ismerik a célnyelv lexikai és grammatikai normarendszerét (explicitségi normáit), valamint jobban érzékelik a fordítandó szöveg redundanciáját, explicitségi szintjét.

3.ábra: Explicitációs műveletek a négy fordítási feladatban

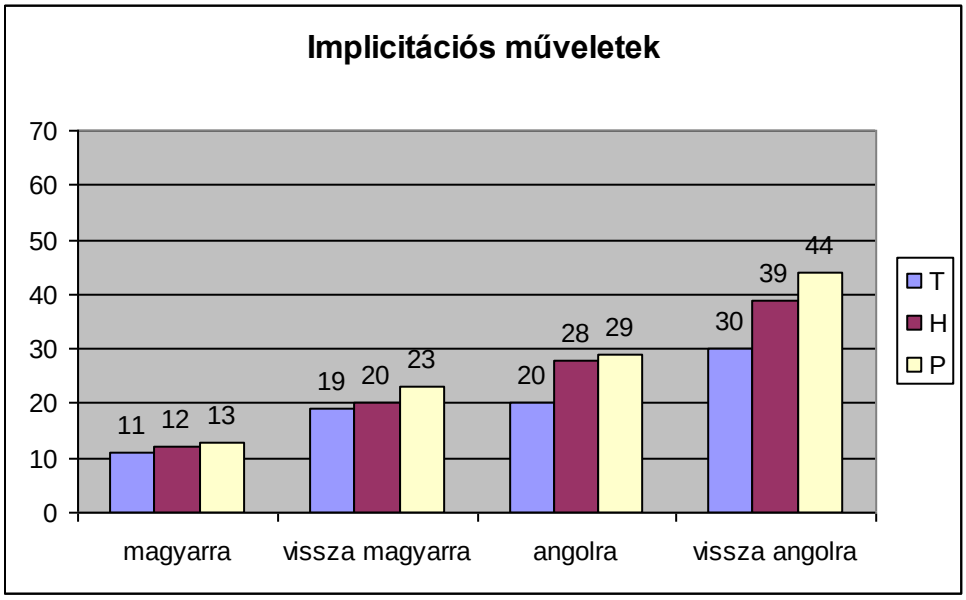
3.4. Implicitációval járó műveletek

A vizsgálat egyik érdekes eredménye, hogy angol–magyar irányban (visszafordításnál is) nincs lényeges különbség a három csoport implicitációs műveleti számai között. Ezt magyarázhatjuk a résztvevők magyar anyanyelvi kompetenciájával. Ugyanakkor magyar–angol irányban (visszafordításnál is) a nyelvtanulók már jelentősen kevesebbet implicitálnak, mint a hallgatók és a hivatásosok. Ennek oka bizonyára az idegen nyelvre történő fordítás gyakorlatának és az idegen nyelv normarendszeréről való ismereteknek hiányában keresendő.

A 4. ábrán megfigyelhetjük, hogy magyar–angol nyelvi irányban jellemzően nő az implicitációs műveletek száma, aminek oka az angol nyelv implicitebb fogalmazási normáival magyarázható. Ahogy azonban azt az explicitációs műveletekkel kapcsolatban megjegyeztük, a már fordított szövegek explicitebb volta eredményezi, hogy a visszafordítások során jellemzően nő az implicitációval járó műveletek száma az elsődleges fordításokhoz viszonyítva, a fordítás irányától függetlenül.

A számadatokból érdekesen kirajzolódik az is, hogy a hivatásos fordítók használják leggyakrabban az implicitációs műveleteket, így igazolódni látszik Klaudy (1996) azon megállapítása, miszerint a tömör fogalmazás olyan készség, amely a kezdő fordítókat még nem jellemzi, a gyakorlatlan fordító ugyanis túlságosan fél az információveszteségtől.

4.ábra:Implicitációs műveletek a négy fordítási feladatban

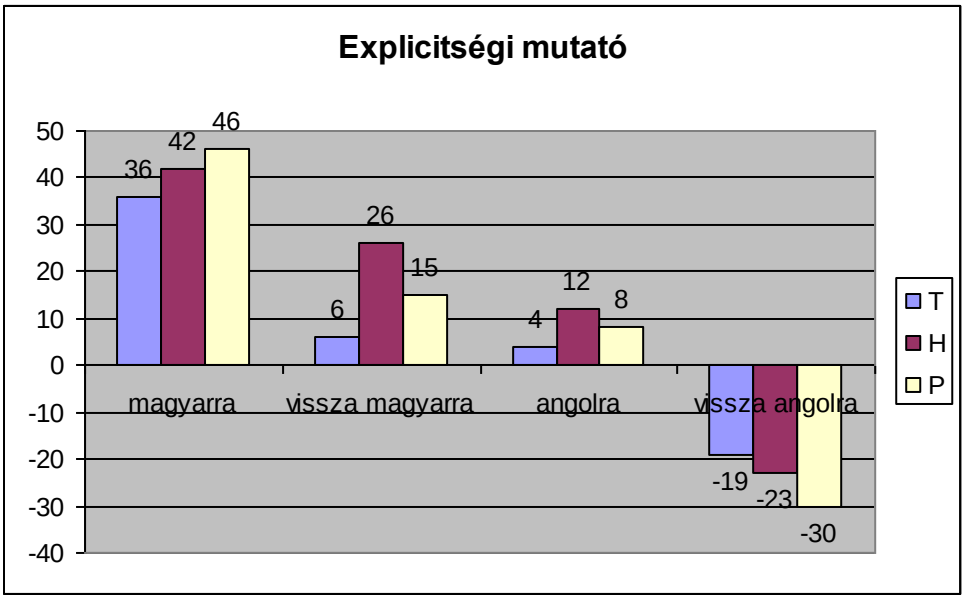
3.4. Explicitségi mutató

Az explicitségi mutató a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg explicitségének különbségét számszerűsíti a fordítás során elvégzett explicitációs és implicitációs műveletek egymáshoz viszonyított száma alapján. Arra használható, hogy egy bizonyos fordított szöveg explicitségének mértékét számszerűen kifejezhessük. A mutató alapjául mindig a fordítandó szöveg szolgál, amelyhez hozzáadunk, amikor explicitációt, illetve kivonunk, amikor implicitációt találunk az elemzések során. A számadatokhoz a vizsgálat résztvevői által végrehajtott összes explicitációs és implicitációs műveletet számításba vettük (ld. 1. ábra).

Nézzük meg a számítás módját egy példán! Ha 0-nak tekintjük a forrásnyelvi szöveg explicitségi szintjét, és a fordító munkája közben 79 explicitációs és 25 implicitációs műveletet hajtott végre, akkor fordításának explicitségi mutatója ennek alapján a következőképpen alakul: 0 (eredeti) + 79 (explicitáció) – 25 (implicitáció) = 54.

A kutatásunk során megvizsgált fordítások explicitségi számértékeit a műveletek száma alapján az 5. ábra szemlélteti. A számadatokat csoportonként átlagoltuk a tendenciák megállapítására.

5. ábra: Az explicitség mértéke a fordítás alapjául szolgáló szöveghez viszonyítva

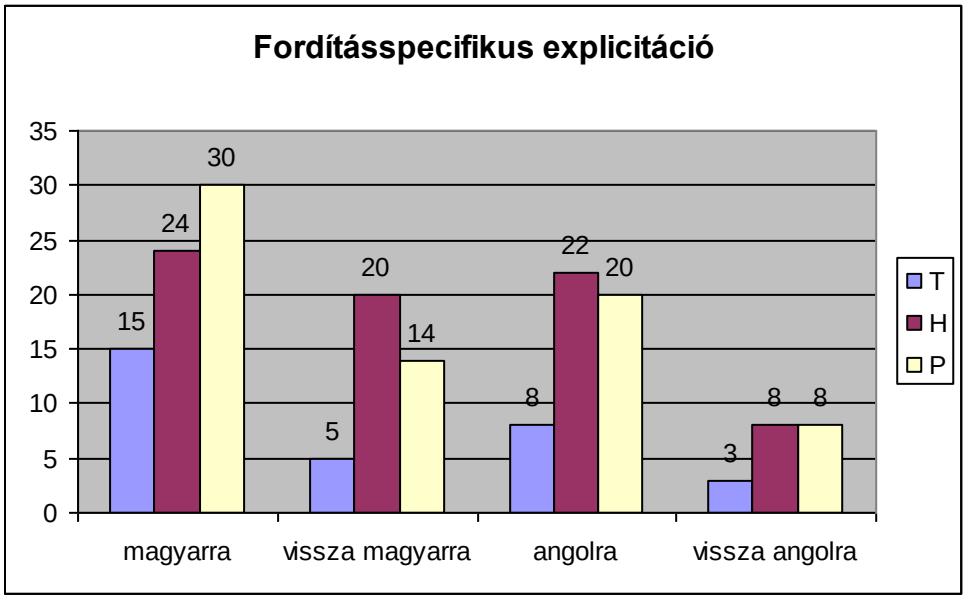
A műveletek összesítése a mutató segítségével alátámasztja azokat a korábbi megállapításokat, amelyek szerint a magyarra fordított szövegek explicitebbek, mint az angol nyelvű fordítások – a fordítók több explicitációs és kevesebb implicitációs műveletet hajtanak végre, amikor magyar nyelvre fordítanak. Ennek okai sokrétűek: magyarázatul szolgálhat az anyanyelvi kompetencia, mivel a vizsgálatban résztvevő személyek mind magyar anyanyelvűek voltak, de a nyelvek közötti nyelvi és stilisztikai különbségek is közrejátszanak. Az explicitségi mutató ugyanakkor azt is jól szemlélteti, hogy a visszafordított szövegek mindig implicitebbek, mint az elsődleges fordítás során létrejött szövegek, mindkét nyelvi irányban. Ennek magyarázata, hogy a fordítandó szövegek explicitsége befolyásolja a fordítás explicitségét: explicitebb forrásnyelvi szöveg esetén csökken az explicitációs dinamika. Ez a jelenség a fordításspecifikus explicitáció számadataiban mutatkozik meg legtisztábban.

3.5 Fordításspecifikus explicitáció

A fordításspecifikus explicitációs műveletek számadatait a 6. ábra oszlopai mutatják. A fordításspecifikus explicitáció esetében mindkét fordítási irányban jelentős különbség mutatkozik a nyelvtanulók és a hallgatók/hivatásos fordítók műveleti számadati között az utóbbiak javára. Itt jelentkezik legszembetűnőbben az a különbség, amely a fordítói kompetencia hiányából fakad. A fordításban gyakorlatlan nyelvtanulók a kötelező műveletekre koncentrálnak leginkább, és kompetenciájukon kívül esnek a fordításspecifikus műveletek, amelyek segítségével a fordítók igyekeznek megkönnyíteni a célnyelvi befogadók számára a szöveg feldolgozását.

Az ábra adataiból világosan látszik az is, hogy a fordításspecifikus explicitáció mértéke a visszafordításokban jelentősen csökken az elsődleges fordításokhoz képest. A kifejtettebb forrásszöveg miatt a fordítók kevesebb fordításspecifikus explicitációs műveletet alkalmaznak: explicitációs dinamikájuk csökken.

6.ábra: Fordításspecifikus explicitációs műveletek a vizsgálat négy fázisában

A vizsgálat egyik meglepetése, hogy a fordító szakos hallgatók többször is megelőzték a hivatásos fordítókat a fordításspecifikus műveletek számát tekintve. Habár explicitációs tendenciájuk erősebb, mint a nyelvtanulóké, magabiztosabban használják a fordításspecifikus explicitációs műveleteket, nem mindig érzékelik a szövegek explicitsége közti különbségeket.

Vizsgálataink alapján megállapíthatjuk, hogy amikor a fordított szöveg explicitsége eléri a nyelvi, illetve információs kontextus által behatárolt

telítettségi szintet, az explicitációs dinamika a fordítás során csökken, és az implicitáció kerülhet túlsúlyba. Az explicit telítettség felismerése kifejezetten a hivatásos fordítók kompetenciájának része, a hivatással még csak ismerkedő hallgatók az elemzések alapján nem képesek ezt érzékelni. Ezzel a kompetenciakülönbséggel magyarázható az a jelenség is, hogy az implicitációt a hallgatók kevésbé használják, mint a hivatásosok. A forrásnyelvi szöveg explicitsége tehát befolyásolja az explicitációs és implicitációs műveletek előfordulásának arányát a fordításban, így egy már eleve kifejtettebb forrásnyelvi szöveg explicitsége a fordítás eredményeképpen kevésbé fog növekedni, mint egy implicitebb forrásnyelvi szövegé.

4. Összefoglalás

Kutatásunk célja az volt, hogy Blum-Kulka (1986) és Klaudy (2001) hipotézisét a fordítói kompetencia függvényében vizsgáljuk. Feltételeztük, hogy az explicitáció és implicitáció gyakorisága a fordításokban összefügg a fordítók kompetenciájával. Hipotézisként merült fel továbbá az is, hogy a fordítók kompetenciájuktól függően hajtják végre a különböző kategóriákba sorolható explicitációs és implicitációs műveleteket, és a kompetencia befolyása a nyelvi iránytól függetlenül érvényesül. Hipotéziseinket a kutatás eredményei alapján igazoltnak tekinthetjük. A fordítókat a műveletek végrehajtása közben számos körülmény és tényező befolyásolja, amelyek közé tartozik a fordító szakmai kompetenciája, a nyelvek rendszerbeli különbségei, illetve maga a fordítandó szöveg is.

4.1 Fordítási műveletek és kompetencia

Az elemzések alapján megállapíthatjuk, hogy a fordítói kompetenciával egyenes arányban nő a műveletek száma a fordításban – az explicitáció és implicitáció egyaránt. A kompetencia befolyásolja a fordítók által alkalmazott műveletek típusát és minőségét is: a nyelvtanulók a norma- és szabályvezérelt műveletekre koncentrálnak; illetve a hallgatók végzik a legtöbb fakultatív és fordításspecifikus explicitációt. A legtöbb implicitációs műveletet ugyanakkor a hivatásosok hajtják végre, a tömör megfogalmazás készsége a gyakorlott fordítók sajátsága.

A kutatás rávilágított arra is, hogy a forrás- és a célnyelv normarendszere hatással van az elvégzett műveletek mennyiségére és típusára. A fordítás iránya befolyásolja a fordítót a műveletek végzése közben, a kompetencia hatása azonban itt is megmutatkozik: a hivatásos fordító jobban tisztában van az idegen nyelv normáival, és annak megfelelően választja műveleteit. A kezdő fordító viszont anyanyelvének preferenciáit viszi át a célnyelvi szövegre.

4.2 Explicit telítettség

Kutatásunk rávilágított arra is, hogy a fordítói kompetencián kívül a fordítandó szöveg explicitségének szintje is alapvetően befolyásolja a fordító által

végrehajtott implicitációs és explicitációs műveletek számát és egymáshoz viszonyított arányát. Ezzel kapcsolatban fogalmazhatunk meg egy *explicit telítettségről* szóló hipotézist, miszerint amikor a fordítandó szöveg explicitsége eléri a kontextus által behatárolt információs telítettségi szintet, az explicitációs dinamika a fordítás során csökken, és az implicitáció kerülhet túlsúlyba.

Feltételezhetjük tehát egyfajta explicit telítettség létezését, amelynek elérése gátat szab további nagyarányú explicitáció végrehajtásának – a kontextus már nem tartalmaz több kikövetkeztethető, implicit információt a kommunikációs cél eléréséhez, azaz nincs több „explicitálni való információ". Ezzel magyarázhatjuk azt az általunk megfigyelt jelenséget, miszerint a már nagyban explicitált szöveg visszafordítása során az implicitációs műveletek száma meghaladta az explicitációs műveletekét – kompetenciától függetlenül –, ugyanakkor nem a fordításspecifikus implicitációs műveletek száma növekedett számottevően, hanem az explicitációs műveletek száma volt kevesebb. A fordítókra máskor oly jellemző explicitációs tendencia csökkent tehát jelentősen.

4.3 További kutatások

Kutatásunk során elsősorban arra törekedtünk, hogy az eredmények alapján újabb hipotéziseket fogalmazzunk meg a fordítói műveletek és a kompetencia viszonyáról, amelyeket érdemes lehet nagyobb szabású elemzésekkel tovább vizsgálni. Tekintve ennek a kutatásnak a szűkös kereteit, szükségesnek tartjuk hipotéziseink vizsgálatának kiterjesztését több és különféle kompetenciájú fordító, valamint változatos szövegtípusok bevonásával, hogy statisztikailag is jelentős eredményeket érhessünk el. Angol anyanyelvű fordítók részvételével lehetőség nyílhatna a fordítói és anyanyelvi kompetencia együttes hatásának vizsgálatára a fordításban. Érdekesnek tartanánk továbbá közvetítő nyelv beiktatásával készülő fordítások vizsgálatát is, hiszen az explicit telítettség jelensége feltételezhetően nem csupán a visszafordításokra jellemző sajátosság. Az explicit telítettség elméletének vizsgálatára alkalmasnak találnánk különböző explicitségű szövegek fordításainak tanulmányozását, ami egyben lehetőséget nyújtana az explicit telítettségi pont közelebbi meghatározására is.

Irodalom

Baumgarten, N., Meyer, B., Özçetin, D. 2008. Explicitness in Translation and Interpreting: A critical review and some empirical evidence (of an elusive concept). *Across Languages and Cultures* 9. évf. 2. szám. 177–203.

Becher, V. 2010. Abandoning the notion of "translation inherent" explicitation: against a dogma of translation studies. *Across Languages and Cultures* Vol. 11. No.1. 1–28.

Blum-Kulka, S. 1986. Shifts of cohesion and coherence in translation. In: House, J., Blum-Kulka, S. (eds.) *Interlingual and Intercultural Communication*, Tübingen: Narr. 17–35.

Dimitrova, E. 2005. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam: John Benjamins.

Heltai, P. 2005. Explicitation, Redundancy, Ellipsis and Translation. In: Károly, K., Flóris, Á. (eds.) *New Trends in Translation Studies.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 45–74.

Klaudy, K. 1996. Back Translation as a Tool for Detecting Explicitation Strategies in Translation. In: Klaudy, K., Lambert, J. and Sohár A. (eds.). *Translation Studies in Hungary.* Budapest: Scholastica. 99–114.

Klaudy, K. 1997. *A fordítás elmélete és gyakorlata.* Budapest: Scholastica.

Klaudy, K. 1999. Az explicitációs hipotézisről. *Fordítástudomány* 2. évf. 1. szám. 5–22.

Klaudy, K. 2001. Az aszimmetria hipotézis. In: Bartha M. (szerk.) *A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Konferencia előadásai.* Székesfehérvár: KJF. 371–378.

Klaudy, K. 2004. Az implicitációról. In: Navracsics J., Tóth Sz. (szerk.) *Nyelvészet és interdiszciplinaritás. Köszöntőkönyv Lengyel Zsolt 60. születésnapjára.* Szeged: Generália. 70–75.

Neubert, A. 1992. Competence in Translation: a complex skill, how to study and how to teach it. In: Snell-Hornby, M., Pöchhacker, F., Kaindl, K. (eds.) *Translation Studies: An Interdiscipline. Selected papers from the Translation Studies Congress, Vienna, 1992.* Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins. 411–420.

Toury 2004. Probabilistic explanations in translation studies. In: Mauranen, A., Kujamaki, P. (eds.) *Translation Universals. Do they exist?* Amsterdam: Benjamins. 15–32.

Vinay, J. P., Darbelnet, J. 1995. *Comparative Stylistics of French and English. A methodology for Translation.* Amsterdam: Benjamins.

Forrás

Fodorné Sárközi, J., Sárosdy, I. 2002. *Fordítás magyarra és szövegértés. Rigó nyelvvizsgakönyvek.* Budapest: Akadémiai.Kiadó

A megszólító nyelvi elemek pragmatikai funkcióinak vizsgálata fordított szövegben

Somodi Júlia

1. Bevezető

Jelen tanulmány a *Konyec – Az utolsó csekk a pohárban* – című magyar vígjáték magyar nyelvű szövegkönyve és japán nyelvű filmfelirata alapján vizsgálja a forrásnyelvi és célnyelvi szövegben előforduló megszólító nyelvi elemeket a pragmatika szemszögéből. Tanulmányunkban a következőket elemezzük: 1) A megszólítások illokúciós erőt **fokozó** (up-grader) és **lefokozó vagy enyhítő** (down-grader) szerepe a forrásnyelvi és célnyelvi szövegben (Balázs 1993, Szili 2004); 2) Sikerül-e megteremtenie a fordítónak a **funkcionális ekvivalenciát** A megszólítások japánra való fordításakor (House 1997)?

2. Megszólítások

A kommunikációs partnerre való verbális utalások jelzik legnyilvánvalóbban a felek viszonyát. Jelen tanulmányban az interperszonális viszonyok (House 1997) elemzésekor Domonkosi (2002) definícióját alapul véve megszólításnak tekintjük közvetlenül a beszédpartnerre utaló nyelvi elemek mindegyikét, a pragmatikai funkció vizsgálatánál azonban csak (a beszélői szándékot kifejező) névszói elemek képezik a vizsgálat tárgyát, mert a tegezést-magázást normatív szabályok irányítják, amely a pragmatika számára közömbös (kivétel normatörés) (Szili 2007).

A magyar és japán megszólítási rendszer főbb jellemzőit egy korábbi tanulmányunkban már bemutattuk, így helyszűke miatt erre itt most nem térünk ki részletesen (ld. Somodi 2009).

.

3. A megszólítások pragmatikai megközelítése

Jelen tanulmányban a megszólítások szociolingvisztikai aspektusait nem emeljük ki, a megszólítások beszélői szándékkal összefüggésbe hozható jellemzőit vizsgáljuk.

> (…) A szociolingvisztika a viszonylag állandó társadalmi változók (osztály, nem, kor, etnikum) hatásával foglalkozik az egyén beszédére. A pragmatika ezzel szemben a nyelvészeti összefüggések leírására vállalkozik ugyanannak a személynek a relatíve változó jellemzői (státusz, társadalmi szerepe) és aközött, hogyan aknázza ki szociolingvisztikai repertoárját egy bizonyos cél elérése érdekében. (Szili 2004:26).

A beszédaktus-elmélet megalkotójának, Austinnak egyik fontos felfedezése, hogy minden megnyilatkozásunk valamilyen mértékben cselekvés (Austin 1997, Balázs 1993). Austin a beszédaktusok két fő csoportját különbözteti meg:

lokúciós aktusok (a mondott, szerkesztett hangsor), és **illokúciós aktusok**: amit teszünk, az aktus, a cselekvés.

Hasonlóképpen más beszédaktushoz, a megszólításoknak is van **illokúciós ereje**. Bizonyos megszólító elemek fokozzák (up-grader), mások meg csökkentik, enyhítik (down-grader) az illokúciós erőt (Szili 2004:143).

4. Megszólítások a filmfeliratokban

Hervey az illokúciós erő kifejezés helyett az **illokúciós funkció** fogalmát használja, és megállapítja, hogy egyik nyelvből a másikba csak bizonyos veszteségek árán vihető át. „The illocutionary function manifested in one language/culture are autonomous cultural/linguistic categories, but are imaginable by members of other cultures and, to some extent, are cross-culturally translatable, though not, of course, without translation loss" (Hervey 1998:12).

House (1997) elsőként hívja fel a figyelmet arra, hogy a fordítások, fordítói stratégiák értékelésekor mindenekelőtt pragmatikai szempontokat kell figyelembe venni. Az ekvivalenciát a fordítás alapvető kritériumának tekinti. Az ekvivalenciát a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg funkciójának azonosságában látja, tehát a fordítás alapvető követelménye, hogy a célnyelvi szöveg megőrizze a forrásnyelvi szöveg funkcióját (1997: 32).

Fordításértékelési rendszerének magalkotásakor rámutat arra, hogy különbséget kell tennünk **nyílt** (overt) és **rejtett** (covert) fordítás között. Nyílt fordításról akkor beszélünk, amikor a fordításban megőrizzük a forrásnyelvi elemeket (neveket, mértékegységet, nyelvhasználati szokásokat). Rejtett fordítás esetén a szövegen nem látszik, hogy fordított szöveg, mivel nem tartalmaz forrásnyelvi lexikai elemeket, és a nyelvhasználat is a célnyelvnek megfelelő (House 1997: 66-69).

A filmfelirat a nyílt fordítás kategóriájába tartozik, ugyanis hozzáférést biztosít az eredeti szöveghez is (Gonzáles 2008:20). House véleménye szerint nyílt fordítás esetén nem lehet cél a forrásnyelvi szöveggel való teljes azonosság, csak **másodlagos funkcionális ekvivalencia** (second-level funcional equivalence) megvalósítása lehetséges (pl. dialektusok, humor fordítása esetén nehéz célnyelvi ekvivalenst találni). (House 1997:108).

House kidolgozott egy funkcionális-pragmatikai fordításértékelési modellt a fordított és eredeti szövegek elemzésére és összehasonlítására. House Halliday (1994) hármas regiszter-rendszerét veszi alapul, és ebből vezet le szemantikai rendszereket: **diskurzusmező** (field of discourse), az interperszonális viszonyokat tükröző **diskurzushangvétel** (tenor) és a textuális funkciót kifejező **mód** (mode) (House 1997:107). Jelen kutatás szempontjából a második dimenziónak, azaz a diskurzushangvételnek van jelentőségge, ezért helyszűke miatt a tanulmányban csak ennek bemutatására szorítkozunk. A

diskurzushangvétel utal ugyanis a kommunikációs partnerek közötti viszonyra, a beszélő és befogadó közötti társadalmi-szociális kapcsolatra, valamint az egyes lexikai és grammatikai elemek utalnak a közöttük lévő szociális távolságra is. A diskurzushangvétel négy alkategóriája a **beállítottság** (stance), a **szociális szerepviszony** (social role relationship), a **szociális távolság** (social attitude) és a **részvétel** (participation). A megszólítások a szociális szerepviszonyon és a szociális távolságon keresztül tükröződnek. A szociális szerepviszony a kommunikációban részt vevő felek közt fennálló viszonyra – amely lehet szimmetrikus és aszimmetrikus – világít rá különböző grammatikai és lexikai kategóriákkal (megszólítások, tegezés, magázás). A szociális távolságot pedig a formalitás és informalitás tekintetében értelmezi (House 1997:42).

5. Elemzés

Az **audiovizuális fordítást** a fordítás egy speciális típusának tekintjük abban az értelemben, hogy itt a fordító munkáját több tényező korlátozza: 1) beszélt nyelvet írott nyelvre kell átváltani; 2) idő-és térbeli korlátok; 3) a fenti kettő következtében a forrásnyelvi szöveg redukálódása; 4) az akusztikai és vizuális elemek egyeztetése (fordított szöveg és mozgó kép közötti koherencia megvalósítása) (Hatim & Mason 2000: 431). Hatim és Mason szerint a fordítónak a következő képletet kell szem előtt tartania munkája során: Text producer (TP) 1 = szövegkönyvíró, TP 2 = *A* szereplő a képernyőn, Text receiver (TR) 1 = *B* szereplő a képernyőn, TR 2 = nézők (moziban), TR 3 = más potenciális néző (Hatim & Mason 2000:434).

5.1. Megszólító nyelvi elemek a magyar és japán korpuszban

Összegyűjtöttük a magyar szövegkönyvben, illetve a japán filmfeliratban előforduló megszólító nyelvi elemeket. Az alábbi táblázatban összesítettük az eredményeket.

1. táblázat: A filmben előforduló megszólító nyelvi elemek

		Forrásnyelv	Célnyelv
Típus		Előfordulás	Előfordulás
Névszói		119	50
	Nominális	71	25
	Pronominális	48	25
Igei		156	111
	Tegező	41	33 = közvetlen igealak
			8 = nincs fordítás
	Magázó	115	9 = tiszteleti igealak, vagy más szófaj tiszteleti alakja

			11 = semleges igealak
			56 = közvetlen igealak
			29 = nincs fordítás
Birtokos személyjel	E/2	2	
	E/3	8	1 = tiszteleti igealak
			1 = közvetlen igealak
Összesen	285	163	

Az eredeti szövegben összesen 285 megszólítást találtunk: 119 névszói (71 nominális, 48 pronominális), 156 igei megszólítás (41 tegező, 115 magázó alak) található a szövegben, valamint 10 birtokos személyjellel ellátott főnévvel történő megszólítás. Ezzel szemben a fordított szöveg csupán 163 megszólító elemet tartalmaz, amely az eredetiben fellelhető megszólítások 57%-át teszi ki. A célnyelvi szövegben 50 névszói megszólítást (25 nominális, 25 pronominális) és 111 igei megszólítást találunk. A szembetűnő különbség magyarázható az audiovizuális fordítást szabályozó idő-és térbeli korlátokkal, de szerepet játszhatnak a forrás-és célnyelvi normabeli eltérések is.

A nominális megszólítás fontos szerepet tölt be pragmatikai szempontból. A magyar eredetiben a nominális megszólítások közül legnagyobb arányban a társjelölő főnévvel való megszólítás (13 alkalommal fordul elő: pl. *uram, asszonyom*) áll, ezt követi a keresztnévvel, valamint kedveskedő főnévvel (*aranyom, kedvesem*) való megszólítás (12-12 alkalommal fordul elő). Ezzel szemben a fordított szövegben csupán négyszer használnak társjelölőt (a magyar szövegben lévőknek csupán a 30%-át teszi ki), keresztnevet mindössze ötöt találunk a japán szövegben, kedveskedő főnevet pedig csak egyet.

Az eredeti szövegben 75%-van van jelen a *maga* személyes névmás, és csupán 25%-ot tesz ki a *te* E/2. személyű névmás használata. Ennek egyik fő oka, hogy a két főszereplő, Hédi és Emil (akiktől a legtöbb párbeszéd származik) magázódnak.

Az első szembetűnő észrevétel tehát, hogy a magyar szöveg nagyobb számban tartalmaz bensőséges, közeli viszonyra utaló névszói elemeket. Ez visszavezethető arra, hogy a japán a távolító kultúrák csoportjába tartozik, a magyar viszont a szívélyességet, familiaritást helyezi előtérbe (Szili 2004, Wierzbicka 1991, Yui 2007).

Az igei megszólításoknál is azt láthatjuk, hogy nagyobb arányban használ a fordító egyszerű (semleges) alakú igéket, amelyek a közvetlenebb emberi kapcsolatok esetén használatosak.

5.2. Megszólítások illokúciót fokozó és lefokozó ereje

A magyar szövegkönyvben 47 **fokozó** (pl. Hédike, drága, kapitány úr, asszonyom) elemet és 22 **lefokozót** (papa, te rohadt cigány) találunk, míg a célnyelvi szövegben csupán 13 fokozó és hét lefokozó erejű megszólítás fordul elő.

Az alábbi táblázatban néhány forrásnyelvi ás célnyelvi példával szemléltetem, milyen veszteség éri a fordítást azáltal, hogy a fokozó, illetve lefokozó elemek kimaradnak a fordított szövegből. A táblázatban feltüntetjük az egyes kijelentések illokúciós erejét, a forrásnyelvi mondatot, a célnyelvi mondatot, valamint zárójelben mellékelem a japán mondat szószerinti fordítását.

2.táblázat: A megszólítások illokúciós erőt fokozó és lefokozó ereje

	Illokúciós erő	Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
1.	Bocsánatkérés	A: *Uram*, ami a vadorzót illeti, valóban kicsit túllőttem a célon.	Micurjósa no koto va hanszei sitemaszu. (Sajnálom, ami a vadorzót illeti.) → 0 nominális megszólítás
2.	Fenyegetés	E: *Uram*…! Ne kívánja, hogy elővegyem a rosszabbik modoromat…!	Onegai deszu. (Kérem!) → 0 nominális megszólítás
3.	Figyelmeztetés	E: *Hédike, drága*, sietni kell…!	Iszoge. szugu deru zo. (Siess, azonnal indulnunk kell!) → 0 nominális megszólítás
4.	Bocsánatkérés	Bocs, *papa*! Magának már úgyse sürgős.	Varui na, dósze hima daró. (Bocs, de úgyis ráérsz, nemde?) → 0 nominális megszólítás
5.	Kérés	Inkább én kérnék valamit, *hölgyem*.	Odzsószan, tanomi ga arun da ga ne. (*Hölgyem/kisasszony*, lenne egy kérésem.)

Ahogy a fenti példákból is kitűnik, a forrásnyelvi mondatok mindegyike tartalmaz nominális megszólító elemet, amelyek a kijelentés illokúciós erejét fokozzák, vagy gyengítik. Az első példában a beszélő felettesétől, a kapitánytól kér elnézést, és az *uram* megszólító elem mintegy erősíti, fokozza a bocsánatkérés erejét. A célnyelvi mondatokból (a táblázatban szereplő utolsó mondat kivételével) a megszólító elem elmarad, így bár az illokúciós erőt legtöbb esetben a fordítás megőrzi, az ezt fokozó elemek a japán feliratból kimaradnak. A második példamondatban az illokúciós erő tekintetében is változást figyelhetünk meg, az eredeti mondat (amely rabláskor hangzik el) illokúciós ereje ugyanis erősebb, a fenyegetés a japán fordításban kéréssé gyengül.

5.3. Szociális szerepviszonyok és szociális távolság a dialógusokban

A szociális szerepviszony különböző lexikai és grammatikai elemeken keresztül fejeződik ki, mint például a tegezés, magázás, megszólító elemek. A filmben a karakterek közötti szerepviszonyok a szimmetria-aszimmetria tekintetében a következőképpen alakul.

3.táblázat: Szociális szerepviszonyok

Szereplők	Forrásnyelvi szöveg	Célnyelvi szöveg
Hédi – Emil (idős házaspár)	magázódás	tegeződés
Ági – Andor (fiatal házaspár)	tegeződés	tegeződés
Andor – kapitány (beosztott – felettes)	kölcsönös magázódás (szimmetria)	A.→ K. magázódás K.→ A. tegeződés (aszimmetria)
Hédi – szomszédasszonyok	tegeződés	tegeződés

A szociális szerepviszony tekintetében két helyen tapasztalhatunk eltérést a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között, az idős házaspár az eredeti szövegben végig magázódik, a fordításban viszont a közvetlen viszony jelenik meg. A fordítás azonban a célnyelvi normának megfelel, hiszen a japán nyelvben ez a stílus megszokott a házastársak közötti kommunikációban. Hasonló a helyzet a főnök-beosztott párbeszédben is, ahol a japán szövegben aszimmetrikus viszonyt figyelhetünk meg. Akárcsak az előbbi példánál, itt is a célnyelvi norma szerint jár el a fordító, így azt mondhatjuk, hogy a megszólítások fordításában a másodlagos funkcionális ekvivalenciát sikerült létrehozni a fordítónak.

House a szociális távolságot a formalitás-informalitás tekintetében értelmezi. A forrásnyelvi szövegben 44 közeli, bensőséges viszonyra utaló nominális megszólítást találunk, a fordított szövegben csupán nyolc esetben alkalmaz hasonló stratégiát a fordító. Az esetek többségében ezen nominális elemek fordítása elmarad. A dialógusokban használt igei vagy pronominális megszólítás tükrözi ugyan a szociális szerepviszonyokat, a bensőséges, intim viszonyra utaló névszói megszólítás hiánya miatt azonban a felek közötti szociális távolság nem mindig fejeződik ki kellőképpen a verbális elemeken keresztül. Különösen érződik ez a különbség Hédi és Emil dialógusaiban, hiszen az ő viszonyuk a film során fejlődésen megy keresztül. Kettejük közötti viszony a film során javul, a film első részében a „maga" személyes névmás használata jellemző a dialógusokra, a film második részében viszont, amikor kapcsolatuk meghitté válik, egyre gyakoribbá válik a kedveskedő főnevek, melléknevek használata.

A jelenséget két forrásnyelvi és célnyelvi példamondattal szemléltetjük.

(1a) Hédi:Mintha *maga* nem égetné nap mint nap éjfélig a villanyt...
(1b) *Anata* (E/2) mo jonaka made denki o cuketerun va.
(2a) Emil: Tudja, *kedvesem*, egy valami még hiányzik magáról.
(2b) Szó ieba, hitocu dake tarinai mono ga aru. (Ford.: Apropó, egy valami még hiányzik. 0 nominális megszólítás)

Az (1a) és (1b) mondatok a film első feléből származnak, amikor még sok a veszekedés a két szereplő között. A japán nyelvben a házastársak közötti párbeszédben férfiak részéről gyakoribb a becenévvel vagy rokonsági megnevezéssel való megszólítás, a névmáshasználat, a nők azonban gyakran élnek az *anata* névmási megszólítással (Kurokawa 1972:234, Nagura 1992:53), így a *maga anata*-val való fordítása megfelelőnek mondható. A (2a) és (2a) példamondatban viszont azzal, hogy a bensőséges viszonyra utaló *kedvesem* megszólítás a fordításban elmarad, a célközönség a szociális távolságban bekövetkezett változásról csak a nonverbális elemek segítségével értesülhet. A japán nyelvre nem jellemző a kedveskedő főnévvel vagy melléknévvel való megszólítás, ha a fordításban azonban a becenév vagy a keresztnév (+ csan) utótag megszólítással élt volna a fordító, a forrásnyelvi dialógusban megjelenő szociális távolság kifejezése pontosabb lett volna.

6. Összegzés

Az elemzés alapján a következők állapíthatók meg a fordításról: (1) Az illokúciós erőt fokozó és lefokozó megszólítások száma a célnyelvi szövegben jóval alacsonyabb, mint az eredetiben, így amennyiben a vizsgálatunk kizárólag a megszólítások fordítására összpontosít, azt mondhatjuk, hogy a pragmatikai funkció tekintetében eltérés mutatható ki a forrásnyelvi és célnyelvi szöveg között; (2) a szociális szerepviszonyok kis mértékben változnak, mert a fordító a célnyelvi normához igazítja ezeket, megfelelve ezáltal a célközönség elvárásainak (és a nyílt fordítás követelményeinek); (3) a magyar nyelvű dialógusokban kifejezett szociális távolság a célnyelvi szövegben néhol torzul.

Összegegezve tehát elmondhatjuk, hogy egy filmfelirat fordítása esetén, ahol a verbális és nonverbális eszközök együttesen segítik a nézőt a film megértésében, a kontextus egészét kell néznünk, és ha a megszólító elemek célnyelvi szövegben betöltött szerepét a film képi világával összhangban elemezzük, azt állapíthatjuk meg, hogy a fordításban sikerült megvalósítani a másodlagos funkcionális ekvivalenciát.

Itt szeretnék köszönetet mondani a Hungaricom Kft. munkatársainak, akik rendelkezésemre bocsátották a film szövegkönyvét.

Irodalom

Austin, J. L., 1997. Tetten ért szavak. In: Pléh Cs. (et.al. szerk.) *Nyelv-kommunikáció-cselekvés.* Budapest: Osiris Kiadó. 29–42.

Balázs G. 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi értekezések.* 137. sz. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Brown, P. Levinson, S. 1987. *Politeness: Some Universals in Language Usage.* Cambridge: Cambridge University Press.

Domonkosi Á. 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen: Debreceni Egyetem.

Gonzáles, L.P. 2008. Audiovisual Translation. In: Baker, M. , Saldanha, G. (ed.) *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London & New York. 13–20.

Halliday, M.A.K. (1994) *An Introduction to Functional Grammar (Second Edition).* London: Edward Arnold.

Hatim, B., Mason, I. 2000. Politeness in Screen Translation. In: Venuti, L. (ed.) *The Translation Studies Reader.* London & NY: Routledge: 430–445.

Hervey, S.G.J. 1998. Speech Acts and Illocutionary Function in Translation Methodology. In: Leo Hickey (szerk.) *The Pragmatics of Translation.* 10–24.

House, J. 1997. *Translation Quality Assessment: A Model Revisited.* Tübingen: Narr.

Kurokawa. S. 1972. Japanese Terms of Address: Some Usage of the First and Second Person Pronouns. *Papers on Japanese Linguistics.* 1,2. 228–238.

Nagura, T. 1992. The Use of Address Terms Between Japanese Spouses. *Sekai no nihongokjóiku* No.2.

Somodi J. 2009. Fordítási univerzálék japán megszólítások magyar fordításában. *Fordítástudomány*. XI. évf. 2. szám. 70–81.

Szili K. 2004. *Tetté vált szavak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Szili K. 2007. Az udvariasság pragmatikája. *Magyar Nyelvőr*. 131.évf. 1.sz. 1–17.

Wierzbicka, A. 1991. *Cross-cultural Pragmatis: The Semantics of Human Interaction*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Yui M. 2007. Nihongo ojobi eigo ni okeru taisósi no kinó. Politeness to no kanrenszei. (Functions of Address Terms in English and Japanese: With Reference to Politeness). Surugadai University: *Surugadai University Studies*. Vol. 33. 19–30.

Forrás

Konyec - Az utolsó csekk a pohárban – (2006, magyar vígjáték). R.: Rohonyi Gábor. (japán szöveg: Japán: Fervente Studio)

Anglizismen in der Kommunikation zwischen Unternehmen und Kunden

Almási Tímea

1. Kritik an die Deutsche Telekom:

Auf den Internetseiten der Deutschen Telekom entdeckt man zahlreiche englische Ausdrücke wie Entertain Comfort, Doppel-Flatrate, DSL 16000, Serien-Highlights …usw. Wegen der Verwendung von Anglizismen wird das Unternehmen oft kritisiert. Ein Aktionär als Mitglied des IDS hat im Jahr 2002 in einem Gegenantrag vorgeschlagen, dem Vorstand die Entlastung „aufgrund des übermäßig hohen Gebrauchs englischer und anglo-amerikanischer Sprachmischerei" zu verweigern. http://deutschesprachwelt.de/archiv/nachrichten/20020405.shtml#Telekom Der Verein VdS hat im Jahr 1998 sogar den Leiter des Unternehmens mit dem Titel Sprachpanscher des Jahres ausgezeichnet. http://www.vds-ev.de/presse/pressemitteilungen/399-sprachpanscher-1998.

Beschäftigt das Unternehmen mit dem Gebrauch der Anglizismen die deutsche Sprache tatsächlich? Im Zentrum der Untersuchung steht die Anzahl der fremden Audrücke in Texten vom Internetauftritt der Deutschen Telekom. Mit der Einbeziehung von Texten der Kunden ist mein Ziel zu untersuchen, inwieweit die Sprache der Bevölkerung durch das große Unternehmen betroffen ist. Gisela Zifonun listet die Kommunikation zwischen Unternehmen und Kunden zu den Bereichen, in denen die Anglizismen besonders häufig vorkommen (Zifonun: 2002, 4). Zur Bestimmung der Anzahl wurde die Arbeit von Manuela Adler als Vergleich genommen, in der sowohl die gedruckten als auch die elektronischen Medien (Zeitungen Radio, Fernsehen, Internet) untersucht wurden. Sie bezieht auch Wiederholungen (Token) in die Untersuchung ein. Es wird in der Arbeit noch auf die Integration eingegangen.

2. Forschungslage und begrifflicher Hintergrund:

Die Kommunikation zwischen Unternehmen und Kunden war bisher aus diesem Aspekt nicht untersucht. Die Texte stammen aber vom Internet, und mit diesem Bereich beschäftigte sich unter Anderen Schlobinski. Er lenkt die Ausmerksamkeit darauf, dass die Bereiche Werbesprache und Computersprache auf den Internetseiten zu der Anzahl von Anglizismen entscheidend beitragen (Schlobinski 2000). Seine Ergebnisse sind für mich aber nur teilweise benutzbar, weil er unterschiedliche Korpora auswählte (Internetseiten, E-Mail- und Chat-Kommunikation). Die als Vergleich genommene Untersuchung von Adler enthält auch Ausdrücke aus dem Bereich Internet und Werbung wie *Pay-TV, 3D-Animation*.

Der Begriff des Anglizismus wird in der Fachliteratur verschieden behandelt. Die Anglizismen können einerseits nach den fremdsprachlichen Merkmalen anderseits nach der Herkunft aus dem Text herausgefiltert werden. Hier taucht das Problem der diachronen und synchronen Betrachtungsweise auf (Burmasova 2010: 33). Adler nimmt die Definition von Schütte als Grundlage: „Ein Anglizismus ist ein sprachliches Zeichen, das ganz oder teilweise aus englischen Morphemen besteht, unabhängig davon, ob es mit einer im englischen Sprachgebrauch üblichen Bedeutung verbunden ist oder nicht" (Adler 2004: 49, in Anlehnung an Schütte 1996). Das bedeutet ein Schriftbild mit ungewöhnlicher Buchstabenverbindung (*Service Center, Shop, Browser, Router*…usw). Wo es kein unübliches Graphem-Phonem-Verhältnis vorhanden war, mussten Herkunftswörterbücher eingesetzt werden z. B. *Film, Internet.* Fachlexika wurden auch einbezogen, weil es in der Computersprache Ausdrücke lateinischer oder griechischer Herkunft gibt, die durch das Englische vermittelt wurden z. B. *Login, Teletext*.

3. Das Korpus und Kriterien der Aufnahme:

Zum Korpus wurden Texte zum Paket Entertain Comfort gesammelt. Das Paket nimmt das Fernsehen, die Telefonie und das Internet unter einen Hut. Die Einrichtungsanleitungen, Bedienungsanleitungen, allgemeine Geschäftsbedingungen sind sog. E-Print-Textsorten (Jakobs/Lehnen 2005), aber der Akzent liegt auf der elektrischen Form. Anderseits wurden Forenbeiträge gesammelt, in denen über auf den Telekom-Seiten behandelten Themen diskutiert wird. Weil auch die Anzahl der Beiträge angegeben wurde, konnte ein Korpus nach dem prozentuellen Anteil ausgewählt werden. Die Foren und FAQs sind typische Hypertextsorten, d. h. sich der Inhalt und Umfang der Texte ändert (Jakobs/ Lehnen 2005). Das gesamte Korpus enthält etwa 30.000 Wörter.

Ins Korpus wurden Ausdrücke aufgenommen, darunter werden Wörter und Syntagmen verstanden, „die infolge von morphosyntaktischen Integrationsmechanismen zu Komposita werden können" (Burmasova 2010: 160). Manuela Adler arbeitet anhand der Definition von Dagmar Schütte und anhand der Kategorien der Entlehnungsarten. In den einzelnen Untersuchungen wird ein Wort als Anglizismus ziemlich willkürlich eingestuft. Die Auswahlsfaktoren wie das Schriftbild, die Herkunft, und die englische/ amerikanische Vermittlung werden veschieden beurteilt. Chang beschäftigte sich mit der Computersprache, bei ihm wurde der Ausdruck *Multimedia Prozessor* im Gegensatz zum Ausdruck *Pixel Processor* nicht ins Korpus aufgenommen (Chang 2003). Es gibt Ausdrücke, die keine ungewöhnliche Graphemverbindung enthalten, trotzdem englischer Herkunft sind z. B. *Film, Song.* Selbst die Wörterbücher haben verschiedene Aspekte zur Aufnahme z. B. *Programm* wurde in AWB als Anglizismus betrachtet. Es gibt schon lange benutzte Wörter, die in die Computertechnik durch Bedeutungserweiterung eingingen z. B. *Konfiguration, Installation*, aber die Kategorie der Lehnbedeutung wird nicht dem Korpus zugerechnet.

4. Die Anzahl und Integration der Anglizismen:

In der Arbeit von Adler bilden die Anglizismen 1,06% der gesamten Wörtern. Das Verhältnis ist wesentlich weniger als in diesem Korpus, in dem der Anteil 8.02% ist. Der Grund dafür ist, dass der Bereich Medien nicht so stark von der Werbung und Computer/ Internetsprache beeinflusst ist. Die Ergebnisse sind mit anderen Untersuchungen schwierig zu vergleichen, weil die Aufnahmekriterien unterschiedlich sind. Es lohnt sich aber nur einen Blick auf die Ergebnisse von Schlobinski zu werfen. Da wurden Web-Sites analysiert, wo 4,6% des Wortschatzes ein Anglizismus ist, davon stammen 37,3% aus der Werbung, 32,6 % aus dem Bereich Computer/ Internet (Schlobinski 2000, 244). Die oft kritisierten Marken-, Tarif-, und Produktnamen bilden nur 20% der Anglizismen. Insgesamt ist es festzustellen, dass die Anzahl von Anglizismen durch den Bereich Computer/ Internet stark erhoben wird.

Von Texten der Telekom enthalten die Fragen und Antworten die meinsten Anglizismen. Die Markennamen (Namen von Tarifen und Dienstleistungen) werden einerseits der Eindeutigkeit anderseits der Werbung halber wiederholt (Token), so fallen einem gleich ins Auge. Die Ausdrücke der Computersprache werden auch oft benutzt, die fremden Ausdrücke werden erklärt, oft mit anderen Anglizismen, was zur Anzahl der Anglizismen (Types) beiträgt. Die Forenbeiträge enthalten wenigere fremde Wörter als die offiziellen Texte. Die Markennamen haben keine große Types-Anzahl, ihre Funktion ist hier nur die Benennung, es geht um keine Werbung. Der Anteil an Fachwörtern englischer Vermittlung ist verschieden, weil sich die Benutzer über verschiedene Niveaus der Fachsprache verfügen. Je mehr die Textsorte einen wissenschaftlichen Anspruch hat, desto mehr englische Ausdrücke enthält. Die Benutzung des Fremdwortschatzes im Rahmen der Computersprache, ebenso wie in der Werbe- und Internetsprache suggeriert Internationalität und Glaubwürdigkeit. Der Fachwortschatz wird neben diesen Funktionen wegen der Präzision und Prestige eingesetzt (Greule/ Janich 2000).

Von den Ebenen der Integration möchte die Ortographie hervorheben. Die im Deutschen üblichen Zusammenschreibung der Komposita wechselt in manchen Fällen mit der Getrenntschreibung bzw. Schreibung mit Bindestrich nach dem englischen Muster. In den E-Dokumenten und FAQs ist eindeutig eine Tendenz Richtung Zusammenschreibung zu sehen. Die getrennt oder mit Bindestrich geschriebe Komposita und die Variationen zeigen den Einfluss der englischen Entsprechung. (*E-Mail-Programm, E-Mail Adresse, Onlinekonfiguration, Online-Anwendung, Sicherheitsoftware, Virenschutz Software*). In den Foren findet man mehrere Variationen. Hier werden auch in den E-Dokumenten getrennt geschriebene Ausdrücke zusammengeschrieben, aber auch für die Getrenntschreibung gibt es mehrere Beispiele (*eMail Paket, E-Mail Paket, Email-Paket, E-Mailpaket, EMail-Adresse, eMail Adresse, E-Mail Adresse*). Die ungewöhnliche Getrenntschreibung der Markennamen hat die Funktion Aufmerksamkeitserregung (Greule/ Janich 2000), die eine wichtige Rolle in der Werbung spielt.

5. Zusammenfassung:

Die Anzahl der englischen Ausdrücke ist ziemlich hoch. Man darf aber von dem hohen Anteil der Anglizismen im Sprachgebrauch der Telekom keine Angst haben. Polenz hat gewarnt, das Ausmaß der Entlehnungen nach Spezialtexten zu rechnen, weil es kein wahres Bild über die gesamte Sprache zeigt. Mit der schnellen Entwicklung der Technik kommen immer neue Wörter in die Sprache, deshalb bewahren sie ihre Schreibung. Die Integration in das indige Flexionsmuster wurde aber fast in jedem Fall durchgeführt (Polenz 1999, S. 403). Auffällige Schwankungen gibt es in der Schreibung der Komposita, aber nicht in einem solchen Ausmaß, dass sie die Sprache beeinflussen könnten. Die Sprache der Kunden ist weniger beeinflusst, nach dieser Tendenz ist die Verbreitung in der Alltagsprache noch geringer.

Walter Krämer (Leiter von Verein deutsche Sprache) schlägt die Umsetzung der englischer Ausdrücke vor, es wäre aber schwierig durchzuziehen http://www.vds-ev.de/presse/pressemitteilungen/789-offener-brief-an-die-deutsche-telekom- Ein Forenbeitrag thematisiert eben die Notwendigkeit von technischen Informationen, um die Probleme in der Internetverbindungzu zu lösen. In der Hauptversammlung in Bonn 2007 hat der Leiter der Telekom den Kunden effektiven Service und die Vereinfachung des Markensystems versprochen, wobei er als oberstes Ziel die Begeisterung der Kunden benannte. http://www.telekom.com/dtag/cms/content/dt/de/399624 Es geht um die von Greule und Janich hervorgehobene Funktion der Aufmerksamkeitserregung, und dazu wird der Fremdwortschatz auch im Weiteren eingesetzt (Greule/ Janich 2000).

Literaturverzeichnis:

Adler, M. 2004. *Form und Häufigkeit der Verwendung von Anglizismen in deutschen und schwedischen Massenmedien*. 2. Aufl. Jena: Online Ressaurce http://deposit.d-nb.de/cgi bin/dokserv?idn=972669019&dok_var=d1&dok_ext=pdf&filename=972669019.pdf (zuletzt gesehen am 25.05.2011).

Burmasova, S. 2010. *Empirische Untersuchung der Anglizismen im Deutschen am Material der Zeitung Die WELT (Jahrgänge 1994 und 2004).* 2. Bde. Bamberg: University of Bamberg Press (= Bamberger Beiträge zur Linguistik).

Chang, Y. 2003. *Anglizismen in der deutschen Fachsprache der Computertechnik. Eine korpuslinguistische Untersuchung zu Wortbildung und Bedeutungskonstitution fachsprachlicher Komposita.* Frankfurt am Main: Peter Lang.

Greule, A., Janich N. 2000… da weis man, was man hat? Verfremdung zum Neuen im Wortschatz der Werbung. In: Stickel, G. (Hrsg.) *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz. Aktueller lexikalischer Wandel.* Berlin: de Gruyter. (= IDS Jahrbücher). 258-277.

Jakobs, E., Lehnen, K. 2005. Hypertext-Klassifikation und Evaluation. In: Siever, T., Schlobinski, P., Runkehl, J. (Hrsg.) 2005. *Websprache.net. Sprache und Kommunikation im Internet.* 10. Bde. Berlin: de Gruyter. 159-185.

Polenz, P. 1999. *Deutsche Sprachgeschichte vom Spätmittelalter bis zur Gegenwart. 3.* Bde. Berlin/ New York: de Gruyter.

Schlobinski, P. 2000. Anglizismen im Internet. In: Stickel, G. (Hrsg.) 2000. *Neues und Fremdes im deutschen Wortschatz. Aktueller lexikalischer Wandel.* Berlin: de Gruyter. (= IDS Jahrbücher). 239-257.

Zifonun, G. 2002. Überfremdung des Deutschen: Panikmache oder echte Gefahr? In: *Sprachreport* 3/2002.

Angol-magyar egyházi szókincs finn kitekintéssel

Egey Emese

I. Bevezető

Előadásom bevezetőjében egy olyan tankönyvcsomagról szólok, amelyik a teológiai-egyházi szaknyelv elsajátítására íródott és 2001-ben a Károli Gáspár Református Egyetem gondozásában jelent meg az Európai Bizottság Leonardo programjának keretében. A sorozat négy nyelven: olaszul, franciául, németül és angolul készült el.[1] (Később Európai Nyelvi Díj elismerésben részesült.)

A tankönyvek megszületésének hátterében az állt, hogy a nyolcfős munkacsoport (a szerzők) éveken át tanítottak teológus hallgatókat és leendő vallástanárokat az említett nyelvek valamelyikére és folyamatosan szembesültek azzal, hogy más szakterületekkel ellentétben, (mérnöki, orvosi, jogi, közgazdasági stb. szótárak, tankönyvek) itt nem állt rendelkezésre semmilyen idegen nyelvű segédlet, kézbe adható tananyag. A szaktárgyi vizsgakövetelmények részét képező külföldi kommentárirodalom tanulmányozásához szükséges nyelvtudás megalapozása nélkülözhetetlenné vált. Hasonlóképpen hiányzott a leendő lelkipásztorok és gyülekezeteik mindennapi életének idegen nyelvű szókincse, amely a külföldi kapcsolattartás szempontjából bizonyult elengedhetetlennek. Ezt az igényt és hiányt felismerve született meg a négy tankönyv, kiegészítve hanganyaggal, tanári segédfüzettel, valamint videófilmmel.

A négy nyelven ugyanolyan felépítésű tananyag készült, amely ugyanazon témaköröket tárgyalja, esetünkben az „angol speciális célokra" (ESP) szempontjaira figyelemmel. A különbség annyi, hogy a felekezeti arányokat és kulturális különbségeket követve más-más hangsúlyokkal és szemszögből jelenik meg egy-egy ország egyházi élete. Az angol verzió az anglikán, a római katolikus és a skót református felekezetekre helyezi a fő hangsúlyt, (ezek mellett a baptista és az evangélikus szórványegyház is szerepel a feladatokban), míg például az olasz verzióban egyértelműen a római katolikus felekezet dominál, de tárgyalja az észak-olasz valdenseket is mint a protestantizmus itáliai ágát.

Jelen írásomban az angol változat szakszókincsének jellemzőivel foglalkozom, finn példákkal kiegészítve az angol–magyar összevetést, mert a finn nyelv révén az evangélikus és az ortodox egyház szóhasználata segít tovább árnyalni a képet.

A 2000-es években és ma is szinte egyeduralkodó kommunikáció-központú nyelvoktatással szemben a szerzők tudatosan vállalták fel azt, hogy ez a tananyag számottevő országismereti, kulturális és szépirodalmi információt is

[1] Domokos György–Hajnóczy Kristóf: Imparate da me; Havas István–Nádor Petra: Mettez-vous a mon école; Ajkay Eszter–Simon Krisztina: Lernt von mir; Ábrahám Károlyné–Egey Emese: Learn from me

közvetítsen. Meggyőződésünk, hogy nem elég – a brit példánál maradva – ha valaki szót ért angol vagy skót kollégájával, de nincs tisztában vele, miért tagolódik az anglikán egyház két ágra (High és Low Church), előbbi liturgiája miért szinte római katolikus, miért van püspöki rendszer a magyarországi protestánsoknál, holott ez Nyugat-Európában nem szokás, hol vannak a leghíresebb tudósokat képző teológiai karok, ki és hogyan tartja fenn a felekezeti iskolákat, milyen máig működő nemzetközi szervezetek alapítása vezethető vissza brit egyházi körökhöz, hogy a világban mintegy 70 millió anglikán vallású él – mindennek irodalmi és művészeti vetületéről nem is szólva. Ezen ismeretek nélkül a kommunikáció felszínes, légüres térben mozog.

A tankönyveket elsősorban a középhaladóknak (B2) írtuk, de a feladatokat a nehézségi fokot jelző szimbólumok alapján kiválasztva, a középhaladó előtti (B1) szintűek és a haladók (C1, C2)[2] is haszonnal forgathatják.

A 15 lecke felépítését az alábbi táblázat mutatja be, kiemelve a szempontunkból külön is fontos részeket. (A könyvben az egyes részeket eltérő szimbólumok is elkülönítik egymástól.)

1. bibliai idézet (a leckében ismertetett felekezet bevett fordításából)
2. kerettörténet
3. **szószedet**
4. a megértést ellenőrző kérdések
5. vitaindító kérdések
6. gyakorlatok
7. bibliai történet
8. országismereti háttéranyag
9. szépirodalmi idézet
10. **szókincsbővítés**
11. kiegészítő művelődéstörténet rész
FÜGGELÉK a kötet végén: videós szövegkönyv; **5 nyelvű glosszárium**

II. A vizsgált felekezetek eltérő terminológiai gyakorlata

Az említett – finn megfelelőkkel kibővített – szakszókincs vizsgálatakor abból kell kiindulnunk, hogy az európai nyelvek mindegyike merít az anyanyelvi fordítások alapjául szolgáló két nyelvből, azaz a görögből és a latinból. Az ilyen eredetű átvételek dominánsak a hittételek, a tanítás, az egyházszervezet szókincsében, ill. bizonyos mértékig a liturgia és az egyházi ünnepek esetében.

[2] Az Európa Tanács „A nyelvtanulás közös európai keretei" (Common European framework) című dokumentum alapján

Ugyanakkor jelentős a saját nyelvi szókincs aránya is, még a másik kettőhöz mérve jóval kevésbé purista angol nyelv esetében is.

Az egyházi terminológia vizsgálatakor szembeötlő és mindenütt egyaránt jellemző, hogy a különböző felekezetek szóhasználata jelentősen eltér egymástól. A következő példák jól illusztrálják ezt.

A) UGYANAZON SZÓ MÁST JELENT:

ANGOL	MAGYAR	FINN
1. deacon(ess) *prot. Elsősorban szociális, betegápolási munkát végző férfi vagy nő* *r.kat. és ortodox: a püspök alá tartozó, bizonyos liturgiai és pasztorációs feladatokat ellátó férfi*	**diakónus/diakonissza** *ugyanígy*	diakoni *értelemszerűen az ortodox egyházban is, mint a római katolikusoknál*
2. confirmation *prot. és r.kat. egyformán*	**konfirmáció, bérmálás** *prot. r .kat.*	**konfirmaatio** *prot és r.kat. egyformán*

B) UGYARRA MÁS-MÁS SZÓT HASZNÁLNAK:

ANGOL	MAGYAR	FINN
1. **church service** *prot.*	**istentisztelet** *prot.*	**jumalanpalvelus** *prot.* *De ha úrvacsorás, lehet MESSU is!*
(holy) mass *r.kat.*	**(szent)mise** *r.kat.*	**messu** *r.kat./ort.*
2. **pastor/minister/rector/vicar** *prot.(angl.)*	**lelkész/lelkipásztor** *prot.* **pap/atya** *r.kat.*	**pastori/kirkkoherra/pappi** *prot.* **(sielun)paimen** (=lelkipásztor)**/isä**(=atya) **/pappi**
3. **the Lord's Supper/Communion/Eucharist** *Prot.(angl.)* **Holy Communion/Eucharist** *r.kat.*	**úrvacsora** *prot.* **(szent)áldozás/eucharisz-tia** *r.kat.*	**ehtoollinen** (ehtoo=este/rég.nyelvj.) *prot./ort.* **eukaristia** *ort.*

4. **parish/rectory/vicarage/manse** *Prot. Angl. Skót ref.* **parish** *r.kat.*	**parókia** *prot.* **plébánia** *r.kat.*	**Pappila** (-la/lä helynévképzővel) p*rot./ort.*
5. **general assembly** *prot.* *(BUT synodal-presbyterian principle!)* **council** *r.kat.*	**zsinat** *prot./r.kat.* *(prot. zsinat-presbiteri elv)*	**Kirkolliskokous** (=egyházgyűlés) *prot.* **synodi** *ort.*

III. A bibliafordítások és szertartáskönyvek lenyomata

Bizonyos szóhasználat kialakulására és állandósulására mindhárom országban természetesen igen nagy hatással voltak azok a Bibliafordítások és szertartáskönyvek, amelyek évszázadokon át használatban voltak, amelyek voltaképpen megteremtették az anyanyelvi egyházi terminológiát.

Az angolok szerencsés történelmének köszönhetően már a 13. században több teljes fordítás létezett (pl. a Wycliff-féle), de igazán maradandó hatása a Thomas Cranmer-összeállította *The Book of Common Prayer*-nek *(1549)* és az ún. *King James Bible*-nak *(1611)* volt, amelyeket szinte napjainkig használtak. Magyarországról mindenképpen említenünk kell a *Sylvester János-féle Újszövetséget (1541)* és a *Károli-Bibliát (1590).* A finneknél *Mikael Agricola Újszövetség fordítását (1548)* és a *Paavali Juusten-féle finn nyelvű szertartáskönyvet (1575)* kell kiemelnünk.

Ezeknek a könyveknek a hatására is szilárdult meg egy-egy kifejezés, amelyek az adott nyelvterület egyházaiban a szinonimákat is megengedve, mégis a legjellegzetesebbek. A következő felsorolásban, ha van ilyen, nagybetűvel szedve szerepel a szinonimák között ez az adott nyelvre legjellemzőbb szófordulat, hátravetett jelző − a tisztánlátás érdekében először most magyarul.

- az utolsó ítélet : the Last Judgement / the Day of Judgement / DOOMSDAY : viimeinen tuomio
- az örök élet : Eternal life / LIFE EVERLASTING / iäinen elämä
- világvége, az idők végezete: the end of the world/ THE END OF THE AGE : maailman loppu/ AIKOJEN LOPPU (= az idők vége)

- a túlvilág: the other world / the NETHER WORLD : tuonpuoleinen maailma (= a túloldali/túlsó világ)
- az ige/"Íge": THE WORD OF GOD : Jumalan sana (= Isten szava)
- egyszeri és tökéletes áldozat: THE PERFECT AND UNREPEATABLE SACRIFICE (= a tökéletes és megismételhetetlen áldozat) : KERTAKAIKKINEN SOVITUSUHRI(=egyszer és mindenkori kibékítő v. jóvátételi áldozat)
- a Tízparancsolat: the Ten Words / the Ten Commandments / the Decalogue (= a görög eredetű szó a teológiai szakirodalomban jellemző) : Kymmenet käskyt
- az Egyszülött Fiú: His One and Only Son (= egy és egyetlen) : ainosyntyinen (=egyszülött)

IV. Szóalakok eltérő jelentéssel

Bizonyos esetekben adott szó más alakja jelentésbeli különbséget érzékeltet, pl. az egyes és a többes számú forma: *devotion* odaadás, hódolat, *devotions* áhítat, elmélyedés. Hasonlóan a *cloister* kolostor, míg a *cloisters* kerengő.

Találhatunk példákat arra is, amikor egy hajdani jelzős szókapcsolat főnévi része lekopott és a melléknévi alak önállóan, főnévként funkcionál. Ilyen a *missionary* misszionárius vagy a *confessional* gyóntatószék.

V. Saját vagy közös európai?

Érdekes megfigyelni, hogy egyik vagy másik nyelv kulturális-történelmi okokból, hagyományból a latin (görög) jövevényszót preferálja bizonyos helyzetekben, míg a másik saját nyelvi szót használ. Ez egyaránt jellemző mindhárom vizsgált nyelvre.

ANGOL	MAGYAR	FINN
redemption / deliverance	megváltás	vapahdus / pelastus (= megszabadítás/ megmentés)
conversion	megtérés	kääntymys (=megfordulás/ fordulat)
elder	presbiter	kirkkoneuvoston jäsen, vö. vanhemmisto (= az öregek/vének együttese)
Rule of Life	regula	lypikon
vocation / call	elhívás	kutsumus(=/el/hívás)
church (ma a kereszt(y)ének temploma)	templom	kirkko

temple (korábban ált. templom, ma a nem-keresztény vallásoké)		

VI.

KULTURÁLIS BEÁGYAZOTTSÁG

Végezetül visszatérek előadásom kiindulópontjához: kulturális tájékozottság és a kontextus ismerete nélkül számtalan helyzetben téveszthetünk, fordíthatunk félre. Álljon itt néhány angol–magyar példa saját gyűjtésemből.

- a *retreat* nem visszavonulás, elvonulás, hanem ún. *csendes hét /nap*
- az anglikánoknál ismert esti alkalom, az *Evensong* nem énekes szolgálat, hanem *vesperás*
- a *Fellowship meal* nem testvéri, de még nem is felebaráti étkezés, hanem *szeretetvendégség*
- a *Rite of Passage* nem az átlépés, továbblépés rítusa, hanem olyan egyházi szertartással is megünnepelt *életforduló* (keresztség, konfirmáció/bérmálkozás, házasságkötés), amely új szakasz kezdetét jelzi életünkben.

Határtalan kommunikáció és kooperáció a CENTROPE régióban, avagy EdTWIN projekttel az osztrák-magyar partnerkapcsolatok fejlesztéséért

Görcsné Muzsai Viktória

1. Motívumok

Győr és Bécs Város 15 éve folytat sikeres oktatási együttműködést folytat határon átívelő szakmai és interperszonális kapcsolatok érdekében az ún. CENTROPE RÉGIÓBAN (Közép-Kelet-Európa). A sikeres kooperáció feltétele a régió lakóinak nyitottsága és pozitív hozzáállása. Ehhez egymás kultúrájának és nyelvének kölcsönös megismerésén túl, különleges készségek elsajátítása is szükséges. Az együttműködő felek olyan alapkompetencia modellt fejlesztettek ki, amely összefoglalja a CENTROPE régió polgárainak együttműködése szempontjából fontos magatartásmintákat és alapkompetenciákat. Az EdTWIN projekt 2008-2011 sajátosságát az osztrák-magyar határ két oldalán a két, vagy többnyelvű humánerő-fejlesztés, szakmai kapcsolatok építése adja, amelyek elősegítésére programok, rendezvények, többszintű kooperációk adnak keretet és lehetőséget. Ezek megvalósítása során mód nyílik köz-, és felsőoktatásban dolgozók és tanulók széles köre számára az alapkompetencia modell gyakorlati megtapasztalására. A projekt tanulságai, a kifejlesztett know-how, és minden produktum nyilvánosságra kerül, így hosszútávon a régió lakói is használatba vehetik annak érdekében, hogy a határon átnyúló kapcsolatok pozitív irányba fejlődjenek.

2. Kutatási perspektívák

Az EdTWIN bilaterális nemzetközi projekt megvalósítása az ún. akciókutatás (elnevezés Kurt Lewintől), egy sajátos formája, amely úgy végzi a társadalom vizsgálatát, hogy egyidejűleg kísérletet tesz a megváltoztatására. Ennek eléréséhez azon egyszerű tételből indul ki, hogy a világot emberek/egyének alkotják, így a megváltoztatása is attól függ, hogy az egyes ember mennyire nyitott új tapasztalatokra, milyen mértékben fogékony tapasztalatait környezetében alkalmazni, mennyire képes/hajlandó ennek érdekében, másokkal együttműködni. Az egyes ember életében, környezetében történő változtatások hosszú távon szervezeti és rendszerszinten további változásokat eredményezhetnek. (Troppe 1994)

Ez a fajta perspektíva egy nemzetközi projekt programja és rendezvényei révén bevonja, interkulturális élményekhez és tapasztalatokhoz, kapcsolatokhoz juttatja az érdeklődő egyéneket. A résztvevők személyes élményeinek reflektálása kognitív szinten tudatosítja a nyelvek és kultúrák, valamint képviselőik közötti azonosságokat és különbözőségeket. Ezáltal olyan kompetenciák kiépülését segítheti, amelyekkel a mikrokörnyezetet alkotó személyek mindennapi és szakmai kapcsolatrendszerében minőségi változásokat indukálhat.

Előadásom gondolatmenetét a cím kibontása alkotja: kezdve a Centrope régió, azaz a földrajzi helyszín (mint mikrokörnyezet) értelmezésével, folytatva e térségben 1995 óta működő nemzetközi projektek bemutatásával, majd egy empirikus kutatás nyomán létrehozott minőségi standardok (alapkompetencia modell) prezentálásával, végül a most aktuális osztrák-magyar bilaterális EdTWIN projekt céljainak, eredményeinek, perspektíváinak rövid bemutatásával.

3. Egy határok nélküli régió Európa szívében

A Centrope-régió négy ország és négy nyelv keresztmetszetében speciális földrajzi helyzettel rendelkezik: négy tagállam határrégióját öleli fel: Kelet-Ausztria, Nyugat-Szlovákia, Dél-Csehország és Nyugat-Magyarország régióit és városait, megközelítőleg hat és fél millió ember lakóhelye.

A „Centrope" elnevezés egy korábbi Európai Unió által támogatott projekthez (CERNET= Central European Regional Network Education Transfer 1997-2003) kapcsolódik. A projekt keretében meghirdetett névadási versenyhez a régió több mint 100 iskolája csatlakozott, és a verseny eredményeképpen 2001-ben megszületett a „Centrope" elnevezés. (G. Muzsai 2001:43-47)

A Centrope régióból tartományok, körzetek, megyék valamint városok politikai képviselői több politikai konferencián határozták meg a közép-európai térség fejlődése szempontjából fontos jövőbeli irányelveket és közös munkaterületeket. Az első alapító konferencia a 2003-ban, a hármas határ melletti Kittsee-ben került megrendezésre. A Centrope régió alapvető célja a régiók és városok

intézményesített együttműködése a gazdaság, infrastruktúra, képzés, kultúra valamint a közös lobbizás területén. A régió olyan erős partnereket egyesít, akik egymást rendkívül előnyösen kiegészítve, együtt az egyes tagok képességeit messze túlszárnyalva képesek kiváló életminőséget, lehetőségeket, kreativitást, növekedést és nyitottságot felmutatni. (Standort 2009)

2011. május 05-én Győr adott otthont a CENTROPE csúcstalálkozónak és *„Egy határok nélküli régió"* című konferenciának, ahol a négy ország 16 régiója fogalmazta meg együttműködésének további, a gazdaság-, az infrastruktúra-, a képzés/szakképzés-, és a kultúrafejlesztést érintő feladatait. A közép-európai "kistigrisek" győri tanácskozása mérföldkő lehet a szervezet életében: a résztvevők bizottságokat hoztak létre a mobilitás és munkahelyteremtés, valamint a szakképzés területén a jövőbeli elképzelések összehangolására. (Győri Közélet 2011:4)

4. A stratégiai cselekvés lehetősége: határokon átívelő nemzetközi projektek

A határon átívelő stratégiai cselekvéseket nemzetközi projektek megvalósításával lehet támogatni. Ebben különösen fontos az Európai Regionális Fejlesztési Alap szerepe (ERDF). A Centrope régió városai közül Győr és Bécs (a korábbi szakaszokban Bratislava és Brno) régiója másfél évtizede folytat együttműködést határon átívelő szakmai és interperszonális kapcsolatok érdekében a közép-kelet-európai, ún. CENTROPE Régióban. Az oktatás és képzés területén megvalósított nemzetközi együttműködések projekttevékenységek (programok, rendezvények, találkozások, publikációk) és fenntartható hálózatépítés (személyes és szakmai kapcsolatok, intézményi kooperációk) révén megalapozza és kifejleszti a régió lakóinak körében az innovatív és perspektivikus szemléletmódot, a nyitott és pozitív hozzáállást az országhatárokon átívelő térségek folyamatos fejlesztésére. (G. Muzsai 2002:70-77)

A közép-kelet-európai, (ma Centrope) régióban az első ilyen a *CERNET* (Central European Regional Network Education Transfer) I. és II. elnevezésű projekt volt (1997-2003). Célkitűzései: többnyelvű, többkultúrájú, európai szellemű iskolakoncepció kifejlesztése, ennek gyakorlati megvalósítása a bécsi Európai Középiskolában, a hazai adaptáció támogatása, tanterv-tananyagfejlesztés az Európai Stúdiumok műveltségterülethez, nemzetközi pedagógus-továbbképzések és tapasztalatcserék, iskolai partnerkapcsolatok támogatása.. (G. Muzsai 2001:43-47)

A következő, az ún. *EdQ* (Education Quality) projekt (2004-2007) keretében az iskolai minőség kiterjesztése volt a cél. A projekt elsődleges feladatnak tekintette azon kulcs-, vagy alapkompetenciák/minőségi standardok fogalmi és tartalmi tisztázását, amelyek a Centrope régió polgárainak e térségben boldogulásukhoz elengedhetetlenek. Elengedhetetlennek tartotta azon módszerek kutatását, amelyek elsajátításukat hatékonyan támogathatják. (Schimek 2008:7-9)

Az másfél évtizedes határon átnyúló együttműködések révén kialakult egyfajta kooperációs készség, amely a központi régiók hosszú távú összetartozásához nélkülözhetetlen. Fontos előfeltétele a szakképzés, amely a közös élet- és gazdasági térségben fokozott jelentőséggel bír, ennél fogva az új projekt, *EdTWIN* 2008-2011 (Education Twinning for European Citizenship, Heading for Excellence in the Centrope Region= Ikerkapcsolatok az oktatásban az európai polgárért, Minőségi standardok fejlesztése a Centrope Régióban, Támogató forrás: Ausztria-Magyarország Határon Átnyúló Együttműködési program 2007-2013, Creating the future) keretében ez a terület áll az együttműködés középpontjában. Így mód nyílik a fent említett alapkompetencia modell gyakorlati kivitelezésére. (EdTWIN projektterv 2008)

5. Határtalan kommunikáció és kooperáció modellje

5.1. Centrope-kompetencia modell

A Centrope régió számára szükséges alapkompetenciák/minőségi standardok kidolgozását egy nemzetközi munkacsoport koordinálta. Tagjai első lépésben meghatározták a határon átívelő működéshez szükséges *tudás, képesség és magatartás lényegét.* Közösen kifejlesztett kérdőívvel felmérték, hogy a különböző területeken dolgozók esetében, milyen attitűd, tapasztalat, képesség segítheti leginkább a határon átívelő kapcsolatok sikerét. Az adatfeldolgozás és eredmények nyomán nemzetközi szakértők segítségével 5 területen ún. kompetencia rasztert alakítottak ki. A raszter szerint a sikeres cselekvéshez szükséges kompetenciaterületek: (1) kommunikatív kompetencia, (2) szociális kompetencia, (3) stratégiai kompetencia, (4) tudáskompetencia, (5) interkulturális kompetencia. (Schimek 2008:7-9)

A fenti kompetenciák fő komponenseit 3 fejlesztési területen találjuk meg:

(1)A tudásterület magában foglalja a folyamatorientált, a praktikus és a technikai képességeket – az ún. „know-how"-t. Ez megfelel az Európa Tanács munkacsoportja által összeállított Közös Európai Referenciakeretben (KER 2000) az idegen nyelvek tanításához, tanulásához és értékeléséhez[1] említett „okos gyakorlatiasságnak". A tudáskompetencia olyan egyéni adatbankot és készségek tárházát tartalmazza, amelyhez az egyén adott szituációban bátran nyúlhat.

(2)A személyiségfejlődés affektív faktorai pedig a készségek, a megértés és a fogékonyság olyan tárházát jelentik, amelyet azért kell kialakítanunk, hogy felkészüljünk a kultúrák közötti találkozásokra.

(3) Interperszonális készségek közé tartoznak azok az alkalmazási készségek, ahol a megszerezett ismereteket, szaktudást, know-how–t, személyes készségeket, speciálisan adott kontextusban mozgósíthatjuk.[2] (Morgan 2008:32-52)

A határon átnyúló kapcsolatok rendszere annyiban új kihívásként jelenik meg az oktatás és képzés számára, hogy a nemzetközi kapcsolatokban különös fontossággal bíró kompetenciákat megfelelő intézkedésekkel kíván megerősíteni.

5.2. A határtalan kommunikáció feltétele

A nemzetközi szintéren zajló cselekvés kommunikációs bázisának elengedhetetlen feltétele a nyelvtudás. Az Európai Bizottság Fehér könyvében (1995) megfogalmazódott, hogy a jövő határok nélküli Európájában élők számára kívánatos anyanyelvük mellett legalább 2 másik nyelv ismerete, ezeken való kommunikáció képessége. A szükséges nyelvi előfeltételek megteremtése érdekében az európai országok egyrészt a lehető legkorábbi nyelvtanulás biztosításával, másrészt a nyelvi kínálat (különös tekintettel a szomszédos országok nyelvére) bővítésével, igyekeznek nyelvoktatásukat kiterjeszteni és intenzívebbé tenni. A hálózatos gondolkodás, cselekvés és együttműködés feltételezi a gyors hálózatos kommunikációt. A modern információs, kommunikációs technológia (IKT) széles körben biztosítja az információhoz jutást, és a továbbítást, valamint a spontán kommunikációt „no time" módon teszi lehetővé. (Schimek 2008)

5.3. A szociális kapcsolatok támogatása

A határon átívelő cselekvés kölcsönös kommunikációt követel. A társas együttlét alapvető feltételei: mások meghallgatása, különböző pozíciók felismerése, akadályok leépítése, önmagunk megértetése. A nemzetközi keretben végzett cselekvés előtérbe helyezi a teammunka képességét, amely a partnertől a másik pozícióinak nagyfokú megértését és respektálását várja el. Ez érvényes a félreértések kerülése/ csökkentése, valamint a konstruktív kritika és feedback-kultúra vonatkozásában is. Éppen ezért a szociális együttlét világos megértése érdekében az iskola és iskolán kívüli tanulás csak a konstruktív teammunka, konfliktusmegoldási kompetencia, valamint a szakmai és személyes ügyek tudatos szétválasztása mentén lehetséges. (Schimek 2008)

5.4. Kultúraközi megértés fejlesztése

A határon átívelő projektcselekvés innovatív megoldási módokat kínál a hatékony sokféleség menedzsmenthez (Diversity Management). Olyan tudatosságot eredményez, amely más nyelvű és más kultúrájú emberek közötti konstruktív együttműködés lehetőségét nyitja meg. Ugyanakkor a határon átnyúló tevékenységek analóg módon fejlesztik a saját honi társadalmi csoportok (etnikai származás, nemi, életkorbeli, fizikai vagy pszichikai vagy képzésbeli különbségek) iránti érzékenységet is. (Schimek 2008)

5.5. Cselekvési repertoár: Európával, Európáról, Európáért

A határokon átnyúló cselekvés megfelelő kontextusorientált tudást feltételez. Ebből következően a képző intézmények központi törekvése az ún. Európa-kompetencák közvetítése kell, hogy legyen.

[1] http://www.coe.int/T/DG4/Portfolio/?L=E&M=/documents_intro/common_framework.html

Olyan készségeké, amelyekre Európa polgárainak szüksége van, hogy minden esélyt, amely akár szakmai , akár személyes életükben adódik, valóban ki tudjanak használni. Az európai egyesülési folyamat a népek és főleg az ifjúság aktív részvételével lesz egyre sikeresebb. Ehhez azonban mind a kognitív képességek, mind az adekvát cselekvési és kommunikációs, valamint közvetítő kompetenciák esetében speciális felkészülésre/kvalifikációra van szükség.

Az Európa- kompetencia előrevetíti az európai képzési tartalmak közvetítését. Lényegében arról van szó, hogy az oktatási tartalmakat különböző perspektívából megvizsgáljuk. Ezáltal bepillantást nyerünk különböző népcsoportok életébe, szokásrendszerébe, szemléletébe. Az Európa-kompetencia azonban egyúttal elvárás is az összefoglalásra, a közös szemléletmód kialakítására, és értelmezésére, egyúttal az európai tudat felépítésére, áttekintésére. Ehhez olyan nagyszerű lehetőséget kínál a Centrope régióban működő , alábbiakban bemutatott EdTWIN projekt .(Schimek 2008)

6. EdTWIN projekt a Centrope Régióban: a kommunikáció, a gondolkodás és a cselekvés mobilitása

A Nyugat-magyarországi Egyetem Apáczai Kara és Bécs Város Iskolatanácsa Európai Irodája együttműködési szándékát fejezte ki az EdTWIN projekt megvalósítására. (EdTWIN Projektterv 2008)

A projekt általános célkitűzését kidolgozói *Élet és munka a Centrope Régióban* gondolattal foglalták össze. Ezt értelmezve, arról van szó, hogy a régióban tanulókat és hallgatókat, az itt dolgozó tanárokat és oktatókat speciális módon kell felkészíteni annak érdekében, hogy a fent bemutatott *alapkészségeket és kompetenciákat* elsajátítsák, ezeket továbbadják, abból a célból, hogy a Centrope régióban élők számára könnyebb legyen az együttélés és a határon túli foglalkoztatottság, valamint munkaszerzés. Ezt fejezi ki a *mottója is:* „Képzés határok, kommunikáció nyelvi akadályok, együttműködés előítéletek nélkül". *Filozófiája* 3 kérdésre épül: *(1)* ki vagyok én, ki a másik (az érdeklődés felkeltése), *(2)* dolgozunk együtt (közös tevékenységek során egymással rövidtávú kooperálás), *(3)* mit tudunk együtt létrehozni (majd hosszú távú kooperáció megalapozása).

Az EdTWIN projekt sajátossága, hogy középpontjában a régióban élő humánerő nyelvi-kommunikációs és szakmai fejlesztése, ezáltal szakmai kapcsolatok építése áll, amelynek elősegítésére programok, rendezvények, kooperációk adnak lehetőséget és keretet. Az EdTWIN projekttevékenységek alapját az intézményi, a szakmai és a nyelvi együttműködés képezi. A szakképzés egyre nagyobb teret kap a hétköznapi és gazdasági életben, és így az EdTWIN projektben is magas értéket képvisel. Egy nyelv birtoklása, és a képzések, szakmai találkozók tapasztalatai nyomán kialakult plurális kulturális kompetencia és tudatosság hidat képezhet a szomszédos országok lakóihoz és kultúrájához. Az EdTWIN-ben és által tehát,– sokféle gyakorlati lehetőséget kínálva - az ifjúságot bátorítani kell arra, hogy egy szomszédos ország (németet/magyart), vagy távolabbi ország(ok) nyelvét megtanulhassa**.** (EdTWIN Projektterv 2008)

Az EdTWIN- projekt tevékenységeit 5 munkacsomag tartalmazza:

Egy projektirányító csoport végzi a *projektmenedzsment, és - koordináció* feladatait, a csoport tagjai különböző szakterületeket képviselnek. A koordinátorok rendszeres (tanévenként 3-5 alkalom) tervező-találkozói a tevékenységek egyeztetésére, fejlesztésére, a fenntarthatóság biztosítására szolgálnak. Győrben és Bécsben létesült egy koordinációs és kommunikációs központ, amely projektmenedzsment-ülések, workshopok és továbbképzések helyszíneként funkcionál, létrejött egy dokumentációs adatbank résztvevő partnerek számára. *(EdTWIN Projektterv 2008)*

A *Centroschooling* munkacsomagban sokféle munkaformában különböző résztvevők működnek együtt. Fontos szempont a *nyelvi-kommunikációs és szociális* kompetencia támogatása is, amely emberekkel és kultúrájukkal/nyelvükkel kapcsolatos bánásmódra fókuszál, illetve segít megszerezni, alkalmazni és fejleszteni a konstruktív magatartás nemzetközi kooperációkban alkalmazható *stratégiai és interkulturális* elemeit, technikáit.

A projekt *Centrovoc* munkacsomagja a középiskolás korosztály (14-19 évesek) és az egyetemi hallgatók számára *hospitálás, szakmai gyakorlatok formájában* biztosítja a *praktikus nyelvi-kommunikációs, és munkatapasztalatok megszerzésének lehetőségét* a szomszédos országban, ezáltal hozzájárul a szakmai képzés kiteljesítéséhez.

A projekt előtérben *a szomszéd nyelvének és kultúrájának* megismerése áll. Ez a *Centroling* munkacsomag keretében történhet, hagyományos és újszerű formában.

Az EdTWIN projekt *„Publicitás"* munkacsomag keretében a projekt eredményeit egyrészt - az Európai Unió publicitásról szóló rendelete értelmében - a legszélesebb nyilvánosság elé kell tárni a modern média segítségével, másrészről ez a szándék modellként kell, hogy szolgáljon más európai határon átnyúló régiókban hasonló kooperációs platformok kiépítésére. Ezért a projekttevékenységekről folyamatosan hírt adunk kari honlapon és más közéleti fórumokon.

Álljon itt rövid ízelítő a 3 éves projekt rendezvényeiből a bevont résztvevők számára történő utalással.

Szakmai együttműködések:

- 2008, 2009, 2010, 2011: Nyitott ajtók hete keretében hallgatók idegen nyelvű prezentációja, (kb. 1200 fő),
- 2008, 2009, 2010, 2011: Találkozó középiskolásokkal (kb. 700 fő)
- 2009, 2010 2011: Hallgatók hospitálása, tanulmányútja, szakmai gyakorlata bécsi iskolákban (kb. 100 fő)
- 2009, 2010, 2011: Hazai nyelvi workshopok, bécsi terepgyakorlat, Inter-Cafe-Klub (kb. 800 fő)
- 2009, 2010, 2011: Szakmai napok a kar oktatói számára: ausztriai tanulmányutak (alkalmanként kb.130-150 fő)
- 2010 tavasz: Szaknyelvoktatás módszertani továbbképzés tanároknak, oktatóknak (30 fő)
- 2010 október: Tanulmányút és képzés multiplikátoroknak (kb.150 fő)
- 2009, 2011: Gyógypedagógiai tanszék együttműködése a bécsi Gyógypedagógiai főiskolával (kb. 50 fő)
- 2010 ősz: Apáczai Kar Idegen Nyelvi Tanszék és a burgenlandi Pedagógiai Főiskola kooperációja (30 fő)
- 2010 november: Turizmus tanszék kapcsolatfelvétele osztrák partnerrel (kb. 50 fő), konferencia (kb. 300 fő)
- 2008, 2009, 2010: AK Idegen Nyelvi Tanszék és Pedagógiai Főiskola Bécs együttműködése (kb. 30 fő)
- 2011: Pedagógiai Tanszék tanulmányútja bécsi intézményben (15 fő)
- 2011: Nyelvészek, nyelvtanárok dialógusa a Centrope Régióban – konferencia (30 fő)
- 2011: Művésztanárok, és hallgatók találkozója: kiállítás és koncert Bécsben és Győrben (75 fő)
- 2011: Interkulturális menedzsment - tréning hallgatóknak, oktatóknak (35 fő)
- 2011: Élet és munka a Centrope Régióban programsorozat diákoknak, hallgatóknak (600 fő)

(EdTWIN Projektterv 2008)

7. A projekt ismertsége, perspektívái

A projektindítás óta folyamatosan működik karunk és a bécsi partner honlapján az EdTWIN portál, a helyi és regionális sajtó és média (Hírcity –Online: Revita TV, Győr, Kisalföld Napilap, Győri Nap, Vivat Academia/Krónika, a Nyugat-magyarországi Egyetem lapja) folyamatosan hírt ad(nak) az aktuális projekteseményekről. Regionális kutatások keresik a projektvezetést**,** így - Pécsi Tudományegyetem, TÁMOP – Határ menti oktatás kutatása személyes interjú, Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség kérdőív alapján tájékozódott a projekt megvalósításának folyamatáról, részeredményeiről, regionális hatásairól, további perspektíváiról, valamint több regionális és nemzetközi konferencián is bemutattuk a projektet (pl., Bécs, Brüsszel, Géniusz Nap, Széchenyi, Apáczai, MANYE stb.)

Az EdTWIN projekt a Centrope régióban *hosszú távú hatások és strukturális változások* érdekében újszerű oktatási hangsúlyokat kíván(t) létrehozni és szem előtt tartani, így is hozzájárulva *a fenntartható pozitív szociális és gazdasági fejlődéshez.*

A megcélzott hatásokat, változásokat és lehetséges perspektívákat a projekt utolsó szakasza kezdetén a következőkben foglalhatjuk össze: az EdTWIN programok, tevékenységek együttesen eredményezik, hogy a *résztvevők szakmai kompetenciái* és a projektben nyert tapasztalatai *kedvezőbb foglalkoztatottsági, munkaszerzési lehetőségeket* kínálnak számukra határon innen és túl. Itt kell megjegyezni, hogy 2011. május 1-jével Ausztria és Németország feloldotta a 2004-ben csatlakozott uniós tagállamok munkavállalói előtt a munkavállalásra vonatkozó korlátozó intézkedéseket. Ez a tény mindenképpen fontos ígéretes perspektívát jelöl(het) ki a projektben a teljes futamidő alatt közvetlenül érintett kb. 5000 Győr-Moson-Sopron megyei hallgató és tanuló sikeres életpályája szempontjából. Ezt erősíti az Európai Bizottság Duna - Régió Stratégiai Terve (2011-2020), amely a 79. oldalon említi az EdTWIN projektet ebben a vonatkozásban:

Education Twinning for European Citizenship, Heading for Excellence in the CENTROPE Region (EdTWIN)" **-** is implemented under the lead partnership of Vienna (Vienna Board of Education). This project aims (1) to raise awareness for the cultures and the languages of the neighbours, (2) to build up positive attitudes and (3) to set the relevant measures in order to improve the necessary competence standards for opening doors and widening pathways to CENTROPE, a region of excellence in Central Europe**.** (Action Plan 2010:79)

Irodalom

EdTWIN Projektterv (2008) – Education Twinning for European Citizenship Heading for Excellence in the CENTROPE REGION Ikerkapcsolatok az oktatásban. Centrope Régió vezető iránya. Ausztria-Magyarország Határon Átnyúló Együttműködési Program 2008-2011. Projektterv 2008. Projektszám: L00048/HU, 31 .

EdTWIN Projekt beszámolói (2008-2010) - Education Twinning for European Citizenship Heading for Excellence in the CENTROPE REGION Ikerkapcsolatok az oktatásban. Centrope Régió vezető iránya. Ausztria-Magyarország Határon Átnyúló Együttműködési Program 2008-2011. Projektszám: L00048/HU, Győr, Kézirat AP1-4 2008-2010, 125

G. Muzsai V. 2001. A kelet-közép-európai régió új együttműködési modellje a közoktatásban. In: Annási-Görcsné Muzsai (szerk.) *Európai iskola – európai nevelés. A CERNET Projekt és a bécsi Európai Középiskola. Közép-kelet-európai régiók oktatási együttműködése*. Győr: Győr-Moson-Sopron Megyei Pedagógiai Intézet. 43-47.

G. Muzsai V. 2002. Országhatárokon átnyúló együttműködési projektek a közoktatás fejlesztése érdekében. In: Gergó Zs. (szerk.) Az innováció régiója – kihívások és esélyek. Tanulmánykötet. Veszprém: Veszprémi Egyetem, Társadalomtudományok és Európa Tanulmányok Tanszék. 70-84.

Morgan, C. 2007. Synopsis. In: Schimek, F. (Hrsg.) *Leben und Arbeiten in der Centrope Region – Grenzenlos kompetent*, EdQ Interreg, IIIA. Europa Büro des Stadtschulrats für Wien, EdQ Interreg IIIA, 31-53

Schimek, F. 2008. Vorwort. In: Schimek, F. (Hrsg.) *Leben und Arbeiten in der Centrope Region. Grenzenlos kompetent*. Wien, Europa Büro des Stadtschulrat für Wien, EdQ Interreg IIIA, 7-9

Schimek, F. 2010. *Grenzenlos kompetent. Ein Grundkompetenzmodell für gernzüberschreitendeserfolgreiches Handeln*. Europa Büro des Stadtschulrats für Wien, EdQ . 9 (Kézirat)

Troppe. M 1994. Participation Action Research: Merging the Community and Scholarship Agendas. Providance.

Források

Action Plan. Accompanying Document to the European Union Strategy for the Danube Region. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. European Commission. Commission Staff Working Document, Brussels, 8.12.2010, kézirat, 79.

Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assesement, publ. by Council of Europe 2000

Europäische Kommission (Hrsg.): *Key competences for lifelong learning, a European reference framework*, Brüssel 2004.

Europäische Kommission: *Weißbuch „Lehren und Lernen"*, Brüssel/ Luxemburg 2007.

Győri Közélet, V. évf. 18. szám, 2011.május 07. (Találkoztak a Centrope régió vezetői).

Standort, Wien, 2009. 33. évf, 3. sz., Martin Hutter cikke.

További információ a régióról és az EdTWIN projektről:

http://www.centrope-tt.info/centrope-regio-hu

www.ak.nyme.hu/edtwin és www.edtwin.eu

Kertbeny Károly (1824-1882) műfordító és bibliográfus
A XIX. század németajkú magyar-lelkű kultúraközvetítője[1]

Pogányné Rózsa Gabriella

1 Bevezetés

Kertbeny Károly (1824-1882) kalandos életének ismertetése a szekció nevében jelzett témához (Interkulturalitás, interkulturális kompetencia, interkulturális kommunikáció szekció) nem csupán műfordítói munkássága okán kapcsolódik, hanem bibliográfiai tevékenysége szintén integráns részét képezi az egész országra vonatkozó és a élet majd minden területét átfogó kultúraközvetítő törekvéseinek.

A görög βιβλιογράφσς kifejezés eredeti és a reneszánsz időszakában is használatos értelmezésben a könyv íróját, szerzőjét vagy a textus lejegyzőjét jelentette, és csak a XVII. században látott napvilágot az első olyan könyvészeti munka – Gabriel Naudé *Bibliographia politica* című összeállítása –, amely a szót már újabb és a biográfia, geográfia tudománymegnevezések mintájára megváltozott jelentésben szerepeltette címében. A fogalom mai értelmezése Friedrich Adolf Ebert megfogalmazásában gyökerezik: „A bibliográfia a szó legtágabb értelmében minden korszak és minden nemzet írásos relikviáival, illetve azok létrejöttének szempontjaival foglalkozó ismeretek összessége", a „tiszta bibliográfia" azonban az irodalom „codex diplomaticus-a, az irodalmi kultúra és tevékenység legbiztosabb fokmérője", amely „az irodalmat önmagában szemléli, és feladata megmutatni, hogy egyáltalán mi létezik". Ennek megfelelően tekinthető Kertbeny bibliográfiai munkássága a természetes nyelven alapuló kommunikáció egy speciális megnyilvánulásának, amelynek célja a terminus technicusból a priori következően a különböző kultúrák közötti szinkron és diakron kapcsolatteremtés, közvetítés.

2. Kertbeny Károly élete

Kertbeny Károly 1824-ben született Bécsben német származású és németajkú családba, hamarosan azonban Pestre költöztek, ahol lakhelyük a família tulajdonában álló Magyar Királyhoz címzett fogadó volt, amely számos hazai

[1] Jelen előadás egy többhónapos kutatómunka eredményeként megszületett és jelenleg a Könyvtári Figyelő című könyvtártudományi szakfolyóiratban megjelenés alatt álló tanulmány („Irodalom könyvészet nélkül: vagyon leltár vagy ország térkép nélkül". Kertbeny Károly élete és könyvészeti tevékenysége) speciális szempontú erősen lerövidített változata. A terjedelmi korlátok miatt a téma iránt bővebben is érdeklődő olvasót ahhoz a részletes, bibliográfiai apparátussal is rendelkező dolgozathoz utaljuk.

és külföldi hírességnek, jobbára a színházi világ neves személyiségének adott szállást. Így az ifjú Karl Maria Anton Josef Benkert, 1848-ban történt névmagyarítása után Kertbeny Károly (Mária) életéhez magától értetődően tartozott hozzá a kor hírességeivel, művészeivel, politikusaival való találkozás, a velük való kapcsolatépítés, „közlekedés". De Kertbeny nem csupán a fogadó vendégein keresztül kapcsolódott a művészvilághoz, hanem a családon belülről szintén meghatározó impulzusok érték a felnövekvő gyermeket: anyja festőként tevékenykedett, de mindkét szülője gyarapította a magyarországi német nyelvű irodalmat is.

Kertbeny egri cseregyermekként kezdett magyarul tanulni, majd – talán a Landerer-rokonság ösztönzésére? – könyvkereskedéssel foglalkozott, Győrben a Schwaiger-, Pesten pedig a híres Heckenast-cég alkalmazottja lett, és már itt nagy bibliográfiai műveltségről tett tanúbizonyságot, de számos életrajz, kritika szintúgy megjelent tollából. Mindazonáltal további életének alakulására éppilyen nagy hatással volt az, hogy az üzletben megismerkedhetett a reformkor nagyjaival, de hasonlóan fontos ismeretségekkel gazdagodott a pesti 5. tüzérezred önkénteseként; műfordítói ambíciói felkeltését pedig a fiatal magyar irodalommal, többek között Petőfi Sándorral való kapcsolatának köszönhetjük. Ekkoriban jelentkezett első sikertelen „lapalapítási" kísérletével: 1846-ban látta meg a napvilágot a *Jahrbuch des deutschen Elementes in Ungarn* című évkönyv első és egyben egyetlen kötete. A kiadvány célja a magyarországi németek (akik közé Kertbeny magát is sorolta) számára a különállás és az asszimiláció közötti ingadozás helyett – az akkoriban egymilliós németség egyre jobban elmagyarosodott, de sokszor a magukat magyarnak tartók is németül beszéltek – önálló „német-magyar", vagyis német nyelvű esetleg lelkű, de jellegzetesen magyarországi irodalom megteremtése és ezzel a Magyarország és Németország közötti megértés biztosítása, valamint a külföld hazánkkal kapcsolatos tudatlanságának leépítése. Ezzel először még 1842-es németországi útján szembesült, és innen datálhatók legkorábbi bibliográfiai tervei is, így későbbi külföldi élete (1846-1851, 1859-1875) során személyes összeköttetéseit felhasználva publicistaként, lexikon-szócikkek szerzőjeként, újabb – sajnálatosan tiszavirág életű – lapok megindítójaként, a magyar irodalom fordítójaként és népszerűsítőjeként, felolvasások szervezőjeként és a szépliteratúra külföldi megjelentetését támogató önkéntes kulturális „követként", vagy akár 1859-ben a szintén sikertelen Wien-Pester-Zentral-Weinhandelsgesellschaft egyik alapítójaként az országról alkotott téves elképzelések lebontásán fáradozott. A magyar és a külhoni könyvtárakban,

levéltárakban végezett búvárlatai során a magyar vonatkozású források, irodalom számbavételére törekedett. A külföld könyvtáraiban végzett forráskutatásairól, annak eredményeiről, az illető bibliotékákról, valamint a még feldolgozásra váró intézményekről (pl. londoni Tower levéltáráról vagy a csángókkal kapcsolatban a pétervári udvari archívumról, illetve a külföldi főúri magántékák feltételezhető magyar vonatkozású anyagairól) idősebb Emich Gusztáv szerkesztő felkérésére a *Szépirodalmi Lapok*ban tett közzé többrészes írást Külföldi könyvtárak s a magyar történet címen, „hogy könnyen ide vetett, de tág vonalakban egy új tért [jelöljön ki], mellyen történetünk érdekében a nemzet minden egyes tagja munkálkodhatik".

Mindamellett utazásai során kora politikai, tudományos és művészeti életének híresség eivel személyes ismeretséget, barátságot igyekezett kötni; nevüket mindig gondosan számon tartotta, az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött „Persönliche Erinnerungen zu tausend berühmte Leute: 1824-1877" című kéziratos feljegyzésében hosszú lajstromba foglalta őket. De éppígy megemlékezett az általa meglátogatott bibliotékákról és az ott megismert könyvtárosokról. Fenti manuscriptumában és egyéb önéletrajzi írásaiban megörökítette Antonio Panizzihoz , a British Library igazgatójához fűződő kapcsolatát, akivel Sir John Bowring, számos magyar irodalmi alkotás angolra fordítójának közvetítésével ismerkedett meg 1846-ban és „a híres polyglottista … alkalmazást is talált neki a British Museumban Panizzi igazgató barátjánál a világhírű múzeumnak magyar könyvek és kéziratok rendbeszedése végett". Egy másik autobiográfiai jegyzetéből az szintén tudható, hogy Kertbeny a könyvtár magyar vonatkozású állományáról katalógust készített a direktor megbízásából, melyet később megküldött az Akadémiai Könyvtár számára. A számos notabilitás nevét tartalmazó lajstromban a korabeli könyvtári világ jónéhány további alakja is szerepel, például a drezdai királyi könyvtárban tevékenykedő Julius Petzholdt, akinek saját korában méltán elismert könyvtártani munkája és könyvészeti tevékenysége bizonnyal nagy mértékben hatott Kertbenyre, de éppígy ismerte számos korabeli nagykönyvtár, többek között a bécsi udvari könyvtár akkori vezetőit.

Itthon tartózkodva a hazai bibliotékák állományában végzett kutatásokat és felhívásokat tett közzé, beadványaiban javaslatokat fogalmazott meg a nemzeti könyvtár működésével kapcsolatban, valamint a megvalósítandó nemzeti bibliográfia intézményi, infrastrukturális, személyzeti hátterének megteremtésére. De törekvései sokáig nem találtak értő fülekre, a XIX. század derekának könyvtártudományos „szakszerűségét" illusztrálja egyik későbbi levelében olvasható visszaemlékezése. 1856-ban kérték fel a bécsi császári Hof-

und Staatsdruckerei irodalmi referensének, de a megbízatást később ismeretlen okból visszavonták. Ám ő a társadalmi státuszt jelentő állásoknál sokkal inkább könyvtárnoki munkára vágyott, hogy kutatásainak szentelhesse az életét. Az audiencián azonban Alexander Bach miniszter válaszából megtudhatta: ezeket a stallumokat nem képzett szakemberek számára tartogatták, hanem már megszolgált érdemek megjutalmazására. Így Kertbenyből nem lett korának ügybuzgó könyvtárosa; „igazán tragikomikus, hogy a magyar könyvészethez 80.000 tételt összegyűjtve bibliográfusként a külföld szemében nagy tekintélynek örvendek, de hazámban még egy könyvtárszolgai stallumra sem találtattam méltónak".

Kultúraközvetítő tevékenysége egyik területeként a szabadságharc után külföldre kényszerült magyar emigránsokról szóló adattárat állított össze. Az adatokat személyes levelezésen keresztül próbálta megszerezni; mintegy hatszáz felhívást küldött szét, elsősorban a Nyugat-Európában élő honfitársainak, feladatának tekintve ezzel a világban szétszóródott, de továbbra is aktív politikai, társadalmi, irodalmi és tudományos elit bemutatását, illetve megszervezését. Anyaggyűjtésének egyik eredménye kéziratos fényképalbuma (24 a volt magyar menekültség soraiból. Gyűjttte Kertbeny Károly Brüsselben 1864), amelyet az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őriz, nyomtatásban közzétett munkája pedig az *Alphabetische Namenliste der Ungarischen Emigration seit 1849* című tomus. A kötet az előszóban olvasható ars poetica tanúsága szerint nagy művének, a *Die Ungarn im Auslande* című sorozatnak első – és unicus – kötete, amely a magyar név dicsőségének tükre lett volna. „Ehrenspiegel" abban az értelemben is, mint ahogyan első, nyomtatásban, önálló kötetként megjelent nemzeti életrajzi bibliográfiánknak, Czwittinger Dávid 1711-es *Specimen Hungariae literatae*-jának is ez volt a célja.

1875-ben közvetlenül Tisza Kálmán miniszterelnök és gróf Karácsonyi Guidó segítségével térhetett vissza Budapestre, ahol élete utolsó éveiben már idősödve és megromlott egészségi állapotban ugyan, de fiatalos lendülettel, elkötelezettséggel dolgozott tovább könyvészeti tervei megvalósításán.

3. Kertbeny Károly könyvészeti tevékenysége

„A haza szolgálatában élte életét még akkor is, mikor nem volt a hazában. Ott hirdette a népek között a mi dicsőségünket." – összegezte Kertbeny sírja fölött elkésett méltatással életének legfőbb törekvését Komócsy József, a Petőfi Társaság alapítója és alelnöke. És méltán hangzottak el ezek az elismerő szavak a koporsónál, hiszen Kertbeny Károly a magyarság, a magyar szellemi élet és

Magyarország megismertetésének, európai létjogosultsága bizonyításának szentelte minden energiáját, fordítói, publicisztikai, lexikonszócikk-írói, lapalapítói és bibliográfusi tevékenységét.

Egyik levelében így összegezte a magyar kultúra külföldi megismertetése érdekében kifejtett differenciált tevékenységének területeit. Törekvései egyrészt az ország egészének megismertetésére irányulnak, nevezetesen politikai publicisztikai munkásságán keresztül az ország nemzetgazdasági érdekeinek képviseletére, de kiterjed a magyar jeles hazafiak és utazók életrajzának közzétételére, illetve ehhez kapcsolódóan a 1849-es emigrációnak való méltó emlékállításra. Működése másrészt a magyar irodalomra fókuszál, vagyis a magyar költészet fordítására és a hazai forradalmi dalok/költészet összegyűjtésére, a magyar szépirodalom hazai és külföldi propagálására. Tudományos, bibliográfiai szinten értelmezve pedig célja a külföld felé (de a hazai szellemi élet számára úgyszintén) az ország megfelelő kulturális, szellemi életének reprezentálása a honi nemzeti bibliográfia megteremtésével, és ezzel a magyar intellektuális egyenjogúság bizonyítása. Látható, hogy Kertbeny bibliográfiai törekvései ennek a sokkal szélesebb körű kultúraközvetítő elkötelezettségnek, „ország-marketing"-nek képezték szerves részét. Ebben az értelemben a (magyar nemzeti) könyvészetről alkotott elképzelései sokkal közelebb állnak a nemzeti bibliográfiák korai motívumaihoz és a bibliográfia fogalmának a Szabó-Szinnyei-Petrik-triászét megelőző, régebbi értelmezéséhez, vagyis a könyvészetet a történelemhez, az irodalom- és művelődéstörténethez kötő historia litterariához. Kertbeny életútja és munkássága így tehát nem csupán szinkron, egymás mellett élő kultúrák között teremtett kapcsolatot, hanem éppúgy hidat épített a régi és a modern között, a könyvészet terén kifejtett munkálkodása nagyrészt a reformkor eszméiből gyökerezve vezetett át a XIX-XX(-XXI). század modern magyar nemzeti bibliográfiájába.

Korai könyvészeti vállalkozásai a nemzeti impresszumú művek (hazai nyomtatványok) számbavételére irányultak, eleinte betűrendes, majd szakrendes elrendezésben – utóbbi a tudomány szempontjainak figyelembevételéről tesz tanúbizonyságot, hiszen a kutatás számára nem egy-egy szerző műveinek fellelhetővé tétele az elsődleges feladat, hanem valamely téma, kérdéskör irodalmának áttekintése. (Természetesen a mutatók mindkét elrendezés esetén elengedhetetlenek.) Saját megfogalmazásában a feldolgozatlan „irodalom bírhat ugyan jó könyvekkel …, de terményzése csak esetleges marad, tudományos irányzat, összefüggés s valóságos előhaladás nélkül, mert senki sem tudja, hogy előde mit tett már eme vagy ama szakban. A már jelenlévőnek ismerete hiányából munkáját

mindenki mindig elölről elkezdi s ezen terv és czélnélküli törekvés eredménye az, hogy egy tudományos szakban sem haladunk előre,körben forgunk magunk körül."

Kertbeny későbbi tervei azonban már nem csak a hazai kiadványtermés regisztrálására vonatkoztak, hanem az úgynevezett hungarikum irodalom teljességére, mivel „Egy államilag s történelmileg önálló nemzet irodalmában minden esetre első helyen állanak a nemzeti nyelven írott munkák, de egyúttal azok is befoglalandók, melyek idegen nyelven, de hazai nyomdából kerültek ki, valamint mindazon munkák is, melyek külföldön, bármely nyelven írattak e nemzetről, vagy annak hazájáról.", tehát célja, hogy a teljes magyar (vagyis hungarikum) irodalmat „igazi, organikus és használt irodalommá tegye" a tudomány minden ágában tevékenykedők és hangsúlyozottan a hungarológiai kutatásokat folytatók számára.

Kertbeny Károly koncepcióiban és számos megnemértéssel, sikertelenséggel övezett, érdektelenségbe fulladt, vagy akár támadásokkal kísért életének minden törekvésében korának, a korszak tudományos paradigmájának hatásai mellett is olyan alapelvek fogalmazódtak meg, amelyek a jelenkori bibliográfiai szintű kultúraközvetítésében úgyszintén releváns szempontok. A többnyelvűség, a „szürke irodalom" (vagyis a könyvesbolti forgalomba nem kerülő, korlátozott nyilvánosságra szánt konferenciakötetek, iskolai értesítők, tudományos kutatási jelentések, stb.) feldolgozása, és a „tudományos téglarakás" bibliometriai törvényének felismerése, illetve a könyvészettel való összekapcsolása olyan értékeket képvisel a könyvtárosság mai művelői számára, amely azonban nem csupán saját szakma hagyományait és jelenlegi, sőt jövőbeni útjainak korai kijelölését jelenti, hanem a kultúrák közötti kommunikáció, a nyelvek, országok, régiók, hagyományok, új tudományos felfedezések, a társadalomban megfigyelhető jelenségek közvetítésében, régi és új tudás megszerzésében az egész emberiség szolgálatára vannak.

A szaknyelvtudás konstruktumának modellezése

Havril Ágnes

1. Bevezetés

A tanulmány alapját egy többéves, elméleti és gyakorlati szempontokat átfogó PhD munka képezi, amely az angol kommunikatív szaknyelvi kompetencia fejlesztésének vizsgálatával foglalkozik. A tanulmányban a dolgozat empirikus kutatását megelőző elméleti szintézis, a szaknyelvtudás konstruktum modellje kerül bemutatásra.

Az idegen nyelvtudás mint multidiszciplináris történeti kategória minden korszakban mást és mást jelent, a mai napig sem sikerült még fogalmát pontosan meghatározni. Az alkalmazott nyelvészetben ismétlődően feltett kérdésre – hogy mit is jelent tudni egy idegen nyelvet – a széleskörű nyelvészeti kutatások, különféle kompetencia elméletek többfajta válaszlehetőséggel élnek. Egyben azonban konszenzus alakult ki: az idegennyelv-tudás, legyen általános vagy szaknyelvtudás, egy több komponensből álló multidiszciplináris jelenség. Hogy ezek a komponensek pontosan hogyan is definiálhatók, és az aktuális idegennyelv-használatban hogyan vannak egymással kölcsönhatásban, ebben már eltérőek a vélemények.

2. 1. Az interakcionálitás, az autentikusság elmélete, szükségletelemzési modellek

Chapelle (1998) a nyelvhasználat konstruktum fogalmának interakcionális szemléletére mutat rá. Véleménye szerint a nyelvhasználat jellemző vonásainak és a kontextus jellegzetességeinek különálló feltárása nem elegendő. A kommunikatív szituációban megnyilvánuló két komponens – nyelvhasználat és kontextus – ugyanis állandó kölcsönhatásban van egymással. „A **nyelvhasználat konstruktumát** jellemző komponenseket nem lehet a kontextustól függetlenül meghatározni… és a kontextus sajátosságait nem lehet definiálni anélkül, hogy a kontextust alapjaiban befolyásoló tényezőket ne vegyük figyelembe.” (1998: 43.)[1]

A nyelvtudás alkalmazása ezek szerint a kontextus, a kontextusban megnyilvánuló téma- és tudásterületenként állandóan változik. Ennek következtében a nyelvtudás használata és az adott kommunikációs kontextus közötti interakció hatására jön létre a többdimenziós kommunikatív kompetencia, melynek egyik eleme a nyelvi kompetencia. A nyelvhasználat jellegzetességeit mindig befolyásolja a kontextus, és az adott kommunikatív kontextusban megnyilvánuló nyelvi kompetencia mindig függ a nyelvhasználó kontextuson belüli háttértudásától, diskurzus-tartományoktól. Ebből az következik, hogy tartományonként, tématerületenként más és más nyelvi kompetenciák aktiválódnak. Ezért különböztethetünk meg például általános

[1] A külföldi szerzők idézetei mindenütt a tanulmány szerzőjének saját fordításai.

nyelvi kompetenciát (személyes, közéleti téma), vagy a szakma ismeretéhez kötött szaknyelvi kompetenciát (oktatási, szakmai tartomány). Természetesen az általános és a szaknyelvi kompetencia megkülönböztetése nem jelenti, hogy komponenseik kölcsönösen ne jelennének meg akármelyik kommunikációs szituációban. A megkülönböztetés alapját a komponensek alkalmazásának túlnyomó többsége jelenti.

Chapelle szerint, bármely nyelv, amit beszélünk, vagy leírunk, jelentős mértékben változik és különbözik egymástól, attól függően, hogy milyen tudásterülethez kapcsolódó kontextusban használjuk. A szaknyelvi kompetencia fogalmának egyik jellegzetessége a nyelvhasználat és a tudásterületenként változó kontextus interakciója Chapelle elméletéből vezethető le.

Widdowson (1979) szerint az **autentikusság** nem a beszélt vagy írott szövegek minőségére, hanem a kommunikációs partnerek szándékai által megvalósult nyelvhasználatra utal, amely lényegében a befogadó reakciójában valósul meg. „… [A]z autentikusság egy olyan interaktív funkció, amely az olvasó/hallgató és a kontextus között jön létre, és lehetővé teszi az író/beszélő nyelvi szándékainak megvalósulását. Az autentikusság tehát a helyes válaszadással van összefüggésben (1979: 166)".

Az interakció tehát a nyelvhasználó(k) és a diskurzus/szöveg között jön létre. Widdowson értelmezésében az autentikusság interaktív funkció a nyelvhasználó és a diskurzus/szöveg között, de az autentikusság két jellemzője, a szituációs és az interakcionális aspektus mindenképpen különböző. A szituációs autentikusság a kommunikációs nyelvhasználati szituáció (probléma/feladat) jellegzetességeit jelenti. Az interakcionális autentikusság: a kommunikációs szituációban a nyelvhasználó kommunikatív kompetenciája és a diskurzus/szöveg közötti interakcióból eredő cselekvésalapú tevékenység.

Az autentikusságra való törekvés a szaknyelvi oktatás és a vizsgáztatás nyelvpedagógiai célképzetévé kell, hogy váljon, hiszen

> … az autentikusság egy folyamat-orientált szemlélet (…), nem azt jelenti, hogy a szaknyelvi inputok-at valahol, mint egy áruházban a termékeket, elraktározzuk, s majd akkor elővesszük, amikor a mentális malomban ennek megőrlésére sor kerül. Egy szaknyelvi kurzus autentikus tartalmát nem azért válogatjuk össze, mert azok mindazt reprezentálják, amit a tanulmányok végén a nyelvhasználó később alkalmazni tud. Hanem azért, mert a tanulási folyamat során különféle stratégiákat aktiválnak. (Widdowson 1979:5)

A Widdowson-féle autentikusság fogalom a kommunikatív szaknyelvi kompetencia fejlesztésének szempontjából a nem verbális jellegű kompetenciák és stratégiák, valamint a kontextus állandó kölcsönhatására hívja fel a figyelmünket, hiszen ezek a komponensek meghatározó tényezői a szaknyelvhasználati kommunikációs szituációnak.

Egyes kutatók az angol szaknyelvkutatások innovációjaként, a szaknyelv egyik legspecifikusabb sajátosságaként említik a **szükségletelemzés**eket. A legújabb eredmények egybehangzóan azt hangsúlyozzák, hogy minden szaknyelv, a tudományterületek dinamikus fejlődése, a nyelvhasználati igények, szükségletek állandó változása miatt, folyamatosan átalakul, így a szaknyelvi képzés területén, a többszörösen megismételt szükségletelemzések fontosságára hívják fel a figyelmet.

A Munby (1978) által kidolgozott *célnyelvhasználati szituáció elemzésének modell*je, a kommunikatív szükségletek megállapításához információfeldolgozási eljárást alkalmaz. Így a kommunikatív kompetencia eléréséhez szükséges folyamat tervezhető, a kommunikáció eszközei megállapíthatók, a szaknyelvhasználati szituációk kommunikációs jellemzői objektíven feltárható, taxonómiákba rendezhetők. Ennek alapján előre meg kell határoznunk, hogy a szak/nyelvhasználónak *„mit"* kell tudnia, mit kell tennie a nyelvvel az adott célszituációban. Az elemzési modell az autentikusság biztosításának érdekében az objektív szaknyelvhasználati jellemzők összegyűjtésére, a szakmai tevékenységek kommunikációs szükségleteire, a szakmaspecifikus feladatok, a kontextus és a készségek meghatározására irányulhat.

A *nyelvtanulási szituáció elemzés modell*jének szempontja a *„mit"* helyett a *„hogyan*" kérdés. Hutchinson-Waters (1987) a nyelvtanuló/nyelvhasználó közvetlen nyelvtanulási szükségleteinek meghatározását tűzte ki célként. Azt, hogy a nyelvhasználók *„hogyan"* tanulják meg, hogy *„mit"* kell tenniük a nyelvvel az adott célszituációban. Ez a típusú szükségletelemzési modell kitér a szak/nyelvhasználó nyelvtudásszintjére, szubjektív nyelvtanulási motivációjára, stílusára, szokásaira, az attitűdökre.

Mindkét szükségletelemzési módszer használható az általános és a szaknyelvhasználati tartományban. A lényeg, a vizsgált autentikus kontextus egyértelmű körülhatárolása annak érdekében, hogy valamennyire megkülönböztethető legyen az általános, illetve a szaknyelvi kommunikatív kompetencia megnyilvánulásához szükséges szubjektív igények és objektív szükségletek megállapítása.

2. 2. A szaknyelvi kompetencia modellje

Douglas (2000) szaknyelvi kompetenciáról alkotott keretrendszerét nem az eddigi kompetencia-modellek ellenében, hanem egy másfajta szempontrendszert hangsúlyozva, azokat alkalmazva és kiegészítve hozta létre. Kiindulópontja a kommunikatív nyelvi képesség többelemű interaktív szemléletén alapszik: szempontja egy szociolingvisztikai alapú, szakma-orientált multidiszciplináris szemlélet, amelynek kerete a szaknyelvi szituációs kontextus.

Douglas elméletének egyik kiindulópontja Chapelle interakcionális szemlélete. Ez rámutat arra, hogy a nyelvhasználat jellemző vonásainak és a kontextus jellegzetességeinek önálló feltárása nem elegendő. Ehelyett a kommunikatív szituációban megnyilvánuló két komponens, a nyelvhasználat és

a kontextust állandó kölcsönhatásáról kell beszélnünk. Ha a nyelvhasználat és a kontextus mindenkori interakciója révén létrejön a nyelvi kompetencia, akkor a szaknyelvi kontextusban megjelenő interakció a szaknyelvhasználati kompetencia. Ennek megfelelően a szaknyelvi szituációs kontextusban – az általános nyelvi kompetencia aktiválódása helyett/mellett – a szaknyelvi kontextus által meghatározott szaknyelvi kompetencia fog aktiválódni.

Douglas szerint a stratégiai kompetencia valamint alkomponenseinek jelenléte és funkciója, kulcsfontosságúak az autentikus szaknyelvi kommunikációban (ld. Widdowson). Douglas alapján a stratégiai kompetencia mint mentális képesség, közvetítő funkciója révén felelős a szaknyelvi szituációs kontextus *értelmezés*ében; a szaknyelvi performanciák kommunikatív *célmeghatározás*ában; a *cél* elérésének érdekében a kommunikatív szaknyelvi produkciók *megtervezés*ében; a kommunikatív szaknyelvi performanciák *megvalósítás*ában.

Douglas szaknyelvi kompetencia felfogásában új komponensként a szakmai háttértudás elemét hozza be: a kontextus által meghatározott szakmaspecifikus kognitív jellegű tudásszerkezeteket, melyek a szituációs és interakcionális autentikus szaknyelvhasználatban a kontextust biztosítják.

Háromkomponensű modelljében a kognitív jellegű *nyelvtudás*, a *stratégiai kompetencia* és a *háttértudás* a meghatározó alkotóelemek. A nyelvtudás nyelvtani, szövegalkotói, funkcionális és szociolingvisztikai ismeretekből áll. A stratégiai kompetencián belül négy folyamat különíthető el egymástól (értelmezés, célmeghatározás, tervezés, megvalósítás). A háttértudás az általános referenciakeretek mellett, a szakmai közösségek kontextusainak különböző diskurzusait, feladatrendszereit, a különböző szakmai téma- és tudásterületeket jelenti.

A komplex intrakcióra épülő szaknyelvi kompetenciát Douglas a következőképpen definiálja: „A szaknyelvi képesség a szakmai háttértudás és a nyelvtudás közötti interakció eredménye, mely a stratégiai kompetencia által egy szakmaspecifikus kontextusban jön létre. (2000: 40).”

3. A szaknyelvtudás konstruktumának modellezése

Gondolatmenetünk kiindulópontja az a nyelvpedagógiai szemlélet, amely a szaknyelvi kommunikációt egységes egész jelenségként kezeli. Alapja a szaknyelvi kommunikatív szituációkban megnyilvánuló kommunikatív szaknyelvi kompetencia, mely lehetővé teszi a szaknyelvtudás konstruktumának meghatározását is.

Mivel ez a konstruktum is elemekre osztható, olyan lehetséges taxonómia megalkotására vállalkozunk, amely az eddigi elméletek figyelembe vételével, minden szaknyelvhasználati apektus kezelésére törekszik. Olyan modellt ajánlunk, amely a kommunikáció nem nyelvi jelenségeit és a kompetenciák pragmatikus alkalmazását is lehetővé teszi, valamint a szaknyelvhasználó kognitív folyamatát és a kommunikációs partnerek verbális és nem verbális elemeit is figyelembe veszi. Mindez természetesen feltételezi a szaknyelvi

kompetencia fogalom dinamikus, személyközi és relatív értelemben történő elfogadását, mely jellemzi korunk posztkommunikatív nyelvészeti és nyelvpedagógiai multidiszciplináris alapokon nyugvó kompetencia szemléletét.

A tanulmányban a konstruktum fogalma alatt (ld. Chapelle) olyan, a kommunikációban megjelenő kontextuális jellemzők, valamint személyes képességek és kompetenciák között lévő állandó kölcsönhatások és kapcsolatok összességét értjük, amelyekből egy nyelvtudásmodell összeáll. Ennek értelmében a **szaknyelvtudás konstruktum** két alapvető komponensének, a háromdimenziós, kognitív jellegű **kommunikatív szaknyelvi kompetencia** elemeinek és a többdimenziós, objektív jellegű **kommunikatív autentikus szaknyelvi szituációs kontextus** elemeinek állandó **interakció**ján alapul.

Mivel a szaknyelvhasználat jellegzetességeit nem lehet az autentikus szituációs kontextustól függetlenül meghatározni, és e kontextus tulajdonságait sem lehet a nyelvhasználatot befolyásoló kommunikatív szaknyelvi kompetencia figyelembe vétele nélkül definiálni, egyértelmű, hogy a szaknyelvi kommunikációban megnyilvánuló két komponens állandó kölcsönhatása eredményezi a szaknyelvtudás konstruktumát.

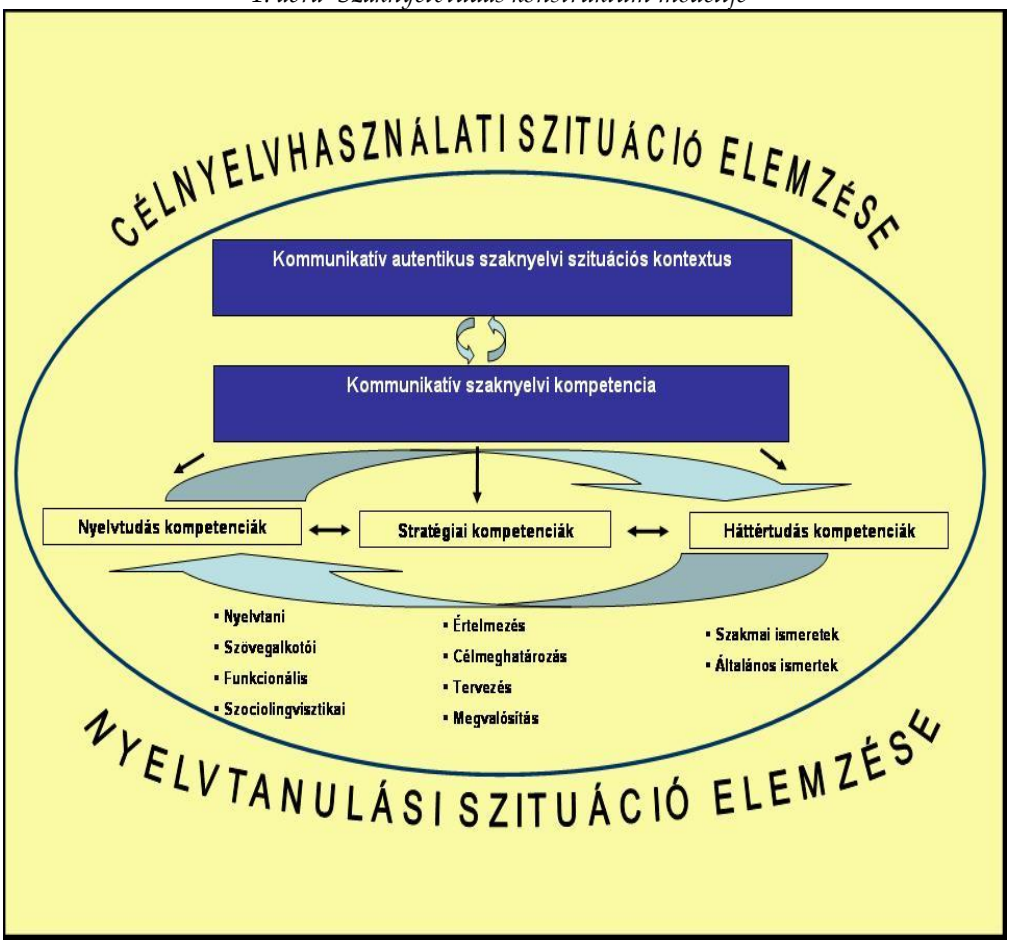
Az általunk ajánlott szaknyelvtudás konstruktum egy lehetséges modelljét az 1. ábra illusztrálja. Douglas alapján a kommunikatív szaknyelvi kompetencia a szaknyelvhasználó/tanuló egyik állandóan fejleszthető és elsajátítható kognitív kompetenciája, amelynek interakcionális alkomponensei a nyelvtudás, a stratégiai kompetencia és a szakmai háttértudás. A szaknyelvi kompetencia alkomponenseinek funkcionális működése csakis akkor aktiválódik, ha a kommunikatív autentikus szaknyelvi szituációs kontextus biztosítja az autentikus szaknyelvi problémákat, feladatokat, eredeti szakszövegeket. A kommunikatív szaknyelvi szituáció (ld. Widdowson) mindig egy adott szaknyelvi kontextus által meghatározott, és abban megnyilvánuló *cselekvésalapú interakciót* indít el a szaknyelvhasználó szaknyelvi kompetenciája és a szöveg által determinált feladat között (ld. *interakcionális autentikusság*).

A felsőoktatási szaknyelvi képzésben a tudatos szaknyelv-pedagógiai folyamat cél- és feladatrendszerének kialakítása, valamint a szaknyelvtanuló szaknyelvi kompetenciájának fejlesztése céljából, elkerülhetetlen a szaknyelvtanulói közösségek/egyének igény-és szükségletelemzésének kivitelezése. Itt elsődlegesen a nyelvtanulási szituáció elemzésének módszerét (ld. Hutchinson-Waters) érdemes használni, mely segítségével információt kaphatunk a szaknyelvtanulók nyelvi és nem nyelvi szükségleteiről, a szakismeret erősségeiről és hiányosságairól, a szubjektív nyelvtanulási attitűdökről és igényekről.

A szaknyelvtudás konstruktum másik komponensét az adott szakterület vagy diszciplína autentikus szaknyelvi szituációs kontextusa alkotja, melyet a szaknyelvi képzés során az autentikus feladatok szimulációja által biztosíthatunk. Ahhoz, hogy az adott szakterülethez hasonló szimulált szaknyelvi jelenségek elemeit és

jellegzetességeit összeállítsuk, célszerű az objektivitásra irányuló célnyelvhasználati szituáció elemzésének módszerét használnunk (ld. Munby).

1. ábra Szaknyelvtudás konstruktum modellje

4. Összegzés

A fentiekben javasolt szaknyelvtudás konstruktum nem osztálytermi, szakmai életszituációk feladatainak és problémamegoldó tevékenység-alapú szaknyelvi kommunikációs szituációinak leírására is alkalmazható. Oktatási körülmények között a szükségletelemzések által konstruált szimulált szaknyelvi autentikus szituációban válik működőképessé.

A szaknyelvtudás modell összegzi az eddigi szaknyelvkutatás elméleti eredményeit, és az idegennyelv-pedagógia multidiszciplináris szemléletének újabb bizonyítéka.

Irodalom

Chapelle, C. 1998. Construct definition and validity inquiry in SLA research. In: Bachman, L. F.-Cohen. A. (eds.) *Interfaces between second language acquisition and language testing research*. Cambridge: CUP. 32- 70.

Douglas, D. 2000. *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge:CUP.

Hutchinson, T.-Waters, A. 1987. *English for Specific Purposes: A Learning-centered approach.* Cambridge: CUP.

Munby, J. 1978. *Communicative Syllabus Design*. Cambridge: CUP.

Widdowson, H. 1979. *Explorations in Applied Linguistics*. Oxford: OUP.

A magyar diplomáciai nyelvezet változásának néhány aspektusa a 20. század első felében

Murber Ibolya

A diplomácia nyelvezete egy állandóan változó komplexum, amelyet minden irányból – térben és időben egyaránt – számtalan befolyás ér, miközben az érintkezési felületek is folyamatosan átalakulnak benne és körülötte. A magyar diplomáciai nyelv – legalábbis az államközi érintkezések szintjén – a 20. század első felében, az első világháborút követően kezdte meg önálló életét. A korszakban a szuverén államok közötti kapcsolatrendszer legfontosabb kommunikációs csatornái a külügyi szolgálatok voltak. A vizsgálat forrását az 1920-1954 között keletkezett bécsi magyar követség és a budapesti külügyminisztérium iratforgalma adta. A nyelvi változások követésére és tetten érésére a tanulmány kizárólag titkos ügykezelésű iratokat – néhány típuspéldát és jellemző dokumentumot kiemelve – vont be elemzési körébe. A belső ügykezelésű iratok nyelvezetére két faktor gyakorolta a vizsgált korszakban – eltérő intenzitással – a legnagyobb befolyást. Az egyik befolyásoló elem a politikai- és eszmerendszerek változása, a másik a személyi állomány és a kialakult adminisztrációs hagyományok alakulása volt.

Az első világháború utolsó esztendeje gyorsan változó politikai berendezkedéseket hozott Magyarországon. 1918. október végén a szuverenitását elnyert Magyarországnak számtalan egyéb feladata mellett a külügyi adminisztráció megteremtésében is helyt kellett állnia (Pritz P. 2005. 67-114.). A két év alatt háromszor bekövetkezett rendszerváltás ellenére a külügyi szolgálat személyi állománya viszonylag állandó volt, még a Tanácsköztársaság időszaka alatt is (Pritz P. 2005. 77.). Ekkor első sorban a Monarchia egykori külügyi tisztviselőiről, azaz nagyhatalmi státuszt és nemzeti kataklizmát egyaránt megélt, tapasztalt diplomatákról volt szó.

Az 1920-as évek első fele az önálló minisztériumi adminisztráció, az önálló ügykezelés kiépítésének időszaka volt, amelynek személyi hátterét a Ballhausplatzon tapasztalatot szerzett diplomaták biztosították. A Tanácsköztársaság utáni átmeneti időszakban a bécsi követséget egy gyakorlott, alapos monarchiabeli tapasztalatokkal rendelkező, polgári származású diplomata Gratz Gusztáv vezette. 1920. májusban Gratz titkos és iktatott jelentése az erdélyi arisztokrata származású Teleki Pál külügyminiszternek jól tükrözi az évtized belső használatú diplomáciai nyelv személyfüggő meghatározottságát. A követ *„Igen tisztelt Barátom"* megszólítása jelzi, hogy a jelentést adó és fogadó fél személyes, hivatalos ismeretségen túlmutató

kapcsolattal rendelkeztek. Miközben a második világháború végéig a jelentések hivatalos címzésében a külügyminiszter állandó jelzője a *„nagyméltóságú"* vagy *„kegyelmes"* úr volt, ahogy ebben az esetben is. A két világháború között a nemesi előnevet a külügyi szolgálat tagjainál mindvégig feltüntették, így a gróf, báró, vitéz, nemes rangok a belső ügykezelésénél is megjelentek. Az 1920-as években erre nagyobb hangsúlyt fektettek, mint az 1930-as években, ahol a *„követ úr"* megszólítás gyakrabban szerepel, mint a nemesi rangok jelölése. Az ügy titkosságát indokolta, hogy a bécsi követ feladata volt kiválasztani a számos félkatonai, baloldal-ellenes osztrák szervezet közül, hogy melyiket támogassa a magyar állam pénzel az osztrák nagykoalíció megbuktatása céljából. A levélben használt összekötő szövegek, mint például a *„csak annyit szeretnék kiemelni"*, mutatják, hogy tapasztalt diplomata fejtette ki véleményét egy szolgálati hierarchiában fölötte álló, mégis baráti kontextusban lévő külügyminiszternek. A magabiztos és kompetens helyzetértékelését, az önálló döntési felelősség és autoritás tudatában a követ úgy zárta, *„ha ellentétes instrukciókat nem kapok, a tárgyalásokat abban az irányban fogom folytatni."* A búcsúformula is a miniszter és a követ közötti személyes kapcsolatra és kölcsönös megbecsülésre, tiszteletre utalt: *„őszinte, igaz tisztelettel és szívélyes üdvözlettel készséges barátod"*, amely alatt kézzel írt szignó szerepel.[1] A kézzel írt aláírás a jelentésekben 1945 után is megmaradt.

A nemesi származású Masirevich Szilárd követ 1921-es jelentése Teleki külügyminiszternek továbbra is az osztrák szélsőjobboldali katonai szervezkedésnek nyújtandó pénzügyi segítségről szólt, így titkos dokumentumként iktatták. Masirevich ekkor a hierarchiában ugyanott állt, mint elődje Gratz, azonban a hivatalos kapcsolaton túl Telekihez személyes szálakkal nem kötődött. Az ügy titkosságának köszönhetően, mint a bécsi külügyi szolgálat vezetője a beavatottak körébe tartozott, így titkos jelentésében a *„Kegyelmes Uram"* megszólítást alkalmazhatta. A jelentés tartalmának fontosságát hangsúlyozta, amikor azt írta, hogy *„kizárólag Excellenciádnak hozom magas tudomására"*. A búcsúzás is tükrözte a szigorú hierarchiában betöltött szerepet , ahogy a választékosan és hivatalosan magázó E/3-forma is: *„Fogadja Nagyméltóságod legmélyebb tiszteletem kifejezését"*.[2]

Gróf Ambrózy Lajos volt korszakban leghosszabb ideig (1925-1932) Bécsbe akkreditált követ. Ezekben az években törekedett a magyar külügyi vezetés legaktívabban az osztrák belpolitika befolyásolására, amelyhez gyakran illegális eszközök alkalmazásától sem riadt vissza. Ambrózy 1926. októberi keltezésű,

[1] MOL KüM K64 1921 20t 3618/1920. Bécs, 1920.05.30.
[2] MOL K64 1921 20t 90/1921. Bécs, 1921.02.28.

titkos ügykezelésű, de iktatatlan magánlevelét Khuen-Héderváry Sándornak, a külügyminiszter állandó helyettesének címezte, és az osztrák szélsőjobb pénzügyi segélyezésének kérdését elemezte benne. A levél írója és címzettje személyes szálakkal is kötődtek egymáshoz a diplomáciai karrierből következő összefonódáson túl. Ezen sokoldalú érintettségre alapozva *„Kedves Sándor"* volt a megszólítás. A szöveg mindvégig közvetlen, egyszerűen fogalmazott, a diplomáciában szokásos udvariassági formuláktól menteses nyelvet használt, mégis egy tiszteletteljes távolságtartás érhető tetten a tegeződés ellenére is. A búcsúzás hangvétele is ennek megfelelő volt: *„Isten veled, kedves Sándor, szívélyesen üdvözöl régi barátod"*, amelyet a teljes kereszt- és vezetéknevet is tartalmazó aláírás zárt.[3]

Az osztrák szélsőjobb anyagi támogatása 1928-ban sem veszített aktualitásából. Jánky Béla lovassági tábornok és követségi tanácsos látta el a titkos összekötő feladatokat a magyar vezetés és az osztrák szélsőjobb között. Jánky, noha nem volt diplomata sok szállal kötődött a címzett Khuen-Héderváry Sándorhoz. Így a tegező, iktatatlan magánlevél *„kedves Barátom"* megszólítással kezdődött. Az ügy titkosságára való tekintettel olyan „rejtjeles" utalásokat történtek, amelyek csupán a beavatottak számára tették a tartalmat értelmezhetővé. Így például *„az itteni vezetők legprominensebbe"* arra kérte Jánkyt, hogy a titkos tárgyaláson elhangzottak *„ne fektetessék papírra"*, de a követségi tanácsos az információkat *„szóban természetesen az általa nagyra becsült gazdánk* [Bethlen István] *tudomásra"* hozhatja. A búcsúzás is az összetartozást és a baráti, szinte családias hangvételt jelezte: *„addig is a legszívélyesebben üdvözöl a jelenleg Maria-Zellben üdülő őszinte barátod"*, amelyet a *„Béla"* keresztév aláírása tovább erősített.[4] A diplomáciai nyelvre az ilyen személyes jellegű aláírások általánosságban nem jellemzők. Jánky és Kheuen-Héderváry viszonya és levelezése a bécsi követségi iratok között is kivétel.

Ambrózy követ titkos ügykezelésű saját kézírású, szintén iktatatlant magánlevele Walkó Lajos külügyminiszternek 1930-ban jó példája annak, hogy ha személyes-baráti kötődés hiányában a bécsi követ, mint megbízott miniszter a Bethlen mellett kis befolyással bíró külügyminiszternek írt, akkor szintén megengedett a tegeződés. A hierarchiába Walkó külügyminiszter Ambrózy követ felett állt, azonban az autoritás és az ügyekbe való beavatottsága miatt a követ megengedhette magának, hogy *„Igen tisztelt Barátom"* megszólítással kezdje tárgyilagos hangvételű levelét. A búcsúzás is a beavatottak udvariassági formulájának felelt meg a diplomácia belső levelezésében: *„fogadd igen tisztelt barátom, legőszintébb nagyrabecsülésem nyilvánítását, amellyel maradok szolgálatkész híved: Ambrózy Lajos"*[5]

[3] MOL KüM K64 1926 sz.n./1926. Bécs, 1926.10.8.

[4] MOL KüM K64 1928 20t sz.n./1928. Bécs, 1928.08.10.

[5] MOL KüM K64 1929 20t sz.n./1930. Bécs, 1930.10.27.

Az 1930-as évek nem csak a köztörténeti eseményekben, hanem a külügyi adminisztrációban, illetve a levelezés nyelvezetében is változást hoztak. Az 1920-as évek Monarchiában szocializálódott diplomatái helyett egy új, fiatal generáció jelent meg, ők ismereteiket már magyar külügyi szaktanfolyamokon szerezték. Diplomata szocializációjukat pedig nem egy nagyhatalmi státuszú birodalomban, hanem egy vesztes és kiszolgáltatott kis országban nyerték. Erre az időszakra a külügyi adminisztráció rendje, a jelentések szabályrendszere is kialakult, megszűnt az 1920-as évek ad hoc jellege.

Ezt a tendenciát tükrözte látványosan, hogy a bécsi követség és a budapesti központ közötti iratforgalom esetében Bethlen távozásával szinte azonnal megszűntek a baráti hangvételű jelentések és a „network" magánlevelezések. Ezeket a napi jelentések tárgyilagos, személytelen, de udvarias hangvétele váltotta fel, amelyek az egész korszakra jellemző választékos nyelvezetben íródtak. Nelky Jenő követ udvarias, távolságtartó, megszólítás nélküli jelentéseket küldött Kánya Kálmán külügyminiszternek. A személyes megszólítás az 1930-as évek irataiban gyakorlatilag teljesen kikopott, egyedül a címzésbe került a külügyminiszter neve mellé továbbra is a *„nagyméltóságú"* megszólítás. Ahogy az 1920-as évek megszólításaira jellemző egyediség és sokszínűség megszűnt, úgy a jelentést lezáró búcsúformulák is eltűntek, azok csupán egyszerű aláírással zárultak. Noha a titkos aspirációk és tárgyalások nem szűntek meg, csak ezek kommunikációja változott meg az adminisztrációban.

A második világháború végén a német orientáció megszűnt, Magyarország a Szovjetunió befolyási övezetébe került. Az 1948-ig tartó demokratikus átmenet éveit egyre csökkenő mozgástér jellemezte, amely egyben a külpolitikai játéktér beszűkülésével is együtt járt. Az ország vezetésében, közigazgatásában, így a külügyi adminisztrációban is komoly személyváltozások történtek. Noha a külpolitikát az erős német kötődés jellemezte, a külügyi adminisztrációban német kollaboráció vádjával viszonylag kevés tisztviselőt bocsátottak el (Pritz P. 2005. 111.). Ez minden bizonnyal összefüggésben állt a természetes szelekcióval is, hiszen számos külképviseleten dolgozó diplomata nem tért vissza a budapesti központba –ahogy ez a bécsi követség esetében is történt – illetve az általános kivándorlási hullámmal párhuzamosan külügyi tisztviselők is nagy számban hagyták el az országot. A politikai elkötelezettség a két világháború között is meghatározó volt az államigazgatási funkciók betöltésénél, azonban a ranglétrán való előbbre jutást elsősorban és szinte kizárólag a külügyi szolgálatban eltöltött idő és tapasztalat határozta meg (Pritz P. 2005. 112.). 1945 után a külügyi adminisztráció tisztviselői posztjait a pártok felosztották egymás között, amelyre már ekkor rányomta bélyegét az erős kommunista túlsúly.

1945 őszén a bécsi külképviseletet Kriváchy Ödön miniszteri osztálytanácsos vezette ideiglenes jelleggel. Ebben az időszakban a jelentések kötelező bevezető formulájává a két világháború között szokatlan *„tisztelettel jelentem"* lett. A „tisztelt" szó a második világháború előtt jellemzően a búcsúzás udvariassági formái között jelent meg. Az irat elején megszólítást – ahogy az 1930-as évekre jellemző – továbbra sem alkalmaztak, sőt a hivatalos címzés feltűntetése sem volt jellemző. Az aláírás esetében a teljes név, gyakran csak gépelve kézzel írt szignó helyett, és a szolgálati fokozat feltűntetése vált kötelező jellegűvé. Kriváchy jelentése tárgyilagos, lényegre törő, mégis egészében bizakodó hangvételű volt.[6] Ennek keretét egy nyelvtanilag helyes, választékos nyelvezet – kevés gépelési hibával – jellemezte, ami az 1930-as évek hagyományainak továbbvitelét jelentette. Azonban a két világháború között szokványos és általános német illetve francia kifejezések használata erőteljesen háttérbe szorult.

Ahogy a köztörténetben, úgy a külügyi adminisztráció és a belső diplomáciai nyelv alakulásában is 1948-ban következett be a végleges változás, így 1989-ig megszűnt az önálló magyar külpolitika, amely Moszkva árnyékába és közvetlen irányítása alá kerül. Ez az adminisztrációban is egy mélyreható újjászervezés formájában öltött testet, a személyzeti állomány markáns átalakulását is eredményezte. Már nem a végezettség, a szolgálati idő és az ebből fakadó diplomáciai-adminisztratív tapasztalat volt a meghatározó, hanem egyértelműen a „politikai megbízhatóság" játszotta a döntő szerepet a kinevezéseknél. Ennek következtében az első években igen erős volt a tisztviselők körében a fluktuáció és a társadalmi mobilitás. Amíg a két világháború között szinte elképzelhetetlen volt a homo novusok feltűnése a diplomáciában, addig 1948 után közel sem ment ritkaság számba az új és gyakran előképzettség nélküli emberek megjelenése.

Mátrai Tamás államvédelmi ezredes irányította az 1950-es évek elején ügyvivőként a bécsi követséget. Ilyen előélettel nem meglepő, hogy az ügyvivő az 1951-es szigorúan titkos, előző esztendőre vonatkozó éves jelentését áthatotta az „elvárt" ideológiai nyelvezet, tartalmában pedig a Szovjetuniót és az osztrák kommunista pártot dicsérte. *„A bécsi követség 1950-ben igyekezett munkáját minden területen megtenni és teljesíteni feladatát, amely a kiéleződött nemzetközi helyzet körülményei között növekedett."*[7]

1954 tavaszán a bécsi külképviseletre akkreditált követet neveztek ki Puja Frigyes személyében, aki szintén nem a diplomáciai szolgálatban eltöltött évei

[6] MOL XIX-J-1-k Ausztria 5/e KüM 32813-pol/1945. In: Gecsényi L. (szerk.). 2007. 67-68.
[7] MOL XIX-J-1-j Ausztria 5/a KüM 002312/1951. In: Gecsényi L. (szerk.).2007. 174-178.

alapján kapta meg ezt a funkciót. 1945-ben Puja még az MKP battonyai járási titkára volt, 1950-től a külügyminisztérium kötelékében tevékenykedett, míg diplomáciai két éves tapasztalatát Stockholmban szerezte. A jelentéseinek szövege egyszerű, bár nyelvtanilag néhol kívánni valót hagyott maga után, a két világháború közötti cizellált és választékos szóhasználat helyett egy leegyszerűsödött, ideológiailag erősen áthatott szókincs jellemezte. Ez gyakran eredményezett egy szinte az érthetetlenségig bonyolult hivatali nyelvezetet, amelyen belül az ideologikus, propagandisztikus mondatok jelentős hányadot tettek ki. Nem tértek ettől el ettől a trendtől a budapesti központ néhány helyesírási hibával tarkított belső iratai sem, ahogy ezt egy 1954-es Pujának címzett utasítás is példázza. *„A béketábor célkitűzéseinek megfelelő, a nemzetközi feszültség enyhítésére irányuló külpolitikai tevékenységünk egyik fontos feladata, hogy közvetlen szomszédunkkal, Ausztriával való viszonyunk súrlódásmentessé és kiegyensúlyozottá válását elősegítsük. (…) Kérjük Követ Elvtársat, utasítsa követségünk minden felelős beosztottját, mindegyikük külön-külön vizsgálja meg, hogy munkája perspektívájában milyen területen és konkrétan hogyan járulhat hozzá követségünk aktív külpolitikai tevékenységéhez és az erre vonatkozó részletes javaslatát mielőbb felterjeszteni, szíveskedjenek."*[8]

Irodalom

Gecsényi Lajos (szerk.). 2007. *Iratok Magyarország és Ausztria kapcsolatainak történetéhez 1945-1956.* Budapest: Magyar Országos Levéltár

Pritz Pál. 2005. *Az a „rövid" 20. század. Történetpolitikai tanulmányok.* Budapest: Magyar Történelmi Társulat

[8] MOL XIX-j-1-k Ausztria 4/bd KüM 05467/1954 In: Gecsényi L. (szerk.). 2007. 217-218.

Idegen szavak napjaink orvosi szaknyelvében

Putz Orsolya

1. Bevezető gondolatok

Az orvosi nyelv terminológiájának a görög-latin szavak képezik az alapját, de más tudományágakhoz hasonlóan az angol szavak megjelenésének hatására jelentős mértékben átalakult az elmúlt évtizedekben. Milyen jelenségek figyelhetők meg napjaink orvosi nyelvének terminológiájában? Milyen változásokat eredményez az angol szavak térhódítása? Dolgozatomban többek között ezekre a kérdésekre adok választ.

Kutatásom célja, hogy átfogó és általános képet adjon a jelenlegi orvosi nyelv belső szakmai rétegének terminológiájáról, különös figyelmet szentelve az angol szakszavaknak. Vizsgálatom tárgyát nem az orvos-beteg közötti, hanem az orvos-orvos közötti kommunikáció nyelve képezte. Így figyelmemet az orvosoknak és szakembereknek, nem a laikusoknak szóló orvosi tárgyú szövegekre irányítottam Kutatásomat arra a hipotézisre alapoztam, hogy a jelenlegi orvosi nyelv terminológiájának jelentős hányadát teszik ki az angol szavak.

Napjaink orvosi nyelvének belső szakmai rétegét úgy tanulmányoztam, hogy a *Magyar Sebészet* című orvosi szakfolyóirat 2006 augusztusi számának harminc cikkét tanulmányoztam. Vizsgálatom során az idegen szavak eredete kapcsán szem előtt tartottam az angol és a latin nyelv kapcsolatát. Az angol nyelv szókincsének jelentős hányada latin eredetű, azonban a latin szavakat az angol saját nyelvtani rendszeréhez igazította. Így léteznek olyan szavak, amelyeknek latin és angol változata egymás mellett él. Ennek értelmében azt tekintettem angol eredetű szónak, amely a magyar orvosi nyelv terminológiájába nem a latin nyelvben meglévő, hanem az angolban elterjedt formájában került be. Tehát ezek másodlagos átvételnek nevezhetők. Kutatásom során e szavakat angolnak, angol eredetűnek tekintettem.

2. Latin eredetű idegen szavak

2.1. A meg nem honosodott latin szavak

A cikkek szövegének tanulmányozása során a latin szavaknak egy olyan csoportját különíthetjük el, amelyek még erősen őrzik ősi gyökerüket. Ezt az eredeti, tehát latinos helyesírásuk mutatja. Pl. *mediastinitis, ileus, cardio-respiratoricus.* Ezek jellemzően anatómiai szakszavak, a betegségek nevezéktanába tartozó fogalmak és a diagnózis pontos megnevezésére szolgáló kifejezések, melyeket a szerzők sohasem rögzítenek fonetikusan. Következetesen az *Orvosi helyesírási szótárban* (Fábián 1992) található formában írják őket.

Előfordul azonban, hogy a cikkekben olvasható szavak írásmódja eltér a szabályzatban olvasható alaktól, vagy a szabályzatban feltüntetett lehetséges alakok közül a kevésbé javasolt formában használják őket a szerzők. Ahogy az 1.

ábra is mutatja ezeket a szavakat latinosan írják, annak ellenére, hogy ezek az alakok fonetikusan találhatók a szótárban. Abból, hogy mégsem az előírt vagy a javasolt, írásmód szerint rögzítenek egyes szavakat, arra következtethetünk, hogy fontosnak tartják ezek latin eredetének hangsúlyozását.

1. ábra: A latinos helyesírás

A cikkekben olvasható szavak	A szabályzat által előírt, javasolt formák
anatomia	anatomia → anatómia
chronicus	chronicus → krónikus
exploratio	exploráció

Az eredeti latin és a magyaros helyesírás között ingadozás figyelhető meg. A szerzők olyannyira következetlenek, hogy előfordul, hogy akár egy cikken belül is eltérő írásmóddal találkozunk. A 2. ábra azt tanúsítja, hogy a szerzők a szavakat vagy az eredeti latin vagy a fonetikus helyesírás szerint rögzítik, de az is előfordul, hogy hibrid alakot hoznak létre.

2. ábra: Ingadozó helyesírás

A szövegekben olvasható egyik változat	A szövegekben olvasható másik változat
axillaris	axilláris
carcinoid	karcinóma
cytometriás	citometriás

2.2. A már meghonosodott latin szavak

Mivel a latin szavak már évszázadok óta megtalálhatók az orvosi nyelvben, nagyrészük beépült a szókincsbe. Ezt a fonetikus írásmódjuk jelzi. Pl. *laparoszkópos, posztoperatív, diszlokációval*. Ezek a példák is jól szemléltetik, hogy az *a* betűből *á*, az *ae*-ból *e*, az *o*-ból *ó*, az *i*-ből *í*, az *y*-ból *i*, a *c*-ből *k*, a *t*-ből *c*, az *s*-ből gyakran *z* vagy *sz* lesz.

Hibrid alakok jönnek létre, ha a szerzők az eredeti latin helyesírást megőrzik, de a szó belseji magánhangzót megnyújtják. Ahogy a 3. ábrán is láthatjuk, a szabályzat e szavakat az eredeti latinos helyesírás szerint tartalmazza.

3. ábra: Hibrid alakok

A cikkekben olvasható hibrid alakok	A szabályzatban rögzített alakok
distális	distalis
epigastriális	epigastrialis
hematoxylin	hematoxilin

A hibrid alakokra a fonetikus írásmód felé vezető út egyik állomásaként is tekinthetünk. Ezt követi a teljes alak magyaros írásmódja, abban az esetben, ha a szerzők a szavakat már nem érzik idegennek. Ezt a folyamatot a szótárak csak idővel követik. Így – ahogy a 4. ábra is mutatja – számos olyan fonetikusan lejegyzett szót találunk a cikkekben, amelyeket a szótár a latinos helyesírás szerint rögzít.

4. ábra: Ingadozó helyesírás

A cikkekben olvasható változatok	A szótárban olvasható változatok
adenokarcinómát	adenocarcinoma
davaszkularizáció	devascularisatio
digesztív	digestivus, digestio

A latin szavak meghonosodását a fonetikus írásmódjuk mellet az is jelzi, hogy gyakran szerepelnek szóösszetételek tagjaként. A cikkekben több ilyen latin szó is szerepel elő- vagy utótagként. Pl. *bélreszekió, seromaképződésben, pylorus-megtartásos pancreasfej-reszekció.* A latin és magyar szavakból álló szóösszetételek azt bizonyítják, hogy a latin szavaknak már kialakult szócsaládjuk van a mai orvosi szaknyelvben.

3. Angol eredetű idegen szavak

3.1. Az angol szavak írásmódja

Az angol szavak többsége csak a közelmúltban került be az orvosi nyelv terminológiájába, így nagy részüket eredeti helyesírásuk szerint rögzítik a szerzők. Pl. *slippage, stent, on-lay.* Kisebb számban fordulnak elő a meghonosodást mutató fonetikusan lejegyzett alakok. Pl. *klippekkel, biopszia, drenáltak.*

Hogyan jelentkeznek a fenti példában szereplő, az eredeti helyesírással írt angol szavak a szövegben? A következőkben erre a kérdésre keresem a választ. Az ugyanis, hogy a szerzők hogyan rögzítik őket, megmutatja, hogy milyen mértékben tekintik a terminológiától idegennek vagy a szerves részének ezeket a szavakat. Sok esetben a cikk folyószövegében olvassuk őket, ugyan úgy, mint a magyar vagy a latin szavakat. Pl. *Természetesen ezeket a betegeinket a szokásos follow-up prokolljánál gyakrabban ellenőrizzük!* A *staging laparoszkópia napjainkban is a sebészeti eszköztár egyik lényeges eleme.* Az is gyakori, hogy a szerzők idézőjelben használják őket. Pl. *27 esetben ún. „critical care - bed side" laparoszkópia történt. A „short-esophagus" teljeskörű ismerete és megértése nagyon fontos azon sebészek számára, akik refluxgátló műtéteket végeznek.* Olyan esetekkel is találkozunk, amikor zárójelben tüntetik fel őket a szerzők a magyar megfelelőt követően. *Az onkológiai konszenzusnak megfelelően a mamilla-areola komplexszel együtt távolítottuk el a mirigyállományt (un. skin-sparing mastectomia).* Ahogy a példák is mutatják, az angol szavak írásmódja változatos, lényegesen eltér a latin szavakétól, hiszen azokat kizárólag a folyószöveg részeként olvashattuk. Az idézőjeles és zárójeles formák azt tanúsítják, hogy az angol szavak nagy részét még idegennek tekintik a szerzők.

Az írásmód kapcsán nemcsak a szavak környezetét, hanem helyesírását is érdemes megvizsgálnunk. Ahogy a latin, úgy az angol szavak helyesírásában is bizonyos mértékű ingadozást figyelhetünk meg. Ahogy az 5. ábra is mutatja, egyes szavakat többféle helyesírással találunk a cikkekben vagy akár egy cikken belül.

5. ábra: Ingadozó helyesírás

A cikkek szövegében található egyik alak	A cikkek szövegében található másik alak
down-staging	downstaging
end-to-end	end to end
hand-port	hand port

3.2. Az angol szavak viszonya a magyar és a latin terminusokhoz

A latin szavak kapcsán korábban láthattuk, hogy egyes idegen szavaknak már kialakult szócsaládja van a magyar orvosi szaknyelvben. Ez az angol szavakra is igaz, hiszen ezek is gyakran alkotnak olyan összetett szavakat, amelyeknek elő- vagy utótagja magyar terminus. Pl. *stentbeültetés, passage-zavart, graftcsereként.*

Az összetételeken kívül érdemes azt is megfigyelnünk, hogy az angol szavak milyen gyakran fordulnak elő kifejezések tagjaként. Érdekes jelenség, ahogyan az angol, a magyar és a latin szavak egy fogalmon belül keverednek. Pl. *laparoszkópos gastric band műtét, in-lay implantatio, diagnosztikus és staging laparoszkópia.*

3.3. Angol nyelvű rövidítések

A cikkek szövegét uralják a mozaikszavak, amely két okra vezethető vissza. Egyrészt, a szerzők a rövidítések használatával időt spórolnak meg. A cikkek tárgyát képező műtéti eljárások vagy a szövegekben szereplő műtéti eszközök neve több szóból áll, melyeket a szerzők nem írnak le minden alkalommal újra és újra. Csak a cikk elején teszik ezt meg, majd zárójelben feltüntetik a rövidítést. A cikk további részében már csak a rövidítést olvashatjuk. Pl. *A hypophysis adenilát-cikláz aktiváló polipeptidet (Pituitary adenylate cyclase-activating polypeptide; PACAP) elsőként birka hypothalamusból izolálták. A kutatások később kimutatták, hogy a PACAP-nak nem csupán az idegrendszeri károsodásokkal szemben, hanem más sejtkultúrákban és különböző in vivo kísérleti modellekben is jelentős protektív hatása van.*

Az is előfordul, hogy a szerzők már a cikk elejétől kezdve a rövidítést használják anélkül, hogy jelentését korábban megmagyarázták volna. Ebből a gyakorlatból arra következtethetünk, hogy a szakmabeliek ezeknek a rövidítéseknek a feloldásával tisztában vannak. Pl. *A CRC májáttétek sebészi kezelésével 40%-os 5 éves túlélés érhető el a nemzetközi és a saját tapasztalatok alapján.*

A rövidítések használatának másik oka, hogy sok szó már ebben a formában, tehát a rövidítésével együtt kerül át az angol nyelvből a magyarba. A szerzők

írásgyakorlatába már annyira megszokottak a rövidítések, hogy sok esetben nem oldják fel őket. Pl. *SN-eket, TAPP technikával, DSA.* Gyakori, hogy a magyar vagy magyarosított szavakat tartalmazó kifejezéseket zárójelben követik az angol rövidítésük. Pl. *őrszemnyirokcsomó-biopszia (SNB), axilláris disszekció (ALND), szövettani vizsgálata (SLNB).*

Az is előfordul, hogy a latin szavakat angol mintára rövidítik, amelyet a csupa nagybetűkből álló mozaikszók mutatnak. Pl. *chronicus pancreatitis (CP), inzulen dependens diabetes mellitus (IDDM), arteriovenosus anasztomózis (AVA).*

3.4. Az angol szavak jelentése, magyarázata

Most vizsgáljuk meg, hogy a szerzők mennyire törekednek az angol szavak fordítására, jelentésük feltüntetésére. Egyrészt bizonyos cikkekben az idegen szó után zárójelben rögzítik a magyar megfelelőt, vagy a magyar után az angolt. Pl. *sentinel (őrszem) nyirokcsomó, kézi segédletű* (*hand assisted) laparoszkópos nephrectomia.* Másrészt nem ritka, hogy a magyar megfelelő nem adható meg egy szóval, csak hosszú körülírással, vagy a szerzők csak magyarosítják őket. Pl. *mamilla-areola komplexszel együtt távolítottuk el a mirigyállományt (un. skin-sparing mastectomia), hypophisis adenilát-cikláz aktiváló polipeptidet (Pulitary adenylate cyclase-activating polypeptide).* Egyes esetekben a szerzők a cikken belül az angol szakszót és annak magyar megfelelőjét felváltva használják. Ezt a jelenséget szemlélteti a 6. ábra.

6. ábra: Angol-magyar szópárok

A cikkekben található angol szavak	A cikkekben található magyar megfelelőjük
band	gyűrű
bypass	áthidaló érműtét
flow cytometriás mérés	áramlási cytometriás mérés

A bemutatott példák azt bizonyítják, hogy egyes cikkek szerzői kizárólag angolul használják a terminusokat, mások viszont magyarul is feltüntetik ezek jelentését. Az ábrán bemutatott angol szavaknak tehát létezik magyar megfelelőjük, és a szerzők többé-kevésbé használják is őket. Viszont rengeteg olyan szakszó van, amelyet kizárólag angolul találunk a szövegben, a magyar megfelelőjük nélkül. Pl. *dissector, port, T-helper.*

4. Záró gondolatok

A kutatás elérte célját: a cikkek segítségével átfogó és általános képet kaphattunk a jelenlegi magyar orvosi nyelv belső szakmai rétegegének terminológiájáról. A vizsgálat alátámasztotta hipotézisemet, mely szerint a tanulmányozott és bemutatott terminológia jelentős számú angol eredetű szót tartalmaz.

Kutatásom rávilágított arra a tényre, hogy az orvosi szaknyelv terminológiájának jelentős részét az idegen szavak adják. A latin szavak kapcsán megfigyelhettük, hogy helyesírásuk gondot okoz a szerzőknek. Hiába áll már majdnem két évtizede rendelkezésre az Orvosi helyesírási szótár (Fábián 1992), az orvosi szaknyelv helyesírási mindmáig nem egységes.

A kutatás alapján továbbá leszögezhetjük, hogy az orvosi nyelv, a többi tudományterület szaknyelvéhez hasonlóan, folyamatosan új, angol eredetű szavakkal bővül. Jogosan merül fel tehát az igény a folyamatos fordításra, újabb és egyre frissebb helyesírási szótárak és fogalommagyarázatok készítésére. Mindez természetesen a nyelvészek és az orvosok együttműködését igényli.

Irodalom

Fábián Pál (szerk.) 1992. *Orvosi helyesírási szótár.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Források

Magyar Sebészet 2006. 59. évfolyam, augusztus.

A magyar zenei utasítások morfológiai elemzése

Volek-Nagy Krisztina

Absztrakt

A zenei szaknyelv beszélőközössége nyelvhasználatának sajátosságaira eddig aránytalanul kevés figyelem irányult. A zenei szaknyelv elsődleges sajátosságai az instrukciók. Ezek morfológiai elemzésére ez idáig nem került sor, pedig számos érdekességet rejt magában. Az előadás során a magyar zenei szaknyelv utasításainak morfológiai és szófajtani sajátosságainak bemutatására kerül sor. Az zenei utasítások sajátossága, hogy képzőkben gazdag; a képzők közül a névszóképzők dominanciája jellemző: *szerelmes**en**, mérsékelt**en**, lágy**an*** stb. Gyakran használ pl. határozói igenévképzőt is, például *gyorsít**va**, siet**ve**, lépked**ve**.* Jelek, ragok csupán kis mértékben találhatók a zenei szaknyelv utasításain (*kifejezés**sel***), többnyire a mondatba illesztésnél bővülnek a zenei utasítások további toldalékmorfémákkal. Tövek szintjén a névszótövek a jellemzőek a vizsgált korpuszon; igető is előfordul, de többnyire toldalékolt alakban. Az elemzés célja a magyar zenei szaknyelv morfológiai és szófajtani rendszerének elemző bemutatása.

1. A magyar zenei szaknyelv néhány sajátossága

1.2. A magyar zenei utasítások a funkció alapján

Az utasítás útbaigazítással, tájékoztatással együtt adott rendelkezés, instrukció; oktatás, tanítás (ÉKSz). **Zenei funkciójúak** az olyan kifejezések, mint például a *Lento, piano*, melyek kizárólag a zenével, az énekléssel kapcsolatosak, ahhoz kifejezett pedagógiai célkitűzés rövidtávon nem társul (tényleges zenei szaknyelv része). **Pedagógiai funkciójú** az a kifejezés, vagy mondat, melynek célja a tanuló okítása, új ismeretre való tanítása. A pedagógiai típusú utasítások célja a zenei ismeretek gyakoroltatása, a konkrét zenei kifejezések elsajátítása, ismétlése, emellett maga a zene megismerése, gyakorlása például énekléssel, szolmizálással (pl.: A dalt *alkalmazkodó ritmusban* kell énekelni! feladat, tankönyv esetében). A zenei utasításokkal foglalkozott Bérces Emese, a tempójelzéseket vizsgálta (Bérces 2006). A zenei szaknyelv kutatásához nagyon fontos ismernünk Fóris cikkeit is (Fóris 2005; Fóris et al., 2007). A szaknyelvi jellemzők megismeréséhez, szakszavak kiválasztásához néhány általános szakkönyveket használtam fel (Crystal 2006) (Kurtán 2004).

Az utasítások részletes jellemzésétől a terjedelem szűkössége miatt eltekintek, korábbi előadásaim, tanulmányaim során már foglalkoztam a témával.

1.3. Az utasítások nyelve

1.3.1. Magyar terminusok

A zenei szaknyelv nagy része idegen eredetű szakkifejezéseket használ, azok honosodtak meg. Több kísérlet született régebben, és születnek a mai napig arra, hogy például az olasz szakkifejezések helyett a diákok a magyar megfelelőt

használják. „A zenei műszavak általában nehezen magyarosodnak, főképp az erős, egységes nemzetközi használat miatt" (Szabó 2000). A zenei szaknyelv, esetünkben az utasítások mindegyikének magyarítása komoly akadályba ütközne a fordításnál azok mennyisége miatt. A zenei szaknyelv, a zenei utasítások rendszere óriási, nincs olyan zenei szakember, aki pontosan ismer és használ minden zenei szakkifejezést, éppen ezért a magyarosítási kísérlet is nagy feladat lenne. Néhány magyarosodott szakszó: *Menüett, Kantáta, Etűd*. A több tagból álló kifejezések általában nem magyarosodnak: *Meno mosso, Poco allegretto, Andante molto appassionato* stb. A zenei szaknyelvben is „előfordul, hogy egyazon fogalom megnevezésére egyszerre él a köztudatban a magyar és az idegen alak" (Szabó 2000). Ilyen például az *Andante* és a *Lépésben, Lépést* szakszavak a vizsgált könyvekben.

1.3.2. Olasz terminusok

„Ez a szaknyelv folyamatosan változik, rendeződik, csiszolódik: kifejezések jelennek meg és tűnnek el, vándorolnak egyik nyelvből a másikba, a legmaradandóbbnak mégis a legrégebbiek bizonyulnak; a zenei szaknyelv gerincét – az idegen eredetűek közül – a görög, latin, olasz és német elemek képezik a nemzetközi használatban is, igaz, néha az eredetitől eltérő jelentéssel" (Szabó 2000).

A barokk időszakára jellemzőek az olasz elemek, a szaknyelv olasz kifejezései szinte teljes egészében ebben és az ezt követő korban születtek. Az olasz tempójelzések és előadási utasítások magyar fordításai nem honosodtak meg, eredeti olasz alakjukban maradtak a zenei szaknyelvben. Ezek képezik a zenei szaknyelv legnagyobb részét. Ezek leggyakrabban csupán a partitúrában fordulnak elő. A barokk időszaka előtt csupán elvétve és rendszertelenül bukkantak fel hasonló típusú utasítások. Szabó alapján ezeket az utasításokat három csoportra lehet osztani:

1. tempót leírók, pl. *largo, moderato* (magyar és olasz szakkifejezések egyaránt)
2. hangerőt szabályzó utasítások (dinamikai jelzések) pl. *forte, piano* (olasz szakkifejezések)
3. előadási utasítások (Szabó példái: *pizzicato* 'pengetve', *con sordino* 'hangfogóval', *sul ponticello* 'a húr lábhoz közeli részén játszani', *glissando* 'csúsztatva' stb.). Ez utóbbival az általam vizsgált könyvekben nem találkozunk.

1.3.3. Olasz és magyar terminusok

A magyar zenei szaknyelv nagy részben az olasz terminusokat használja, de igen gyakran annak magyar megfelelőjét is. A két alak általában egyenértékű, azokat a helyzetnek megfelelően választja meg a zenei szakember, nyelvhasználó. Néhány példa:

allegro	*gyorsan*
andante	*lassan, lépésben*
lento	*lassan*
tempo giusto	*feszesen*
vivo	*élénken*

1.4. Vizualitás

Használjuk a vizuális kód, jel, szimbólum, illetve komponens elnevezést is. „A terminusok nem csupán nyelvi jelek lehetnek, hanem szimbólumok is" (Bérces 2006: 62). „A szemiotikában általánosan elfogadott meghatározás szerint a kód nem más, mint a jelnek jelentéseket tulajdonító szabályok rendszere" (Róka 1996: 352). Előnyük a megjelenítés közvetlensége és gazdaságossága.

„A kommunikáció formái elképesztő változatosságot mutatnak" (Bálványos – Sánta 1998: 31). Ilyen változatosságnak számít a zenei szaknyelv vizuális kommunikációja is, mely szinte egy szaknyelv vizuális jeleihez sem hasonlítható. A verbális és vizuális jelek sosem függetlenek egymástól: „a megjelenítések jelentésének és használatának értelmezéséhez és kifejtéséhez mindig szükség van a verbális nyelvre" (Kurtán 2004: 143). A vizuális jelek szorosan kapcsolódhatnak a verbális szövegbe, vagy azon kívül állhatnak. „A vizuális kommunikáció mindig áttételes, vagyis valamilyen média vagy technikai eszköz közbeiktatásával jut el a befogadóhoz" (Róka 1996: 70). „A szövegelrendezés lehetővé teszi bizonyos paralingvisztikai elemek (intonáció, hangsúly, hangerő, hangnem stb.) írásban való részleges jelölését" (Róka 2002: 48). A vizuális impulzusok a hosszútávú memória síkján maradandóbb hatásúak, mint a verbális közlések (Róka 1996).

2. Az utasítások morfológiai elemzése

A morféma a nyelv legkisebb önálló alakkal és jelentéssel rendelkező egysége**.** A korpuszon egyaránt előfordul szabad- és kötött morféma. A morfémákat két csoportra oszthatjuk, tő- és toldalékmorfémák. A toldalékmorfémák jelentése viszonylagos, feladatuk a tőmorfémák jelentésének megváltoztatása, módosítása. A toldalékmorfémákkal az utasítások pontosabbá tehetők, ez lehet az oka a nagyfokú használatnak. Többnyire a mondatba illesztésnél bővülnek a zenei utasítások további toldalékmorfémákkal. Fajtái: képző, jel, rag. A tőmorfémák a szójelentés magját hordozzák. A magyar zenei utasítások között egyaránt található ige- és névszótő.

A szavak többsége egyszerű szó, pl.: *élénken*, de szóösszetétel is előfordul, pl. *tánclépésben*. Az egyes toldalékmorfémák szuffixumok, előfordulásuk változatosságot mutat: képzőkkel és ragokkal találkozunk, pl.: *tűzzel*. Pre- és infixum nem található. A szavak egy része zárt szóalak**.** A szólezáró szerepű ragmorfémával lezárt szóalak, már semmilyen toldalékot nem vehet fel.

A morfológiai elemzéshez Keszler Borbála (2001) könyvét vettem alapul.

2.1. Tövek

A zenei utasítások többnyire toldalékmorfémákkal ellátott szavak, kevés tőmorfémával találkozunk. Az instrukciók között akad igető és névszótő, egyalakú és többalakú tő egyaránt. Az alábbi összefoglalásban közlök néhány példát:

- Igetövek
  - Egyalakú: *keressünk*
  - Többalakú: *menet* n-es változatú tő
- Névszótövek
  - Egyalakú: *vidáman* mássalhangzós végű
  - Többalakú: *tréfás* tővégi időtartamot váltakoztató

lelkesen keverék típusú névszótő
könnyedén véghangzóhiányos tő
tűzzel tőbelseji időtartamot váltakoztató tő

2.2. Képzők

A képző sajátossága, hogy szófajtartó, -váltó lehet. A magyar zenei szaknyelvben a képzők dominanciája a jellemző, ezek közül is a névszóképzők vannak többségben. Egyaránt előfordul igéből és névszóból képzett névszó. Az alábbiakban közlök néhány példát:

lépésben	deverbális nomen
tréfásan	denominális nomen
feszesen	denominális nomen
gyorsítva	denominális verbum, határozói igenév képzője
sietve	határozói igenév képzője

2.3. Ragok

A vizsgált utasításokon határozóragokkal találkozunk, ezek közül is leggyakoribb az -an/ -en határozórag.

lágyan	*lelkesen*	*keressünk*
gyorsan	*tűzzel*	*tánclépésben*
mérsékelten	*tréfásan*	*lendülettel*

2.4. Szófaj

A toldalékmorfémák segítségével az utasítások pontosabbak, precízebbek. Több esetben történt szófajváltás, pl.: *lépés.*

határozószó	melléknév
pl.: könnyedén, szabadon, mérsékelten, lágyan	*pl.: kopogós*
főnév	ige
pl.: tánclépés, menüett	*pl.: szolmizáljuk, keressünk*

3. Összefoglalás

A tanulmány során igyekeztem először egy általános képet nyújtani a magyar zenei szaknyelvről, kitértem a zenei szaknyelv sajátosságaira, az utasítások funkciójára, nyelvére és a vizuális jelekre, azok morfológiai elemzésére. Megállapítottam, hogy az utasítások többsége toldalékolt alak, a leggyakoribb toldalékok névszóképzők és határozóragok. Tövek szintjén névszó- és igetövek jellemzőek, ezek közül a névszóképzők dominanciája jellemző. A tövek többsége egyalakú. Érdekessége a vizsgált utasításoknak, hogy jellel nem találkoztunk. A toldalékok által pontosodnak az utasítások; fontosak az árnyalatok a zenei szaknyelvben. Szófaj tekintetében is igen változatosak a szakszavak. További kutatási terveim között szerepel a magyar zenei szaknyelv szövegszintű vizsgálata.

Jegyzetek

A szavak jelentésének megadásához Böhm László (Böhm, 1990) és Juhász szótárát használtam fel (Juhász et al., 1972).

Korpusz: internetes, Lukin László: ének-zene tankönyvcsalád.

Irodalom

Bálványos Huba – Sánta László: *Megismerés, vizuális kommunikáció*. Balassi kiadó, Budapest. 1998.

Bérces Emese: *A zenei tempójelzések terminológiai vizsgálata*. In: Fóris Ágota – Pusztay János (szerk.): *Utak a terminológiához*. Terminologia et corpora – supplementum, Tomus I. Szombathely. 2006. 60–79.

Crsytal, David: *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest. 2006. 470–490.

Fóris Ágota – Bérces Emese: A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései. *Magyar Nyelvőr* 131/3., 2007. 270–286.

Fóris Ágota: *Hat terminológia lecke*. Lexikográfia Kiadó, Pécs. 2005.

Keszler Borbála (szerk.): *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2001.

Kurtán Zsuzsa: *Szakmai nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 2004.

Róka, Jolán: A nem verbális és vizuális kommunikáció stíluslehetőségei. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1996. 349–386.

Róka Jolán: *Kommunikációtan*, Ezredvég Kiadó, Budapest. 2005.

Szabó Zsolt: A zenei szaknyelv néhány kérdése. *Magyar Nyelvőr* 124/1., 2000. 32−46. (http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1241/124104.htm)

Lexikonok, szótárak, kézikönyvek

Böhm László: *Zenei műszótár*. Zeneműkiadó, Budapest. 1961/1990.

Juhász József – Szőke István – O. Nagy Gábor – Kovalovszky Miklós: *Magyar értelmező kéziszótár.* Akadémiai Kiadó, Budapest. 1972.

Webműfajok az egészségügyi honlapokon

Szántóné Csongor Alexandra

1. Bevezetés

A honlapok, ezen belül a digitális vagy webműfajok kutatása külföldön és Magyarországon is dinamikusan fejlődik az alkalmazott nyelvészek körében. Az egészség témaköre az egyik leggyakoribb keresési cél a világhálón. A tanulmány tárgya a jellemző webműfajok kategorizálása a magyar nyelvű, egészséggel kapcsolatos weboldalakból szakértői mintavétellel összeállított korpusz alapján. Az egészségügyi honlapokkal kapcsolatos kutatások elsősorban az információ minőségét, megbízhatóságát, használhatóságát vizsgálják. Jelen kutatás az 50 egészségügyi tartalmú weboldal műfajtani besorolására tesz kísérletet. A műfaj fogalmának nyelvészeti meghatározása jelentős változásokon ment keresztül az elmúlt 20-30 évben. Az elemzés a műfaj fogalmát a Swales által definiált értelemben használja, mivel a netnyelvészeti megközelítések a szöveg konkrét megvalósulási formáját tekintik kiindulópontnak (Háhn 2010). A digitális szövegek esetén a webműfaj meghatározása, a szövegek műfaji azonosítása összetett feladat.

2. Netnyelvészet

Az internet megjelenése, illetve világszintű elterjedése magával vonta egy új nyelvészeti kutatási terület megjelenését is az elmúlt 20 évben. A netnyelvészeti kutatások területe rendkívül széleskörű, és napjainkban újabb és újabb szempontokkal egészül ki, mivel a változások rendkívül gyorsak. Ide sorolhatók többek között a kommunikációelméleti, nyelvfilozófiai és szociolingvisztikai megközelítések. A nyelvészeti módszertani és empirikus kutatások elsődleges célja az új kommunikációs formák és nyelvhasználati sajátosságok vizsgálata. Az internetes kommunikációs műfajok összetettek, folyamatos változás jellemzi őket. A műfajok fedik egymást, átalakulnak, fejlődnek. A honlapok, illetve weboldalak kutatása a nyelvészeti szempontból kevésbé feltárt területekhez tartozik, a honlapokkal kapcsolatos kutatások a műfajelméleti megközelítések elterjedésével kerültek középpontba.

A honlapok jellemző eleme a multimedialitás: a kép, a hang és az animáció a szöveg részévé válik. A műfaj, alapjellemzője a hipertextualitás, a különböző szövegek hiperhivatkozásokkal kapcsolódnak össze. A szöveg nem lineáris, hanem elágazásos algoritmus szerint szerveződik. Az olvasó választhat, hogy milyen irányban halad tovább. Így a szöveg befogadása a nem lineáris szerkezet miatt eltér a hagyományostól.

2.1 Web műfajok kutatása

A műfaj fogalma új megvilágításba kerül a digitális térben. A hagyományos műfajokra az internetes kommunikáció hatással van. A netes műfajok komplexek, dinamikusan változnak, és kiaknázzák az új médium és a technika által kínált lehetőségeket (Shepherd, Watters 1998). Az 1990-es évektől előtérbe kerültek a világhálóval kapcsolatos műfajkutatások. A digitális műfajok elemzésével elsők között 1992-ben *Yates* és *Orlikowski* tanulmányában találkozhatunk. Az új kommunikációs médium megjelenése a hagyományos műfajok átalakulásához és új műfajok megjelenéséhez vezetett (Yates, Orlikowski 1992). A netes műfajok rendszerezését *Shepherd* és *Watters* alapozta meg 1998-ban. Az általuk kidolgozott modell két fő *cyber-* vagy kiberműfajt különböztet meg: meglévő (*extant)* műfajok, melyek más médiában már létező műfajok reprodukciói, illetve új *(novel)* műfajok, melyek az internetes médiában alakultak ki. Az új műfajokon belül spontán műfajok a honlapok (webhely nyitóoldala), a hotlist, vagy a FAQ's oldalak (Gyakran Ismételt Kérdések), melyek nem más médiában meglévő műfajokon alapulnak, hanem már az új digitális térben fejlődtek ki (Shepherd, Watters 1998). *Crowston* és *Williams* az Oxford English Dictionary definíciói alapján alkotott meg egy műfajrepertoárt a vizsgált weboldalakra vonatkozóan. Az internetes szövegek műfajtani csoportosításán felül, arra keresték a választ, hogy a szövegek miként adaptálódnak az új digitális környezethez (Crowston, Williams 2000). *Roussinov* és munkatársai az előző tanulmány műfajtipológiáját egészítették a felmérésükben részt vevő felhasználók által javasolt szövegtípusokkal (Roussinov et al. 2001). Jelen tanulmányban a webműfajok tipológiája Roussinov és társai tanulmányán alapul. Kutatásuk eredményeképpen egy web műfaj repertoárt állítottak össze a válaszadók és a kutatók közös megegyezése alapján. A leggyakoribb keresési célokkal kapcsolatban előforduló legrelevánsabb műfajokat azonosították (Roussinov et al. 2001).

3. Módszer és eredmények

Az egészségüggyel kapcsolatos weboldalak műfaji vizsgálatának alapja egy 50 weboldalból álló korpusz. A korpusz kialakítása szakértői mintavétellel történt egy magyar webkatalógus (tematikusan összegyűjtött weboldalak elérhetőségi listája) segítségével. A szakértői, nemvalószínűségi mintaválasztás oka, hogy az alapsokaság egy kisebb részét lehet vizsgálni, az interneten elérhető weboldalak teljes populációját lehetetlen definiálni. Az adatgyűjtés ideje 2011. március. A legtöbb linkkel rendelkező kategóriákat az alternatív gyógyászat témakörét lefedő oldalak, az életmóddal és szolgáltatással, valamint a fogászattal kapcsolatos weblapok jellemezték a korpuszban.

1. táblázat: Web műfajok a korpuszban

Azonosított műfaj (a Roussinov és társai által javasolt műfajrepertoár alapján)	A weboldalak száma a korpuszban	A weboldak aránya a korpuszban (%)
szervezeti/üzleti honlap	15	30
tematikus honlap	12	24
termékismertető	9	18
ismeretterjesztő weboldal	3	6
link gyűjtemény	2	4
önsegítő oldal	2	4
blog	2	4
keresési találatok listája	2	4
fórum	1	2
cikk	1	2
személyes honlap	1	2

Az eredmények alapján a leggyakoribb műfajok a korpuszban a szervezeti és üzleti honlapok, a tematikus honlapok, és a termékismertető weboldalak. E három webműfaj a teljes korpusz 72%-át teszi ki. Az 50 weboldalból az ismeretterjesztő weboldalak száma mindössze három, azonban a tematikus honlapok fő célja szintén az ismeretátadás, informálás egy bizonyos témával kapcsolatban.

A linkgyűjtemények, önsegítő oldalak, blogok, illetve a keresési találatok listája a teljes korpusz 16%-át adják. További három műfajra mindössze egy-egy példát találunk: fórum, cikk, illetve személyes honlap. A *Roussinov* és társai által készített tanulmányban az egészség témakörhöz kapcsolódóan a leggyakrabban előforduló webműfajok a következők voltak: Gyakran Ismételt Kérdések, cikk, keresőlap, fórum, termékismertető, tematikus honlap, beszámoló, önsegítő oldal, illetve keresési találatok listája (Roussinov et al. 2001). A fentiek alapján a honlap jellemző műfaj a korpuszban. A honlap, mint egy webhely nyitóoldala új, önálló webműfajnak tekinthető, melyben a promóciós szövegek és az újság címlapjellegzetességei jelentős mértékben fellelhetők. Az elemzett, egészséggel kapcsolatos weboldalakon a promóciós és az ismeretterjesztő műfajok dominálnak, amelyek nem az orvosi-szakmai közönséghez szólnak. A weboldalakat több esetben a leíró és meggyőző kommunikáció együttesen jellemzi.

A web műfajok sokszor nem homogének, egy oldal több műfajt is tartalmazhat. A weblapokon, illetve honlapokon- a webhelyek nyitóoldalain- számos esetben a különböző műfajok összekapcsolódnak. Erre példa, amikor egy tematikus weblapon további alműfajok is elkülöníthetők voltak, úgy, mint, hírlevél, cikk, Gyakran Ismételt Kérdések, szalaghirdetés stb. A különböző szövegek, kommunikatív célok egyszerre vannak jelen, melyeket szekciók választanak el egymástól. Az elemek nem mindig tartoznak össze, de együtt alkotják az egészet, még akkor

is, ha nincs lineáris előrehaladás (Santini 2007). A műfajok alkothatnak hierarchikus rendszert, amikor az alműfajok a fő műfajba beágyazva jelennek meg. Több esetben volt arra is példa a korpuszban, hogy a weblapok számos, egymástól független műfajt tartalmaztak. Ilyenkor a műfajok között nincs hierarchikus kapcsolat, együtt komplex műfaj- rendszert alkotnak. Ez a megközelítés összhangban van *Santini* modelljével, mely szerint a weblapok műfajtanilag két módon jellemezhetők. Egy weblap vagy hibrid műfajnak tekinthető, a weboldalon a különböző, egymástól eltérő műfajok egyszerre vannak jelen; vagy individualizált, vagyis a weblap műfaja nem azonosítható, nem illik bele egyetlen műfaj kategóriába sem (Santini 2007). A vizsgált korpuszban a weblapokon a műfajok számos esetben keverednek, egymásba ékelődnek, a fentiek alapján hibrid műfajt alkotnak. Nem azonosítható műfajra nem volt példa a korpuszban.

4. Következtetések

A digitális médiában megjelenő kommunikációt és műfajokat az internet és az új technológiák által kínált lehetőségek új aspektusokkal egészítik ki. A weblapok, ezen belül a webműfajok elemzése fontos eleme az internetes nyelvhasználattal kapcsolatos kutatásoknak. A digitális műfajokkal kapcsolatos elemzések alapkérdése, hogy az interneten megjelenő szövegek különbeznek-e a hagyományos műfajoktól. A digitális műfajokon belül a weblapok osztályozására, kategorizálására tett kísérletek főként külföldi nyelvészek nevéhez fűződnek. Jelen tanulmány a magyarországi egészségügyi témájú weblapok műfajtani vizsgálatának egy lehetséges módját kísérelte meg bemutatni. Az 50 szövegből álló korpusz adatai tendenciákra világíthatnak rá, úgy, mint, bizonyos műfajok dominanciája az egészséggel kapcsolatos weboldalakon. A tanulmány rámutat a weblapok műfajtani azonosításának nehézségeire. A világhálón megjelenő szövegek egyetlen műfajba való besorolása nem mindig lehetséges, gyakran több műfaj keveredése, egymásba ágyazódása jellemzi a weblapokat. A különböző műfajok az interneten folyamatosan változnak, a világhálón a műfajok evolúciójának lehetünk szemtanúi. A korábbi hagyományos műfajok webes tulajdonságokkal egészülnek ki, átalakulnak, illetve teljesen új műfajok jelennek meg.

Mivel napjainkban az internetnek jelentős szerepe van az információszerzés során, az egészséggel, betegséggel, életmóddal kapcsolatos döntéseinket egyre inkább befolyásolják a világhálón található információk. Az eredmények további kutatások alapjául is szolgálhatnak. A vizsgálódások célja lehet a weblapokon található szövegek főbb kommunikatív céljainak, retorikai szerkezetének, jellegzetes nyelvi eszközeinek feltárása.

Irodalom

Crowston K., Williams M. 2000. Reproduced and emergent genres of communication on the World-Wide Web. *The Information Society.* Vol. 16, No.3. 201-216.

Háhn J. 2010. *Promóciós műfajok a digitális térben. A szponzorált szöveges link, a szalaghirdetés és az üzleti honlap nyelvészeti megközelítése*. PhD-értekezés. PTE BTK.

Roussinov D. et al. 2001. Genre based navigation on the Web. In: *Proceedings of the Thirty-fourth Annual Hawaii International Conference on System Sciences*. Hawaii. vol. II, 97-109.

Shepherd M.A., Watters C. R. 1998. The evolution of cybergenres. In: *Proceedings of the Thirty-First Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS '98)*. Hawaii, vol. II, 97-109.

Santini M. 2007. Characterizing Genres of Web Pages: Genre Hybridism and Individualization. *40th Annual Hawaii International Conference on System Sciences (HICSS'07)*. Elektronikusan publikált előadás. Letöltés ideje: 2010. augusztus 2.

Yates J., Orlikowski W. 1992. Genres of organizational communication: A structural approach to studying communications and media. *Academy of Management Review.* Vol.17.

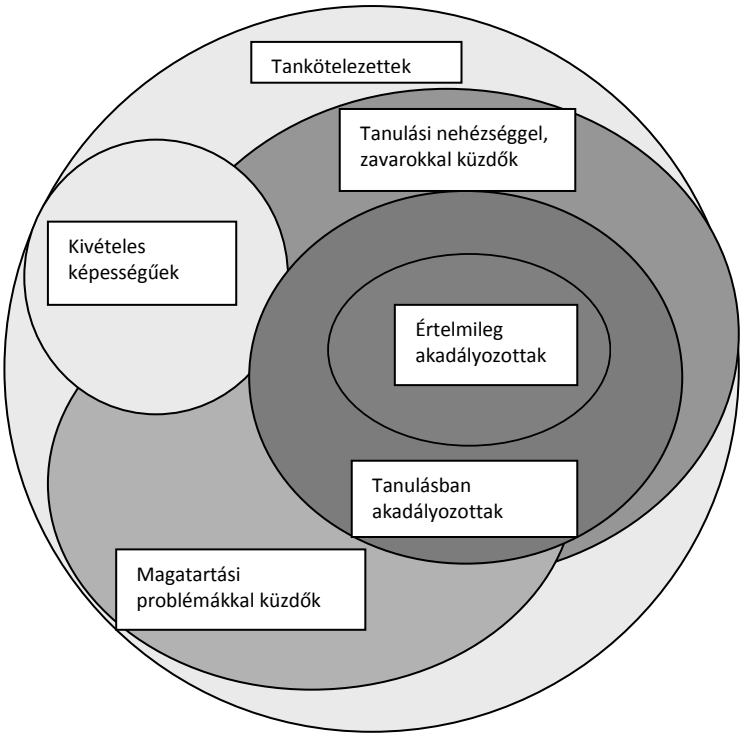
Az SNI-s diákok integrált nyelvoktatása

Favorido Erika

A gyermekek azon alapvető jogát, hogy tanulhassanak, nemzetközi megállapodások és magyar törvények, rendeletek is biztosítják. A sajátos nevelési igényű gyermekek befogadó nevelését a magyar törvények 1993 óta teszik lehetővé, nem kis kihívás elé állítva a pedagógusokat, köztük a nyelvtanárokat. Elméletileg és alapdokumentumai alapján minden iskola befogadó iskola, de a gyakorlat azt mutatja, hogy az inkluzív oktatás csak néhány iskolában valósul meg.

Előadásom elején a terminust szeretném tisztázni, mivel sok félreértés övezi. Nem is meglepő, hiszen a meghatározás sem egyszerű: a kérdésnek ugyanis van egy pedagógiai és egy jogi megközelítése is. A jogi értelmezés szerint SNI-s az, aki az átlag alatt teljesít; a pedagógiai megközelítés szerint pedig az, aki az átlagostól extrémen eltérő teljesítményt nyújt – legyen az alul- vagy felülteljesítés. (Némethné 2007) Ez utóbbi értelmezés szerint tehát a tehetséges tanulók is SNI-sek, hiszen tanításuk nem uniformizálható, egyénre szabottnak kell lennie.

1. ábra A sajátos nevelésű szükségletű tanulók (Forrás: Némethné 2000)

Előadásomban az értelmileg akadályozott tanulókra nem kívánok kitérni, mert nincs tapasztalatom tanításukban. Ugyancsak nem érintem a tehetséges tanulók körét, bár – ahogyan az ábrán is látható – van átfedés a tanulási problémákkal küzdők és a kivételes képességűek között. Minden tanár tapasztalta már, hogyan válik egy tehetséges gyermek rossz magatartású tanulóvá pusztán unalomból, hiszen hamar végzett a feladattal – mely talán nem is okozott neki kihívást –, nem kapott újabbat, esetleg eredetileg is mást, mint a többiek! Ezért úgy gondolom, a legtöbb tanárnak vannak módszerei a tehetséges tanulók tanulási folyamatának irányítására, mivel szívesebben foglalkozunk velük, mint tanulási problémákkal küzdő társaikkal, magatartási problémáikat is könnyebben kezeljük.

A tanulási problémákat két fő csoportra oszthatjuk: tanulási nehézségek és tanulásban akadályozottság. Az utóbbi tartós állapot, ide tartoznak az értelmi, érzékszervi, mozgás és beszédfogyatékos tanulók. A tanulási nehézséggel küzdők további két csoportra oszthatók: a tartós problémákkal (diszlexia, diszgráfia, diszkalkula, hiperaktivitás, beilleszkedési és magatartászavar) és az átmeneti problémákkal küzdők, azok, akik valamilyen okból lemaradtak társaiktól (hosszú hiányzás, családi háttér, rossz tanulási módszerek stb.). (Némethné 2007)

Szombathelyen a Bercsényi Miklós Általános Iskola vállalja fel a sajátos nevelési igényű tanulók integrált oktatását. Jelenleg (2011. 08. 25.-ei adat) tanulói létszámának (405 fő) 13%-a (52 fő) igényel speciális pedagógiai bánásmódot. Közülük 19 fő testi vagy érzékszervi akadállyal élő, 33 fő pedig beilleszkedési, magatartási vagy tanulási zavarral küzd. Az iskola értelmi fogyatékkal élő diákokat nem fogad, mivel az ő ellátásuk speciális pedagógiai kompetenciákat (gyógypedagógus) igényel.

Jelenlegi tanítványaim közül három érzékszervi és/vagy testi funkciózavarral él, az órákon gyógypedagógiai asszisztensek segítségével vesznek részt. Mindhárman nehezen írnak, a másolás is gondot okoz nekik. Diák 1 (D1) mozgássérült, de önálló helyváltoztatásra képes, ha lassan is. Látásával is vannak problémák. Diák 2 (D2) és Diák 3 (D3) kocsiban, bottal vagy kerettel, asszisztensi segítséggel közlekedik. D2 beszéde nehezen érthető.

További két tanítványomnak tanulási zavara van.. Egyikük (Diák 4 – D4) diszkalkulás, helyesírási nehézséggel küzd, szakvéleménye alapján az idegen nyelv értékelése alól felmenthető. Ezzel a lehetőséggel évek óta él is, ami az órai munkájára is rányomja a bélyegét. Sajnálatos módon ugyanis a legtöbb értékelés alól felmentett diák kivonja magát a munka alól. Róla is elmondható, hogy közös munkánk kezdetekor nehezen volt bevonható az órai munkába, meg sem kísérelte, hogy együtt dolgozzon a csoporttal, legtöbbször elő sem vette a felszerelését (első közös tanévünkben szeptemberében hetekig nem is hordta magával). A pusztán figyelmet igénylő olvasási feladatokat sem volt hajlandó megoldani, ahol csak adatokat kellene kiszedni a szövegből a megértés

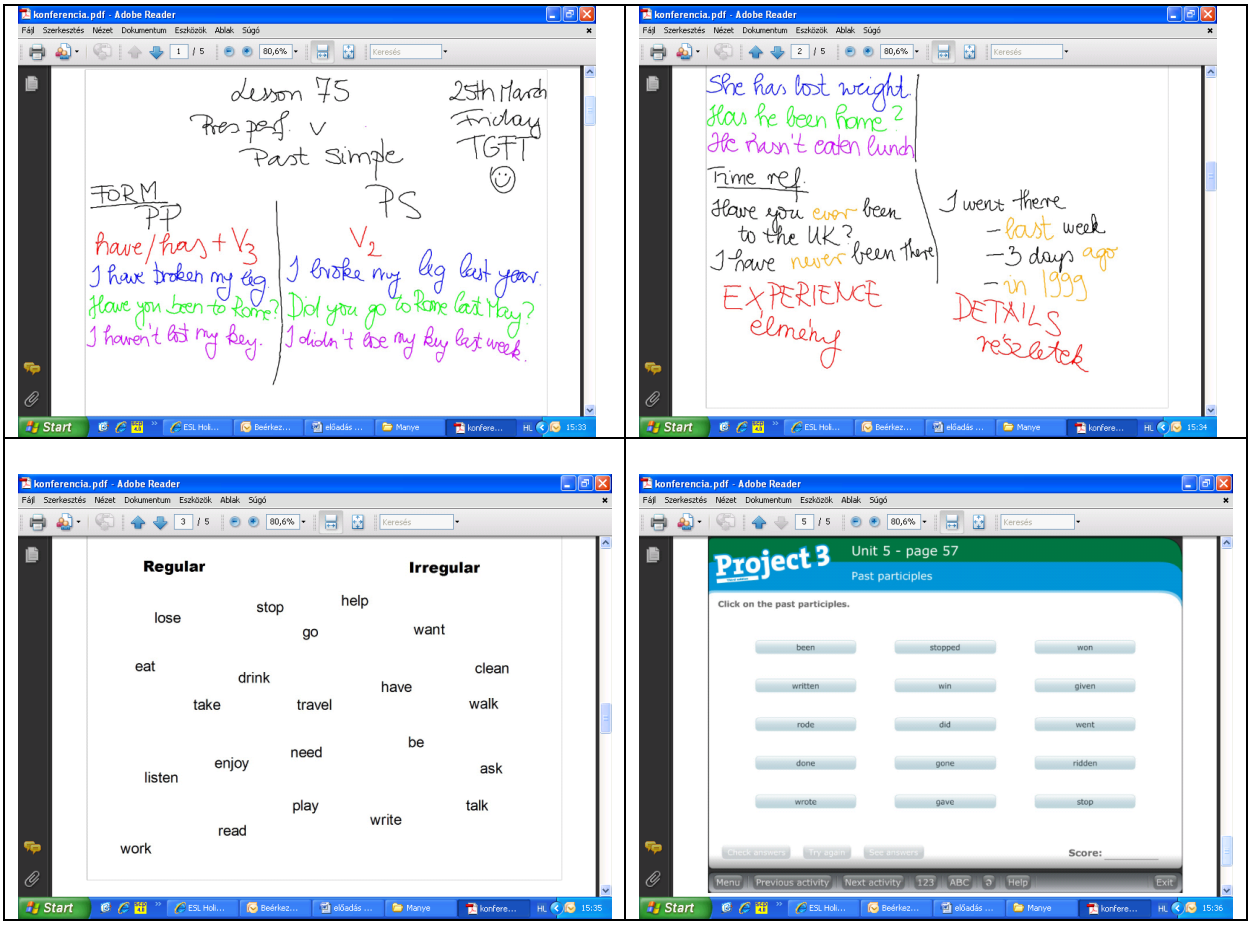
teljessége nélkül. A szülők és kollégák számára azonban gyakran kell értékelni, így feljegyzéseket készítek, mely alapján szövegesen értékelem.

Másik diákom (Diák 5 – D5) a sok hiányzás miatt alulteljesítő, családi háttere nem támogató, nem segítik őt a pótlásban. Ő egyéni foglalkozások keretében érdeklődő, szívesen tanul, ha megfelelően motivált. Az előző tanévben előforduló hosszú hiányzásai miatt angol nyelvből a kevés jegye alapján meg kellett volna buktatnom, de éltem a törvény adta lehetőséggel, és igazgatói engedéllyel számára a tanévet meghosszabbítottuk. A gyakorlatban ez azt jelentette, hogy az évzáró után egy héten keresztül be kellett járnia az iskolába önálló foglalkozásokra. A foglalkozások zárásaként két teszt kitöltésével bizonyíthatta fejlődését. Az egyik teszt főleg szövegértési feladatokból állt, melyet 52%-ra teljesített; a másik pedig a szókincsét tesztelte (kizárólag azokra a szavakra építve, melyeket a héten közösen gyakoroltunk). Ezt az akadályt is sikeresen vette, 82%-ra teljesített.

Már az eddig elmondottakból is kiderül, hogy az SNI-s tanulók tanulási folyamatát úgy tudjuk a legmegfelelőbben megszervezni és irányítani, hogy azt egyénre szabottá tesszük; differenciáljuk a tartalmat, a folyamatot és a produktumot. (Heacox 2006). Mit jelent ez a gyakorlatban? Differenciálnunk kell az új anyag prezentálásakor, a segítségnyújtás módjában, a ráfordított időben, a feladatok szintjén, a számonkéréskor és természetesen az értékelés alkalmával. A fentiekben már érintettem a ráfordított időt és az értékelést, előadásom következő részében pedig igyekszem a többire is példával szolgálni.

Általában elmondható, hogy az új anyagok prezentálásakor nem kell sokat külön készülnöm az SNI-s diákok igényeinek kielégítésére, hiszen az általam tanított diákok értelmileg épek, intelligenciájuk átlagos. Figyelembe kell azonban vennem, hogy a testi fogyatékkal élő diákok íráskészsége nem azonos a többiekével, tőlük nem várható el, hogy ugyanabban a tempóban írjanak le valamit, mint a többiek. Szerencsénkre azonban digitális táblára dolgozunk, így a táblára felírtak pár gombnyomással átalakíthatóak pdf formátumba, elmenthetők és az érdeklődő diákokkal, szülőkkel megoszthatóak. A tábla szoftvere az internetről is letölthető, így aki szeretné, az óra anyagát abban a formátumban is megkaphatja. Szavak tanításánál esetükben még fontosabb a vizualitás.

2. ábra Táblaképek pdf formátumban elmentve

Ugyancsak gondot jelenthet számukra a jegyzetelés szótározás közben. Ebben az eset készülök egy kinagyított külön listával azoknak, akik nehezebben írnak, illetve a *Quizlet* internetes oldalt használom. A listán szerepelnek az általam újnak ítélt szavak, valamint egy párosító, kiegészítős feladat a gyakorlásra, amíg a többiek kiírják a szavakat a saját szótárukba. Ha nem sikerül minden, számukra új szót kiírnom, akkor a listát az órán kiegészítem, vagy a gyógypedagógiai asszisztens teszi ezt meg.

A *Quizlet* internetes oldal használata szintén segítség a szótározáshoz, szótanuláshoz. Ezzel a segítséggel nem csak az SNI-s diákok élnek, minden diákom regisztrált. A program alkalmas órai munkára és otthoni tanulásra; csoportos vagy egyéni alkalmazásra, és tapasztalatom szerint nagyon hatékony.

Szótározás alkalmával az új szavakat azonnal szókártyaként felrögzítem, a hangszóró segítségével a kiejtés is gyakorolható. A tanulók otthon

memorizálhatják a szavakat, játékokat játszhatnak, egymással versenyeket vívhatnak, teszteket generálhatnak szókincsük fejlődésének ellenőrzésére. Hogy tanulásuk szervezettebb legyen, tanulócsoportokba hívtam meg őket,és a csoportokhoz megfelelő szókártya szetteket rendeltem. Minden tag szerkesztői jogokkal is rendelkezik, így maguk is hozhatnak létre újabb szetteket, kiegészíthetik a régieket.

Ugyancsak a prezentációt segíti elő, ha a diákok a tankönyv ábráit nagyobban is viszontláthatják, illetve azok, akiknek nehezebben megy a tankönyvek lapozása, a laptopjukon is olvashatják. Ennek érdekében a kiadótól vásárolt digitális segédanyagok használatán kívül a könyvek oldalait is gyakran beszkennelem, hogy könnyebben követhessék az angolul elhangzó utasításokat (ez különösen a felsőbe érkezőknek nagy segítség!).

Az SNI-s diákok több tanári segítséget igényelnek az órákon, mint társaik. D1, D2 és D3 amennyiben segítséget kap egy feladat értelmezésében, képes önállóan dolgozni, bár lassabban, mint a többiek. Ezért amennyiben írásbeli gyakorlásra van szükség, számukra kevesebb feladatot jelölök ki, vagy a feladaton belül kevesebbet kell elvégezniük. Amennyiben mégsem megy az önálló munka, rendelkezésükre állnak a gyógypedagógiai asszisztensek is. D4 és D5 esetében mindig meg kell bizonyosodnom, hogy értik a feladatot, segítséget kell nyújtanom az elindulásnál és folyamatosan figyelemmel kell kísérnem őket.

Számonkéréskor az iskola pedagógiai programjának értelmében SNI-s diákjaink külön összeállított dolgozatot kapnak. Minden dolgozat összeállításakor legalább két változatot készítek: egy normál és egy SNI-s változatot. Azok számára, akik nehezen írnak, vagy kinagyított dolgozatot készítek, vagy szóban kérdezem ki őket. A kikérdezés általában olyankor zajlik, amikor a csoport többi tagja valamilyen csoportmunkán dolgozik, és már túl van a dolgozat megírásán. Ha írásbeli feleletük nem kielégítő, kaphatnak esélyt szóbeli javításra. Sokszor csak nem merik leírni, amit tudnak, mondván az úgysem lesz helyes.

Az értékeléssel már érintőlegesen foglalkoztam, azon diákokról, akik az értékelés alól felmentettek jegyzeteket készítek és őket - amennyiben szükséges – szóban értékelem. A többi SNI-s diákot az osztályozás alkalmával képességeit figyelembe véve, önmagához képest értékelem (pl. helyesírás). Fontos, hogy legyen sikerélményük, mert csak az motiválja őket a további tanulásra, készülésre.

A csoportmunka szintén a differenciálás egyik eszköze, hiszen csoportokban a diákok képességeik szerint dolgozhatnak a kitűzött cél megvalósításának érdekében. Projektkészítés közben például van, aki szövegértési képességeit vetheti latba (előre kiadott feldarabolt szöveg sorba állítása); van, aki rajztehetségét használhatja (illusztráció készítése); van, aki fogalmazó készségét kamatoztathatja (kiegészítő szövegek, képaláírások); van, aki a tervezésben segíthet (projekt összeállítása).

Összefoglalásképpen ismételten szeretnék rámutatni, hogy a legfontosabb tisztában lenni tanítványaink teljesítőképességével. Ez olyankor is fontos, amikor viszonylag homogén csoporttal dolgozunk, de különösen olyankor, ha csoportunkban van sajátos nevelési szükségletű diák. Sajnos a tanárképzés nem ad módszertani válaszokat erre a problémára, minden tanár, nyelvtanár magára van utalva. Egy 2005-ös Európai uniós tanulmány végkövetkeztetése szerint az SNI-s diákok sikeres nyelvoktatásának legnagyobb akadálya a tanulók képességeinek alábecsülése és az idegen nyelv hasznának kétségbe vonása ezen diákoknál. Sajnos egyet kell értsek, magam is többször hallottam kollégáktól, hogy „minek velük vesződni, úgyse tudják megtanulni". Véleményem szerint viszont érdemes, hiszen ugyanolyan joguk van hozzá, mint más tanítványainknak. Hogy integrációjuk valóban megtörténhessen a tanári attitűdnek is meg kell változnia, hiszen őket tanítani állandó útkeresést jelent, folyamatos változtatásra, fejlődésre késztet.

Irodalom

Heacox D. 2006. *Differenciálás a tanításban, tanulásban. Kézikönyv a 3-12. évfolyam számára.* Budapest: Szabad Iskolákért Alapítvány

Maros A.-Némethné T. Á.-Vincze Sz. 2000. *Segédlet az oktatáselmélet tanulásához.* Szombathely: BDF

Némethné T.Á. 2007 *Az inklúzív pedagógia didaktikai alapjai.* Pápa: Magánkiadás.

Special Educational Needs in Europe. The Teaching and Learning of Languages. Executive Summary 2005. http://ec.europa.eu/education/languages/pdf/doc645_en.pdf

Idősek és az idegennyelv tanulás

Fülöp Erzsébet Mária

Bevezetés

Vizsgálatomban 76 és 93 év közötti idősek idegennyelv tanulásával kapcsolatos tapasztalataikat és véleményüket kutatom. Kérdéseim megválaszolása céljából kérdőíves módszert alkalmaztam az idős angol nyelvtanulóim körében. A kérdőívek megválaszolására két idősek otthonában került sor Budapesten.

Az adatközlőim életük korábbi szakaszában két vagy három nyelvet tanultak, de olyan is akad közöttük, aki korábban négy nyelvet tanult. Néhányan közülük fiatalabb korukban angol nyelvtanulással is foglalkoztak, de ketten (akiket a tanulmányban A2 és A7 kódokkal jelölök) az angolt idős korukban új nyelvként tanulták.

Kérdőíves módszerrel végzett vizsgálatomban olyan kérdésekre keresem a választ, mint amilyenek a következők: a) Az idősek számára mely nyelvi elemek a fontosabbak: a helyes nyelvtan vagy a helyes / gazdag szókincs? b) Az idegen nyelvű szavak jelentése szokott-e előbb eszükbe jutni, vagy az, ahogyan írják? A kiejtésben szokott-e lenni nehézsége? c) Most, idős korban mi jelent nehézséget a nyelvtanulásban? d) Fiatal felnőtt korukban, középkorban eltért-e a nyelvtanulásuk, nyelvgyakorlásuk a gyermekkorukhoz képest? e) Most milyen nyelvtanulási technikákat alkalmaznak? f) Az újonnan vagy a régen tanult szavak, kifejezések jutnak-e könnyebben eszükbe? Arra is kíváncsi vagyok, hogy: g) Az idős nyelvtanulók észre szokták-e venni, hogyha saját idegennyelv-használatukban helytelenül ejtenek ki valamit? És az is érdekel, hogy: h) Melyik az a nyelvi készség, az olvasás, beszélgetés vagy írás, amely a legkönnyebb számukra?

Azt feltételezem, hogy az időseket jobban foglalkoztatja a helyes szókincs és a kiejtés használata, mert anyanyelvükön is egyre többször fordul elő a "nyelvemen van" jelenség, amikor is az általuk ismert szavak, kifejezések ideiglenesen nem jutnak eszükbe. Ezen kívül az is tudott, hogy az idősek szókincsében változások nem történnek, csak a szavak (különösen a fonológiai alakjuk) felidézése válik nehézkessé (Maddox 1995). Továbbá, valószínűnek tartom azt, hogy a szavak jelentése szokott korábban eszükbe jutni és nem az, ahogyan írják, hisz például szövegfeldolgozáskor is az elhangzottak értelme az, amit inkább megőriz a memória és nem a nyelvi alak, vagy a szószerinti megfogalmazás. Új nyelvi elemek tanulásakor pedig az új szavakat vagy nyelvtant a már korábban tanult szavakkal, nyelvtani elemekkel hasonlítják össze.

Eredmények

A vizsgálatban résztvevő adatközlőkre az A1-től A10-ig terjedő kódokkal hivatkozom, akik közül 9 nő, az A10-es kóddal ellátott alany pedig férfi. A kérdésekre mindannyian írásban válaszoltak a szabadidejükben.

A kérdőíves felmérésben feltett kérdéseket, és a rájuk kapott válaszokból kikövetkeztetett eredmények a következők:

a) Mit tart fontosabbnak: a helyes nyelvtant vagy helyes / gazdag szókincset?

Az adatközlők fele (A1, A5, A7, A8, A9) gondolja úgy, hogy a helyes nyelvtan és helyes / gazdag szókincs egyaránt fontos. Másik négy vizsgálati alany (A2, A4, A6, A10) szerint a gazdag szókincs fontosabb, mint a helyes nyelvtan. A3 pedig úgy gondolja, hogy a nyelvtan fontosabb.

Egy másik kérdésemre kapott válaszokból az is kiderült, hogy míg 6 adatközlő (A2, A3, A4, A6, A8, A9) számára fontosabb az, hogy a célnyelven megértsenek minket, másik 4 válaszadó (A1, A5, A7, A10) számára egyaránt fontos az, hogy megértsenek minket és, hogy nyelvtanilag minél helyesebben mondjunk valamit.

b) A szavak kiejtése szokott előbb eszébe jutni vagy az, ahogyan írják? A kiejtésben szokott-e lenni nehézsége?

Az adatközlők közül ugyanannyian, hárman (A5, A7, A10) állították azt, hogy nyelvhasználat közben a szó írott alakja jut előbb eszükbe, mint akik (A2, A6, A9) azt mondták, hogy a szavak kiejtése jut előbb eszükbe. Ez azért érdekes, mert mind a hat vizsgálati alany az elemi és középiskolai tanulmányaik alatt német, latin és francia nyelveket tanultak és az angol nyelvvel csak később találkoztak nyelvi tanfolyamokon, magánórák keretében vagy anyanyelvű környezetben. A4 a szavak kiejtését soha nem hasonlítja az íráshoz, és ez nagy valószínűséggel annak köszönhető, hogy anyanyelve mellett az angolt már kis gyerekkora óta hallotta és beszélte a családjában. A1, A3 és A8 nem adtak releváns választ erre a kérdésre.

Arra a kérdésre, hogy *A kiejtésben szokott-e lenni nehézsége?* 6 adatközlő (A2, A3, A5, A6, A7, A9) válaszában jelenik meg valamilyen kiejtéssel kapcsolatos probléma. Közülük hárman (A2, A5, A9) tesznek arra említést, hogy a kiejtésben szokott lenni nehézségük, illetve nem olyan jó a kiejtésük. Másik két adatközlő (A3, A7) számára saját angol kiejtésük *nem tökéletes*, azaz *magyaros.* Ez viszont számukra nem zavaró és nem jelent nehézséget, mert ettől függetlenül tudnak a célnyelven boldogulni. Az A6-os adatközlő számára problémát jelent az, hogy *A kiejtést külön tanulni kell*.

A1 e fenti kérdésre adott válaszában kifejti, hogy a helyes kiejtés mindig fontos volt számára. A4 adatközlőnek a szavak kiejtése nem jelent problémát, A8 és A10 pedig nem szolgáltak válasszal erre a kérdésre.

A válaszokból az is kiderül, hogy az adatközlők közül csak ketten (A1 és A7) néznek néha angol nyelvű tévé műsorokat.

c) Most, idős korban mi jelent nehézséget a nyelvtanulásban?

Hárman (A2, A6, A7) nehézségként említik a memóriával kapcsolatos deficitet, azaz a felejtést és azt, hogy az agy már nem olyan felvevőképes, mint korábban. Itt ketten (A6, A7) az új szavak felejtésére utalnak, melyet valószínűleg a régen tanult szavak felejtéséhez képest állapítanak meg. Amint Bahrick kutatása kapcsán megállapította, a megtanult, de nem használt idegen nyelv is az első két éves gyors felejtési szakasz után egy igen „tartós tárban" kerül megőrzésre. Ez a lassú felejtéssel kísért időszak akár 38-39 évig is tarthat, ami után a felejtés újból felgyorsul (Baddeley 2005).

Ketten-ketten problémaként hozzák fel azt, hogy (A3, A8) nincs kivel angolul kommunikálni; (A2, A5) különbözik a szavak kiejtése az írásmódjuktól, nehéz a kiejtés és a beszédmegértés; (A1, A10) hamar elfáradnak, valamint idő és szorgalomhiánnyal küszködnek. A4 és A9 nem szolgáltak releváns válasszal.

Életkorral valóban hanyatlik a *tanulási képesség* és az információk előhívásának képessége a memóriából, de ezt a képességet kompenzálni lehet, hogyha az idősek több időt szánnak a tanulásra, és hogyha fejlesztik a tanulási és emlékezeti stratégiáikat (Bernáth, Solymosi 1997).

d) Fiatal felnőtt korában, középkorában eltért-e a nyelvtanulása, nyelvgyakorlása a gyerekkorához képest?

Az adatközlők fele válaszolta azt, hogy felnőttkorban, illetve középkorban nyelvtanulásuk és nyelvgyakorlásuk eltért gyerekkorukhoz képest: A1 szerint nyelvtanulásában változást hozott a magnókazetták megjelenése, A3 szerint fiatalon könnyebb tanulni, A10 kedvet kapott a nyelvtanuláshoz, A5 és A6 pedig csak igennel válaszolt. Másik két adatközlő (A2, A7) középkorúként eszperantót illetve német szaknyelvet tanult.

e) Milyen nyelvtanulási technikákat szokott alkalmazni? Például, amikor új szavakat tanul, összehasonlítja-e őket korábbról ismert magyar, angol vagy más nyelvben ismert szavakkal? Vagy például egy másik nyelv nyelvtana vagy egy másik nyelv kiejtése szokta-e segíteni, vagy éppen gátolja a nyelvtanulásban?

Erre a kérdésre négyen (A5, A6, A7, A9) azt válaszolták, hogy a szótanulást a korábbról ismert más nyelvek szókincse segíti, ketten (A3, A10) azt állítják, hogy a nyelvtanulást nemcsak a korábbról ismert nyelv szókincse, hanem a nyelvtana is segíti. A2 számára a legeredményesebb nyelvtanulási technika, amikor az új szavakkal szövegkörnyezetben ismerkedik, és annak segítségével gyakorolja be őket. A6 és A7 pedig kijelentették, hogy a más nyelvek nyelvtana és kiejtése nem segíti, vagy éppen gátolja az új nyelv tanulását. A1, A4 és A8 nem adtak releváns választ.

f) Az újonnan megtanult szavak könnyen eszébe jutnak-e? Könnyebben eszébe jutnak a régen tanult szavak és nyelvtan?

A vizsgálati alanyok fele (A2, A5, A6, A7, A8) mondta azt, hogy a régebben megtanult szavak és nyelvtan könnyebben jut eszükbe. Ketten (A1, A4) már nem tanulnak új szavakat, három adatközlő (A3, A9, A10) számára pedig a régi és új szavak felidézése nem határolódik el teljes mértékben egymástól.

g) Észreveszi-e, hogyha Ön szerint nem helyes valamelyik ön által kimondott szó kiejtése? Aggasztja-e ez?

A válaszadók többsége, heten (A3, A5, A6, A7, A8, A9, A10) bevallották, hogy észreveszik, hogyha egy szót helytelenül ejtettek ki. Öten (A4, A5, A6, A9, A10) azt is kifejtették, hogy a saját maguk által helytelenül kiejtett szavak aggasztják, vagy zavarják őket. Ketten (A1, A2) nem, vagy nem feltétlen veszik észre, ha egy szót helytelenül ejtettek ki.

h) Melyik nyelvi készség (olvasás, beszélgetés, írás) a legkönnyebb?

Az adatközlők között akadt olyanok (A3, A9), aki számára nem egy, hanem két vagy három nyelvi készség is könnyű. Öten (A5, A7, A8, A9) voltak, akik az olvasást könnyű vagy a legkönnyebb nyelvi készségként nevezték meg. Közöttük szerepel A7 is, aki a válaszban az olvasást angol magyar fordításként interpretálja. Ketten-ketten állították azt, hogy (A4, A10) a beszélgetés és (A1, A9) az írás a legkönnyebb, illetve nincs velük probléma. Viszont hat adatközlő (A1, A2, A5, A6, A7, A9) szerint a beszélgetés nehézkes vagy nehezen megy számukra. A2 és A6 bevallása szerint mindegyik nyelvi készség nehéz.

Összefoglalás

Az idős adatközlők egy kivételével úgy gondolják, hogy a gazdag és helyes szókincs fontos az idegen nyelvtanulásban és nyelvhasználatban. A vizsgálati alanyok fele pedig azt tartja, hogy a gazdag szókincsen kívül a helyes nyelvtan használata is egyaránt lényeges szerepet tölt be.

A válaszadók többsége, heten észreveszik, hogy ha egy szót helytelenül ejtenek ki. Hat vizsgálati alany említést tesz a kiejtéssel kapcsolatos nehézségéről, és az adatközlők felét pedig aggasztja, vagy zavarja, ha egy szót helytelenül ejtenek ki.

Ezek az eredmények azt látszanak alátámasztani, hogy az időseket nagyobb mértékben foglalkoztatja a bő és helyes szókincs, valamint a helyes kiejtés használata, mint a helyes nyelvtan alkalmazása. Viszont az eredmények tükrében az is nagyon valószínű, hogy egyre több idős számára egyaránt fontos a bő szókincs és a helyes nyelvtan használata is.

Az a tény, hogy az adatközlőknek több, mint a fele fontosabbnak tartja azt, hogy megértsék őket, mint azt, hogy nyelvtanilag helyesen fejezzék ki magukat, azt sejteti, hogy az elhangzottak értelme, jelentése számukra is nagyobb jelentőséggel bír, mint a nyelvi alak vagy nyelvtani pontosság.

Többen gondolják úgy, hogy a szótanulást a korábbról ismert más nyelvek szókincse segíti, viszont elenyésző azoknak a száma, akik szerint más nyelvek nyelvtana nem szolgál segítségül, vagy éppen gátolja az új nyelvi elemek elsajátítását.

A válaszokból az is kiderült, hogy a régen tanult szavak, kifejezések az időseknek könnyebben eszükbe jutnak, mint az újonnan tanultak. Az is meglehet, hogy az újabban tanult szókincset sem felejtik el végérvényesen, hanem csak nehezebben tudnak hozzájuk férni, mint a régebben elsajátított szavakhoz. Az új szavak, kifejezések felidézésénél sokat segíthetnek az előhívási támpontok, mint például kezdőbetűk említése vagy a tanult szavak témakörének megadása (Atkinson, Hilgard 2005).

Az olvasás bizonyult könnyebbnek a többi készséggel szemben, és összességében a beszélgetés mutatkozott nehéznek több adatközlő számára. Ez az eredmény azzal is magyarázható, hogy az olvasás készségével ellentétben a beszélgetés idői kényszerekkel is társul (Fülöp 2006). Vagyis a szóbeli kommunikáció folyamán minden alkalommal nem nyílik megfelelő idő a memóriában meglévő, de pillanatnyilag el nem érhető információ előhívására. Viszont, a nyelvi készségtől függetlenül, az idősek általános lelassulása befolyásolja az alanyok teljesítményét az olyan feladatokban, amelyek időkorláttal rendelkeznek. Az időkorlátozás hiánya szignifikánsan javíthatja az idősek teljesítményét, és ez a teljesítmény akár meg is közelítheti a fiatalokét (Bayles, Kaszniak 1987).

Irodalom

Atkinson, R.L., Hilgard. 2005. *Pszichológia.* Harmadik átdolgozott kiadás. Budapest: Osiris Kiadó.

Baddeley, A. 2005. *Az emberi emlékezet.* Budapest: Osiris Kiadó.

Bayles, K.A., Kaszniak, A.W. 1987. *Communication and Cognition in Normal Aging and Dementia.* Austin, Texas: PRO-ED.

Bernáth, L., Solymosi, K. 1997. Az időskor. Változások az öregedés során. In: Bernáth L., Solymosi K. (szerk.). *Fejlődéslélektan Olvasókönyv.* Budapest: Tertia Kiadó. 40/ 132-135.

Fülöp, E. 2006. Kerekasztal-beszélgetés az időskorúak nyelvéről, kommunikációjáról és nyelvtanulásáról. *Modern Nyelvoktatás* 12. évf. 3-4. szám. 133-144.

Maddox, G.L. (szerk.) 1995. *Thy Encyclopedia of Aging. Second Edition.* New York: Springer Publishing Company.

Nyelvtantanítás — társas-kognitív nyelvészeti alapon (Egy új középiskolai tankönyv szemantika fejezete)

Verécze Viktória

1. Nyelvtanóra és tankönyv

Napjaink középiskolai nyelvtanoktatása a legtöbb iskolában a tankönyvön alapszik. Nem elhanyagolható tehát, hogy milyen is ez a tankönyv. Előzetes feltevésem az volt, hogy a nyelvtananyag száraz, nehezen tanítható és nehezen tanulható, illetve egy olyan nyelvképet közvetít, amely idegen mind a diákoktól, mind a tanároktól. Ezen a helyzeten változtathatna egy új alapokon nyugvó tankönyv (később tankönyvcsalád).

Munkám során a Magyarországon jelenleg használatban lévő nyelvtankönyvek vizsgálata mellett figyelembe kívántam venni a középiskolai tanárok és diákok véleményét is, a nyelvről kialakult képüket, a nyelvtanoktatással kapcsolatban kialakult véleményüket. A középiskolákban végzett kérdőíves attitűdvizsgálatomat igyekeztem úgy alakítani, hogy minél átfogóbb képet mutassanak arról, hogy milyennek látják a nyelvtanoktatást a tanárok és a diákok.

A kérdőív több kérdése is foglalkozik azzal, hogy a diákok milyennek látják az általuk használt tankönyvet, illetve milyen javaslataik lennének egy nyelvtankönyv megírásához. A „Tetszik-e a tankönyv, amit nyelvtanórán használtok?" kérdésre a tanulók 34%-a válaszolt nemmel, és meglepően magas, 25%-os volt azoknak a száma, akik úgy nyilatkoztak, hogy egyáltalán nem használnak tankönyvet a nyelvtanórán.

Az egyes osztályok különböző mértékben támaszkodtak a tankönyv, illetve a munkafüzet anyagára a nyelvtanórák során. Emellett más-más mértékben volt jellemző, hogy a tanárnő/tanár úr mennyi olyan információt mond el órán, ami nincs benne az általuk használt tankönyvben. A diákok válaszai alapján elmondható, hogy a tankönyv és a munkafüzet a legtöbb osztályban csak kiegészíti a tanári magyarázatokat. Csupán egyetlen osztály volt, amelyben a tankönyv kapott jóval nagyobb szerepet a nyelvtanóra során.

A megkérdezett tanárok egy kivételével már több mint tíz éve vannak a pályán. Arra a kérdésre, hogy elégedettek-e az általuk használt tankönyvcsaládd al, eltérő válaszokat adtak. Egy részük elégedett a tankönyvekkel, többen hivatkoztak azonban logikátlan felépítésre, nem következetes fogalomhasználatra, olykor indokolatlan ismétlésekre, illetve arra, hogy nem elég gyakorlatorientáltak az egyes fejezetek. A kérdésre, hogy „Milyen javaslatai lennének egy esetleges új nyelvtankönyv megírásához?", szinte mindenki több gyakorlati feladatot javasolt.

Annak ellenére, hogy nem minden pedagógus volt elégedetlen a nyelvtankönyvekkel, sokuk, a válaszadók hetven százaléka gondolta úgy, hogy nagyobb hangsúlyt kellene fektetni a tankönyvekben a nyelv és a beszélőközösség összetartozására, illetve hogy a nyelvet a beszélők oldaláról lenne érdemes vizsgálni.

A tankönyveket kritikailag szemlélve elgondolkodtató emellett, hogy a tanárok fele úgy látja, a könyvekben szereplő példák nem tükrözik a mindennapi emberek beszédét. Ezt a diákok válaszai is alátámasztják. 197 válaszadó diákból 186 írta azt a kérdőívek kitöltése során, hogy nem igaz, hogy az emberek az utcán is olyan szép kerek mondatokban beszélnek, mint a tankönyvben. Néhány példa a mesterségesen konstruált (nem élőnyelvi) mondatokra az egyes tankönyvekből: *„Ez is homályos, kietlen, téglalap alakú, olcsó régi bútorokkal berendezett szoba."* (Honti, Jobbágyné 2001: 116), *„Mária tudja, hogy Péter vásárolt egy érdekes könyvet."* (Balázs, Benkes 2003: 106).

A szépirodalmi példák mellett nagyon gyakori még a közmondások, szólások, állandó szókapcsolatok példákként való fölhasználása is. Az Antalné–Raátz féle tankönyv az alárendelő összetett mondat típusaira ilyen példákat hoz: *Ki messze földről jön, sokat tud (az) beszélni.; Ki magát szólásban erőlteti, széllé válik annak szava* (Antalné, Raátz 2002: 70).

A tankönyvek példamondatai olyan ideális beszélőket tükröznek, akiknek beszéde az írott szépirodalom, a nyelvileg kötött közmondások, szólások, illetve a kerek, egész mondatok használatát tükrözi. De létezik-e ilyen beszélő a hétköznapi valóságban? Van-e ilyen tapasztalata egy 15–18 éves diáknak? Ha az előző két kérdésre nemleges választ adunk, akkor miért használnak a középiskolai nyelvtankönyvek mégis ilyen jellegű példákat?

Nyilvánvaló, hogy egy olyan tankönyv, amelyik nem tükrözi a hétköznapi nyelvet, nem a beszélők oldaláról vizsgálja a nyelvet. És így nem valósulhat meg a nyelv és a beszélőközösség összetartozásának hangsúlyozása sem. A tankönyvek nem is törekszenek erre. Sem példahasználatukkal, sem szemléletmódjukban. Példahasználatuk az őket latensen vagy explicitebben meghatározó nyelvfilozófiai háttérből fakad. Azért nem tükrözik a beszélt nyelv sajátosságait, mert nem is ez a céljuk.

A vizsgált nyelvtankönyvek a strukturális és a generatív iskola, valamint kisebb mértékben az összehasonlító és újgrammatikus nyelvészet nyelvfelfogására építenek. Ezek az irányzatok természetesen sok mindenben eltérnek egymástól, nyelvfilozófiai alapjuk viszont azonos. Nem tekinthetjük külön paradigmába tartozó nyelvészeti iskoláknak őket, amennyiben a tudományfilozófia paradigmaváltásait Thomas S. Kuhn felfogása (Kuhn 1962/1984) alapján, a Békés Vera által értelmezett és továbbgondolt módon vizsgáljuk. Békés Vera a nyelvészeti paradigmák elkülönítésére a Ludwig

Wittgenstein nevéhez köthető két ellentétes felfogású nyelvfilozófiai elképzelést, a nyelv privát és nem privát koncepcióját alkalmazta (vö. Békés 1997: 33–5).

Wittgenstein korai munkájában, a *Logikai-filozófiai értekezés*ben („Tractatus logico-philosophicus") (1919/1962) írta le azt a nyelvfilozófiai elméletet, melyet a nyelv privát koncepciójának nevezünk. Ez egy karteziánus alapokon nyugvó nyelvfilozófia, mely szerint az ember rendelkezik egy olyan p r i v á t nyelvvel, melyen saját maga számára meg tudja fogalmazni érzeteit, ám ezt más emberrel már ennek a nyelvnek a segítségével nem tudja megosztani. Éppen ezért szükséges egy közös, közvetítő (normatív) nyelv is, melyre lefordíthatjuk privát, belső nyelvünket, s így vagyunk képesek megérteni egymást. A nyelv tehát csupán eszközként funkcionál, a kommunikáció eszközeként.

A tankönyvek is jól láthatóan eszköznek tekintik a nyelvet: „A nyelv egy eszközkészlet, a beszéd ennek a működtetése" (Antalné, Raátz 2002: 30). Ezzel az állítással szoros összefüggésben a nyelv (mint a kommunikáció eszköze) legfontosabb funkciójának a referencialitást, az információátadást tartják: „nélküle [ti. a nyelv nélkül — V. V.] lehetetlen volna a gondolatok, tapasztalatok kicserélése, ennek hiányában szó sem lehetne közös munkáról, társadalomról, vagyis a valóban emberinek mondható életről" (Józsefné, Szabóné 2009: 176).

A nyelv privát koncepciója szerint a közös, fordításra használt (eszköz)nyelv homogén természetű (a privátnyelv-koncepcióból fakadó homogén nyelv szemléletről lásd még Fehér 2004: 10–1). Ez a szemlélet bukkan fel a tankönyvek nyelvképét szemlélve azok leíró nyelvtani részeiben is. Az egyes könyvek szinkrón, homogén nyelvállapotokat helyeznek a középpontba, s a nyelv „jelenének" tartott állapotot vizsgálják nyelvi szintek szerint: „A nyelvi elemek egymásra épülnek, egymástól függő, hierarchikus struktúrát alkotnak. A nyelv három fő szintje a hangok, a szavak és a mondatok szintje" (Hajas 2001: 37).

Wittgenstein kései munkájában, a *Filozófiai vizsgálódások*ban (1953/1992) azonban már egy újfajta nyelvkép jelenik meg, a nyelv nem privát koncepciója. Eszerint nem valamiféle belső (individuális) nyelv az, ami közvetlenül adott számunkra, sokkal inkább az a képesség, ahogyan anyanyelvünket elsajátítjuk — természetes módon, a közösség életébe szervesen beágyazva, nem pedig kontextusából kiragadva. Vagyis a nyelvelsajátítás közösségi minták mentén zajlik, s a közösségen belüli kommunikációhoz elegendő az így elsajátított anyanyelv. Nincs belső individuális nyelv, melyről fordítani kellene. „Amikor beszélni tanulunk, egyben tapasztalni tanulunk, mégpedig az adott közösségünk anyanyelvében rejtetten meghatározott és szabályozott módon" (Békés 1997: 29).

A nem privát koncepcióban a nyelv a beszélők közti kapcsolatokat jelző megnyilatkozás módja lesz. Ez a koncepció a nyelvet flexibilis rendszernek tekinti, ahol a jelentés a kontextusból és csak abból származik, a nyelv funkciói közül pedig a fatikus funkció kerül a középpontba: a nyelv legfőbb célja a társas

kapcsolatok létrehozása, fenntartása, a társas hierarchiában elfoglalt helyünk kifejezése. A tervezett nyelvtankönyv is arra helyezi a hangsúlyt, hogy leírja azt a nyelvet, ami az emberek társas kapcsolataiban érhető tetten. A nyelv működésének leírása lesz tehát a cél (egy „hogyan", vagyis hogy „Hogyan működik a nyelv, amikor…?"), nem pedig „a" nyelv jellemzése és a helyesnek tartott nyelvhasználati módok előírása.

2. Klasszikus jelentéstan a középiskolában

Az általam vizsgált nyelvtankönyvek kilencedik osztályos tananyagként tárgyalják a jelentéstant. Mindegyik könyv szemantikájára jellemző, hogy az entitás és a jelentés között egyértelmű megfelelést tételeznek föl: szó = hangalak + jelentés. Ez a fajta megközelítés a privátnyelv-koncepció felfogását idézi. Ami rendszerint problémát okoz a diákoknak, az a tankönyvek által többjelentésűnek és az azonos alakúnak minősített szavak elkülönítése. Az állításról csak a diákok kicsivel több mint fele jelentette ki, hogy igaz, ő meg tudja különböztetni. Huszonöt százalékuk, vagyis a válaszadók negyede gondolta úgy, hogy nehézséget okoz számára megkülönböztetni az azonos alakú és a többjelentésű szavakat, tizenhat százalékuk pedig teljesen bizonytalan volt az állítást illetően.

A két típus megkülönböztetésében alapvetően egy dolog akadályozhat meg minket, ha nem tudjuk feltárni a jelentések között a tankönyvírók szerint meglévő kapcsolatot. Ez a fajta fogalomrendszer tehát éppen a beszélőt (és annak relatív természetű nyelvtudását) zárja ki mint alapvetően meghatározó tényezőt, a nyelvet pedig olyan entitásként kezeli, amely abszolút módon, az emberektől függetlenül is létezik. Ezzel szemben magam a beszélő felől szeretnék majd tekinteni a szemantikára.

Ha a jelentés egyértelmű és részekre bontható, körülhatárolható lenne, akkor a diákok a kérdőív során feltett „Előfordult-e már veled, hogy másképp értettél egy szót, mint tanárod vagy az osztálytársaid? Ha igen, szerinted miért történhetett ez meg?" kérdésekre nem ilyen és ezekhez hasonló válaszokat adtak volna: „egy adott szövegkörnyezetben lévő szót mindenki máshogy értelmezhet", „egy szó megértése, értelmezése szubjektív dolog", „a szavaknak szituációtól függően lehet más jelentésük".

Összefoglalva tehát a fenti problémák egy olyan szemantika hiányosságaira világítanak rá, mely zárt, jól körülhatárolható kategóriákba próbálja szorítani a jelentést, és nem veszi figyelembe azt sem, hogy a jelentés olyan társas mintáktól meghatározott kognitív folyamatok mentén jön létre, mint az észlelés, tapasztalás, fogalomalkotás (Szilágyi N. 1996: 7).

3. Új szemlélet, új módszer

Mivel azt szeretnénk, ha egy ennek megfelelő szemantika jelenne meg a középiskolai tankönyvekben, fontos meghatároznunk, hogy miért nem érdemes másképp vizsgálni a jelentést, mint társas-kognitív alapon.

Az ember fontos jellemzője, hogy társas lény, így nem kerülhető meg a jelentés szociális beágyazottsága. Ahhoz, hogy a nyelvet, ezen belül a jelentést vizsgálhassuk, nem szabad izolálnunk az emberi tényezőtől. Mindez egy olyan nyelvészetet kíván meg, amely egyrészt nem hagyja figyelmen kívül, hogy az ember társas lény, másrészt pedig „a nyelv működéséhez tartozónak gondolja a nyelv változatosságát és változását is" (Sándor, Kampis 2000: 126). A közösségi nyelv az egyéni nyelvváltozatok hálószerű, dinamikus szövedéke lesz, a jelentést pedig meghatározza, hogy hol és hogyan szocializálódtunk, illetve hogy milyen környezetben milyen nyelvváltozatokat sajátítottunk el.

A jelentésképzéssel ugyanis először gyermekként, a nyelvelsajátítás során találkozunk. A nyelvelsajátítás, ahogy arra már a nemprivátnyelv-koncepció ismertetésekor utaltunk, közösségi minták mentén zajlik. A nyelvelsajátítás társas beágyazottsága így kapcsolódik össze a tapasztalás és ismeretszerzés kognitív folyamataival. A nyelvnek két szerveződési szintje van: a társas kapcsolatokból adódó metaforikus háló és az elme/agy kognitív-neurális nyelvhálója, ami már legalább annyira empirikus, mint amennyire metaforikus. Ez indokolja, hogy új tankönyvünket ne csak egyszerűen társas, hanem inkább társas-kognitív alapokra helyezzük.

A következő gyakorlati feladatok szolgálhatnak példaként a jelentéstan társas-kognitív szemléletű oktatásához. A diákoknak elsőként a jelentés kontextusba ágyazottságát kell felfedezniük, melyhez az alábbi feladat adhat mintát:

Ha azt mondom: *macska*, mindenki ugyanarra fog gondolni? Nem lehetséges, hogy neked egy fekete kandúr jut eszedbe, a padtársadnak a szomszéd macskájának esti nyávogása, egy másik osztálytársadnak pedig a vasmacska, amit a füzet szélére rajzolt? Akkor most a *macska* hány jelentésű szó?

A mondanivaló a jelentését a kontextuson keresztül nyeri el. Ha csak egyetlen szót mondunk ki, akkor ahányan vagyunk, annyiféle dologra gondolhatunk vele kapcsolatban — természetesen a korábbi tapasztalataink vagy az elsajátított viselkedésformák, társadalmi konvenciók tükrében. A szavak tehát jelentésüket a kontextuson keresztül nyerik el. A kontextuális jelentésnek pedig két szerveződési szintje van: egy társas és egy kognitív szint. Tehát, ha a *macská*t olyan szövegkörnyezetben mondom ki, hogy *„A mesebeli macska furfanggal győzte le az óriást."*, már senki nem fogja azt hinni, hogy a szomszéd macskáját emlegetem, sokkal inkább azt a bizonyos Csizmás Kandúrt.

A társas jelentés mibenlétére a következő szituációs játékkal vezethetjük rá a diákokat:

Válasszunk két diákot, akik eljátsszák, hogy az egyik kölcsönkér a szomszédjában lakó másiktól egy csomag pirított napraforgómagot az esti focimeccs mellé. A kölcsönkérő és a kölcsönadó korát, társadalmi pozícióját, származását, a kettejük közötti viszonyt minden párbeszéd után változtassuk meg.

Például először a diák kérjen a szomszédban lakó tanárától, aztán kérjen a fiatal az idős szomszéd bácsitól, a diák a diáktársától és így tovább. A gyerekek hamar rá fognak érezni, hogy nem csak az derül ki a szituációból, hogy valaki kér a szomszédban lakótól egy kis magot, hanem szóhasználatuk, beszédmódjuk elárulja a kettejük közötti társas viszonyokat is. A társas viszonyokat ily módon tükröző jelentéstan tapasztalati úton is közelebb áll a diákokhoz, könnyebben értelmezhető, a nyelv társadalmi beágyazottságát jól illusztrálja.

A jelentés kognitív beágyazottságát a nyelvelsajátítás példáján keresztül, míg a kategorizációk mibenlétét a prototípus elmélet segítségével magyarázhatjuk el a diákoknak.

A középiskolai oktatásban társas-kognitív szemantikát tanítva lehetőséget teremthetünk arra, hogy a tankönyvekben hangsúlyosabban megjelenjen nyelv és beszélőközösség összetartozása, illetve ezzel a szemlélettel a diákokat hozzásegíthetjük egy a nyelvről való empirikus tapasztalataikhoz közelebb álló tudás megszerzéséhez, mivel nyelvtankönyvünk a beszélő és a beszélt nyelv vizsgálata felől közelít a nyelv jelenségeihez. Így hozható közelebb a diákokhoz a nyelvtan, s tehető ezáltal érdekesebbé, színesebbé a nyelvtanóra.

Irodalom

Antalné Szabó Ágnes, Raátz Judit 2002. *Magyar nyelv és kommunikáció. Tankönyv a 9–10. évfolyam számára.* Budapest.

Balázs Géza, Benkes Zsuzsa 2003. *Magyar nyelv a gimnáziumok és a szakközépiskolák 9. évfolyama számára.* Budapest.

Békés Vera 1997. *A hiányzó paradigma.* Debrecen.

Fehér Krisztina 2004. Paradigmák kölcsönhatása az újgrammatikus nyelvkoncepcióban (A magyar történeti személynévkutatás a 20. század elején). *Magyar Nyelvjárások 42:* 5–32.

Hajas Zsuzsa 2001. *Magyar nyelv 9.* Debrecen.

Honti Mária, Jobbágyné András Katalin 2001. *Magyar nyelv I. osztály.* Budapest.

Józsefné Urbán Ildikó, Szabóné Tóvári Éva 2009. *Magyar nyelv a 9–10. osztályok számára.* Piliscsaba.

Kuhn, Thomas S. (1962) 1984. *A tudományos forradalmak szerkezete.* Budapest.

Sándor Klára, Kampis György 2000. Nyelv és evolúció. *Replika 40:* 125–43.

Szilágyi N. Sándor 1996. *Hogyan teremtsünk világot? (Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára).* Kolozsvár.

Wittgenstein, Ludwig (1919) 1962. *Logikai-filozófiai értekezés.* Budapest.

Wittgenstein, Ludwig (1953) 1992. *Filozófiai vizsgálódások.* Budapest.

Szóösszetétellel keletkezett neologizmusok szemantikai szerkezetének vizsgálata[1]

Sólyom Réka

1. Bevezetés

A tanulmány célja új keletű, a szakirodalom által hagyományosan a neologizmusok közé sorolt összetett szavak szemantikai szerkezetének bemutatása. A vizsgálandó szavak jelentésének felismerésével kapcsolatos tapasztalatokat a 2011-ben végzett kérdőíves felmérésem eredményeinek segítségével mutatom be; ezen kívül néhány esetben egy másik, 2009-ben végzett hasonló vizsgálatom vonatkozó eredményeire is hivatkozom.

2. A neologizmusnak nevezett jelenségek megközelítéséről

A neologizmus jelenségének meghatározásával és jellemzésével kapcsolatos megközelítésekről megállapítható, hogy mind a külföldi, mind a magyar szakirodalom jórészt az ilyen nyelvi jelenségek újszerűségét emeli ki, mely különböző – a társadalmi, tudományos, politikai életben bekövetkezett – változások miatt jött létre. Minya 2003 a neologizmustípusok elkülönítésére két fő szempont szerinti csoportosítást javasolt: 1) a neologizmusok keletkezésének célja, 2) a neologizmusok keletkezésének módja, utóbbiak lehetnek szükségszerű vagy stilisztikai neologizmusok (Minya 2003: 14–16). Úgy gondolom, a fenti „keletkezés célja" dimenzió vizsgálatánál felmerül az a probléma, hogy bizonyos szituációs kontextusban (Tátrai 2004: 480) „szükségszerű", míg más esetben csupán „stilisztikai" funkcióban jelenik meg ugyanazon szó, kifejezés vagy nyelvtani forma. E problémát kiküszöbölendő és a vizsgált jelenség megközelítését dinamikussá teendő, a neologizmusokat a jelen tanulmányban a következőképpen értelmezem: a neologizmus olyan, gyakran újszerű szerkezeti felépítésű nyelvi jelenség, melynek egy adott közlő és egy adott befogadó adott szituációban előzetes tapasztalataihoz, ismereteihez és ebből fakadó elvárásaihoz viszonyítva újszerű jelentést és/vagy újszerű stílust tulajdonít. E jelentés- és stílustulajdonítás dinamikus, a fenti változók függvényében skalárisan módosulhat egyazon nyelvhasználó esetében is.

3. Elemzések

A következőkben három olyan neologizmus szemantikai szerkezetét elemzem, melyek szóösszetétellel jöttek létre, és az elmúlt években jelentek meg a magyar köznyelvben. Az elemzendő példákat internetes fórumszövegekben mutatom

[1] A dolgozat az OTKA K 81315 számú pályázat támogatásával készült.

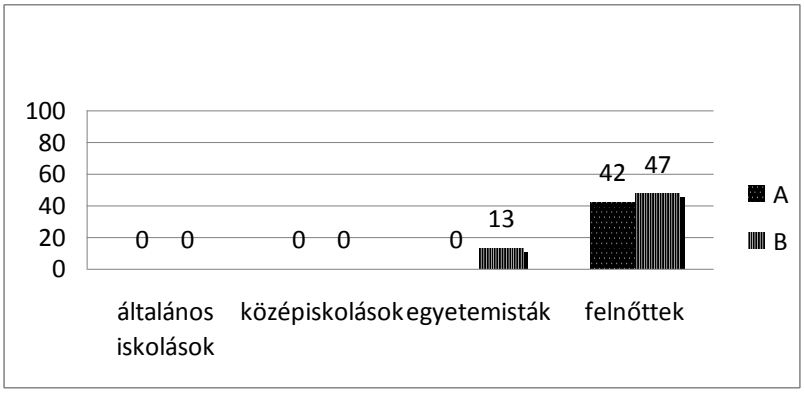
be. E szövegek kötetlenségük, spontaneitásuk miatt hasonlítanak a spontán élőbeszédre, másrészt a fórumozóknak olyan hozzászólások írására is lehetősége van, melyek az udvariasság vagy akár a relevancia maximáját is figyelmen kívül hagyják (Hámori, megjelenés alatt), így sokszor jelennek meg e szövegekben neologizmusok, melyek akár az egyéni leleményt is tükrözhetik (Lehrer 2003).

3.1. *Kormányablak* ('kormányhivatalokban lévő ügyfélszolgálati hely')

E szó megjelenése konkrét időponthoz köthető: 2011. január 3-án kezdték meg működésüket a kormányhivatalokban a *kormányablak*nak nevezett ügyfélszolgálatok, „(…) amelyek feladata a területi közigazgatási ügyek intézésének egyszerűsítése" (hvg.hu, 2010. 12. 23.).

A szó szemantikai szerkezetének kialakulását több tényező is befolyásolja. A *kormányablakok* a *kormányhivatalok*ban találhatók; mindkét elnevezés előtagjában megjelenik a *kormány* szó, metonimikusan utalva e helyek felügyeleti szervére, a Magyar Köztársaság kormányára. Az *ablak* utótag vonatkozik a hivatalban lévő ügyfélszolgálati pult ablakára, másrészt metonimikusan magára a teljes ügyfélszolgálatra is utalhat. A többszörös metonímiát tartalmazó jelentésszerkezet következtében a kérdőíves vizsgálódásban megfigyelhető volt, hogy azok, akik találkoztak már 2011 május-júniusáig a szóval, pontosan leírták annak jelentését, akik viszont még nem, nem tudták kitalálni, mit jelenthet. Az adatközlőknek kb. a fele minden szó esetében szövegkörnyezet nélkül olvashatta a szavakat („A" kérdőív), a másik fele pedig szövegkörnyezetben („B" kérdőív). A 180 adatközlő szómagyarázataiból következtetni tudunk a szó felismertségére, illetve modellálhatóvá válik a jelentésképzés folyamata is. A kapott eredményeket az 1. ábra diagramja mutatja be:

1. ábra: A *kormányablak* felismertsége a kérdőív típusának függvényében (%), 2011.

A legfiatalabb két korcsoport egyáltalán nem írt olyan szómagyarázatot, mely megegyezne a szó valódi jelentésével. Az egyetemisták közül is csak azok írtak

ilyet, akik a „B" típusú kérdőívet töltötték ki. A 25–65 közötti felnőttek esetében is a szövegkörnyezet támogató hatása (Tolcsvai Nagy 2010: 12) mutatható ki, illetve az, hogy nekik több tapasztalatuk lehetett a szóval kapcsolatban: az „A" típusú kérdőívek esetében is 42%-ban is a szó „valódi"-nak tekinthető jelentését adták meg. Mint ahogyan annak a fórumozónak a bejegyzése is az előzetes tapasztalatokról tanúskodik, aki a következőképpen szólt hozzá egy topichoz: „***Kormányablak***, jó nagy parasztvakítás. Lassú, mint az állat és onnan is elküldik az embert szana-szét a beszerzendő okmányokért (…)" (2011. 07. 14.).

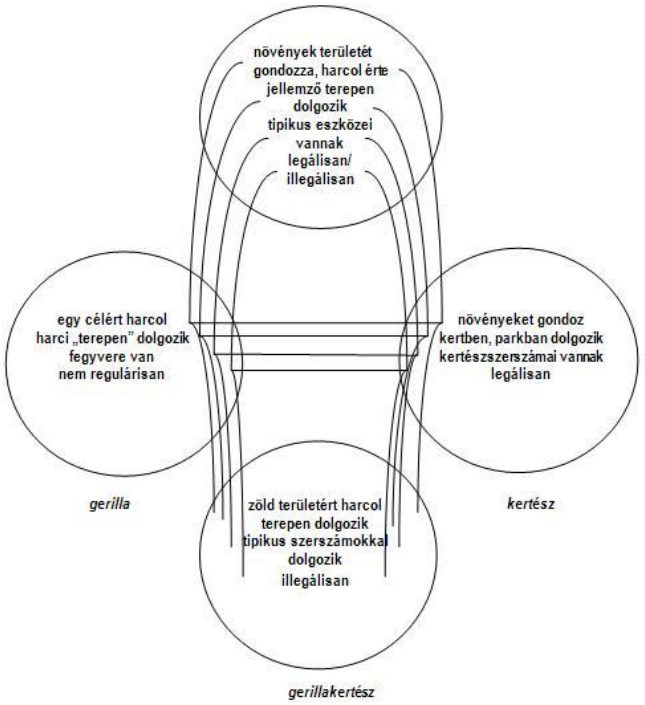
A felmérés során kapott jelentésmagyarázatok közül érdemes néhány olyat megvizsgálnunk, mely nem a szó „valódi" jelentését adta meg. Az adatközlők egy része a *kormány* szónak 'az államhatalom központi végrehajtó szerve, rendszerint a miniszterek testülete' (ÉKsz² 2003: 736) jelentését próbálta bevonni magyarázatába, de az összetett szó jelentését nem tudta kikövetkeztetni, például: 'internetes portál, melyen elérhetők a kormány tagjai', 'betekintés a kormányzat ügyeibe', 'a parlament ablaka'. Az életkor csökkenésével nagyobb mértékben jelentek meg olyan meghatározások, melyek az *ablak* szónak nem a metaforikus, hanem a szó szerinti jelentéseihez kapcsolódtak, valamint a *kormány* szó másik jelentése ('Az a szerkezet, amellyel némely jármű menetirányát szabályozzák.', ÉKsz² 2003: 736) is feltűnt a magyarázatokban, például így: 'első szélvédő az autóban', 'a sofőr oldalán lévő ablak'.

3.2. *Gerillakertész* ('közterület-szépítés céljából illegálisan növényt ültető aktivista')

E szó jelentésszerkezete bemutatható a Fauconnier–Turner-féle úgynevezett fogalmi integrációs (blending-) elmélet segítségével (Fauconnier–Turner 1998a, b, Fauconnier–Turner 2003). Egy internetes fórum hozzászólásában a fórumozó a *gerillakertészet*ről írva kiemeli a blending folyamatában megjelenő két bemeneti fogalmat, vagyis a GERILLASÁGot és a KERTÉSZKEDÉSt: „(…) Nekem egy felo gondolat van (…), hogy olyan embereket is vonz, akik **a *gerilla kerteszkedes*ben tobb gerillat latnak mint kerteszkedest"** (2009.01.31).

Egy-egy új szó esetében az elfogadás gyorsasága és mértéke nagymértékben függ a nyelvhasználók személyes tapasztalataitól, attitűdjétől és a szó szemantikai szerkezetétől is. A *gerillakertész* szemantikai felépítésében a fogalmi integrációs modell alapján mind a GERILLASÁG, mind a KERTÉSZKEDÉS jellemzői megjelennek a bemeneti terekben, segítve az értelmezést (2. ábra):

2. ábra: A *gerillakertész* szemantikai felépítése

A szemantikai szerkezet segítségét az értelmezésben a felmérés válaszainak aránya is mutatja:

3. ábra: A *gerillakertész* felismertsége a kérdőív típusának függvényében (%), 2011.

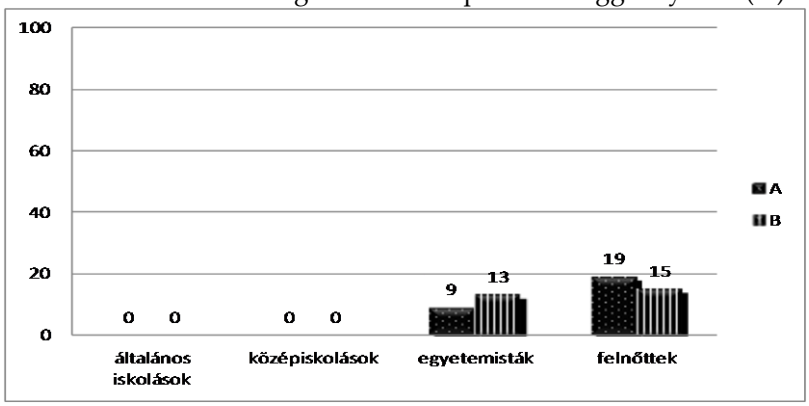

Az adatközlőknek azokban a magyarázataiban, melyek nem egyeznek a szó „valódi" jelentésével, a GERILLASÁG más jellemzői jelentek meg, például: 'mindent kiirtó, kivágó kertész', 'zöldséget lopó ember', 'rosszarcú, nagydarab kertész', 'drogtermesztő'.

4.3. Egy ellenpélda: *tanorexiás* ('mániákusan napozó, szoláriumozó ember')

A *tanorexia* angol eredetű neologizmus, előtagja az angol *tan-* ('sárgásbarna') szó, mely metonimikusan utal a cselekvés eredményére. Eredete valószínűleg a köznyelvben csak *anorexia*ként említett betegséghez kapcsolódik, mely grammatikailag az *an-* előtagból és az *orexis* ('vágy') főnévből tevődik össze, szó szerinti jelentése 'az étvágy elvesztése'. Az *anorexia* mintájára az angol és a magyar nyelvben is több betegségtípust megnevező neologizmus született (pl. *mamirexia, manorexia*). Úgy tűnik, hogy az *orexia* ezekben az esetekben a grammatikalizálódás útjára lépett, és valamilyen kórra utaló képzőként funkcionál. A *tanorexiás* fórumszövegben is megjelent; ebben az idézetben a szövegkörnyezetből is lehet következtetni a neologizmus jelentésére: (…) el tudom képzelni, hogy a sok **tanorexiás** most rohan ki napozni, mert egy hónapig alig volt nap (…)". A *tanorexiás* jelentése angolnyelv-tudás nélkül szinte megfejthetetlen, és a befogadó akkor sem feltétlenül az angol szótőre asszociál, ha egyébként beszél angolul: a 2009-ben felvett kérdőíves felmérés során a megkérdezett 108 főből senki sem írt a napozással, szoláriumozással kapcsolatos szinonimát a szót olvasva. A 2011-es kérdőíves felmérés során az egyetemi hallgatók és a felnőttek körében nőtt azoknak az aránya (9%–19%), akik a szó „valódi"-nak nevezhető jelentésével azonos szinonimát adtak meg a *tanorexiás*ra (4. ábra).

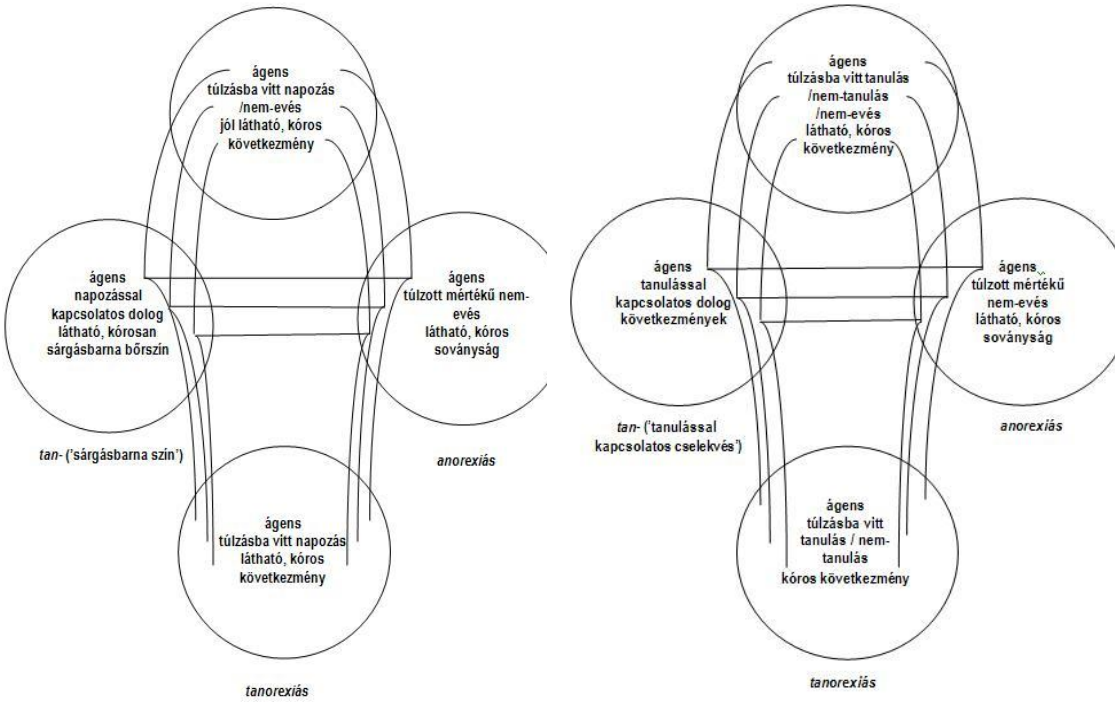
4. ábra: A *tanorexiás* felismertsége a kérdőív típusának függvényében (%) – 2011.

A 2011-ben megadott jelentésmagyarázatok vagy 1) az *anorexia* fogalmához ('csont és bőr', 'étkezési zavaros'), vagy 2) valamilyen rendellenességhez ('beteg', 'túlplasztikázott'), vagy 3) a *tanulás* fogalmához kapcsolódtak: a 3)-as típusban a *tan+orexia* alakulatot vagy a tanulás túlzásba vitelével, vagy annak hiányával magyarázták az adatközlők ('nagyon rágörcsöl a tanulásra','stréber'), illetve ('buta','tanulni utáló').

A *tanorexiás* szó jelentése szintén ábrázolható a Fauconnier–Turner-féle fogalmi integrációs modellben. A blend egyik bemeneti terében megjelenik a *tan-* előtag; ennek nem minden befogadó tulajdonítja ugyanazt a jelentést (vagy 'tanulással kapcsolatos dolog'-ként, vagy 'napozással kapcsolatos dolog'-ként jelenik meg), így a szó szemantikai szerkezetét két blendben is ábrázolhatjuk. A kérdőívek vonatkozó eredményei alapján – mivel az adatközlők válaszaiban nagyon sokszor megjelent az *anorexiás* szó – a blend másik bemeneti terében az *anorexiás* jelenhet meg (5. ábra).

5. ábra: A *tanorexiás* szemantikai szerkezete különböző értelmezési folyamatok esetében

Azzal, hogy feltételezzük és a fogalmi integráció folyamatában ábrázoljuk, hogy a *tan-* előtagnak egyes nyelvhasználók értelmezésében a magyar, másokéban az angol jelentése profilálódik, magyarázatot tudunk adni egyrészt a kérdőíves felmérésekben kapott szinonimajavaslatokra, másrészt arra is, hogy miért ismerték fel sokkal kevesebben ennek a szónak a jelentését, mint például a hasonló szerkezetű, de a jelentésbeli kettősséget nélkülöző *csokoholistá*ét (Sólyom 2010: 144, 148).

5. Összegzés

A jelen dolgozat célja a bemutatott három szó szemantikai elemzésével az volt, hogy rámutasson arra, hogy a szakirodalomban gyakran opaknak (Kövecses–Benczes 2010: 199), elemezhetetlennek tekintett szemantikai szerkezetű neologizmusok szemantikai felépítése a magyar nyelvben is eredményesen modellálható, ha az értelmezést, a jelentést szervező megértési (és esetenként félreértési) folyamatokat vizsgáljuk. A dolgozat egy szemantikai szempontból könnyebben értelmezhető példa, a *gerillakertész*, és két ellenpélda, az értelmezési folyamatot más-más okok miatt nehezítő *kormányablak* és *tanorexiás* szavak szemantikai felépítésének bemutatásával illusztrálta, hogy egy-egy neologizmus jelentésének félreértése vagy látszólagos értelmezhetetlensége mögött milyen általánosabb érvényű jelentésképzési folyamatok húzódhatnak meg. A jelen dolgozatban bemutatott, összesen 288 adatközlő válaszait tartalmazó két kérdőíves vizsgálat eredményeiből kirajzolódó értelmezési stratégiák eredményesen támasztják alá ezeket a folyamatokat, valamint utalhatnak a bemutatott szavak meggyökeresedésének esélyeire is a magyar nyelvben.

Irodalom

Fauconnier, G., Turner, M. 1998a. *Principles of Conceptual Integration*. In: Koenig, Jean-Pierre (ed.) Discourse and Cognition. Stanford, California : CSLI Publications. 269–283.

Fauconnier, G., Turner, M. 1998b. Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science* 22. évf. 2. szám. 133–187.

Fauconnier, G., Turner, M. 2003. *The way we think*. New York: Basic Books.

Hámori Á., megjelenés alatt. „Tudunk mi normális hangnemben is társalogni!" Stílus, személyesség és egyezkedés az internetes társalgásokban.

Kövecses Z., Benczes R. 2010. *Kognitív nyelvészet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lehrer, A. 2003. Understanding trendy neologisms. *Rivista di Linguistica* 15. évf. 2. szám. 369–382.

Minya K. 2003. *Mai magyar nyelvújítás – szókészletünk módosulása a neologizmusok tükrében a rendszerváltozástól az ezredfordulóig*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Pusztai F. főszerk. 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó. (=Éksz.[2])

Sólyom R. 2010. Értelmezési stratégiák és attitűdök vizsgálata fogalmi terek ötvöződését tartalmazó köznyelvi neologizmusainkban. In: Illés-Molnár M., Kaló Zs., Klein L., Parapatics A. (szerk.) *FÉLÚTON 5. Az ötödik Félúton konferencia (2009) kiadványa*. Budapest: ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola – L'Harmattan Könyvkiadó és Terjesztő Kft. 139–154.

Tátrai Sz. 2004. A kontextus fogalmáról. *Magyar Nyelvőr.* 128. évf. 4. szám. 479–494.

Tolcsvai Nagy G. 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Europica varietas.

Források

http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=0&na_step=30&t=9209430&na_order= (letöltve: 2011.08.19.)

http://forum.index.hu/Article/showArticle?na_start=120&na_step=30&t=9187220&na_order= (letöltve: 2011.07.27.)

http://hu.wikipedia.org/wiki/Anorexia_nervosa (letöltve: 2011.08.08.)

http://forum.index.hu/Article/showArticle?go=101117104&t=9024024 (letöltve: 2011.08.09.)

http://hvg.hu/itthon/20101223_kormanyablak_kormanyhivatalok_ (letöltve: 2011.03.10.)

NÉV- ÉS CÍMMUTATÓ

ALMÁSI TÍMEA: Anglizismen in der Kommunikation zwischen Unternehmen und Kunden II.327

ARISKINA TATYANA: Megszólítási formák az erza-mordvinban és a magyarban I.111

BÉRCES EMESE: A "képírás" terminus létjogosultságáról I.175

BODA ISTVÁN KÁROLY - PORKOLÁB JUDIT: A háttértudás szerepe a hipertextuális szövegek befogadásában I.207

CS. JÓNÁS ERZSÉBET: A műfordítás univerzális és egyedi kognitív háttere I.11

CSANÁLOSI ROLAND: Angol filmcímek magyarra fordításának kérdései II.281

CSAPÓNÉ HORVÁTH ANDREA: Desztinációs reklámok főcímeinek lexiko-szemantikai vizsgálata I.75

CSONTOS NÓRA: Az interperszonalitás kérdése a 19. századi levelezőkönyvekben I.215

EGEY EMESE: Angol-magyar egyházi szókincs finn kitekintéssel II.333

EITLER TAMÁS: Egyetemi online promóciós filmek multimodális elemzése I.197

FALKNÉ BÁNÓ KLÁRA: Új interkulturális tréningforma virtuális nemzetközi osztályteremben I.159

FAVORIDO ERIKA: SNI-s diákok integrált nyelvoktatása II.383

FRESLI MIHÁLY: Bizonyos közigazgatási terminusok fordításának nehézségei oroszról magyar nyelvre II.287

FÜLÖP ERZSÉBET MARIA: Idősek és az idegennyelv tanulás II.389

GAÁL PÉTER: Omegawiki – egy multifunkciós, közösség által szerkesztett szótári adatbázis, és annak magyar vonatkozásai I.83

GÖRCSNÉ MUZSAI VIKTÓRIA: Határtalan kommunikáció és kooperáció a CENTROPE régióban II.339

HAVRIL ÁGNES: Az angol szaknyelvtudás konstruktumának modellezése II.351

HELTAI PÁL: Összetett szavak fordítása I.127

HIDASI JUDIT: A japán természeti katasztrófa kommunikációs tanulságai I.167
HOBOTH KATALIN: Szaknyelv, oktatás, tankönyv (A szaknyelvek oktatásával és a tankönyvekkel kapcsolatos problémák kétnyelvűségi helyzetben) I.181
HONTI ENIKŐ: A reáliák fordítása II.293
HORNYÁKNÉ HUBER ÁGNES: „ha sváb szavakat hallunk, megdobban a szívünk…" Fiatal magyarországi németek nyelvhasználata és nyelvi azonosságtudata II.237
KLAUDY KINGA: Empirikus kutatások a fordító láthatatlanságáról I.137
KOVÁCS ÉVA MÁRIA: A kontextus szerepe a poliszémiában az angol nyelv tükrében I.89
KOVÁCS LÁSZLÓ: Szóasszociációs vizsgálatok alkalmazási lehetőségei márkák vizsgálatában II.231
LESZNYÁK MÁRTA - BAKTI MÁRIA: Fordítók megakadásjelenségeinek vizsgálata páros fordítási helyzetben I.143
MOLNÁR MÁRIA: Temesi Mihály és a nyelvpolitika II.243
MOLNÁR ZOLTÁN MIKLÓS: Szóföldrajzi adatok egy ételfajta megnevezéséhez II.251
MURÁNYI PÉTER: Többnyelvűség a magyar bibliográfiai adatbázisokban I.51
MURÁTH JUDIT - BAGÓ PÉTER: Fogalmi struktúrák vizsgálata SPSS-szoftverrel I.59
MURBER IBOLYA: A 20. század diplomácia nyelve II.359
MÜLLER MÁRTA: A Magyarországi Német Nyelvjárások Szótára a dokumentációs, nyelvjárási és a gyakorlati lexikográfia metszéspontjában II.257
NYOMÁRKAY ISTVÁN: Alkalmazott nyelvészet és filológia I.3
ŐRSI TIBOR: Nyelvtani nemek választása szókölcsönzéskor I.97
PAGANO ANGELO: A könnyűzenei dalok hatása az olasz nyelvre I.223
PÁLVÖLGYI MIHÁLY: A hierarchikus információkereső nyelvek fejlődési trendjei, különös tekintettel az Egyetemes Tizedes Osztályozásra I.67

PITKÄSALO, ELIISA: A metaforák és a fordítói szabadság II.299
POGÁNYNÉ RÓZSA GABRIELLA: Kertbeny Károly (1824-1882) műfordító és bibliográfus. A XIX. század németajkú, magyar-lelkű kultúraközvetítője II.345
POLCZ KÁROLY: Konvencionálisan indirekt beszédaktusok és pragmatikai ekvivalencia az angol-magyar filmszövegek fordításában I.151
POZSGAI ISTVÁN: A Sínai paterikon lexikájáról I.103
PUSZTAY JÁNOS: A terminológia mint a nyelvmegőrzés feltétele I.37
PUTZ ORSOLYA: Idegen szavak napjaink orvosi szaknyelvében II.365
ROBIN EDINA – MAKKOS ANIKÓ: Fordítási műveletek a kompetencia függvényében II.305
SALAMON ESZTER: Az olaszországi friuli és szárd kisebbség és a média II.261
SÓLYOM RÉKA: Szóösszetétellel keletkezett neologizmusok szemantikai szerkezetének vizsgálata II.401
SOMODI JÚLIA: A megszólító nyelvi elemek pragmatikai funkcióinak vizsgálata fordított szövegben II.319
SZABÓ TAMÁS JÓZSEF: Bibliai hivatkozások az Árpád-kori forrásokban II.267
SZÁNTÓNÉ CSONGOR ALEXANDRA: Web műfajok az egészségügyi honlapokon II.377
SZLADEK EMESE: Az olasz turisztikai szaknyelv jellemzői máltai szállodák honlapjainak elemzésén keresztül I.189
UHRIN ERZSÉBET: Szlovák kisebbségi önkormányzatok nyelvi attitűdjei II.273
VERÉCZE VIKTÓRIA: Nyelvtantanítás – társas-kognitív nyelvészeti alapon (Egy új középiskolai tankönyv szemantika fejezete) II.395
VOLEK-NAGY KRISZTINA: A magyar zenei szaknyelv utasításainak morfológiai elemzése II.371
W. SOMOGYI JUDIT: A birtoklás kifejezése a magyarban és az olaszban I.119

MANYE XXI.

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET REGIONÁLIS ÉS GLOBÁLIS SZEREPE

Lektorok:
Fóris Ágota
Horváthné Molnár Katalin
Kis Ádám
Klaudy Kinga
Székely Gábor
Szőllősy Sebestyén András

Szerkesztők:
Horváthné Molnár Katalin
Antonio Donato Sciacovelli

Szervezők:
Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete (MANYE)
Nyugat-magyarországi Egyetem Savaria Egyetemi Központ
Nyugat-magyarországi Egyetem Regionális Pedagógiai Szolgáltató és Kutató Központ

Képek:
Őrsi Tibor

MANYE XXI.

AZ ALKALMAZOTT NYELVÉSZET REGIONÁLIS ÉS GLOBÁLIS SZEREPE

XXI. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus
Szombathely, 2011. augusztus 29-31.

Szerkesztők:
Horváthné Molnár Katalin és
Antonio Sciacovelli

MANYE, Vol. 8

MANYE – NYME
Budapest – Szombathely – Sopron
2012

ISSN 1786-545X
ISBN 978-963-334-052-3

Copyright ©
MANYE-NYME Bölcsészettudományi Kar, 2012

Kiadó:

MANYE – Magyar Alkalmazott Nyelvészek és Nyelvtanárok Egyesülete

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Budapest 1088. Múzeum krt. 4/F
Honlap: http://www.manye.hu

Nyugat-magyarországi Egyetem Kiadó
Nyugat-magyarországi Egyetem ,
Sopron 9400 , Bajcsy-Zsilinszky u. 4.
Honlap: http://www.nyme.hu